BEREGVÁRMEGYE

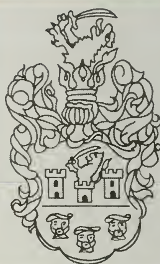
MONOGRAPHIÁJA.

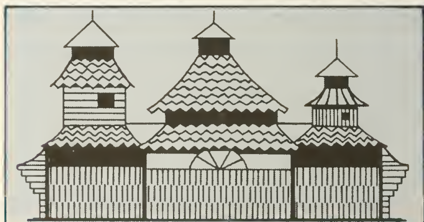
IRTA:

LEHOCZKY TIVADAR.

II. kötet

UNGVÁROTT,
NYOMATOTT POLLACSEK MIKSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1881.

BEREGVÁRMEGYE

MONOGRAPHIÁJA.

IRTA:

LEHOCZKY TIVADAR.

II. kötet

UNGVÁROTT.
NYOMATOTT POLLACSEK MIKSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1881.

Egyházi ügyek.

1. Római katholikus.

Hogy Beregvármegye egyházi tekintetben a XI. század elején, szent István király idejében, melyik püspökséghez tartozott légyen, biztos adatok hiányában kétségtelenül meghatározni nem lehet.

Pázmán Péter és Szentiváni Márton előadása szerint, az egri egyházmegye a következő tiz, u. m. a székesegyházi, zempléni, beregi, pankotai, tarczafői, abaujvári, patai, szabolcsi, hevesi és ungvári főesperesi kerületből állott, melyek a következő kilenc vármegyét, u. m. Borsod, Zemplén, Bereg, Zaránd, Sáros, Abauj, Szabolcs, Heves és Ungot foglalták magokban. Fessler is ily értelemben ir történeti müvében, valamint Szerdahelyi, Pray és Fejér György a kilencz vármegyéhez még Máramarost is csatolja; ezt látszólag támogatja Smitt is. Desericzi még tovább megy és 13 vármegyéből állónak mondja I. István király idejében az egri püspöki megyét, az előbbiekhez még Szatmár, Torna és Ugocsát is hozzáadván.

Balássy Ferenc, az egri egyházmegye alakulásáról, 1865-ben irt értekezésében minden kikutatható adatot felhasznál e kérdés megoldására, azonban bizonyost ő sem állapit meg; sőt szerinte, minthogy előbbi alapitó-levelek hiányában, egyedül a későbbi korról szóló okmányokat, nevezetesen IV. Bélának 1261-ben és V. Istvánnak 1271-ben kelt adományleveleit, a királyoknak a püspökök között a megye határai iránt támadt és folytatott perek érdemében

*

hozott itéleteit és a megyének a pápai tizedről szóló lajstromait tekinti kutforrásokul: ez utmutatások nyomán épen azt következteti, hogy eredetileg az egri egyházmegye egyedül a következő nyolcz vármegyére, u. m. Borsod, Abauj, Zemplén, Ung, Szabolcs, Zaránd, Külső Szolnok és Hevesre kiterjedt. IV. Béla ugyanis 1261-ki adománylevelében elősorolván az egri püspökségnek Szent Istvántól nyert jószágait és jövedelmeit, és ujra megerősitvén e püspökséget azoknak birtokában, mondja, hogy az egri püspöknek tizedjoga kezdettől fogva az egész püspöki megyére kiterjedt, de az ahoz tartozott vármegyéket elő nem sorolván, kiterjedését ebből megállapitani nem lehet; azonban tiz évvel később V. István megerősitvén atyjának IV. Bélának ez adománylevelét, sőt azt uj kiváltságokkal is bővitvén, ez okmányban elősorolja Borsod, Abaujvár, Zemplén, Ung, Szabolcs, Zaránd, Külső Szolnok és Heves vármegyéket, mint olyanokat, melyekre kezdettől fogva az egri püspöknek tizedjoga szoritkozott, tehát eredetileg is ez egyházmegyéhez tartoztak; B e r e g és U g o c s á r a nézve pedig megjegyzi V. István ez okmányában, hogy ezek az előtt a szent királyok vadászó erdői voltak és csak későbben az ő elődei által adományoztattak az egri egyháznak. Az 1261. megerősitett birtokok közt különösen előfordul villa Bereg (Peregen) „cum silva et aliis utilitatibus in Comitatu Beregh sita, per carissimum nostrum Endre regem, felicis memoriae, cum porcorum pastoribus collata et per nos in certa scientia confirmata*)“ Vallja, hogy IV. Béla dédatyja Béla és atyja Endre adták volt az egri egyháznak egykor az Ugocsa és Bereg vármegyékben levő királyi erdők és puszták, valamint a nemesek és királyi szolgák birtokainak tizedét s igy ő azt szintén adományozza annak. E szerint Bereg és Ugocsa vármegyék eredetileg nem tartoztak a nevezett egyházmegyéhez, melynek hatósága alá egyedül I. Béla idejében, tehát 1061. évben kerültek; az előtt és eredetileg az esztergomi érsekséghez tartozván.**)

1323. I. Károly az egri püspök birtokait megerősitvén, és e levelét***) az ezen püspökség tizedjoga alá vetett vármegyékben Fülöp nádor által kihirdettetvén, ez okmányban Heves, Abaujvár, Borsod, Külsőszolnok, Ung, Szabolcs, Zaránd és Bereg s Ugocsa is emlittetnek már. Egy ugyanazon évben kelt levélben pedig Ta-

*) Fejér György, Cod. dipl. T. IV. vol. 3. lap 41.

**) II. Endrének a szaraczenok és izmáeliták ellen 1233-ban a beregi erdőben tett esküjéről illetőleg ott megkötött concordatum-ról szóló érdekes eseményt a vármegye általános történelmében közlöm.

***) Kaprinai II. k. 257. lap.

más esztergomi érsek Bereg, Máramaros és Ugocsa helyettnökének (vicarius) meghagyja, hogy Péter nagyszöllősi plébánost a nemesek jogtalansága ellen védje. (Szirmay A. Ugocsa leirása, 95. lap.)

Annyi bizonyos, hogy az első századokban az egri egyházmegyének tizenegy, t. i. a borsodi, abaujvári, zempléni, zombori, ungi (v. ungvári), szabolcsi, pankotai, kemeji, hevesi, patai és borsavai, vagy beregi főesperességei közt, egyik legnagyobb kerületét képezte a borsovai, mely valamint a vármegye a várii határban, a Borsova folyó mellett s a Tiszától védett félszigeten feküdt, már a magyarok bejövetelekor fenállott várról igy neveztetétt. Ily borsovai főesperesekül emlittetnek okmányilag 1248. Farkas de Borsua[1]), 1256. János mester[2]), 1278. Pál[3]), 1282. ugyanaz, 1287: Bernát[4]), 1291. Miklós[5]), 1294. Domokos[6]), 1300. Albert[7]), 1342—1355. Domokos[8]), 1363. Jakab máróki lelkész és beregi főesperes (Zichy Codex II. 119.), 1370. Miklós[9]). Mindezen főesperesek (archidiaconi) hiteles bizonyságul vannak az azonkori káptalani okiratokon feljegyezve, mi arra mutat, hogy nagy tekintélyben állottak. Nyoma van, hogy az esperesi kerület borsovainak még 1416-ban is neveztetett okmányilag.

Hogy e kerület egyike a legnagyobbaknak vala, kitetszik onnan, hogy a mostani Beregvármegyén kivül, a XIII. században Szabolcsnak kisvárdai alperesi kerületét is foglalta magában, melyhez tartoztak következő lelkészségek (parochiák), u. m. Ajak, Anarcs, Apágy, Apáthi, Benk, Berencs, Besztercze, Bogát, Bozoch, Cseke, Csekor, Devecser, Dombrád, Fejértó, Gyulaháza, Gyulaj, Gyüre, Hene, Ibrány, Jéke, Kárász, Kékcse, Kenéz, Ladány, Levelek, Litke, Loránthháza, Nether, Patroha, Pócs, Petri, Romocsaháza, Sz. Márton, Tét, Tas, Vámos, (Péres) és Kis-Várda helységbeliek. Igy fordulnak ezek elő az 1333—1335. évi pápai tizedek rovatában is.[10])

1) Fejér Gy. IV. II. 26.
2) Fejér Gy. i. m. IV. 1. 396. lap.
3) U. o. V. 2. 63.
4) U. o. V. 3. 581. l.
5) U. o. VI. 1. 173.
6) Roland vajda bevallási okmányában, Lelesz, Prot. A. A, I. 8. sz.
7) Fejér i. m. VI. 7. 287. lap.
8) Zichy Codex II. 36. 607. l.
9) U. o. III. 405.
10) Regestrum decimalium papalium sexeginalium dioecesis agriensis de annis 1333—1335. elubr. per Francis. Balássy. E pápai tizedek V. Kelemen pápa alatt a bécsi 1311—1312-ki zsinatban 6—6 évre megállapittattak a végből, hogy annak jövedelmei a szent föld védelmezésére s a pápai kincstár szükségietcire forditassanak. A beszedés arra rendelt elszedők által évenkint Urszine változásakor és mindszent táján történt. Ha a jövedelem bevallásánál kétség merült fel, a lelkésznek hitet kellett letenni.

E lajstrom szerint voltak a mostani Beregvármegye területén következő egyházak, illetőleg lelkészségek és papok:

Szernyén (Zirnya), Pál, fizetett pápai adóul	3	garast,
Daróczon (Dorouch) Benedek	3	„
Barabáson (Bareabach, Barlabás) Pál	3	„
Munkács, (Munkach) kivételes; 1334. Pál fizetett	5	„
Bucsun, (Bulchi, Bolthu) Jakab	7	„
Szent-Miklós (Sto Nicolav)	0	„
Váriban, Péter	6—8	„
Tarpa (Torpa)	6	„
V. Atyában Benedek	4	„
Marok (Maroky)	0	„
Csaroda (Charunda)	4	„
Kaszony (Kozun)	5	„
Muzsajon (Musc) Pál	3—6	„
Borsva (Borsua)	3—6	„
Fornos (Farnos)	0	„
Bodolón (Bodolau, Budulow) Tamás	3	„
Tivadar (Thihedor, Dyodor)	0	„
Derczenben Péter	8	„
Bégányban (Bekan) Egyed	3	„
Iványiban (Ivanius) Demeter	3	„
Kigyóson (Kikos) Péter	3	„
Gelényesen (Golyanus) Miklós	3	„
Benében (Kerne?) Kelemen	3	„
Isnéte (Hingeta)	3	„
Rákos (Rakus)	5	„
Dobrony (Dobrun)	0	„
Beregszász (Luprechtáza)	0	„
Bereg (Berek)	0	„
Ardó (Ordov) B. V. Ardó	0	„
Namény (Nomen) Barnabás	4	„
Bresztón (Bresztw) Marko	7	„

Ez utóbbi a máramarosi főesperességben fordul elő Verbőcz és Salánkkal együtt. E helységek régi templomaik, legnagyobb részt átalakitva, maiglan fennállanak.

Az 1335-dik évbeni feljegyzés szerint, fizetett akkor a borsovai főesperes kanonoksága első évi jövedelméből 4 márkát, egyet-egyet ötven garassal számitva.

E szerint 31 helységben már 6 század előtt voltak r. k. lelkészségek, mig a vármegye felső vidékein leginkább a keleti egyház követői (óhitűek) tartózkodván, ezek kétségtelenül külön hitközségeket képeztek; az is kétségtelen, hogy a katholikus hit behozatala után a vármegye roppant rengetegeiben elszórtan egyes ájtatos remeték tartózkodtak, mire a fennmaradt emlékek is mutatnak; igy egy 1282. évi okmányban, mely Csépánfölde (Kis-Dobrony) határára vonatkozik, előjön a Csarodánál (Csarnavoda vizénél) Remete nevü mező Ignécz és Nagydobrony közt; egy 1344-ki határjárási okmányban pedig Kerecsennél Remete-gorondjató; de Alsó és Felső-Remete helységek is ily viszonyból eredhettek.

A rendes lelkészeken (parochusokon) kivül még egyes szerzetesek is buzgólkodtak hitdolgában a vármegye területén, kiket különösen a XIV. században fejedelmek telepitettek. Igy alapitotta 1329-ben Erzsébet királyné a beregi, beregszászi, tarpai és munkácsi, remete szent Pálról nevezett szerzetes kolostorokat, melyek a protestantismus fejlődéseig fenállottak. Majd keletkeztek Beregszászon a domonkos, ferencrendüek az ugynevezett veres barátok (equites templarii et hospitalarii) romjain s Domokos-rendü apácák, kiket szintén csak a felekezeti mozgalmak sodortak el százados helyeikről.

Különösnek tetszik, hogy 1349-ben Kigyóson az ottani lelkész Péter („dominus Petrus, sacerdos parochialis de villa Kygos") okmányilag ugy emlittetik*) mint kinek három, János, István és Klára nevü gyermeke volt, kiknek a (bereg)szászi tanács előtt egy szőlőt adományozott.

A vármegye eredeti „Borsova" nevét a 13. század elejeig, a hasonnevü főesperesség azonban tovább a 15. századig megtartotta, jóllehet ez időközben felváltva, majd borsavai majd beregi-nek neveztetett; mint ezt például az egri káptalannak egy 1354. évi átirata igazolja; a 15. század óta azonban maiglan folytonosan bereginek mondatik.

Balássy Ferenc idézett müvében emliti, hogy a borsavai főesperesség az egri egyházmegyéhez lett csatoltatása után, a szent Péterről cimzett prépostsággal kapcsoltatott össze s azért irta Pázmány: „Praepositus S. Petri visitat comitatum Bereg et partem unam Comitatus Szabolch in districtu Kis-Várda."

*) Zichy-Codex, II. 403. l.

Különben még a XIV. században voltak egyes lelkészségek vármegyénk területén, névszerint a beregi, beregszászi és munkácsi, melyek kivételesen az esztergomi érsek közvetlen joghatósága alatt állottak, adományoztatván annak régi királyaink által különösen azért is, hogy az országban elszórt lelkészek némelyike a zsinati tárgyalásokba befolyván, az ott alkotandó pontok az egész országban elismertessenek, egyenlőn teljesittessenek s igy a primási méltóság is megőriztessék. A beregszászi lelkészség már az 1247. évben kelt IV. Béla-féle kiváltság szerint, tartozott az esztergomi érsekség alá s mint ilyen emlittetik a Pázmány Péter jegyzékében is; a beregi pedig VIII. Bonifácznak 1295-ki iratában s a Pázmány-féle jegyzékben kivételesnek mondatik. E viszony, ugy látszik, a XVI. század elején enyészett el, Beregszász ekkor, az 1519. évben kelt pápai irat szerint, már az egri érsekség alá tartozott, holott 1433-ban még az esztergominak volt alávetve.*)

A XVI. század elején a katholikusok egyházi ügye megyénkben a legvirágzóbb korszakát élte; bő javadalmu lelkészségek és gazdag templomok diszlettek; sőt nem egy lelkész, mint például a beregszászi, számos szolgáival, oltárnokaival s ötszáz aranyat felülmuló biztos fizetésével az ország első lelkészei közé tartozott s oly kitüntetésre méltatott, hogy püspöki diszszel élhetett. Mindennek nem sokára a bekövetkezett hitujitás véget vetett, a hivek csoportosan csapván át az uj zászló alá. Megyénkben leginkább a magyar községek tértek át az uj vallásra s mint ilyenek megtarták a templomokat is, melyeket izgatottságukban teljesen átalakitottak, ékeiktől megfosztottak a müvészet és régészet nem kis kárára s régi hitökhöz hűn maradt papjaikat elüzték. A csekély számu római kath. hivek, kik atyáik vallását elhagyni nem akarták, pártfogás és lelki vigasz nélkül mint pásztoruktól elhagyatott juhok tévelyegtek, ősi lakhelyükön nem találván menedéket, nem templomot, melyben megszokott módon istenökhöz fohászkodjanak. Igen, volt idő, a XVI. század vége felé s a XVII. közepén, midőn az egész vármegye területén egyetlen kath. lelkész sem volt s csak távolról, Szőlősről, Nagybányáról sok veszély és hánykódás közt ide vetődött egyik-másik bátrabb lelkü szerzetes vigasztalta őket s rejtett helyeken végezte az isteni tiszteletet. Különösen 1660. egész Beregben s a környéken kath. pap nem találtatván, a Szakolczán 1669. évi julius 2-án tartatott ferencrendü szerzet gyüléséből Gál Ignác és Szécseny György küldetett ki Nagy-Szőlősre, ki azután

*) Tudom. gyüjt. 1834. II. 72. l.

Buday Zsigmond bizonyitványa szerint, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyékben fáradhatlanul járt, kelt, végezvén a papi teendőket s buzditván a pásztor nélkül tengődött hiveket a kitartásra és keresztény türelemre.

A Nagy-Bereg, Badaló, Borsova, Déda, Jánosi, B. V. Ardó, Kigyós, Márokpapi, N.-Bégány, Muzsaj, Surány, Tarpa, Vári, Kerecseny, Bótrágy, Csaroda, Darócz, Gelényes, Hetyén, Nagy-Lónya, Som, Szernye, Vámos-Atya, Bene, Barabás, Kis-Dobrony, Kaszony, Rákos ès Iványi helységekben levő régi hajdani katholikus templomok és romjai mind e viszontagságos kor hirdetői.

E templomok, melyeknek legnagyobb része a protestánsok birtokában maradt az iványinak pedig csak alapfalai látszanak, a XIV—XV. század csucsives styl, az itt divatozott ugynevezett falusi épitészeti modor jellegét viselik magokon s a hajdani jobblétnek s virágzásnak tanui; mert ott, hol a hivek szegények és tehetetlenek voltak, mint megyénk felső vidékein lakott orosz ajku hontársaink egykor, ott megelégedtek kis terjedelmü fatemplomokkal, melyek immár lassan mind eltünedeznek a föld szinéről, mig a rendszeresen épitett kőtemplomok, régi koruk dacára épen fennállanak. De hirdetői valának e templomok azon izlésnek és haladásnak s müszeretetnek, melyet a katholikusok már a legrégibb korban az épitészet, szobrászat, festészet és egyéb müvészetek terén kifejtettek; ezen idővel a protestansok kezén teljesen átalakitott és eredetiségökből kivetkőztetett szent falak majd mindenütt frescoképekkel és faragványokkal voltak diszitve, miként azok nyomai most a mészréteg alól fel-feltünnek, név szerint Benében, Beregen, Tarpán, Daróczon s más helyeken.

Hogy e viharos korszakban nemcsak a parochusok minden állomásukról, hanem a megyében, különösen Beregszászon és Kis-Beregen régóta székelt szerzetesek is elüzettek s birtokaik elfoglaltattak, illető helyén előadandom.

Bocskay és Bethlen, Thököly s a Rákòczyak, hatalmas nagy urak, mindannyian erős védői valának az erőszakoskodó protestansoknak, kiket a katholikusok elnyomásában még az e tájon megfordult császári vezérek és hadi parancsnokok is, mint Schvendi Lázár, Magócsi s mások nyiltan vagy kéz alatt támogattak s kiknek e szerint az üldözöttekre sulyosodott kezeit senki sem birta feltartóztatni. Igaz, hogy Báthory Zsófia fiával Rákóczy Ferenczczel 1660. Munkácson a róm. kath. egyház kebelébe nyiltan visszatérvén, e szertartások alkalmával tartatott egy század óta itt először ismét

isteni tisztelet; mely tette felett Leopold király 1661. nov. 13. irásban fejezé ki Báthory Zsófia előtt örvendezését s őt és fiát kegyéről és pártfogásáról biztositá.*) Ez által az elhatalmasodott tiszamelléki reformátusok nagy gyámolt vesztettek el, mert e férfias lelkü asszony nemcsak elődei által a ref. lelkészeknek és oskoláknak tett segélyezéseket és alapitványokat beszüntette és elfoglalta, hanem a békétlenkedőket üldöztette is. A templomokat saját őrségével viszszavétette s ajánlá a segély nélküli lelkészeket a vármegyék, különösen a kelet-éjszaki megyénk imént kinevezett főkapitányának Csáky Ferencnek oltalmába; felindulásában kiüzeté nagy kiterjedésü uradalmai területéről a reformált papokat és tanárokat, 40 frtnyi birság alatt megtiltván 1671. évben a római kath. valláson kivül minden más felekezeti vallásgyakorlatot és isteni tiszteletet.**) Mely buzgóságáért azonban maga ellen ingerelvén a Tisza körül bujdosott elégületleneket: ezek 1673. nemcsak Munkácsot feldulták s a templomot ékeitől megfosztották s az itteni barátokat csufosan kikergették, hanem a környéken is több faluját elpusztiták s elhamvaszták.

Ezen az üldözött római katholikusokra nézve kedvezőbb rövid időközben történt, hogy többen azok közül, kik a rémkorszakban hitöket elhagyták, ismét visszatértek. Az ilyenekre azután ráfogták, hogy Isten keze nehezedett reájok s állhatatlanságukért csudásan megbüntettettek. Igy a hires Lampe irja, hogy 1676-ban Földessy István nevü ügyvéd, ki épen Báthory Zsófia uradalmainak ügyésze volt, Munkácson sétálás közben derült égből beleütött villámtól agyonsujtatott, mig protestans társa sértetlen maradt.***)

E rémes korszakban csak rövid ideig tartott a katholikusok állapotának könnyebbülése, mert az elégületleneket, az ugynevezett bujdosókat, kuruczokat, elébb Kobb, majd 1673. Ampringen Gáspár a német rend nagymestere s teljhatalmu kormányzó türhetlen szigoruságával némileg visszatartóztatta, azok, mint fönebb érintém, csak egyszer, 1673. fordulván meg megtorlás végett e tájon; de elfogul a jó honfi keble, ha olvassa a pártok vad tetteit, a legiszonyubb embertelenségeket, melyekre őket a vallási fanatismus és nemzetiségi gyülölet elragadta s mely vérlázitó dühöngésben legtöbbet szenvedett a védtelen földnép. Visszatartóztatta itt az ellenfeleket működésökben az 1674. pozsonyi rendkivüli törvényszék el-

*) Budai kam. lev. 12. cs. 32. sz.
**) U. o. 743. cs. 39. sz.
***) „A protestantismus fejlődése" Udvardy Ignácztól 207

járása is, mely hazaárulás s néplázitás vádja folytán negyedfélszáz protestans lelkészt és tanitót elfogatott és elitélt. Mindez azonban nem birta az elégületlenséget végleg elfojtani s Thököly állván az ügy élére, 1679-ben s a következő években hatalmas seregével e tájon is megfordult, mely alkalommal kuruczai a katholikusok némileg fejlődésnek indult ügyét ismét elnyomták. Majd a munkácsi várnak 1688-ban történt átadása után ismét kezdett éledni; sőt azon évi március 27-én a szepesi kamara a munkácsi uradalomhoz tartozó helységekben a protestans vallásgyakorlatot teljesen eltiltván, a katholikusok szabadon kezdének mozogni s elfoglalt javadalmaikat visszaszerezni. II. Rákóczy Ferenc elődeinél e tekintetben igazságosabb volt, azonban tanácsadói, buzgó protestans főurak tőle is kicsikartak koronkint akaratával ellenkező intézkedéseket. 1705-ben e fejedelem Bereg s annak szomszéd Ung, Ugocsa és Szatmár vármegyékbe Orosz Ádámot, Kazinczy Endrét és Rácz Jánost küldé ki biztosokul a vallási sérelmek orvoslása végett; ezek azonban egyedül a katholikusok által Báthory Zsófia hatalmaskodása óta visszafoglalt templomok átadására szoritkoztak. S ha 1711. óta, a megyei katholikus hivek némileg szabadabban mozoghattak is, előbbi felekezeti régi fényöket és állásukat többé távolról sem érhették el. A két végzetszerü és viszontagságos évszázad lefolyása alatt a papok egykori bő javadalmaik és birtokaik oly sokfelé forgácsoltattak s annyi idegen kezekre kerültek, hogy azoknak immár nyomaikra is alig akadhatni s igy csupán némi foszlányaikkal kellett megelégedniök.

De a hivek e megyében társadalmilag is még azután sokáig szorittattak nagyobb számu ellenfeleiktől háttérbe, mi leginkább tisztiválasztásoknál tünt ki. Innen van, hogy 1759-ben az uradalom földesuri tekintélyénél fogva végzésileg meghagyta a beregszászi tanácsnak, hogy rajta legyen, miszerint testületébe 2—3 katholikus is beválasztassék.

A protestantismus keletkezése előtt legalább negyvenre ment a jól javadalmazott parochiák száma; most daczára, a lelkes főpapok buzgóságának, kik azt folyvást szaporitani ügyekszenek, nem találtatik több kilencznél az egész megye területén; ezek között a régiekből egyedül a beregszászi és munkácsi állittatott vissza 1715-ben, a kaszonyi 1750-ben s a márokpapi 1836-ban; ellenben a bárdházi 1773-ban s a Felső-Schönborni 1788-ban a gróf Schönborn család mint kegyur áldozatkészségéből, mig a tövisfalvi csupán

1863-ban alapittatott. A munkácsi és beregszászi egyházaknak szintén kegyurok a nevezett grófi család.

II. József pedig erélyes intézkedéseivel beavatkozott az egyházi ügyekbe; igy 1780. eltiltotta a pócsi bucsura való menetelést; 1785-ben eltiltotta a körmeneteket a keresztjáró napokat kivéve, valamint a házak felszentelését s füstöltetését beszüntette. (Megyei levéltár).

A papok jövedelméhez tartozott hajdan a termény-nyolczad, mig a tized az egri püspököt illeté e megye területéről; igy 1667-ben Bársony György, egri püspök bérbe adta a püspökséget illető méh-, termény-, bor-, bárány- és egyéb tizedet Bereg, Ugocsa, Borsod, Abauj, Zemplén, Szabolcs, Heves, és Szatmármegyékből a szepesi kamarának egy évre kilenczezer birodalmi tallérért;*). 1783-ban pedig gróf Eszterházy Károly, egri püspök Adony, Ardó, Asztéj, Atya, Badaló, Balazsér, Barabás, Barkaszó, Bátyu, Bene, Borsova, Bótrágy, Bucsu, Csaroda, Csetfalva, Csomonya, Csonkapapi, Daróc, Déda, Derczen, Dávidháza, Fejércse, Fornos, Gergelyi, Gát, Gecse, Gelényes, Gulács, Gerzsenyő, Halábor, Harangláb, Hete, Hettyén, Homok, Ignécz, Jánd, Iványi, Jánosi, Isnyéte, Kerepecz, Klacsanó, Kajdanó, Kerecseny, Kovászó, Kisbégány, Kisdobrony, Kisgut, Kaszony, Kis-Muzsaj, Márok, Márokpapi, Mátyus, Macsola, Munkács, Nagy-Muzsaj, Nagy-Bégány, Nagy-Dobrony, Nagy-Gut, Pósaháza, Rafajna-Ujfalu, Rákos, A.-Schönborn, Szent-Miklós, Som, Surány, Szálka, Szernye, Tákos, Tivadar, Sáros-Oroszi, Ugornya, Vári, Vid és Zápszony 74 helységbeli, az egri érsekséghez tartozó királyi t i z e d e t, a római katholikus parochusok n y o l c z a d á v a l s egyéb törvényes járulékaival együtt 1783—86-ig terjedő négy évre 490 forintért ujolag bérbe adta Beregmegyének, kiköttetvén, hogy ez évi bér minden év Szent-György napján szolgáltassék be az érseki főpénztárba Egerbe s hogy jóllehet időközben Gerzsenyő, Kerepec és Kis-Muzsaj elpusztultak, azért az ottani vetésektől szintén szedettesssék a járulék**).

1795-ben az alsó-vereckei g. k. lelkész nem engedte a munkácsi r. k. papnak annak templomában misét szolgáltatni latin szertartás szerint; e viszálykodás folytán az ügy eldöntése végett elébb az egri püspöki, majd a pápai szék elé került, hol határoztatott: hogy a r. k. papok csak akkor misézhetnek a keleti szertartásu templom oltáránál, ha abba a s z o k á s o s követ beillesztik.

*) Budai kam. lev 1743. cs. 38. sz.
**) Megyei levéltár, VI. cs. 6. sz.

Szatmár-egyházmegye keletkezését illetőleg megjegyzem, hogy az I. Ferenc, apostoli király és VII. Piusz pápa által 1804. márczius 23-kán alapittatott az egri érseki megyének szatmári, beregi, máramarosi, ugocsai és ungi főesperességekből és igy területileg kiterjed Szatmár, Ung, Bereg, Ugocsa, és Máramaros vármegyékre és Szabolcs egyik csekély részére. Határoltatik a przemysleí püspöki egyházmegye, lembergi érsekség, bukovinai helyettnökség, erdélyi, nagyváradi, és kassai püspökségek s az egri érsekségtől. Egész terjedelme $443._{63}$ □mértföldet tesz, miből esik Szatmárvármegyére $107._{34}$, Ungra $55._{18}$, Ugocsára $22._{1}$, Beregre $67._{3}$, Máramarosra $189._{7}$ és Szabolcsvármegyére 3 □mértföld.

1864-ben találtatott az egész egyházmegyében: római katholikus, 98,629., g. kath.: a munkácsi egyházmegyéből 284,103, a nagyváradiból 48,000 s a szamosujváriból 121,800., nem egyesült görög 36, ágostai hitvallásu 3120, helvét' h. v. 152,406 és zsidó 8,240, összesen 726.334 lélek*).

Beregvármegye területén találtatott 1857-ben 9735 és 1870-ben 13,200 r. k. lélek s igy 13 év alatt megszaporodtak a hivek 3465 lélekkel; és van a munkácsi várbeli lelkiatyával együtt 9 lelkész, ezek közt egy fő és egy alesperes és 3 segédlelkész, összesen 12 áldozár, mi valóban szomoru arányban áll a XVI. század elejéuti létszámmal. 1864-dik évben 20 katholikus iskolában találtatott összesen 1002 tanuló, mig a leánynövendékek száma 742-re ment.

1784. II. József alatt megrendelte a helytartótanács, hogy Alsó-Schönborn és Szent-Miklós helységekben r. k. parochiák, Alsó-Vereczkén pedig valamint Munkácson és Beregszászon káplánságok alakitassanak; az uradalom azonban a három első helyre nézve a szükségtelenséget kimutatván, a terv dugába dőlt. Ugyanakkor azon helytartósági küldöttség Vári helyett Borsova helységbe javasolt állitatni lelkészséget, melynek javadalmi alapjául évenkint 12 pm. buzát, 24 m. rozst és az épületi anyagokat felajánlotta. (Munk. urad. levéltár).

Találtatik a szatmári egyházmegyében 6 valóságos kanonok és tiszteletbeli**) 5 főesperesség. 2 czimzetes apátság, 4 czimzetes apát. 1 prépost és 3 czimzetes prépostság; 11 alesperesi kerület és 93 lelkészség. Ezekből háromnak kegyura a pénzügyi miniszterium,

---

*) Schematismus el. dioec. Szatm. 1863. 280. lap.

**) Az 1836. 23. t. cz. szerint a szatmári káptalan az 1741. 25. t. cz. szerinti hitelességi kiváltsággal ruháztatott fel. L. T.

husznak a kincstár, tizenkilenczuek a gróf Károlyi, négynek a gr. Schönborn-Buchheim, kettőnek a Barkóczy, egynek a g. Waldstein, egynek a báró Vécsey, kettőnek a báró Perényi család; kilencnek a vallási alapitvány, egynek a premontrei prépostság és 27 a püspök szabad rendelkezése alatt áll; végre egynek kegyura a nagybányai minorita-szerzet és egynek szatmárnémeti város közönsége. Magyarajku lelkészség van 45, német 33, szláv-magyar 17, magyar-német és szláv vegyes 17; segédlelkészség 23; templommal ellátott fiókegyház 44, szerzetház 12, szerzetes 94, apácza-növelde 4, apácza 81, világi pap 141. A szatmári jezsuita társházból négy áldozár tanitott a szatmári finöveldében; a kegyesrendüek száma tett M.-Szigeten 5 és Nagy-Károlyban 8. A Ferenczrendüek kaplonyi zárdájában volt 5, a nagy-szőlősiben 4 s a nagybányai kisebbrendü szerzetházban 7; a szatmári irgalmasok ápoldájában (Misericordiani, ord. scti Ioannis de Deo) 2 atya és 6 testvér (frater). Apáczák (Sanctimoniales filiae s. Vincentii a Paulo, = a páli szent Vincéről nevezett irgalmas nénék) voltak a szatmári törzs-házban huszan és jelölt 17; ezeken kivül működött a szatmárnémeti „Hildegard" nevü intézetben 5, az ungvári növeldében, melyet néhai Haas Mihály 1859. okt. 4. ünnepélyesen megnyitott, 4, a munkácsiban, melyet a most nevezett püspök 1859. év nov. 19. beiktatott, szintén 4 s a szigetiben 3. A szatmári főrendházhoz tartozik azonban összesen 81 tag, kik még a nagyváradi, károly fejérvári, bártfai, győri, füleki, rozsnyói, és pozsonyi növeldékben üdvösen müködnek.

A szatmári püspökség alakitása óta keletkeztek Beregvármegyében következő uj parochiák: a sáros-oroszi 1810, márok-papii 1836. és a tövisfalvi (draosinai) 1863-ban.

Beregmegyében egykor élt szerzetesek.

Első királyaink idejében, ugy látszik, e megye akkori vadon erdőboritotta területén csupán egyes a világtól elvonult remeték tartózkodtak, nem azonban rendszeresitett szerzetesek. Nyoma van annak különben, hogy itt hajdan az ispotályosok vagy a Jánoslovagrendüek (Equites hospitalarii) valamint a nép hagyományos álllitása szerint, a XIV. század elején eltörölt tempomos vitézek (equites templarii), léteztek*), kiket a nép közönségesen vörösbarátoknak nevezett azért, mert e rend jeles vitézei házi öltönyül veres csuklyás kamzsát, a mellen nagy fehér keresztet, olvasót és hosszu kardot s szakált viseltek, mig hadi öltözetök veres palástból s vas pancélos lovagöltözékből állott. A jános-rendüek (a későbbi ródusi lovagok,) kiket II. Gejza a 12. században hozatott be hazánkba, Tarpán is birtak alapitványi jószágot. A szerzetesek tüzetesebben csak később, az Árpádház kimultával a trónra lépett idegen királyok alatt kezdének külföldről ide szállinkózni; különösen a 14. század második negyedében e megye rengetegeiben is keletkeztek egyes kolostorok részint fejedelmi személyek, részint gazdag magányzók kegyeletéből, különösen midőn Otto Károly az Anjou háznak sarja 1320-ban Erzsébettel, Lokietek Ulászló, lengyel király leányával házasságra lépvén, ennek folytán a lengyel korona is a magyarhoz kapcsoltatott s e végből a fejedelmi ház a szomszéd lengyelországgal gyakran érintkezvén, itt a határszélen gyakran tartózkodott, s igy azon ga

*) Schaematismus dioec. Szatmár. 1864. 144.

daságból és fényből, mely az országra kiáradt, némi rész e megyére is kisugárzott: a vidék mind anyagilag, mind szellemileg emelkedni kezdvén.

Főleg Erzsébet volt az, ki megyénkben e tekintetben nagy lendületet tett, ő Munkácson, de kivált Beregszászon, hol udvart is tartott, gyakran megfordulván, a műveltség és felvilágosodás terjesztésére, a kor akkori szelleméhez képest az által tett nevezetes intézkedéseket, hogy e megyében több kolostort alapitott. Igy Munkácson, Beregszászon, Kis-Beregen s valószinüen Tarpán is megtelepitette a Pálrendü szerzeteseket, épittetvén számokra kolostorokat, ugyszintén Beregszászon apáczazárdát. A szerzeteseket, ugy látszik, Lengyelországból hozta be, mert a beregszászi Domokos-rendü barátok törzsháza Szent-Szaniszló tiszteletére alapittatott. Itt a doméseken kivül még a Ferencz-rendüek is birtak rendházzal.

Csakugyan a 14. század közepén Koriathovics Tódor alapitá Munkács közelében a Csernekhegyen Bazilita-rendü monostort s mint Thuróczi állitja, ily apácza-zárdát is. Mindezekből immár most csupán a csernekhegyi kolostor áll még fen, a többi a hosszu öt-század zajos folyamában teljesen elenyészett.

Szabadjon nekem a hajdankor e tisztes intézményeit a régi emlékek alapján ha csak ködfátyolképekben is előtüntetni.

I. A beregszászi dömések.

Mikor enyésztek el a Beregszászon hajdan létezett templomvitézek és Szent János lovag-rendüek, bizonytalan; azonban, mint állittatik,*) később ezek helyére a 14. században a dömések telepedtek, kikre, valamint a Ferencz-rendüekre birtokaik is szállottak volna. A dömések itteni rendházuk Szent-Szaniszló tiszteletére alapittatott Erzsébet királyné által, kiknek valamint a hasonnevü apáczáknak itt s a szomszéd Kigyóson tetemes birtokot adományozott, melyet ők a 16. században történt elüzetésökig megtartottak. — 1552-ben megujitották a dömések a leleszi konvent és Oroszi Demeter királyi ember által kigyósi birtokuk határát Ardó felől, mely okmányban**) ők igy emlittetnek: „Religiosi fratres

*) Rup Jakab, Magy. orsz. helyr. tört. II.
**) Leleszi lev. Prot. Met. No. 23.

praedicatorum in claustro beati Stanislai martyris in oppido Beregszász degentes;" annálinkább, mert már előbb, 1545-ben kétessé vált e határ, midőn Büdy Mihály, munkácsvári főnök Longodár és Nagy-Bereg felől a leleszi konvent küldötte Megyeri György és Kisguti Benedek kir. ember közbejöttével bejáratta a határt, mely alkalommal a nevezett barátok, névszerint Ladáni Gergely főnök (prior), Makrai Péter éneklész (cantor) és Becsei Jerom áldozár Kőrösberek nevü helynél ellenmondának*). E birtokban különben a szerzetesek II. Ulászló által is megerősittettek, ki a dömések számára oly rendeletet adott ki, melynél fogva a király Anna nevü hitvese emlékezetére hetenkint kedden Szent Anna segitségül hivása mellett Istennek felajánlandó mise fejében Beregszászon és Kigyóson tartózkodó zselléreinek és jobbágyainak az előbbi fejedelmek által engedményezett kiváltságaikat továbbra is helyben hagyta**). Ez alapon tartoztak tehát az ujvárosi és paputczai lakosok az itteni szerzeteseknek és részben az ispotálybelieknek dolgozni és adózni. A papok házaihoz dolgozók mintegy 40 telken laktak;***) legalább ennyi iratott össze 1648-ban urbérileg. Ezeken felül birták a helybeli dömések és Ferencz-rendüek az okrai prépostság jövedelmét, mely a tatárdulás előtt virágzott s romjai Oltsva-Apáti mellett maiglan szemlélhetők; e vagyon reájok alapitványilag, VI. Kelemen pápa levele szerint, még a 14. században ruháztatott. Birtak azonfelül a szerzetesek a Mindszent utczában több telket s igy e városban gondnélkül éldegéltek, mint a fenmaradt azonkoru gunyversekből is kitetszik; mi több, a földesuraság hátrányára még boraik kimérésével is foglalkoztak§). Mindennek a reformatio véget vetett, annyira, hogy 1568-ban már a kolostor nem létezett, azt a Ferenc-rendü zárdával együtt dálnoki Székely Antal elfoglalván, mi ellen azon évben Beregszász város közönsége a leleszi konvent előtt tiltakozott§§). Ugyan is 1568. (feria 5. post. fest. beat. Innocent. Mart). Kamancsi Sebestyén beregszászi biró és Eördegh Mátyás deák hites a város nevében előadták a leleszi konvent előtt, hogy Székely bizonyos beiktatási irat alapján egy királyi ember és az esztergomi káptalan küldötte által a Beregujfaluntól (Kis-Beregen) régóta fenálló, szüz Mária tiszteletére emelt Pál remete rendü szerzet kolostora minden javaiba s jogaiba beik-

*) Leleszi lev. 24. és 1. 418.
**) Rup. i. m.
***) Munk. urad. lev.
§) II. Lajos kir. 1518. irata a városi lev.
§§) Leleszi lev.

tattatván, ez alapon ő a Beregszászon a Szentháromság-rendü s a Szent-Szaniszló tiszteletére emeltetett, de a zavaros időkben elpusztitott kolostor birtokát is követelte, anélkül, hogy erre neki különös beiktatási parancsa lenne; miért is e dömések s a megyei szolgabiró tiltakozása daczára, 1567. decz. 20-kán lovas és gyalog fegyvereseivel a kolostort erőszakosan elfoglalák annak telkével s szőlőivel együtt, akkor az itt létezett s szintén nem rég elpusztitott s most Pozsonyban tartózkodó Ferencz-rendüek kolostorát s azoknak Akol és Szunyoghegyen levő szőlőit is elfoglalván. Dacára ennek Székely még 1572-ben is birta a dömések vagyonát, hová szép hat szőlő, kert és a barátok földe nevü tag tartozott*); sőt 1572-ben, daczára annak, hogy Körösbányai Ferencz és Palkonyai Mátyás dömések az elfoglalás ellen ismételve tiltakoztak, nyilvánitván, hogy erőszakkal elüzött társaik Nagy-Szombatra a Szent János czimű rendházba menekülni kénytelenitettek**), Székely, az elfoglalt birtokot elosztá Szabó Illés, Korhai Pál, Kovács Mátyás, Borbély János, Varga György, Kovács Péter, Bodák István, Vásáros László, Konyhás Márton és Ferenczi Tamás közt, a közönség és földesuraság hátrányára; végre 1572-ben e birtok Székely Gáspár és Boldizsárnak adományoztatott,***) Vékey Ferenc és Ibrányi Ferencz hütlensége folytán elvétetvén ezektől az olcsvai birtok is és 1574-ben Székely Antal nejének Magi Zsófiának és fentebb nevezett két fiának adatván a dömések és ferenciek kolostorával együtt.

1573-ban Verancz Antal esztergomi érsek Eperjesen május 20. kelt iratában meghagyta a leleszi kontventnek, hogy Melegh Boldizsárt csanádi választott püspököt s leleszi prépostot iktassa be a neki ő felsége által adományozott beregszászi elpusztult dömés és ferencrendü kolostorok s tartozékaik birtokába; a dömés kolostorhoz Kigyós helysége, néhány szőlő, zsellérség és kert tartozott s megjegyeztetett, hogy ezeket az előtt Ferdinánd adományából ideiglenesen Székely Antal birta, de ez Szabolcsmegye közönsége s vajai Ibrányi Ferenc panaszára fej- és vagyonvesztésre itéltetvén, a visszaesett birtokot ő felsége Meleghre akkép ruházta át, hogy azt a két kolostor visszaállitásáig birja s jövedelmeimeiben a még élő szerzeteseket részesitse Székely alapitványaihoz képest. A beiktatáshoz kijelöltettek királyi emberekül Büdy Mihály és Farkas,

*) Budai kam. lev. 108. cs. 1. sz.
**) Beregmegyei levéltár, 1570. jkönyv és 51. cs. 86—87. sz.
***) Rup. id. m.

Bilkei Máté, Daróczi Szeráf és István, Lónyai János, Ferenc és István, Bégányi Miklós, Szalay Simon s Kölcsei Gáspár és Jánòs. Ennek folytán a beiktatási határnap kitüzetvén s arra a leleszi konvent részéről Diáki Gál és királyi emberül Lónyai János megjelenvén, érdeklett szomszédokul meghivattak: Bucsui Ferenc, Kerepeczi István, Homoki Boldizsár és András, Tarnóczi Simon, Majthényi Gergely, Dékán Gergely beregszászi főbiró, Óriás János jegyző sat.; a megtörtént beiktatásnál hivei által Székely Antal neje s nevezett fiai ellenmondatván.

Ugy látszik, Székelyné még 1588-ban is sokat birt a papi vagyonból, mert 1588-ban a beregszászi határon levő Barátokföldé nevü birtok jutott róla fiainak.

1578-ban a szepesi kamara Mágócsi Gáspárnak 4500 forintért zálogképen átirta a dömések beregszászi és kigyósi birtokát, melyet ő még 1573-ban 3000 frt fejében birtokába vett.*) A beiktatást 1579-ben eszközlé Ványai Mojzses, leleszi áldozár és Tarnóczy Simon kir. ember.**) Egy 1588-dik évi összeirás szerint tartozott a beregszászi dömések kigyósi birtokához 34 jobbágy házhely és szőlők a Bányahegyen és Bakfilesen.***) Idő multával a 17. század elején az uj nemzedék már csak hirből ismeré az itt létezett szerzetesek emlékeit, mennyiben egyes földrészletek barátok földjének mondattak s a paputczai lakosok is többé nem a papoknak, hanem a földesurnak dolgoztak, miért, az 1613-ki urbér szerint,§) gr. Eszterházy Miklós idején az uradalomtól a szőlőmivelésért két köböl buzát kaptak. Midőn végre a béke teljesen helyre állt, 1741-ben az országban élő domokos-rend egy kérvényt nyujtott be a kormányhoz az iránt, hogy a zavaros időkben rendtársaitól erőszakosan elvett beregszászi székház, templom s a kigyósi birtok adattassanak annak vissza, mi azonban eredményre nem vezetett.

2. A beregszászi Ferenczrendü szerzet.

(Religiosi fratres minorum ord. b. Francisci confessioris.)

Mikor keletkezett e szerzet a Szentháromságról cimzett s bold szüz Mária tiszteletére alapitott itteni törzsháza, bizonytalan;

*) Budai k. l. 1066. cs. 10. sz. és 1068. cs. 3. sz.
**) Leleszi lev. Prot. Stat. XI. M. 134. sz. és budai k. l. 445. cs. 14. sz.
***) U. o. 65. cs. 1. sz.
§) Munk. urad. lev.

*

annyi kétségtelen, hogy e szerzetesek, kiket a nép közönségesen „fekete barátok“-nak hitt*), megkülönbeztetésül a szomszéd Kisberegen tanyázott, csuklyával ellátott fejér kámzsás pálosoktól, — a XIV. század végén már itt léteztek s igy valószinüen, Erzsébet királyné által behozattattak; a XV. században virágzó kolostoruk volt s birtak fekvő vagyonnal is. Igy egy 1523-ki okmány szerint, egyik szőlőjök a Hosszuhegyen feküdt, egy másik az Akol és Szunyoghegyen, melyeket később Székely Antal birtokolt.**) Birtak e szerzetesek az 1530-dik évi adóösszeirási lajstrom szerint Kövesd táján Zádon nevü birtokot. Ferdinánd király Pozsonyból, 1550. febr. 10. meghagyta a kamarának, hogy a beregszászi barátoknak 32 forintot alamizsnakép fizettessen ki. (Tört. tár. 1881. II. füzet 255. lap***). A reformatio megzavarta csendes életöket, menynyiben Petrovics Péter által még 1552-ben kiszorittattak lakhelyökről; mindamellett makacsul szegültek ellen az uj hitterjesztésnek s a környéken rejtőzködve, a hitujitás ellen működni meg nem szüntek; sőt némely tagjai vallási buzgalmoktól annyira elragadtattak, hogy 1571-ben Kàlmáncehi Sánta Márton ref. esperest az elfoglalt templomban szónoklat közben nyillal átlövék.

A rend itteni kolostorát Petrovics hivei váracsnak kezdék átalakitani és erőditeni; miért is 1553-ban I. Ferdinánd meghagyta Beregmegye közönségének, hogy ez átalakitást meg ne engedje§). Később hasonlóul kezde eljárni Székely Antal, ki az itteni megerősitett templomot erőszakoskodásainak védhelyeül használá, mi ellen több birtokos felszóllalván, Miksa király az 1569. év 49. t. cz. szerint§§), az erőség elrontását megrendelte, meghagyván a rendeknek, hogy Székely hatalmaskodásait a legközelebbi nyolcadon soronkivül megvizsgáltatván, az itéletet foganatositsák. Ő hatalmaskodását Beregszászon az által is tanusítá, hogy 1567-ben a király számára gyüjtött lovas és gyalog csapataival, december 20-kán a dömések és Ferencziek vagyonát erővel elfoglalá§§§); mi ellen a városi előjáróság tiltakozott, 1570-ben a munkácsi vár udvarbirája követelte e birtok visszaadatását*), mig végre 1573-bán Magócsi Gáspárnak kezére zálogképen került**).

---

*) Munk. ur. lev. 1613. urb.
**) Prot. dom. par. Beregsz. 14.
***) Budai Kam. lev. Liber rr. Tom. VII.
§) Ugyanott 744. cs. 20. sz.
§§) Corpus Juris H. I. 541. lap.
§§§) Megyei lev. 1570. jkönyv.
*) U. o.
**) Leleszi lev. prot. 21. H. 32.

A néphagyomány, de különösen az 1778. évi egyházi látogatási jegyzőkönyv szerint, azon telek, melyen most a ref. templom és gymnasium áll, e szerzet birtokához tartozott; rendháza pedig, úgyanazon adat szerint, a mostani városháza mellett, az uradalmi lak déli végén állott, a mikor a kolostor romjai, pinczéjének boltozatai, még jóllátszottak, eladván e falakat a térrel együtt Hoffner Ignácz akkori lelkész gróf Schönbornak 30 forintért.

3. A beregszászi pálosok.

E város dél-keleti végén állott a Pál remete rendü szerzetesek kolostora (Eremitae ordinis sancti Pauli primi eremitae;)*) sőt mondják, hogy az itteni rendháznál volt a helynökség, mely alatt a máramarosi perjelség állott. Verántz Antal érsek 1573. levele szerint, akkor e társház is már feldulva volt.

1568-ban a város elöljárósága tiltakozván Székely Antal hatalmaskodásai ellen, kiemelte, hogy ő a dömés és ferenczrendüek birtokain kivül, a város határánál állott s egykor a bold. szüz Mária tiszteletére emeltetett remete-féle kolostort is elfoglalta.**)

4. A beregszászi domokos-rendü apáczák.

Az itteni nagy templom nyugóti bejáratánál, a Vérke jobb partján ott, hol jelenleg a lelkész-lak áll, annak előtte a XVI század közepéig egy kis kápolnával ellátott szerény kőépület állott négy parányi zárkával és szük folyosóval ellátva, mely a Szaniszló tiszteletére czimzett, domokos rendü apáczák egykori zárdája volt. Ezeket is, kétségtelenül, a XIV. században Erzsébet királyné a szomszéd lengyelországból hozta be és javadalmakkal ellátta. Annyi bizonyos, hogy 1366-ban már meghonosodva voltak s valamint Beregszászon, ugy a szomszéd Kigyóson levő alapitványi birtokaikból éltek. Ez évben ugyanis panaszt emeltek ez apáczák („religiosae dominae claustri beati Stanislai Martyris de Luprechszásza")

*) Schematismus dioeces. Szatmar. 1864. pag. 41.
**) Prot. dom. par. Beregsz. 14. lap.

Erzsébet királynénál, hogy Konák István és Muzsaji Gyula fia János, Kigyós felől uj határt állitattak s ez alkalommal az apáczák itteni birtokuk egy részét illetéktelenül Muzsajhoz csatolták; miért is a királyné meghagyta Visegrádon, Egyed ünnep utáni hatodnapon, 1366. évben Debrői Miklós udvari vitézének (militi nostres) s a leleszi konventnek, hogy az igazságot deritsék ki, s a netán tévesen állitott határvonalat, nem tekintve semmi ellenmondásra, rontsák el s ujat állapitsanak.*) E szerzet azután több századon át fenállott s a XVI. század közepeig virágzott. Ekkor azonban a reformatio áramlatától végkép elsodortatott s birtoka idegenek kezére került.

Timon és Thuróczy László (231. lap) állitják, hogy Domonkos-rendü barátok és apáczák hajdan Munkácson is lettek volna, ezeknek azonban nyoma már okmány és emlékekkel nem támogattatik.

5. A munkácsi Pál-rendü szerzet.

1329. alapitott Erzsébet királyné Munkács közelében,**) annak keleti határában, a Kerepecz folyó felett emelkedett magaslaton, mely akkor tölgyfákkal boritott vadon volt, egy kolostort, mely hegy az itt lakott pálos szerzetesekről később Pálhegynek elneveztetvén, ily néven a később szőlőtőkékkel beültetett hely maiglan ismertetik. E kolostor, mely kétségtelenül, az akkori divathoz képest, fából volt épitve, a Pálhegy északnyugoti sarkán, szeliden emelkedő lejtőn állott, alatta halastó terült el, melyet később, midőn a rendház megszünt, a vár urai foglaltak el s a szőlővé változtatott területet, az alatta levő halastóval együtt a XVI-XVII. századokban a Rákóczyak s a vár koronkinti birtokosai használták. Majd eldaraboltatván a szőlők, ezeket most Kovács Gáborné, a Doktor és Illés-család s déli szélén e sorok irója birja. Ugy látszik, hogy e társház jóval a protestantismus fejlődése előtt enyészett el, mert annak nyoma a XVI. század okmányaiban egyáltalában elő nem fordul.

---

*) Lelesz. Prot. A. I. 24. sz.
**) Catal. ord. pag. 33.

6. A munkácsi egykori apáczák.

Turóczy László*) állitja, hogy Koriathovics Tódor munkácsi herczeg neje Dominika vallásos érzületből a Csernekhegy átellenében magasló bérczen, tehát a mai Szarka nevü hegy ormán, Bazilita- rendü szerzet hölgyei számára kolostort épitett volna. E rendház történetére vonatkozó egyéb adatok teljesen ismeretlenek.

7. A tarpai Pálrendüek.

Ugy látszik, hogy a XII. században a templomosok és később a János- lovagrend vitézei birtak itt jószágot, ha nem állandó lakhelyet; annyi bizonyos, hogy a II. Gejza alatt hazánkba beköltözött János vitézek itt birtokoltak; ugyan is a XIV. században I. Lajos olasz hadjárata alkalmából a ródiak iránti háladatosságból hazánkban az auraniai perjelséget alapitván,**) ez Tarpán tetemes jószággal láttatott el, mely hihetőleg a megszüntetett templomos rendüekről maradt fenn. E perjelség alapitványaival együtt a Nagy Mihályi Eödön családnál volt tovább egy századnál,***) mennyiben még 1470-ben is okmányilag emlittetik. Zsigmond király alatt 1417-ben beiktattattak a szomszéd Márok- papi helységben birtokolt Várdai családdal rokon Báthory Péter fiai a Tarpai családról maradt itteni helység felebirtokába, mely család később itt templomot épittetett, vagy a meglevőt bővitette, mint azt a déli ajtó feletti cimere igazolja. Az itteni pálosok§) tehát ki által alapittattak, bizonytalan. Lehet hogy maga Erzsébet királyné, ki 1353-ban e helységet birta s itt fölovászmestere Marochuk, ki egyszersmind Beregvármegye főispánja is volt, lakott, adott lételt az itteni Pál rendü kolostornak, melynek nyomai a városon kivül annak déli részén, maiglan is látszanak; vagy pedig azt egy századdal később a Báthori család alapitá. Ugy látszik azonban, hogy az itteni rendház még a protestantismus fejlődése előtt enyészett el. A levéltárakban, ugyszólván, mi nyoma sem maradt fenn.

*) Hist. Hung. 154. lap.
**) Corpus Juris II. tit. 54. és Pray de prioratu Auranae 13. lap.
***) Lelesz, Prot. VI. E. No. 38.
§) Catal ord. S. Pauli pag. 32.

A kis beregi pálosok.

A százados tölgyfákkal boritott Borsova völgyét nagy erdőség boritja még jelenben is, ezek közt kiválók a tárgyra célzó nevekkel biró Pap mocsár, püspökerdő s a többi szép tölgyerdők, melyek Nagy-Bereg körül a lapályon és kisebb-nagyobb dombozatokon szétterjednek. E tájon, ha az utas Komlóstól Beregszász felé a Borsova csendesen ömlő folyó jobb partján Felső-Remetén át elhalad, Alsó-Remete nevü helységet ér el, melynek dél-keleti szélén a Borsova partján egy alig 40 ölnyi magaslat emelkedik, melyen terjedelmes romokat láthatni. Az onnan jól kiégetett téglákra, durván faragott darázs és tajtkő törmelékre, kőhalmazra és egyes gödrökre talál, melyeket, ha a szemlélő mint én 1872. aug. 23-kán tevém, figyelmesen megvizsgál, a romok alakot nyernek s a felkutatott alapfalak után indulva, a hajdani épületek ábráit is képzelheti. E romok a mostani g. k. templom szentélyétől mintegy 50 ölnyi ($94._{83}$ m.) távolságra állnak Kenéz Iván és Vaszil kerteiben 54 öl hosszu és 23 öl széles téren. A főépület hajdan nyugotról keletfelé nyult akkép, hogy elejét a kolostor és keleti szélét a templom kerek szentélylyel foglalá el; a templomhoz négyszegü sekrestye volt csatolva észak felől s e megett oldalt két más kisebb épület, talán cseléd-lak állott. Az alapfalak kiásásából itt-ott támadt gödrökből kiemeltem egyes vastag, barna téglákat és ily henger alaku cserepeket. A helyet jól ismerő lakosok beszélték nekem, hogy 1856-ban még ölnyi magasságon állottak a falak, melyeken festések is látszának s hogy azokat akkor ledöntvén, innen legalább 140 öl követ hordottak el az uj templomra, de azonkivül is a munkácsi földesuraság már az előtt Beregszászba s a körötte levő falvaiba vitetett faragott köveket nagy mennyiségben; hogy a főépület közepe táján a földtalajon mintegy 6 ölnyi hosszuságban tégléból készült csatorna huzódott, mely a belső udvarból vezeté le a vizet. A domb éjszaki lejtőjén égetett agyag és törmelékek közt különféle vastagságu, korongon készült irlával bevont és halványsárga cserepeket láttam, mik közt, mint Kenéz beszélé, egy lábnyi (32 cm.) hosszu, keskeny, fenkőtartó alaku agyag-hengerek is találtatnak.

A néphagyomány szerint, Salamon király a XI. században e

környék rengetegeiben bujdosott és mint remete tartózkodott volna.

Valjon az 1333. pápai tizedek rovatában előforduló „parochia de Eremita“ alatt nem ezt kellessék-e érteni, az előzmények alapján, állithatni, annálinkább, mert e lelkészség a rovatban azon helyek sorában fordul elő, melyben a luprechtszászi is; Alsó-Remete pedig Beregszásztól alig másfél mértföldnyire fekszik.

E romok tehát hajdan a Pál-rendü szerzetesek kolostorául szolgáltak, kiket Erzsébet királyné 1329-ben az akkor kétségtelenül rengeteg erdők laktalan vadonában megtelepitett s számukra a zárdát Szüz Mária tiszteletére emelteté*), hol ők azután a zárda alatt folydogáló Borsova vizen lisztőrlő malmot is épitettek, mely századokon át fennállott. 1393. Mária királyné Bereg és Almást egy kolostorhelylyel és egyházi kegyuri joggal a Huszla és Osztra havasokkal együtt Nagy-Mihályi György fiának Jánosnak s férfi örököseinek adományozta**).

1456. évben Hunyady János kormányzósága idején rablók támadták meg a szerzeteseket itteni magányukban, s a kolostort felgyujtván, minden ingó vagyonától megfosztották. Ennek következtében a kárvallott papok panaszt emeltek Pálóczi László comesnél, ki Kassáról 1456. Mátyás apostol utáni szombaton kelt iratában meghagyta nemes Bacskai Istvánnak, hogy segitségre szólitsa Dolhai Ambrust és Jánost, a szentmiklósi vajdát s vegye üldözőbe a Nán és Thrusz Rethneth nevü rablókat s orlói lakosokat, annál inkább, mert az előbb nevezett jobbágynál a szerzetesek két rablott lovukat is megtalálták, s elfogatván őket minden módon még kinoztatással is vallattassa ki büntársaikat, kiket minden kegyelem nélkül bitófákra akasztasson fel s az elvett tárgyakat adassa vissza***).

1473-ban beiktattattak a szerzetesek Homok helység negyedrészének birtokába, melyet a nagyváradi káptalan előtt az ő részökre Homoki Demeter bevallott. Az ünnepélyes átadásnál működtek a leleszi konvent áldozára és Komlósi Tamás kir. ember§). 1478-ban pedig Kusali Jakcsi György fiai János és László megintetik a pálosokat, hogy a nálok zálogban levő nagy- és kis muzsaji birtokot a pénz felvétele mellett bocsássák vissza§§).

*) Catal. mon. S. Pauli 33. lap.
**) Budai kam. levéltár NR. 861. cs. 44. sz.
***) Lelesz, Prot. C. II. 18. sz.
§) Lelesz, Prot. Stat. P. N. 279.
§§) U. o.

1484. ismét beiktattattak a szerzetesek Nagy-Muzsajban egy részbirtok használatába, valamint 1485-ben a nébai Kovászói Balázs deákot illetett nagy muzsaji birtokba teljes joggal; a beiktatást eszközlék István, leleszi áldozár és Komlósy János kir. ember*); midőn pedig 1488-ban Kállay János N.-Muzsajban beiktattatnék ennek másokkal egyetemben a kisberegi pálosok is ellenmondottak**)..

1552. évben a pálosok itteni kolostora még érintetlen volt; ugyan is azon évben a beregszászi dömések kigyósi birtokuk határát megujittatván, erre a kis-beregi szerzetesek részéről ott megjelentek Baráth Gergely, Károlyi Péter és Bartha István áldozárok***), jóllehet már elébb 1546-ban nagy-muzsaji birtokrészök miatt perbe keveredtek; ugyan is e birtokuk Matusznai Györgynek és Pálnak adatván zálogba, e miatt a pálosok ellenök viszahelyezési keresetet inditottak; azonban a per folyamában a zálogösszeg felvételére megidéztetett szerzetesek nem jelenvén meg, makacsságilag elmarasztáttak s a birtok ellenfeleinek megitéltetett§).

Az uj hit terjesztésével kifejlődött zavargások mind érzékenyebben kezdének a pálosok nyugalmára hatni; minek következtében, nehogy vagyonuktól végkép megfosztassanak, 1561-ben Zápolya János Zsigmond beleegyezésével a Székely Antaltól felkért s Ferdinándtól nyert kis-beregi egész kolostor, Hodos és Bereg helységek s a tamásváraljai szőlőhegyen volt szőlőjök teljes birtokába Báthory György iktattatott be, minthogy e fekvő javakat Mátyás a kápolnai helynök és Lőrincz a kis-beregi kolostor perjele 500 arany forintért eladták Báthorynak§§).

Ez időben a kolostor is feldulatott s Ferdinánd még 1559-ben dálnoki Székely Antalnak adományozta e rendház minden birtokát, melyben ő az esztergomi káptalan küldötte s királyi ember által beiktattatott§§§); nem sokára azonban ruszkai Dobó István és Domokos kezdék Székelyt birtoklatában háborgatni, kinek panaszára azután Ferdinánd 1562-ben eltiltotta nevezetteket attól, hogy Székelyt azon kilencz jobbágytelek használatában nyugtalanitsák, melyeket az előtt a pálosok birtak Muzsajban, de elrontatván kolostoruk, a király további tetszéseig Székelynek ado-

*) Lelesz, Prot. P. N. 271. és 278.
**) U. o.
***) U. o.
§) Rup. Jak. id. m.
§§) Rup. id. m.
§§§) Budai kam. lev. 219. cs. 5. sz.

mányoztattak*). Székely e királyi kegy és adomány alapján azután mindinkább ügyekezett birtokát gyarapitani, s hol szép szerével nem boldogulhatott, ott lovas és gyalog fegyvereseivel erőszakosan tett foglalásokat**). E helyzetben a Pozsonyba menekült barátok azon reményben, hogy a zavarok lecsilapodtával vagyonukhoz viszszajuthatnak, felvették Székely Antaltól 200 magyar forintot s öszszes vagyonukat, melyhez Nagy-Beregen egy ház, Kis-Beregen kolostorhely, Borsova-vizen malom s Muzsajon jószágrész tartozott, a bekövetkezendő visszaváltásig neki átiratták a pozsonyi káptalan előtt. Azonban csakhamar megbánván e tettöket, a birtok bitorlása s a beregi lakosokon elkövetett erőszakoskodásai miatt a zálogbaadás meghiusitása végett az egész Pálos-rend folyamodott a felséghez***); hasonlóul közbejárt Oroszi István is Muzsajról; ennek ellenében azonban 1570-ben Fritsch János ügyvéd Székely Antal nevében akkép nyilatkozott, hogy az ezen barátoktól elvett birtok immár nem őket, sem Oroszi Istvánt, hanem egyedül ő felségét illeti s 1571-ben ismételve eltiltatta Dobó Istvánt is e vagyon használatától§). 1573. mégis felsőbbleg megintetett Székely, hogy felvevén 50 forintot, a kolostor javait adja vissza§§).

E közben azonban Székely Antal hütlenség miatt vagyonától megfosztatván, a tőle elkoboztatott javak közt 1574-ben előfordulnak a kis-beregi Pálosok elhagyatott kolostora, az alatta folyó Borsova vizén állott két kerekü malom telkével együtt sat.§§§) 1588-ban a Pálosok vezérfőnöke István az egész rend nevében a leleszi konvent előtt a kisberegi elpusztitott monostort (dirutum monasterium), tartozékaival együtt t. i. a muzsaji és benei összes részeket, beregszászi nemesi telket, a kisberegi emlitett malmot s a beregszászi három, Fogas, Telki és Szeg-nevü szőlőket s kaszálóikat Beregen, Beregszászon, Bereg-Ujfaluban, Nagy-Muzsajon és Benében sövényházi Móricz Balázsnak és utódainak ezer magyar forintban a monostor visszállitásaig elzálogitá.§§§§)

1603. a rend vezérfőnöke a beregi kolostort tartozékaival együtt Daróczy Ferencznek és Székely Boldizsárnak adta zálogba, 1614-ben megbizván Zaicz pálrendü atya Daróczyt, hogy a vissza-

*) Bud. kam. lev. 926. cs. 37. sz.
**) Leleszi levéltár Prot. 21. N. 32.
***) Rup. id. m.
§) Beregm. lev. 67. cs. 15. sz.
§§) Rup. id. m.
§§§) Bud. kam. lev. 757. cs. 19. sz.
§§§§) U. o. 1741. cs. 36. sz.

váltást eszközölje, mi azonban nem sikerülvén, 1618-ban gróf Forgács Zsigmond a visszaadás iránt parancsot intézett Pálffy Katalinhoz, Daróczy özvegyéhez, végre 1630-ban, az erdélyi fejedelemnek élte fogytáig átengedett hét vármegye átvételére kiküldött királyi biztosok a kisberegi javakat visszaadatták a rendnek, mely azokat később elidegenitvén, annyira elosztattak, hogy részeik immár teljesen ismeretlenek.

Ugy látszik, a Pálosok még Sztrabicsón is birtak egykor, mert 1687-ben Marin Istvánnak bevallák azt a leleszi konvent előtt*).

A társház egyik kis harangja, mely hajdan a kis-beregi magaslatról hangzott le a távol rengetegbe, intvén lakóit imára, jelenben a kigyósi ref. templomnál álló haranglábon csüng s ily feliratot visel: „Sanctus Paulus, ora pro nobis."

*) Leleszi levéltár.

Görög katholikus egyházi ügy.

Hogy a kereszténységet megelőzött korban e tájon pogány szlávok tanyáztak, arra emlékeztetnek, nem csak a különféle nálok most is divatban levő ünnepi és halotti szokások, szertartások játékok és babonák, milyenek a kupajlo, szobotki (Szent János ünnepély, jul. 5.), hanem a pogánykorból fenmaradt sok szentkutak és források (svjatyji vodi, svjatyji kernici) és nehány helynév, mint Bogoszlav nevü hegyorom, Voloszkoje, melynek ethymologiája a régi orosz pásztor istenére „Volosz"-ra visszavezet. E divatozó pogányátok: „Zbyj tja perun" (üssön meg a mennykő) szintén erre vonatkozik. Nem rég hagytak fel azon szokással is, hogy az eltemetett mellé étellel, vagy itallal telt cserepedényt, csuprot helyeztek, mi az őskori pogány sirokból ritkán hibázik.

A kereszténység terjedésekor, mely időben fogadták e táj lakói a szereteten alapuló uj hitet: adatok hiányában biztosan megállapitani nem lehet; annyi bizonyos, hogy a magyarok bejövetele előtt itt már keresztények laktak s hogy az itteni szláv népek leginkább a Photius, konstantinápolyi patriarcha idejében, a IX. század egymástól elszakadt, latin és görög szertartásu s illetőleg a nyugoti és keleti egyházak közül, ez utóbbinak lettek hivei. Nagy befolyással voltak erre Methód és Cziril szláv apostolok, hittéritők buzgó működései, kik azon elvet, hogy minden nép saját nyelvén dicsérje az istent, hirdetvén, ez által tömérdek követőkre találtak.

Valótlannak tartom azonban némely irók azon alaptalan álli-

tását, hogy a honfoglaló magyarok közül is legtöbben a görög szertartású egyházhoz csatlakoztak, hogy maga Bulcsu és Gyula vezérek is annak hódoltak, sőt mint némelyik állítja, még maga Árpád is a keleti hitet követte volna; mert mint Mészáros Károly, a magyar oroszok történetében (37. lapon) naivul mondja, különben a pápa meg nem engedi vala, hogy ő egy orosz herczegnőt vegyen feleségül!

Valószinü, hogy e században az e tájon elszórtan lakott oroszok, a kárpát aljai szlávok (tótok) s a Tisza melléki bolgárok közül sokan a keleti szertartásu keresztény hiten voltak, sőt az előbbiek, t. i. a ruthenek, annak annyi századon át folyvást hivei lenni mai napig sem szüntek meg. Az is bizonyos, hogy a XI. században Czerulár Mihály, konstantinápolyi patriarcha szakadási kisérletei folytán, a XII. század elején Kálmán király alatt a szláv nyelvü katholikusok közül többen határozottan a latin szertartásu egyházhoz tértek, mig mások, mereven ragaszkodtak nemzeti nyelvükön tartott szertartásaikhoz. Ez utóbbiak közé sorozhatók az e tájon és a Szepességen lakó oroszok elődei is, kik Kálmán és később II. István királyok alatt a szomszéd orosz és lengyelországokból bevándorolt ruthenekkel folyvást gyarapodtak. Majd a XIV. században Nagy Lajos idejében, Koriathovics Tódor podoliai és Litván herczeg befolyásával uj telepitések történtek, különösen Beregvármegyének az oláhoktól elhagyatott számos helységeiben, kik az előbb beköltözöttekkel együtt mostanig itt nyugodtan élnek s mind egyházi mind községi ügyekben szláv nyelvüket háboritatlanul használják.

Hogy azonban a XIV. század végén s a XV. század elején az e tájon élt óhitüek a római katholikusok által még keresztényeknek sem tartattak: igazolják azonkori okmányok. Igy 1418. évben kelt egyik végrehajtási levélben, mely szerint Haraszti Erasm. királyi ember Bálint nevü leleszi szerzetessel együtt a Perényi Péter országbiró által, erőszakoskodás miatt Dolhai Bogdán ellen hozott s vagyon-elkobzásra szóló itélet végrehajtatott, előfordul e kitétel; „Item aestimarunt in possessione Sarkad 11 sessiones jobagionales populosas et 5 desertas ac sine aedificiis, unam curiam nobilitarem, duas capellas ligneas, unam videlicet Christianorum cum turii lignea aliam Ruthenorum, ambas cum cimitorio et sepultura“. Ehez hasonló kifejezés használtatott a makariai keresztény és ruthen fatemplomokat ille-

tőleg*) s arra enged következtetést, hogy az óhit e tájon is alárendelt állást foglalt el.

Ebből egyszersmind az is tünik ki, hogy ez időben Beregmegyének a ruthenek-lakta felvidékén ezeknek külön templomaik s igy papjaik is voltak. A Koriátovics által a Csernek hegyen Munkács közelében alapitott Bazil-rendü orosz szerzetház tagjai is kétségtelenül terjeszték a vallás szent igéit, valaminthogy e herczeg neje is gondoskodott arról, hogy az általa állitólag Munkácson alapitott apáczák lányok nevelésével foglalkozzanak.

Annak nincs nyoma, hogy megyénk s a vidék oroszainak a XV. századig külön püspökjök lett volna, ők valószinüen addig a premiszlei püspöki hatóság alatt állottak. Első munkácsi püspökül Ulászló király alatt 1491-ben János emlittetik, kit azután szakadatlan lánczolatban követnek, a többiek a jelenkorig. Azonban az emlitett században a ruthen lelkészek már mindinkább szaporodtak, jóllehet sorsuk s társadalmi állásuk a közjobbágyokétól nem sokban különbözött. S épen azért méltán csodálkozhatni, hogy a protestantismus, mely Beregmegyében csakhamar oly termékeny talajra talált, a ruthenek közt viszhangot nem keltett s rájok ugy szólván semmi befolyást sem gyakorolt.

Ama vakbuzgósággal hatásos rajongásnak, melylyel a ruthen nemzeti nyelvén gyakorolt vallásához oly mereven ragaszkodik, tulajdonithatni, hogy e nép egyátalán mi kedvet sem érzett a hitujitásra. Kétségen kivül papjaik s a XV. század végétől a csernekhegyi kolostorban lakott püspökeik is voltak nagy befolyással hiveik összetartására, kik elhagyatottságukban őszintén s szeretettel ragaszkodtak a köztök atyai szerepet vitt s velök egy sorsban részesült szegényes lelkészeikhez. De az is bizonyos, hogy jóllehet a florenci és ferrárai 1439-ki zsinatok határozatai következtében a nyugati és keleti egyházzal való „U n i o“ eszméje terjedni kezde, e tájon e felekezeti elv ujitás sem talált nyilt fülekre s teljes két századnak el kellett mulnia mig végre itt is tért foglalhatott.

Már a XVI. században különösen a Hát vidékén számos rendszeres lelkészség (parochia) létezett; a Makariain és Sarkadin kivül például 1523-ban már Dragabartfalván, 1565-ben Szolyván, e század végén Duszinán, Sztrojnán, Holubinán és Ploszkón népes lelkészségek voltak. E században oly nagy mértékben kezdettek a papok szaporodni, hogy némely helységben aránytalanul sok mű-

*) Leleszi levéltár Prot. Act. B. B. II. N. 24.

ködött, mig más vidéken egy sem találtatott. E papok, kiket a népek (s az urbéri adatok szerint, az akkori hatóságok és tisztek is) batykók-nak, mi atyát jelent, czimeztek, a müveltség és tudomány igen alacsony fokán állottak és sokan csupán a czirill-betükkel nyomtatott lythurgikus orosz könyveket olvasták, más tudományból és a hittanból pedig csekély vagy épen semmi ismeretekkel sem birtak; s hogy a jobbágy telken meghuzódott ily batyko a jobbágygyal hasonló uri dolgot végezni, későbben pedig a földesuraságnak évenkint egy nyestet 2—4 forint értékben beszolgáltatni köteleztetett, az akkori urbéri összeirásokból kitünik.

Az 1649. évi ily urbarium szerint, özvegy Rákóczy Györgyné Lorántfi Zsuzsána alatt találtatott a szentmiklósi kastélyhoz tartozott 33 helységben volt 30 papon kivül, a munkácsi uradalom területén, 186 községben, külön 84 batyko, kiknek kezein 35 jobbágytelek találtatott; ezeknek volt 128 fiok, 106 lovuk, 327 ökrük, 69 tinójuk, 189 tehenök, 770 juhok, 649 sertésök, és 136 méhkasuk. Nem lesz érdektelen talán azonkoru papok neveit is elősorolni. Igy Munkácson voltak Pap Péter és Márton, Oroszvégen Pap Mihály, Szolocsinán Kalabijka Gergely, Uj Bisztrán Zicsko Prokób, Izvoron Uchal Vaszil, Ploszkón Lizarecz Demeter, Prekresznán Szucsárszky Simon, Nagy Rosztokán Pap János, Szkotárszkán Ruszin Koszty; Hukliván Pap Demeter, Kanován Csupovics Koszty; Talamáson Pap Lukács, Volóczon Olexikovics Prokóp, Tibaván Pap Sztanko, Roszoson Pap György, Plavián Janovics Vaszil, Sztrojnán (akkor Koziva) Sándor Péter; Melnicsnán Hriczikovics György, Nagy Bisztrán Pap Lázár, Nagy Bresztón Pap Simon, Bukovinkán Holcza Lukács, Nagy Lánfalván Pap Ferencz és Pap Miklós, Papfalván Pap Demeter, Fogarason Pap Mihály és András, Sztánfalván Pap Szaniszló és Pap János, Závidfalván Oláh Miklós, Oláh Tamás és Hodos Pap Demeter; Hátmegen Pap Koszty, Sándor Péter és Márton Lázár, Feketepatakon Pap Lukács, Medenczén Pap Máté, Pap Demjén és Pap János, Ardánházán Pap Ferencz, Pap István, és Csupor István; Dragabartfalván Juszko Mihály és László, és Roszpopa Lázár; Nyiresfalván Thomás Ferencz, Bartházán Pap Ferencz idősb és ifjabb; Pisztraházán Pap Lukács; Makarián Pap Mihály, Sarkadon Pap Mihály, Lucskán Pap Miklós, Pap Demeter és Pap Simon; Sztrabicsón Pap György, Pap Dienes és Pap László; Ruszkóczon Pap János, Bubuliskán Pap Ferencz és Pap Péter; Cserlenón Pap János, Lankán Pap István, Kis Ivániban Pap János, Nagy-Lohón Pap Kozma, Hribóczon Pap

János, Nagy-Mogyoróson Pap László, Kis-Mogyoróson Pap Ferenc, Trosztaniczán Pap Száva, később Tega Demeter, előbbi Lengyelországba visszamenvén; Szidorfalván László Pál, és Csokoly János, Felső-Vizniczén Pap Pál, Pap Gergely és Pap Mihály, valamint Ferencz, János és Pál; Közép-Vizniczén Puskás Péter, Alsó-Vizniczén Pap János, Dunkófalván Pap Péter, Zimbrilován Pap László, Kockaszálláson Pap Prokóp, Iglincen Pap László, Kis-Belebelén Pap János, Csabinán Csabinai László, és Alsó-Hraboniczán Pap Péter.

E jegyzékből az tünik ki, hogy némely helységben egyszerre három, sőt F.-Vizniczén öt pap is működött s hogy a 84 batykó közt 57 „Pap" vezeték nevet viselt, mi arra enged következtetést, hogy a községbeli jobbágyfi, ha papnak felcsapott, elhagyván családi nevét, az akkori magyar szellemhez képest, az állásához illőbb Pap nevet vette fel. Ez világosan kitetszik a trosztaniczai jegyzetből, hol Pap Száváról ez észrevétel foglaltatik: „ez lengyelországi volt és visszament;" tehát jövevény létére itteni tartózkodása idején magyar vezeték névvel élt. — Lippai esztergomi érseknek 1654-ben Rómába tett jelentése szerint, a felső magyarországi orosz papok hatszáznyi létszámából esett Beregmegyére 150.

A schismaticus orosz papok sorsa anyagi és szellemi tekintetben nem kis mértékben kezde javulni az 1649. április hó 24-én Ungváron Rosztosinszki Partén Péter vezérlete alatt Munkácsmegyének 63 papja jelenlétében történt „Unio" következtében, mely szerint az annyi századon át a római katholikusoktól elszakadva élt görög szertartásu hivek a római kath. egyházzal ismét következő feltételek alatt egyesültek: 1. hogy a görög szertartást ezentul is megtartják; 2., hogy püspökeiket választhassák s a pápák megerősitsék és 3., hogy a római egyház minden jogaiban és kiváltságaiban azzal egyenlően részesüljenek. E hit-egyesülésről 1652. január 15. tétetett jelentés Rómába X. Ince pápához, ki Partént a püspöki széken meg is erősité. E jelentésben, melyet Ladomirszky Elek makovicai, Rosztovicky György homonnai, István szerednyei, Ivanovics Dániel uzani, Philippovics Elek sztropkói főesperesek aláirtak, kiemeltetett, hogy az egyesülés létrehozásában tevékeny részt vettek 1648-ban Kisdy Benedek egri püspök s annak helyettese Jászberényi Tamás jezsuita, később Lippay György egri érsek és Tarnóczy Mátyás váczi püspök. Azonban eleintén a hitegység zilált állapotban sinlődött s csak lassan és nehezen kezdett szilárdulni, sőt a fanatizált hivek és papok közül sokan még ellenszegülni is merészkedtek, nyilvánitván, hogy a pápa által meg-

erősitett püspököt egyházi fejedelmöknek elismerni nem akarják. Évtizedek mulva is jelentkeztek ellenszegülések s a szakadársághoz való ragaszkodás jelei, annyira, hogy 1689-ben a fellépők ellen erőhatalom is alkalmaztatott a kormány részéről; s e miatt 1692-ben De Camellis József g. e. püspök szükségesnek látta az általa Munkácson tartott zsinaton az egész orosz nép nevében ujolag kimondani az egyesülést*).

Az unio következtében már Lipót cs. és király alatt is különös kedvezményben részesültek a lelkészek, mi hova tovább bővittetett. 1655-ben III. Ferdinánd a munkácsi kamarai jövedelemből Partén Péter püspöknek évi járadékul 200 frtot rendelt**).

Hogy a vidék protestans főurai gyanus szemmel nézték a hitegyesülést, Taraszovics Vazul püspökön Rákóczy György által elkövetett kegyetlenségből is tünik ki. Ugyanis e lelkes munkácsi püspök a protesztantizmus fénykorában kettőztetett buzgósággal ügyekvék hiveit összetartani, hitökben szilárditani s e végből az egyesülésre buzditani, sőt ő maga is, hogy tettleg egyesüljön, vallástétel végett a jászói konventhez utazott. Ez okból, de valószinüleg azért is, mert a munkácsi várhoz az előtt csatolt, hajdan a csernekhegyi monostorhoz tartozott Bubuliska és Lauka helységeket visszakövetelte, valaminthogy Rákóczy már akkor az iványiakat attól, hogy a püspöknek bortizedet adjanak, eltiltá s e miatt Taraszovics tiltakozott. Rákóczy a tulbuzgó protestans felindulván, Balling János várkapitánya által őt 1640. decz. 13. a csernekhegyi kolostor templomában, misézés közben az oltár elől, Joó Mihály hadnagy alatt kirendelt várbeli fegyveresek által elfogatta s a nép botrányára teljes diszöltözékében a városon át a várba hurczoltatta, őt méltóságától s javadalmaitól megfosztottnak nyilvánitván. Az áldozatul esett főpap sokáig szenvedett a börtönben, annak daczára, hogy III. Ferdinánd király Ratiborból 1641. febr. 22. kibocsáttatása iránt Balling kapitánynak rendeletet külde. E meghagyása azonban, valamint a nádor utján ismételve tett közbevetései a kivánt sikert nem eredményezvén, 1641. aug, 21. kelt megbizólevéllel Eöry Zsigmond, soproni alispánt küldé Rákóczyhoz Erdélybe.

*) Az itteni egyesült g. katholikusok e szerint elismerik a római pápa egyházi főnökségét; püspökhatósági szervezetük a latin szertartásuak mintájára van szervezve, saját püspökeik és érsekük alatt állanak. Tanaikra nézve hiszik a szentléleknek nemcsak az atyától, hanem a fiutól is származását és a purgatoriumot. Egyebekben nézeteik a gör. kel. katholikusok hitelveivel nagyobb részben megegyeznek.

**) Budai Kam. levéltár. N. R. 927. cs 36. sz..

Végre Taraszovics 1642. április elején visszanyeré szabadságát; a püspök azonban nem sokáig élvezé nyugalmát, mert Balling őt javadalmai élvezetében háborgatni meg nem szünt; miért is panaszai folytán Ferdinánd, ki magát ez okmányban a magyar papság védnökének mondja, ez ügyben Rákóczy fejedelemhez Bécsből, 1642. ápr. 29. kelt iratával fordult, nemkülönben orbovai Jakusith György, egri választott püspök és hevesi főispánnak, midőn Rákóczy fia menyegzőjére követül küldetett, Ferdinánd irásban kiadott utasitásában meghagyá, hogy a fejedelemhez érvén, őt nevében megkérje, miszerint elődeinek, a jezsuita-rend iránt tanusitott hajlamát követve, azoknak Erdélybeni létöket ne akadályozza és hogy Taraszovicsnak elvett vagyonát adassa vissza s őt jövőben ne üldözze. E püspök azonban mindennek dacára sem szabadulhatván meg a folytonos zaklatástól, a püspökségről lemondott, az itteni monostort elhagyá s Ferdinánd beleegyezésével Kállóra vonult s a Bécsben 1643. apr. 29. kelt irat szerint a szepesi kamarától 200 forintnyi évjáradékot huzott.

Az 1672. évi urbéri feljegyzés szerint, Báthory Zsófia birtoklata idején találtatott a munkácsi uradalomhoz tartozó helységekben összesen 84 egy feleségü és 9 második feleségü pap, kik nyestek helyett váltságul 404 frtot fizettek. Tiz évvel később, Thököly Imre alatt 1682. évben találtatott a nevezett uradalom területén 107 batyko, nevezetesen a felsővidéki ispáni kerületben 36, a krajnaiban 26, bartháziban 7, lucskaiban 5, kajdanóiban 6, bubuliskaiban 12 és a vizniczeiben 15; ellenben orosz deák (honnan a maiglan divatozó „gyák" = éneklésztanitó, ludimagister elnevezés) csupán 4, u. m. 1 a lucskai, 1 a krajnai és 2 a vizniczei kerületben. A batykók tartoztak évenkint összesen 108 s az orosz deákok öt nyestet beszolgáltatni, egy nyestnek váltságdija 4 frtban számittatván.

Ezen urbárium szerint második feleségü papok voltak ezek: Holdos János Závidfalván, Terkács András Kutkafalván, Balogh János Deskofalván, Pap Mihály Kerepeczkén (Felső-Schönborn), Lengyel János Korcsován, Lengyel Pap János Krajna Martinkán és Pap Sándor Papgyörgyfalván; ezekről azonban megjegyeztetett, hogy mivel mint másodszor nősültek a papok tiszte szerint nem szolgálhatnak a templomban: paraszttehær viseléssel tartoznak s oda viszszasoroztassanak.*)

*) Munkácsi urad. levéltárban levő eredeti.

Ez alkalommal az urbérösszeiró uradalmi tiszteknek a g. kath. papságot illetőleg ez adatott utasitásul: „Némely faluban 2—3 batyko is van, holott elég lenne egy is, és nem is igen hasznos az, hogy valamely jobbágyból lett batyko (holott sokszor nem is alkalmatos arra), egy nyest-adással, a többi uri szolgálattól mindjárt felmentse magát; azért az olyanok levelében bejegyezni kellene, hogy valameddig bizonyos ecclesiája nem lészen, addig szolgálni tartozzék."

„Ha valamely batyko paraszt-telken lakik s a földesurtól levél által nem mentetett fel, a telek-adót fizetni köteles; azonfelül tartozik a nyestet pénzzel, ha a templomhoz (czerkum) való szabad helyen laknék is megváltani; ezzel tartozik akkor is, ha jövevény, mert a földesur határáról él mind maga, mind marhája. Insuper ugy tudatik, hogy akár jövevény, akár jobbágyból lett batyko legyen, de a munkácsi jószágban akárhol lakjék, tartozzék a nyest-pénzzel, ha uraink ő ngok kegyelmesen meg nem engedik. Item minden batyko tartozzék egy heti ganajozást praestalni ott, a hova a tisztek rendelik, vagy a helyében egyéb munkát végezni, ezen lábor, noha három batyko leveleiből kihagyattatott, mindazon által observáltatott, a mint a felsővidékbeli esperes elismeri mostan."

A felsővidéken pedig e tekintetben földesurilag következők rendeltettek:

1. Ha valamelyik jobbágynak a fia batyko lészen, és ő ngátul census-levele lesz batykoságára, azzal az ő atyjának paraszt-szolgálatja és adózása találtatik, de akkor nem, ha az atyja öcscse vagy bátyja egy kenyérre állnak vele. — 2. A batyko telkére ha valamely atyafiai vonták magokat: mindenkor külön kenyérre kell őket vinni s a censust és árendát reájok limitálni. — 3., a jobbágyból lett batykonak, ha irástudatlan paraszt és házasságot ér, úgyancsak paraszt-teher alá kerül ezentul, mert ebben is eddig sok ravaszság volt." S e viszony sokáig fentartott igy sőt nyoma van, hogy még 1761. évben is megkereste a munkácsi g. k. püspök az uradalmi főtisztséget, hogy a papok fiait (popovics) a jobbágyi szolgálatoktól mentené fel, mi azonban nem engedtetett meg . . . .

1691-ben találtatott a szentmiklósi uradalom területéhez tartozott 33 helységben következő 17 orosz pap: Szent Miklóson Pap Mihály, Kölcsinben Pap János, Szolyván Pap Demeter Hársfalván Pap Simon, Holubinán Pap Miklós, Polenán Kucski:

Luka, Pudpolóczon Pap Fedor, Hankoviczán Pap János, és Pap Péter, Paulován Pap János; itt ez évben rendeltetett parochia-telekül a Puskarovicz-féle $^1/_3$ pusztatelek; — Alsó-Vereczkén volt pap Popovics Mikita, Laturkán Pap János, Tisován Pap Gergely, felső Kis-Bisztrán Pap János és Tőkésen Pap István. a repedei megürült. Felső-Vereczkén akkor lelkészi illetőségül a kihalt Dubrinicz-féle jobbágytelek utalványoztatott; Laturkán a Kopolicski-féle, Tisován a Ruszim György-féle, F. K. Bisztrán a Bombrinics István-féle, Zsdenován a Ruszin András-féle, végre Serbóczon a Trisko Mihályféle elpusztult telek.

Ez időben a folytonos háboruk következtében a felvidéki községek lakossága tetemesen megfogyván s a telkek, mennyiben birtokosaik részint Gálicziába, részint az elpusztult Zemplén s azzal határos vármegyékbe költöztek, néptelenekké válván, ez okon a papok is szegénységben sinlődtek, s azért az urbéri rovatokban majd mindenik batykónál ez őszinte megjegyzés olvasható: „Ez szegény ember (t. i. a pap), azért adója is 4 forint helyett csak 2 frt legyen".

Lipót király 1692. aug. 23. megrendelé, hogy a g. k. papok a jobbágyi szolgálatoktól mentesittessenek, veréssel ne illettessenek, sőt a római k. papokkal egyenlő tisztességben tartassanak; gyermekeik szabadok legyenek, ha önként paraszt-telekre nem szállnak, a lelkészek földei az összeirásból vétessenek ki sat. Lipótnak e kegyes intézkedését később VI. Károly 1720. aug. 13, valamint az 1721. pozsonyi országgyülés is megerősité.

1728-ban a munkácsi és szentmiklósi uradalmak a gr. Schönborn család birtokába jutván, ez a g. k. egyház-ügyet minden alkalommal gyámolitani ügyekezett. 1765. okt. 7. Olsavszky Manó püspök közbejárására azt határozta a földesuraság, hogy az uradalom területén minden parochia belsőtelekkel, három szobából álló paplakkal, hat marhára való istállóval és 12 holdnyi külső földdel láttassék el, aránylagosan az éneklészek is javadalmaztatván. A pap fiuk és ha egynél több éneklész lenne, ezek az 1723. 69. t. cz. értelmében az uradalommal külön egyességet kössenek, különben földesuri hatalom alatt fogván maradni.

Ez alkalommal a papi mellék járandóság (stola) is következően állapittatott meg: a lelkész részére, nagyobb temetéstől 51 kr. kisebbtől 24, szónoklattól 51, keresztelés és avatástól 18, miséztetéstől 18, esketéstől 51, halotti zsoltárolvasástól 51 krajczár, evangeliumok olvasásától 4 frt. — Kántornak járt nagyobb te-

metésnél 24, kisebb 12 és templombani segédkezéstől 6 krajczár. Ez árszabály 1836-kig tartott, a mikor az ugynevezett conventiós értékű pénzre emeltetvén, a stola ekkép szabályoztatott: avatás 24, házassági hirdetés 9, házassági elbocsátó levél 18 kr., esketés 1 frt 8 kr., avatás 12, nagyobb temetés 51, kisebb 24, gyászmise 51, evangelium olvasás 4 frt, zsoltárolvasás a halottnál 30 kr; diszes temetésért szónoklattal szabad dij (libera stola), mi azonban öt forintot felül nem haladhatott; kisebb temetès 24 kr., énekes mise 42, olvasott mise 21, házfelszentelés 51 kr.

1767. több orosz téritő (missionarius) megjelent e megyében, kik Beregszászban nyilvánosan szónakoltak s ájtatosságaikat testök kinzásával s kereszt-hurczolással kisérték. A következő évben Alsó-Vereczke vidékén predikáltak a pogányok ellen (Munkács urad. levéltár).

1781-ben volt a munkácsi és szentmiklósi uradalmak területén összesen 59 lelkèszség.

Ez időben, nevezetesen 1787-ben, a töméntelen ünnepre, mik a jobbágyokat nem kevéssé visszatartóztatták a munkától és különben is sok visszaélésre nyujtottak alkalmat, a kormány, figyelmét kiterjeszteni kezdvén, azon évi febr. 20-kán legfelsőbb elhatározás folytán a helytartótanács $\frac{633}{7596.}$ sz. a. kelt intézménye által csupán a következő ünnepek tartása engedélyeztett: január 1. 6. 30. (Bazil, Gergely és János). febr. 4. (gyertya szentelés), márt. 25. (gyüm. oltó bold. asszony); április 23. (György), junius 24. (Ker. János), 29. (Péter Pál), jul. 20. (Illés), aug. 6-án Ur szine vált., 15. (Nagy bold. asszony), 29. János fejvétele, sept. 8. Kisasszony napja, 14. Kereszt felmagaszt., okt 26. (Demeter), nov. 8. (Mihály), 21. Bold. asszony avatása, decz. 6. (Miklós), 25. N.-Karácsony, 26. B. asszony eljegyzése és 27. (István vértanu); ezeken kivül: nagypéntek, husvét hétfő és kedd, Urmennybe menetele és pünk. hétfő. Tényleg azonban a g. k. hivek következő ünepeket megülnek, u. m. január 6. 7. 8. karácsony, 18. vizkereszt, feb. 11. három érsek, 14. gyertyaszentelő nagy boldogasszony, április 6. gyümölcsoltó b. asszony, május 5. György, julius 6. szent János, 11 Péter- Pál, aug. 1 Illés, 18. ur szine változása, 20. István, 27. Nagyboldog asszony, sept. 10. János fejvétele, 20. Kisaszonynapja; 26. Keresztfelmagasztalása, október. 13. Mária ünnep, nov. 20. Mihály őrangyal, decz. 3. Boldogasszony avatása, 18. szent Miklós; azonkivül Krisztus menybemenetele, nagypéntek, husvét 1. 2. 3. és pünkösd 1. 2-ik napját.

Egy 1792. évi összeirás szerint akkor g. k. lelkész Munkácson Kutka János, Nagy-Lohón Szabó József, Bubuliskán Peplanovics Mátyás, Hribóczon Kustán János, Nagy-Mogyoróson Stefieska Péter, Puznyákfalván Siskovics Vaszil, Papfalván Pap András, Nagy Ábránkán Szakallovics János, Feketepatakon — Hátmegen Niffor János, Ardánházán Manajló Elek, Medenczén Mesko András, Nyiresfalván Cserszky János, Drágabártfalván Viscsák Elek, Závidfalván Tibolt Lukács, Sztánfalván Viscsák János, Nagylányfalván Orincsai Péter, Pisztraházán Fazekas Mihály, Makarján Csopej János, Remetén Ortutai Illés, Beregszászon Zámborszky Mihály, Uj-Dávidházán Orlay Mihály, N.-Lucskán Humenovics Mihály, Sztrabicsón Kremniczky János, Rákoson Verebessy Tódor, Ruszkóczon Jajkun Tódor, Iványiban Desko János, Oroszvégen Desko Gábor, Podheringen Cserszky János, Selesztón Halász N., Felső Vizniczén Szidor János, Dunkofalván Viscsák Vaszil, Szuszkón Popovics Gergely, Szentmiklóson Jávorszky András, Holubinán Likovics Mátyás, Szolocsinán Sipovics János, Ploszkón Dolhay Pál, N. Bresztón Sztankovics Mátyás, Repedén Hrabár György, Szolyván Kossun Gergely, Hársfalván Boksay János, Sztrojnán Krecsun András, Duszinán Mihovics János, Kis Martinkán Hrabár Tódor, Hankoviczán Feninecz Tódor. Alsó Vereczkén Kovordányi Elek, Huklirán Grigásy Mihály, Szkotárszkán Szuszka Tódor, Volóczon Futsár András, Felső Vereczkén Komárniczki István, Verbiás-Petrusoviczán Kossun Simon, Laturkán Griga Elek, F. K. Bisztrán Pinzeli Mihály, Pudpolóczon Petyuk János, Serbóczon Hiszem János, és Nagy Rosztokán Serban Bazil; összesen 56.

1798-ban a helytartótanácsnak jul. 25. 14,342. sz. a. kelt intézménye folytán kinevezett vegyes bizottság által a megyében levő g. k. parochiák rendezése és a meglevő leltározása és összeirása megrendeltetvén, az eljáró bizottság tagjaiul müködtek: Kutka András munkácsi esperes. Lyahovics János lucskai, Szidor Tódor beregszászi, Grilóczky András jánosi, Kossun Gergely szolyvai, Sztankovics Markus bresztói, Vaszko Lukács rosztokai és Polyánszki György falucskai lelkészek; a világiak részéről pedig: Neupauer Samu, urad. ügyész és Bornemissza Imre szolgabiró. Ezeken felül a felső vidékről csatlakoztak Grigássy Mihály huklivai pap és vereczkei kerületi esperes és Kovordányi Elek, alsó vereczkei lelkész. Ezeknek jelentése szerint találtatott lelkészség (parochia) Bubuliska, F. Viznicze, Nagy Mogyorós, Patkanócz, Kálnik, Iványi, Zsukó, Rákos, Holubina, N. Bresztó, Kis Martinka, Beregszász, Puz-

nyákfalva, Szolyva, Makaria, Serbócz, N. Rosztoka, Bukócz, Duszina, Munkács, Maszárfalva, Ardánháza, Kövesd, Kisfalu, Ignécz, Kisalmás, Ploszkó, Sztrabicsó, Kovászó, N. Leányfalva, Nyiresfalva, Laturka, Szentmiklós, Szajkófalva, Jánosi, Uj Dávidháza, Dunkofalva, F. Kis Bisztra, Alsóvereczke, Pudpolócz, N. Ábránka, Papfalva, Oroszvég, Hátmeg, Miszticze, Remete, Bilke, Hukliva, Hankovicza, Szkotárszka, Ilosva, Podhering, Szelesztó, Hársfalva, Volócz, F. Vereczke, Iloncza, Fekete patak, Drágabártfalva, N. Lucska, Dobróka, N. Lohó, Závidfalva és Dobos helységekben összesen 64. Az uklinai Polenára káplání minőségben és a zsukói Capóczkára véleményeztetett áttétetni, hol régi parochiális háztelek még volt. Mindezen lelkészi állomásokon a bizottsági jelentés szerint alig egy-kettő kivételével, a paplak szalmával fedett szük faházikóból állott, a templomok pedig kivévén a munkácsit, kálnikit, szolyvait és szentmiklósit mind fából valának épitve; Uj Dávidházán és Ilonczán pedig akkor állittattak kőegyházak.

Ez idő óta a lelkészségek évről évre mind szellemi mind anyagi tekintetben emelkedtek, de ujak alapitása által számban is szaporodtak, ugy, hogy 1830-ban Beregvármegyében már 77 találtatott jelesül.

1.	a beregszászi	alesperesi kerületben	7	anya és	37	fiókegyházközség
2.	borsovai	„ „	9	„	5	„
3.	bubuliskai	„ „	12	„	21	„
4.	krajnai	„ „	14	„	20	„
5.	munkácsi	„ „	12	„	58	„
6.	szolyvai	„ „	11	„	23	„
7.	vereczkei	„ „	12	„	36	„
		összesen „	77	„	200	„

65,453 lélekkel.

Negyven év mulva, t. i. az 1870. évben is ugyanannyi lelkészség találtatott, levén.

1.	a beregszászi	kerületben	9	anya és	51	fiókközség
2.	borsovai	„	8	„	5	„
3.	bubuliskai	„	11	„	17	„
4.	krajnai	„	11	„	26	„
5.	munkácsi	„	8	„	40	„
6.	szentmiklósi	„	8	„	36	„
7.	szolyvai	„	10	„	4	„
8.	vereczkei	„	12	„	40	„
		összesen	77		219	

80,299 lélekkel.

Megyénkben van jelenleg összesen 49 lelkész, (parochus) 28 helyettes (administrátor,) 2 káplán és segéd (coadjutor.) Azonkivül találtatik a csernekhegyi monostorban 7 áldozár és 4 ujoncz és a miszticzeiben 5. atya és egy felnem szentelt végzett hittanhallgató „frater“ minőségben.

Az 1863. nov. 21 kelt püspöki rendelet szerint a lelkészek illetményei és stola járulékai ekkép állapittattak meg:

1. minden gazda ad évenkint terményéből a papnak 2 s az énekl észnek 1 vékát;

2. minden telkes gazda tartozik évenkint szolgálni a papnak egy igás napot.

3. házas zsellér ad a papnak 1 és az éneklésznek fél véka termést; —

4. ugyanaz dolgozik a papnak évenkint egy napot; valamint

5. a házatlan zsellér csupán egy napi kézi munkát végezni köteles.

6. azon helyeken, melyekben az 1806. összeirás szerint, a hivek tüzi fát adni köteleztettek, ezt jövőre is teljesiteni tartoznak; ugy szintén ott, hol az akkori összeirás szerint az ágybér készpénzben fizetni határoztatott, az azontul is igy beszolgáltatandó. Ha többen egy kenyéren élve művelik a telket, az egész háznép egy telkes gazdának tekintetik. A külön kenyéren levők közül a családatya telkes gazdának, a többi házas zselléreknek tekintetnek.

Azon megállapitás szerint jár a papnak az avatásért 50 kr., hirdetésért 51 kr., házassági elbocsátó levélért 50 kr., tisztek és

más tisztes rendüek esketésétől 5 frt., a telkes gazdák és iparosoktól esketésért 3 frt., a zselléréktől 2 frt; a rendes, nagyobb, mellékszertartások nélküli temetésektől a tisztes rendüecktől 5 frt, gazdák és iparosoktól 2 frt, zselléréktől 1 frt. Énekes misétől 1 frt., csendes misétől 50 kr., a szüle és kisded megáldásáért 50 kr., avatásért 50 kr., a hullának koporsóba tételeért 1 frt; a temetés előtt a testnél elmondott egyes evangelistáért 3 frt., a temetés folyama alatt elénekelt evangeliumokért állomásonkint 40 kr., a gyászbeszédért és bucsuztatóért szabad dij (libera stola,) legfeljebb azonban 5 frt., a Lázár feltámadásáról szóló evangelium eléneklésért 1 frt., a viznek kisebb szerü megszenteléseért 1 frt., a ház megáldásáért 1 frt. Az éneklész dija 10 krtól 40-ig váltakozik, s csupán a zsolosmák elmondásáért a halottnál igényelhet 1 ftot és ha azokat el'is énekli, 2 frtot.

Nem lesz érdektelen itt müvelődési szempontból megemliteni, hoogy az 1876-dik évben Beregmegye területén találtatott 77 anya s 238 fiókközség mellett, 44 lelkész, 31 helyettes lelkész, (adminisztrátor,) 75 anya, és 61 fióktemplom; ez utóbbiak közül a megye különböző vidékein fatemplom anyaközségben 30, fiókközségben 32, kőtemplom 74, fából épült paplak pedig 23; épités alatt van 10 kőtemplom.

Munkácsi görög katholikus püspökség.

Hogy a jelenben Ungvártt lakó g. kath. pöspök elődei a XV. századtól fogva három viszontagságteljes évszázadon át, részint a Munkács melletti csernekhegyi monostor szük zárkáiban, részint a XVIII. század közepén Munkács városában tartózkodtak s hogy ez okon az egyházmegye is e nevet viseli, köztudomásu.

A püspököket illetőleg emlitésre méltó, hogy a diszes névsort János-nevü püspök nyitja meg; ugyanis II. Ulászló király a munkácsi Miklós tiszteletére alapitott görög szertartásu egyház hatósága alatt volt összes lelkészeknek, 1491. évben kelt rendeletében meghagyta, hogy ők János nevü pöspöküknek mindenben engedelmeskedjenek s minden jövedelmeket neki kiszolgáltassanak*). E püspök a csernekhegyi monostorban lakott s valószinüleg a bazilitarendből való volt; minthogy pedig János a királyi kibocsátványt maga javára tulzottan akarta érvényesiteni, a körtvélyesi zárda Gelász nevü főnöke panaszára, Ulászló, Budán, András napján 1498-ban, minthogy János püspök az ügy elintézésére kitüzött határidőben előtte meg nem jelent, akkép rendelkezett, hogy Gelász további intézkedésig, előbbi javadalmait élvezze s magát minden zaklatások ellen védje.

I. Ferdinánd Bécsben, 1551. okt. 1. kelt iratával munkácsi püspökké László nevü papot nevezte ki; továbbá azon évi okt.

---

*). Hevenesy gyüjteményei M. S. E. E. Tom. XVIII. 119. lap. Nagy Imre szives közleménye szerint. Az eredeti okmányok a pozsonyi káptalan levéltárában, a 11. táskában, 1—17. sz. a. őriztetnek, hol azokat 1877-ben felhasználtam. A rajta levő jegyzetek szerint a XVII. század első felében a przemiszlei püspökségnél őriztettek.

9. Bécsből kelt iratában meghagyta az ország földesurai és tisztviselőinek, László munkácsi püspöknek különösen a máramarosmegyei göröghitü lakosok elleni panaszára, hogy alattvalóiktól a püspököknek teljesitendő fizetéseket beszedetni engedjék.

Továbbá a nevezett fejedelem, Pozsonyból, 1552. márczius 15. meghagyta „egregiis et nobilibus universitati populorum ruthenorum" szintén a fönt nevezett püspök panaszára, hogy a nép között a házassági elválásba bele ne avatkozzanak, a minthogy több eset adta magát elő, hogy lelkészi befolyás nélkül többeket a világiak bizonyos összeg befizetése folytán a házassági kötelék alól feloldottak. (U. o. 124. lap).

1556. Báthory György, Szatmár és Szabolcsvármegyék főispánja (datum in arce Erdőd, die cinerum) meghagyja Máramarosmegye tisztviselőinek, hogy az itteni kolostorban levő Larius (Hilár) nevü ruthén-püspököt bebocsássák s jövedelmeit élvezni engedjék. (U. o. 128. lap). 1558. jul. 3. Gyulafejérvárról tudatja Izabella királyné Beregvármegyével és munkácsi praefektusával, hogy Lariona püspököt és a ruthen papokat mindennemű adófizetés alól fölmentette. (U. o. 126.). II. Zápolya János pedig Gyalu várából 1561. jan. 25. megengedi, hogy Hilár püspök magának utódot választhasson s inti az ó hitü hiveket, hogy annak mindenben engedelmeskedjenek. (U. o. 128.). E névtelen utódnak azonban sokan hódolni nem akarván: Miksa király Pozsonyban, 1569. okt. 23. meghagyta a munkácsi görög egyházmegyében lakozó birtokos uraknak: hogy a püspököt tiszte gyakorlatában s az egyházi látogatások alkalmával ne gátolják. (U. o. 130 lap). A minthogy ugyanakkor legfelsőbbleg meghagyta Bay Ferencz, munkácsi praefektusának és Szent Benedeki János udvarbirájának, különös panaszára a munkácsi püspöknek és egyházának, hogy miután tőlük lovakat, róka- és nyest-bőröket zsarolnak, a püspököt az egyházi látogatásban akadályozzák, a cathedraticumot és más jövedelmeiket magukhoz vonják, az egyházi hatóságot ők gyakorolják, dika fizetésre és mindenféle paraszt munkára a papokat szoritják: mindezektől tehát szoros felelet terhe alatt tartózkodjanak. (Ugyanott 132.).

1597. márczius 29. Prágából Rudolf király meghagyta mindannyi hatóságoknak, hogy László püspök és több görög barát Prágából visszautazván, őket utjokban szabadon bocsássák. (U. o. 134.); csakugyan ez évben sept. 27-ről Ebersdorfról Mátyás főherczeg, Magyarország és Ausztriai kormányzója, a püspök panaszá-a

mindenkit eltiltott attól, hogy ezt egyházi hatósága gyakorlatában s működésében gátolják (U. o. 137.). Ez okmányban László „Episcopus-nak Ruthenorum ritus graeci“ mondatik*). 1601. márczius 26. ugyanazon király parancsára a szepesi királyi kamarának és a huszti kapitánynak kormányzóilag meghagyatott, hogy Sergius munkácsi g. püspököt jogai gyakorlatában oltalmazzák. (U. o. 139.).

1601. április 28. Kassáról meghagyta Gonzaga Ferdinánd, a felsővidék főkapitánya az ország tisztviselőinek, hogy ő Sergiust, ruthen püspököt a munkácsi kolostorral együtt oltalmába vette, azokat tehát jogaik gyakorlatában ne háborgassák s háborgatni neengedjék. (U. o. 140.). 1606. decz. 17. Kassáról pedig Bocskay István erdélyi fejedelem Homonnai Drugeth Bálint grófhoz, seregei fővezéréhez és Magócsi Ferencz, tanácsosához hasonló tartalmu meghagyást intézett a nevezett püspök és egyháza érdekében. (U. o. 142.); nem különben decz. 18-ról is e buzgó fejedelem Sergius püspököt és hozzátartozó munkácsi klastromban lakozó orosz papokat oltalma és gondviselése alá vette. (U. o. 143.).

1606—1618-ig Euthim működött itteni püspökül; ennek érdekében nagy lucsei Dóczi András főkapitány s a felső vidék vezére biztositó okiratot adott Eutich munkácsi püspöknek, midőn a havasalföld felőli részek megvizsgálásával megbizatott, minek figyelembe tartására a szatmármegyebeli oláh egyházakat is utasitá**). (U. o. 144.).

Bethlen Gábor fejedelem Munkács várában, 1623. febr. 10. kelt irata szerint, melyet titkára Kovácskovics István is ellenjegyzett, Petroniust megerősité a püspöki széken és pedig Bereg, Ung, Szabolcs, Zemplén, és Máramaros vármegyék területére nézve őt vallási buzgósága miatt fejedelmi kegyére méltónak találván; kikötötte azt mégis, hogy holtaiglan ne csak hozzá, hanem utódaihoz is tántorithatlan hüséggel viseltessék s az illető dijt fizesse, egyszersmind őt a vármegye és Balling János munkácsi várkapitány oltalmába ajánlá. (U. o. 146).

1627. Gábor fejedelem Kassáról, jan. 12. kelt iratában Gre-

---

*) Pozsonyi káp. lev. 1. csomó 16. sz.

**) „Proparte Euthini Claustro Zopagi vulgo nuncupati Accola, ne ut hactenus etiam deinceps ab exteris Transalpinis visitatum hanc in Provinciam excurventibus magna censuum pensione aggraverentur, — Eutichium a Toladichum Lario districtus Munkacsiensis eppiscopum rite ordinatum hujus provinciae visitatum delegimus“. Az okirat szavai.

góri máskép Gregorovics János lelkészt*), a latin s más nyelvekbeni jártassága, kitünő müveltsége s tudománya, valamint erkölcsössége tekintetéből püspökké kinevezi, leirván, hogy ez állomás üresedésben volt s minő szomoru állapotban sinlődnek a görög egyház ügyei s a müveletlen, elnagyatott népei; egyuttal a kinevezést tudatja a vármegyékkel, Balling János kapitánynyal és Buday István udvarbiróval, őt oltalmukba ajánlván. (U. o. 148. l.). E püspököt bekényi Alaghi Menyhért országbiró s felsővidék vezére Kassáról, 1630. május 28-ról védlevéllel látta el, midőn egyházmegyéjének látogatására indult. (U. o. 153.).

Rákóczy György, Szamosujvártt, 1636. okt. 16. Taraszovicz Bazil munkácsi választott püspöknek és patriarkának menevédlevelet adott, midőn felszenteltetése végett a moldovai g. érsekhez utazott. Ez iraton a fejedelem titkárául Markosfalvi Márton fordul elő; 1634. január 15. Gyulafejérvárt kelt iratában pedig a püspöki széken megerősité Gregori János elhalálozása folytán, ki Taraszovicsot helyettesité végrendeletében s 1635. sept. 13. egyháza látogatása alkalmával gimesi Forgács Miklós báró s felső magyarországi cs. k. parancsnoktól menvédlevéllel láttatott el. (U. o. 155—7 lap). Mint fentebb előadám, később Taraszovics elvesztvén a fejedelem kegyét, 1640. decz. 13-tól 1643-ig a munkácsi börtönben szenvedett, végre III. Ferdinánd király tanácsára Nagy-Kállóra vonult, hol gróf Eszterházy Miklós, Drugeth János, Csáky István, Forgács Zsigmond, Báthory Péter szatmári és Szalay Barkóczy László kállói főkapitányok, Károlyi László tanácsos és lapispataki Szegerics Borbála, Károlyi Mihály özvegye pártfogása mellett 1648-ig élt. Ő mindig nevezetes maradt arról, hogy a később (1649.) létre jött Unio eszméjét terjeszteni kezdé**).

Kétségtelen, hogy Taraszovicz Bazil Rákóczy György önkényének esett áldozatul, ki protestans létére, az általa kinevezett g. k. püspöktől tántorithatlan hüséget s szolgai engedelmességet követelt s e főpapot azért, mert a kolostortól elvett birtok visszaszerzésében buzgólkodott, épen oly önkényileg fenyitette, mint ő, elődei és várbeli tisztei már ennek előtte más püspököket is mint az egy a beregmegyei levéltárban levő azonkoru (1641. évi) vizsgá-

---

*) Egy 1617. okt. 23. Vladimirban kelt okmányokban bizonyittatik, hogy János barát az akademiát elvégezte és jámbor viseletü. (pozsonyi kápt. lev. 2. csomó 7. sz.).

**) Brevis notitia fund. Theod. Koriathovics, Bazilovics Jánostól. 1799.

latból kitünik*). Ugyanis azon évben, kétségtelenül a nevezett püspök erőszakos elfogatása után, Rákóczy kérelmére s homonnai Drugeth János országbiró rendeletére Kerepeczy István, Kisfalusi Ferencz és Morda Miklós hites emberek 59 tanut, többnyire nemes személyeket hallgattak ki hit alatt azon kérdőpontokra, hogy igaz-e, miszerint a munkácsi g. klastrombeli vladikák (püspökök) mindig a munkácsi vártól függtek, a vár urai által kineveztettek s a moldovai metropoliták által az ő közbejárásukra felszenteltettek; hogy Tarassovicz is csak ily módon lett püspökké; hogy a vár tisztei vagy urai a vétkes vagy erkölcstelen püspököket fenyitették, letették s helyökbe másokat alkalmaztak? E pontokat valamennyi tanu igazolá állitásaikat példákkal támogatván; igy Kapossy János előadá, hogy tudalma szerint egy püspök ágyasa miatt a várban börtönöztetett s midőn elbocsátása után megszökött, mást állitottak a vár tisztek helyébe. Deák (Literati) Miklós vallá, hogy Eszterházy Miklós nádor egy Sofran nevü batykot tett püspökké akkor, midőn az ide érkezett przemiszlei püspököt a javadalomba be nem bocsáták a vártisztek; vallá azt is, hogy később ezen Sofront szintén erkölcstelen élete miatt „mivel házánál asszonyembert tartott“, Balling kapitány elfogatta, de megszökvén, helyébe más püspököt neveztek ki. Hasonlóul vallott Kigyósy István, munkácsi kir. harminczados. Fekete György megjegyzé, hogy Magócsy Ferencz idejében Szerdahelyi nevü kapitány az akkori püspököt kihágásai miatt el akarta fogatni, de megszökvén, a klastromból minden „marháját“ (vagyonát) a várba felhordották s hogy a püspökök mindig a vártól függtek, a klastrom is a város területén feküdvén. Csiber Tamás 75 éves vallá, hogy Rákóczy Zsigmond idejében ő egy ardánházi papot tett püspökké s neki költséget is adott arra, hogy magát Moldovában felszenteltesse; igy ő hüséggel tartozott volna Rákóczyhoz viseltetni; de egy időben mást gondolván, ura ellen panaszt tett a császárnál a klastrom vagyona iránt, miért őt elfogatta egy malmát a Latorczán elhányatta és félévig a várban fogva tartotta; hogy egyik Bethlen Gábor idejében, erkölcstelensége miatt a jószágból kiutasittatott sat. Vizniczky Ferencz nevü tanu a fentebbi előadást azzal toldá meg, hogy Rákóczy Zs a klastromhoz tartozott jószágot kereső püspököt hosszu börtönöztetése után ezer forintnyi sommán kibocsátotta, de hogy ebbe csak 200 frtot gyüjthettek össze a papok. Gáthy Antal végre me

*) Megyei levéltár, „Egyházi“ I. csomag, 2. sz.

azt is érinté, hogy egy Gábor nevü püspök fajtalanság s erkölcstelenség miatt elfogatván, egy hónapi fogság után csak ugy bocsáttatott szabadon, hogy minden vagyonát átadni igéré; de harmadnap megszökvén, helyébe más moldovai pap tétetett püspökké. Eszterházy — e tanu szerint — azt sem akará megengedni, hogy a püspök klastrombeli deákjaival bort kolduljon asztalára a vidéken, nehogy ez gyakorlattá — „usussá“ — váljék. Bármily ovatossággal fogadjuk is e pártszinezetü okmányt: az önkény bélyegét el nem törölhetjük róla!

Utánna Rosztosinszky Partén Péter lett a választott püspök, kinek és Jakusith György egri püspök befolyásával 1649-ben a görög és római katholikusok egyesültek. Péter szintén a csernekhegyi monostorban lakott, mint az Leopold királynak 1660. január 24. kelt s a pozsonyi kamarának azon évi febr. 5-ről a püspök jövedelméről szóló iratokból kitünik; e püspök már az azon évben Nagyszombatban Lippai érsek alatt tartatott latin zsinaton is részt vevén, az egyesülést tettleg érvényesité.

Báthory Zsófia, ifjabb Rákóczy György özvegye azonban Zékán Jánost (Joannicius) nevezvén ki püspöknek, ez Moldovában fel is szenteltetett s lakott Miszticzèn saját jószágán, mig az egyesült hivek által választott Péter Csernekhegyen székelt. Az e templomon levő orosz feliratból, mely 1661. május 13. kelt, a fentebbieken kivül az is kitünik, hogy Zékán püspök alatt a Koriathovics, által épitett monostornál volt fatemplom, helyén Multyanszky Szilárd vajvoda és neje Dominika által egy másik kőből építtetett.

A püspökök sorában 1684. körül még Volosinovszky József is emlittetik.

A 14-dik püspök Porfir Árdán és a 15-dik Rakoveczky Methód volt.

1689. Kollonics Lipót bibornok Rómában időzvén, a Görög honból oda vonult, de Camellis József nevü g. pappal ismerkedett meg, kit később ide hozott s mint püspök a munkácsi templomban 1690. ápilis 20. a nagyváradi püspök és Klobusiczky Ferencz, urad. igazgató által ünnepélyesen beiktattatott. E püspök kieszközölte, hogy 1697. Lauka és Bubuliska a csernekhegyi monostornak visszaadattak. 1701. pedig II. Rákóczy Ferencz e püspöknek 2741 frtnyi alapitványt lekötvén: e teher később az adományozott gróf Schönborn-családra illetőleg munkácsi uradalmára is átszállt s kamatját évenkint fizeti. E püspök az 1703-ban keletkezett szabad-

sagharcz idején e vidéken biztos helyet nem találván, Eperjesre vonult s ott 1704-ben meghalt s a minoriták templomában eltemettetett.

Ennek helyére 1704. évben II. Rákóczy Ferencz Kamenszky Petroniust nevezé ki munkácsi püspökké, azon hü szolgálatai jutalmazásául, melyeket Lengyelországban létekor tett, többizben követségben járván az oroszczárhoz*).

1707. sept. 22. I. József király Hodermarszky József Jánost nevezé ki püspöknek, ezt azonban a római szék azon okból, mintha a munkácsi püspökség rendszeresitve nem lenne, megerősiteni vonakodván, munkácsi főpapnak bodoni püspöki czimmel Filipovics Polikárp nevü Bazil-rendü szerzetest kijelölé, kit azonban ismét József császár elismerni nem akart, mint az annak 1711. január 5. római ügynökéhez intézett iratából kitetszik, Hodermarszky megerősitését a szentszèknél sürgetvén. József halála után közbejárt anyja, Magdolna Terézia is, miként az annak, 1711. sept. 25. és okt. 3. a római ügynökhöz intézett leveleiből kitetszik. József testvére Károly a trónt elfoglalván, Hodermarszky ügyében 1712. mártius 11. a római pápához sürgető iratot intézett, megemlitvén abban, hogy Incze s a többi pápa a munkácsi püspökök megerősitésében akadályt nem tettek s hogy késleltetése a főpásztor nélküli megyének csak kárára lehet. A császár azután még két izben eredménytelenül sürgetvén az ügyet: Hodermarszky 1715. nov. 14. a pápai megerősités nélkül nyolc évig viselt püspöki méltóságot a császár kezébe, Ágoston Keresztély esztergomi érsek és bibornok herceg közbejöttével, letette s megelégedett a monostorbeli apátur cimével.

Ezután püspöki helyettesül Bizanczi György, nagykállói lelkész XI. Kelemen római pápa által 1716. febr. 5. kineveztetvén, Károly cs. király által megválasztott püspökké megerősittetett. Ez Hodermarszky apáttal a jövedelem iránt Egerben 1716. április 10. gróf Erdődy Antal, Kis János apát és Handler Ignácz jegyző jelenlétében oly egyezséget kötött, hogy főhelyettnök czimen Hodermarszky a monostor jövedelmeit egészen, a püspöki hivatal gyakorlásából befolyó járulékokból pedig $1/3$ részt élvezzen s Bizanczi a monostorban lakjék. Végre Kelemen 1716. ápr. 3. kelt breve által megengedé, hogy Bizanczi választott püspök, Szebasztopoli püspök cimmel e hivatalt a munkácsi megyében folytat-

*) Rákóczy Fer. Emlékiratai.

hassa s magát ilyenül felszenteltethesse, mi a lengyel gk. püspök által nemsokára megis történt.

1720. aug. 22. VI. Károly Bécsből kelt rendeletében tudatja Máramarosmegye közönségével Bizanczi kérelme folytán, hogy mivel a máramarosi gk. lakosság régi időktől fogva jogszerüleg a munkácsi püspök hatósága alá tartozott s ennek ellenére közelebb Dositheaus nevü szakadár püspök ott egyházi jogügyleteket, házassági elvállásokat s egyéb müködéseket eszközöl, ennél fogva rendeli, hogy a törvényhatóság ügyekezzék Bizanczi püspök fenhatóságát érvényesittetni s a betolakodott szakadár püspököt minden további müködéstől tiltsa el. (Pozsonyi kápt. lev. lapja 11. 2. cs. 22. sz.

Hodermarszky 1729. meghalván, Bizanczi egyedül viselte a püspöki méltóságot 1733-ig, a mikor meghalván s a cserneki monostorban eltemettetvén, még azon évben Olsavszky Simon István lett püspökké, ki szintén a cserneki monostorban, két kis szobából, egy kamarából és konyhából álló püspöki osztályban tartózkodott.

1738-ban Blazsovszki György követé elődjét a püspöki széken, ez a császár utalványoztatása folytán a lelkészek pénztárából ezer forintnyi járadékot huzott s közbejárására 1741. okt. 21. megerősité Mária Terézia a gk. papság elébb nyert kiváltságait. Meghalt a bereznai kolostorban 1742-ben.

Az 1743. megválasztott Olsavszky Mihály Manó gk. püspököt XIV. Benedek elébb apostoli helyettessé, később rosszi püspök cimen itteni püspökké megerősité. Alatta épült fel a pócsi szép templom, melynek alapja 1731-ben tétetett le s melyhez gr. Károlyi Ferencz és Rácz Demeter is járultak tetemes segélylyel, valamint a pócsi nagy kolostor felépitéséhez, melynek alapköve 1749. május 18-án tétetett le; csakugyan alatta kezdett épittetni a mostani diszes csernekhegyi monostor is, melynek alapkövét ő tette le 1766. E közben még 1751-ben felhivta a munkácsi uradalom a g. k. püspököt, hogy csernekhegyi szük lakását Munkácsra tegye át, mi végből itt nemcsak tágas és kényelmes tért kijelölt részére, hanem az épülethez szükséges anyagokat is felajánlá. Ennek következtében az emeletes püspöki lak a mostani diszes templom helyén kezdett épittetni, melyhez Mária Terézia is nem csekély segélyt nyujtott.

1767. okt. 25. neveztetett ki a felség által itteni püspökké Bradács János, kit a g. papok megérkeztekor hidegen fogadtak, mert a püspöki székre választási joguk mellőzésével helyezte-

tett; azonban nem sokára az egy Habina Lukács, homonnai lelkészen kivül, valamennyien meghódoltak neki; s az egyetlenegy ellenkező is a miszticzei kolostorból hová elzáratott, megszökvén, Egerben latin szertartásu pappá lőn s ott a görög nyelv tanitásával foglalkozott. Bradácsnak némely intézkedései miatt viszály keletkezett közte és az egri érsek közt, ki felette joghatóságot akart gyakorolni, ez azonban a munkácsi szék részére kedvezően döntetett el. Bradács 1772. junius 23-án elhunyván s itt eltemettetvén, közakarattal Bacsinszky Anrás lett püspöknek megválasztva, ki 1773-ban Bécsben az udvari kápolnában az uralkodó család jelenlétében Bozikovics Vazul kőrösi és Kovács nagyváradi püspökök s mások segédlete mellett felszenteltetett; mely alkalomból nem csak Bacsinszky (az ungvári székes templomban manap is látható) fényes püspöki diszöltönyt, arany láncot, keresztet és gyürüt, hanem a többi jelenvoltak is szintén drága ajándékot nyertek.

De a buzgó királynő e főpapot azután is többbizben elárasztá kegyével; igy 1775. az ungvári jezsuita kolostort, a déli fokon álló várkastélylyal együtt ajándékozá a püspökségnek; a jezsuita lakot lebontatván, helyén nagyrészt uj palotát emeltetett s az ugyanakkor helyreállittatott székes egyház 1780. okt. 15. (a császár királynő nevenapján) felszenteltetett, mely alkalommal ő felségét gróf Andrássy István püspök képviselé; a homonnai Drugethféle várat papnöveldének alakitatta át, továbbá intézkedett, hogy Ungvártt hét tagból álló káptalan alakittassék s kellő jövedelemmel elláttassék. Ugyanakkor a munkácsi püspök számára alapitá a tapolczai péter-páli apátuságot s azt tizenkétezer forintnyi jövedelemmel összekapcsolá. A papnöveldét 40 növendékre való jövedelmi alappal 1779. február 14-kén ellátta s Bécsben is 48 növendékre Borbála czimü intézetet alapitott, hol a munkácsi püspöki megyéből 9 s a Bazil- rendü szerzetből két egyén számára biztosittatott hely; azt azonban később József császár megszüntetvén, az alapitási összeget az egyházi megyék közt elosztotta. E királynő az 1773. ujonnan szervezett s alkotott munkácsi püspökségen kivül, később a máramarosi helyettnökséget is alakitá. Bacsinszky püspök 1780-ban költözött át végleg Ungvárra, mely város a püspökség székhelyévé lett, de régi nevét jövőre nézve is megtartá. E püspök volt egyszersmind első, kit II. Lipót király, külön levél mellett az 1789-ik országgyülés felső táblájára meghivott . . .

Bacsinszky 1809. nov. 19-kén meghalván, utána Bradács

Mihály lett püspökké, ki 1814-ig viselte e méltóságot; 1817-ben lépett a püspöki székre Pócsy Elek, ki Ungvárt papi árvák számára leánynöveldét alakitott. — Utána 1837-ben lépett a püspöki székre Popovics Vazul, ki márczius 16-kán szenteltetett fel és sok küzdés után 1864-ben elhunyt.

1866. sept. 14. neveztetett ki püspökké Pankovics István, ki azon évi febr. 22. megerősittetett, május 5-kén felszenteltetett és 16-kán diszesen beiktattatott. Hazafias müködésének jutalmazásául belső titkos tanácsosi czimmel és Szent István jeles lovagrenddel kitüntettetett. Erélyénél fogva nem csak a püspökség és káptalan javadalmait szaporittatá, hanem a lelkészek, tanitók s s egyéb jótékony intézetek sorsának javittatásáról is gondoskodott. 1874. aug. 29-kén bekövetkezett kora halála megdöbbentőleg hatott tisztelőire.

Utána azon évi nov. 25-kén kineveztetett pöspökké Pásztélyi Kovács János, máramaros-szigeti apátlelkész és máramarosi püspöki helyettnök; ki Gaganecz Vazul eperjesi püspök által 1875. augusztushó 18-kán felszenteltetett s nemsokára ünnepélyesen beiktattatott.

E szerint 1491-től 1874-ig tehát 383 év lefolyása alatt összesen 29 püspök ült a munkácsi főpapi széken, kiknek névsora következő:

1. János . . . . 1491—1498.
2. László (Bazil) . . . . 1551.
3. Hilár, máskép Lariona . . 1558—1561.
4. Névtelen . . . . 1569.
5. László (II. Bazil) . . . . 1597.
6. Sergius . . . . 1601—1606.
7. Euthim . . . . 1618.
8. Petronius . . . . 1623.
9. Gregorovics János . . . . 1627—1633.
10. Taraszovics Bazil . . . . 1634—1648.
11. Rostosinszki Parthén Péter . 1649—1670.
12. Volosinovszky József . . . . . . 1674.
13. Zékán Joannicius . . . . . , . 1684.
14. Kulcsinszky Porfir Árdán . . . 1685.
15. Rakoveczki Metod . . . . 1687—1689.
16. De Camellis János József . 1690—1704.
17. Kamenszky Petronius . . . . . 1707.
18. Hodermarszky Ján. József . 1707—1715.

19. Bizanczi Geunád György . 1720—1733.
20. Olsavszki Ist. Simon . . . 1733—1738.
21. Blazsovszky Gábor György . 1738—1742.
22. Olsavszki Manó Mihály . . 1743—1767.
23. Bradács János . . . . . 1767—1772.
24. Bacsinszky András . . . 1772—1809.
25. Bradács Mihály . . . . 1812—1814.
26. Pócsy Elek . . . . . . 1817—1831.
27. Popovics Bazil . . . . . 1838—1864.
28. Pankovics István . . . . 1866—1874.
29. Pásztélyi Kovács János . . 1874—

Az 1771-ben alapitott munkácsi pöspöki egyházmegyében, melyhez jelenleg 7 vármegye, t. i. Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ung és Zemplén tartozik, találtatik 7 főesperesség alatt 44 alesperesi kerület, 376 anya és 1065 fiókközség, 412,087 lélek, 31576 tanuló, valóságos kanonok 6, s ily állomás 8, czimzetes apátság (archimandriae) 15, czimz. apát 1, püspöki helynök 1, püsp. szentszék 2, szentszéki ülnök 67, alárendelt helynöki szentszéki tag 18, anyaközség templommal 373, kápolnával 1, fiókközség templommal 182, lelkész 375, segédlelkész 23, liceumi tanár 5, kiérdemült és nyugdijazott áldozár 16, az egyházmegyén kivül 4, végzett kispap 15, papnöveldei ösztöndij 62, papnövendék 53, szerzetház 5, (t. i. a munkácsi, miszticzei, pócsi, kisbereznai, huszt-baranyai) és 40 szerzetes. 1 tanitó- képezde, 563 iskola 583 tanitó 35642 tanuló. Megjegyzésre méltó, hogy él jelenleg a munkácsi egyház megyében 8 oly áldozár, kik 50 éves papságuk ünnepélyét megülték; ezek közül Molnár András felszenteltetett 1804., Fesztóry Mihály 1811, Boksay János 1814, Schivulszky Illés 1815.

Gerzanics Bazil 1817, Egresi Mihály 1818, Lyahovics János és Legeza András 1820. évben. — 1877-ben volt 376 lelkész, 15 káplány, 97 papnövendék, 7 valóságos és 7 czimzetes kanonokság.

1820-ig a munkácsi egyházmegye 742 lelkészségből (parochiából) állott; ezekből 1820-ban az ujonnan alakitott eperjesi püspökséghez 194, 1821-ben a szamoson tuli oláhajku lelkészségekből 72 a nagyváradi g. k. egyházmegyéhez, végre 1856. sept. 6. a szamosujvári uj püspökséghez, Máramaros, Ugocsa és Szatmárvármegyékből 94 oláh anyaközség átkebeleztetett.

Az egyházmegyei kanonokok névsora 1777-től fogva ez:*)

Zsetkei András prépost † 1793. Ilykovics Elek † 1779. Boksay János 1794, Simoga János 1796, Taraszovics Mihály 1798, Sztankovszky János 1790, Ivasko Demeter 1794, Borovszki Gergely 1797, Tivadar Mihály 1802, Pásztélyi János prépost 1790, Bacsinszky Tivadar 1800, Hajnal Tamás 1800, Gaál Mátyás 1822, Zsetkei Miklós 1804, Kopcsay János apát 1812, Krucsay Mihály 1814, Scsarniczky Mihály 1814, Tabakovics Mihály 1819, Olsavszky János 1829, Pap Vaszil prépost 1832, Sipos Antal 1833, Gregorovics Mihály 1834, Durányi György 1834, Andruchovics Istv. 1840, Csopey Tódor 1852, Balugyánszky András 1853, Csurgogovics János 1862, Popovics János prépost, Ladüsinszky Sándor, 1866, Zombory János prépost 1866, Hadzsega Bazil 1851. lett kanonok és 1869 prépost; Csopej Antal lett k. 1855., Bacsinszky Irén 1858., Labancz Sándor 1860., Medveczky Bazil 1868, † 1872 Serégelly Sándor 1868 † 1875., Danilovics János lett kanonok 1871,

*) Az Ungváron székelő káptalan müködni kezdett 1777. augusztus hó 28-án, a mikor ünnepélyesen megnyittatott.

ő egyszersmind a szabolcsi és hajdukerületi püspöki helynök; Markos Mihály 1875, Firczák Gyula 1876. Mondok János 1877., Roskovics Ingác 1878.

Czimzetes kanonokok jelenben: Bacsinszky Ödön lyutai, Karczub András nagykállói, Ujhelyi Jakab szécskereszturi, Danielovich Ágost drágabártfalvai lelkész, Gebé Viktor, Homicskó Miklós és Vályi János.

Az egyházmegyéhez tartozó apátságok ezek.

1. A Mihály őrangyalról czimzett körtvélyesi, birja Csopey Antal.
2. a Szentmiklósról czimzett csernekhegyi, (Beregben)
3. a boldogs. szüzről czimzett komoróti, Bilke mellett (Beregben.)
4. a szentkeresztről czimzett bilkei, (Beregben.)
5. a Szentjánosról czim. kisfaludi. (Beregben.)
6. szent Miklósról czim. nagybocskói, Kislonka mellett.
7. a szent Bazilról czimz. glotkovi, Szolyma mellett.
8. a sz. Demeter és Mihályról czim. bedői.
9. a bold. Szüzmáriáról czim uglyai.
10. a Boldogasszonyról cz. ó. uglyai.
11. a Mihály őrangyalról cz. herincsei.
12. a Miklós püspökről cz. kövesligeti.
13 a bold. Szüzmáriáról cz. kricsfalvai.
14. a Péter-Pálról cz. irholczi.
15. a Szentistvánról cz. remetei.

Az 1871 márczius 1. kelt leirattal ő felsége, Pauler Tivadar vallás és közoktatási magy. kir. miniszter előterjesztésére a „Magyar és Lengyelország közti uj“ czimzetes apátságot alapitani (helyesebben feleleveniteni) s azt Pásztélyi János máramarosi főesperes és püspök helynöknek adományozni méltóztatott.

Timon (in notione Tibisci, 35. lapon.) Szentmiklóson görög apátságot emlit.

A beregmegyei ruthén fatemplomok.

A müveltség és jóllét rendesen külsőleg is hiven nyilatkoznak és magokon ép ugy viselik a könnyen megismerhető jeleket, mint azon kor- és tájnak, melyhez tartoznak, sajátságait. A világgal érintkező, felvilágosodott, vagyonos embereket ép oly hamar megismerheti az idegen utazó izléses, kényelmes lak- és díszes középületeiről, valamint ellenkezőleg izlésteljesen, szük, ronda viskók közt kiágaskodó szegényes templommal ellátott szétszórt faluról, a szegénység, elszigeteltség szomoru hazáját.

Igy van ez hazánkban is. Mig lent az élet csekélyebb fáradalmait, a munkát, kereskedelmet, üzletet dusan jutalmazó termékeny tájain, a rendesen épitett faluk, azokból büszkén kiemelkedő templomok már messziről hirdetik a jóllétet s ezzel karöltve járó szellemi és anyagi előhaladást: addig a kárpátok hideg, terméketlen tájain, a világtól elzárt szük völgyekben elvonultan, szegényesen élő őslakók még folyvást az élet régi, megszokott terheivel küzdenek s a földi jólét emelkedésének derengő hajnalát csupán távolról szemlélik. Igen, mig már e megye alsóbb, termékenyebb területén, a borsovai völgyön, a Hátvidéken s Munkácstól nyugatfelé eső részén is, különösen a hübéri nyomasztó lánczokat széttépő 1848-dik év után a jobblét szembetünőleg mutatkozik: addig a havasok alján még mindig a régi elhagyatottság, szegénység tapasztalható.

1798-ban csupán négy g. k. kőtemplom találtatott Beregmegyében t. i. a munkácsi, szolyvai, kálniki és szentmiklósi (ez eredetileg r. k.) de ezek közül is a három előbbi oly szük és romlott állapotban voltak, hogy ujak épittetése véleményeztetett.

Azóta különösen a forradalomig csak gyéren keletkeztek a régi fatemplomok helyein kőépületek, de mégis annyira, hogy egy hiteles feljegyzés szerint, a munkácsi egyházmegyében, mely akkor 469 anya és 1009 fiókközségből állott, 1813 óta 1862-ig 40 uj köztemplom épittetett. Azóta hála Istennek, ez állapot tetemesen megváltozott, mert nem emlitvén a most 376 anya- és 1065 fiókközségből álló munkácsi egyház-megye más vidékeit, csupán a Beregvármegye területén levő 77 anya és 239 fiókközségben találtatik 47 kő, és 30 fából készült anya- és 29 kő és 31 fa- fióktemplom, s e szerint e században a fenálló kőtemplom közül nem kevesebb mint 72 emeltetett, mi több, legnagyobb részben a forradalom óta, s jelenben is több emelkedőben, munka alatt van, mint a podheringi, szuszkói, leányfalvi, nagymogyorósi, zsukói sat.

S épen azért, mert a régi fatemplomok egymás után nyomtalanul eltünedeznek a föld szinéről s azoknak emléke is lassanlassan teljesen el fog mosódni az emberek emlékezetéből, czélszerünek láttam a megyénkben még fenálló fatemplomok közül különböző vidékről tizenkét példányt lerajzolni s az országos régészeti bizottságnak megőrzés végett 1870-ben beküldeni, melyekből a hribóczi és ploszkói az archaeologiai Értesitőben rajzban közöltetett.

Megvallom, hogy engem mindig érzékenyen meghat, valahányszor egy ily, többnyire terebélyes vén fák árnyékában, magaslaton emelkedő és különben kellemes látványt nyujtó fatemplomnál megállok s annak bár kicsiszerü, de sajátlagos szerkezetü és régi korra mutató idomát szemlélem: de még inkább meghat, ha a nyilt árkádon vagy csarnokon át az alacsony kör- vagy góthives ajtaján, annak belsejébe belépek.

E többnyire faragott négyszögü, vagy mint a szuszkóinál hasitott széles gerendákból igen ügyesen összerakott templom egy hajóból s a román stilnek megfelelőleg, az ennél jóval kisebb és alacsonyabb szentélyből áll, melynek mindig kelet felé végződő része vagy a nyolczszög három oldalával, vagy egyenes, sőt néhol kerek záradékkal végződik. A templomok rendesen igen csekély terüek, a hajó 3—4, a szentély pedig 1—2 öl hosszu és ugyanoly szélességü; azonban a diszesen faragott, 1 hüvelyknyi ($2_{6\cdot3}$ cm.)

vastag, cserepalaku deszkácskákkal fedett pikkelyes fedelen tul emelkedő, kupokkal ellátott hajó-boltozata, majd csucsives, majd gömbölyü, sőt néhol behajlitással diszitett.

A nyugati oldalról nyiló egyetlenegy ajtó többnyire diszesen faragott s vastag keretén czirilbetükkel az épités ideje s a mester neve vannak bevésve. Az ajtó felett emelkedik a torony, mely szintén különböző alaku, majd vastag, alacsony, majd ismét karcsu és igen magas, néhol nyolcz, másutt ellenben csak négy szögü; a karzat árkádjai felett emelkedő czövökön azután fényes golyó s azon a hármas kereszt mindenhol pompázik. Sok helyütt hasonló diszü, de alacsonyabb toronykák a hajó közepéről kidudorodó kupon s a szentély felett is magaslanak, mik a muszkák épitészeti módjára emlékeztetnek.

A nyugati toronyra közvetlen az azt befödő sisak alatt, többnyire szintén régi korra emlékeztető, hajdan létezett erőditési tornyokat utánzó idomban készitett széles karzat alkalmaztatik, melynek deszkái alsó végökön többnyire csipkeszerüleg diszitvék. A karzat árkádjai feletti sisak csak a megye alsó részén levőknél emelkedik igen nagy magasságra, fent a torony teteje többnyire hagymaszerü dudorokkal diszitett.

A templomban sem karzat, sem székek nincsenek; oszlopok azonban vannak, melyek faragott virágokkal és más cifrázatokkal épen oly dusan diszitvék, mint az ikonostázia (képes fal), melynek aranyozott vagy festett arabeszkszerü keretei közt a szentek képei behelyezvék.

A szentélyben levő elrejtett oltár szintén bir faragásokkal, valamint a feléje nyiló elfüggönyzött fő- és két mellékajtó is. A templomok alig 1—2 □lábnyi (9 □dc.) terjedelmü ablakocskákból nyernek világosságot, melyek többnyire csak a déli és keleti oldalon vannak; sokhelyt az üvegtáblát apró zöld karika üveglapok pótolják.

A torony kiszökő karzatában csüngnek a harangok, melyeket a bejárat alatti előcsarnokból vagy folyosóból szoktak kezelni. Hajdan deszka-kopogtató helyettesité az érczharangot, mely bükkfa deszka két oszlopon külön csüngött, de ma már a legszegényebb község is harangot szerze magának s annak vidám hangjára kedvtelten vet magára keresztet apraja, nagyja; épen ugy szerze magának minden falu a hajdani ón kehely helyett ezüstből valót, cserép füstölő edény helyett láncos fém-thuribulumot s diszes gyertyatartókat.

A régi fatemplom, mint mondám, többnyire a falu legemelkedettebb részén, magas dombon, nehezen megközelithető helyen áll, mig körötte czinterem, temető terül el, miért is a halottak emlékére, egyes, sokszor diszesen faragott kereszteket szoktak kivülről a templom oldalára függeszteni. A ruthének általában szeretik a fafaragást s a tarka szinezést; mit a faluk határában látható feszületek is bizonyitanak. Az uj templomokat azonban már alkalmasabb helyekre épitik, s a régi elagyatott, elpusztitott fatemplomok helyein kegyeletből és emlékül meghagyják a régi oltárul szolgált négyszegü követ, s azonkivül sokhelyütt (mint Kis-Lohón) keresztet és fakápolnát is emelnek mellé.

Bizonyos, hogy a régi templomokat, melyek 200 évig is fentartják magokat csekély igazitás mellett (mint a papfalvi s a nagybisztrai, mely 1759-ben kijavittatott s maiglan áll), legrégibb idő óta hazánkban egyenlő stil szerint (s csak a község vagyonához mért csekély diszitési különbséggel) épitvék; ez idom hazánk éjszaki kárpátaljai tájain általán divott; én legalább ily egyenlő alaku templomokat láttam épen ugy a Szepességen, Liptó, Sáros, Zemplén és Ung vármegyékben, mint itt a Tisza bal és jobb partján, Máramaros, Ugocsa, Szatmár és Beregvármegye területén; mi több még a Királyhágó körüli részeken is, például Brátkán és Bucsán, hol régi fatemplomok maiglan állanak.

A fatemplomok belsejét itt-ott régi olajfestésü képek is diszitik; igy például az 1794-ben épitett három kupolás szkotárszkai fatemplomban láttam egy, az utolsó itéletet drasztikus jelenetekben előtüntető olaj-képet, melyet érdemes közelebbről megemliteni. Ez ölnyi magasságu s aránylagos szélességü két jobb oldalán egy lángot legelő sánkányfej tátong, melynek tetején egy hegyes spanyol szakállu, farkas és körmös ördög vigyorog; a tüzben számtalan elkárhozott mezitelen ember kinlódik, kik összekulcsolt kezekkel imádkoznak; e remegő emberek egyuttal hátukra irva viselik társadalmi állásukat is, igy: „czári, páni, popi, szolgabiró" sat., a sárkány felé balról közelednek más ördögök, kik láncokra füzve számtalan emberből álló csoportot kisérnek a tüzbe. Majd részletekbe megy át a festő s egyes vétkeket büntet. Igy egy ördög tüzes nyársat döf a „fösvény" ember testének azon részébe, melyen különben ülni szokott; ez kinjában ezüst huszasokat okádik s fején egy más ördögöt cipel, ki őt ráadásul kedélyesen fojtogatja. A „molnár" egy gerendáról csüng felakasztva nyakán egy nagy malomkővel; mások másképen, de minden bünös méltán bünhődik,

lévén ráirva czirilbetükkel igy: „zenész, korhely, kéjhölgy, magtalan“ sat. A háttérben az angyalok trombitákkal ébresztik a halottakat, kik sirjaikból felugrálnak, csontvázaikon viselvén a fejedelmi jelmezt, mások huszár, hajdu, baka, magyar ember, batyus zsidó s másféle öltönyét. Egy angyal kezében tartja az igazság mérlegét, melynek egyik serpenyőjében egy ártatlan gyermek mosolyog, mig a másikat két nagy kamasz ördög hiában erőlködik lenyomni; mivel a moralis pictor azt akarta jelezni, hogy az erénynek győznie kell!

A feszületekről.

Beregvármegyében, főleg az oroszok lakta tájakon feltünnek az utak mentében azon diszes fa-kápolnák és keresztek, melyek a helységek szélén, vagy a templomok előtt, vagy temetőkben, majd az egyházközség, majd egyes buzgóbb és tehetősebb lakosok kegyeletéből, vagy épen a vásárokon s utszélen perselyben gyüjtött pénzen szoktak felállittatni, a vakbuzgó falusi nép nem kis gyönyörüségére és arra való ösztönzésére, hogy a feszület előtt már távolról vegye le kalapját s majd térdelve, hajlongva, vagy épen leborulva vessen magára hét keresztet, mormogva elmondott imádság és fohászok közben. Az ily keresztek kisebb-nagyobb diszszel szoktak kiállittatni; ugylátszik azonban, hogy a községek most méginkább versenyeznek a czifrábbnál-czifrább feszületek birásában, mint annak előtte, ez által mintegy vagyonosságukat, müizlésüket is jelezni, feltüntetni akarván. Fent a havasok alatti vidéken az egyszerü, disztelenebb feszület is megjárja; de már lent az alsóbb tájakon, Munkács, Rákos és Hát vidékén már csak a diszes, kirivó piros, zöld, fejér, kék, sárga, s barna szinekkel bemázolt s bőven megaranyozott, czifrán faragott, arabeszkekkel, csillagokkal, csipkézettel, tekercses kigyózattal diszitett mü szerepelhet. Nem is hinné nyájas olvasó, mi mindent nem farag ki egy ily 3—4 öl magas és 8—10 hüv. széles tölgyfa gerendából alkotott, hatalmas kinézésü keresztre a falusi művész, ki nagy ügyességet s furcsa észjárást fejt ki a domboru alakok összeállitásában.

Megkisértem az általam lerajzolt egy ily diszes feszület bő tartalmát leirni.

A kereszt felső ágát csipkézett, rojtokkal, csillagokkal és kü-

lönféle csüngőkkel diszitett bádog félivalaku ernyő fedi, a hó és eső ellen védvén a felfeszitett Jézust, ki a keresztre kiszenvedett alakban, tövissel megkoronázott fejjel és vérrel boritott testtel van kifeszitve; végtagjai hatalmas, négyszögü csücsökkel ellátott szegekkel átütvék; lecsüggesztett feje felett ott lebeg az ismeretes feliratu szalag, „I. N. R. I.“-féle betükkel, mig jobb válla felett felálló rudacskára illesztve a hold és balról a nap ragyog, illően megaranyozva. A megváltó lábai alatt zöldszinü inda és levelek közt egy szőlőfürt csüng, melyet keresztbe tett két pálmaág környez; ez alatt egy kövér sziv látható, természetes barna szinében, melyből három derékszeg emelkedik ki, mig a sziv jobb és bal oldalaiból egy-egy kiterjesztett szárny nőtt ki, oly módon mintha a szivet a légben lebegve tartanák. Ez alatt van a mesterségesen össze font tövis koszoru, akáczfa-féle szurós tövisekkel borzasztóan ellátva; ezt követi egy kis kovásztalan bogács-alaku kenyér czipó s alatta egy cifra kehely, mely két hosszu, keresztbe állitott lándzsanyél felett tündöklik, az egyik nyélre hasitott zsemle alaku szivacs van becsiptetve; ez alatt van egy félig nyitott négyszögü, husszukás lámpa kifüggesztve, melyben gyertya l á n g o l; ez alatt huzódik egy hosszu vas láncz és mellette egy virágzó akánt. Mindez a kereszt homloklapján látszik. A bal oldalán pedig felülről kezdve az ábrák igy következnek: árpa és buza kalász, alattok egy kékvirágu növény, majd egy kivont éles kard s mellette Péter apostol levágott füle: egy dóriai fejezetü oszlop, melyen egy kakas kukorikol; ez alatt a történeti nevezetességü három koczka pálma ágak közt látszik; ezt követi egy jókora csomó vessző és szeges buzogány fejekben végződő háromágu kancsuka; ez alatt egy létra, alatta pedig egy csinos és kiczifrázott kancsó, végre egy virág-cserépből kiemelkedő kis pálmafa.

A keresztfa jobb oldalát diszitik: egy kelevéz és egy nagy gerezdes buzogány, egy vessző seprő, egy háromágu hosszu korbács, egy kötelet tartó kézfej, egy jókora kalapács nyelestül, egy művészien faragott harapófogó, egy tekergő kigyó, mely véres szájában almát tart; egy félig töltött dohányzsacskó alaku erszény, melyre „30“ szám van vésve, mig végezetül virágzó pálmaágak közt a mű készitésének évszáma „1855.“ látható.

Ime hány s mind Krisztus kinszenvedésére vonatkozó jelvény és tárgy került elé a falusi ács vésője alól, melyek izletesen vannak kidomboritva. De láttam oly, természetesen szintén az ötvenes években készitett kereszteket is, például R á k o s határában

az országutnál, melyeken a megfeszitett Krisztus kinzásának eszközei közt a két fejü fekete sas is pompázik, egyik karmában jogart, a másikában pallóst tartva.

A selesztói fatemplom bejárásánál levő ivcsarnokban csüng egy deszkából kifaragott és megfestett fafeszület, melyet igen règinek tartanak; a halálfővel ellátott sziklás aljból kiemelkedik a keresztfa, melynek tetején a ráfestett Krisztus karjainál s a lábaknál sajátságosan ferdén leszelt végü három águ keresztre van szegezve.

Szolocsina alatt a Vicsa folyó melletti hid közelében az országutnál áll egy négyszögü 4 lábnyi magas kőalapzatból kiemelkedő, majd $1^1/_2$ öl magas egy darab szürke palakőből kifaragott kettős águ feszület, melynek cifra bádoggal fedett felső részén a megváltó csüng hold és nap közt, mig lábainál mind két oldalról áll két siránkozó nő, az alapkőre pedig egy bádogra festett kép van illesztve. E tájon, hol a réteges palakő nagy mennyiségben találtatik, különösen a Sztrojna és Roszos tájain ily kőfeszületek nem ritkàk.

Néhol igen diszes és cifra kis fakápolnák állanak az országutnál, melyek gerendákból ügyesen összetákolvák és csipkézett zsindellel fedvék, némelyek toronyszerü tetejjel birnak, melyből kiemelkedik a magas feszület, mint Makarián és Podheringen; itt a kápolnák belsejében, sőt árkádszerü folyosóval ellátott külső oldalain különféle szentképek és ábrák kifestvék. Ellenben fent a hegyvidéken, például Felső-Hraboniczán, és lent Kis-Lohón láttam egészen egyszerü, gyalulatlan deszkákból összerótt kápolnát és csak gömbölyü, faragatlan törzsből emelt kereszteket. Oly feszületek sem ritkák, melyeknek két oldalain, a földtől mintegy $1^1/_2$ lábnyira magasan vasrudon Mária és Magdolna lemezből metszett életnagyságu képei állanak, mint például az alsó vereczkei temetőben, melynek diszes keresztfáján a megváltó lábai alá keresztbe tett két csont és halálfő illesztetett, ez alatt két ibrik közt a kehely, ez alatt egy galléros köpenyeg és egy kakas látszanak; mi által a mü mestere valósziuüen az áldozatot, a Krisztus kisorsolt palástját s az éberséget jelvényezni kivánta.

A protestánsok egyházi ügye.

A XVI. század harczias korszakában a hitujitás hazánkban termékeny talajra talált. Az 1526-ki gyászemlékü mohácsi csatavesztés után a török elárasztván Magyarországnak nagy részét s a koronáért vetélkedő két hatalmas férfi I. Ferdinánd és Zápolya János fegyveres kézzel állván szemben egymással, ezek következtében a pártoskodás és féktelenség hova-tovább terjedt s ennek nyomán az e század elején hazánkban is feltünt protestáns vallás mindinkább kezdett gyökeret verni, dacára annak hogy még 1523-ban, annak meggátlására a budai országgyülésen szigoru óvintézkedések tétettek. Ugyanis azon évi 54. t. cz.*) a „lutheránosokat“ mint nyilvános eretnekeket s a szent szüz Mária ellenségeit fejvesztéssel és vagyonelkobzással büntetni rendelé. A Rákoson tartott gyülés pedig, az 1525. IV. t. cz. szerint**) a Luther tanát vallókat az országból nem csak kiüzetni, kiirtatni, hanem az egyháziak vagy világiak által bárhol elfogatni és megégettetni határozta. Mind e mellett az uj tan számos főbb embereknél is tevékeny pártfogókra találván: feltartóztathatlanul terjedt.

Beregszász volt első hely e megyében, mely a Calvin tanát elfogadta. Már 1548-ban itt esperesi minőségben müködött Radán-

*) Corp. Jur. Hung. I. 348. l.
**) U. o. 349.

Balázs, ki e helyet vallásilag reformálta s e tájon a római ka... püspökök módjára papokat is szentelt, a minthogy a beregi espereseknek a reformatiótul fogva 1816. évig állandó joguk volt papokat szentelni.*) Ő készitette a régi énekes könyvben a 280. dicséretet s később az elfoglalt nagy-templomban vértanuságot szenvedvén, itt 1552. végén halálát is lelé. Páriz Pápai szerint 1552-ben mint debreczeni pap e várost is reformálta.

Utána lett Kálmáncsehi Sánta Márton esperes. E szerint valótlan némelyek azon állitása, mintha e pap már 1532. évben Munkácson a Kalvin tanát terjesztette volna, valótlan pedig azért is, mert ő még 1538-ban gyulafehérvári kanonok volt s mint ilyen később az uj hitet elfogadván, 1548-ban Turon, 1550-ben Sátoralja Ujhelyen és csak 1551-ben Munkácson lett pappá, honnan mély tudománya folytán nem sokára Beregszászon esperessé tétetett. Munkácson leginkább az ő idejében és Petrovics Péter birtoklata alatt nyert biztos alapot az uj hit, a mikor hitsorsosai a kath. templomot is elfoglalták. K. Sánta Beregszászból Debreczenbe s onnan Bodrog Ujhelyre ment, hol buzgón müködött, később ismét Beregszászba tért visza, hol 1571-ben Somogyi nevü barát által vallási gyülöletből a templomban szónoklat közben nyillal átlövetett**.)

Nevezetes e főpap arról is, hogy jelen volt 1552. évben a Beregszászon tartatott református alakuló gyülésen, melynek határozatai alapjául vétettek az uj reformált hittannak. Ugyanis e vármegye területén előbb a Luther s csak későbben, a XVI. század közepén kezdett terjedni a Kalvin és Zvingli értelme szerinti uj hittan. A Luther-hitvallás Erdélyből, hol azt a szászok nagy lelkedéssel fogadták, szivárgott át e tájra. Erdélyben Petrovics Péter támogatá azt, ki Martinuzzi püspöknek a katholikus hit érdekében tett intézkedéseit erélyesen meghiusitá hatalmával s melyhez segédkezet nyujtának Csáky Mihály hithagyott kanonok és Battyány Orbán. Petrovics még kegyetlenséggel is ügyekezett azt elómozditani: a kath. papságot üldözőbe vette, egyesek birtokait elszedeté s az ellenszegülőkre bélyeget süttetett, vagy a hajkorona (tonsura) helyén, fejbőrüket lenyuzatta. Petrovics később Erdélyből Zápolya özvegyével Izabellával Munkácsra jövén s ez uradal-

*) Idősb Záhonyi Károly. szernyei pap és Vekerdi Nagy Mihály esperes jegyzetei.

**) Molnár Albert „Kalvinusa". Szőlősy Mihály: „Bajnok Dávidka" cimü 1668. megjelent müvének 64. lapján. Mind a mellett sokan ez esemény valóságát kétségbe vonják.

mat átvevén: itt is nem kisebb buzgalommal terjeszté az uj tant, gyámolittatván a fönebb emlitett Kálmancsehi Sánta Márton által. A kath. papok birtokát és templomait itt is elfoglalá, a munkácsi és beregszászi szerzeteseket pedig elüzeté.

Az 1552. évi deczember 1-én Beregszászon tartatott zsinaton, melyen következő papok megjelentek, u. m. 1. Kálmáncsehi Sánta Márton, akkor munkácsi és 2. Radán Balázs beregszászi pap 3. Tolnai Balázs, 4. Batizi Mihály, 5. Bácsi (mások szerint Bucsi) Kelemen, 6. Csuzi Lőrincz, 7. Tutasi Ferencz, 8. Kállai Lukács, 9. Szőllősi Péter, 10 Eszéki Balázs, 11. Szemere Pál, 12. Décsi Tamás, 13. Türey János, 14. Décsi Bálint, 15. Pesty Gáspár és 16. Pelbárt, beregszászi oskolamester, mindenekelőtt 1. az Urvacsorájáról való hitágazat megvizsgáltatott; 2. a fülbe való gyónás eltöröltetett; 3. megállapittatott, mikép pótoltassék a szegényebb egyházak szolgáinak jövedelme; 4. az elrontott oltárok helyreállitása megtiltatott, a létezőknek meghagyása pedig, ha a hivek kivánják, megengedtetett; azonban a lelkészeknek szivökre köttetett, hogy hiveiket jobb értelemre buzditsák. — A beregszászi hivek is kivétel nélkül már akkor a kálvinista hitet követték, melyet megkülönböztetésül a lutheránus vallástól, melyet leginkább a magyaroktól már akkor is megrögzötten gyülölt németek fogadtak el, „magyarvallás"-nak neveztek s igy neveznek mind maiglan. Innen van, hogy Beregvármegyében az augsburgi (ágostai) hittan meghonosodni nem birt, az hazánkban leginkább a szláv és német lakosok és vendégek közt honosodván meg, Beregszász és vidéke lakói pedig már akkor is tiszta magyarok voltak.

Különös, hogy mig a német, magyar és szláv lakosok csakhamar hódoltak az uj hittanoknak, az ó hitü ruthenek és oláhok, kiknek azon korbeli, tudomány, vagyon és önállóság nélküli papjaik sem anyagi sem szellemi tekintélylyel nem birtak, a hitujitás ingerének kitartóan ellenállottak, ugy, hogy azok közt az uj apostolok vajmi kevés proselytákra akadtak, legalább igen csekély a példa arra, hogy e vármegye területén csak egy egész orosz község is az uj tant elfogadta volna, holott Petrovics s később a Magócsiaknak elég alkalmuk volt, a szegény, gyámoltalan jobbágyokat arra ösztönözni. Bámulandó e nép ragaszkodása ősi hitéhez, melyet ma is, mint hajdan, hagyományos tisztelettel és szeretettel ápol és őriz.

Igy a Kálmáncsehi által terjesztett Zvingli és Kalvintana mindinkább több és több követőkre talált, különösen Perényi Péter

első lutherános és Petrovics Péter első kálvinista főur véd pajzsa alatt. Ezekről irá Szegedy püspök: „Supra duos Petros extra Petrum Christi aedficate sunt in Ungaria duae contra Romanam pugnantes ecclesiae“. A Tisza melléki magyarok általában már ez időben elhagyva az ágostai hitvallást, a genevaira térték át, melyet ma is követnek.

A katholikus templomokat elfoglalt protestansok kiméletlenül leronták az oltárokat, az ereklyéket kidobták, a keresztjelt, a szobrokat szétdarabolták, az egyházi könyveket elszagatták, a zászlókat eltépték, a szószékeket és keresztelő medencéket elrombolták, a falképeket levakarták, vagy bemeszelték, sőt még a sekrestyéket is ledöntötték, ekkép a mult időnek művészi emlékeit is, nem kis kárára a tudománynak, vandalszerüleg megsemmisitvén.

1564. Miksa király az uj eszmékhez szitván, azok terjesztését nem akadályozta. A hatalmas királynak a vallás iránti türelmét látván annak fővezérei, mint Schvendi Lázár s mások mindnyájan az uj tannak buzgó pártolói lettek. Schvendi, munkácsi várparancsnok, mint német, az ágostai hitvalláshoz ragaszkodván, e környéken a protestansok ügyeit előmozditani, a katholikusokét pedig elnyomni ügyekezett, minek világos jelét adá, midőn a világi papok és szerzeteseknek még megmaradt csekély vagyonuk foszlányait is elfoglalá s az elüzött papok helyeire uj vallásu szónokokat ültetett, sőt az uj eszméket zsoldosai által terjeszteté, kik azután féktelenül garázdálkodtak az elnyomottakon.

Hogy a vallási rajongás e zajló korszakában a türelmetlenség itt-ott lángra gyult, fölösleges mondanom, valamint azt, hogy több helyen, hol a lakosság nagyobb része az uj tanhoz csatlakozott s a különben is gyülölt szerzetesek kifejtett buzgóságok dacára az áramlatot feltartóztatni képesek nem valának, surlódások s tettlegességek keletkeztek, melyek többnyire a katholikusok hátrányára végződtek.

A buzgó protestans főurak s Munkács nagy hatalmu birtokosai, mint Bocskay, Bethlen, Rákóczy György s annak fenkölt lelkü neje Lorántffy Zsuzsánna, a Magócsyak s mások nem csak biztositák a protestans papok sorsát alapitványokkal s javadalmakkal, hanem az oskolák segélyezésé ől is bőkezüen gondoskodtak. Rákóczy György, e buzgó fejedelem mindenkor kész volt fegyverrel is védeni protestans hitsorsosainak érdekeit, mint nem késett 1644-ben a szomszéd ungmegyei evang. nemességet védeni homonnai Drugeth János tulkapásai ellen, kiküldvén a szintén tulbuzgó protes-

tans Balling János munkácsi főkapitányát 500 kékruhás puskással és mintegy háromezernyi jobbágysággal Ungvár megszállására.*)

Igaz, hogy az 1660. évben a katholikus hitre tért Rákóczy Ferenc özvegye Báthory Zsófia a protestansok virágzásnak indult ügyét némileg megakasztotta: az elődei által tett segélyezéseket és alapitványokat megszüntetvén és elfoglaltatván, a templomokból pedig azokat, hol a katholikus lakosok feles számmal voltak, azoknak visszaadatván; azonban ez erőszakos üldöztetés csak rövid ideig tartott s az elnyomott vallás csakhamar ismét emelkedni kezdett.

Báthory Zsófia, Leopold kegyét birván, a jezsuiták ösztönzésére nem csak uradalma területén, nem csak e megyében, hanem azontul is érezteté hatalmát s befolyását, rendelkezésére bocsáttatván nem csak saját fegyveres népe, hanem a császár német és magyar seregei is; utasittatván a felségtől különösen gróf Csáky Ferenc, hogy a fejedelemnőt nem csak minden megtámadás ellen erélyesen védje, hanem rendelkezéseit is teljesitse; s ennek folytán a nagykállói és tokaji várőrségek, melyek Vér Mihály és Petrovay György kapitányok alatt állottak, bocsáttattak rendelkezése alá, melyeket alkalmilag fel is használt: fegyveres csapatokat küldvén ki oda, hol a környéken s a szomszéd megyékben kicsapongások, jogtalanságok vagy vallási türelmetlenségek mutatkoztak.

1666-ban junius 28-án Zemplénmegye Király-Helmeczen gyülést tartván, feliratot intézett a nádorhoz, közbevetésre szólitván őt fel arra, hogy a vallási sérelmek orvosoltassanak, a megzavart vallásgyakorlat, az elfoglalt papi alapitványok s jövedelmek visszaadattassanak sat.;**) mely felszólalás folytán 1667. Beregvármegye is küldött követeket Báthory Zsófiához***), névszerint Gulácsy Ambrus alispánt, Bay Mihály jegyzőt és Fuló Jánost, kik azonban eredménytelenül jártak el, épen ugy, mint már elébb 1661. évben, midőn Báthory Zsófia, az elfoglalt alapitványok visszaadásáról hallani sem akart.§) Midőn pedig 1670-ben a munkácsiak panaszára a megye az elfoglalt papi jövedelmek ügyében ismét Gulácsy Ambrust e városba a nevezettekkel a tényállás megállapitása végett kiküldé, Báthory Zsófia ezt megtudván, fegyvereseivel nem csak elállatta az utakat, a küldöttséget visszatéritendő, hanem midőn álutakon Gu-

---

*) Ujabb nemzeti könyvtár. Szalárdy kronikája 1853.
**) B. megyei levéltár, 307. l. 140. jksz.
***) U. o. 412. l. 127. sz.
§) Megyei levéltár, 412. l. 127. jksz.

lácsy Munkács városba bejövén, egy nemesnek házába szállott, e lakot fegyvereseivel körülvétété s elzároltatta, ekkép a küldöttség eljárását meghiusitván; ez alkalommal az őrség annyira felingereltetett, hogy annak egyik hadnagya Kozár Boldizsár nyilván dicsekedett, hogy az alispánt, ha utjába kerülendett, fejétől megfosztotta volna. Hasztalanul kért e sérelem folytán orvoslást a megye, a szepesi kamara a panaszlevelet Báthory Zsófiával közölvén, ez 1673. sept. 17-ki válaszában meginté magát a kamarai igazgatóságot, hogy vele kezet fogva, maga is igyekezzék a katholikusok elnyomását akadályozni, miként azt ő ezentul is erélyesen tenni el nem mulasztandja; egyszersmind pedig irta Beregmegyének is, hogy a ref. papok javadalmait jogosan foglaltatta le, kérvén azt is, hogy a protestansokat az igaz kath. hit hátrányára ne támogassa.*) Midőn pedig e közben a bujdosók egyik csapata Munkácsot megrohanta s itt valamint a környéken a katholikus lakosokat megkárositotta: 1674. május 20. Spankau Páris gróf s cs. tábornok meginté a megyét, kijelentvén, hogy mivel a bujdosó kálvinisták a kath. hiveket üldözik, fosztogatják, kinozzák, sőt öldösik, azon esetre, ha ezt a megye rögtön meg nem akadályozza, ő felhatalmazza seregét s a kath lakosságot, hogy visztorlással éljenek.**) S csakugyan a protest. papok közül sokan lázitási gyanuból a várba hurcoltatván, itt börtönöztettek.

Ily körülmények folytán Báthory Zsófia tekintélye oly nagy volt, hogy 1674. junius 9-én tartott gyülésből maga Ugocsavármegyének közönsége sem restelt alázatos kérlevelet terjeszteni a munkácsi vár fenséges asszonyához — „celsissima principissa“ — melyben a többi közt az iránt is esedezett, hogy ne engedjen katonáinak Ugocsamegyében szabadon portyázni, mint közelebb történt, Bökényben; továbbá arra kérte őt, hogy a fancsikai predikátornak adnâ ki kezes levelét, mert ő nem fordult elő az idézettek lajstromában. E felterjesztésre igy válaszolt a fejedelemnő: „az jámborokat mi nem persequáltatjuk, kik eő felségéhez hivek és minket meg nem háboritanak. A latrok üldözésére igenis kiküldjük ezentul is az praesidiumot — őrséget, — sőt csak nem régen is ki kellett volna küldenünk, midőn Majos Ferenc tolvajkodott és a nemes Ugocsa vármegye nem persequálta, sőt Szőllősről gazdálkodtak azoknak a latroknak.“ Érinté továbbá azt is, hogy a fancsikai emlitett praedikátor nem azért van kereset alatt, hogy citatus vagy nem

*) Megyei levéltár IV. cs. 13. 14. sz.
**) Beregmegyei lev. egyházíak, IV. csomag 19 sz

citatus, hanem Majos Ferenc istentelenségeért és „valameddig nem lészen satisfactionk, tudja már Fancsika, a kezeslevél itt lesz és a a többi predikátorok is azon okért itt fogják találni magokat a várban. A nemes vármegye nyugodjék meg ezen, legkisebbnek sem igyekeztünk véteni, csak minket ne háborgassanak és hozzánk tartozókat. Azonban a haza megmaradására nézve az istentelen kóborlókat tartozik vele a vármegye, hogy persequálja és mivelünk egyet értsen a generalisok rendeléséből is.*)

Itt Báthory Zsófia kétségtelenül az elégületlen bujdosókat értette, kik 1673. évben mint fentebb érintetett, Munkács városát is megszállván, a csak imént behelyezett katholikus papokat onnan ismét kihajtották s a templomot feldulták, a tehetősebb hiveket pedig kirabolták; a vár őrsége által azonban szétüzettettek. Ugyanazon évben aug. 24. irt ő az Ugocsára szóló válaszához hasonlólag Szatmár vármegyéhez is, intetvén általa a predikátorokat, hogy hiveiket a katholikusok háborgatásától tartóztassák vissza, különben a bujdosók (kóborlók) által okozandó kárért a protestáns papok lesznek felelősök s azok javaiból fogja azt megtéríttetni.**) S ő valóban nem csak Bereg, hanem Ugocsa és Szatmár vármegye területéről is több ref. papot elhurcoltatott a munkácsi várba, hol azok még 1679-ben is fogva tartattak***) s valószinüen csak 1680-ban bekövetkezett halála és Thökölynek győztes előnyomulása után bocsáttattak szabadon. A ref. lelkészek irányában tanusitott e kegyetlenségének inditó okai kétségtelenül Cob Farkas Frigyes cs. tábornoknak Rózsahegyről 1672. okt. 6. Báró Laborda Lajos szatmári cs. parancsnoknak nov. 13-ról és Spankau Páris gróf tábornoknak Kassáról okt. 22-ről, valamint 1674. május 20-ról kibocsátott hirdetményeik voltak, melyekben a királynak e meghatalmazottjai feljogositák s kötelezték a vármegyéket s hatóságokat, hogy „a kálvinistákat, kik a felkeltekhez szitnak, üldözzék s ártalmatlanokká tegyék, a hatóságok s városi és falusi előjáróságok pedig fejvesztés terhe alatt a szakadozva vagy csoporsosan kóborló „rebelliseket“ fogdostassák s a községeket megkárosittatni semmi esetre se engedjék§)

1678-ban, midőn Thököly Imre csatlakozott a felkeltekhez s s azokat hatezer francia is segité, a vallásos türelmetlenséggel egye-

*) Ugocsai levéltár.
**) Szatmár vm. levéltár A. P. 19. cs. 66. sz.
***) U. o. 1679.
§) Beregmegyei levéltár.

sült pártdüh által felingerült csapatok korlátlanul száguldoztak az országban s dühöket leginkább a katholikusokon töltötték; visszafoglalván tőlük többhelyt a templomokat és alapitványokat. Tiz év mulva azonban ismét megváltozott az állapot: Munkács Leopold császárnak átadatván s abba német őrség behelyeztetvén s a Rákóczy-féle árvák gyámjául s vagyonuk gondnokául Kollonics Lipót érsek s bibornok kineveztetvén: ez nemcsak Munkácson és Beregszászon, hanem uradalma egyéb helyein is a protestansok mellőzésével a katholikusok ügyeit előmozditá s részben az elfoglalt alapitványok élvezetébe visszahelyezteté. Sőt elfogultságában annyira ment, hogy közbejárására a szepesi kamara 1688. márc. 27. kibocsátott rendeletében a munkácsi várhoz tartozott helységekben a ref. prédikátorok lelkészi szolgálatát s általában a szabad vallásgyakorlatot szigoruan betiltotta.

E főurnak a ref. vallás iránti gyülölete kitünik Klobusiczky Ferenchez, a Rákóczy árvák vagyona igazgatójához irt azon latin levéléből is, melyben tudatja, hogy e pogányokat, kik visszaélnek jogaikkal, a földesurak elüzhetik, hogy ő is számkivettetésöket óhajtja s ha szép szerivel nem, majd talál módot, melylyel elüzendi őket. 1689-ben pedig hasonló fenyegető nyilatkozatot tett. S igy a protestansoknak a felséghez intézett panaszai sikeretlenül hangzottak el.

Midőn pedig 1703-ban II. Rákóczy Ferenc alatt a szabadságharc ismét megujult, a protestansok nem késtek sürgetni sérelmeik orvoslását, s ennek folytán az 1705-ki szécsényi gyülésről a vallási sérelmek orvoslása végett biztosokul kiküldettek Bereg, Ung, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyékbe Orosz Ádám, Kazinczy András és Rácz János, kik kellő higgadtsággal eljárván, ugy intézkedtek, hogy mind a katholikusok, mind a protestansok érdekei igazságosan óvattassanak meg s ennek folytán leginkább az akkori birtoklat tartatott fenn.

Hogy a később bekövetkezett nyugalmas időkben a protestansok érdekei a kormány részéről kevéssé párloltattak, köztudomásu; mig végre lassan a vallásegyenlőség eszméje kifejlődvén: a győztes korszellem a felekezetek közötti sorompókat ledönté. E tekintetben, hosszu vajudás után első lényeges lépésül tehető II. József császárnak a pozsonyi helytartótanács utján, okt. 29. 1781-ben 6983. sz. a. kibocsátott türelmi pátense, mely szerint a protestans vallásnak szabadabb gyakorlatát engedélyezte. Jelesül megengedte, hogy a száz lelket meghaladó hitfelekezeti községek templomot és iskolát állithassanak; hogy a nemkatholikus lakosok is

minden méltóságot, jogot és birtoklást élvezhessenek; hogy magok elve szerint esküdjenek, a katholikus szertartásokra ne kényszerittessenek; megállapitá, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek, ha az atyjok kath. s ennek s a leányok a kath. anyjok vallását kövessék; hogy a pápista papok a prot. betegekhez — ha csak nem hivatnának — ne tolakodjanak; a birt templomokat használják, de ujakat csak a helytartótanács engedélyevel épithessenek, nehogy t. i. a nép alaptalanul terheltessék; a fiókegyházakba a predikatorok ne ránduljanak ki; a magán birtokosok templomai meghagyassanak; a kath. püspökök egyházi látogatásai a protestansokat ne érintsék, a superintendensek pedig külön látogatásokat tarthassanak a nép különös terheltetése nélkül; egyházi vétségekért a papok senkit pénz vagy testi büntetéssel ne illethessenek, a zsinatok pedig csak a megvitatandó tárgyak felsorolásával nyert felsőbb engedély mellett két kormánybiztos jelenlétében tartathassanak.*)

Ennek alapján azután, ha uj prot. templom épitésére engedély kéretett, a vármegye a szükség és alap megvizsgálására küldöttséget menesztett, melynek egyik tagja, sajátságos, mindig egy kath. pap, többnyire a munkácsi esperes vala.

Hogy egyébiránt később is a megyei törvényhatóság a protestansok egyházi ügyét mindig szivén viselte s a papi kormányzat tekintélyét fentartani segité, kitünik e következő példából is. Az 1795. jul. 6-án tartott megyei közgyülésen tárgyaltatott ugyanis Szokolyai Mihály kaszonyi lakos bünvádi esete, melyben azzal vádoltatott, hogy nemcsak a kaszonyi hitszónokot Szakmári Istvánt megbecstelenitette, „predikáczióit“ birálván és tanait ferdén magya-

*) B. megyei levéltár, egyh. VI. cs. 17. sz.

rázván, hanem a vizsgálattételre kiküldött esperest is szidalmazva megsértette; ennek folytán a megyei törvényszék ez ügyben igy itélt:

„Deliberatum est. Minthogy nyilván constál az inquisitióból, hogy az Incatus az szent ecclesiát megbotránkoztatván, tiszteletes esperes urat s több predikátor uraimékat rendkivül való és sok rendbeli becstelenséggel illette; kiért is mind Isten s mind országunk törvényei szerint megérdemlette az ecclesia székén ellene pronunciált deliberatuma szerint való büntetést, hogy a nyelvében egy darab hóhér által elvágattassék; mindazonáltal ex gratia sedis azon pronunciált poenát retrográltatván, deliberáltatott: hogy stante pede keményen megverettessék, azután az szent ecclesiát kövesse meg és adjon reversalét magáról, hogy ha tovább is ingerállja ilyen dolgokban magát, azon legelsőbb ellene pronunciált deliberatio szálljon ő kigyelme ellen. (Megyei levéltár.)

Érdekes adat az akkori korszellem feltüntetésére.

Mi a protestans egyház kormányzati alakját illeti*): eleintén a Magyar és Erdélyországban általán divatozott gyakorlat szerint, a kerületek (tractusok) elkülönitve egymástól a latin egyháztól vett elnevezés szerint decanatus, praelatus, episcopus és csak később superintendens cimen nevezett főktől függtek, kik a helvét hitvallás bevétele után senioroknak vagy praesbitereknek neveztettek, mely utóbbi szótól gyártatott azután az esperesi nevezet. 1554-től kezdve az ország más részeiben életbe léptetett gyakorlat szerint, e tájon, a tiszántuli megyék is összekötötték a senioratusokat vagy esperességeket egy fő alá és alakitották az egyház-kerületet (superintendentiát), nevezvén annak fejét Superintendensnek, püspöknek, vagy supremus fratrum seniornak.

Azonban a Bereg, Szatmár és Ugocsa vármegyék területén keletkezett egyházakból alakult beregi egyházmegye, a tiszamelléknek példáját követve, ezután is sok ideig megtartotta önállásu függetlenségét. Minek természetesen igy kellett lenni, mert a tiszántuli egyházkerület első püspökjei, mint például, Tordai Demeter 1554-ben, Boldi Sebestyén 1557-ben csak az Urvacsorájára nézve is mind Luther értelmén voltak. Sőt Melius Péter is, debreczeni papsága első éveiben (1557.) Luther értelmét követte és csak Szegedi Istvánnal való hosszas levelezés és vitatkozás után lett Kál-

*) E cikkhez az adatokat Zágonyi Károly szernyei pap szives közleménye folytán Vekerdi Nagy Mihály jegyzeteiből vettem.

vin követője. Az is tudatik, hogy a mit a beregi papok 1552. a beregszászi zsinaton az Urvacsorájáról végeztek, azzal ellenkezőt állapitott meg 1554-ben az első püspököt tevő óvári zsinat, t. i. a kovásztalan kenyeret, fülgyónást és igy az Urvacsorájáról a Luther értelmét, mely ellenkező értelem nyomán, ha szinte későbben 1567. Melius püspöksége alatt a helvét hitvallás aláirására a debreczeni, 1569. akár barátságból, akár a Zápolya iránti jobbágyi kötelességből, hódolásból a nagyváradi; 1591-ben pedig Gönczy F. György püspökségében az uj naptár dolgában a nagykárolyi zsinatra követeket küldöttek s más gyüléseken is megjelenhettek a beregi papok: mindazáltal magokat a püspöki általános igazgatásnak alá nem vetették. Erre mutat az, hogy midőn nehány ilyen barátságos megjelenés után Gönczi Fabriczius György püspök megkisérlé hatalma alá hajtani a beregi egyházmegyét, ennek papjait és iskolatanitóit hivatalvesztés terhe alatt hiván meg a csengeri zsinatra 1593-ban: akkor Gyarmati Miklós beregi senior, egyházmegyei zsinatot tartván, annak végzéséből („1. sig. Beregszász, anno 1593. XI. Junii. ex mandato et sententia totius ecclesiae") oly egyházi köriratot bocsátott el egyházmegyéjébe, melyben viszont ő is hivatalvesztés sulya alatt minden papot és tanitót eltiltott azon gyülésen való megjelenéstől. E körirat maiglan is eredetiben megvan az 1593-ban kezdetett egyházi jegyzőkönyv 9. lapján; a 10. lapon pedig fel van jegyezve, hogy a tilalom dacára kiváncsiságból Kereszturi Máté kölcsei pap és iskolatanitó a zsinatra elmenvén, azért állomásaiktól megfosztattak.

Mindamellett is, hogy a szoros értelemben vett alárendeltséget el nem ismerte, de a baráti egyetértést az egyházkerülettel csakugyan fentartotta ezután is a beregi egyházmegye. Mert 1601. nov. 25. is szót tett ez a bátori püspöki zsinaton leendő megjelenésről (Id. jkönyv 86. lap.) A bécsi békekötés pedig, mikor a tiszántuli egyházkerülethez tartozó vármegyék nagy részével Bereg és Bocskay fejedelem keze alá került volt, 1608-ban sept. 30. tartott zsinatban jelentette Thuri János beregi esperes, hogy Hodassi Lukács püspöknek Bátorban bizonyos közcélra kölcsönzött pénzt adott által. (Id. jk. 129. lap.) Azonban ugyancsak 1608-ban Egri Miklós, nagyszöllösi pap kalangya-foglalás és becsületsértéssel vádoltatván a beregi egyházmegye előtt, egyházát is maga részére vonva, az 1609. junius 28. Nagyváradon tartott zsinatra folyamodott s ott Hodassi Lukács püspök előtt esperesét, Vari Szárnyas Bálintot vádolta; melynek következése az lett, hogy a beregi egy-

házmegye kihallgatása nelkül, mind Egri Miklós minden büntetés alól felmentetett, mind a szőlősi egyház örökre elszakasztatott a beregi egyházmegyétől, honnan a beregi seniornak szép jövedelme volt; sőt Ugocsamegyéből a beregi traktushoz tartozott több egyház elszakitása is megkisértetett, de eredmény nélkül.

Az akkori tömérdek bajlódást megunván a beregi egyházmegye, kezdett eddigi merev önállásából engedni és az egyházkerülettel való egyesüléshez közeledni, mint 1611. május 16. Bereghszászban tartott gyülés ezen határozatából kitünik: „Decrevit ecclesia in Beregszaszinum convocatu synodo: annuatim ecclesiae eundem esse ad generalem synodum, si requisita fuerit et compellata a clarissimo et doctissimo superindente cis et ultra tibiscanarum ecclesiarum; hano tamen conditione, ut ecclesia Szőlősiensis ademta et divisa a dioecesi Beregiensi remittetur . . . . Deinde placuit et quidem consulto, magnoque commodo ecclesiae, ut controversiae legitimae, ab ecclesiasticis judicibus nostris, nostrae dioeceseos trutinatae et ruminatae, si quibus ita videbitur judicio clarissimi D. superintendentis et generali synodo quocunque in loco celebrandae, subesse queant et revideantur. Tertio: libertatem ordinationis ministrorum non permittendam generali synodo, sed potius in usum, exercitium et existimationem Dioeceseos nostrae retinendam esse decrevit ecclesia." (Id. jkönyv, 169. lap.)

Ezen pontok szerint capitulált a püspöki igazgatás felállitása után 57 esztendővel, legelőször a tiszántuli superintendentiával való egyesülésre a beregi egyházmegye. Mely pontokat az 1629. Nagyváradon tartott püspöki zsinat miképen fogadott el, azon czikkelyek 34-kében, melyeket különféle főzsinatok végzéseiből Keresszegi István püspök összeszedett és 1633. Tasnádon tartott zsinat jóváhagyása után „Appendices" (függelékek) név alatt nyomtatásban kiadott, megláthatni ekképen: „senior beregiensis, cum certis delectis tenetur ad unionem observandam comparere in synodis generalibus, et si res eorum ita tulerint, causas e foro ecclesiastico per formam appellationis transmissas generali exponere. Interim propter loci instantiam et itineris difficultatem ministrae ad annunciandum verbum Dei emittere et in publico eorum coetu ordinare ipsis conceditur."

Ezután 50 évig volt békességben a beregi egyházmegye az egyház-kerülettel, mig nem 1679. julius 20. Szoboszlón tartott püspöki zsinatból az ugocsai és szatmári tractusokkal együtt, Bereg is felszólittatott papjainak ordinatio végett az egyházkerületi

gyülésre leendő beküldésére, Nógrádi Mátyás püspökségében. De ezen felhivás a beregi papokra nézve minden következés nélkül maradt.

Megvolt még ezeken kivül azon két századig gyakorolt kiváltsága is a beregi egyházmegyének, hogy espereseit, az egyházkerület minden befolyása nélkül választotta és eskette fel, ugy, hogy bár 1610-ben a váradi zsinatban Hodassi Lukács püspökségében elvégeztetett, hogy az esperesek és papok a superintendens iránti engedelmességre feleskettessenek, mind ezt láthatni a 32. appendixben, mindazonáltal a beregi egyházmegyében nem hogy az esperesek, de még a közpapok sem esküdtek erre, mint az 1714-ben Váradi György, beregi esperes idejében tisztán összeiratott, ma is meglevő liturgicus könyve 19. és 20. lapjain, az esperes és papok eskümintája mutatja. Mely esküminták a Protestans egyházi és iskolai lap 1846. 46. száma 1253. lapján közölte.

Hanem majd 1733. Zoványi P. György az ugynevezett „Majores, Minores ès appendices“*), és ujabb Magyar és Erdély országi kánonokból készitett cikkei közt a 12-ben nyilván mondja, hogy a tractusok ujonnan választott seniorai rendesen az általános

*) E három cim alatt hozatott szabályok példányai ritkák és ismeretlenek lévén, szabadjon itt azokat közelebbről érinteni: A Majores nevü cikkelyek cime ez: „Articuli e verbo Dei et lege Naturae compositi, ad conservandam politiam coelestem et jurisdictionem ecclesiasticam in Ungarica Natione.“ Ezen szabályok 1567. Debreczenben nyomattak ki Török Mihály könyvnyomdász által. Melius Péter püspökségében, és ugyanazon évben aláirták a Tisza két melléki traktusok. Majd 1591. jul., 6. ujra kiadattak és megerősittettek a váradi általános zsinatban. Áll ezen munka 74. cikkelyből; e mü előbeszédében Zoványi azt mondja, hogy a czikkelyek száma először 72 volt, hanem az ujabb kiadáskor 1633-ban kettővel megszaporittatott.

A Minores articulusok cime ez: „Articuli ecclesiarum cis et ultra Tibiscum verbo Dei collectatum ex prisribus selecti et in generali Synodo Varadini publicati, anno 1577. 6. Febr.“ Készitette Gönczi Fábri György, debreczeni pap és püspök, ki e mü előbeszédében igy irta magát alá: „Georg. F. Gönczi, Pastor eccl. Debr. supremus fratrum senior.“ Áll ez 27 cikkelyből.

Az Appendices articulusok cime ez: Articuli in variis Synodis generalibus Statuti et Tasnadini Anno 1633. publicati et approbati, hic loco appendicis adduntur.“ Összeszedte Keresszegi István püspök. Áll 35 cikkelyből.

Ezek voltak a divatozott egyházi kánonok a tiszántuli egyházi kerületben, még azután is, midőn a Szatmár-Németiben 1646. tartott zsinat után 3. évben a Gelei Katona által összeirt kánonok közönségesekké lettek; mig nem később az utóbbiak, kiváltkép pedig a Zoványi György 1733. kinyomatott kánonai, azokat helyökből végkép kiszoriták, noha a beregi egyházmegye, mint jegyzőkönyvei mutatják, még a Zoványi kánonjai mellett is élt azokkal.

vagy részletes püspöki zsinatokban eskettessenek fel, és a 19. kánonban a beregi egyházmegye papszentelési privumát is előadván, ezt azzal zárja be, hogy a felszentelendő pap eskümintájához adattassanak e szavak: „Superintendesednek és seniorodnak engedelmes lészesz". Ezen Zoványi kánonai kelte után tiz évvel Szőnyi Demjén János, a beregi egyházmegyében esperesnek választatván, ez volt első, ki elválasztatása után két évvel 1745. sept. 6. Zoványi György superintendes által megerősittetett, elébb a beregi egyházmegye gyülésén is feleskettetvén. Ennek utóda Kömlei Márton 1753. febr. 20. a tivadari gyülésben esperessé választatván, feleskettetett s csak azután ment a püspöki confirmatióra.

Azok pedig, kik traktusi feleskettetés nélkül, az egyházkerületi gyülésben tették le a hitet az esperesi hivatalra, első volt Kondor Boldizsár 1775. Ő ugyanis Seniorrá lett választatásában a papok közt történt botrányon megboszankodván, egyenesen ment a püspöki székre magát megerősittetni. Majd ennek idejében az egyházmegye megkopott régi ezüst pecsétnyomója helyett uj metszetvén, ez előbbit az egyházmegye jegyzője Dobrai József megvette, mint mondá az anyagjáért. Azonban hivatalával visszaélve, vásárolt pecsétnyomójával az esperes tudta nélkül formátákat pecsételt ès adott ki, mi világosságra jövén, perbe fogatott s ügye az egyházkerületre jutott. Ez ismét figyelmetessé tette a consistoriumot a beregi egyházmegye ordinatiójára, mely is annál fogva 1788. felszólittatott, hogy adja okát ezen joga gyakorlásának. Mi megtörténvén, a következő 1789. évben Paksi Szatmári István püspök, Rhédei Ferencz superintendensi főgondnok és Hunyadi Ferencz főjegyzővel püspöki látogatást (visitatiot) tartott Beregszászban, mely alkalommal a papokat ezen gyakorlat törvénytelen volta felől ügyekeztek meggyőzni. De mind e mellett is megmaradt a beregi egyházmegye papszentelési gyakorlata mellett nem csak a Kondor hátralevő, hanem 1797-ben utána választatott Kömlei Zsigmond esperessége idejében is, ki az egyházkerületi tanácsban minden szó nélkül feleskettetvén, háboritlanul folytatta a beregi papok felszentelését 1812. évben történt haláláig.

Hanem ekkor idősb Vekerdi Nagy Mihály elválasztatott esperes azon utasitással bocsáttatván az egyházkerületen teendő hit letételre, hogy eskümintájában benne legyen e záradék: „Salvis tamen juribus et privilegiis venerabilis tractus Beregiensis", az egyházkerületi tanács 1812. apr. 20. tartott gyülése jegyzőkönyvének 34. számában nyilván kimondotta, hogy: „bár az elválasztatott

esperes személye ellen semmi kifogása nincsen, sőt annak a traktusban dicséretesen folytatott előbbi hivatalairól megvan győződve a főtisztelendő consistorium: mindazáltal addig fel nem esketi esperesét, mig a beregi traktus eddig gyakorlott ordinatióbeli jogáról le nem mond. — A mikor az esperes, hogy választói bizalmával vissza ne éljen, ily feltétel alatt az esküt le nem tehetvén, felesketlen tért vissza s itthon az esperesi régi szokott hitformával feleskettetett és a következő 1813. sept. 21. s következő napjain Kaszonyban tartott közgyülésben ismét és utóljára szentelt papokat. Azonban abból, hogy a superintendentia ezen elválasztott esperest fel nem eskette, élénk per támadt a beregi egyházmegye és kerület közt. Nevezetesen az esperes fel nem esketéséről kelt egyházkerületi határozattal együtt, Benedek Mihály püspök egy hat ivből álló jegyzéket küldvén, melylyel a beregi traktusbelieket a nálok gyakorlatban levő papszentelés helytelen és törvénytelen voltáról kivánta meggyőzni, erre a már fentebb érintett határozatra 15 ivből álló védirattal felelt a beregi traktus. De e felelet azon okból, mivel ebben a beregi papok „Superintendentialis remonstrativ-"nak találták a püspök iratát nevezni, felolvasás nélkül visszaküldetett, oly nyilatkozat mellett, hogy a superintendentia egy traktusnak sem remonstrál sat. Majd a beregi egyházmegyének 1813. május 25., junius 30. és jul. 6. tartott gyüléseiben az ordinatio ügyében kelt iratai a kerület 1814. augustus hó 13-kán tartott gyülésében felolvastatván, Budai Esaiás, akkori főjegyző és Földvári József esperes küldettek ki, hogy a beregi egyházmegye ezen különözését békés uton kiegyenliteni ügyekezzenek. Kik is előre tett tudósitások után augustus 29. Beregszászban megérkezvén, világiak és egyháziakból álló fényes gyülésben, rokoni szeretettel, buzgó lélekkel származott beszédekkel oda vitték a dolgot, hogy a gyülés minden tagjai abban állapodtak meg, hogy a superintendentia ezen traktusnak seniora megvetése által okozott sérelmét legközelebb adandó alkalommal seniorának a consistoriumba leendő meghivása, illő helyének megadása és abba való behelyezése által megorvosolandja: azonnal az ordinatio jogáról való tanácskozáshoz fogtak s az előleges munkálatok megtételére egy választmányt kineveztek, mely egyszersmind egy módozat tervelésével is megbizatott.

A küldöttség jelentése után meg is hivatott a beregi esperes a hit letételre azon évi okt. 8., 9. napjain tartott kerületi gyülésre; de mint az egyházmegyei jegyzőkönyv 4. köt 87. lapján, az 1815.

évi febr. gyülés jegyzeteiből láthatni: „Mivel a főtiszt. consistorium többet méltóztatott kivánni a beregi traktus t. seniorától, mint a mennyit a traktualis declaratio ő kegyelmének teljesiteni megengedtetett volna“ sat. ekkor is felesketés nélkül jött vissza az esperes. Végre az 1845. aug. 12. tartott ker. gyülés jkönyve 93. számában: „tudtul adatik a beregi traktusnak, hogy beregi senior Vekerdi Nagy Mihály uramat esperesi hivatalától és minden azzal járó funktióktól tetszett a főtiszt. consistoriumnak felfüggeszteni további rendelésig sat“.

Mely ker. rendelésnek sept. 26. Váriban tartott egyházmegyei gyülésben lett felolvasása után V. Nagy Mihály ily sok bajlódás közt harmadfélévig viselt esperesi hivataláról végkép lemondott s első „assessori“ (ülnöki) rangja megtartása mellett folytatta még papi hivatalát 1822. april 28-ig történt haláláig.

Ugyanezen gyülésben felolvastatott a kerületnek átadandó papszentelés módozata kikészitésére kinevezett vegyes küldöttség munkálkodása, mely a superintendentiára beküldetvén, ott el is fogadtatott. És igy Benedek Mihály püspökségében ért meg a beregi egyházmegye arra, hogy a közel 300 évig gyakorolt papszentelési jogáról lemondván, a többi egyházmegyékkel mindenben egyenlő állapotnak veté alá magát.

Az ekként megürült seniori hivatalra pro-seniornak kineveztetett Literáti Nagy János, ki 1816-ban szavazattöbbséggel rendes esperesnek is elválasztatván, e hivatalt 1833. jul. 31-ig viselte, a midőn e földipályát elhagyta. Utána Széles András akkori főjegyző a rendet elhirtelenkedve, Lónyai Pál egyházmegyei segédgondnok hire nélkül esperes-választásra szóló szavazatok beadására körlevelileg felszólitván az egyházakat és papokat: ebből az következett, hogy csupán 1835. mártius 10. Beregszászban tartott gyülésben töltetett be a 19 hónapig üresen állott esperesi hivatal ifjabb Vekerdi Nagy Mihály (az előbbinek fia) által, ki legtöbb szavazatot nyert. E buzgó esperes 1859. évig viselvén e diszes hivatalt, a következő évben albisi Bakcsy László tarpai lelkész választatott esperessé, ki vallása javára, a korszellemmel karöltve, teljes buzgósággal és tapintattal igazgatá a vidék ügyeit 1872. év végeig és amikor a három évenkinti választás kimondatván, helyére Kovács János badalói lelkész, utána pedig 1875. Peterdy Károly barabási lelkész megválasztatott.

A beregi ref. egyházmegyei esperesek névsora ez:

1. Radán Balázs 1548—1552. beregszászi pap.
2. Kálmáncsehi Sánta Márton 1552—1571. munkácsi majd beregszászi pap.
3. Böszörményi Máté, várii pap. 1575—1590.
4. Tályai Nagy Bertalan beregszászi pap 1590—1593.
5. Gyarmati Miklós beregsz. p. 1593—1595.
6. Várii Szárnyas Bálint várii p. 1595—1611.
7. Thuri János bszászi p. 1611—1617.
8. Kisvárdai András munkácsi p. 1617—1623.
9. Ujhelyi Szabó István (Pannicida) munk. p. 1623—1625.
10. Simándi Mihály, bszászi p. 1630—1639.
11. Ardai Pál munkácsi p. 1640—1646.
12. Kolosi P. Dániel, bszászi p. 1659.
13. Vári Miklós 1659—1663.
Kolosi Dániel ismét 1664.
14. Váraljai János, fancsikai pap.
16. Csaholczi Gergely, beregi p. 1673.
16. Vári István, várii pap.
17. Pataki Ferenc, 1681.
18. Teremi Pap István, munk. és bszászi pap. 1705.
19. Szatmári András, muzsaji pap, 1686—1704.
Teremi Pap István 1705—1707.
20. Csaholczi Gergely.
21. Patai Sámuel bszászi pap 1708-ig.
22. Csaholczi T. Miklós tiszaujhelyi p. 1712.
23. Ujvárosi Márton, várii p. 1713-ig.
24. Váradi György 1713—1729. tarpai pap.
25. Gecsey István t. ujlaki pap, 1730.
26. Dömösdi János tarpai pap 1730—1743.
27. Szőnyi Demjén János, muzsaji és munkácsi pap 1743—1753.
28. Kömlei Márton, várii pap 1767—1771.

29. Kondor Boldizsár, bszászi pap, 1787-ig.
30. Kömlei Zsigmond, várii és tarpai pap 1803—1812.
31. Vekerdi Nagy Mihály, csonkapapi, kerecseni pap, 1816.
32. Literáty Nagy János 1816—1833. tarpai pap.
33. Vekerdi Nagy Mihály ifjabb 1838—1859.
34. Albisi Bakcsy László, tarpai pap, 1860—1872.
35. Kovács János badalói 1873—75.
36. Peterdy Károly barabási lelkész 1875.

A beregi egyházmegye jegyzőkönyvei.

Ezek kétfélék, u. m. 1. gyülési végzéseket és 2. egyházi bérfizetéseket tárgyazók.

Az első rendüek hét kötetet képeznek; az első 1593. május 2-kán kezdetett és tartott 1631. aug. 27-ig; a 2-dik 1632—1753-ig folyt dolgokat tartalmaz, de ez 1824. Kerecsenben a jegyzői hivatalnál tüz mártalékává válván, csak némi csonka maradványai őriztetnek A 3-ik 1753—1813., a 4-ik 1814—1821., az 5-ik 1821—1832., a 6-ik 1833—1843. és a 7-ik 1843-tól való tárgyakat érint. Az első kötetek latin nyelven szerkesztvék, némi egyházi fegyelmi határozatokon kivül leginkább házassági ügyeket tartalmaznak; feltünő azokban a rövid irály, mely a házasságtörési tényálladék és az elválasztást kimondó végzéseket dióhéjba szoritva előadja.

A másodrendü könyvek, mik a belső emberek (pap, tanitó, egyházfi) fizetését s az egyházak fekvő javait előtüntetik, négy kötetet képeznek, miután a 2-dik kötet, a gyülési jegyzőkönyv 2-ik kötetével együtt elégett. Kétséget nem szenvedhet, hogy már az 1552. bergszászi zsinat intézkedett a papok fizetéséről, azonban jegyzőkönyvileg csak 1593. èvtől kezdve vannak lajstromok. Ez évben volt a beregi egyházmegyében 43 anyaegyház s ezek 23 helységében iskolatanitó is. E szerint volt Beregmegyében 30, a szatmári megyéből ide tartozó 7 és Ugocsából hat anyaegyház,

melyek névszerint e következők: Vári, Borsova, Muszaj, Beregszász, Kigyós, Bereg, Komlós, Ilosva, Salánk, Verbőcz, Sz.-V.-Ardó, Szőlős, Fancsika, T.-Ujhely, Oroszi, Bene, Macsola, Surány, Darócz, Barabás, Kaszony, Bótrágy, Lónya, Barkaszó, Isnéte, Jánosi, Derczen, Munkács, Iványi, Badaló, Tarpa, Gulács, Csaroda, Atya, Szálka, Kerecsen, Kóród, Cseke, Istvándi, Kölcse, Sonkád, Tiszabecs, és Milota. — Iskolatanitóval pedig el-volt látva: Muzsaj, Kaszony, Csaroda, Cseke, Tarpa, Gulács, T.-Ujhely, Derczen, Milota, Kölcse, T.-Becs, Bene, Barkaszó, Bereg, Szőlősvégardó, Vári, Salánk, Atya, Szőlős, Fancsika, és Sonkád. Ebből is kitünik, hogy a beregi egyházmegyéhez Szatmár és Ugocsavármegyék néhány helyei is tartoztak, melyek (a szőlősi kivételével) egészen az 1821. évi rendezésig e megye kiegészitő részei voltak. Idővel mindkét vármegyéből több más helység is csatlakozott a beregi traktushoz, sőt a XVII. század végén a Teleky-család Dolhán, Máramarosvármegyében megállapitván a papifizetést, ez is e megye felügyelete alá bizatott.

Az 1645. évben készült jegyzőkönyvben már 87 egyház belső emberei fizetéséről tétetik emlités, ez egyházakból volt anya 65 és leányegyház 22, különösen pedig beregvármegyei 68, szatmári 10 és ugocsai 9; ezekből anyaegyház Beregben 48, szatmári 9 és ugocsai 8.

A 2-dik kötet 1745. évből szintén 87 egyházat sorol elő, azon különbséggel, hogy ekkor már anyaegyház volt 67 és fiók 20, tanitó pedig 27.

A 3. 1797-ki jegyzőkönyv szerint volt akkor összesen 86 egyház, t. i. anya 78 és fiók 8, iskolatanitót tartó pedig 51. Ezekből volt beregvármegyei 66, szatmári 10, ugocsai 9 és máramarosi 1.

Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy 1781-ben a munkácsi uradalom területén találtatott összesen 4230 ref. lakos. Ezekből esett 612. Munkácsra, 850. Beregszászra, 877 Várira, 463 Nagy-Beregre, 329 B.-Ujfalura, 320 Rákosra, 270 Gutra, 281 Gátra és 226 Isnyétére.

1745-ig e vármegyében azon változás történt a protest. egyházak és községek létszámára nézve, hogy Iványi, Klacsanó, Pósaháza, Puszta-Kerepecz és Munkács Ujfalu (Alsó-Schönborn) helységekben a reformátusok kifogytak s helyökre oroszok és svábok telepedtek; a kerepeczi és gersenói egyházak pedig végleg elpusztultak és pusztákká (praediumokká) lettek.

1821-ben a nem Beregvármegyéhez tartozó helységek ez egyházmegyétől elszakasztatván, a szabolcsi egyházmegyéből Vásáros-Namény, Ugornya, fiókjával Gergelyivel és Jánddal adattak hozzá s igy lett itt a létszám 66 anya és 8 leány gyülekezet, mely anyaegyházak közül a Komlósi 1846. leányegyházzá lett.

E jegyzőkönyvből kiderül az is, hogy a XVII. században a beregi papok a „császár dézsmájából" oktávát (nyolczad) szedtek névszerint a munkácsi két pap, továbbá a pósaházi, barkaszói, zápszoni, bótrágyi, bátyui és haranglábi; Somban a pap a hegytizedből, Kaszony, Gulács, Gelényes és Atyában a várbeli tizedből; B.-V.-Ardóban, Beregen a borból, buzából, sat. B.-Ujfaluban, Salánkon, Verbóczön és Váriban a vámból, só- és pénzből. Gyónó garast fizettek a hivek a XVI. században Isnéten, Nagy és Kis-Guton, Bótrágyon, Derczenben és Kerepeczen.

A helvét hitvallásu egyház tiszántuli egyházkerületének jelenlegi superintendese a tudományáról ismeretes Révész Bálint, volt debreczeni lelkész és esperes s egyházi főjegyző, ki Balogh Péter utóda lett. Áll pedig e kerület következő egyházmegyékből u. m. a nagybányai, békésbánáti, beregi, bihari, debreceni, érmelléki, heves-nagykunsági, nagy-károlyi, mármaros-ugocsai, alsó-szabolcsi és hajdu kerületi, felső-szabolcsi, nagy-szalontai és a szatmáriból; e szerint területileg kiterjed Szatmár, Békés, Csanád, Arad, Torontál, Krassó, Temes, Csongrád, Bereg, Bihar, Heves, Ugocsa, Máramaros és Szabolcsvármegyékre s több emlitett kerületekre.

A beregi egyházmegyében, mely 1870-ben 65anya és 17 leány gyülekezetből, 69 lelkész és 64 tanitóból állott, és 39,391 lelket, 2200 fi és 1684 leány iskolást és 1259 6—12 éves iskolázható, de az iskolától elmaradt gyermeket számitott, Bakcsy László esperes és Bay Ferencz segédgondnokon kivül, 4 papi és 5 világi tanácsbiróból állott. Az egész kerület az 1870. évi statisztikai kimutatás szerint áll 13 egyházmegyéből, melyhez összesen 565 anya- és 431 leányegyház tartozik; és volt abban 585 rendes és 73 segédlelkész, 956 tanitó, 826,799 lélek. A szülöttök száma 38,267, a

halottaké 29,135, az uj házasoké 9206, iskolásoké 68,283, mikből fiu 36,778, leány pedig 31,505; az iskolától elmaradottaké pedig 32.675. Különösen a beregi egyházmegyében a szülöttek száma 1698, a halottaké pedig 1518 s az uj házasoké 390 volt.

Hogy a protestantismus fejlődése óta az itt alakult egyházak koronként sok csapásoknak és viszontagságoknak valának kitéve, fönebb is emlitők. A XVI—XVII. századbeli belviszályok, a folytonos elkeseredett pártharczok, a török, tatár, lengyel és németek zaklatásai szintén hatottak sujtólag e táj papjaira*). Az 1599. május 8. kelt egyházkerületi határozat elrendelte a többi közt, hogy a tatárok által helyökből kizaklatott papokon olykép legyen segitve, hogy azok némely leányegyházakba helyeztessenek be. Igaz, hogy a római katholikusok háborgatásai ellen itt nagyobbára biztositva voltak a beregi egyházak, mert részint a nagyterjedelmü munkácsi uradalmat, részint az egész vármegyét a hatalmas erdélyi fejedelmek birtokolták, kik hitsorsosaikat nem csak védelmezni, de anyagilag felvirágoztatni is buzgólkodtak. Innen van, hogy mig más vármegyékben a protestansok kevèsbé vertek gyökeret, addig itt ép oly nagy arányban alakitottak anyaegyházakat, a milyenben a r. katholikusok fogytak. A XVII. század vègén ostorul támadt fel ugyan Báthory Zsófia, Munkács urnője s a prot. papokat üldözteté: ez azonban aránylag rövid ideig tartott, valamint azon zaklatások, melyek a XVIII. században a kormány részéről intéztettek

---

*) 1598. május 23. a szőlősi traktusi gyülés Csernaszti Simont és Mihályt, és Magyari Mátyást kiküldé követekül Rákóczy Zsigmondhoz, Béresi Gáspárt Büdy Mihály beregi főispánhoz és Szerdahelyi Istvánt Mathuznai Gedeon alispánhoz a végből, hogy tőlük oltalmat és pártfogást kérelmezzenek.

s a protestánsok szivós összetartásán irányzott hatásuk eltompult. 1812. eltörültetett az egyházmegyében az évenkint gyakoroltatni szokott p a p-m a r a s z t á s. 1813. történt az utolsó papszentelés Beregben. 1816. létesült az egyházi kerület és beregi egyházmegye közt az egyesülés.

Az egyházmegye adott 1820-ban a debreceni föiskola pénztárába 350 rénus forintot alapitványul oly módon, hogy annak kamatja minden harmadik évben a beregi esperes által kinevezendő egy alumnus deáknak adassék; hasonló czélból letett 1821. Halász István özvegye várii lakos a sárospataki és debreceni főtanodák pénztárába 200--200 frtot. A g y á m i n t é z e t i p é n z t á r alapja 1813-ban tétetett le s azóta folyvást növeltetik. Ehez Freyseysen Gyula, Julia és Piroska testvérek 500, atyjok Dániel 100, Lónyay György 100 és Vekerdi Nagy Mihály szintén 100 frttal járultak, a papok és tanitók pedig szabályszerü adakozásokkal gyarapitják.

Az egyházmegyei gyülések leginkább Beregszászban a vármegyeháza termében nyilvánosan tartatnak.

P e c s é t j e aczél lemezére 1787-ben a réginek alakja metszetett, t. i. czimerül egy fiait étető pelikán s e körirat: „E m u n d a t s a n g u i s J e s u s x t i. 1612".

Hogy az egyházmegyei elöljáróság minden alkalommal szigoruan őrködék a rend és fegyelem fentartása felett, arról a jegyzőkönyvek tesznek bizonyságot. Sok sajátlagos és ma már nevetségesnek látszó határozat hozatott a traktualis gyüléseken, melyek korunk jellegét hiven tüntetik elő. Igy 1593. sept. 13. a beregszászi gyülésben arról vitatkoztak a jelenvoltak, hogy a vittembergai akademiában tanuló magyarországi ifjakat lehet-e kényszeriteni Kálvinnak urvacsoraróli értelmének kárhoztatására? 1595-ben pedig a keresztség szentségéről. 1599. május 8-kán eltiltották a beregi papokat attól, hogy a s.-a.-ujhelyi gyülésre menjenek, hol az uj kalendárium, mit E q u u s t r o j a n u s n a k hittak a beregiek, bevételéről való értekezlet volt tartandó, s „hogy az uj naptárt a javadalom elvesztése sulya alatt elfogadni nem szabad, mert az Equus trojanusban a szentek ünnepei celebratiója is benne van, mert a nostri praeceptores in Germania sem veszik be."

1678-ban a mároki gyülésen ez határoztatott: 1. si a nunc valaki p a r á z n a s á g r a vagy hite hagyásra vetemedik, holtig való kötélbe vettessék. 2. A d o h á n y s z i v á s is az ecclesiasticus (egyházi) uraiméktól, mint p o g á n y i t a l interdicaltatik (megtiltatik

sub poena reconciliationis", — 1609-ben egy nős parázna férfi a bótrágyi templomban bünbánólag kezében vesző-csomót tartani kénytelenittetett; 1610-ben pedig egy fülesdi férjesnő házasságtörésért nyilvánosan megvesszőztetvén, férjétől elválasztatott. stb. 1700. febr. 18-án végeztetett: ha valamely egyházi vagy tanitói házas személy paráznaságon éretik, — haljon meg, nőtlen illetőleg szabadon élő személy vesszőztessék meg s mozdittassék el javadalmától s a hóhér dija az ők vagyonából fizettessék ki. A 1702. nov. 15. Beregen tartott zsinatban végeztetett: „Ujlaki Kata nevü asszony, obinanditum facinus, (hallatlan vétségeért) mivel t. i. asszony létére, leány módjára, hajadon fővel járt, (!) a tractus örökös kötélbe vetette; a beregi tanács pedig (senatus beregiensis) a hóhérral nyiratta meg! E jegyzőkönyvben több ily szellemü reversálisok is találtatnak beirva. 1710. febr. 27. határoztatott a verbőczi gyülésen, hogy a halott temetésén megvegye a 48 denárt a rektor, az énekszóstól a 12, a predikaczióstól 24 denárt, büntetés terhe alatt. A XVIII. század elején Szőnyi Demjén János lévén az esperes, a fizetéses jegyzőkönyvben ennek arczképe is lerajzoltatott tollal Szeles György makkosjánosi pap által. E szeriut ő magyar kalpagot, földig érő prémes mentét, sarkig érő kapcsos tógát és csokorba kötött hosszu rojtos végü selyval kendőt viselt.

Az 1715. 31. t. cz. a protestánsoknak a zsinatok tartását megtiltván s elrendelvén, hogy a püspöki czim helyett az illetők főfelügyelő (generalis inspector) czimmel illettessenek, az 1731. márczius 21. kelt kir. határozat pedig az evang. házassági ügyeit a r. k. püspökök itélete alá rendelvén, ezen leverő előzmények után 1734. nov. 25. a Bodrogkereszturban egybegyült prot. világi rendek abban állapodtak meg, hogy ezentul a vallásügye gyámolitása végett az egyházi kerületi gyüléseken a superintendensek mellett főgondnokok, az egyházi vidéki gyülésekben pedig segédgondnokok vagy gondnokok is legyenek jelen s a tanácskozásban részt vegyenek.

1768-ban volt ily vidéki gondnok az egyházmegyében Lónyay László; ez évi febr. 16. Gulácson ugyanis helyosztó gyülés tartván, a traktusi jegyzőkönyvben első izben előfordul: hogy azon „traktuális curátor" is jelen volt. Az 1772. assessori gyülésen jelenvoltak világi küldöttekül Guthy György és Rácz György. 1776. január 10. gondnokul Lónyay László emlittetik Kondor Boldizsár esperes választásakor. 1785-ben a beregszászi assessori gyülésen (II. József kormánya alatt) jelenvoltak Lipcsey József megyei

tiszti ügyész és Torma Mihály esküdt; és később 1791. márt. 22. Hetében az egyházi közgyülésen ifj. Lónyay László gondnok s küldöttekül: Maróthy György főadószedő, Kajdi Lajos szolgabiró Neupauer Sámuel urad. ügyész. 3-ik segédgondnok volt Kajdi Lajos 1805—1808-ig; 4. bilkei Lipcsey József 1808—1821. 5. Lónyay Pál 1821—1842. 6. Lónyay György 1843—1858. 7. ludányai Bay Ferencz. 8. Kántor Sámuel, kir. tanácsos.

Az egyház jóltevőit mindig hálás emlékezetben tartja; igy a beregszászi városi jegyzőkönyvekben olvastam, hogy a 18. században azokat, kik az ottani ref. ecclesiának pénzt vagy más értékeset ajándékoztak vagy hagyományoztak: kegyeseknek, azokat pedig, kik csak bort adtak: jóknak czimezte.

Azonban a papok tekintélyét a polgári hatóságok is mindenkor ügyekeztek fentartani; erre nézve csakugyan a fönebb érintett városi jegyzőkönyvben olvastam, hogy 1742-ben Balla András és felesége, Bagaméri Samu beregszászi predikátort azért, mert leányuk temetésénél betegsége miatt nem szónokolhatott, ily szókkal sértették: „Az isten büntesse meg, egész háza népével a koszos nemzettségét, némuljon meg, soha ne papoljon többet, a hóhér konczolja fel stb, miért „Balla 12 lapát ütésre, felesége nyakvasra s mindketten ecclesia követésre itéltettek a becsületes tanács által."

Az ágostai evangelikusokat illetőleg megjegyzem, hogy azok a tiszai egyházkerülethez tartoznak; különben az egész vármegyénkben levő egyetlen egy ujklenóczi anyaegyház a hegyaljai egyházmegyéhez tartozik; s az összes hitfelekezetbeliek száma az 1870-ki összeirás szerint 791. tesz.

Az 1876. évben találtatott a bereg ref. egyházmegyében: egyház 63, leányegyház (a majorokkal és tanyákkal együtt) 27, rendes lelkész 59, nyugalmazott 1, helyettes lelkész 4, segédlelkész 4. A lelkekszáma tett 35628, született az év folytán 1781, meghalt 1203, házasságra lépett 408 pár, bérmáltatott 834. Lelkésztanitóság volt 7.

Zsidó-ügy.

A zsidó áramlatnak kifogyhatatlan forrása a szomszéd Gács és Lengyelország, honnan észrevétlenül is beszivárognak s itt főleg megyénk felsőbb vidékein s Munkácson biztos telepre találnak. Ugy látszik, a XIV. századig nagy számban tartózkodtak e tájon is a zsidók és izmaeliták, kik különösen II. Endre alatt 1233-ban a beregi erdőben történt egyezmény folytán szenvedtek nyomásí, a mennyiben a közhivataloktól és bérletektől is eltiltattak s megkülönböztetésül hosszu sárga kaftánt viselni köteleztettek. 1367-ben pedig I. Lajos király a többi vallásbelieken kivül a zsidókat is ügyekezett a kath. hitre téritení, annál inkább, mert német és franczia országokban leginkább a köznép és annak ostorozó társulatai által üldözés alá vétettek; itt, hazánkban azonban a térités nem sikerült, mert az izraeliták inkább engedtek a kiutasitásnak s tömegesen költöztek a szomszéd lengyelföldre, honan a düh csilapultával ismét visszaszivárogtak.

A mult században szórványosan tartózkodtak megyénkben a zsidók; nevezetesen 1753-ban 69 jobbágy gazda, 8 fiu és 1 zsellér irattak össze; az 1777-ki összeirás alkalmával pedig csupán 759 egyén, mely szám 1783-ban 1243-ra emelkedett s igy négy év alatt 484-el szaporodtak. Ezekből volt 1777-ben 215 férfi házas, 175 kiskoru és 207 férjes nő s 162 hajadon; ellenben 1783-ban

már férfi 340 házas és 302 kiskoru, 339 férjes nő és 262 hajadon, 1786-ban 1519-re ment az összes zsidók száma; 1846-ban 5382, 1857-ben 11,725 és 1870-ben 17,464-re s igy 71 év alatt 10,206 és az utóbbi 13 év alatt 5739-el szaporodtak.

Első zsinagógájuk Munkácson keletkezett; már 1768-ban bejelenték az uradalmi tisztségnél a munkácsi izraeliták, hogy itt imolát szándékoznak épiteni; akkor ezt elhalasztották ugyan, de nemsokára csakugyan felépiték. Azóta csak Munkácson két imola és gyülde keletkezett.

Hogy az emancipatió előtti időkben, főleg a hübéri viszonyok fenállásakor, a zsidóknak hazánkban nem a leghizelgőbb társadalmi állásuk volt, azt akkori elszigeteltségöknek, sajátlagos elévült vallási szokásaikhoz való konok ragaszkodásuknak s egy részt honunk akkori arisztokratikus intézményeinek lehet tulajdonitani. A szegény zsidó valóságos pára volt, kit nem minden községbe bocsátottak be, a bányavárosokban pedig még meghálnia, annál kevésbé laknia vagy meghonosodnia sem volt szabad. Pedig hát tagadhatlan, hogy a kereskedést ők mozgatták, honnan nálunk most is él ama régi praktikus közmondás: „Zsidó nélkül nincs vásár.“

A földesurak féltették tőlük jobbágyaikat s óvták őket körkörmeiktől. 1765-ben hatóságilag megtiltatott a jobbágyoknak, hogy a zsidóktól, a körlevél szerint, „a vérszopóktól“ egy és 1781-ben, hogy két forintnál többet vehessenek hitelre.

Szóval a szegény zsidók még ott is, honnan ki nem utasitották, csak türt lakosok voltak, miért azután a közpénztárba „türelmi dijat“ fizetni köteleztettek. 1729-ben a munkácsi uradalom szedé a területén lakó izraelitáktól a türelmi dijat s abban a vármegyét akadályozá. 1739-ben megtiltatott a zsidóknak, hogy jobbágytelket vásárolhassanak, mi nem volt hát akkor barbarizmus, mert hiszen 120 év mulva is hasonló tilalom alá estek, az 1854-dik évi rendelet értelmében ők fekvő birtokot nem vásárolhatván.

1740-ben a munkácsi uradalom a türelmi dij beszedését bérbe adta Dalovicsnak, 1746-ban pedig Salamonovicsnak. 1744-ben minden külön kenyéren élő zsidó hat forintot fizetett türelmi dijul, 1751-ben pedig az 350 frtot tett, az uradalomban lakókra a bérlőnek ennyit lévén szabad kivetnie; 1760-ban fizettek oskola-pénzül (Schulgeld) 12 frtot s azért, hogy ünnepeiken uradalmi házban összejöhettek s szertartásaikat végezhették, előbb száz forintot, később kevesebbet fizettek mi végre 1767-ben ötvenre szállittatott le. 1761-ben panaszkodtak a zsidók Lazarovics tür. adószedő kapzsi-

sága iránt. 1769-ben ismét folyamodtak az izraeliták, hogy engedjen meg nekik a tisztség Munkácson imolát épiteni s egyszersmind ajánlották, hogy azon esetre, ha az uradalom épitend nekik, azért évenkint 100 frtot fizetendnek, különben pedig dijul csupán 12 frtot. — 1779-ben pedig a megyénél esedeztek az iránt, hogy az itteni zsinagógájuk régi használatában meghagyattassanak. 1772. évben felemelte a vármegye a türelmi adót s kimondá, hogy minden zsidó „robotolni" urét végezni köteles; 1773-bán fizettek a megyei izraeliták türelmi adóul 500 frtot. — 1775-ben a helytartótanács ismét eltiltotta őket az ingatlan birtok-vételétől; a munkácsi r. k. lelkész pedig felkéré az urad. tisztséget, hogy a zsidók szaporodását és bevándorlását akadályozza meg; ekkor eltiltattak a korcsmabérletektől is; s az 1751-ben behozott tilalom, hogy a munkácsi piaczon gabonát nevásároljanak, emlékezetbe hozatott. 1797-ben valamennyi összeirt zsidónak német vezetékneve volt, mi az 1785-diki kormány-rendelet kifolyása vala, minden izraelita köteleztetvén akkor családi nevet felvenni. — 1805-ben minden zsidó, ki nem volt bérlő vagy iparos, az uradalmi területről kiutasittatott; a minthogy már elébb, 1801-ben március 4-én a megyei közgyülés kiküldé Pogány Ferenc számvevőt s a szolgabirót a végből, hogy a zsidókat irják össze s azokat, kik nem három évi lakosok, utasitsák származásuk helyére vissza; meghagyta egyszersmind, hogy a Munkács városi tanács az uradalmi ügyészhez évenkint adja be az ujon letelepedett zsidók jegyzékét, ki azt az alispánhoz terjeszsze fel.

1815. sept. 4-én pedig azt határozta a megyei gyülés, hogy azon okból, mivel Munkácson a zsidóság szerfelett megszaporodott, s a keresztény lakosok hátrányára itt drágán vásárolnak telkeket, a zsidók jövőre nèzve a városi polgári telkek, házak és földek vásárlásától kizárva legyenek, azoknak sem árverésen, sem kéz alatt birtokot venni a pénz elvesztése terhe alatt szabad nem leendvén; a keresztények pedig a zsidó birtokosokat az ár letétele mellett kibecsültethetik.

Sajátságos szokás divatozott e tekintetben Beregszászon is, hol a zsidó vásárlók örök leveleit a keresztényekéitől eltérőleg vörös pecséttel ünnepélyesité a tanács, ha az ellen senki ellent nem mondott.

És jóllehet immár ujabb törvényeink, összefüggőleg az 1848. évi 20 törvénycikkel, mely a vallásszabadságot s jogegyenlőséget kimondá, az izraelita honfiak is a teljes szabadságot és törvény

előtti egyenlőséget élvezik: még is különösöknek tünnek fel kivált az ugynevezett orthodox (ópárti) zsidók elavult szokásaikkal s a korhoz többé nem illő nyilvános viseletökkel, mely ruházatukban is kiri. Ugyan ki ne mosolyogna egy ily komolyan lépegető alakon, mely elüt minden más embertársáétól, lévén terjedelmes prémmel diszitett kucsmával fedett feje tövig lenyirva, mig elől hosszu hajcsomók (vuklik) lógnak arcára, hosszu, többnyire rongyos és kopott hajdan fényes kaftánja a derékon fekete schwal kendővel átkötött, harisnyás lábai pedig csatos cipőkben végződnek! Épen ily sajátságos egyébiránt lelkületök is; hogy a keresztényekkel nem érintkeznek, kóser-étellel élnek, az még hagyján van; de hogy vidékünkbeli legelőkelőbb zsidóink is nagyobb vállalatba s ügyletbe addig nem fognak, mig elébb a szomszéd Gácsországban, Kolomeában lakó, jós hirében álló rabbitól tanácsot nem kérnek: ez már tul megy a rendén! Koronkint azután az ily elkapatott, elkényeztetett jós rabbik lerándulásokat is tesznek e tájra, meg-meg jelenvén özönviz előtti csézán s itt az ünnepélyes fogadásukra összesereglett hiveik részéről oly tüntetésben részesülnek, minőben alig egy fejedelem. Nem rég Hillel Reb, a szentnek tartott kolomeai rabbi hozta izgalomba Munkácsot s környékét, hová a zsidóság apraja nagyja tódult tiszteletére. Pénzen vásárolt kegyes engedelmével a város előkelő orthodox zsidói ünnepélyes lakmározásokat rendeztek, melyekben, magánházaknál, 2—300 egyén vett részt, mig a hivatlan tömeg a ház körül zajongott s boldognak érzé magát, ki a szobába férkőzhetvén, őt szinről-szinre szemlélheté, ruháját vagy kezét megérintheté vagy a tányért, melyről evett s mely minden étel után köröztetett, nyaldoshatta. A nők gyermekeiket áldatták meg vele s az ő általa megáldatott termény vagy bor mesés áron árultatott. Az általa megáldott s magával hozott lengyel prémes kucsma-süvegek 20—30 frton keltek el. Néha bemeneti dijt is szedetett, mely incassoban őt meghitt szolgája gyámolitá. Az ötvenes években kiutasittatott az ily szereplő, most szemet huny ily fellépéseknél a hatóság. S ez ámitás nem uj; már 1822-ben is kiutasitott az uradalmi tisztség Munkácsról egy Eichenstein Naftal nevü hasonló szellemü lengyel rabbit, ki itt jövendőléseket tett s ez által a könnyen hivőktől tömérdek pénzt gyüjtött.

De elfogultak e vallásbeliek, kik görbe szemmel tekintenek a haladó pártiakra, általában a haladás terén, miben kétségtelenül, papjaik által fékeztetnek; ezeknek lehet különben tulajdonitani ama példás összetartást, mely közöttök észlelhető, azon készséget, mely-

lyel egymást szükség esetében támogatják. De alkalmilag a babonának is készek hódolni; igy az 1873-ki cholera járvány alkalmával, hogy a vészt elforditsák hitsorsosaiktól s e tekintetben az Istent megengeszteljék, febr. 6-án Munkácson egy szegény árvaleányt adtak férjhez, számára közadakozás utján bő hozományt szereztek s az uj párt tüntetésszerüleg, 2—3 ezer zsidó kiséretében, bohóczok ujongatása, zene és vigalom közben a temetőben ünnepélyesen öszszeadták. De azért a vész legkevésbé sem hajlott meg!

Az 1868. Budapesten tartatott izraelita-kongressus akalmából tétetett összeirás folytán találtatott megyénkben 59 hitközség, 5 rabbi, 292 kereskedő, 114 iparos, 143 korcsmáros és vendéglős, 449 földbirtokos, 189 földbérlő, 12 tanitó, 2 magánzó, összesen 1206 választó, kik küldöttökül Schreiber Joachim munkácsi ó p á r t i rabbit választák.

Munkácson ember emlékezet óta fennáll az ugynevezett C h e v r a K a d i s a (szent-szövetség), melynek célja a szegény zsidók segedelmezése s eltakaritása. A feddhetlen jellemü izraelitákból álló ez egylet tagjai a belépéskor az alap gyarapitására 20—50 frtot fizetnek s azonkivül mindenki betesz hetenkint két krajcárt. Élén két elnök áll, kik magokat az ügyvitelben havonkint felváltják; kötelességök egyebek közt, alkalmilag ezüst perselyben gyüjtéseket eszközölni; különösen temetések alkalmával is, a midőn a két szolga is segiti. A tagok beavatása különben minden különös szertartás nélkül történik s köztök osztályok sem divatoznak.

VI.

Közművelődési állapotok.

1. Tanügy.

A reformátio kezdetéig, ugy látszik, a tanügy megyénkben daczára annak, hogy számos jól javadalmazott lelkész és szerzetes talált itt régóta kényelmes s gondtalan helyzetet, gyarló lábon állhatott; legalább annak, hogy valaha virágzó lett volna, nyomai nem maradtak fenn. Az uj hittan gyors terjedése azonban e téren is tett változást, mert a tanügy hovatovább fejlődni kezdett. A protestansok, támogatva hatalmas pártfogóik, a vidék gazdag urai által, a nevelés ügyét erélyesen felkarolák, gyámolitván a felekezet ebbeli buzgalmát anyagilag is; ennek következtében nem csak Beregszászon és Munkácson látogatott jó iskolák keletkeztek, hanem minden népesebb községben csakhamar ujak és ujak szerveztettek. A XVI. század végén már számos iskola diszlett a vidéken, igy fenmaradt irott adatok szerint, 1595-ben tanitott Badalón Halász Mihály, Vámos-Atyában Bahus György, Barkaszón Milotai Mátyás, Nagy-Beregen Dobrai Péter, Csarodán Gyarmati Miklós, Derczenben Csarodai János, Gulácson Becskereki Márton, Kaszonyban Gyarmati János, Muzsajban Gyarmati Péter, Tarpán Daróczi Gergely, Váriban Somogyi P. János és

Szárnyas János. A munkácsi tanitóra nézve megjegyeztetett az 1613-ki urbáriumban, hogy a várból egy hizott sertést kap s hogy a szarkahegyi bortized annak előtte neki járt; Beregszászon pedig már a XVI. század folyamában oly tekintélyes tanodák valának, melyeknek számos deákjai 1590-ben a fejedelem fegyvereseivel is összetüzni mertek. Itt 1552. évben már, bizonyos Pelbárt nevü kitünő oskolamester tanitott, ki mint ilyen az azon évben ott tartott nevezetes zsinaton is részt vett.

A római katholikusok régibb nevelés ügyéről adatok hiányában vajmi keveset szólhatunk. Igaz, hogy ők e vármegyében a protestansok által elnyomatván, a XVIII. század elejeig az iskolák fentartása iránt kellően nem intézkedhettek, lelkészi és tanitói alapitványaik sőt helyiségeik is a reformátusok birtokába menvén át; s midőn végre a béke megszilárdult, 1712. óta mindazon helyeken, hol a parochiát visszanyerték, mint Munkácson és Beregszászon, csakhamar felekezeti tanodákat is állitottak, melyeknek magok a papok valának felügyelői. E tekintetben a kormányszék által is támogattattak, valamint több helyen az illető kegyuraságok átal.

A görög katholikusok, illetőleg azelőtti óhitüek, jóllehet megyénk területén, mint Makarián, Sarkadon, s kétségtelenül más népes helyeken is, már a XIV. században templomokkal és lelkészekkel ellátva valának, kik feltehetőleg, a gyermekek némi oktatásáról is gondoskodtak, mégis annak nyóma, hogy rendes tanitókkal is birtak volna az egyes községek, csupán a 17. századbeli urbéri jegyzetekben fordul elő. Nevezetes e tekintetben Lorántffy Zsuzsánna Munkács birtokosnőjének 1649-ki urbáriuma, melyben a jobbágyok helységenkinti pontos névjegyzékén kivül, az illető rovatokban az egyes városi és falusi tanitók, akkori kifejezés szerint, „orosz deákok" is névszerint elősorolvák. Innen eredt azután az oroszok közt maiglan használt „gyák" szó, mi éneklésztanitót (ludi magistert) jelent. Ez adatok szerint azonban akkor még alig egy-két helyen müködött ily orosz-deák, ki különben a harangozói és egyházi szerepet is vitte, mint például 1649-ben Oroszvégen Orbán deák. Az 1672. évi összeirásban Báthory Zsófia alatt, a munkácsi uradalom nagy területén csupán öt ily néptanitó említtetik, valamint 1682-ben csak négy, mit egyrészben az akkori folytonos háboruskodásnak, melyben az uradalombeli jobbágyság tetemesen megfogyatkozott, is lehet tulajdonitani. Az 1699-ki urbéri lajstromban, II. Rákóczy Ferencz alatt már több külön müködő orosz deák-

ról történik emlités; ilyen volt Szolocsinán Popovics Iván, ki uri dijul fizetett 4 forintot vagy e helyett egy nyestet, Szaszókán Popodenecz Mikula, Paulován Mikovics Mikola sat. Azonban ezeknek a száma is csekély volt s ugyjátszik, hogy ezek is inkább egyházi szertartási ügyekkel, ekléssel és imádkozással valának elfoglalva, mint tanitással, különben nem történhetett volna meg, hogy majd egy század lefolyása mulva, 1781. csupán Munkácson találtassék egyetlen egy g. kath. iskola, melyben akkor télen át 40 és nyárban 20 gyermek járt s melynek tanitói az ungvári hittanhallgatókból kerültek ki, kik latinul, magyarul és németül beszéltek*). Másutt az egész országon egyetlen egy iskola sem létezett, a vidéken a pap vagy a kántor oktatván télen át a gyermekeket a vallásban és czirilirás olvasásában. Még a XIX. század elején, sőt tapasztalásomból állithatom, még az ötvenes években is, fent a Verchovinán s a felsővidékeken, akárhány oly ruthen helység találtatott, melyekben az „orosz gyákok“ csupán a nyomatott ciril-betüket ismerték s igy annál többre a rájok bizott gyermekeket sem tanithatták. Ez elmaradott állapotnak oka különben az oroszok azelőtti elhagyatottságában s szegénységében keresendő. Maga az eneklész-tanitó, jóllehet a mult század végén a munkácsi uradalomtól minden anyaegyházi helységben fél-féltelki illetőséggel elláttatott, sokhelytt oly kezdetleges életet folytatott, hogy marhájával egy fedél alatt lakott. Innen a kismartinkai eneklészről ma is él még a környéken a monda: hogy zsoltár-könyvét, melyből énekelt és tanitott, a vele együtt elhelyezett tehene ette meg. Azóta tetemesen megváltozott az állapot: most már majd minden tehetősebb helységben, főkép az alsó tájakon, müködnek talpra esett, képezdékből kikerült ifju néptanitók, kik magokat a fensőbb hatóságilag megállapitott rendszabályokhoz alkalmazzák.

A zsidóknak rendszeres iskoláik nem lévén, náluk leginkább a zugiskolák maiglan divatoznak.

A munkácsi és beregszászi gymnasiumokról, valamint a helységenkénti tanügyről tüzetesen munkám illető helyein értekezendvén, szabadjon itt tanügyünk jelen állását általános statisztikai adatokkal feltüntetnem.

1863-ban volt a beregi r. k. főesperességi kerület 19 kath. községében Ruzsák Lajos munkácsi plébános és főesperes igazgatása alatt 1114 tanköteles gyermek feljegyezve, ezekből járt isko-

*) Munkács urad. leirása 1781. Landgraff és Ottó biztosoktól.

lába 1002, nevezetesen Alsó-Schönbornban 26, Bartházán 43, Beregszászban két osztályba 141, Tövisfalván 21, Szuszkóujfaluban 24, F.-Schönbornban 26, Frigyesfalván 60, Kucsaván 31, Leányfalván 14, Márokpapiban 56, M.-Kaszonyban 13, Munkácson 3 osztályba 170 fiu és az apácák alatti 3 osztályu leánynöveldébe 123, Palánkán 47, a várban 71, Pósaházán 32, Sáros-Oroszibau 30, Surányban 34, Szinyákon 15 és Zsófiafalván 25.

Az 1864/5-ki Statisztikai adatok*) szerint volt I. a római katholikus hitfelekezetüek beregi tankerületében: 8 iskolás anya és 11 leányegyházközségben 200 iskola nélküli helység, iskola pedig főelemi: fi 1, leány 1, alelemi közös 18, összesen 20. Állandó iskola-épület 15, ideiglenes 5, ez állapotra nézve jó 10, türhető 6. rosz 4. Gyümölcsfa-iskola 5, tanterem 26. Tannyelvre nézve: 12 magyar, 8 német, 2 magyar-német, 1 magyar-német-tót. Tanitó volt: fő 5, al 18, nő 4, összesen 27, ezek jövedelme: készpénzben 3676 frt 93 kr., terményben 538 frt, földhaszonvétel 57 hold, ennek jövedelme 227 frt összesen 441 ft 93 kr., tanpénz 70 frt 40 kr.; átlag esett egy egy tanitóra az összes jövedelemből 164 frt 51 kr., a földhaszonvételből 2 hold 133 öl, a tanpénzből 2 frt 60 kr. Tanköteles (6—12 éves) volt: fiu 767, leány 601, együtt 1368. Tettleg iskolába járt fiu 537, leány 416, együtt 953, Egy-egy iskolára esett tanuló 47.$_6$, egy-egy tanitóra pedig 35.$_2$. Ismétlő iskolába járni köteles (12—15 éves) volt fiu 377, leány 349, összesen 726. Tetleg járt pedig: fiu 286, leány 181, együtt 467. Hétköznapi iskolába tettleg járt fiu 230, leány 185, együtt 415. Ismétlő iskolába nem járt fiu 91. leány 168, együtt 259.

A 953 tanuló közül volt magyar 444., német 488, ruthén 21; vallásra nézve: r. k. 855, g. k. 18 ágostai 15, helv. h. v. 6, izraelita 59. Más élő nyelv tanittatott 9 helyen, rajz 2, selyem és méhtenyésztés egy-egy helyen; tandijmentes volt 516, könyvet kapott 35.

---

*) Statist. közlemények V.

II. A helvéthitvallásu evangelikusoknál volt:

64 iskolás anya és 1 leányegyház, alelemi iskola fiuk számára 5, leányiskola 5, közös 60, összesen 70. Állandó iskolai épület 66, ideiglenes 2; ezek közül 23 jó, 29 türhető, 16 rosz karban levő; gyümölcsfa-iskola 15, tanterem 75. A tanitó személyzet állott összesen 67 egyénből, ezek közül volt 6 fő, 69 al és 2 segédtanitó. Ezeknek jövedelme volt készpénzben 3244 frt 65 kr., terményérték 6296 frt 56 kr., földhaszonvétel 649$^2/_4$ hold 134 öl, ennek jövedelme 1978 frt 63 kr., összes jövedelem: 11,519 frt 84 kr. Tanpénz 2241 frt 70 kr. Esett átlag egy-egy tanitóra az összes jövedelemből 151 frt 57 kr., a földhaszonvételből 8$^2/_4$ hold 57 öl, a tanpénzből 29 frt 50 kr.

A 70 iskolában volt 76 tanitó, tanköteles gyermek: fiu 2311, leány 1994, együtt 4305; tettleg iskolába járt: fiu 2117, leány 1788, együtt 3905. Esett tanuló egy-egy iskolára 55.$_{78}$, egy tanitóra pedig 51.$_{38}$; ismétlő iskolába járni köteles volt 75 fiu és 51 leány, összesen 126, tettleg pedig járt: 176 fiu, 135 leány, összesen 311. Hétköznapi iskolába nem járt: fiu 194, leány 206, együtt 400, ismétlő iskolába nem járt: fiu 101, leány 84, összesen 85.

A 3905 tanuló közül volt anyanyelvre nézve: magyar 3899, rúthen 6; vallásra nézve: r. k. 39, ágostai v. 25, helvéth. v. 3843, izraelita 1. Méhészet tanittatott 3 helyen, tandijmentes volt 305, könyvet kapott 15.

III. A görög katholikusoknál volt:

Tankerület	iskolás anya egyház	leány egyház	iskola nélküli telep	közös	iskolai épület állandó	ideigl.	jó	türhető	rosz	gyümölcs faiskola	tan-terem	nyelvre nézve ruthén	vegyes
1. Beregszászi	9	8	16	17	17	—	3	11	3	11	17	10	7
2. Borsovai	8	5	—	14	14	—	—	10	4	—	14	11	3
3. Bubuliskai	11	9	5	20	19	1	11	7	2	3	20	20	—
4. Krajnyai	11	6	6	17	17	—	9	8	—	—	17	17	—
5. Munkácsi	8	6	24	14	13	1	5	7	2	—	14	13	1
6. Szentmiklósi	8	10	10	18	18	—	6	10	2	—	18	18	—
7. Szolyvai	10	7	9	17	17	—	6	8	3	8	17	17	—
8. Vereczkei	12	11	19	23	23	—	7	14	2	—	23	22	—
Összesen	77	62	89	140	138	2	47	75	18	22	140	128	11

Elemi iskola 140, tanitó 142 (al 136, segéd 4, nő 1), a kismartinkai állomás üres volt, azért, mert a csekély fizetésre senki sem ajánlkozott. A tanitók jövedelme volt: készpénzben 7105 frt 55 kr., terményben: 189 frt 27 kr., földjavadalom 77 hold, ennek jövedelme 164 frt, összes jövedelem: 7556 frt 82 kr., Tanpénz: 336 frt 48 kr. Esett átlag egy tanitóra az összes jövedelemből 30 frttól 91 frtig. Tanköteles (6—12 éves) gyermek találtatott összesen: fiu 5263, leány 4738, együtt: 10,001. Tettleg iskolába járt: fiu 3429, leány 2971, összesen 6400. Esett egy-egy tanitóra és iskolára a kerületek szerint 34—65-ig. Ismétlő iskolába járni köteles volt 2309 fiu és 2170 leány, együtt 4479, járt pedig valósággal fiu 2020, leány 2016, együtt 4036. Hétköznapi iskolába nem járt: fiu 1734, leány 1867, összesen 3601; ismétlő iskolába nem járt: fiu 985, leány 1038, együtt 2023.

A tanulók közül volt anyanyelvre nézve: magyar 75, német 8, tót 6, a többi 6311 orosz. Vallásra nézve: r. k. 48, hv. 4 izraelita 24, g. k. 6324. Női munka tanittatott 1, más élőnyelv 16 és méhészet hét helyen. Tandijmentes volt 6077, könyvet kapott 234. —

IV. A kassai felügyelőség alatt álló izraelitáknál volt 2 iskolás anyaegyház, 64 iskola nélküli telep, 2 alelemi közös iskola. Iskolai épület vála 1 állandó, 6 ideiglenes, 1 jó, 5 türhető, 1 rosz; tanterem 5. Tannyelvre nézve 2 német-magyar, 3 héber, magyar és német.

Tanitó volt összesen 5, (1 fő, 3 al 1 nő). Ezek jövedelme vala, készpénz 1650 frt esett átlag egy-egy tanitóra 330 frt, a tanpénzen kivül.

Tanköteles gyermek volt: fiu 67, leány 70, együtt 137. Tettleg járt iskolába fiu 67, leány 70, együtt 137. Esett tanuló egy-egy iskolára 68.5, egy tanitóra 27. Ismétlő iskolába járni köteles volt 4 fiu, tettleg nem járt egy sem. A 137 tanuló közül volt magyar 137, tandijmentes 12.

1869/70. évben volt Beregmegyében*) összesen tanköteles gyermek, 6—12 éves: fiu 10,325, leány 9601, összesen 19,926; 13—15 éves: fiu 4070, leány 3766, összesen 7836. Ezekből volt vallásra nézve: rk. 1958, gk. 14,993, g. kel. 21, h. h. 8460, ág. h. 92, izraelita 2238. Nyelvre nézve: magyar 11,085, német 2040. tót 203, orosz 14,434. Oskolába járt: fiu 6443, leány

---

*) Statiszt. közlemények V.

5322, összesen 11,765, vallásra nézve: r. k. 1805, g. kath. 5941, g. keleti 15, helv. hv. 4430, ág. hv. 56 izraelita 238. Nyelvre nézve: magyar 5315, német 585, tót 97, orosz 5768. Máshol járt 410, magántanuló 1329.

A népiskolák közül volt: községi iskola: 1 elemi és 1 vegyes, r. k. 16 vegyes, 1 leány, 1 vegyes felsőbb. G. kath.: 139 vegyes; helv. h. v. 1 fiu, 1 leány, 62 vegyes, 1 felsőbb vegyes. Ágostai h. v. 1, Izraelita 1 fiu, 7 vegyes, összesen volt 2 fiu, 1 leány, 226 vegyes nép- és 1 leány, 3 vegyes felsőbb, összesen 233, népiskola, 213 tulajdon és 21 bérelt iskola épülettel, 250 tanterem és 217 tanitóval. 66 faiskola, 5 kert, 183 számoló tábla, 178 faliolvasó tábla, 202 falitérkép, 37 földgömb, 27 könyvtár.

Az iskolák közül volt r. k. 18, g. kath. 139, helv. h. 65, ág. v. 1. izraelita 8, összesen 233. Magyar 77, német 10, tót 1, orosz 122, magyar-orosz 13, német-tót 1, m. tót 1, magyar-német 7, m. n. o. 1. összesen 233. Tanitott pedig ezekben: 213 rendes, 32 segéd, 5 leány- és 5 nőtanitó, összesen 255. A növendékek közül télen-nyáron járt 7472, csak téli féléven át 4393; tankönyvvel birt 8011, nem birt 3754. A kilépettek közül jól irt és olvasott 1349, községi volt 2.

Százalékban kifejezve esett $64._{77}$ □mfd. 159,223 népesség, 283 község és 3 puszta, 233 népiskola, 27,762 tanköteles és 11,765 iskolába járó gyermek mellett, egy iskola $0._{27}$ □mértföldre, $0._{82}$ helységre, 683 lélekre, 119 tanköteles és 50 iskolába járó gyermekre; továbbá esett 1000 lakosra 174 tanköteles és 73 iskolába járó gyermek.

A 27,762 tanköteles gyermek közül: római katholikus $7._{05}$ %, g. kath. $54._{00}$, g. keleti $0._{08}$, helv. hv. $30._{48}$, ágost. h. v. $0._{33}$, izraelita $8._{06}$, magyar $39._{92}$, német 7_{85}, tót $0._{73}$, orosz $52._{00}$.

A tényleg iskolába járók hitfelekezetükhöz képest sorozva a tankötelesek százalékai szerint: tanköteles 27,762. iskolába járó 11,765, %-ban: $42._{37}$, róm. kath. járt 1085, %-ban $55._{41}$, g. kath. 5941, %-ban $39._{65}$, g. keleti 15, %-ban $71._{42}$, helv. hv. 4430 %-ban, $52._{36}$, ág. hv. 56, %-ban $60._{36}$, izraelita 238. % $10._{63}$.

Nemzetiségükhöz képest pedig járt iskolába magyar 5315, vagyis %-ban $47._{94}$. német 585, %-ban $28._{67}$, tót 97 %-ban $47._{78}$ orosz 5768, %-ban $39._{96}$.

A 233 népiskola mellett esett egy iskolára, a községi iskoláknál 73, a r. katholikusoknál 1 iskolára 49, a g. katholikusoknál

43, helv. hitvallásuaknál 68, lutheránosoknál 28, izráelitáknál 24, átlag 50 iskolába járó gyermek.

A népiskolát látogatta télen-nyáron 7472, %-ban $63._{51}$, csak téli félévben 4293, %-ban $36._{40}$.

Az iskolából az év végével kilépett gyermekek közül jól tudott irni, olvasni: r. kath. 98, %-ban $11._{02}$, g. kath. 529, %-ban $8._{75}$, helv. hitv. 654, %-ban $14._{65}$, ág. ev. 6, %-ban $21._{42}$, izraelita 8, %-ban $4._{08}$ Községi iskolában: 54, %-ban $36._{98}$, összesen és átlag 1349, %-ban $11._{46}$.

A költségre nézve: $31,758._{39}$ frt tanitódij és $1978._{82}$ frt, isk. költség, összesen $33,737._{21}$ frt mellett esett átlag: a r. katholikusoknál 1 iskolára 220 frt 10 kr. és tanitói év dijul 166 frt 38 kr., g. kathol. egy iskolára 71 frt 73 kr., tanitóra 65 frt 49 kr., helv. hv. egy iskolára 264 frt 60 kr. s egy tanitóra 214 frt 54 kr., az ágostaiaknál egy isk. 150 frt, tanitóra 150 frt, az izráelitáknál 127 frt 25 kr. iskolára, 92 frt 54 kr. tanitóra, a községieknél 718 frt 50 kr. egy iskolára és 359 frt 25 kr. egy tanitóra; átlag egy iskolára költségül 144 frt 79 kr. egy tanitóra pedig dijául 124 frt 54 krajcár. Azonban a 255 tanitó közül csak 34 volt olyan, kik 300 frton felül valának javadalmazva; a maximum 408 frt, a minimum 21 frt.

1870/71-ben találtatott tanköteles 6—12 éves gyermek: fiu 10571 és leány 9749, együtt 20.320; 13—15 éves fiu 4114, leány 3793, együtt 7907, összesen tehát fiu: 14,685, leány 13,542, együtt 28,227. Ezek közül volt vallásra nézve: r. k. 2127 g. kath. 15,090, g. keleti 1, helv. h. v. 8642, ágostai v. 71, izraelita 2296. Nemzetiségre nézve: magyar 11,691. Német (többnyire zsidó) 1785, román 56, tót 183, ruthen 14,512. Tényleg járt iskolába 7114 fiu és 5734 leány, együtt 12848, tehát az összes tankötelesek $45._{52}$ százaléka, mig a tankötelesek az összes megyei lakosság $17._{6}$ százalékát képezték. A nem iskolázók számát tett 15,379, kik közül fiu 7571, leány 7808; vallásra nézve: rk. 903, gk. 9153. g. keleti 1, helv. hv. 4266., ág. 15, zsidó 1041. Nyelvre nézve: magyar 5674, német 819, román 7, tót 86, orosz 8803.

Egy tanitóra esett átlag 110 tanköteles és 50 tényleg iskolába járó: de azért, mig a kisebb falukban alig 30 gyermek volt egy tanitó keze alatt, addig 28 iskolában 81-től 208 számig tulhaladta a törvényengedte mennyiséget.

1872-ben a megyei zsidó iskolákra ejtvén az Ungváron székelő bereg-ungi tan-felügyelőség a figyelmét, ugy találta, hogy csak

Munkácson 492 izraelita tanköteles gyermek közül a törvény által rendelt oktatásban csak 82 részesül, a többi nagy része zugiskolákba jár. Itt az u. n. zsidó utczában, mely e városnak legéktelenebb helye, hol minden lépten-nyomon piszok és nyomorral találkozik az átmenő, s 14 zugoskolából találtatott a legtöbb. Ily intézet, a tett jelentés szerint, alacsony, sötét szobájában lakik a zugtanitó, egyik szegletben a nő főzéssel van elfoglalva, körülötte apró csemetéi sivitnak; a szoba közepén hosszu asztal foglal helyet, ennél elnököl hosszu rongyos kaftánban vagy nyaronta csak ugy ingben, föltett föveggel a pipázó mester, körülötte 20—30 mosdatlan, fésületlen tanköteles, kik egymást igyekeznek fölülmulni a héber lecke minél hangosabb felmondásával. Ily helyeken töltik el a gyermekek az egész napot s kétségtelen, hogy itt több kárt szenvednek testi kifejlődésökben, mint a mennyi szellemi hasznot nyernek. A zugtanitók csak németül tudván, innét van, hogy itt a szegényebb sorsu izraeliták alig beszélnek magyarul; de e helyett a legmerevebb orthodox szellemben neveltetnek s kiváló gond csak is a vallási szertartások és imák betanulására van forditva, minek következménye az izraeliták elkülönözése a más felekezetbeliektől. Beregszászban 9 ily zugiskola fedeztetett fel 160 gyermekkel. A falukban hasonló modor divatozott, s itt több közelfekvő apróbb község zsidai gyakran egy ily zugiskolát tartottak. E visszaélések ellen koronkint szigoru intézkedéseket tett a tanfelügyelőség.

Az iskolázatlanul felnőtt egyének oktatása szintén még 1869-ben léptetett életbe megyénkben: ekkor 211 tankötelezettségi koron kivül eső ily egyén tanittatott meg irni, olvasni és számolni.

1876. évben volt a beregi ref. egyházmegyében: lelkésztanitóság 7, rendes müködő tanitó 64, segédtanitó 2, tanköteles 6—12 évig 4932; iskolába járó 3872; az iskolát elhagyta 352 tanköteles, teljesen iskolázatlan volt 708, ismétlő iskolás növendék 1724. Tanitói lak találtatott: jó 41, javitandó 6, ujból épitendő 8, törvényszerü tanterem 22, türhető 28, tarthatlan 13, épülő 1.

Megyénk népiskolai állapotát 1869-től 1880. év végeig leghivebben feltüntetik a következő statisztikai táblázatok, melyek a m. kir. statisztikai hivatal adatai nyomán készültek.

Beregmegye népiskolái.

I.

Év.	Az iskolák és a tanköteles gyermekek száma								
	községei száma	lakosai száma	iskolái száma: ezek közül községi	iskolái száma: ezek közül felekezeti	iskolái száma: összesen	A tanköteles gyermekek száma: 6—12 éves	13—15 éves	összesen	a lakosság hány százaléka
1869			1	232	233				
1870			1	+ 4 magán 233	238	19926	7836	27762	
1871			1	öt 236	241			28228	
1872	285	159223	4	235	239	20319	8477	28796	18.14
1873	285	"	7	234	241	19380	8280	27660	17.36
1874	285	"	10	231	241	17706	7260	24966	15.6 "
1875	285	"	11	229	240	19183	7113	26296	16.3 "
1876	285	"	10	231	241	19634	7668	27302	17.1 "
1877	286	"	10	235	245	19288	7869	27157	17.0 "
1878	270	"	12	4 állami 2 magán 234	252	19340	8068	27408	17.2 "
1879	277	"	11	8 állami 4 magán 223	256	17926	7825	25751	15.9 "
1880	277	"	13	237	264	17296	7722	25018	15.7 "

II.

Év	A tankötelesek közül iskolába jár								
	elemi iskolába			ismétlő iskolába			felső nép vagy polgári iskolába		
	fiu	leány	összesen	fiu	leány	összesen	fiu	leány	összesen
1872	6373	5263	11636	274	66	340			
1873	7106	5527	12633	388	124	512		43	43
1874	6012	5174	11186	652	447	1099	70	33	103
1875	6272	5252	11524	829	579	1408	105	32	137
1876	6656	5681	12337	793	562	1355	82	46	128
1877	6724	5925	12649	1475	1169	2644	85	42	127
1878	7416	6630	14046	2394	2015	4409	106	58	164
1879	7103	6330	13433	2545	2198	4743	96	66	162
1880	6635	6023	12658	1994	1777	3771	91	48	139

III.

Év	A tankötelesek közül iskolába jár					A tankötelesek közül iskolába nem jár			A tankötelesek főösszege	A tankötelesekhez mért iskolába járók %
	magán intézetbe			középtanodába	Az iskolába járók főösszege					
	fiu	leány	összesen			fiu	leány	összesen		
1869					11765					42.37
1870					12356					43.77
1871.					14147					47.97
1872	1176	557	1733	106	13815	7080	7901	14981	28796	46.39
1873	1096	519	1612	104	14904	6524	6232	12756	27660	53.88
1874	709	420	1129	101	13618	5785	5563	11348	24966	54.54
1875	1412	609	2021	81	15171	5573	5552	11125	26296	57.90
1876	1447	680	2127	86	16033	5674	5595	11269	27302	58.73
1877	1303	748	2051	154	17628	4375	5157	9532	27157	64.90
1878	957	689	1646	146	20411	3200	3797	6997	27408	74.4
1879	502	470	972	140	19450	2877	3424	6301	25751	75.53
1880				40	17361	3732	3925	7657	25018	69.6

IV.

Év	Az iskolába járók							
	Az iskolába járók főösszege	vallásra nézve						
		római kath.	gör. kath.	keleti gör.	helv. h. ev.	ágost. ev.	unit.	izraelita
1869								
1870	11765	1085		15	4430	56		238
1871								
1872	13815	1225	6087		4620	56		1827
1873	14904	1174	6686		5269	56		1719
1874	13618	1288	6389		4587	65		1289
1875	15171	1474	6628		4772	58		2239
1876	16033	1498	7029		4947	79		2487
1877	17628	1660	8102		5336	54		2476
1878	20411	1710	9736		5937	84		2944
1879	19450	1785	9820		5655	71		2119
1880	17361	1595	8227		5412	80		2047

V.

Év	Az iskolába járók nyelvre nézve						
	magyar	német	román	tót	szerb	horvát	ruthén
1869							
1870	5315	585		97			5768
1871							
1872	6084	1811		65			5855
1873	6670	1677	12	54			6491
1874	6118	1448		36			6016
1875	6516	2362		87			6206
1876	7161	2089		124			6659
1877	7823	2182		75			7548
1878	8802	2323		94			9192
1879	8238	2020		80			9112
1880	7486	1960		80			7835

VI.

Év	Az iskolába járó tankötelesek állapota és tanitási nyelvök szerinti kimutatása							
	Az iskolások közül hány jár fel		Tankönyve		A szorgalomnak ideje alatt iskolai félnapot mulasztottak közül		Az iskolából kilépettek közül jól tudott	
	télen nyáron	csupán télen	hánynak van	hánynak nincs	megbüntettetett	felmentetett	olvasni	olvasni irni
1869								
1870	7472	4293	8011	3754				1349
1871								
1872	7975	4001	8553	3423	833	1715	700	1683
1873	10030	4874	11074	3830	719	1429	193	1460
1874	6943	6675	8865	4753	842	1928	778	1907
1875	9416	5755	9512	5659	6825	19060	1132	1890
1876	9863	6170	9231	6802	10698		802	1813
1877	12399	5226	12705	4920	7588	64929	1140	2359
1878	16890	3521	16590	3821	10572	95715	948	3214
1879	16042	3408	15463	3987	10975	144512	485	2818
1880	14259	3102	13938	3423	18161	162461	120	1768

VII.

Év	Hány tanteremben (iskolában) tanitottak								
	magyarul	németül	romául	tótul	szerbül	horvátul	ruthenül	vegyes 2 nyelven	vegyes 3 nyelven
1869									
1870	77	10		1			122	22	1
1871									
1872	85	9		1			129	18	
1873	91	8		1			129	16	
1874	86	7		1			126	21	
1875	89	4		1			110	36	
1876									
1877	90	7		1			101	46	
1878	97	5		1			96	53	
1879	101	1		1			96	57	
1880	108	2					55	99	

VIII.

Év	A tanitók összes száma	Ezek közül hány a				Ezek közül hány szolgál								Hány elemi iskolába járt tanuló jut	
		képesitett	nem képesitett	rendes	segéd	0—5 év óta	5—10 év óta	10—15 év óta	15—20 év óta	20—25 év óta	25—30 év óta	30 éven felül	ismeretlen év óta	egy tanitóra	egy tanteremre
1869	255														
1870	255				32										
1871	259														
1872	241	149	92	223	18	55	51	36	38	15	16	30		48	48
1873	244	152	92	227	17	50	52	39	32	23	16	32		52	52
1874	251	168	83	239	12	63	48	43	33	19	19	26		50	44
1875	253	177	76	227	26	56	49	39	33	21	20	35		45.5	48
1876	255	189	66	229	26	61	39	45	32	24	22	32			
1877	263	189	74	219	44	65	42	42	41	27	15	31		48	48
1878	274	212	62	230	44	82	35	47	34	26	18	32		57	56
1879	281	203	78	241	40	83	41	48	33	21	23	32			
1880	284	223	61	256	28	87	46	40	33	24	22	32		47	47

IX.

Év	Az iskola épülete és felszerelése														
	iskolaépületek száma		s z á m a												
	tulajdon	bérelt	tantermek	tanító lakok	faiskolák	kertek	testgyakorló helyiségek	fekete irótáblák	fali olvasótáblák	fali térképek	földgömbök	eszköz-gyüjtemény természetrajzi	eszköz-gyüjtemény természettani	könyvtárak	testgyakorló eszközök
1872	233	6	242	232	86	200		213	190	180	158	117	39	15	
1873	234	7	245	236	103	210	2	215	200	187	163	117	51	11	
1874	233	8	255	230	94	222	2	223	187	188	164	139	66	1	
1875	232	8	257	235	102	7	8	223	180	239	172	132	70	29	2
1876	233	8	257	233	104	4	11	236	178	237	169	128	69	27	2
1877	236	9	263	234	117	2	10	242	188	315	157	137	75	40	4
1878	237	15	275	247	124	4	11	263	263	388	173	141	86	59	4
1879	238	18	282	258	143	7	11	277	297	422	178	141	81	57	4
1880	241	23	288	266	135	136	21	281	275	422	185	155	81	60	4

X.

Év	Az iskola évi jövedelme						
	készpénzben	terményekben pénzértékben véve	összesen	származik ez			
				ingatlan vagyonból		tőke pénzből	
				melynek			
				értéke	jövedelme	összege	kamatja
	osztrák értékü forint						
1869							
1870	27452	6286	–	3794	376	1742	107
1871							
1872	15587	28148	48735	33455	2846	7724	493
1873	18068	28589	46657	37975	3426	7724	493
1874	35703	25703	61406	31795	6646	19862	1301
1875	32762	23219	55981	27075	2776	28332	2105
1876	34177	23588	57765	31875	3266	31109	2110
1877	36597	29406	66003	60960	7972	30800	1962
1878	50976	31267	82243	76110	8428	34050	2211
1879	52864	30689	83553	84440	8647	33839	2256
1880	58032	36124	94156	100990	9497	33539	2155

XI.

Év	Az iskola évi jövedelme származik					
	tandíjból	állami	községi	egyházi	egyéb forrása	összesen
		segélyekből, melyek tesznek évenkint				
	osztrák értékü forintot					
1869						
1870	2368	16	14198	14931	1741	
1871						
1872	3467	37	10296	26504	92	43735
1873	5012	384	7803	28345	1194	46657
1874	8178	6276	15508	20641	2856	61406
1875	6914	6690	15014	21778	704	55981
1876	7304	6353	15733	22215	784	
1877	5112	6344	18365	24551	1697	66003
1878	4930	17966	19490	25790	3428	82243
1879	8328	14315	20714	26412	2881	83553
1880	9541	15731	26271	27639	3222	94156

XII.

Év	Az iskola évi kiadása						
	A tanitó fizetése		fűtésre, tisztogatásra javitásokra	tan-szerekre	szegény gyermekek könyveire	egyebekre	összesen
	rendes	segéd					
1869							
1870	31758		867	202	3	907	33737
1871							
1872	40477	1910	987		69	292	43735
1873	44116	1163	1037	30	79	232	46657
1874	55115	2767	1575	80	299	1570	61406
1875	47399	4360	2177	259	363	1423	55981
1876	48266	4717	2176	780	251	1575	57765
1877	56410	4789	2573	355	530	1346	66003
1878	61407	6189	2710	820	1302	9815	82243
1879	64810	7483	3199	1172	1506	5383	83553
1880	73125	5173	6036	1044	1315	7463	94156

Megjegyzendő, hogy 1880. a megye összes egyenes adója 477589 frt lévén; az iskolák fentartására forditott 94156 frt ezen adónak 19.$_7$ százalékát teszi. Az iskolák fentartására adott az állam segélyül 1875-ben évenkint 6925 frtot, 1880-ban már 15731 frt. Megyénkben a tánkötelesek oktatása fejenkint 5 frtba kerül. Megyénkben a községi iskolák szervezéséhez nem nagy hajlandóság mutatkozik, mi leginkább az illető felekezetek elfogultságának tulajdonitható. Igy jelenben is csak 15 községi iskolánk van, u. m. Beregszász, Munkács, B. V. Ardó, Bucsu, N. Leányfalva, Macsola, Tivadar, Gálfalva, Nagy-Bégány, Bene, Borsova, Kisfalud, Szolyva, Oroszvég, és Dubi, mely négy utóbbi egyszersmind állami is. Emlitésre méltó, hogy Beregszászon az otttani nőegylet tart fen egy nyilvánossági joggal felruházott négy osztályu polgári leányiskolát, mely 1873-ban megnyittatott egy osztálylyal, 1880. évben pedig annak külön előkészitő népiskolai osztálya is szerveztetett. Kiváló fontosságu itt a beregszászi polgári fiiskola is, mely 1874. okt. megnyittatott. Az állam ezen intézet fentartására majd 4000 frtnyi segélyt ad évenkint s azt a szükséges taneszközökkel ellátta s az épület kijavitására is jelentékeny összeget engedélyezett. Ez iskola az itteni volt helv. hitv. algymnaziumból alakittatott át akkép, hogy alapitványainak csekélysége miatt továbbra fentartható nem lévén, azokat a város átvette és szintén támogatja. 1880-ban szerveztettek vándortanitóságok az alsó hraboniczai és ploszkó-polenai völgyekben; a jelenleg müködő három vándortanitó 9 tanitási helyen 344 tankötelest oktat. Fentartásuk 1670 frt állam segélyt igényel. Ez évben a beregszászi izraelita hitközség ott egy nyilvános népiskolát állitott.

1876-ban még 73 helységben nem találtatott iskola s ezek közt több népes község is volt, mint Falucska, Komlós, Pálfalva stb.; más helységekben pedig az iskola szük volta miatt kiszorult a tankötelesek nagy száma. Azonban e tekintetben is folyvást haladás tapasztaltatik ugy, hogy 1880-ban már csak 45 helység nem volt ellátva saját iskolával. Munkács városa 1879. április 24-kén tette le alapját az uj elemi négy községi iskolának, mely azóta palotaszerüleg felépült 12 mintaszerüen felszerelt tanteremmel. Az ujdávidházi ujon épült iskolaház került 7792 s a nagylucskai 3550 frtba.

Az elemi oktatás ügyét vezeté 1868-ban kir. tanfelügyelő minőségben Zsarnai, ő azonban nem sokára elhunyván, beregmegyei tanfelügyelőül kineveztetett Talapkovics Emil, ki mellett tollnokul s később segédül működött Fischer Ferencz; ki 1876-ban, midőn a két állomás elkülönittetett, beregi tanfelügyelővé tétetett, mig Talapkovics Ungmegyébe ment át; ő azóta itt erélyesen működik.

*

Most már az izráeliták is inkább bekezdik látni a köznevelés üdvös voltát; mindazáltal sokan most is szivesebben bizzák magántanitóra. 1876-dik évben 2468 izraelita tanköteles közül csupán 49 járt rendesen nyilvános iskolába; ellenben 103 zugiskolában 1228 gyermek tanittatott Gácsországból bevándorolt egyének által hazafiatlan s minden társadalmi erényt nélkülöző irányban.

Népiskoláinkban a magyar nyelv tanitása sikeresen terjesztetik, mit az utóbbi 3 év alatt szervezett tiz állami elemi népiskolának lehet legnagyobb részben tulajdonitani, melyekben 11 szakképzett tanitó 478 nem magyar ajku növendéket oktatott kellő sikerrel. Ezen iskolák fentartására 7071 frt fordittatott, melyből 6169 frt államsegély, 902 frt községi hozzájárulás. A nem magyar tannyelvü 156 iskolában működő 151 nép tanitó közül magyarul oktatni képes 76, töredezve beszél magyarul 46 s nem tud magyarul 29; mégis 1880-ban 99 intézetben tanittatott ugy a hogy a magyarnyelv is.

1880/1. tanévben uj állami népiskola szerveztetett Frigyesfalván gróf Schönborn Ervin jelentékeny hozzájárulásával, mely egyszersmind alsó iparos iskolával van kapcsolatban. A tankerületben létező 262 elemi népoktatási tanintézet közül (ide nem értve a két polg. iskolát) 13 népiskola bir 6 évfolyammal; 25 iskola 5 évfolyammal; négygyel 62, hárommal 82, kettővel 55 s egy évfolyamu 25. A 264 iskola közül jó karban van 140, türhető 75, rozzant 49; a 288 terem közül elegendő magasság és sikterülettel bir 178, szük és alacsony 110. Jó felszereléssel van ellátva 155, türhetővel 95, teljesen felszereletlen 38 tanszoba.

A néptanitók általában rosszul fizettetnek s közülök nyomoruságos anyagi helyzetben vannak a legtöbben.

A beregmegyei áll. és községi tanitók egylete 52 taggal bir; a beregmegyei ev. ref. tantestületnek külön egylete van. Az országos tanitói nyugdij intézetnek a megyében 168 tanitó tagja van s az ez alapra fizetendő 1880-ra kirótt dijak összege tett 3860 frt 50 krt.

Az iskolai takarékpénztárak nem terjednek; a beregszászi polg. fiiskolában tett e cimen 1880. befolyt összeg 47 frt 19 krt, s a munkácsi közs. iskolánál 32 forintot.

Kisdedóvodák csupán Munkácson és Beregszászon vannak; ez utóbbit az ottani kisdedovó-egyesület 1879/80-ban nyitotta meg; a gyermekek száma 74 s fentartási költsége 970 frt; a munkácsit ellenben a város tartja fen s évi költsége 830 frt; növendékeinek száma 80.

„A felsőtiszavidéki háziipart terjesztő egyesület“ buzgalmából fennáll Beregszászon a női ipartanoda (40 növendékkel) s a kosárfonó tanmühely (25—30 tanonczczal); ez egyesület bevétele 1743 frt s kiadása 1745, ezeken kivül 1880-ban a bilkei, oroszvégi, bucsui és b.-v.-ardói iskolákban is tanittatott a kosárfonás; a puszta-kerepeczi iskolában a gyékényfonás, a dubii és bilkei II-ik főiskolában a butorkészités mogyorófából, s a beregszászi polgári és r. k. leányiskolában, a munkácsi községi, az alsó-vereczkei, szolyvai és bilkei állami leányiskolákban a női kézimunkák.

---

2. Könyvtárak, gyüjtemények ès könyvnyomdák.

Könyvtárak:

1. A munkácsi kaszinó könyvtára áll mintegy négyezer kötetből s tartalmazza a régibb, és ujabb, magyar és német szépirodalom termékeit, melyeket vétel utján évenkint szaporit. A beregszászi olvasó egylet szintén bir, de kisebb szerü könyvtárral.

2. Beregszászon már az ötvenes években nyitott Keszler József egy négyszáz kötetből álló kölcsönkönyvtárt, melyet tőle Fried Salamon, ettől Démán Samu és ettől nem rég Pinkász Samu megszerzett s az olvasó közönség rendelkezésére tart.

3. Munkácson 1856. táján Ganovszky Adorján nyitott egy könyvkereskedést s kölcsönkönyvtárt, mely azonban csakhamar megszünt; 1865-ben azonban Fisch Bernát alapitott egy jól berendezett könyvkereskedést és kölcsönkönyvtárt, mintegy 3000-nyi kötettel, mely szintén különféle régibb és ujabb szépirodalmi magyar és német könyvekből áll s az olvasó közönség által használtatik.

4. A munkács-csernekhegyi g. k. monostornak van mintegy kétezernyi kötetből álló könyvtára, mely leginkább régibb hittani és tudományos, latin, görög és orosz nyelvü ócska műveket tartalmaz.

5. A munkácsi állami reálgymnazium könyvtára, melynek alapját Román Ferencz könyvhagyománya képezi, állott 1878-ban

955 kötetből, melynek nagy része tudományos és szakmunkákból áll s évenkint szaporittatik.

Ezeken kivül egyes tudománykedvelőknél és lelkészségeknél találtatnak nehány száz-száz kötetből álló könyvtárak, melyek azonban különös jelentőséggel nem birnak.

Régiségi gyüjtemények.

Lehoczky Tivadarnak van Munkácson saját házában, egy leginkább a megye területén eszközölt ásatások és vételek utján szerzett régiség gyüjteménye, melyben öt álló üvegszekrényben elhelyezve mintegy ezer őskori obsidian tüzkő szerek, nyilak, késpengék, vésők s több egyéb különféle szilánkok s eszközök, különféle agyag edények, bögrék, számos sokféleképp diszitett és idomitott cseréptöredékek, téglák, gunyhótapaszok, őrlő és zuzókövek, csontok s más érdekes tárgyak, lelhelyek szerint felosztva s megszámozva tartatnak. A bronzkori tárgyakból mintegy 180 válogatott darab tartatik s ezek közt több alaku bronz csákány, fokos, buzogány, lándzsa, nyil, fürész, kés, sarló, véső, karvédő, gombok, kapocsok, egész női felszerelés, ugymint: fülbevalók, hajtük, gyürük, számos különböző idomu és sulyu kar- és lábpereczek, varrótük s egyéb eszközök. A középkori tárgyak s fegyverekből szintén több érdekes példányok szemlélhetők. E gyüjteményből ki volt állitva az 1876. évben Budapesten tartott régészeti nemzetközi VIII. congressuson 402 kő, 4 arany, 118 bronz, 3 anyag és 1 üveg kiválóbb tárgy.

Érem-gyüjteménye, melyben több barbárkori ezüst ritka példány és számos ókori római s egyéb érdekes darab találtatik, felülhaladja az ezeret.

Az emlitett csernekhegyi monostor 1872. évben berendezett egy szobát régiség-gyüjteménynek, melynek alapjául szolgált nehány bronzvéső, lándzsa és karperecz, és nehány régi érem; ez azonban azóta nem gyarapodott. A munkácsi állami gymnazium éremgyüjteménye állott 1878-ban 303 éremből és 18 bankjegyből, mely azóta lassan szaporodik. Gulácson Uray Imréné született Rutkay Ilona urhölgy birtokában van érdekes érem-gyüjtemény, melyet egykor nagy anyja Komárom megyében gyüjtött s melyen később két unokája csak ugy sulyszerint osztozott.

Könyvnyomdák.

Beregszászon 1846-ban alakitotta Deák György az első könyvnyomdát, mely maiglan fennáll Nagy Lajos és Sallay Gyula tulajdonaiban; ellenben Munkácson Blayer Pinkász 1868. állitotta fel az elsőt; 1879-ben pedig Blayer S. Herman a másikat; ezt 1880-ban társa Grósz Ignácz tetemesen megnagyobbitotta. (L. Munkács).

---

3. Egyletek és pénzintézetek.

A. Egyesületek.

Megyénkben a társulati szövetkezés még nem nagy tért hóditott, csekély azon egyletek száma, melyek az önművelődés s a közösérdekek előmozditása végett keletkeztek, összesen 43, s azokból is csak 10 általános megyei érdekü, a többiek helybeli jótékonyczél s közös érdekeik terjesztésére alakittattak.

1. Az elsők közül legrégibb a beregmegyei olvasó, melynek székhelye Beregszász s alapittatott 1845. évben. Célja társalgás és szórakozás; a beregmegyei olvasókör alapszabályait 1880. 51743. sz. a. megerősité a belügyminiszterium. Van 104 tagja 6 frt évi dijjal.

2. Beregmegyei ügyvédi egylet, a jogászság testületi szellemének emelése, társadalmi sürübb érintkezés és szakmabeli eszmecsere létesitése czéljából alakult Beregszászon 1872. Szünetel.

3. Beregmegyei gazdasági egyesület, keletkezett 1875. febr. 24-kén Beregszászon Horváth István megyei főispán kezdeményezése folytán a megyei gazdasági érdekek előmozditása végett 270 alapitó, rendes és pártoló taggal, 733 frtnyi évi tagdij és 800 frt alapitványi tőkével. 1877-ben volt 20 alapitó, 57 rendes, 94 évdijas és 105 pártoló, összesen 274 tagja. Az 1875. márczius 31-ki szervezkedésnél megválasztattak: elnökül Horváth István, alelnökül Freyseysen Gyula és dr. Umlauff Győző; titkárrá Abonyi Emil. Eddig azonban csekély tevékenységet tanusitott az egylet.

4. Beregmegyei községi és körjegyzők egylete. Székhelye Beregszász, alapittatott 1875. Czélja: önmivelődés a körjegyzői szakban. Van 34 tagja 2 frtnyi évidijjal.

5. Felső-tiszavidéki háziipart terjesztő egyesület, székhelye Beregszász, alapittatott 1878. tizévre. Czélja: a háziipar terjesztése. Van 10 alapitó, 19 pártoló és 115 rendes tagja; az alapitó legalább 60 frtot letesz s a rendes évenkint 2 frtot tartozik fizetni.

6. „Világosság" czimű szabadkőmivesi páholy Beregszászban 65 taggal, alakult 1870. septemberben s még ugyanezen évi novemberben kormányi jóváhagyást nyert.

7. A beregszászi gőzmalom részvénytársaság alakult 1871-ben 600 darab részvénynyel.

8. A beregszász és vidéki nőegylet 180 taggal alakult 1873. március 30. Van 25 alapitó, 33 pártoló, 43 rendes és 58 egyéb tagja. Évi dija 6 ft. Buzgó elnöknője Gönczy Sándorné 1879. arany érdem kereszttel kitüntettetett. Célja: a köznevelés, tanügy s a háziipar előmozditása.

9. Munkácsvidéki műpártoló egyesület alakult Munkácson 1878-ban, magához ölelvén a már elébb itt működött lövelde, dalárda és szinészeti egyleteket. Célja: a magyar nemzeti nyelv, zene, szinészet és lövészet gyakorlása. Jelenleg van 9 alapitó, 35 pártoló és 82 rendes tagja.

10. Az ő felsége Erzsébet királyné védelme alatt álló és 1878-ban keletkezett magyar országos segélyző nőegyletnek van megyénkben három fiókegylete.

a) a beregszászi: elnöke Gönczy Sándorné, jegyző Forgách János, pénztárnok Ekkel György; 1879-ben volt 19 tagja, 1 frt èvidijjal; számuk azóta tetemesen emelkedett. 1881. április 20. alakittatott az egylet megyei választmánya 15 tagból, kik a megyében levő három egylet tagjaiból választattak meg.

b) a munkácsi fiókegyletnek elnöke: Pap Józsefné, jegyző Oláh Béla, pénztárnok Rothberger Gyula, 1879-ben volt 24 tagja s az itteni 65. ezred tart. parancsnoksága 10 frttal.

c) a szolyvai fiókegylet, alakult 1880-ban Buzáth Károlyné elnöknő lelkes kezdeményezése folytán.

Célja az egyletnek: a veres kereszt jelképe alatt társulás a csatatéren megsèrült harcfiak megmentésére.

Ezen általános jellegü egyleteken kivül fennállanak megyénk-

ben még következő helyi érdekü társulatok, melyeket illető helyeiken tüzetesebben leirandok u. m.

A. Beregszászon: 1. a polgári olvasó egyesület 1867.; 2. Evangelikus ref. ének-egyesület 1861., 3. római kath., ének-egylet 1861. s a zászló és temetkezési társulat 1878. 4. Fazekas-takács ipartársulat 1874., 5. Pintér, kerékgyártó sat. ipartársulat 1874., 6. Csizmadia ipartársulat 1874., 7. Szabó-czipész ipartársulat; 8. Timár-iparegyesület; 9. Kovács-asztalos sat. vegyes ipartársulat. 10. a beregszászi hitelintézet, 11. Az önkéntes tüzoltó egylet 1875., 12. Ifjusági kör; 13. Lövészegylet, 1876-ban alakult, e két utóbbi azonban már 1878-ban szünetelt; végre 14. keletkezett 1881-ben az izraelita magyar egylet.

B. Munkácson: 1. Casinó 1833., 2. Róm. kath. éneklő társulat 1845., 3. Ref. éneklő társulat 1872., 4. Bereg-munkácsi takarékpénztár 1864., 5. Munkácsi Népbank 1872; 6 Lövészegylet 1865., 7. Munkácsi segélyző-nőegylet; alakult 1872. Riesenberger Raymundné inditványára s Buzáth Károlyné született Szikszay Kornelia közbejárásával. 8. Csizmadia ipartársulat 1875., 9. Első vegyes iparszövetség 1876; 10. Fazekas ipartársulat 1877; 11. Gubás-takács ipartársulat 1878., 12. Timár-ipartársulat 1873.

C. Alsó-Vereczkén: . . . Vereczkei olvasó kör 1374.
D. Tarpán: . . . . Tarpai olv. egyl. alakult 1870.
E. Kaszonyban: . . . . Vegyes ipar-társulat 1875.

B. Pénzintézetek.

I. Bereg-munkácsi takarékpénztár.

Ez első társulati pénzintézet alakult 400 darab egyszáz forintos részvény alapján 1863. évben Munkácson, megválasztván elnökül Freyseysen Gyulát, igazgatóul dr. Baronyai Józsefet, pénztárnokul Vokurko Józsefet, könyvelőül Nagerl Károlyt és segédkönyvelőül Kiss Józsefet. 1864. év folytán befizettetett részvény illetőségül 6250 frt, betétül pedig 22560 frt 30 kr. 1867. január 28-kán uj alapszabályok hozattak, melyek a földmivelés-, ipar és keresk. miniszterium által 1868. ápril. 3. 4796. sz. a. megerősittettek. Ezek szerint a betett tőkék biztositására s egyéb szükségle-

tek fedezésére uj 40 ezer forintnyi biztositéki alap létrehozása végett négyszáz darab egyszáz forintos uj részvény bocsáttatott ki, mely azon évi április hó 1-jén volt befizetendő. E részvényekből azonban száz darabot egyelőre a társulat betartott, melyek Jászay Antal igazgatósága alatt csak 1872. április hó 15-kén árverésileg oly magas árakon adattak el, hogy némelye 190 frton elkelt, mely felülfizetés által kipótoltatott azon veszteség, melyet a társulat az előbbi években vett s később Pozsonyban megbukott „Hungaria" czimű biztositó társaság öt részvénye által négyezer forint erejeig szenvedett. E szerint a takarékpénztár alaptőkéje 80 ezer forintra emeltetett s az maiglan fennáll; jóllehet alapszabályait Gáthy Samu igazgató idejében 1876. junius 13 ismét némileg módositá.

Megjegyzendő, hogy a társulat 1873-ban elhatározta, miszerint három éven át részvényenkint 10 frtnyi osztalékkal megelégedvén, a többi nyereményt egy ház megvételének alapjára határozza, melyet 1878-ban a Váruteza sarkán csakugyan meg is vásárolt s azóta abban működik.

A takarékpénztár évenkinti üzletkimutatása a következő:

Év	forgalom	betét	tisztanyeremény
1864	131,852.79	22,560.90	1710.89
1865	143,732.16	12,865.63	1957.74
1866	168,421.08	19,811.01	2068.61
1867	282,544.80	45,913.11	1158.12
1868	393,475.35	67,014.09	2341.10
1869	552,455.29	104.807.11	3275.12
1870	634,597.13	88.722.65	5600.—
1871	649,007.39	82.504.55	6000.—
1872	802,383.38	66,067.47	12000.—
1873	790,269.43	52,984.53	8000.—
1874	724,577.41	67,861.37	8000.—
1875	850,927.19	89,996.53	8000.—
1876	899,944.73	66,498.14	10,400.—
1877	981,089.84	93,167.96	8000.—
1878	1.109,059.47	111,710.06	11,200.—
1879	1.671,812.01	120,834.26	14,400.—
1880	2.607,690.73	225,644.26	15,836.68

Elnöke jelenleg Galgóczy Pál, igazgatója ifj. Gáthy Sámuel, könyvelő Rothberger Gyula, pénztárnok Vokurko József s könyvelő segéd Szunyoghy József. Ügyész Nedeczey János.

II. A munkácsi Népbank.

Ez egylet 1872. évben keletkezett szerény igényekkel, hetenkint részvényenkinti husz krajcár befizetéssel. Alapszabályai, valamint a hiteltulajdonosok egyletére vonatkozó függelék a földmüvelés, ipar és kereskedelemügyi miniszterium által 1872. márczius 30. 3839. sz. a. megerősittettek s igy működését április 1-jén meg is kezdette. Az intézet alaptőkéje kétszázezer forintban állapittatott meg, mely négyezer darab ötven forintos törzsbetét által képeztetett. 1879-ben az ötven forintnyi részvények 40 frtra szállittattak le, birtokosainak darabonkint tiz forint visszafizettetvén s azon felül 1500 darab részvénynek a társulat általi megvásárlása határoztatott el oly célból, hogy ez által az alaptőke százezer forintra leszállittasék; ennek következtében azonban a társulat több részvényt 860-nál megvenni a kinálat hiánya miatt nem birván, 1880. febr. 27-kén tartott közgyülésén elhatározta, hogy alaptőkéjét ezer darab százforintos részvényre idomitandja, s minden eddigi három részvény értékéből husz forintot tulajdonosainak vissza fizetend, ekkép az alaptőkét a már elébb megállapitott százer forintra tényleg leszállitandván. — A virágzó intézetet keletkezése óta vezeti igazgatóul Melczer Aurél; aligazgató elnök lévén Meisels A. József, titkár és jogtanácsos Meisels János, könyvelő Fried Arnold, pénztárnok Gerber Frigyes s alkönyvelő Karczer János.

A bank événkinti üzletkimutatása következő:

Év	forgalom	betét	tisztanyeremény.
1872	255.641.90	10,559.4	3075.70
1873	659,811.54	58,890.31	5748.02
1874	899,199.21	87,245.10	9835.23
1875	1.384,650.70	87,305.27	7919.78
1876	1.617,226.07	103,309.02	15,284.12
1877	1.579,609.31	99,527.40	10,325.55
1878	1.818,646.11	122,057.16	9937.26
1879	2.014,388.15	195,172.11	10,792.50
1880	2.553,868.90	231,047.41	10,728.33.

III. A munkácsi hitel és zálogkölcsön-intézet.

1872. évben Munkácson többen egy részvényekre alakitott husmérési egyletet terveztek, e végből aláirási iveket köröztetvén s az eszme oly kedvezően fogadtatott, hogy a részvények csakhamar elkeltek; ennek következtében elejtetvén a kivitelnél aggályosnak feltünt terv s a szervező gyülésen elhatároztatott, hogy a husvágatási egylet helyett uj pénzintézet alakittassék, mely czéljául kitüzé, a szegényebb nép- és iparosztályt olcsó kölcsönökkel támogatni. Az intézet alaptőkéjét 200,000 frtban állapitotta meg, mely négyezer 50 frtos részvény által biztosittatnék s fènállásának ideje egyelőre 30 évre szabatott. Az alapszabályokat az illető ministerium 1872. dec. 20. 16851. sz. a. megerősitvén, az intézet már elébb megkezdett müködését nyilván folytatá. Az egylet elnökeül Mecséry Gusztáv, honvédszázados, igazgatójául pedig Bernovics Gusztáv választattak meg, mi több azon évi müködésről még üzletkimutatást is közölt, melyben kecsegtető eredmény tüntettetett ki. Dacára ennek azonban 1873. évben a közönség hovatovább bizalmatlanabbá vált az uj s mint látszott, Munkácsra nézve fölöslegessé vált e harmadik pénzintézet iránt, miért is aug. 24-én tartott közgyülésén annak feloszlatása elhatároztatott, azon kikötéssel, hogy müködése megszüntetvén, négyszáz részvénynyel a népbankba olvadjon, mely utóbbi intézet a leszámitolást s a befizetett részvénydijak visszafizetését is elvállalá s a feloszlatott intézet cselekvő vagyonát átvevé, azonban csakhamar végleg elenyésztetett.

IV. Beregszászi hitel-intézet.

1870-dik évben keletkezett ez intézet 1500 darab százforintos részvényre alapitva, miután az illető ministerium által azon évi nov. 26. 21905 sz. a. megerősittetett; müködését csak a kibocsátott részvények 30% tettleges befizetése után 1871. május 1-én kezdette meg tényleg, az 1870. febr. 10-én kibocsátott ideiglenes téritvényekre tett illeték beszedésével.

Elnöknek dr. Lang Ferenc és igazgatónak dr. Magaziner József választattak, mig könyvelőül Linner Bertalan s pénztárnokul Székely József alkalmaztattak. 1873-ban azonban II. könyvvivőül

Tariska Béla kineveztetett. Az üzlet nagyobbitása tekintetéből 1873. junius 23. a társulat ismét uj 1500 darab egyszáz forintos részvényt bocsátott ki, a részletfizetés biztositását előleggel és váltókkal fedeztetvén. E szerint a részvénytőke jelenben 210,000 frt. 3000 darab 70 frtjával befizetett részvénybeu. 1872. évben állott az igazgatóság élén Lónyay János elnök, Pécsy Tamás alelnök, dr. Magaziner vezérigazgató; Csánk Nándor és Gotteszmann Adolf igazgatók, mig a választmány 15, a biráló bizottság 9 s a számvizsgáló osztály 3 tagból alakittatott. Jelenleg vezérigazgatóul vezeti az intézetet Csánk Nándor; elnök dr. Rottman József, alelnök Gecsey Ferenc. Igazgatók: Tajnel Ödön, Benda Kálmán és Horthy Pál. Jogtanácsos Ekkel György.

A hitelintézet évenkénti üzletkimutatása ez:

Év	forgalom	betét	nyeremény	osztalék	% részvény után
1871.	1.268,332.62	228.606.52	10,000	6.—	12.$_{85}$
1872.	2.442.008.22	237,796.70	20,080	12.—	17.$_{14}$
1873.	2.680,893.44	201,206.14	22.600	13.—	18.$_{76}$
1874.	3.260,095.71	236.168.63	34.900	10.50	15
1875.	3.409,050.38	230,406.91	36,000	11.—	15.$_{71}$
1876.	3.928.899.80	292,028.81	38,893	12.—	17.$_{14}$
1877.	5.464,588.18	459,002.99	42,300	13.—	18.$_{59}$
1878.	5.959,703.27	388,854.27	45,700	14.—	20
1879.	6.780,060.96	391,699.38	46,400	14.—	20
1880.	9.165,166.34	883,552.16	46,400	14.—	20
összesen:	44.358,798.92	3.549,322.51	343,273	119.50	17.$_{07}$%

A betétekre nézve érdekes tudni, hogy ekkorig bejegyeztetett: 50 frton alól 183, 50 frton felül 100 frtig 101, — 100 frton felül 200-ig 79, 500-ig 66, 1000-ig 39, 2000 frtig 45, 5000 frtig 26, 10,000-ig 13, 15,000-ig 5, 20,000-ig 1 és 20 ezer frton felül 1, összesen 560 betétszámlán.

Érdekes adatokat nyujt az adórovat is. Igy mig 1872-ben az adó nem volt több mint 550 forint, 1873-ban már emelkedett 1400 frtra; 1874-ben volt 2455 frt 12 kr., 1875-ben 2828 frt 20 kr., 1876-ban 3742 frt 75 kr., 1877-ben 4360 frt 06 kr., 1878-ban 4728 frt, 1879-ben 5305 frt 34 kr. és 1880-ban 5656 frt 81 kr., összesen 31,026 frt 28 kr. A kitett üzleti tiz évben volt az intézet felszerelési és üzleti költsége 27187 frt 05 kr., kifizetett tiszteletdijak: 17374 frt 65 kr. és a tiszti fizetések 34678 frt 95 kr. Jótékony célra forditattott 1100 frt.

4. Beregmegyei irók és müvészek.

Azon egyéneknek életrajzát foglaltam e fejezetbe, kik Beregmegye területén születtek vagy itt tartózkodtak s az irodalom és müvészet terén a hazának szolgálatot tettek. Igyekeztem közvetlen forrásból gyüjteni a szükséges adatokat s igy különösen az ifjabb nemzedék tagjaira nézve az teljesen megbizható. A könyv kimért tere nem engedé, hogy valamennyit felemlitsem, kik koronkint közlöttek cikkeket az időszaki sajtóban.

Abonyi Emil.

Született Nagyszőllősön Ugocsamegyében 1847. november 19. Atyja, István ott ügyvéd, majd a forradalom után Munkácson az adórendezésnél biztos s felügyelő, végre a fennállott helytartóságnál tanácsos volt. Időközben megszerezvén a báró Perényi Zsigmond-féle birtokot, fia A. Emil most a beregszász-végardói jószágban lakik. Iskoláit Ungvárt, Szatmáron, Nagyszombaton, majd Bécsben és Budán végzé; a budapesti egyetemen hallgatván a mütani folyamot. Irt több gazdászati, statisztikai, történeti cikket, s a „Bereg“ 1879-ki folyamában közölt Dubarry Armand eredetije után franciából forditott ily történeti rajzot: „A jeruzsálemi Szent-János-rend utolsó napjai.“ 1879. dec. 16-án megválasztatott A. E. Nagyberegen országos képviselőnek s azóta érdekes fővárosi levelekkel látja el megyei közlönyünket. Ardón levő könyvtára figyelemre méltó.

Balajthy József.

Munkácson ref lelkész volt 1831-től 1850-ig. Irt s kiadott következő munkákat: Munkács vára 1827. Az amerikai tudós társaságokról 1828. A keresztény vallás elterjedéséről a magyarok között 1828. Csernekhegyi klastrom 1828. és 1829. Krimia 1829. A középévi görögök 1829. Varázsmesterség. Találmányok és felfedezések története 1831. Magyar nyelvtant irók névsora 1834. Ez értekezések az akkori tudományos folyóiratokban közöltettek. Ezeken kivül önálló munkában kiadta Munkács leirását 1836-ban.

Basilovits Joanicz.

Született 1742. junius 6-án ungmegyei Hliviscse helységben szegény sorsu szüléktől. Iskoláit végzé Ungvárott és Kassán jezsuiták alatt; majd a bazilita-rendbe lépvén, 38 évig folytonosan a szerzet főnöke volt s mint ilyen leginkább a munkácsi monostorban lakott, hol 1821. okt. 18-án meg is halt.

Életét emlékezetessé tevé azon jeles latin munkájával, melyben a munkácsi bazil-rendü monostor történetét ily cim alatt megirta: „Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkács“ sat. s melynek I., II. és III. része Kassán 1799-ben, a IV., V. és VI. pedig 1804-ben jelent meg. Irt azonkivül ószláv vagy lythurgikus nyelven a keleti egyház szertartásainak magyarázatáról szóló müvet, mely kéziratban maiglan őriztetik Ungvárt a püspöki irattárban. Kinyomatása az akkori illyr könyvek birálója Budán Tarkovics Gergely, a későbbi eperjesi első püspök tulszigora miatt elmaradt.

Báthory Zsófia.

II. Rákóczy György erdélyi fejedelem s a munkácsi vár s uradalom birtokosának neje, 1660. évben özvegységre jutván s a ka-

tholikus hitre visszatérvén, leginkább a munkácsi várban tartózkodott, hol 1680. junius 14. meg is halt. Itt egy kath. szellemü imakönyvet irt, mely később a XVIII. században Lőcsén kinyomatott.

Bay György.

Született Surányban 1792. mártius 19., volt alnádor és iró. Meghalt Budapesten 1849. junius 15. s eltemettetett a rákosi temetőben.

Beregszászi Nagy Pál.

Született 1750 táján, volt sárospataki tanár, bölcészttudor és több külföldi tudóstársaság tagja; kitünő nyelvészeti munkákat irt. Meghalt 1828. május 22. Beregszász-Végardón, hol tetemei jeltelenül porlanak.

Berzeviczi Ferencz.

Jezsuita és hittérítő, később tanár. Született Munkácson 1679. dec. 3-án. Meghalt Kassán 1715.

Bloksay István.

Született Nyitrán 1826. április 26. a gymnasiumot szülővárosában s a jogtant Pesten végezte, 1848. dec. 3-án tevén le az ügyvédi vizsgát; 1848/9-ben mint honvéd szolgált a 65. zászlóaljnál s kapitányságig felvivé. 1850-ben Beregmegyében telepedett le, hol bátyja, Ferencz Kaszonyban orvosul megszállt. Beregszászon előbb mint ügyvéd, majd 1861-ig mint cs. királyi közjegyző müködött;

később dédai birtokára vonult s gazdálkodott mindaddig, mig a törvénykezés rendezése után ismét kineveztetett beregszászi m. kir. közjegyzővé, hol maiglan munkálkodik. Egyes lapokban számos értekezést közölt a politika, társadalom, gazdaság és jogtudomány köréből.

Buday Ezsaiás.

Született Peéren, Középszolnok-megyében 1766. évi május 7. Bölcsészettudor, ref. superintendens, hires történetiró és encyclopaedista. A XIX. század elején a debreczeni főiskolánál tanárul müködött s akkor adá ki a bátyja Buday Ferenc által szerkesztett „Magyar Ország polgári historiájára való lexicon“-t. 1831. febr. 17-én megválasztatott akademiai tiszteletbeli taggá; 1821. évben pedig Beregvármegye táblabiráinak diszes sorába megválasztá. Meghalt Debreczenben, 1841. julius 14-kén 76 éves korában. Buday Ferenc született 1760. nov. 8. és meghalt mint szóváti ref. pap 1802. okt. 28. Irt számos történeti munkát.

Csaplovics János.

Született felső Pribelen Hontmegyében 1780. sept 21-kén, 1805-ben letevén az ügyvédi vizsgát egyideig a bécsi udvari kanczelláriánál, majd 1809—1812-ig Pakráczon tótországban az ottani g. n. e. püspökségnél ügyvédül és titkárul szolgált, a mikor gróf Schönborn Fülöp Ferencz által elébb titkárává, majd jószágfelügyelővé kineveztetett s mint ilyen Munkácson is gyakran tartózkodott. Számos tudományos, jogi, földrajzi, statisztikai, gazdászati, humorisztikai, s egyéb müveket, birálatokat s értekezéseket irt magyar, latin és német nyelven. Meghalt Bécsben 1847. május 4.

Csiba Márton.

•Született Beregszászon, hol később 1637 táján református lelkészül és hittéritőül buzgón müködött s azon évben „Romano Categorus„ czim alatt egy vallásszinezetü munkát irt, melyet Perényi Gábornak ajánlott, midőn ennek testvére katholikussá lett.

Daróczy Ferencz.

Deregnyői Daróczy Ferencz 1610-ben beiktattatott itteni ősi birtokába Daróczon. Ő még 1603-ban kineveztetett a tizek mellé erdélyi kanczellárul, majd Basta buktával Magyarhonba tért vissza s a Kassán székelt Szepesi kamara főnökévé lett. Elhalálozásának éve ismeretlen. Irt történetei munkákat. Valjon azon Daróczi Imre. ki a XVI. század elején (1604.) török rabságban sinlődött s akkor vallási tartalmu énekeket szerzett (Századok V. 95.,) a fönnebbi családból való-e, adatok hiányában meg nem határozhatom.

Desko András.

Született 1816-ban Ilosván, hol atyja g. k. lelkész volt. A gymnáziumot M. Szigeten és Ungvárt, a két bölcsészeti évet Szatmárt es Kassán, a hittudományokat pedig az Ungvári papnöveldében végezte; a papi pályával azonban megbarátkozni nem tudván, elhagyta azt s a jogot tanulá Pesten. Itt ismerkedett meg az Oroszországba kivándorolt s ott magas állásra felvergődött Balugyánszkival, kinek biztatására 1845-ben szintén Oroszországba kiment. Ott 1847-ben kiállván a kievi egyetemnél a szigorlatokat, állami tanári pályára lépett, mint ilyen elébb Kamenecz Podolskban, később a Volgánál Szimbirszkben, majd Pskobban müködött a gymnasiumoknál; az utóbb nevezett városban mint nemes ifjak növeldéjének felügyelője és könyv biráló nyugalmaztatván, onnan Szent-

pétervárra költözött, hol 1874. őszén meg is halt. Buzgó szolgálatai elismeréseül orosz birodalmi nemességet, állam-tanácsosi czimet s Sztaniszló lovagrendi keresztet nyert. . Még mint ungvári papnövendék irt egy szindarabot ily czimen: „A munkácsi vár égése, vagy az uj tör." — 1847-ben megjelent nyomtatásban a a Kárpáti oroszokról irt müve. — Szimbirskben alkalma volt a Csuvasz és Cseremisz nyelvekkel megismerkedni és kiadta az első „magyar nyelvtant" orosz nyelven, melyben a nevezett két nyelvvel összehasonlitja a magyart. Halála előtt meglátogatván szülőföldjét, ebbeli tapasztalatait s utazását uj hazájában leirta.

Deresényi János.

Született Szepesmegyei Szombathelyen, 1755. május 16-kán, hol atyja evangelikus lelkész volt; ez valamint nagyatyja szintén Veisz János nevet viselt; e család még 1687. sept. 27-kén nyervén I. Lipót királytól nemességet. Dercsényi (Veisz) János mint jeles orvostudor még 1782-ben választatott meg Zemplénmegyei főorvosnak s mint ilyen elvevé nőül Kazinczy Ferencz nővérét Juliát. Mint jeles természettudós, és tapasztalt földismerő Beregmegyében megalkotván a timsógyártást, 1793-ban királyi adományul nyert Derczenben birtokot s e helységről családi nevét is megváltoztatta Dercsényire. 1814-ben nyert királyi tanácsosi czimet s meghalt 1837. junius 27-kén, eltemettetvén a derceni domb magaslatán. Irt több értekezést szaktudományairól.

Dercsényi János Lajos báró.

Az előbbinek fia. Született Tokajban 1802. okt. 6. Állami szolgálatba lépvén, jeles képzettségénél fogva fokonkint emelkedett, annálinkább, mert több államtudományi bölcsészeti és neveléstani értekezéseivel s müveivel nevét ismeretessé tevé. Különösen feltünt a „Communismus és ellenszerei" cimü munkája, melyért 1838-ban az arany-érdemkeresztet, 1839-ben pedig Pál testvérével együtt a báróságot nyerte. 1845-ben feldiszittetett a belga

Lipót-renddel. 1848-ban mint a bécsi cs. k.udvari kamarának tanácsosa a Schotter-negyedben nemzetőri kapitánynyá kineveztetett. Neje báró Eichhof Erzsébet volt. Meghalt 1863. aug. 23.

Dier Lajos.

Született Ungváron 1827. aug. 16. Római kath. áldozár és gymnaziumi tanár, mely pályára a mennyiségtanból Bécsben képesittetett. Mint ilyen 1851-től 1859-ig Ungváron müködött az ottani gymnaziumnál, majd Sándorfalvára ment lelkésznek, hol a viz szükében levő határon tanulmányozta a viztant (hydroskopiat.) a vizkutatás mesterségét, melyet azóta számos helyen sikeresen alkalmazott. 1866-ban Nagyszebenbe neveztetett ki tanárrá, honnan két év mulva Szatmárra tétetett át, hol 1877-ben nyugdijaztatott. Még mint ungvári tanár 1852--57-ben irt magyar szöveget dr Hillardt mértani falitábláihoz 3 füzetben, melyekből az első 1856-ban 2-dik kiadást ért s tankönyvül használtatik. Irt egy munkát ily czim alatt: „Die Gesetze der Elektro-Dynamik, systematisch dargestellt," mely azonban ki nem nyomatott. Ebben megjósolta a másoló táviratot. Mint vizbuvár nagy kedvelője a földtannak s e téren több érdekes czikket és értekezést közölt a lapokban. Most a földrengés csillagászati elméletével foglalkozik, melyet állitása szeriut, ő felfedezett 1868-ban s mely ügyben Falkkal erősen vitázik . . . Még az ősrégészetre is forditá figyelmét s 1879-ben irt a „Szatmár" czimü lapban egy értekezést a „Cyklopskori emlékekről Tarnán" (?) . . Irt emlékiratot a szatmármegyei vizszabályozó társulat alapszabályaihoz s a medencze-rendszerről. Ereszkedik időjóslatokba is s jövendöl nem csak az időjárásról, de a földrengésről is, különösen az „Egyetértés" és a Magyar állam" lapjain. A „Nera" czimü német lapban megvigasztalta 1879-ben a fejértemplomi lakosokat, kiket a földrengési vészhir megrémitett. (?) Kéziratban van a „Gondolatok a földrengésről" czimü értekezése. A tevékeny tanár kijelölt Munkács tájékán is ásvány s forrásvizeket, különösen a Lovácska és Lauka körül; annál nagyobb szenvedélylyel mert e városhoz őt rokoni kapocs füzi.

Ditz Henrik.

Született 1842. febr. 19. Olzberg nevü vestfali városban; a gymnaziumi tanfolyamot Brilonban elvégezvén, a jog- és államtani előadásokat a müncheni, innsbruki, berlini és göttingai egyetemekben hallgatta; 1865-ben az államtanból Münchenben megszerzé a tudorságot, értekezvén az Összesitésről Allgauban. 1866-ban megbizatott a bajor kormánytól annak megvizsgálásával, mily befolyást gyakorol a magyarhoni gabonatermelés a délnémet mezőgazdaságra? mivégből kiküldetéséhez képest beutazta azon évi április és május hónapokban Magyarországot s beható tapasztalatainak eredményeül kiadta „Die ungarische Landwirthschaft“ czimü munkáját 1867-ben, melyet Halász magyarra forditott s mely akkor nemcsak hazánkban, hanem a szomszéd országokban is szokatlan feltünést okozott. Ennek tulajdonitható, hogy a csakhamar nagy hirre emelkedett Ditz, ki aközben a Fröbel-féle „Süddeutsche Presse“ czimü lap szerkesztőségébe lépett, kapott meghivás folytán a gróf Schönborn-család munkácsi és szentmiklósi uradalmainak tanácsosául Munkácsra költözött s itt 1872. évig müködött; ekkor azonban elhagyván állomását, hosszasb olaszországbani tartózkodása után, őszkor Budapesten letelepedett s az ott megjelent „Ungarischer Lloyd“ czimü lap szerkesztésében tevékeny részt vett. 1874-től 1879-ig vezette Ditz herczeg Lichtenstein János jószágainak gazdászati igazgatását; jelenleg pedig a Fürstenberg cseh herczegi háznak főigazgatója Prágában.

Dohovics Bazil.

Született 1783-ban Ötvösfalván Máramarosmegyében; földmivelő atyját Dorhanicsnak hivták. Lelki vágyától ösztönöztetve, a helybeli kántortól tanult irni és olvasni, honnan a kövesligeti szomszéd helységben folytatta az elemi tanulmányokat, melyeket Huszton végze, hol a r. k. lelkésznél szolgálattal kereste élelmét. A gymnasiumot M.-Szigeten, a bölcsészeti tanfolyamot Nagy-Váradon s a hittudományokat részint Nagyszombatban, részint Ungvárt vé-

gezte. Pappá szenteltetett Bradács Mihály püspökhelyettes által Ungvárt 1811-ben és dolhai lelkészszé lett, hol két év mulva kerületi esperessé kineveztetett. 1824-ben nagylucskai lelkészszé és munkácsi esperessé lett. Néhány év mulva Munkácsra költözött, honnan 1844-ben a huszti parochiára tétetett át, hol 1849-ben meghalt.

A dolhai templom és paplak, a dolhai és munkácsi kerület több kőtemploma s különösen a nagylucskai g. k. szentegyház az ő fáradozásának gyümölcsei; de legszebb emléket hagyott e téren a munkácsi g. k. templomban, melyet a hajdani püspöki lakból alakittatott át; az ő közbejárására szerveztetett a munkácsi gk. iskola és biztosittatott állandó alappal.

Mindezen munkálkodása közben volt ideje a tudományok minden szakával foglalkozni nemcsak, hanem önerejéből megtanult zenélni, sőt órát is javitani; irt több önálló zenedarabot s jól kezelte az ecsetet is. Bacsinszky püspök halála alkalmából irt jeles költeménye általános feltünést eredményezett. Elméjének élénkségénél fogva, ő a tudományok egyik szakával sem foglalkozott állandóan, hanem röpködött egyiktől a másikra, s ép azért nagy müveket nem hagyott, de mindenütt mély ismeretet tanusitott. A költészet teréről csakhamar átcsapott a bölcsészetre, onnan a hittanra, majd a csillagászatra s ismét a természettudományra. 1825-ben irt a Felső magyarországi Minervában ily cim alatt: „A világ alkotmányáról egy lépéssel feljebb mint Cartész és Neuton." A csillagászatról irt 1829-ben a Tudományos gyüjteményben az 1823-ban megjelent üstökösről. Megjelentek következő költeményei: Carmen hungaricum leonino-elegiacum in laudem Agnellis Viser. Varadini 1807. Oda ruthenica ad monumentum Joannae Kovachich, Budae 1807. Elegia pro onomasi D. Joannis Sztankovics, Theologiae professoris Tyrnaviae 1809. Irt hasonló alkalmi verseket 1810. Bacsinszky András halálakor s egyet 1831-ben Csurgovics János helynök tiszteletére. Orosz ódája „Zaszpivaj mi zozulenyka" megjelent Lucskay Mihály orosz nyelvtanában s vallási tartalmu versei a Kutka-féle orosz g. k. vallástanban. Bölcsészeti müvei: A világ megnézéséből a Teremtő. Budán 1823." „A tudományra szolgáló észrevételek." Tudományos gyüjtemény 1824. Bacsinszky püspök életrajza. 1817. a f. m. o. Minervában. Kéziratban maradtak: „Lexicon philosophicum in 4° conscriptum Tyrnaviae 1809. Extractus sistematis Kantiani Tomi 2. in 4°. —

Funebrales et Festivales praedicationes in 4°., végre magyar nyelven: „Méhész gyüjtemény."

1831-ben a magyar tudományos akademia levelező tagjának választotta. Kéziratának iveit 1694-re teszik.

Duliskovics János.

Született 18'5. nov. 14. Holyatinban Máramarosmegyében papszüléktől. Iskoláit 1825-ben kezdé s végzé Ungváron, a bölcsészetet Kassán s a hittant Ungvárt. Felszenteltetett 1841-ben; helyettes lelkészül müködött 1848 végeig Szkotárszkán Beregmegyében, azontul 1850-ig Felső-Vereczkén, 1869-ig Alsó-Vereczkén s végre azóta a jelenig Szentmiklóson. Szabad idejét tudományos müvek olvasásával s történeti adatok gyüjtésével töltvén, ennek eredményeül tekintendő az általa 1874—1877. években három vaskos kötetben orosz nyelven szerkesztett és Ungváron nyomatott Magyar-oroszok története ily cim alatt: „Историческія черты угро-русскихъ."

Eőri (Pordán) Gusztáv.

Született Nagyberegen 1843-ban. Atyja Eőri Pordán Gergely mérnök volt Beregszászon. Iskoláit Sárospatakon kezdette meg s onnan a 6-ik osztályból ment Nagykőrösre, hol a 7. és 8-dikat járta. A szinészi pálya iránt nagy hajlamot érezvén, 1863-ban a nemzeti szinháznál mint szerelmes sikeresen vendégszerepelt s csakhamar oda be is fogadtatott s szakmájában (Naturbursch), melyet ugyszólván, nálunk ő teremtett meg, első tekintély lett. A budapesti népszinház megnyitása óta ennél állandóan müködik mint a közönség kedvence.

Eszterházy Miklós gróf.

Született 1582. április 8-án Galantán, meghalt Nagy-Höflányban 1645. sept. 11. Mind az ország nádora, és politikai s val-

lástani iró egyiránt nevezetes férfi. Ő 1610-ben bedeki Nyári Krisztinát nőül vevén, ezáltal a szentmiklósi és 1612-ben Mágócsy Ferencz özvegye Szerdahelyi Dersffy Orsolya kezével a munkácsi uradalmak birtokába jött s mint ilyen gyakran tartózkodott itt s emlékezetes intézkedéseket tett.

Frieder Mór.

Született Sárospatakon 1834-ben, hol a gymnasiumot is végzé. 1848-ban mint 14 éves ifju, a Pálkövi tanár által alakitott querillacsapatnál szolgált. Forradalom után Debreczenben folytatta tanulmányait, 1852 óta pedig a budapesti egyetemnél, hol orvosi vizsgát is tett; mint ilyen az 1859-ki olasz-fraucia hadjáratban vett részt s bővité tapasztalatait. Jelenleg Beregszászon mint járási orvos működik. 1879-ben irta „Az élet és egészség rendszabályai“ cimü könyvet. 1868-ban Pesten Hornyánszky nyomdájából megjelent: „Emlékirat“ a magyar zsidók egyenjogusitásáról, melyből közel ezer példány elkelt s tiszta jövedelme a szatmármegyei honvédegyletnek vala szánva. Irt számos cikket a gyógyászat orvosi heti- és társadalmi értekezéseket más lapokban.

Dr. Grynaeus Alajos.

Született 1804. Lipótujváron; iskoláit Ungvárt, Szatmáron és Bécsben végzé 1828-ban, a midőn pappá fölszenteltetett. Segédlelkészül Szigeten és Ungvárt működött, 1833-ban Bécsben nyerte a tudori oklevelet s 1837-ig Ungváron, 1842-ig pedig Szatmáron tanárkodott; majd Rónaszéken lelkészül alkalmaztatott, honnan 1846-ban Beregszászra neveztetett ki. Innen 1850-ben a budapesti egyetemre tétetett át tanárul. Irt számos verset s lyrai költeményt a szépirodalmi lapokba s füzetekbe, sok tudományos értekezést s önálló egyházi, vallási, ima és tankönyvet.

Gvadányi József gróf.

E tábornok és jeles költő született Rudabányán Borsodmegyében 1725. okt. 16. s meghalt Szakolczán 1801. decz. 1-jén. Mint huszártiszt 1755. táján hosszabb ideig tartózkodott Beregmegyében, hol azon időben a Festetics, Nádasdy, majd a Székely, a Nádor és Török nevü lovasezredek különösen Beregszász, Vári és Badaló környékén feküdtek. Itt irta Gvadányi a következő művét is: „Unalmas órákban, vagy is a téli hosszu estvében való időtöltés. I. darab: Badaló falunak Beregmegyében vidéke és ottan történt dolgok, más versekkel együtt" 87. lap. Kiadatott 1795-ben. Ő a hires „Peleskei Notarius" czimű bohózatnak és számos más műveknek szerzője.

Ilosvay Sámuel.

Született 1775. decz. 5. Ilosván. Iróul emlittetik a Magyar irók névtára 382. lapján, de művei elő nem soroltatnak. Tüzetesebb adatokat a családjától sem szerezheték.

Janka Sándor.

Született 1847. március 18. Som helységében, hol atyja ref. lelkész volt. Iskoláit Sárospatakon végezte, hol a hittan befejezése után gymnásiumi segédtanárrá lett s e minőségben 1867-től 1869-ig működött., a midőn a beregszászi ref. algymnasiumban tanárnak választatott s e minőségében megmaradt, midőn e tanintézet polgári iskolává alakittatott át. 1870-ben a papi vizsgát letéve ref. lelkészszé avattatott.

Irodalmi működését elébb szépirodalmi lapokban költeményekkel kezdette meg, később az egyházi irodalmi téren folytatta, hol, leginkább az Egyházi és iskolai lapokban számos nagyobb ön-

álló cikk és dolgozat jelent meg tőle. 1874-ben a „Bereg“ czimü lapot*) inditotta meg, mint annak szerkesztője és kiadója s azóta, egy év kivételével — midőn azt 1876. Gulácsy Dezső szerkeszté, folytonosan egész odaadó buzgalommal folytatja s szükség esetén annak majd minden rovatát — kivált az első években — nem ritkán maga irta meg. Nehány nagyobb beszély is jelent meg tollából, ilyen a Bereg 1876-ki folyamában ily cimű: „A szerelem hatalma“.

Geleji Katona István.

Született Gelén Hevesmegyében 1589-ben. Bethlen Gábor fejedelem, a reformátio buzgó védője, 1615. Geleji Katona Istvánt, ki már akkor mint hitszónok, iró és nyelvész nagy hirben állott, Beregszászból, hol mint az ottani virágzó ref. iskolának igazgatója működött, további kiképzése végett Heidelbergbe küldötte s visszatérte után ifj. Bethlen Istvánnal másodszor is oda meneszette. Majd Gyulafejérvárott tanárul, 1621-ben Károlyi Zsuzsánna mellé lelkészül és Bethlen fejedelem udvari papjául alkalmaztatott, mig 1633-ban erdélyi superintendensnek megválasztatott, mely hivatalt 1649. decz. 12-kén bekövetkezett haláláig viselé. Ő az unitáriusok elleni küzdelemben és a presbiterianiszmusz legyőzésében tevékeny részt vőn, mint hittudor erős vitázó s a kültöldőn elsajátitott érveknek s ismereteknek elmés tolmácsa volt. Számos hit és nyelvtani munkái mély tudományáról tesznek bizonyságot. Ilyenek: Énekes könyv — (Gradual — 1636); Váltság titka;; Prédikatiók, Titkok titka (1645—1649). Praeconium evangelicum 2 kötet. (1638/9) sat.

*) 1874. évben megindulván e hetilap, annak szerkesztője s kiadója volt Janka, főmunkatársa pedig Koródy Sándor; azonban kellő pártolás hiányában, Horváth István főispán közbejárására egy lapkiadó társulat vette át s folytatta kiadását 1875. végeig. 1876-ban az 1. szám kiadása után feloszolván a társulat, a lapot be kellett szüntetni sept. 3-ig, a midőn Gulácsy Dezső mint szerkesztő és laptulajdonos meginditotta azt s folytatta a 19-dik számjáig. 1877-ben ismét Gulácsy karolta fel s kiadta sept. 16-ig, a midőn a 31-dik számnál megszüntette azt. 1878-ban szünetelt a lap. 1879-ben ismét Janka S. vállalkozott a szerkesztésre s Deák János nyomdász a kiadásra, április 15-től azonban Deák visszavonulásával Janka maga adta ki junius végeig; akkor ő és Koródy együttesen karolták fel s laptulajdonos társakul kiadják kedvezőbb viszonyok közt folyvást.

Karlovszky Ida.

Született Munkácson 1833. május 10-kén, hol atyja Miticky Ferencz uradalmi ügyész volt. Ida, Karlovszky Gusztávhoz nőül menvén 1852-ben, férjével, ki ügyvédkedett egy ideig Munkácson tartózkodott, majd a hatvanas években férje törvényszéki biróul Kecskemetre kineveztetvén, oda költözött s néhány év mulva Budapestre, hol férje a királyi itélő táblához beosztatott. Kecskemét egyhangu sik földén kezdettek Ida művelt lelkében feltünni szeretett szülőföldc, Beregmegye bájdus tájai s merengései közben tanulni kezdé az irálytant s a francia nyelvet s itt egyszersmind megkezdé irodalmi működését. Első müve volt Göthe Mignonjának jeles forditása, mely a Hölgyfutárban megjelent. Majd egy két kötetes regényt irt: „A munkácsi rab“ cim alatt; a „Fővárosi lapok“-ban kilencz beszélyt s még többet más lapokban közölt, ezek közt sok a Rákóczy korszakából van meritve: A Magyarország és Nagy Világban megjelent tőle: „Néhány lap egy munkácsi hölgy naplójából“, melyben a forradalmi eseményeket irja le egy 15 éves leány szempontjából. Heiden után közölt néhány természettani cikket és számos tárcát, melyekbe áttudta ültetni a franczia irály könnyü modorát. A Vadász és versenylapba is dolgozott. Felolvasta a budapesti Nőképző egylet javára az Öltözködés történetéről irt értekezését, mely szintén a Fővárosi lapokban megjelent. Irt német cikkeket a Neue Bahnen és az Ischlben megjelent Kur-Salon cimű lapokba. Most „Egy szigoru itélet“ czimű regényen dolgozik és mint özvegy s több jeles figyermek ajnya, az országos magyar-gazdasszonyok egyesületének másodtitkára. — Fia Karlovszky Bertalan a festészet terén immár szép előhaladást tanusitott, másik fia K. Endre pedig a történelem terén működik s 1880. az országos levéltárhoz neveztetett ki tisztviselővé.

Kazinczy Ferencz.

A magyar irodalom e nagynevü ujjáteremtője, a kitünő nyelvész és koszorus költő (ki született Érsemlyénben 1759. okt. 27.

és meghalt Széphalmon 1831. aug. 22). a szabadságért s nemzete önállóságáért hevülő lelkületeért bünhödvén, 1800. aug. 25-kén a kufsteini fogházból a munkácsi várba hozatott s itt a Rákóczy terén álló ház 2-dik emelete negyedik zárkájában 1801. junius 28-káig tartatott, mely időben költői lelke a vár komor falai közt is élénken működött s azért egykor ittlételének emlékezeteül jegyezzük ide e sorokat.

Kiss Imre.

Született Nagyszombatban 1631. nov. 3., † 1684. okt. 25. Bécsben. Tudós Jezsuita és Báthory Zsófia fejedelemnőnek 1663-óta Munkácson és felváltva Sárospatakon 17 évig gyóntatópapja s I. Rákóczy Ferencznek nevelője lévén, nem csak tettel védte buzgóan a katholikusok akkor elnyomott ügyét, hanem mint egyházi iró tollal is működött s több ily munkát adott ki. Erős tollhareza volt Pósaházi János sárospataki ref. tanárral. A „Bensült veres kalap"-féle czikkekben a szellem akkori nyersesége ri ki.

Koháry István gróf.

Született 1649. március 11. a csábrági ősi várban, hol 1731. március 29. nemes lelkét is kiadá. Volt hadvezér, országbiró és költő. Thököly Imre 1682-ben elfogván a királypártjára buzgolkodott Koháryt a füleki várban, foglyul elébb Regéczen, majd Ungvárt, végre Munkácson szigoruan őrizteté, hol három évig tartott rabságában lelki fájdalmát s szenvedéseit verseléssel ügyekvék enyhiteni, mint azt az általa később kiadott: „A bu enyhitésére szerzett versek" (1684); „Vasba vert rabnak versekbe vett sétálása" sat. (1685.) igazolják. Itt erős lélekkel elmélkedett a „Szerencse forgandó voltáról" (1683.), mi őt kitartásra buzditá s lelke vigasztalását előmozditá. Itt szerzett verseinek ily cimet adott: „Munkácsiense Salicetum seu Antidotum Melancholiae." Költeményei később (1720.) Bécsben megjelentek ily cimen: „Munkács kővárában szerzett versek" sat.

Kömlei János

Munkácsi ref. lelkész volt 1800—1804-ig. Még 1790-dik évben forditá s magyarországi viszonyokra alkalmazva kiádta. „A szükségben segitő“ cimü képes könyvet; 1880-ban pedig ilyet: Az Urunk szent asztalához készitő hat heti penitentzialis könyörgések.“

Kóródy Sándor.

Született Daróczon Beregmegyében 1843. január 6., hol atyja, János tiszttartó volt. Tiz éves korában teljesen árvává válván, anyai nagyanyja özvegy Gönczy Sámuelné keze alatt növekedett. A gymnasiumot s jogtani folyamot elvégzé Sárospatakon 1863; majd a joggyakornokságot Beregszászon és folytatva Budapesten, hol 1865-ben letevé az ügyvédi vizsgát, minek következtében Beregszászon ügyvédi irodát nyitott. Ifjukorában nagy hajlamot érzett a szinészetre, azonban nagyanyja intései attól visszatarták, dacára annak, hogy Ujhelyben, Patakon s Beregszászon többször műkedvelőként fellépett s szinielőadásokat rendezett. 1866-ban Beregszászban szervezett műkedvelő társulatot, mely maiglan fennáll s bő jövedelmét jótékony s különösen tanodai czélokra forditja.

Kóródy a költészettel is foglalkozott. Első lyrai verse 1861-ben jelent meg a „Vasárnapi Ujság“-ban s később más szépirodalmi lapokban, naptárakban, emlékkönyvekben majd saját, majd Bodrog és Vérkeparti álnév alatt. A Bolond Miska, Gombostü, Kartács, Garabonczásdiák és Ludas Matyi czimü élcz és humoristikus lapokban Fa Jankó név alatt dolgozott; nemkülönben számos politikai s társadalmi cikkeket irt a 48-as párti lapokba, ugyszintén a „Bereg“-be, melynek főmunkatársa és segédszerkesztője. Kéziratban tart egy „Két haza“ czimü öt felvonásos drámát. Kár, hogy a rideg élet őt is leszoritá az irói pályáról, melyre annyi hivatással bir.

Kralitzky Anatol.

A munkácsi Bazilrendü g. kath. szerzetes monostorának házfőnöke, született Csebinye zemplénmegyei helységben 1835. febr. 12-kén, fölszenteltetett áldozárrá 1858. március 25-kén Eperjesen Gaganecz József püspök által, hol megelőzőleg vizsgát is tett a hittanból; majd félévmulva a Mária-pócsi házi theologiai intézetbe küldetett tanárnak az egyházjogi és történelmi tanokból. 1863-ban megválasztatott a munkácsi rendi közgyülésen a rend által szerzettitkárnak s ujonczok mesterének, mely állásban hat évig működött; majd 1869-ben a kraszna brodi közgyülésen a munkácsi monostor házfőnökének és rendi tanácsosnak, mely állást jelenleg is buzgón betölti. A „Kárpát" cimű Ungváron megjelenő oroszlapnak munkatársa. Ir orosz naptárakba s a galicziai ruthen időszaki kiadványokba különféle történelmi, népismei és statisztikai értekezéseket s beszélyeket, a minthogy „Elbeszélések a nép számára" cim alatt önálló munkát is adott ki orosz nyelven.

Literáty János.

Tordai Literáty János született Márok-papiban 1816. január 16. ref. szülőktől; iskoláit S.-Patakon végzé, hol az akkor működött magyar nyelvmivelési társaságnak buzgó tagja volt s a Szathmáry superintendens jubileuma alkalmával irt s három pályázó közül legjobbnak elismert költeménye nyomtatásban is megjelent. 1838-ban Munkácsra jött tanitónak, három év mulva letette a káplání vizsgát s ilyenül Gulácsra rendeltetett; majd Beregszászba került, honnan a Pesti divatlapba irányadó cikkeket s különféle más lapokba verseket és erkölcsi beszélyeket irogatott. Ilyenek: A Két Beregszászi, Radics Terénka, Kleopatra, Péterbán sat. Beregszászból Nagy-Bégányba ment lelkésznek, honnan 1850. április 7. Munkácsra választatott meg lelkipásztornak, hol folytonosan buzgón őrzi nyáját s felhagyva a szépirodalommal, olykor csupán komolyabb czikkeket közöl a protestans egyházi és iskolai lapokban, idejét nem

kis mértékben elfoglalván a fegyintézeti lelkészi állása is, melyet annyi szerencsétlen egyén vigasztalására s lelki javitására szintén egész odaadással betölt.

Lónyay Menyhért gróf.

Született 1822. január 6. Nagy-Lónyán ősi birtokán; atyja L. János valóságos b. t. tanácsos, kitünő tisztviselő s nagy hazafi (szül. 1796. decz. 15. † 1859. decz. 19.), annyja pedig Lónyay Florentina urhölgy.

L. Menyhért mint jeles államférfi, publicista és számos nemzet gazdasági s tudományos művek irója nevét ünnepélyessé tevé. Ifjabb korában megyei hivatalt viselt s már 1843. követnek, 1848-ban pedig megválasztatott népképviselőnek s kineveztetett állam titkárrá. 1867—9-ben volt magyar királyi pénzügyminiszter s alatta a visszaállitott alkotmányos élet első zavartalan korszakában az ország valóban anyagi gyarapodásnak indult. 1870-ben lett közös pénzügyminiszter, néhány évvel később pedig grófi rangra emeltetett. Ő valóságos belső titkos tanácsos és a Lipótrend nagy keresztese. Akademiai levelező tagnak 1858. decz. 15-kén, tiszteletbelinek 1861. decz. 20-kán, alelnöknek pedig 1866. aprilis 15-kén választatott meg, jelenleg mint annak elnöke s egyszersmind mint a tiszaháti kerület orsz. képviselője müködik; ilyennek Beregmegye részéről nyolcszor választatott meg, u. m. az 1839., 1843., 1847., 1848., 1861., 1865., 1869. és 1878. években.

Lónyay Gábor.

Megyénk gazdag birtokosa, jeles publicista s nemzetgazdasági iró született Deregnyőn 1805. okt. 4. Mint követ és népképviselő 1836-tól vett részt az országgyüléseken. 1848-ban volt ministeri osztályfőnök s a protestans ügyek előadója; majd ungmegyei főispán. 1869-ben Beregmegye tiszaháti kerülete egyhangulag megválasztá országgyülési képviselőjének. Az ötvenes években leforditá

s kiadá Papst hires mezőgazdasági munkáját és sokat közölt a Gazdasági lapokban. 1842 táján számos közjogi cikkeket irt a Pesti Hirlapba. Most az országos gazd. egylet elnöke.

Lorántffy Zsuzsánna.

Rákóczy György, erdélyi fejedelem s Munkács urának neje, mint ilyen különösen 1648-ban bekövetkezett özvegységében felváltva S.-Patakon és Munkácson tartózkodott s innen is gyakorlá a ref. egyház és iskolai ügyek előmozditására irányzott nemes törekvését. Ezen felül szeretett szellemi munkával is foglalkozni, kiadván „Mózses és a Prófétàk“ cim alatt 1641-ben egy bibliamagyarázatokat tartalmazó könyvet, melyre egy névtelen latin gunyverset készitett. Meghalt 1660. április 18.

Lucskay Mihály.

Született 1789. nov. 19-én Nagy-Lucskán Beregmegyében, hol Pap nevezetű atyja éneklész volt; fia azonban a helység nevét vevé fel. A hittudományokat Bécsben végezte s fölszenteltetvén Nagyváradon, az első misét 1816. nov. 24-én tartá születése helyén, hol egy évet segédlelkészül is töltött. 1817. évben a püspöki irodába hivatott be mint könyv- és levéltárnok, 1818-ban pedig püspöki titkárrá lett Pócsi mellett. 1827-ben lett ungvári lelkész, de már 1829-ben elhagyta e javadalmat és Károly lukkai herczeg meghivására Lukkába költözött udvari papjául; onnan 1831-ben visszatért Ungvárra és kerületi esperessé neveztetett ki, mely minőségben 1843-ban ott elhunyt. Hivatalos elfoglaltsága mellett ráért irodalmi munkásságra is, melynek termékei ezek: „Grammatica slavo-ruthene seu vetero slavicae et actu in montibus carpaticis parvae Russiae, seu dialecti vigentis linguae. Budae 1830.“ Két kötet „Egyházi beszédek“ Budán, 1831. Legérdekesebb munkája azonban a „Magyarországi orosz nép történetének leirása.“ E jeles mü öt nagy kötetnyi kéziratban a püspöki ungvári könyvtárban óriztetik.

Mezey József.

Született Szabolcsmegyei Kis Létán 1823. május 11-kén, hol atyja gazdatiszt volt, nemsokára azonban beregmegyei Misticzére kineveztetvén kincstári sókör-lovaggá, M. I. e szerény ruthen faluban élte gyermek éveit, irni olvasni atyjától tanulván; kedve telt már akkor rajzolgatni s szénnel, krétával alakokat rajzolt a falakra s deszkákra; később a helybeli orosz templom gyarlón festett szentjei lettek mintaképei. Kilenczéves korában Mária Pócsra küldetett a második elemi iskolába; a gymnaziumba pedig M. Szigetre, hol a buskomolyságra hajlandó gyermek 12 éves korában már ironnal s szinekkel arcképeket kezdett festeni. A harmadik osztályra Szatmárra vitetett, hol a püspöki tápintézetbe befogadtatott. Ott 14 éves korában irt egy kis regényt, mely kéziratban forogván, eltévedt; tizenöt éves korában az intézeti főnök nevenapjára egy 3 felvonásu szinművet szerzett, a következő évben pedig hasonló alkalomból tanára tiszteletére egy ötszáz versből álló pásztori játékot irt. A bölcsészeti tanfolyamot önerejéből fentartva magát jelesen végzé, miközben elveszté atyját. Nem lévén módjában akademiákon kiképezni szépen fejlő festészi tehetségét, mérnökké lett s e pályát a gyakorlaton kezdé meg; s egész szenvedélylyel mázolt tollal s ironnal aczélmetszeteket s kezde utmutatás nélkül olajban festeni s néhány hónap mulva már arczképezett e modorban. Ekkor ismerkedett meg Petőfi Sándorral, ki később benső barátjává lett; ekkor ült ő azon arczképhez is, mely 1879-ben a Vasárnapi ujságban megjelent. 1848-ban Bém táborában mint tüzér hadnagy szolgált a honvédeknél. A szabadságharcz lezajlása után Nagybányán vonta meg magát s egész odaadással festett s e korabeli versein az akkori nehéz idők tükröződnek vissza. 1850-ben először ment fel Pestre, hol Marasztoni műtermében hat hétig tanulmányozta a nagy mesterek müveit. Ez évben a Hölgyfutárban több költeménye jelent meg. Marko gyönyörü tájképei a muzeumban gyönyörrel tölték el s kitartásra buzditá festőjök pályája, ki a florenczi festész-akademia igazgatójává lett a nélkül, hogy valaha akademián tanult volna. Pénze eközben elfogyván Mezey ismét visszatért Nagybányára, hol ujabb erővel kezde a festészethez. Igy két év alatt némi tőkét szerzett s meg-

nősült, 1852-ben lakását Pestre tevén át. Itt festé a nagybányai r. kath. templom hat mellékoltárának képeit s midőn azokat elkészitve oda vivé, hosszabb betegségbe esett s többé nem is tért vissza Pestre, hanem a szatmári-egyházmegyében mintegy ötven oltárképet festett, valamint számos arczképet s csend és életképet, legörömestebb azonban tájakat, melyekből több a pesti müegylet tárlatában kiállittatott s az egylet és magánosok által megvétetett. 1857. ősz elején Munkácsra ment a Nagylucskai orosz templom négy főképét festeni, hol — több munkája is akadván, öt holnapot töltött. Deczember végén itt nagy meghülésből szembajt (kettős látást) kapott, minek következtében 1858 tavaszán felment Bécsbe, hol hatheti gyógyitás után baja elmult s még azon év ősz elején Munkácsra költözött családjával együtt. Itt négy évnél tovább lakott s festé a nagylucskai templom többi apró képeit, több arcz és tájképet, a munkácsi templomba oltár képekül Szent Jánost és Máriát; a felső schönborni és szerednyei templomokba 2 képet. Tövisfalvára egy szentháromság oltárképet; a b. v. ardói kápolnába egy szent Imrét s itt készült a m. szigeti templom főoltárának nagy képe is B. Károly; melyet midőn 1862-ben Szigetre vitt, meghülés folytán szemei ismét kezdének gyengülni; mindamellett 1863. február hó közepén Nagybányára ment az ottani főoltár (szentháromság) képét festeni. Szemeinek folytonos gyengülése következtében e munka már nagyon kinosan ment s ez volt utolsó müve. Ez év tavaszán báró Orbán Balázs meghivta Mezeit Erdélybe a székelyföld leirásához szükséges tájakat rajzolni és fényképezni, mely meghivást leginkább azért fogadta el, hogy orvosok tanácsa szerint is, a torjai kénes barlang és bodoki ásványos szemvizet használhassa szemei gyógyitására, mik azonban legkevésbbé sem segitettek baján; sőt midőn október közepén visszatért Nagybányára, már vezetőre lett szüksége. 1864. őszén Budára ment a dr Siklósy vizintézetébe, melyet három hónap mulva eredménytelenül hagyott el.

Ezután tiz éven át özvegy Szücs Lajosné házában Pesten talált menedéket nejével együtt, a legjelesebb pesti és bécsi orvosoktól eredménytelenül gyógyittatván. Most jóakarói tanácsára a hasonszenvi gyógykezelésre bizta magát . . . 1866-ban testben lélekben megtörve, a költészet muzsájánál keresett vigaszt s a Fővárosi lapokban kezdett dolgozni. 1870-ben költeményeiből egy kötetet bocsátott közre, mely a közönség oly páratlan részvétével találkozott, hogy a kétezer négyszáz előfizető kielégitésére egymás-

után három kiadást kellett rendeznie. Emlitett nagylelkü jótevője halála után, az önfentartás nehéz gondjával kellett pár évig küzdenie, melynek enyhitése reményében neje megtanulta a postakezelést s most Promontoron lakik, hol neje 1877 óta postamester.

Munkácsy Mihály.

Korunk e leghiresebb festésze született 1844. februárhó 20. Munkácson, a Demek Antal segédlelkész által febr. 24 eszközölt keresztelőn Mihály-Leo nevet nyerte. Atyja Lieb Mihály volt, róm. kath., kincstári sótárnok Munkácson, anyja Reök Czeczil ág. hitvallásu. Keresztszülői Steiner József és neje Reők Katalin. Lieb, ki a Munkácsy nevet már használni kezdé, 1850-ben meghalálozván, anyai nagybátyja Reök István ügyvéd vevé M. Mihályt gondviselő keze alá; ő azonban az 1848-diki eseményekért bujdosni kénytetvén, Mihályt asztalos mesterségre adta s Nagy-Károlyban Marosi nevü mesternél kezdett tanulni, e tájon, nevezetesen Kaplonyban lakván Mihály testvérei Lieb Gizella és Emil; itt 1861-ig üzte e foglalkozást, midőn hajlamánál fogva a festészetre adta magát s Békés-Gyulán Szamosi Eleknél kezdvén a rajztanuláshoz, három év mulva Budapesten, majd Bécs, München és Düsseldorfban folytatta kiképzését s igy e művészetet oly tökélyre vitte, hogy már az 1870-diki párisi mükiállitáson a „Siralomházban“ cimü festménye a legelső arany érmek egyikét nyerte. Nevezetesebb müvei: A kukorica-pattogtatás; Husvéti öntözködés, Árvizi jelenet, Lakadalomra hivogatás, Tépést készitő nők stb. Azóta számos képet teremtett, melyek hirét folyvást emelték. Közelebb Milton és A két család cimü képek kerültek ki keze alól. Munkácsy Párisban saját palotájában lakik, hol családot alkotott. 1880-ban festé Párisban legnagyobb képét: „Krisztus Pilatus előtt“, melyet egy amerikai százezer frankon megvásárolt. Munkácsy még 1865-ben egy párisi müárussal oly szerződést kötött, mely szerint nyolcvanezer frank előleg fejében M. husz évig minden képe árának csak egyharmadát kapja s a többi kettőt a müárus. E nyügkép nyomasztó állapot sem bénitá meg Munkácsy őserejét s müvészi lelkületét s hisszük, hogy az öt év lejártával még inkább fogja kifejteni nagy tehetségét. Eddigi müködése elismeréseül őt 1880.

nov. 4. Munkács város képviselőtestülete diszpolgárnak megválasztá ő felsége pedig Gödöllőn dec. 11. 1880. kelt legfelsőbb kibocsátványával a müvészet terén szerzett kiváló érdemei elismeréseül, Munkácsi előnévvel saját és törvényes utódai részére a magyar nemességet dijmentesen adományozta neki.

Oláh Béla.

Született Munkácson, 1853. okt. 9. ref. szülőktől. Atyja Samu a városnak husz éven át volt főjegyzője, anyja Gáthy Erzsébet. Iskoláit Munkácson kezdé, a gymnasiumot Debreczenben 1868—1871 végzé s 1872. a jogtant Kassán kezdé hallgatni. 1875. óta a munkácsi uradalmi ügyészségnél van gyakornokul alkalmazva. Már kassai jogász korában belmunkatársa volt az „Abauj-Kassai Közlöny"-nek s akkor ott egy kortesdalért a kassai kaszinó által kitüzött két aranyból álló pályadijt is nyerte. Azóta pedig egyes elbeszéléseket és versezeteket közölt a Bereg, debreczeni Tiszavidék, Családi kör és Pesti hölgydivatlap cimü lapokban.

Olsavszky Mihály Manó.

Munkácsi püspök, született Szepesmegyében Olsavicza helységben; a Bazilrendü szerzetbe lépett mint világi pap, mint a csernekhegyi zárda főnöke lett 1743-ban egyszersmind munkácsi püspökké is; mint ilyen lakását áttette Munkács városába, épittetvén magának széklakot azon a helyen, a hol most a g. katholikus templom áll. Meghalt 1767-ben s eltemettetett a m. pócsi sirboltban. Egy irodalmi munkát latin, magyar és orosz nyelven hagyott maga után. Magyar munkája e következő cim alatt jelent meg: „Az szeretet kötele, azaz a Napkeleti és Napnyugati anyaszentegyház között való egygyességről." Pécsett, Engel János József Betüivel 1751.

Papp Zsigmond.

Született Péterfalván, Ugocsában, 1856. julius 21. ref. szüléktől. Elemi iskoláit szülöföldén s a gymnasiumot és jogtant a sárospataki föiskolában végzé, 1880-ban az elméleti vizsgákat is jó sikerrel letette; jelenleg joggyakornokul müködik Kóródy Sándornál Beregszászon. Még mint jogász nyert negyven forintnyi pályadijt ily cimü munkálatával: „Az alispáni hivatal eredete, állása, jogköre hajdan és most.“ Közölt számos sikerült verset a Bereg cimü lapban. Sokat várunk tőle.

Paulay Zsigmond.

Született 1848. május 2. Pesten; atyja Ferenc ott, majd M.-Szigeten, Ungvárt és Kassán kincstári ügyész lévén, Zsigmond iskoláit ezek szerint végezte azon helyeken. 1869. évig Polenán a postán gyakornokoskodván, 1870-ben postamesterré lett Máramaros-Szurdokon és 1872-ben Bátyuban Beregmegyében. Már mint ilyen végezte a jogot Sárospatakon, hol birói államvizsgát is tett s Vass Gyula ügyvéd mellett a három évi gyakorlatot kitöltötte. Közben a postaügyről s egyebekről vidéki s fővárosi lapokban cikkeket s levelezéseket irt s igy lett ismeretes a postamesterek közt, kik 1868-tól évenkint gyüléseket tartanak Budapesten, minden három megyéből küldvén egy képviselőt. Ez értekezletekből keletkezett egy egyesület „Magyar, horvát, szlavonországi postamesterek egyesülete“ cim alatt, melynek megalkotását s a felsőbb jóváhagyást Paulay eszközölvén, lett 1875-ben annak titkárává. Ezen egylet célja a magyarországi postamesteri kar érdekeit védeni, első sorban magyar postatörvénykönyvet szerezni, illetőleg a postaügyet, mely még osztrák szabályok szerint igazgattatik, a magyar törvényhozás által szabályoztatni s a vidéki postaintézményt ujból szervezni.

Ily célból irt Paulay 1871-ben egy 14 ivből álló „Postász“ czimü könyvet, később 1875-ben irta a „Postaügyi rendtartást“, melynek 1878-ban II-dik kiadását javitva és bővitve kiadta. Ezek-

ben a polgári perrendtartás mintájára foglalta össze a postakezelés szabályait; e második kiadásból 3800 példány kelt el s a postaügyből minden rendü és rangu maig is abból vizsgázik, mert más ilyen magyar könyv nincsen. Az egyletnek közegre és szerkesztőre lévén szüksége, Paulayt választotta az 1878-diki közgyülésen szerkesztőnek s megbizta egy egyleti szaklap kiadása és szerkesztésével; mivel pedig más helyen vagyis a távolból szerkeszteni bajos, P. saját munkái kiadása céljából is könyvnyomdát szervezett Bátyuban 1879. január hónapban s a lapot „Postai Szemlész“ cim alatt azon évi febr. 1-én meginditotta s annak azóta 5—600-ra menő előfizetői mindinkább szaporodtak. 1880-ban ezt német nyelven is kezdé kiadni ily cimen: „Post Zeitung“. E két lapot azonban még az 1880. év folyamában megszüntette.

Jelenleg sajtó alá késziti az „Ujság szerkesztése és kiadása nagyban és kicsinyben“ cimü szintén 14 nyomtatott ivre terjedő munkáját s a postaügyi rendtartás 3-ik kiadását, mely 1880-ban meg is jelent Szatmáron.

1879-ben szerkesztette P. a Postai szemle naptárát és a Posta és távirdai fali naptárát, előbbit két, utóbbit háromezer példányban. Forditja s a jövő évben kiadja a „Postatakarékpénztárak Angliában, Franciaországban és Németországban“ cimü munkát az eredetiekből, mivel az egylet azok behozatalát is óhajtja. Paulay erélyétől, képességétől és munkásságától még sokat várhatunk.

Reviczky Bay Ilona.

Bay Ilona született Surányban 1837. sept. 4. Atyja ludányi Bay Gábor, anyja csicseri Ormos Katalin. Növelését a szülei háznál nyerte; jól választott nevelők tanitása mellett elsajátitá nemcsak a festészetet s zenét, hanem a komolyabb tanokat is. Majd Reviczky József nejévé lett. Családi körén kivül élvezetet talált utazásban, szellemi munkásságban s a jótékonyság gyakorlatában. Koronkint szellemes utleirásokat, elbeszéléseket s más cikkeket közölt az időszaki sajtóban s alapitó tagjává lett a m. tört. és más társulatoknak, melyeket pályadijak kitüzésével anyagilag is szeret támogatni. Csarodai szép örökségét bérbeadván, Debreczenben tartja állandó lakházát.

Szabó Cziril.

Született 1838. aug. 22. Sztavnán Ungmegyében gk. vallásu szülőktől; a gymnasiumi tanfolyamot Ungvárt kezdé és Szatmáron végzé, hol az érettségi vizsgát 1856. tette le. Fölvétetvén a munkácsi egyházmegyei növendékek közé, a hittudományok tanulására a bécsi központi gk. növeldébe küldetett, hol az egyetemnél a szláv nyelvészetet is négy éven át tanulta. Majd tanári pályára lépvén, 1862. évben az ungvári főgymnasiumnál az orosz nyelv és irodalom tanitásával foglalkozott. Ez állomásán szerkesztette s kiadta Orosz nyelvtanát s irt egy kis orosz irodalmi történeti vázlatot. 1868-ban szerkeszté s kiadá Orosz olvasmányok gyüjteményét. 1867. jul 1-től 1869. junius végeig szerkeszté az Ungvárt alakult és Szent-Bazil nevü orosz irodalmi társulat által kiadott „Szvjet" cimü ruthen irodalmi hetilapot s e társulatnak elébb titkára majd igazgatójául foglalkozott a társulat több kiadványainak szerkesztésével. 1869-ben tanképesitést nyervén a budapesti m. k. középtanodai vizsgálati bizottmánytól az orosz nyelvészetből s a történelem és földrajzból, 1870. március 2-án állomásán rendes tanárrá kineveztetett, majd 1871. sept. 12. a szegedi m. k. főreáltanodához áthelyeztetett. Itt a déli szláv nyelvek tanulására adta magát s különösen a szerb nyelvet sajátitá el. — 1879-ben egészségi szempontból szabadságoltatván, Munkácson telepedett le.

Szále Julia.

Született Kovács, Szále Péter gróf Schönborn Ervin munkácsi és szentmiklósi uradalmaiban gazdászati felügyelő neje, lakott a szentmiklósi régi kastélyban, hol férjét, kihez árván akarata ellen adaték, állandóul kerülve, a természet bájaiban keresett szórakozást s rajongó lelke merengéseit gyarló költeményekben nyilvánitá, melyekből nehányat Tabódy József Munkács leirásában függelékül kiadott. Irt nehány helyirati cikket is, különösen a Vahot-féle „Magyarország képekben" cimü folyóiratban névszerint a Szentmiklósi

kastélyról, Szereduyei váracsról sat. 1857. aug. 17-én alig 24 éves korában lőfegyverrel önként vetett véget szüz életének, mely kétségtelenül, jobb sorsra volt érdemes.

Szerdahelyi Gábor.

Tudományos jezsuita. Született Munkácson, nemes szüléktől 1661. január 22. s mint tanár és egyházi iró egyaránt érdemeket szerzett. Meghalt Kassán, 1726. január 24.

Szilvay Iván.

Született Szuszkón Beregmegyében 1838. március 15. gkath. pap szüléktől. Atyja Szilvay Antal, anyja Legeza Katalin. Az elemi iskolákat 1846—7. s azontul 1854-ig a gymnasiumot Ungvárt, a 7. és 8-dik osztályt 1856—7-ben Szatmáron a r. k. papnöveldében végzé, hol az érettségi vizsgát is letette. Az első s második évi theologiára felküldetett a pesti központi papnöveldébe, hol 1856/8-ig hallgatta e tanokat, majd a 3—4 évi tanulmányokat Ungvárt végzé. 1862. febr. hónapban nőül vette Rácz Péter duszinai g. k. lelkész szép leányát Máriát s azon évi nov. elején azután fel is szenteltetett. Mint áldozár atyjánál Szuszkón segédkezett, 1865-ben Duszinán ipja halála után helyettesi lelkészül müködött; egy év mulva ismét Szuszkóra ment segédül, hol 1871. január 1-től mint lelkész él. Irodalmi munkássága terjedelmes; kár, hogy többnyire orosz nyelven dolgozik. Kiadott egy csomó verset Uriel Meteor álnév alatt, nehány beszélyt és regényt. Ezek közül nagyobb terjedelmüek: Az örökös ifjuság és a Seszták cimüek. Számos humoristikai müvei közül érdekesebbek: A krajcáros komédia, Egy napos királyság, A vas kalapos emberek, A legujabb idők kronikája stb. Ir a Kárpátba s a galiciai ruthén lapokba népismei s más komoly tartalmu cikkeket és értekezéseket, a minthogy az Ungvárt a hatvanas években kiadott Szova (Bagoly) cimü humoristikus hetilapban számos csipős és célzatos cikket irt, mi Pankovics István

akkori püspökkel viszálykodásba sodorta. Ennek egyébiránt életrajzát is megirta.

Szunyoghy Sándor.

Született Munkácson 1852. márcins 21., hol iskoláit is kezdé s a gymnasiumot itt és S.-Patakon, Lőcsén, Eperjesen s M.-Szigeten folytatta, hol az érettségi vizsgát is letette 1870-ben. A Bereg és más különösen humoristikus lapokba számos gunyoros és vig, kedélyes verset s nehány elbeszélést és románcot, milyen a „Pósainé“ sat. közölt.

A jogi pályára lépvén, 1875. sept. 25. tette le az államvizsgát s azóta joggyakornokul müködött.

Könnyed tollához nagy reményeket kötének, midőn őt a halál Munkácson 1880. tavaszán váratlanul az élők sorából kiragadá.

Spálinszky Tádé.

Festész. Született Galiciában. 1767-ben a Csernekhegyi monostorban mint szerzetes tartózkodván, Dömöczki és Csendes szent János képeit festé, melyek a zárda éttermében függnek; a kisbereznai monostorban pedig az ottani templom két énekkari oldalán a nyolc evangeliumi boldogságot eszményileg ábrázolta, mely figyelemre méltó. Csernekhegyről áttétetett a hegyaljai Zombor mezővárosba helyettes lelkésznek 1807., ahol ingyen festette az ottani templom részére a képtárt (ikonosztaziont) és ugyanott meg is halt 1809-ben.

Szoniczey János.

Született Drégelypalánkon 1824. febr. 18. Az olvasást szülő helyén kezdé tanulni, 1833-ban az elemi osztályt Léván s itt folytatva végzé 1838-ban a négy gymn. osztályt a kegyesrendüek alatt;

az 5. és 6-ik osztályt Pozsonyban végezvén 1840-ben bevétetett az esztergom-megyei papnövendékek közé. A bölcsészetet Nagyszombatban hallgatta s megkezdé a hittudományokat is, szabadabb gondolkozása folytán azonban 1845-ben leteve a papi öltönyt és sietett Keszthelyre, hol gazdagyakornokul hallgatta a georgikoni előadásokat. Ismeretei gyarapitása végett 1846—7-ben végezte Pesten a veterenariát s 1847. okt. Forgách Miklós gróf honti viski uradalmában mint gazd. irnok nyert alkalmazást. 1848-ban beállott a honvédek közé s 1849-ben Komáromból kiszabadulván, mint annyi más honfi, állomás nélkül „szerte nézett s nem lelé honját e hazában." 1850-ben és 51-ben a marhavész kiütvén, mint okleveles állatorvos a vészes helyeken müködött, tanult és észlelt. 1852-től 1856-ig Lontón mint kasznár alkalmaztatott. 1857. január 1. napján vevé át Lónyay Gábor nagylónyai gazdaságát Beregmegyében, hol azóta buzgón müködik. A gyakorlat mezejére lépve, kezdett a lapokba irni gazdasági cikkeket az általános gazdászatról, a földmivelés, termelés, állattenyésztésről, utalva mindenkor a helyi viszonyok szoros figyelembevételére. 1865-ben ténykedett a Gazdasági lapokban a beregi gazdasági egyesület alakitása mellett, mely hoszszas vajudás után megalakult, szervezkedett, de nem — müködik. Irt neve, álnév s egyes betük alatt sokat, hasznosat.

Tabódy József.

Régi, ungmegyei nemes család ivadéka, született 1837-ben, május 11-én Budapesten, hol atyja tabódi és fekésházi Tabódy Pál akkor mint a gróf Károlyi család, Eszterházy Károly és Grassalkovich hercegnő jogügyi igazgatója lakott; s ki 1844/7-ben országgyülési követül, majd később a forradalom után Bereg és Ugocsamegyék főnökeül és főispáni helytartóul alkalmaztatván, ez utóbbi minőségben sok éven át Munkácson és Beregszászon tartózkodott. Anyja Bukovszky Klotild vala. T. József a gymnásiumot és a jogtani folyamot Budapesten elvégezvén, 1861-ben a helytartótanácshoz gyakornokul kineveztetett, azonban már a következő évben Beregmegye főjegyzőjévé, majd 1865-ben egyszersmind törvényszéki ülnökké, ugyanazon évben ungmegyei főszolgabiróvá, 1867-ben főügyészszé, nemsokára a m. k. pézügyminiszterium fogal-

mazójává s 1870. pénzügyi titkárrá lett, mely minőségben jelenleg is Budapesten lakik. Még 1860-ban kiadta: „Munkács multja és jelene Magyarország történetében“ czimü müvét, 1861-ben pedig „Ausztria hivatása“ cimü röpiratát. Azóta a folyóiratokban megjelent számos különféle czikkein kivül, magyarra forditott számos francia és angol regényt. 1880-ban cs. k. kamarási méltóságot nyert.

Terleczky Vladimir Ipoly.

Született 1810. sept. 17. Vohliniai kormányzóság Volya nevü helységében, orosz lengyel római kath. polgári szülőktől. Iskoláit végezte a zsitomiri gymnasiumban és a vilnai akademián, a hol orvostanból oklevelet nyert. Húsz éves korában megnősült és Vilnán mint gyakorló orvos működött, mig neje a lengyel irodalommal foglalkozott. Kiütvén 1830-ban a lengyel felkelés, ebbe Terleczky is mint orvos a sebesültek gyógyitása végett bevonatott. Midőn a felkelés leveretett és neje meghalt, T. kiskoru egyetlen fiával kimenekült s Franciaországban Monpelier városban vett lakást. Itt megtanulá a francianyelvet, uj vizsgát tett és folytatá az orvosi pályát. De ez nem elégitette ki. Egy nagy eszmén törte fejét, t. i. keleti és nyugoti egyház egyesitésén. Ez okból átköltözött Rómába, hol a jezsuita akademián hallgatta a hittani folyamot, melynek bevégeztével tudori oklevelet nyert és egyszersmind „Missionarius apostolicus“ rangot a propagandától.

Barnabo bibornok mint a hitterjesztők elnöke által Párisba küldetett, hol Sibour párisi bibornok-érsek által a negyvenes években áldozárrá fölszenteltetvén és a párisi főegyházmegye papjai közé fölvétetvén, alapitott egy hitterjesztő intézetet, melynek tiszteletbeli tagja Scitovszky primás is volt, ki dusan segélyezte az uj intézetet. Az intézet növendékei voltak. 4—6., fiatal lengyel emigransok. A jelzett intézet fentartására egy „keleti társulat“ Párisban, melynek ő titkára volt, tagjai és elnöke a magasabb francia nemesség tagjai. Már elejètől fogva ezen társulatnak és intézetnek legnagyobb ellenségei voltak a római jezsuiták, kik nagy befolyàssal birtak a propogandánál és megbénitani igyekeztek az intézet működését.

Mindezt megirta Terleczky egy Lembergben 1862. évben megjelent munkájában orosz nyelven, már mint osztrák alattvaló.

Kiütvén 1852-ben a Krimi háboru, a franczia kormány jónak látta beszüntetni a Terleczky-féle intézetet, minek következtében ő Bécsbe jött, könyvtárát és kápolnai készletét odaajándékozván a lembergi „Народной домъ“-féle intézetnek, Nagy-Miklós munkács egyházmegyei áldozár és bécsi Szent-Borbáláról nevezett gör. kath. központi papnövelde igazgatójának ajánlata folytán jött 1853. évben a munkácsi monostorba, hol Halecskovics Elek tartományi főnök által bevétetett a szerzetbe. — 1860-ban áttette lakását Galicziába az ottani Bazilrendü szerzetbe, lakván Hosó nevü monostorban. A galicziai helytartó gróf Goluchovszky Agenor mint idegent és emigranst gyanus szemmel nézte és sok kellemetlenséget okozott neki, miért ő visszakivánkozott Magyarországra a szerzetbe, melybe 1863. vissza is vétetett. Lakásul adatott neki a zemplénmegyei krasznabrodi kolostor. 1864-ben kineveztetett ungmegyei kisbereznai monostor-főnökké; 1871-ben pedig a munkács-csernekhegyi monostorba tétetett át nyugalomra. Itt lakott 1872. május 12-ig, akkor kivándorolt Oroszországba, mint hazájába, kinyervén előlegesen a cártól amnesztiát az 1830-dik évi forradalomban való részvételéért. Most Florenczben lakik herceg Demidoff Pál San-Donato-féle villájában, mint házi pap száz rubel havi fizetés mellett.

Művei orosz nyelven: 1. Keleti utja. Lemberg. 1862. 2. Kempis Tamás, orosz forditása 1856. 3. Fiatalkori versei 1853. Przemisl. Dolgozott azonkivül a párisi Gothier-féle „La Union créttiénne“ cimü kath. folyóiratba és galicziai lapokba. Visszatérvén Oroszországba átlért az orosz orthodox vallásra, melynek követői voltak ősei is leszámitván nagyatyját és édesanyját.

Umlauff Győző.

Frankvelli Wgrag, született Rzeszov galicziai városban 1836. március 23., hol atyja akkor fenyitő törvényszéki elnök volt. A gymnásiumot Czernovitz, Lemberg, Nagy-Szeben, és Bécsben végezte, a jogtanfolyamot pedig kezdette a pozsonyi akademiában, hol atyja az ötvenes években cs. k. főtörvényszéki elnökül lakott, s folytatta Bécsben és Budapesten, mig végre a jogtudori cimet a gráczi egyetemnél nyeré el. A különböző helyeken való tar-

tózkodásának köszönheti, hogy az osztrák és magyar birodalmak majdnem valamennyi nemzetiségeinek nyelvét gyakorlatilag elsajátitá. Nem sokára azután letette igen jó sikerrel a budapesti egyetemnél az elméleti állami s a gyakorlati birói és közigazgatási vizsgálatokat; majd ugyanott az ügyvédi vizsgát, miután már elébb Bécsben az osztrák törvényekből is nyert ügyvédi oklevelet.

1857. évben állami szolgálatát a budai helytartóságnál kezdé, mint gyakornok alkalmaztatván a pestmegyei hatóságnál; 1858-ban kineveztetett a félegyházi szolgabirósághoz tollnokká, 1859-ben törvényszéki segéddé Somorján és 1860. a pozsonyi pénzügyészségnél fogalmazóvá; 1863—4-ben Selmeczen vezette mint kiküldött a pénzügyészség teendőit s itt annyira megkedvelteté magát finom modorával, hogy a szabad királyi város őt polgárává megválasztá: majd 1865-ben mint pénzügyészségi segéd Pozsonyban az urbéri és alapitványi ügyek előadójául működött. 1867-ben a lembergi pénzügyi igazgatósághoz tétetett át fokozott fizetéssel; a következő évben azonban kilépvén az államszolgálatból, Bécsben a gróf Schönborn-család központi igazgatóságánál előadóul és ügyészül alkalmaztatott s magán ügyvédséget is folytatott; majd 1872-1875-ben mint a nevezett grófi család munkácsi és szentmiklósi uradalmainak tisztfőnöke (praefektus) működött Munkácson, mely alkalomból Munkács város is megválasztá őt diszpolgárává, ő felsége pedig a Ferencz József-rend lovagkeresztjével kitünteté. Majd azonban kezelési elvi kérdésekben az akkori bécsi központi igazgatóval Chornitzer Edével ellentétbe jövén, elhagyta diszes állását s Bécsbe költözött, hol az ügyvédséget folytatta s egyszersmind De Pretis os. k. pénzügyminiszter felhivására a nemzeti bank birálójául alkalmaztatott, mely bizalmi szerepet különösen most a magyarkorona országai s Galiczia és Bukovinára nézve hitelmegállapitásoknál sikeresen folytat. 1877. évben gróf Schönborn Ervin belátván Umlauffnak a jószágkezelésre nézve tett javaslatai helyességét, őt öszszes jószágai főintézésével tanácsosi czimmel megbizta.

Ennyi sokoldalu tevékenység mellett ráért irodalmi munkálatokra is. Még 1859-ben ugyanis kiadott egy füzetet a közigazgatási hatóságok ujon szervezéséről, mely tetszéssel fogadtatott. Atyjának 1861. évben bekövetkezett elhunyta alkalmából kiadta ennek életleirását, ily czim alatt: „Wirken eines österreichischen Justizbeamten". Hosszabb ideig működött munkatársul a Tribune czimü törvénykezési lapnál, az Austria czim alatt

megjelent nemzetgazdászati folyóiratnál, valamint a Pester Lloyd és Neue freie Presse hirlapoknál.

1880. évben kiadta Mária Krisztina spanyol királyné egybekelése alkalmából „Brautlieder“ cim alatt egy kötetnyi verseit, valamint „Heimats Klänge“ cim alatt ugyanakkor egy vaskos kötetben költeményeit, melyek közt Petőfinek nehány általa németre sikerülten átültetett verse is foglaltatik. E diszes kiadványok tetemes jövedelmének felét a murciai vizkárosultak s felét a beregi inségesek felsegélésére forditotta.

Uszkay Miháy.

Született Kerecsenyben 1824. sept. 16. nemes földbirtokos szülőktől. Iskoláit Sárospatakon s a jogtant M.-Szigeten végzé. 1846-ban Pestre ment oly célból, hogy magát ott az orvosi pályára képezze, azonban csakhamar mint felesküdt táblai jegyző (juratus) meghalt ott 1847. március 5-kén. Kossuth Lajos az általa szerkesztett Pesti Hirlapban gyászkeretü jegyzékben közlé halálát, jó indulattal viseltetvén Uszkay iránt, ki e lapban is serényen dolgozott, a minthogy ez időben számos népismei értekezést irt, mint a Vahot Imre által szerkesztett „Magyarföld és Népei“ cimü füzetekben a Tiszavidéki népéletről. Nehány költeménye s egyéb érdekes közleményei megjelentek a lapokban, s bizonyára a hazának még nagyobb szolgálatot tett volna jeles tollával, ha a deli termetü, müvelt lelkü s szorgalmas ifiut a halál oly korán el nem szólitja a földi pályáról.

Várady Gusztáv.

Született 1836. január 30. Gulácson, hol atyja György birtokos s csendbiztos vala. Iskoláit Gulácson 1842. kezdé, 1843-ban Sárospatakra vivék őt szülői, hol 1849-ig a gymn. tanulmányokat folytatta. A forradalom alatt otthon a gulácsi ref. lelkész tanitá őt a VI. latinosztályra. 1850. Debreczenbe ment, hol a 7—8.

osztályokat végzé középszerü eredménynyel, mennyiben vig kedélye gyakran zajos mulatságokba sodrá. Innen a bölcsészeti tanfolyamra ismét S.-Patakra ment, hol 1857-ig a hittant hallgatta; itt azonban csakhamar elhagyta a lelkületével ellenkező komoly pályát és felcsapott szinésznek, mely pálya iránt nagy hajlamot érzett. Ez időben irta „Az utolsó Árpád“ czimü öt felvonásos drámáját is, mely jó sikerrel adatott elő több hazai szinpadon s 1862-ben Sárospatakon nyomtatásban is megjelent. Atyja rosz szemmel nézvén fia szinészeti foglalkozását, minthogy unszolására sem akart Gusztáv attól elválni, 1861-ben Szatmárra ment s őt elfogva haza vitte, a midőn azután szülői kérésének engedve, három heti felmondás után végbucsut mondott a vándor pályának és még azon évben harmadizben ment S.-Patakra, hol a jogtanulmányokat kitünő sikerrel bevégzé s az addig szerzett és a Szépirodalmi lapokban nagyrészben megjelent 79 versét ily cim alatt kiadta: „Költemények. Irta Várady Gusztáv. Sárospatak. Nyomatta Forster R. a ref főiskola betüivel. 1863.“

1864-ben Budapestre ment a királyi táblához joggyakornokul, hol Tallian birónál működött s dolgozott a napi lapokba. Csakugyan itt irta a „Három vőlegény és egy mennyasszony“ cimü bohózatot is, mely a vidéki szinpadokon többször, a budai Népszinházban pedig háromszor adatott elő. Másolata Kóródy Sándornál van Beregszászon. 1868. április 4-kén letevén az ügyvédi vizsgát, 1869-ben nyitott Beregszászban ügyvédi irodát. 1870-ben Naménybau megnősült, azonban csakhamar 1873. május 2-kán Beregszászon tüdővészben elhunyt.

Kiemelendő, hogy amint az ügyvédi pályára lépett s családot alkotott, egész lélekkel neki adta magát a kenyérkereseti munkára, összeférhetlennek találván azt a költészettel. Lényéből teljesen eltünt az egykori kedélyesség. Családja jövőjét megállapitani, lett főtörekvése, miben azonban korai halála megakadályozta.

Venelin (Hucza) Ivanovics György.

Született Nagy-Tibaván (Szolyva vidékén) 1802. aprilis 22-kén papszülőktől. Tiz éves korában elveszté atyját Hucza Jánost. A gymnásiumot Ungvárt végzé, hol a hatodik osztályból kispapnak

fölvétetett. A bölcsészet első évét Szatmáron, a másodikat pedig a lembergi egyetemnél végezte. A történelemre nagy hajlamot érezvén, elvált a papnöveldétől s Venelovics Venelin álnevet vevén fel, minden idejét a lembergi könyvtárakban tölté. Vágya lévén a szlávnép őstörténetét kideriteni, azért oroszországi utazásra szánta magát s 1823-ban sok viszontagság után Kisenevbe érkezett s itt mint nevelő két évet töltött s folytatta tanulmányait. 1825-ben Moszkvába ért, hol az egyetemnél orvositan hallgatóvá vétetett fel s 1829-ben tudori oklevelet nyert. Ekkor jelent meg első történelmi müve is ily cim alatt: „A régi és mai Bolgárok“. E munkája által a császári orosz akademia figyelmét magára vonván, 1830-ban állami költségen elküldetett Bolgárországba kutatásainak folytatása végett, különös feladatul nyervén, hogy ott egy bolgár nyelvtant is szerkeszszen, mit ő teljesitett is. Ez utjában hatvanhat régi okmányt és egyéb számos történelmi adatot gyüjtött, melyeket az akademia 1840-ben kiadott Venelin magyarázatai kiséretében s kinyomatta első bolgár nyelvtanát is. Majd a szlovének és tótok őstörténeti kutatásaira forditá figyelmét, minek eredményéül kiadta: „Az ős és mai szlávok“ cimü kritikai müvét, mely orosz nyelven 1841-ben a moszkvai egyetemi nyomdában jelent meg.

Venelin jellemzetesen minden alkalommal kifejezést adott a német történet irók részrehajló és önző irányáról, melynek eredményeül később egy müvet is irt, ily cimen: Skandinavmania és annak hódolói. Moszkva 1842. A. Szemen nyomdája“. Ebben a biráló szerencsésen dönti meg Baier és Schlötzer történészi tekintélyét. Kár, hogy e müvet teljesen befejezni nem engedé Venelin korán bekövetkezett halála, mely 1839. március 26-kán megtörte a fárasztó munka, honvágy és zord égalj által sokat szenvedett férfit, ki életében oly sokat dolgozott. Kézirataínak nagy halmaza Molnár nevü barátjának jutott birtokába, ki szintén mint szatmármegyei orosz pap fia vele kivándorolt s Moszkvában gyakorló orvossá lett s Venelin 44 kisebb müveinek kiadásáról gondoskodott.

Venelin, ki 1836. óta volt az orosz történelmi és régészeti társulat tagja, résztvett a moszkvai hirlapok, a Teleskop, Moszkvai Figyelő, a Vallásügyi miniszterium lapjának és a Hazai okiratok tárának szerkesztésében. Váratlan halálának hire megrendítette különösen a bolgárokat, kik nem csak szép kőemléket emeltek a Szent

*

Dániel-zárdában levő sirja felett, hanem nevét nemzeti dalaikban is megörökiték.

Verbőczy István.

A hires törvénytudós, ki 1460 táján állitólag ugocsamegyei Verbőcz helységben született, történeti adatok szerint (századok 1876. 438. lap.) a beregmegyei Kerepeczy családtól eredt, Kerepeczy Ósvát fiai közül való lévén, a szomszéd Verbőczre szállt, mely birtokot Kerepeczy Barla, ki Zsigmond király udvarában 1429 táján főasztalnoki helyettes volt és testvérei János deák száz forinton megszerezték Zoard örököseitől, honnan azután e vezeték nevet felvevé. Anyja Deák Apollonia. Meghalt 1541.

Vezendy Zsigmond Simon.

Festész. Született 1808. április 19. szatmármegyei Vezend nevü helységben magyar zsellér szülőktől. A festészetet tanulta Szatmáron. A szerzetbe lépett Csernekhegyen 1831-ben, pappá szenteltetett Nagyváradon 1835. Vulkán püspök által. 1844—1845-ben festette Zemplénmegyei Vidrány és Palota nevü helységek templomaiban a képcsarnokokat mint krasznibródi monostor szerzetese. 1848-ban Csernekhegyre tétetett át, hol festett több rendbeli képeket, valamint egy Szent-Miklós oltárképet a csernekhegyi zárdatemplom számára. A festészeten kivül szerkesztett hangjegyekben egy „Irmologion“ nevezetü énekkönyvet is, mely kéziratban ott maiglan megvan. 1855-ben tétetett át M.-Pócsra, hol mint helyettes lelkész 1861. elhalálozott.

Zágonyi Károly.

Zágonyi Albu Károly született Tisza Eszláron 1809. aug. 25-én, hol atyja Gedeon ref. pap volt; anyja Liszkay Julianna vala. Tanult Nánáson és Debreczenben, hol a hittani folyamot jó sikerrel

végzé. 1831-ben alkalmaztatott Mező-Váriban rektori minőségben; 1835-ben volt káplán Csonkapapiban, 1836. paphelyettes Barabáson, 1837-ben megválasztatott rendes lelkésznek Mátyuson; 1839. lett kislónyai pap, 1840—1862-ben működött ily minőségben Isnyéten, mely évben Szernyére meghivatván, ott a hivek teljes megelégedésére 1875. évig buzgólkodott, melynek husvét másod napján, március 29-én meghülés következtében rövid szenvedés után tüdőlobban elhunyt.

Nagy hajlammal viseltetett a tudományok iránt, különösen a történelem volt kedvenc szakmája. Számos jegyzeteket tett egyházmegyéje történetére vonatkozólag. Összegyüjté e megye lelkészeinek és tanitóinak névsorát. Vaskos kötetbe foglalta a magyar királyok, fejedelmek s azok nejei és családjai s a királyok nevezetesebb mozzanataira vonatkozó adatokat. Azonkivül közölt számos egyházi cikkeket a felekezeti lapokban.

Zahoray János.

Született Máramaros-Szigeten 1835. junius 17. r. k. szülőktől. Iskoláit ugyanott és Budán végzé, hol hajlamánál fogva a festészetre adta magát, miben nagy tökélyre vitte. Különösen szép arcképei nagyrabecsültetnek. Budán 1868-tól 1875-ig mint festő és rajztanár működött; onnan azután a munkácsi kir. gymnasiumhoz tétetett át, festészeti és természetrajzi tanárul. Ő festé a többi közt 1878-ban a beregmegyei főispánok és helytartók azon arcképeit is, a melyek a megyeház termét diszitik; ugyanott láthatók tőle Ferenc József királyunk és Deák Ferenc arcképei.

5. Közegészségi ügy.

Beregvármegye lapályos téreit hajdan, de közvetlenül a tiszaszabályozás előtt is még tömérdek mocsár, tó, posvány és különféle vizáradások áztatván, az ennek következtébeni rothadás által a levegőben keletkezett illó termények s ártalmas szervi anyagok a vidéket egészségtelenné tevék, a korhadás és villanyosság által keletkezni s a levegőbe jutni szokott ozon nem lévén képes az aránytalan nagyobb mennyiségü veszélyes légi szerveket ellensulyozni s elpusztitani. A lázak, különösen a váltók, igen gyakoriak valának s e miatt a vidék rosz hirbe jutott. Ellenben a megye felső hegyes tájain jobb levegő uralkodott s itt száz éves koru emberek épen nem tartoztak a ritkaságok közé.

Hogy a koronkénti ragályok és dögvészek e megyében is dühöngtek, azt a fenmaradt jegyzetek igazolják.

1348-ban a fekete halálnak nevezett dögvész pusztitott, nemkülönben 1571 és 1568-ban a „pestis."

1679-ben itt e veszélyes ragály ismét mártiustól október végeig dühöngött; valamint 1710-ben, s ez II. Rákóczy Ferencz bukásának is egyik előmozditó oka lőn, mennyiben seregében a fegyelmet meglazitotta; még 1711-ben is tizedelt e borzasztó kór a lakosok közt, mely azután 1713-ban is jelentkezett, e miatt eloszlattatván, akkor VI. Károly alatt a pozsonyi országyülés is. 1738-ban ismét kiütött az országban a pestis, nevezetesen Szendrő táján s 1739-ben e tájon is, elterjedvén Csarodáról az egész megyében.

A helytartótanács csakhamar szigoru óvintézkedéseket léptetett életbe. Alsó Vereczkénél a határt katonasággal elzáratta, e vég-

ből oda rendeltetvén 1 tizedes, 1 őrvezető és 20 közlegény az Alt-Stolffenbüthen-féle sorezredből, mig a Tiszánál szintén felállittattak őrök s az átjárás eltiltatott; később a kormányszék annyira ment intézkedésében, hogy a ref. lelkészeknek szigoruan megtiltá, hogy templomaikban a praedestinatioról szónokoljanak s a határnál huzamos veszteglések tartattak. Az egészségügyi bizottság élén akkor e tájon királyi biztosul gróf Károlyi István állott*). 1741-ben, ugylátszott, hogy a vész végkép megszünt, minek örömére Tedeumok s egyéb isteni hálatiszteletek tartattak. Az uradalmi tisztek is utasittattak a gróf által, hogy hálaadó ünnepélyt rendezzenek, mégis megjegyeztetett, hogy ezuttal a szokásos lakmározások maradjanak el; azonban a rövid öröm csakhamar ismét aggállyá változott, mert 1742-ben a pestis ismét, még pedig nagyobb dühhel jelentkezett, oly iszonyuan pusztitván, hogy Munkácson julius 27-től nov. 9-ig csupán 694 lélek maradt életben. Az itteni grófi majorban és udvarban egy vén hajdu kivételével az egész cselédség kihalt s e miatt állitólag bujában a hajdu is megőrült, mi azonban inkább a betegség utóhatásának tartható, a vészen átestek nagyrésze őrülségbe szokván esni. Ez alkalommal a munkácsi német lakosok egy kápolnát emeltek a városon kivül Rókus, Sebestyén és Czecil tiszteletére, mely jelenleg már bent a városban, a Kőrösvégutcza közepén áll, az elavult r. k. temetőben s csakugyan maiglan Pestis-kápolnának neveztetik. Ekkor Beregszászon is 300-nál többen estek el a borzasztó vész áldozataiul.

A hatóságilag megalakult bizottság elnökeül Sebbei György neveztetett ki Macsoláról, ki a Tiszakörüli átjárókat elzáratta s a vész állásáról szóló jelentéseket bekivánta. Ezekből kitünik, hogy julius 21-kén a ragály, minden elzárás dacára, már Váriban jelentkezett s aug. 2-kán Munkácson is. A helységek s városok mindenütt elzárattak, különösen a szerednyei vonalon állittatván be a közlekedés. E miatt a munkácsi lakosság zugolódni kezdett, de az uradalmi tisztek által nyujtott segélyezés s biztatásaik folytán a rend helyre állt. Az urad. felügyelőnek okt. 7. gróf Berényi Tamáshoz Ungvárra intézett jelentésében mondatik, hogy Váriban azon napig 200-nál több ember halt meg. Paszika körül is nagyban dühöngött s az uradalom részéről, gr. Károlyi István főbiztos engedélyével, az itteni nyomorral küzdött jobbágyság számára Szabolcsból szerzett életnemü osztatott el. Még 1743. őszén is fordultak elő halálesetek, nov. 18-án már csak Paszikán, Kis-Bresztón, Bartházán és Sarka-

*) Munk. urad. levéltár.

don tüntek fel egyes esetek szórványosan, mig Leczfalván 4 férfi. 4 nő és 2 fiun kivül az egész lakosság kiveszett.

1753-ban a szomszéd lengyel földön dühöngvén a dögvész, a határ Beszkiden ismét elzáratott.

1755. végen ismét jelentkezett a vész; 1756. január 20-kán Szentléleky Ferenc szolgabiró eredménytelen vizsgálatot tartott a Krajnán, hol a pestis állitólag ismét kiütött, de a lakosoktól eltitkoltatott volna. Azonban Erdélyben csakugyan dühöngvén a vész, junius 23-kán kelt helytartótanácsi rendelet folytán a határ ismét elzáratott és a Lengyelországból jövők 42 napi veszteglésnek vettettek alá, mi végből itt uradalmi telken egy ideiglenes veszteglőház állittatott. Az utlevelek szoros megvizsgálásával megbizattak Munkácson Joó Mihály és Beregszászon Dessewffy Imre szolgabirák, kik az igazolvány nélkül érkezteket visszaterelltették, mi végből az egész megye széle villás őrökkel elállatott. Ekkor Munkácson következő sebészek: Stierk, Teller, Seitl, Adam és Fischer — ugy látszik mindannyian tisztességes németek — alkalmaztattak. Gróf Sztáray főbiztos erélyesen működött, valamint alantas tisztei is, igy 1756. nov. 4-ről jelentik Alvinczy András, beregmegyei ugynevezett passualis biztos és Widder Ádám sebész, hogy Alsó-Vereczkén közelebb személyesen meggyőződtek arról, hogy a kiállitott puskások éjjel is minden érkezőt a szokásos „Verdó“-val fogadnak s megállitnak. Ekkép szerencsésen megszünvén a rettegett vész, az 1757-ben hálaadó Tedeummal ünnepeltetett. Az uradalom kiadásai ez intézkedések alkalmából 968 frt $9^3/_4$ krra rugtak.

1768-ban inláz és vérhas járványilag uralkodott.

1769-ben a lengyel tartományokban ismét dögvész mutatkozván, felsőbb rendeletre junius 21-kén kiszemelték báró Barkóczy Károly egészségügyi királyi biztos, Gombos György alezredes és Löffler Kerestély Alsó-Vereczkén az uradalmi birtokon azon 36 □öles területet, melyen a veszteglő intézet felállittatott, mely maiglan „contumationalis“ háznak neveztetik; ugyanakkor itt külön bizottság is szerveztetett. 1770-ben Oláhországban kiütvén a pestis, a vereczkei átjáró ismét elzáratott, mindamellett 1771-ben Zemplén felső szélén jelentkezett.

1792-ben megyénkben, különösen fent a verchovinán, az oroszok közt észleltetett a francia betegségnek elnevezett bujasenyv, melyet a táborozásról hazakerült katonák terjesztének s mely nem sokára a hatóságok figyelmét is magára vonta. 1793-ban itt ismét a vérhas kegyetlenkedett, 1795-ben pedig az egész megyében jár-

ványilag a süly (scorbut) és a süly köszvény, mi ellen dr. Sebők Sándor, megyei főorvos Váriból, febr. 1. keletkezett terjedelmes gyógyutasitást adott ki.

1801-ben pestis-nek elnevezett oly betegség uralkodott e tájon, mely rövid folyamában kiütött hólyagszerü halálos kütegekkel (Petetschen) végződött.*)

1803-ban különösen Nyiresfalván a bujakór korlátlanul elterjedt.

1805. Beregszászon az inláz járványszerüleg dühöngött, s az ottani akkori szegény lakosságon nagy pusztitást okozott.

1831. évben a cholerának borzasztó hire kezdé rémiteni hazánkat, melynek megakadályoztatása tekintetéből csakhamar a Lengyelország felőli határ elzárása megrendeltetett. E végből febr. 12-én Piringen hadnagy parancsnoksága alatt 31 gyalog katona kiküldetett a határszélre; ezekből el volt helyezve egy káplár (tizedes) 15 legénynyel Verbiáson, egy másik öt legénynyel a Beszkiden, ugyanannyi Timsoron és Bilaszoviczán. Az ezeknek kijárt kenyér süttetett fele rozsból, $^1/_4$ buza és $^1/_4$ árpából s nyomott egy-egy adaga $1^3/_4$ fontot; azon időbeli számadások szerint, lévén akkor egy pozsonyi mérő rozs 5 frt 30 kr., buza 8 és árpa 4 frt, került egy adag kenyér $12^3/_4$ krajcárba.

A junius 2-án Beregszászon tartatott gyülésen szerveztetett a megyei vész-bizottmány, melynek tagjai voltak Lónyay János első alispán elnöklete alatt Dercsényi János, kir. tanácsos, Bornemissza János, Freyseysen Dániel, urad. tisztfőnök, Döbrentey Imre, urad. előadó és táblabiró, Scheffmann Ferenc, Balogh Ferenc, Gecsey György adószedő, Komjáthy Péter, szolgabiró, Andrásy József aladószedő, Bősz János aljegyző, Bornemissza Antal alügyész, Román Ferenc, Bornemissza Lajos esküdt. Az ülésekre meghivattattak különben az illető esperesek is, mint például augusztus 10-én Szentmiklósra Laurencsik Kerestély munkácsi fő, Dohovics Bazil és Lipeczky János gk. esperesek s az illető szolgabirák.

Jóllehet a megye elzároltatott, mégis már junius 23-án észleltetett Csetfalván az első kóreset, s már aug. 12-ig 21 helységben 137-re szaporodott a megtámadottak száma, ezekből meghalt 76 s meggyógyult 41, husz ápolás alatt maradván. A szokatlan vész rendkivüli rémületet okozván, szükséges volt, hogy a vészbizottság erélyes óvintézkedéseket léptessen életbe, annál inkább, mert a közrémületben megszünt müködni a rokoni és baráti sze-

*) Urad. levéltár.

retet, az iszony és önfentartási ösztön felülemelkedett az emberbaráti érzelmen és könyörületen. Eleintén nem találkozott ember, ki a kinoktól gyötörthez közeledni vagy azt megérinteni merte volna, az elhunytat pedig, főleg ha az szegény volt, dög gyanánt vonszolták ki horgon a nép legalábbvalói kényszerültségből. A vész által megfertőztetett házak kiürittettek és elzárattak, s csak hosszu idő mulva ruddal töretvén be ablakaik, 24 óráig szellőztettek. Valencsik Márton sebész különösen kiemeltetett a vészbizottság által, fáradhatlan buzgalma s önfeláldozó bátorságáért érdemesnek találtatván arra, hogy napidija — 1 (mondd egy) forintra emeltessék! Ő volt az első a vármegyében, ki egy B.-Végardóban az epemirigyben meghalt férfi hulláját felboncolta s a kór tüneteit megvizsgálta, a Tiszavidéken, Lónyától Ugornyáig folyton látogatta a vészes helyeket s a betegeket önkezüleg ápolta és dörzsölte.

A gyülekezetek megtiltattak, e miatt sem vásárok, sem nagyobb isteni tiszeletek nem tartattak, a harangozás megszüntettetett, a postán érkezett levelek pedig átlyukasztva s megfüstöltetve osztattak szét. Érdekes e tekintetben, a kor illusztratiójául a munkáos városi vészbizottságnak julius 31-ki határozatait itt előhozni, melyek következőleg hangzanak: „Mai naptól fogva a postalegények az oroszvégi korcsmában szállásoltatnak el, kik a városbeliekkel érintkezésbe nem jövén, az elébb a hidvégnél megfüstölt táskákat átveszik s a más állomásokról hozottakat nem a városba, hanem csak a hidszéleig hozván, a földre leteszik, hol azok calormeleg vizzel meglocsoltatván, más cseléd által Munkácsra behozatnak. A nyiresfalvi állomásról jövő postalegények Munkácsot elkerülve, Podheringnek veszik utjokat és igy vagy a vizen keresztül, vagy annak áradása esetében az uj malomnak és onnan Klastromalján keresztül Oroszvégbe hozzák. Ezen rendszabály mind a közönséges postára, mind pedig a sürgönyökre nézve megtartandó, mig Cserszky János, postamester magának a városon kivül más helyet fog szerezhetni és addig Munkácson lakni kénytelen."

Később a hidi és vásárhelyi vámházakban cseréltettek ki a postacsomagok egy negyedórai hevertetés és szellőztetés után.

Julius 31-én a munkácsi görög katholikus templomban, midőn a lelkész a szószékről a cholera ellen hatóságilag megrendelt óvintézkedéseket kihirdeté, a bizalmatlan nép felzódult s botrányos nyilatkozatokat tett, miért később többen megbüntettettek. A hosszu elzárás a kereskedelemre zsibbasztólag hatott, az élelem, különösen

a fűszer, a cukor és kávénak ára szerfelett emelkedett, miért is a vészbizottság a közlekedés tágitását inditványozá.

A hatóságilag gyüjtött részletes jelentések és kimutatások szerint, előfordult aug. 26-ig 42 helységben 729 kóreset, ezekből meggyógyult 184, meghalt 379 s további ápolás alatt maradt 166. — Junius 23-tól december 20-ig pedig 85 helységben megbetegedett összesen 1267 ember, kik közül meggyógyult 472, meghalt 662 s ápolás alatt maradt 133 s már akkor 48 helységben teljesen megszünt a vész, a többiben pedig szünőfélben volt.

Azóta e félelmes ragály többször beköszöntött ismét, igy 1849-ben, midőn szelidebben folyt le, mint 18 év előtt s áldozatait leginkább a harcosok soraiból szedé; ekkor az aug. hónapban a megyén át Lengyelország felé vonuló orosz hadsereg katonái közül utközben és a Munkácson rögtönzött kórodákban tömérdeken hullottak el; aug. 28-án itt Nikolajevics ezredparancsnok is lelvén halálát.

1855-ben ismét feltünt e ragály s a megye majd minden vidékén, a sikon s vizmentében épen ugy, mint a trachyt- és homokköves hegyes tájakon egyaránt jelentkezett. Igaz, hogy némely helységben, mint például Holubinán, hol százan felül haltak meg, dühösebben pusztitott, mint más népesebb községben, sőt némely szomszédos helyeket érintetlenül mellőzött.

Végre az 1871. évben Orosz- és Lengyelországban dühöngött epemirigy innen 1872. sept. 14-én hazánkban is kiütvén, Ungvármegyén át, hol september óta pusztitott, okt. 22-én megyénkbe is behatott; eleinte Munkácson és Palánkán csak szórványosan jelentkezett, dec. 11. óta azonban már járványilag lépett fel. Igy a tél szokatlan lágy és esős napjaiban hovatovább terjedett, különösen a lapályon Munkács és Beregszász körül, hol még 1873. évben is kérlelhetlenül tizedelt. Munkácson keletkezése óta 1873. márczius végeig 250 egyénnél többet támadott meg, kiknek fele áldozatául is esett, a mikor egyszerre erejéből veszíteni s a helyett Nagy-Lucskán pusztitani kezdett. A munkácsiak könnyebbült szivvel hitték, hogy immár megszabadultak a vésztől, midőn junius végén s különösen julius elején ujolag és pedig rendkivüli hevességgel fellépett s nem csak itt, hanem a hatóságok és vészbizottságok erélyes óvintézkedései dacára, az egész megyében iszonyuan pusztitott. A Tisza mentében, Beregszászon, Munkácson s különösen a megye nyugati részén Mogyorós táján gyakran valóságos ázsiai jelleggel dühöngött, áldozatait nehány óra alatt, orvosi gyógykezelés dacára,

végezvén ki. De nem csak a megye alsó, lapályos és trachit s agyagos talaju részén, hanem fent a hegyek közt az 1346 lábnyi magasan fekvő Vereczke, Serbócz, Bukócz, Hukliva s Volócz erdős, hideg légü vidékein is tizedelt a különben is akkor inséggel küzdött szegény nép közt. Az öldöklő kór nem és korra való tekintet nélkül ragadta ki ugyan áldozatait, azonban mégis ott, hol a tisztaság, rendes és mértékletes élet és nyugodt kedély honolt, kevésbbé fogékonynak észleltetett titkos ereje. Ugy látszik, hogy e kór, mely rendesen éjszak felől közeledik, Europában immár meg fog honosodni.

Munkácson a második kóridőszak aug. 16-kán szünt meg, az utolsó időben minden ötödnap csak 2—2 eset fordulván elő, e mellett azonban az epe- és váltóláz megszaporodott s szintén több áldozatot kivánt. September hónapban azután az egész megyében megszünt az epemirigy. Hivatalos adatok szerint

Munkácson	megbetegült	680,	meggyógyult	198,	meghalt	482,
Beregszászon	„	435	„	171	„	264
a Tiszaháti alsójárásban	„	1423	„	865	„	558
„ felső járásban	„	596	„	296	„	299
kaszonyi „	„	2011	„	1032	„	979
alsó vereczkei „	„	1017	„	521	„	486
munkácsi latorcza jobbparti		1705	„	730	„	975
„ „ balparti		1574	„	681	„	893
felvidéki járásban	megbetegült	1004	meggyógyult	668	meghalt	336
Összesen	„	10,435	„	5163	„	5272.

A $64._{77}$ □mfd terjedelmü és 159,223 lakossal biró Beregvármegyében a fönebbi kimutatás szerint megbetegedett cholerában a népesség $6._{4}$ százaléka, meghalt $3._{3}\%$; mértföldenkint megbetegült 164 és meghalt 82 ember. S minthogy az 1873. nov. 23-ki hivatalos kimutatás szerint, midőn az országban 388 községben még 2978 egyén további ápolás alatt maradt s a 138 törvényhatósághoz tartozó 6380 községben 8,491,861 lakosságból megbetegült 433,295, meggyógyult 247,718 és meghalt 182,599 egyén ehez viszonyitva megyénk, az összes törvényhatóságok közt a 6-ik helyet foglalá el, mennyiben csupán Zemplén 13,766, Bihar 10,980, Heves 9248, Békés 7803, Bács-Bodrog 6971 és Arad 5459 halottjaival haladták meg; azután jött Szatmármegye 5088 halottal. Az országnak járványnyal ellepett összes területére nézve ily arány mutatkozott: $5._{114}$ a betegülési, $2._{158}$ a halálozási és $42._{111}$ a betegülés-halálozási százalék.

A ragály folytán lettek megyénk területén 110 nő özvegygyé

és 561 gyermek árvákká, kiknek sorsáról részint a hatóságok részint magán adakozók gondoskodtak. Isten mentse meg hazánkat hasonló csapástól!

1879-ben a Verhovinán Kanora tájékán a roncsoló torok lob — diphteritis — lépett fel, hova Galicziából csempésztetett be s számos egyént — gyermeket s ifjut egyaránt — ragadott el áldozatul; nevezetesen 13 helységben megbetegedett 288 egyén, kik közül 149 meghalt. Azóta Munkácson, Beregszászon s a megye más vidékein is mutatkozott e borzasztó kór, de csak szórványosan.

1881. év tavaszán a hagymáz (typhus) nagy mértékben dühöngött és sok áldozatot elragadt.

A megyénk területén átalán divatozó betegségek közé sorolhatók a különféle egyszerü, lobos és ragályos lázak, különösen pedig a hagymáz és váltóláz, mely leginkább éretlen gyümölcs evéstől ered; a gyuladásokból: az agylob, szemlob, légcsőlob, a kisdedek torokgyikja, mellhártya, és tüdőlob, torok-, gyomor- és béllob, hashártyalob; továbbá a kütegekből: az orbáncz, vörheny, kanyaró, csalánküteg, himlő, rüh, ótvar, kölesküteg, sömör, különféle kelések és pokolvar; nemkülönben aranyér, hasmenés, vérhas, sárgaság, köszvény, a bujakór különféle nemei, vizkór, szélkórság, aszály, tüdővész, különféle idegbajok, fog- és fülfájdalom, szamárhurut és mellgörcs; a lobos daganatok s kelévények, főleg a körömméreg, s különféle fekélyek szintén nem ritkák. A szuszkói, szaszókai és ploszkó-völgyi oroszok golyvára hajlandók. Az erőszakos halálesetek, milyenek vizbefulás, ártalmas gőzök beszivása, kötél vagy golyó általi halál, fagyás, villámütés, méregzések, különösen vadgombák és növények által, hála Istennek, a ritkaságok közé tartoznak. Az öngyilkostól iszonyodik különösen a köznép s azt az előtt tiszteletlenül takariták el; lehet azonban, hogy az idők változtával e mánia itt is hovatovább elterjedend s az öngyilkossági esetek — a nagyobb városok példájára, — nálunk is megszaporodandnak.

A halandóság általában megyénkben nem nagyon kedvezőtlen; igy 1864-ben ezer szülöttre jutott 0—5 éves halott 316, mely arány azóta kevésbbé változott; a halálozás tiz éven felül Beregben 11.6%.

De az egészségügyre hatóságilag is nagyobb gond forditattik, mint egykor; igy mig 1780-ban az egész megyében az 1758-ban alakitott munkácsi egyetlen kisszerü gyógyszertár mellett, csupán

1 megyei főorvos és 2 sebész müködött, most 7 járási orvos és ugyanannyi járási bába alkalmaztatik s ezeken felül több magán orvos is müködik, ugy, hogy az 1871-ki összeirás szerint találtatott a megyében összesen 16 orvos, 2 sebész és 37 bába. Ezekből esett a tiszaháti járásra 6 orvos és 23 bába*). Kár, hogy ily arány a gyógyszerészetre nézve nem találtatott. 1860. évig nem volt csupán Munkácson, Beregszászon és Naményban négy gyógyszertár s akkor egyre-egyre esett 16 □ mértföld és 32,222 lakos; azóta azonban még Alsó-Vereczkén, Bilkén, Tarpán, és Kaszonyban is szerveztetvén uj gyógyszertárak; esik jelenleg egyre 8 mértföldnyi terület és 20 ezer lakos. Mind a mellett sok távol fekvő vidék lakosa mind az orvos, mind a gyógyszertől való megrögzött félelem miatt — idő előtt pusztul el.

Általában el lehet mondani, hogy nálunk a közegészségügy még igen elhanyagolt, kezdetleges állapotban sinylődik. Közkóródák, ápoldák, lelenczházak nincsenek; a faluk, városok, udvarok tisztántartására, az első vizek, büzhödt léget árasztó pocsolyák elvezetésére ugy szólván senki sem ügyel, ugy a halálesetek megállapitására sem: miért más müveltebb államokhoz képest a halálozási arány nálunk még folyvást aggasztólag megdöbbentő!

Mi már most a **házi állatok** egészségi állapotját illeti: megyénk e tekintetben sem áll rosszabbul más területeknél; sőt mennyiben bő és tápdus sikföldi és hizlaló havasi legelővel bővelkedik, állithatni, hogy e tekintetben megyénk kitünő. A falusi gaz-

*) 1867-ben müködött a megyében 1 fő és 6 járási oros, 3 bába és egy állatorvos, 1 urad. és 6 magánorvos. 2 sebész és 5 magán bába, összesen orvostudor 8 és sebész 8. Ezekből esett 16,487 lélekre és 8.09 □mfdre 1 orvos és illetőleg 1 sebész, általában 8243 lélekre és 4.04 □mfdre egy egészségügyi személy.

dálkodó nép egyik fő vagyonát képezvén a marha, azért annak ápolását szivén viseli. A felsővidéki orosz inkább maga koplal, sem hogy tehenkéjét, melyből családja táplálkozik, s néhány tinócskáját éhezni engedje. Mindamellett vidékünk sem ment a gyakori marhavésztől és ragályos betegségektől, mik között leginkább a vértályog, süly, körömfájás, vérfolyás, lépfene és zsigerbajok szerepelnek.

Tán nem lesz érdektelen ez alkalommal a koronkint felmerült ily kisérleteket az uradalmi levéltár adatai szerint felsorolni:

1729-ben Munkácson 150 marha hullt el rövid idő alatt s a munkácsi és szentmiklósi uradalmak területén háromezernél több. 1732-ben a marhák nyelvein keletkezett pokolvar ragadt el sokat. 1736-ban marhavész dühöngött; 1744-ben ismét Lengyelországból csempésztetett be; ekkor különösen Vári körül olyannyira pusztitott, hogy a kár itt junius 6-ig hatóságilag 3860 frt 45 krajcárra becsültetett, számittatván egy-egy ökör 35, tehén 16, tinó 11 és bornyu 4 frtba. E vész megyénkben 1748-ig tartott. 1754—1757. ben ismét, valamint 1760 és 61-ben, különösen Vári körül. 1768. a telelő juhok hullottak, a felvidéki oroszoknál több 700 darabnál. Az 1771—1774-diki marhavész alkalmával Szvieten nevü országos főorvos adott ki nyomtatásban egy gyógyitási utasitást, mely azonban a kivánt és igért sikert épen nem eredményezte. Ily vész megint kiütött 1778., 1782, 1784 és különösen 1786, évben, midőn magának az uradalomnak 147 szarvasmarhája elesett, jobbágyainál pedig május és junius hónapokban 484 darab. — 1789 és 90-ben süly és körömfájás dühöngött, azután pedig 1791-től 1794-ig a marhavész aggasztó módon pusztitott; legelébb Szuszkón és Holubinán jelentkezett julius hónapban. Ez ellen Tolnay Sándor egyetemi barmász-orvostanár és Fekésházy György, pesti tanár nyomtatott utasitást terjesztettek; ez utóbbi különösen az általa ujonnan feltalált „katona porát“ dicsérte főleg, miután Petheő József, Pesten lakott dziveszti püspök által is ajánltatott. 1799-ben ismeretlen mérges rovarok jelentkeztek, melyeknek csipéseitől sok marha elhullott; orvasságul és óvszerül a szekér kenőcs használtatott. 1800-ban ismét marhavész ütött ki, 1802-ben pedig Kis Martinkán és Tibaván fordultak elő egyes esetek. 1805-ben májféreg, 1808-ban Polenán, Szentmiklóson és Beregszász táján marhavész dühöngött; valamint 1810 és 1816-ban is Hukliva táján. 1829-ben lengyel kereskedők Budapestre hajtván marhát, ezek utjokban terjeszték a marhavészt, olanyira, hogy september hónapban csak

Munkácson 393 darab esett el. 1831-ben nem csak a szomszéd megyékben, hanem itt is pusztitott a keleti marhavész, 1833-ban a körömfájás, 1834-ben pedig, midőn a szomszéd Gácsországban a keleti marhavész megszünt, az itt ütött ki. A beregszászvidékiek ekkor óvszerül az erdőségbe hajták marháikat, igy a beregszászi uradalmi tiszt a Nyárasgorondra s a rafajnai rengetegbe tereltette, azonban nov. 21-ig itt is 25 darab esett vész áldozatául. 1836. január 18-kán kiütött a vész ismét Sztrabicsón, 22-kén Nagy-Lucskán, később más helyeken, még fent Huklivún is; ugy 1838-ban ban is. A minthogy e veszedelmes baj azóta is többször sujtá megyénket, különösen az ötvenes években.

---

6. Inség.

E cimen kifejezni akarom a lakosság azon nyomasztó helyzetét, melyet részint rosz termés, részint más külső ok miatt koronkint szenvedett. Hogy a XVIII. századot megelőzött harcias időkben, gyakran nehezült inség és drágaság a megye népeire, a történet igazolja; a nyomort az átvonuló hadseregek és portyázó csapatok koronkint csak sulyosbiták, minek következtében több falu, mint például Kerepecz, teljesen elpusztult, mások pedig mint Munkácsujfalu (A. Schönborn) s Ujdávidháza az országuttól a távolabbi erdőkbe rejtőzni s oda ősi tanyáikat is áthordani kényszerültek. — Kár, hogy a régibb korból kevés adat maradt fel a természet egyes csapásaira nézve, különösen megyénket illetőleg, s e tekintetben biztos feljegyzések leginkább a 18-dik század kezdetétől erednek. Bő forrásul szolgál ez ügyben a munkácsi levéltár, melynek jegyzőkönyveiből meritém az alább következő eseteket.

Már az 1690. évben szokatlan rosz termés s igy éhség zaklatá lakóinkat, kik közül sokan idegen megyékbe menekülni kénytettek. (Balajthy Munkács leirása 83. lap.); ugyszintén az 1717-ki rendkivüli hideg tavasz, az ezt követett folytonos esőzések s a nyár rekkenő s tartós hősége mind az őszi mind a tavaszi vetést elrontván, éhséget okozott, hasonlóul a következett három év is (U. o. 92.). Szük termést nyujtottak az 1741—1744., 1766., 1780., 1781. esztendők is, minek folytán 1786-ban a tengeri köble 8, a buza 7 s a rozs 6 frton árultatott*), a jobbágyok, ugymint 1781-ben nagy

*) 1739. volt egy köböl árpa 36 kr., 1779. a zab 51 kr.

számmal kivonultak a tiszántuli vidékre Splényi báró, királyi biztos hasztalanul biztatván őket segélyezéssel; a köznép közül pedig sokan rablásra és fosztogatásra vetemedtek. Ez évben különösen az egerek milliói emészték fel a vetést és takarmányt. 1788-ban ismét drágaság, valamint 1794. és 5. években; ekkor vásárolt a vármegye az éhező lakosság számára 800 köböl zabot 2 frt 15 kron és 3743 frt 49 kron különféle gabonaneműt. Ez évben az elszaporodott rovarok tettek nagy pusztitást a vetésekben.

1813-tól 1817-ig ismét következtek terméketlen évek, s minthogy kivált 1816-ban még az elvetett mag sem került meg, anynyira felment az élet ára a következett évben, hogy junius hónapban a munkácsi piacon a tiszta buza köble 70—100, a rozs és tengeri 60—70, az árpa 40—50 s a zab 30—35 váltó frton kelt. Sokan idegen vidékre s a városokba menekültek koldulni, mig az otthon maradottak, kivált a felső vidéken, tengericsutkából, fakéregből s gyökerekből gyurtak lepényt, de ez a testet nem táplálhatván, közülök sokan éhen haltak. Mint mondják, a kormánytól kirendelt segedelmezés eszközlésében késtek a kiküldött biztosok, miért is gróf Schönborn Fülöp Ferenc sietett enyhet nyujtani azáltal, hogy vetés és ültetés végett pénzen vásárolt 37575 vfrtot érő 1977 mérő rozst és 4274 mérő burgonyát osztatott ki jobbágyai közt egyszeres kölcsönül, azonkivül keresetre adván alkalmat, 739 mérő rozsból süttetett számokra kenyeret és 5692 frtnyi értékü 12,005 drb. kenyeret juttatott az uri munkát végzett jobbágyoknak. Augustusban azonban a jó termés mellett a buza ára 100 frtról egyszerre 40-re szállott le s a nyomort több éven át a bőség váltá fel. Az 1849-ki hadjárat utáni években többször köszöntött be az éhség, különösen a hegyes vidékeken, a midőn a hatóságok nyujtottak hitelre zabot és tengerit; mióta azonban a vasut szorosabban köté össze megyénket az ország központjával: az életneműek ára szembetünően nem változik piacainkon.

Az 1879. évben folytonos esőzés uralkodván, az őszi tavaszi vetések szerfelett szenvedtek, miért is a rákövetkezett télben az egész megyében oly inség keletkezett, hogy az állam s egyes jótevők a nép közt tengerilisztet, tavaszkor pedig vetőmagot osztogattattak s pénzkölcsönökkel gyámoliták az inségeseket. Gróf Schönborn Ervin is száz métermázsa tengerit s több száz forintnyi könyöradományt ajánlott meg, valamint Róth Benjamin Nagy-Dobronyban. Az 1880-diki termés szintén igen silány volt.

Árvizek, mint a folytonos esőzés következményei, gyakran

ismétlődtek; igy 1708. decz. végétől egész 1709. martius végeig nagy vizáradások voltak. Az ez évi febr. elején beállott rendkivüli hideg csakhamar megszünvén, az árviz bekövetkezett. 1720, 1729, (midőn Oroszvéget elárasztván az árviz 12 házat elsepert). 1741, 1744, felhőszakadás 1755., 1758., 1760., 1761., 1767., 1770., 1779, 1780., á 1795. évek nagy vizáradásokról nevezetesek, különösen ez utóbb emlitett évben a Latorcza Ruszkócz vidékét elönté; 1796. nagy jégesők valának, 1799. Kafajnán a villám kilencz marhát megölt; 1791-ben a munkácsi kastélyba ütött, 1773-ban pedig az oroszvégi tornyot megrongálta. 1823. február 3-kán nagy jégzajlás a Latorczán a podheringi és oroszvégi hidak megrongáltattak, febr. 27. és 28-kán ismét, mely alkalommal a hid kiigazitására kitett verőcsöt is elvitte a viz. 1836. decz. 10—11. ismét nagyvizáradás aggasztotta a Latorcza és Tisza körüli vidéket. Azóta is gyakran megáradtak folyóink, igy 1856-ban a latorczai hid megrongáltatott, valamint 1867-ben is; ellenben a Tiszaföldtöltései védvén a vidéket, annak majd minden tavaszszal dagadó árjai most korlátolva rohannak a messze távolba, csak ritkán törvén át a gátakat.

Tüzkárak: gyéren fordulnak elő, jóllehet vigyázatlanságból s a hiányos épitkezés miatt koronkint egyes tüzesetek előfordulnak. E tekintetben hivatalos adatok alapján kiemelem az 1875. és 1878-diki két évet:

Év	tüzvész-eset	gyujtogatás-bol	gondatlanság-ból	villámcsapás-ból	ismeretlenok-ból
1875.	70	27	15	1	25
1878.	87	51	12	2	22

okozott kár:

	leégett ház egészen	leégett ház részben	gazd. épület egeszen	gazd. épület részben	beleveszett ember	elégett háziállat	ingóság	összes érték frt	összes érték kr.
1875.	107	15	171	1	—	219	—	87090	65
1878.	75	9	82	3	5	85	—	52913	70

1878 ban károsult 45 község; a 22088 frtnyi biztositott öszszegből megtérittetett 16034 frt 88 kr. Tüzoltó egylet van Beregszászon és 1880. óta Munkácson. — 1878-ban találtatott 19 fecskendező szekér és 25 kézi fecskendező.

7. Közerkölcsiség állapota. Bünügyi viszonyok.

A mult századokban a közigazgatási és büntető hatóságok szigoruan felügyeltek arra, hogy a törvényszegések kérlelhetlenül büntettessenek; mi akkor, midőn a folytonos háboruk zajában a vagyon és élet biztonság veszélyeztetve volt, a közjóra üdvösen hatott ugyan; de hogy akkor egyszersmind az erkölcsiség elleni kisebb kihágások is, milyenek az egyszerü és a magyarnál szokásos káromkodás, részegeskedés és női feslettség tulszigoruan s czégéresen fenyittettek: az inkább a korszellem alantiságára, a hatóságok elmaradottságára, a birák tudatlanságára s elfogultságára mutat; kétségtelen tanuságául annak, hogy azon kor hatósági hatalma rosszul fogta fel hivatását, midőn nézeteiben és itéleteiben drákóilag szigoru volt, a helyett, hogy meggyőződött volna, miszerint csak a humanitás és vallás erkölcsiség alapján képezett polgárban lehet elegendő biztositékot keresni arra, hogy Isten és ember iránti kötelességeit hün teljesitse ....

Az ünnepek megtartására nemcsak a hatóságok, hanem a magánkörök is őrködtek; igy a munkácsi 1621-ik évi szőlőhegyi-szabályzatban megállapittatott: hogy ha valamely gazda vagy gazdasszony vasárnap a szőlőhegyre gyümölcsért megyen, onnan csupán keszkenőben vagy kisgyermek-kosárkában hozhat haza; de a gyümölcsfára felhágni vagy azt megráznia, egy forint birság sulya alatt tiltatott; hasonó büntetés alá esett, ha valamelyik hegynépes ember ott káromkodott vagy helytelenül esküdözött; ha va-

sárnap az aszalójában vagy a szőlő alatt tüzet rakott vagy fát hordott melléje.

Nevezetesek e tekintetben az 1639-ik évi szabályok, melyek Munkácson divatoztak s szóról-szóra igy hangzanak: „Articuli ab Ecclessia collocti pro gloria Dei et ecclesiae emolumento.

1. Vasárnap semmi gyülések ne legyen az polgároknak semmi képü dolog felül, mert az üdnep-napot Istennek kell megszentelnünk, az mint Isten megparancsolta.

2. Az üdnepnapon senki se dolgolodjék, sem eő maga, sem marhája, sem pedig tétova más faluba ne járjon, se uránák, se pedig magának való szükségejért, az ki pedig ez ellen cselekszik, az keze kalodába tétessék.

3. Az „lélek is adta-teremtette" mondásnak büntetése pénz ne legyen, hanem ilyen formán legyen: Elsőben háromszor tétessék az czinteremben való kézi kalodába, ha hatszor elmondja, annak utána ha többször találtatik az félo szitkos vétkekben, tehát az pellengérrel való kézi kalodába tétessék és ott hármat üssenek az csákánnal rajta, az ki pedig hallja és meg nem mondja az birónak, azon büntetése legyen.

4. Az bünben esett emberek penig, férfi és asszonyállat, egyenlő büntetést szenvedjenek.

5. Az éjjeli részegséget és kiáltást, lövödözést az ki cselekszi, az biró kalodájában józanuljon meg.

Itt megjegyzem, hogy a czinteremben állott pellengért (Sündbok) az uradalmi igazgatóság még 1751. eltétette onnan; a nyak- és kézlánez azonban még 1835. évig csüngött a róm. kat. és ref. templőmok bejáratánál.

A káromkodás különösen fenyittetett; igy 1684-ben a munkácsvárosi tanács Bodnár Sándor ellen ily itéletet hozott: „A nevezett bünösön ily káromkodásért:" b . . . . a két ökrödet, lélek kurafia, ördögatta-teremtette," a piaczon a város láttára a jurátossal negyven lapátütés csapassék, ha pedig ezen vétekben másodszor is találtatnék, kővel verettessék agyon*.)

1695-dik évből pedig ez áll: „Nemes Bereg vármegyében levő Munkács városának most substituált főbirája Lázár György mint A. (actor) szólitja törvényhez a munkácsi becsületes tanács

*) Városi jegyzőkönyv 502. lap.

elejbe ugyan felül emlitett vármegyében és városunkban lakó nemzetes Ceglédy János uram szolgáját Kalin Jánost, alias Hagymás, mint I. (Incatus) mivel a felső napon ugymint die 4. Julii nem tudatik mi oktul viseltetvén, a feljülemlitett I. kimenvén a város piaczára és ott mind városunk lakosi s mind körülvaló népek hallatára rettenetes istenkáromló ördög adta és teremtettével kezdett szitkozódni, mely dolgot az A-nak fülébe vitték és mint város magistrátusa parancsolta a város földén megfogatni és kalodába tétetni; a kalodában lévén pedig az I. nem hogy magát tartóztatta volna, de egész napestig, a mint a száján kifért, a szent Istent káromló undok szitokat ugy szórta ki, azzal sem elégedvén meg, kezdette a várost égetéssel fenyegetni. stb. Deliberatum est: Munkácsi főbiró Somody Márton ur házánál a becsületes tanács Lázár György biró uram képebeli magistratusnak mint A-nak Kalin János I. ellen való feleletét megruminálván: tetszett mind az Isten törvénye szerint, mind az ország törvénye szerint, mivel hogy biró ur feleleti szerint megbizonyította Kalin Jánosnak mind Isten ellen való káromkodását, mind égetéssel való fenyegetését bőven a tanuknak világos vallástételekből, perhoc tetszett az egész törvényszéket ülő biráknak közönséges voxokból, hogy Isten ellen való káromkodásaért és hallatlan más szitkozódásáért és tüzzel való fenyegetéseért a a város piacán kövekkel verettessék agyon Kalin János."

1732. „Deliberatum est. Munkácsi főbiró Kontzházi János házánál tetszett a törvénytevő személyeknek, mivel a tanuknak fassioiból világosan constálna, hogy városunkban lakozó Técsi István az Istennek méltósága ellen, ördögadta, mennykő teremtette, disznóadta éktelen káromkodásokat tett volna, sem isteni sem emberi kép intéseknek nem engedett volna, azért a következő hétfőn (heti vásáron) ugy mint 3-a novembris 1732 a piacon levő fa-lóra feltétetik és délig ottan detineáltatik pro primo, pro secundo, hogy ha azon éktelen káromlásokban leledzéndik, tehát ismét feltétetvén a falóra, onnan 12 órakor levétetvén, negyven lapát adatik; mindazokkal sem gondolván, ha harmadszor is azon gonoszságát előveszi, ország törvénye szerint, megköveztetik. Anno 1732. die 27-a oktobris."

1769-ben Naszonovics nevű zsidó káromkodásért 60 pálcával, Virág Sámuel azért, mert nyilván mondotta: „disznó teremtette" ugyanannyival, Gáti János: „ördög, disznó teremtette" káromlásért 40 és Selelo Demeter hasonló szitkokért egy

évi börtönnel és kétszáz bottal fenyittetett az uriszék által. 1748-ban Selig Jakab zsidó száz forintban elmarasztatott azért, mert ő egy mocsárban visszatükrözött feszületre nézve igy nyilatkozott: „látjátok keresztények, kiben hisztek, egy faistenben, ki a fején áll, mint a gaukler.

Nem kisebb szigorusággal üldöztetett a vadházasság, paráznaság és házasságtörés; ez az egyes példákból fog kitünni; igy: 1668. junius 12. Munkács város tanácsa következő itéletet hozott: „Deliberatum est: Mind a két félnek feleletét meghallván, a tanukat is megvizsgálván, tetszett a törvénynek a munkácsi főbiró Erszényes János urnak székén, hogy Máthé Márton tizenötödnapra harmadmagával jámbor személyekkel esküdjék meg arra, hogy Szernyei Erzsébettel semmi gonoszságot, sem paráználkodást nem cselekedett; ha megesküszik, ment lészen, ha pedig meg nem esküdnék, tehát a felesége Molnár Erzsébet hetedmagával esküdjék rá az urára és üttesse el a fejét. Hasonlóképen Szernyei Erzsébet harmadmagával, jámbor személyekkel tizenötöd napra mentse meg magát, hogy Máté Mártonnal nem paráználkodott, ha magát megmenti, ment asszony lészen, ha penig magát meg nem mentené, az ura esküdjék reá és üttesse el a feleségének Szernyei Erzsébetnek a fejét.*)

1671. május 11. Lőrincz István azért, „mert Annok nevü asszonynyal hitre és nem a házasság szent törvénye szerint egybekelve élt“, arra itéltetett, hogy a templomi törvény értelmében megbüntettessenek; de sokak kérelmére megengedtetett nekik, hogy azon esetre, ha az ecclesiát megkövetik s a szokás szerint megesküsznek s rendesen együtt élnek, a büntetés elmaradjon. Mire ők irásban kötelezték magokat. Ez eljárás sok esetben tán most sem lenne felesleges!

Ez időben a házasságtörések, dacára annak, hogy eleinte halálos büntetéssel sujtattak, annyira szaporodtak, hogy végre szelidebb fenyitékkel illettettek. Igy 1762-ben a munkácsi uriszék elhatározta, hogy az ifjabbak ezért bot és korbácscsal, az idősebbek pedig pálcaütésekkel s azzal büntettessenek, hogy egy faszamá-

---

*) Városi jegyzőkönyv 419. lap. Ugy látszik, e büntetés neme a római jogból vétetett, mert ez a büntetést a sértett házas félnek engedte s az többnyire halál volt. Justinián alatt megkorbácsoltattak s a férfiak megférfiatlanittattak; Leo alatt orruk vesztésével büntettettek stb. Az egyptomiak a házasságtörő nő orrát levágták, büntársának pedig szemeit kiszurták. A zsidók megkövezték, a szászok elégették, a szarmaták pedig megcsonkitották a házasságtörőt. A keleten néhol a sértett férj tüzes vasat nyom a nő lába közé sat.

rou, melyet oroszul zajácznak (nyul) hittak, a piacon üljön s ekkép gunytárgyává tétessék. — 1768-ban Nemesi Erzsébet, a rákosi predikátor neje, házasságtörésért 40 korbácscsal, 1769-ben Kománya Ancza száz, Benedek Borbála szintén száz korbácscsal s ez másodizben annak tekintetbe vételével, hogy a katholika hitre tért s még csak 18 éves volt, a helytartótanács által egy évi börtönre büntettetett. Bodnár Tamás 1780-ban erőszakos paráznaságért két év alatt 400 vesszőt, Bara Anna Váriból félév alatt 150 korbácsot kapott; 1784-ben Kalinovszky Bazil többnejüségért lefejeztetett; Vimber József mérnök Munkácson pedig azért, mert sógornője Du Plessis Karolinával élt, az uriszék által halálra itéltetett, mely azonban három évi börtönre szelidittetett.

A gyilkosság, tolvajlás és rablás szintén kegyetlenül büntettetett. Igy 1751-ben betöréssel párosult lopásért és rablásért Moszkály Bálint, Sesztochrili Gergely és Sufran István fejvesztésre s a főknek karókba való szegzésére itéltettek; 1748-ban Szabados Demeter lopásért felakasztatott; 1768-ban Rigó János két ökör ellopásaért szintén, valamint 1773-ban Lóczi Janos is. 1769-ben Szalóki Maris gyermekgyilkolásért lefejeztetett, valamint 1760-ban Malacsinszky György templomrablásért, s holt teste megégettetett. 1783-ban Ticsinecz Gergely életfogytiglani börtönre, megbélyegzésre s évenkinti ötven pálcaütésre itéltetett rablásèrt a munkácsi uriszék által.

1646. junius 28. a munkács városi tanács Sánta Magda tolvajlási bünügyében igy itélt. Deliberatum est: Az feleleteket megértvén, tanuvallomásokat megruminálván, tetszett az törvénynek, mivel a kegyes birák terhes állapotomat megtekintvén, kegyelem adatott fejemnek, ugy, hogy az istrángot a nyakamba tegye a hóhér, az övet is s megvervén, háromszor megkiáltsa azt, hogy te az akasztófát érdemelted, mivel a tanuk által sok lopásod megbizonyosodott, s hogy soha Munkácson nem lészen szabad laknod, hogy ha ide jönnél, valaha megkaphatnak minden kegyelem nélkül ezen törvényen felakasztatnak.*)

1671. junius 16. ugy itélt a tanács,**) hogy Farkas János hetedmagával esküdjék meg a tanuk mellé tizenötöd napon, hogy Király Mihály és Remete Péter verték fel a szállását és onnan elvitték marháját; ha reájok esküszik, tehát akasztassa fel; ha pedig meg nem esküszik, tehát Farkas János adja meg a díjokat

---

*) Városi jegyzőkönyv 115. lap.

**) U. o. 479. lap.

mindkettőnek, ha a dijat leteszi mindkettőnek, tehát a magistratus vittesse ki és akasztassa fel mindakettőt. Ez itéletet a várbeli uri szék azon évi julius 16-án megerősité, azon megjegyzéssel, hogy a vádlottak tartoznak földesuri birságul 40 frtot fizetni.

1736-ban a munkácsvárosi tanács Gulácsy Éva panasza folytán Mészáros Mária ellen ily itéletet hozott: Minthogy a tanuk vallásából világosan kitetszik, hogy Mészáros Mária asszony által veszett el Gulácsy Éva abrosza és ő kigyelme lopta el, annak okáért mint más ember jószagának örülő és azt titkon magáénak tulajdonitó orzó, lopó, gonosztevő a munkácsi piacon kerülők által 40 pálcákkal megverettetik és köteles a károsnak az abroszért 3 magyar forint és 64 pénzt 15 nap alatt megfizetni, s azonkivül Ecclesia követéssel is tartozik.

Halikur Fedornak Brusztopatakáról azért, mert anyját megölte, 1741-ben feje vétetett s jobb keze levágatott; 1747-ben Ruszin Naszta férjgyilkosságért Ujdávidházán fejvesztésre s arra itéltetett, hogy jobb karja levágassék s teste a bitófára akasztassék. 1783-ban lengyelországi illetőségü Zelmanovics Izrael, Izraelovics Leiba és Michajlicsin Laturkán rablást követvén el, valamennyien felakasztattak. Számtalan ily büneseteket s itéleteket lehetne még itt elősorolni, ha e nehány is a kor romlottságát s szellemét eléggé fel nem tüntetné.

A gyakori esetek előfordulása indithatá a beregmegyei közgyülést 1770. május hó 8-án arra, hogy a közerkölcsiség ellen vétőkre szelidebb büntetést szabjon; megállapitván, hogy az egyszerü paráznaságot elkövető, ha szabados egyén volt, 12 frt birságot fizessen, ha pedig adózó, 40 ütést elszenvedjen; a vérfertőző és házasságtörő első izben, vagy ha férje megengedett neki, 40 frttal, illetőleg 80 ütéssel, a verekedő 12 frt, illetve 40 ütéssel, az urát boszantó cseléd 24 és a csavargó, korhelykedő napszámos szintén 24 ütéssel büntettessék sat.

Annyi bizonyos, hogy azon időben, midőn a gőz- és villanyerő a közlekedés terén még ismeretlen volt s igy az emberek kevesebb igénynyel eltelve önköreiken tul nem igen vágyakoztak s tartós örömet és valódi megelégedést inkább ősi tüzhelyeiknél kerestek és találtak: a családi élet, a vallás s ennek kifolyása az erkölcsiség általán nagyobb tiszteletben tartatott, mint a jelen, anyagiság után törekedő világban, hol a családi kötelmek lazulnak, a vallási buzgalom gunyoltatik s a közerkölcsiség sülyed.

Természetes, hogy ily viszonyok közt nem csoda, ha az ön-

gyilkosságok — mint az erkölcsi sülyedés biztos következményei — napról-napra mindinkább szaporodnak, még azok közt is, kik képesitve lennének boldogul élhetni. Pedig csak néhány évtized előtt is az öngyilkosság a ritkaságok közé tartozott s kit mégis az ádázkór a kétségbeesés ily áldozatául kiszemelt, az, mint az emberektől elátkozott, minden egyházi szertartás nélkül a temetőn kivül eltakarittatott; s a szomoru eset sokáig élt a vidék emlékezetében, hosszu ideig szolgált iszonytató például s intésül az anyáknak gyermekeik irányában.

Sajnos, hogy megyénkben az anyakönyvek s hatósági feljegyzések régibb időkből nem nyujtanak felvilágositást, a házassági elválások és törvénytelen születésekről. A munkácsi r. kath. anyakönyv szerint Munkácson 1830-ban:

116 keresztelt közt volt törvénytelen 8, 1837-ben 137 közt 13, 1840-ben 157 közt 4, 1845-ben 162 közt 17, 1860-ban 211 közt 28, 1865-ben 154 közt 21 és 1870-ben 162 közt 26, mely arány azután évenkint emelkedett. Igy a statistikai adatok szerint 1876-ban született megyénkben össszesen nem törvényes gyermek 510, 1877-ben 454, 1878-ban 519 sat., mi tekintve a házasságkötések csekély számát, kedvezőtlen arány.

Mind a mellett a közelmult időben törvényszéki eljárás tárgyául kevés közerkölcsiség elleni büntény szolgált. Igy az 1870—1874-diki ötévi időközben a beregszászi törvényszéknél előfordult s eltárgyalt ily esetek ezek: vallásháboritás és káromlás 40, hamis eskü 6, kettős házasság 1, házasságtörés 4, erőszakos nemi közösülés 4, vérfertőzés 6, gyilkosság 9, gyermekgyilkosság 7, és gyermekkitevés 6; mig nőrablás, természetelleni fajtalanság és magzatelhajtás épen nem jelentetett fel. Ellenben a közönséges bünök számosak; igy azon öt év folyamában elitéltetett 76 gyilkossági s emberölési eset, sulyos testi sértés 212, könnyü sértés 202 és tolvajság 554.

Sajnos, hogy az utóbbi években a felvidéki járásban rohamosan több gyilkossági eset fordult elő s mi szokatlanul feltünt s nagy megütközést keltett, az azon vérengző gyilkolás, melyet 1880. évben a Verhovinán Laturka közelében fekvő lengyelországi felsővichnyei korcsmában öt laturkavölgyi orosz lakos rablási szándékból elkövetett, mely alkalommal hét zsidót megöltek, ötöt pedig sulyosan megsebesitettek; a nemezis azonban csakhamar utólérte őket, mennyiben 1881. febr. 23-kán a beregszászi törvényszék ál-

tal a rablók közül négy halálra és egy tizenkilencz éves legény 15 évi sulyos börtönre itéltetett.

Ez alkalommal kiemelendő, hogy jóllehet Beregmegyében a nők számban jóval felülhaladják a férfi népességet, a bűnesetek statistikájában mégis a nők ugy viszonylanak a férfiakhoz mint 1 a 13-hoz.

Hogy a megyénkben is nagy lendületnek indult népnevelés a közerkölcsiség terén idővel üdvös hatást gyakoroland, biztosan feltehető.

---

8. A munkácsi fegyintézet.

Az 1855 óta a munkácsi várban fenálló polgári fegyintézet áll 33 börtön, 3 magán börtönzárka, egy sötét börtön, 6 kóroda-teremből és 5 ehez szükséges mellékszobából, mint fürdő, boncz, halotti, rendelési és felvigyázó helyiségből, 10 felvigyázó szoba, 21 raktár, 4 konyha, 1 nagy gőzmosó helyiségből (hol 24 óra alatt csekély erő alkalmazásával 8 mázsányi száraz szennyes öltöny tisztára mosatik), 20 különféle müteremből, 1 könyvtárból, 1 templomból a római és g. katholikus, 1 imaházból a protestans és 1 zsinagógából a zsidó fegyencek számára, 4 őrségtanyából, 5 hivatalteremből, 1 négyszobából álló hivatalnoki szállásból és egy börtönfelügyelői lakból; mig az igazgató, ellenőr s irnokok számára a váralatti állami épületek szolgálnak lakásokul. Az 1880. évben életbe léptetett büntető törvény következtében a börtön és magán zárkák most lényegesen átalakittatnak.

Az intézet 700 fegyencz számára van berendezve s minden szükségletekkel ellátva; a rabok középszáma azonban 600 körül jár. Vallásra nézve legtöbb a r. k., azután g. k., ref., g. n. egyesült és zsidó. Korra nézve legtöbb 20—30 év közöttiek, azután 30—40, — 40 és 50 év közt lévők; büntényre nézve legtöbb a tolvaj, azután rabló, emberölő, sulyos testisértő, gyilkos és gyujtogató; mig a felségsértő, erőszakoskodó, pénzhamisitó, sikkasztó, rágalmazó, csendháboritó, sat., aránylag kevesebb számmal fordul elő. Nemzetiségre nézve legtöbb a magyar, azután az orosz, tót, oláh, végre a német. Büntetésre nézve legtöbb van az 1—5 évre elitéltekből, azután az 5—10 évesekből.

A fegyenczek mind egyenlően öltözvék s számmal megjelölvék. Öltözetük nyárban kenderből font szürke szövet, télben pedig szürkés darócból készült gomboló nadrág, ugyanolyan ujjas, sapka és bakancsból áll.

A házi rendszabály szerint, a rabok félhatkor harangszóra fölkelnek, megmosakodnak, szobáikat kitakaritják; azután az illető müteremekbe vezettetnek, hol a falra függesztett feszület előtt elmondják az illetők reggeli imájukat s dolgoznak szótlanul 8 óráig, amikor a r. k. osztályonkint felváltva hallgatják a misét, pénteken pedig valamennyien az elhalt fegyencek lelkeiért a gyászmisét; vasár és ünnepnap pedig valamennyien megjelennek az istenitiszteleten. 9—10-ig a 22 évet megnem haladó fegyenczek oskolai tanitásban részesülnek. 12 órától 1-ig tart az étkezés, melyet a rabok külön edénybcn a konya előtt átvesznek s fogdáikban elköltik. 1—7-ig ismét szótlanul dolgoznak, a midőn müeszközeiket rendbe hozva, alvószobáikba vezettetnek. Téli időben 7, nyárban pedig pont 8 órakor jel adatik a lefekvésre, mely időntul minden szóváltás szigoruan tiltatik. Vasár s ünnepnapokon a rabok istenitisztelet után osztályonkint, az udvarokon körsétát tesznek, ebéd után felolvastatnak a házirendszabályok, 2 órakor tanitás és litánia tartatik, melyek után a kiváló jó viseletüeknek megengedtetik az udvaron ismét sétálni; végre 7 órakor az esti imádságot elmondva, nyugalomra térnek. Elég mód és alkalom a javulásra s rendhez való szoktatásra!

A lélek javitásának második eszközeül tekinti az intézet a rabok foglalkoztatását is azok hajlamához s képességéhez képest, elvül megállapitván, miként itt foglalkozás nélkül henyélni senkinek se szabadjon; ez által egyszersmind eléri azt is, hogy a kiadások némi része megtérittetik. A várban ennélfogva okszerüen és alaposan gyakoroltatnak a szabó, czipész, takács, fonó, asztalos, bodnár, kerékgyártó, esztergályos, festő, kovács, lakatos, bádogos, könyvkötő, gombkötő, kőmüves, és ácsmesterségek. A rabok munkája bérbe is adatik, különösen a gazdaság körül foglalkoztat most közülök 2—3 százat a munkácsi uradalom, melylyel e tekintetben a szerződés hat évre megköttetett; azonkivül a rabok magok végeznek az intézet felszerelésére szükséges minden munkát. E rendszabálynak azon üdvös czélja is van, hogy a hosszabb időre elitélt fegyencnek bizonyos ipar megtanulására alkalom nyujtatik, sőt erre késztetvén, arra képesittetik, hogy kiszabadulásakor kenyér keresséshez foghasson, egyuttal pedig takarékosságra is szoktatik, mert

a fegyenc müve kellően dijaztatván, az érdembe hozott összegnek $^3/_4$ része élelmezésére, $^1/_4$ része pedig számára kezeltetik s neki kiszabadulásakor kézbesittetik. A kihágók fegyelmi büntetései ezek: megintés, megdorgálás, böjt, kényszerzubbony felvétele, sötét börtön, bakbakötés, jutalompénz elvonása, vaskarperec feltétele és a földhöz való láncolás.

A fegyveres őrszemélyzet áll 60 őrből, 6 felügyelőből és őrmesterből, kik lő- és oldalfegyverrel ellátvák.

Az intézet tisztiszemélyzete áll 1 igazgató, 1 ellenőr, 1 segéd, 2 irnok és 1 háziorvosból. A r. k. fegyintézeti s egyszersmind palánkai lelkész s tanitó éneklész a helységben laknak; ellenben a g. k. és református vallási teendőket a munkács városi illető lelkészek végzik s azért az államtól dijaztatnak.

*

E fegyintézetnél az iparüzlet teljesen házilag kezeltetik most, a munkavezetők alaposan képzett mesterek lévén; ezeknek feladatuk a fegyenceket az illető mesterségre kellően betanitani, és a megrendelt munkák szakszerü elkészitése fölött felügyelni. Nagyobb terjedelemben a következő iparágak üzetnek u. m. a cipészet, szabóság, asztalosság, s a bognárság; kisebb mértékben pedig még az esztergályos, kovács, lakatos, könyvkötő és kefekötő, valamint a takácsmesterségek is. Említésre méltó, hogy a Királyhágón inneni összes kir. ügyészségek felügyelete alatt álló börtönöknél és fogházaknál alkalmazott börtönőrök számára itt évenkint 1800 pár csizma, a hivatalszolgák számára pedig 180 borjubőr-topán, az érintett börtönökben letartóztatott rabok számára évenkint 1000—1100 pár fegyenc-bakancs, valamint 250 pár kórházi papucs készittetik. A közös hadsereg számára évenkint átlag 1200 pár katonai csizma fejeltetik. A bőrhulladékokból nagy mennyiségben korbácsok és labdák készittetnek. Ezen iparágnál rendesen 120—130 fegyencz foglalkoztatik s az évenkint beszerzett és feldolgozott bőr és egyéb mellékágaknak pénzértéke 2400 frtot tesz. A szabósági iparággal 50—60 fegyenc foglalkozik, kik a helybeli és környékbeli rabok számára szükséges vászonruházatot, a fegyőrök és katonák egyenruházatát készitik, az eként feldolgozott anyag évi értéke 4800 frtra megy. Az asztalossággal 35—40 fegyenc foglalkozik s a feldolgozott évenkinti anyag értéke 1800 frtra rug; a 30—35 fegyenc által különféle bognár-müvekre (hordókra, dézsákra) feldolgozott

anyag pedig 1400 frtra. A munkácsi uradalom által gyártott timsó elszállitására évenkint 6000 darab 50 kilogramm tartalmu hordócska készittetik annak saját anyagából s darabja 14 krral fizettetik. Ezen intézet jelenlegi igazgatója Hatzinger Sándor.

A fegyintézeti kórházban évenkint mintegy 180 beteg rab ápoltatik; igy 1876-ról maradt 16. 1877. folytán felvétetett 184; ezekből kigyógyult 127, javult 29. meghalt 28., visszamaradt 16. Ápolási napok száma 8281.

9. Néprajz.

Magyar nép-szokások.

Beregmegye alsó sik területét magyarok lakják, kik kétségtelen, az itt egykor talált s kiszoritott tótok helyein megszállottak s azokkal eleintén élénk s hosszas érintkezésben voltak. E szláv ethnographiai közbejövetel árasztotta el ugyanis a magyar nyelvet szláv szókkal, melyekkel utódaik maiglan élnek. Mind a mellett az itteni magyarok ősi jellegöket maiglan hiven megőrzék, annál-inkább, mert a más nemzetbeliekkel való összeolvadást gondosan s ösztönszerüleg kerülték s kerülik jelenben is... A hitujitás alkalmával pedig a reformált vallást fölvevén: az ezzel járó egyszerüségnél fogva kiküszöbölték mind azon titokzatos szertartásokat és szokásokat, melyek a római és görög katholikus vallással maiglan járnak s melyek képesek épen a tudatlanabb köznépnél — mint az óhitü ruthéneknél — a babonaságot s balhiedelmet táplálni; ezeket nem annyira a vallás s erkölcsi meggyőződés, mint inkább az isteni büntetéstől való félelem tevén vakbuzgókká. S ha néhol a magyar vallásuaknál mégis a babona némi jelenségei mutatkoznak: ezek bizonyára az orosz szomszédoktól csempésztetik be.

Különösen az ugynevezet Tisza- vagy Tóhát terén nyolcz községe, melyek egykor a tiszaszabályozás előtt az árviztől oly sokat szenvedtek, hogy sokszor a szomszéd vidéktől heteken át elrekesztve valának: még ma is sajátságos szóhangzás által feltünnek. Igy az a betüt majd hosszu, majd ao-nak mondja mint az almát aoma

vagy áma-nak; az é helyett pedig éles et, mint: édes helyett edes. Hol két magánhangó egy másra következik, ott az egyiket kihagyják, igy összeadtam helyett összadtam, neki irtam helyett nekirtam, Csóri István helyett Csór Estván sat. Különben az nem csak a Tiszahátou van igy, hanem a megye más magyar vidékein is; már Fornoson az itteni tősgyökeres magyarok oly sajátságos kemény s nyujtott kiejtéssel élnek, a minőt másutt alig hallhatni. Az igék határozó alakban a-ban végződő harmadik személyét i-vel váltják fel, igy: adja helyett adi, láti, halli. A felé szót is sokszor alkalomszerütlenül használják, igy: megyek a templom felé — templomba helyett; voltam a mező felé .... sat.

Vannak egyes sajátlagos tárgyhatározó szavaik is, igy Gulács vidékén a ladikot csámesz-nek mondják, Beregszász körül a lapátszerü ásót — lapityánká-nak sat. Ismét a rögtön helyett „szenten“ szót használják, igy: „bent van a szür, ezën szenten hozom ki.“

A megyebeli magyarok termete középszerü, sőt inkább azon alóli; ölnyi nagyságuak ritkák; azonban vállasok, izmosak, hajlékonyak, ruganyosak, mellesek, munkára alkalmasak. A nők is inkább alacsonyak mint magasak s kövérségre épen nem hajlandók, nem kiálló mellüek s domboruak, s inkább karcsuak s szikárok. A bájdus s mintaszerü szépségüek ritkák. A férfiak fejér érczpitykés, vagy sujtásos fekete vagy sötét kék dolmányt s szük nadrágot, magas száru csizmát, felgyürt karimáju s daru vagy gémtollal ékitett fekete nemez vagy szalma kalapot, nyárban széles térden alól érő gatyát, lobogó inget, pruszlit, eső s hideg ellen bárány süveget, bőrködment, s szürke vagy fekete fürtös gubát veres gallérral s nemzeti szinü bojttal viselnek. A nők szeretik a tarka kirivó szinü ruhákat, az ily szőr vagy kartonszoknyákra két-három veres, sárga vagy zöld fodrot vagy sávolyt varnak; mellöket testhez álló mellényke vagy rövid ujjas fedi; a nők fejökön tarka vagy fekete selyem kendőt, a módosabbak fodros főkötőt, s elől kötényt viselnek. A leányok hajukat elől simára fésülve, hátul egy vagy két varkocsba fonva hordják s virággal diszitik.

Lelkületüket tekintve az itteni magyar őszinte, nyilt szivü és nyelvü, nem hunyászkodó, becsülettudó, munkás, honszerető, s azért nem fél a katonakötelezettségtől s bátran lép a sorozó bizottság elé, hol a vizsgálatnál magát kiegyenesiti s mellét kidülleszti, nem ugy mint a ruthen, ki magát meggörnyeszti s reszket. Kár,

hogy nem takarékos, nem számitó, ittasságra s igy rendetlenkedésre hajlandó, ha italtól felhevült izgága, verekedő, káromkodó, kihivó s hősieskedő; különben jó szivü, szolgálatkész, családját, gyermekeit szerető; felebarátját bajában segiti, a kolduson, nyomorulton könyörül, a tótot lenézi s a németet szidja. A nők egyszerüek, jó gazdasszonyok, takarékosak, pénzkimélők, miért is örömük van, ha a ládafiókban ruhák alá vagy keszkenőbe göngyölve bankót vagy tallérokat elrejthetnek; takarékosságra való naiv hajlamuk abban is nyilatkozik, hogy sáros időben kimélésből lehuzza czizmáját s kezében hordja. Szeretik a zenét, táncot, dallást s vigadozást.

A magyarok épületei s lakásaik szerények de tiszták; nem kényelmesek, a lakszobában a kandalló s bubos kemence foglalja el a főhelyet, a „ház"*) falait tükör s virágos edények diszitik; oldalait hosszu karos festett padok, asztal, cifra, a padlásig felnyuló tollas párnákkal s dunyhákkal ellátott ágyak foglalják el, mig az elmaradhatlan mestergerenda különféle kés, vágószerszám, furók, borotva, olló, könyvek, biblia, irások s egyéb apró szükséges szerek raktárául szolgál. A szalmával, náddal vagy zsindellel, most már cseréppel is fedett lakházat az utcza és udvar felől széles, oszlopos tornácz környezi, mely nyaronta alvóhelyül is szolgál. A gèmes kut az udvar elején szokott lenni, hol a ház elejét nehány ákác, gyümölcs, jegenye- vagy orgonafa szokta disziteni; mig a mozgatható gerendára alkalmazott rácsos vagy rekeszszerü kapuval zárt s keritett udvar hátsó részén a gazdasági épületek, csür és istállók állanak.

Kár, hogy a pálinka itt is méreggé vált a népségnél, mely minden alkalmat, házi bajt, örömet, fáradalmat, vételt áldomással szokván megülni: az ünnepély fölényegét abban találja, ha magának jó kedvet csinálhat. Azt hiszi, hogy a kábitó ital erőt kölcsönöz neki s igy a munka fáradalmait könnyebben elviselheti. Az előtt, mig vasutak nem voltak s Naményig a gőzös fel nem hatolt, a tiszavidéki nép egyik főkeresetét képezé a k o r m á n y o s-ság, t. i. a szállitmányoknak tutajon vagy hajón való eszközlése, melylyel a tekervényes és veszélyes Tisza folyón lefelé való usztatás közben 3—4 havi időt töltöttek a vállalkozók s rendesen gyalog visszatérvén, keresményök legnagyobb részét az utban elfogyasztták, ugy, hogy honmaradt nejeiknek gyakran egy pár vörös csizmánál, keszkenőnél, vagy kalácsnál egyebet haza sem hoztak. E foglalkozás

*) Igy hivják a szobát.

azonban most már végleg megszünt, jóllehet a tutajozás, faszállitás, fával s gyümölcscsel való kereskedés most is divik még. Akkor az árvizek gyakran a határokat elöntvén, a földmivelés hálátlanabb volt, a gyümölcstermelésre azonban, mint állitják, jótékonyabban hatott az iszap, minek folytán a fák bővebb és biztosabb termést adtak, mint a vizszabályozás után, mi azonban a földmivelésnek uj és nagyobb lendületet adott. Akkor a halászat is virágzóbb s hálásabb lévén: a tiszavidékbelieknek bő élelmi cikket nyujtott.

E rövid bevezetés után lássuk immár a népszokásokat s kezdjük a keresztelőn.

Az ember szenvedése világrajöttével kezdődvén, természetes, hogy a család e fontos mozzanatát az örömatyával együtt annak összes rokonai, barátai és szomszédai is igyekszenek illendőképen megülni; miért is a magyar ember, hogy ismerőseit még szorosabban füzze magához, ez alkalomból iparkodik minél több komát szerezni, azért mindazon meghivottak, kik a keresztelésnél s az azt követő vigalomnál részt vesznek, az atya komáivá válnak s e lelki rokonságot jelző cimre érdemesittetnek, még ha mindjárt csak garasos komák is. A templomba azonban csak a keresztszülék kisérik a falusi bába karján nyugvó, vánkosokba jól begöngyölt kisdedet, mig annak megkeresztelése után tartatni szokott vigalomra a ház minden ismerőse hivatalos. A mulatozás s lakomározás a tehetősbeknél bor és pálinka, a szegényebbeknél csak ez utóbbi itallal kezdődik s folytattatik, mig azt az összegyültek meg nem unják vagy el nem kábulnak. A poháremelés és kocintások közben élénken üdvözlik egymást komákul s ezentul ugy szólitják; sőt ki beszéd közben erről megfeledkeznék, az pénzbirságban elmarasztatik, mi pálinkára fordittatik; az igy begyült pénzt a keresztatya kezeli, kinek kötelessége felköszönteni az uj szülöttet is s ki ez alkalomra rendesen a 127. zsoltár 3-dik versét szokta alkalmazni, a kisded felé fordulva, áldólag igy végezvén szivbeli jó kivánatát:

Nevelje az Isten szent dicsőségére,
Kedves szüleinek kivánt örömére,
Atyafiainak ő légyen diszére,
Mindeneknek pedig hiv tiszteletére.*)

Babonaképen azt tartják, hogy mereven nem jó nézni a gyermekre, különösen férfinak, mert megfoghatná az igézet. A szoptató anya, hogy tejét az őt meglátogató nő el ne büvölje, el ne lopja,

*) Uszkai Mihály, Tiszaháti népviselet. Pesti Hirlap 1845. 25. sz.

emlőjéből ráfrecsent tejet; ha pedig teje elfogyott, hogy azt visszaszerezhesse, a gyanusitottat megkinálja öntejével áztatott, piritott kenyérrel, mit azután együtt esznek meg. A magyarok közt legelterjedettebb keresztnevek: Ferke, Jóska, Estván, János, Pál, András, Miska, Marczi; a leányoknál: Panna, Marcsa, Lidi, Eszti, Borcsa, Julcsa, Sári, Magda stb.

A lakadalmi szokások is zajosak ugyan, de nincsenek anynyi szertartással egybekötve, mint a szomszéd ruthéneké.

Ha a szerelmes pár, mely a fonókában, táncban, vigalomban vagy mezőn rokonszenvesebb viszonyba lépett s gyakori látogatások s összejövetelek folytán egymásnak örök hűséget igértek, hogy annak rende szerint a világ előtt is becsülettel egymásé lehessenek, mindenek előtt szükséges, hogy a leány ünnepélyesen megkéressék. Erre kiszemeltetik az arra alkalmas tisztes férfi, ki hivatása fontosságától áthatva, minden igyekezetét a cél elérésére forditja. E végből a szülék előleges értesitése után, megjelenik a leányos házban s a jelenlévők előtt megállva s a házasság eredetét s istenes voltát előadván, végre bizalomteljesen megkéri a leányt N. részére, kérvén kedvező választ, hogy a nyugtalanul váró legényt megvigasztalhassa. Megesik azonban, hogy már akkor a legény a megszokott s jól ismert helyen, a ház előtt sompolyog s az őt észrevett kedvesével epedő pillantásokat vált. A szülék szerénykedve megköszönik ugyan a megemlékezést, mégis azonban néhány napi határidőt kikérnek, hogy ez idő alatt a fontos eseményre nézve rokonaikkal s a leánynyal tanácskozzanak.

Az ügy később rendeztetvén, a már kiszemelt s feldiszitett vőfélek jelennek meg a leányos háznál, hol illőn köszöntvén a szüléket, előadják, hogy N. Isten rendelése szerint magát páros életre adni óhajtván, őket megbizta, hogy e házban keressék azt számára, kit szive ohajt s kérik annak kiadatását. Betanult beszédöket rendszerint igy végezvén:

Eladó rubentet gondoltunk itt lenni,
N. N.-nek számára azt jöttünk keresni;
S e rubentet csupán találjuk e házba,
Kérjük azért légyen annak kiadása.*)

A megkért leány annak módja szerint odaigértetvén s az eljegyzés, mely gyürü, keszkenő, vagy keskeny abrosz kölcsönös kicseréléséből áll, megtörténvén, ezt követi a tüzhelynéző, mely

*) Uszkay Mihály, Tiszaháti népviselet. Pesti hirlap. 1845. 26. sz.

abból áll, hogy a menyasszonyt a vőlegény házához leendő lakhelyének megszemlélésére viszik.

A köznép jó reménység fejében, itt is babonához szokott folyamodni; ugyanis, ha az arának anyja azt kivánja leányának, hogy mielőbb önálló házi asszony legyen, titkon oda utasitja, hogy a házba lépvén, minden más tárgyat kerülve, mindenekelőtt a tüzelőre nézzen, mely esetben az öregek korán elköltöznek abból a más világra.

Bekövetkezvén pedig az esküvő napja, a menyasszony szülői házából — honnan szülei, testvérei s rokonaitól érzékenyen és sirva elbucsuzik, kisérve leányrokonaitól s a vőlegény korosabb férfiismerőseitől szép rendben a templomba vonulnak a násznagy rendezése szerint, a vőfélek s nyoszolyóleányok felbokrétázott párjai közt; ha a templom a szomszéd helységben van, a menet szekereken, lobogó kendőkkel diszitett lovakon és ujongó lovas legények kiséretében történik. A menyasszony anyja leánya boldogulását minden áron előmozditani ohajtván, rá veszi a vőlegényt, hogy a köztök megosztott kilenc szem borsót az esküvő pár lábai alá tegyék, mely az esküvés után fölszedetvén, megtöretik s pálinkában általok elfogyasztatik, mi által a kölcsönös szereteten alapuló nyugodt s erkölcsös életök biztosittatik.

Az esküvést a lakoma szokta követni, melyben minden ételt a vőfélek szokásos versek kiséretében feltálalnak a zajongó jókedvü közönség nem kis mulattatására. A forró kása behozatala legtöbb nevetést okoz, a szakácsné ugyanis egyik bekötött kezében tányért, másikában pedig sulyos fakanalat hordoz, melylyel azt, ki a kásafőzésnek árát nem siet a tányérra tenni, megütlegeli. A násznagy felköszöntéseit s alkalmi rythmusait hangos zsivaj szokta követni, mely annál élénkebb, minél inkább üresednek az üvegek és kancsók. Ilyenkor a „körömfaladékból“ azaz a félretett darabokból a falu nyomorultjainak is ki szokott jutni.

Majd láb alá huz a cigány s a fiatalok sietnek a leányokat táncra huzni, melybe azután jó kedvökben az idősebbek is vegyülnek s világos virradtig foly a vigadozás, közben-közben egyik-másik neki hevülve nagyot kurjant, lábával toppan, tenyerével nagyokat czuppan csizmaszárára s jellemzetes apró rimeket kiáltgat, mire ujuló kedvvel foly a forgó tánc s a tipegő csárdás.

Másnap reggel következik a menyasszony-táncz, mely abból áll, hogy a felkontyolt menyasszonynyal kilép a vőfél a vendégek elébe s igy szól hozzájuk:

Szerencsés jó reggelt, egész compania,
Szép ujságot hoztam, tessék meglátnia,
Ujság ez: még ötet senki igy nem látta,
Nem terheli fejét már a hitvány párta,
Hanem erősiti fátyola és kontya;
Tudom is, hogy ugy volt neki akaratja.
Feltettük fejére már azt a szép kontyot,
Oda helyeztettük alája a gondot sat.*)

S vele megfordulva a násznagyhoz viszi, ki is szintén fordul vele egyet s vissza adja a vőfélnek, lefizetvén a táncolásért dijul nehány pénzdarabot. Igy viszi a vőfél minden férfivendéghez, be-beszedvén a pénzt, melyen ital hozatik, min a közönség ismét elmulat; mig végre megunva a lakadalmat is, a vőfél bucsuzása közt eloszlik.

A falubeli legények ritkán nősülnek a vidékről, többnyire megelégszenek önkörökben nőtt virágszállal; de még ritkább az, hogy magyar, — oroszt venne feleségül; a minthogy a német telepitvényesek sem vágynak más nemzetiségü után.

Egyszerü, munkás, fárasztó s nélkülözésekkel járó életfolyam után végre kimerülvén az élet, vagy idő előtt beköszönvén a kaszás halál s kirántván a családköréből egyiket, másikat, mert mi tagadás benne a szülék gondatlanságból s tudatlanságból nem igen forditanak kellő gondot a gyermekek ápolására s a megbetegedettek orvosi gyógyitására: nagy siránkozás közt teritik ki a megmosott s tisztába öltöztetett hullát s kikisérik rokonai s ismerősei a falu végén elterülő temetőbe, szomoru énekeket és zsoltárokat hangoztatva, a koporsó lebocsátása után az elhunyt egyik megilletődött jó komája bucsuzik el az elhunyttól, azzal vigasztalván a többi szomorkodó ismerőseit, hogy az itélet napján az arkangyal tárogató hangjára majd feltámad ismét s meglátandják. A halott akkép fektettetik a sirba, — egyszerü faragott vagy feketére festett deszkakoporsóban, hogy fejével nyugat s lábai kelet felé forditva legyen; nyugatról tétetik azután a magasra emelt sirhant elé az 1—2 méternyi magas és 20—30 cm. széles, lent megszenesitett fejfa, melyre az elhunyt neve és születési s halálozási napja feljegyezvék; itt-ott azonfelül rimes verseket is szoktak vésni, melyek dicséréstés vigasztalást tartalmaznak.

*) Uszkai Mihály, Tiszaháti népviselet. Pesti Hirlap 1845. 26. sz.

10. Oroszok.

A beregmegyei oroszok, kik számra nézve megyénk általános többségét képezik, nemcsak a határszéli hegyes-völgyes tájakat, hanem Munkácstól nyugat, dél és kelet felé terjedő téreit is lakják, s ezen az alsóbb vidékeken lakó ruthenek, mind szokásaikra mind egyéniségükre nézve tetemesen különböznek a hegyvidéki, különösen az ugynevezett verchovinai hitsorsosaiktól. Nem kétlem, hogy ennek egyik fő oka a talaj termékenységében s az ebből kifolyó jobb életmódban fekszik. Mert mig a Lucska és Rákos-vidéki szállasabb s tisztességesebb öltözetü ruthen nagyobb önállóságot s önbecsülést mutat, addig a rideg égaljhoz, a meredek hegyekhez ès sovány élelemhez szokott felsővidéki még mindig szegényes, vad és kevéssel beérő.

A Munkács és Beregszász körül lakó oroszság már jóformán elsajátitá a körötte élő magyarok szokásait, sőt öltözeteit is. A legények, kik immár magyarul is beszélnek, ránczos bő gatyát, csizmát, zsinóros, pitykés ujjast és darutollal vagy virággal feldiszitett perge kalapot viselnek; a homoki, balazséri és jánosii oroszt pedig alig lehet a helyben lakó magyartól megkülönböztetni, udvaraik, lakhelyeik is teljesen egyenlők.

Itt bent a szalmafedelü s most leginkább napon száritott 6 hüvelyk széles és 12 h. hosszu gyurt és pelyvával kevert agyagból készitett vályogból épitett, agyaggal kikent és timsó-iszappal fejéritett ház, meleg és eléggé kényelmes tanyát nyujt neki; a déli oldaláról egy 4—5 lábnyi széles folyosó huzódik az eszterhéj alatt, melyet faragott faoszlopok tartanak; a középen nyilik a főbejárás

a házba, melyet a közepén egy kis sötét pitvar választ el; ebből az egyik ajtó az utcafelőli szobába, másik a kamarába, mig kivülről a folyosó végén levő ajtó az udvarfelőli lakszobába vezet. Az ily szobát a falhoz erősitett lóczák s szögletekben két terebélyes ágy foglalják el, melyeknek kék boritéku párnái s dunyhái majd nem a deszka és mestergerendával fedett padozatig duzzadoznak. A tehetősbeknél egy czifra, liliomokkal festett támláju pad diszlik az ágy előtt, mig az ablakok közti szögletet többnyire egy régi alkotásu szuszékalaku erős tölgyfaasztal foglalja el. A ház falairól üvegre festett s aranyozott szent képek, Krisztus, Mária, Bazil, Mihály, György, Miklós arcképeik s ezek felett tarka szinekkel s állatokkal ékitett különféle cseréptányérok, tálak és csuprok csüngnek, az asztal felett pedig egy ujabbkoru lámpa. A bejárattól balra eső szögletet a rémséges nagyságu, terebélyes suttal, előpadka és kandallóval ellátott kemence uralja, melynek télen-nyáron veszik hasznát, mert az tüzhelyül szolgál s a kemence öblében igen gyakran süttetik kenyér és tengeri lepény. Télben a szobában szokott aludni a család, mig nyáron át a széles folyosóra helyezett ágyon töltik a férfiak a rövid éjeket.

A lakháztól elkülönitve, de sokszor azzal kapcsolatban is állnak a szintén szalmával fedett s fából összetákolt istállók és csűrök, egy oszlopokon nyugvó nyilt szekérszin és egy kidült-bedült sertésól; mig a ház elejét az utca felől egy kis kertecske disziti, melyben nehány baraczk vagy szilva, orgona, eper, vagy akáczfa terjeszti lombjait; ennek közelében emelkedik a gémeskut, mely terebélyes bükk vagy tölgyfából kivájt oduval van beköritve. Az udvart cifra rácsozatu ajtó s egy vastag gerendából kifaragott, vizszintesen forgó kapu zárja el az utcától. A ház ablakai kivülről fatáblákkal ellátvák, melyek kék, szürke vagy zöld szinre festvék s arabeszkekkel vagy virágokkal gyönyörüségesen diszitvék, a minthogy az ablak széleit is gyakran kék liliomokkal cifrázzák ki.

A pórnők öltözete is különbözik a verchovinaiakétól. Itt többnyire szines, virágos hosszu szoknyát viselnek, melynek alját 2—3 veres fodor vagy vonal disziti, e fölé hosszu, többnyire fekete vagy virágos előkötőt illesztenek; veres vagy fekete magassarku csizmát viselnek, a bocskor a „szabadság“ óta teljesen kiküszöböltetett, azt csak a pásztorok hordják még. Mellöket egy testhez álló, elől fűző mellényke vagy ujjas s az alatt rövid ümeg fedi. A nők fejét egy széles vagy sodronyfogakkal ellátott bádogfésü s a felett egy ügyesen felkötött szines kendő, ünnepnapokon pedig még egy

fodros főkötőcske is díszíti, melyhez virágokat is raknak; ellenben a hajadonok, hajukat elöl simára fésülvén, hátul varkocsban lecsüggesztik; de leányok is örömest viselnek keszkenőt fejökön. A fekete vagy szürke, térdig érő fürtös guba itt is nélkülözhetetlen felső ölöny, mely őket a hidegtől és esőtől megvédi.

A nők nyakukat üvegből gyártott, kisebb-nagyobb, borsó vagy mogyoró nagyságu, kék, fekete, zöld, piros, vagy tarka szinü kláris szemekkel, ujjaikat pedig egyszerü karika- vagy több tekercsü kigyó alaku sárgaréz-gyürükkel ékitik.

Mig a miveltebb vidéki magyar férjek a nőket az utcán menve tiszteletből hol elől, hol magok mellett lépdeltetik, addig az orosz földmives nejét megelőzve elől megy ugy, hogy a felcifrázott nő a templomba menve, 3—4 lépésnyi távolságban követi őt. E tekintetben ők azt tartják, hogy a férj vezesse nejét — s ezt nyiltan is kifejezik e szavakban: „Vedem szobi zsenku“ (vezetem a nőmet.)

Főélelmük itt is ugyan a tengerilisztből készült, előbb főtt azután lepénymódra kisütött kenyérpótlék (mamaliga) s a kovásztalan kenyérlepény (oscsipka vagy oscsipák = vakaró), zabpép = csir, azonban „parasztra őrlött“ vagyis korpával elegyitett rozslisztből sütött kenyérrel is élnek. A tengerilisztből még pépet „puliszkát“ is csinálnak s azt tejjel, turóval vagy zsirral felöntve (tokán) jóizün fogyasztják. Paszuly, sült vagy főtt burgonya répa, reszelt tésztás rántott leves, s csir, savanyu czibere, tyukleves, néha juh vagy marhahus-főzet, gomba, tojásrántotta, szalonna piritva vagy nyersen, de kivált a vörös és fokhagyma kedvenc s megszokott eledeleik. Ez utóbbit táplálónak s betegség elleni óvszernek is tartják.

Bortermő helyen, addig mig tart, a számukra fentartott mustot és bort, mértéktelenül isszák, nem gondolván a jövőre, fogyatékán még seprejét is elköltik; de a pálinkát mindenek felett kedvelik, azt tartván, hogy egy „blazsenka“-nyi ($^1/_{16}$ itce) ital több erőt kölcsönöz mint egy pint bor. Szeszes ital nélkül az orosz el nem lehet, ez erősiti őt a munkában s ez viditja fel lelkét bujában.

A tehetősebb gazdák otthon hizott sertést is ölnek télben s azt torral s vendégséggel ülik meg. A sertéstartás általában némi tekintélyt ad a háznak, a hizlalást előnyösnek tartják s igy a legszegényebb zsellér is ügyekszik egy-két malaczkát megszerezni s madzagon a kert fáihoz vagy az udvaron karóhoz kötve étetni s vakargatni; ezeket azután, ha felcseperednek, a városi vásárban el-

adják s abból pénzelnek, adót fizetnek s a legszükségesebbeket beszerzik.

Lovaikat mindig kenderhámban használják, apró szekereik azonban vasaltak. Ökreik erősebbek a verchovinai „bicskok“-nál, de azért itt is korán, kifejletlen állapotban hajtják igába; ellenben sok lucskai és rákosvidéki orosz gazda sokat ad az erős, termetes, cimeres magyar faju ökörre, melyekkel azután drága, jóltermő földeit könnyen megmüveli s fuvarban is használhatja.

Szokásait, ünnepeit, böjtjeit s nyelvét itt lent is megtartotta ugyan az orosz, a babonából és helytelen előitéletekből azonban már sokat engedett; miért is azok ecsetelését itt mellőzvén, a verchovinai nép leirásánál tüzetesen előadandom.

Munkácstól éjszak felé minél inkább haladunk a magaslatokhoz, annál szembetünőbbekké válnak az oroszok állapotai. Mindenben sajátlagosabb változást kezdünk észlelni. Minél feljebb megyünk, a talaj ridegebbé, fokrul-fokra terméketlenebbé s igy a lakosság is szegényesebbé kezd feltünni. A faházikók hovatovább kisebbednek, ellenben a szalmafedelek magasabbodnak, mert a hosszantartó és bővebb havazásnak igy biztosabban ellenállanak. A gunyhószerü lakok többnyire egy ablakuak. Tul a Rozgyila-hegyen pedig, mintha csak más világba értünk volna, mind az égalj, mind a hegyes, havasokkoszoruzta rideg táj, mind a kóczos hosszu rőthaju s vékony kis gubába burkolt zömök emberek a vastagcsontu, erős ábrázatu bocskoros nők, kik apró tinóikat vasalatlan fakó szekerük mellől hangosan kiáltozva kurgatják s alázatosan köszöngetnek, egészen más szinezetet adnak a vidéknek, melynek különféle alakzatu palakőszirteket s hegyormokat feltáró völgyein gyorsan haladnak tovább.

Itt-ott a völgyben s lejtőkön szétszórtan fekvő, apró házakból álló falukban feltünik egy-egy régi, szegényes de müvészetileg alkotott fatemplom, mesterséges kupolájával s cifra védbástyaszerü tornyával; mig az országut közelében az urasági tágas, kőből épitett és zsindellel fedett tornáczos korcsmaház előtt a bugyogós, harisnyás, bársonysipkás és „vukkedlis“ zsidóbérlő pipál, beszélgetve terjedelmes alkatu, gyöngyös és aranyhimzetü bársony főkötőbe, meleg flanell viganóba bujtatott éltepárjával, ki a sötét nagy állásban étető s a sáros udvarban ögyelgő fuvarosokkal perel. A falu végén egy cifra szinezetü, ékesen faragott, a kinzás ezer eszközeivel diszeskedő magas keresztet látunk, mely előtt levett föveggel egy karaván lengyel és idevaló orosz munkás hajlong, kilenc keresztet

vetve magára és bünös mellét türedelmesen ütögetve. Tovább a zöldelő völgy irtott szélein s az azt átmetsző zugó, habzó folyó két partján elterülő réteken ifju suhancok és piros leányok danolva gereblyélnek s gyüjtik a szénát, bámulva a jövevényre, ki a magas fahidakon robogva átfut. Majd egy kanyarulatnál uj völgy, uj még regényesebb, bájolóbb táj nyilik szemeink előtt s észre sem veszszük, midőn a kitüzött állomásra érünk. Ilyen a Verchovina, szép, gyönyörködtető természetes bájaiban, bámulatra méltó változatos panorámáival, völgyeivel, hegyeivel; de szegény, rideg égaljával. kopár, sovány talajával, melyen csak a marhatenyésztés nyujt némi biztos jövedelmet.

De azért e rideg vidék èppen oly kedves az itt lakó orosznak, mint a magyarnak a tengersikságu, délibábos s buja termékenységü alföld; pedig ez néma egyformaságával, átláthatlan unalmas rónájával. merő ellentéte a felhőkig emelkedő hegyláncolatokkal boritott, folytonosan váltakozó felvidéknek. Valóban nehéz lenne meghatározni, a két ellentétes földszin közül, melyiket illeti báj tekintetben az elsőség? Mig az alföld szülöttje kicsinyléssel beszél a világot elzáró, szerinte az Isten háta megett levő felvidékről, addig a hegyek és zord bércek gyermeke oly szeretettel ragaszkodik földéhez, a vadon tájhoz. hogy azt nem örömest cserélné fel a „Kanaánbeli“ bármely földbirtokkal sem. No de nem is vágyik erre a mi szegény oroszunk, bármennyire magasztalja is előtte a nyári munkáról visszatért s az átláthatlan tagon, embermagasságnyi buja vetés közt dolgozott kepés, kit egyizben az alföldi tanyán az áldomáskor sovány gólyával vendégelt meg a gazda, az igért liba-pecsenye helyett.

A verchovinai gazda éppen ugy gyönyörködik a hegy leltőjén álló magányos faházában s az azt környező szük udvarában, melyen még dédőse is lakott s melyért a „Kossuth-világig“ robotolt, mint az alföldi ur messzeterjedő tanyájában; ő éppen oly kéjjel szemléli rudakkal beköritett csekély széna-aboráját és felnyársalt, magas, sovány zabkeresztjeit, mint emez óriási kazlait és asztagjait. Nincsenek messze szárnyaló vágyai . . s azért boldog és megelégedett!

Az orosz gazdák a füszeres völgyek legelőin barmokat jó sikerrel tenyésztenek, juhok, kecskék, az itt honos riska tehenek és borzfaju sertések nem kis számmal találtatnak, s ugyszólván, a hegylakók egyedüli jövedelmét képezik, minthogy a zordon tájak, a hideg és változékony égalj egyedül a tavaszi rozst, burgonyát,

zabot, káposztát s a kedvelt paszulyt s zöld borsót, valamint a kendert és lent is, némi kielégitő eredménynyel megtermik. A lencse, paprika, dinnye, őszi árpa és buza, repce s baltaczim sohasem érik meg; az alma, körte, szilva, tök, ugorka, köles, tengeri és napraforgó pedig csak kivételes kedvező évben. A lóher mint takarmány az uraknál ismeretes ugyan, de magot sohasem érlel. A homok- és palakő talaju verchovina ásvány és érc dolgában is szerfelett szegény; kevés helyen fordul elő gyenge vaskő, de nem is igen kerestetik, mert az orosz nem bir nagy hajlammal a föld gyomrában bányászkodni; ezt szerfelett nehéz és veszedelmes munkának tartván. Favágatással, usztatással és szállitással inkább foglalkozik s ez itt egyik főjövedelmi forrásul szolgál.

A hegyes bérces tájnak tulajdonitandó az, hogy az orosz pór termetére nézve inkább középes mint magas, de e mellett csontos s könnyüded testalkatu, rugékony idegekkel, erős mellel s kitartó tüdővel; láttam hetven éves férfiakat, kik a havasok tetejére könynyen, minden erőltetés nélkül felmentek. Sürü hajuk, melyet hoszszura növesztenek, többnyire verhenyes barna, de szőke és fekete is találtatik. Mélyen fekvő s messzelátó szemeik többnyire világos szürkék vagy sárgás szinüek s vastag szemöldöktől környezvék. Arcuk csontos, erős, a rokon szláv fajéhoz hasonló. Szakállukat, bajuszokat borotválják s csak vén korukban meghagyják vagy ajkuk körül megnyirbálják. A nők is inkább zömök, erős, mint nyulánk vagy karcsu termetüek; de emlőjök sokaknál rendkivül terjedelmes, ugy feltünően nagyok és szélesek vállaik is. A nők hajzata erős, sürü és hosszu; varkocsaik vastagságát, tömöttségét sok álhaju urhölgy megirigyelné.

Mi a nép lelkületét illeti: arról inkbbb jót mint roszat mondhatni; igaz, hogy eddigi elhagyatottsága s müveletlenségében nem volt alkalma természetének mesterkélt irányt, ösztönének nagyobbra törő lendületet adni. Ősi helyén, megszokott körében, jól ismert mindennapi rokonai, barátai, szomszédai s komái közt kevéssel megelégedve visszavonultan élt, ugy, mint az életfolyamát szüleinél látta s a pap egyházi beszédeiben s erkölcsi oktatásaiban kijelölte, a nélkül, hogy vágyai uj, jobblét után felgerjedtek, a nélkül, hogy a tudvágy a távolabb világ iránt nyugtalanságba ejtette volna. Nem ismerte a nagy világot: tudomásának egész körét csekély határa képezte; azt hivé, hogy tul a nagy hegyeken, a kéklő láncolatokon éppen oly élet van, mint nála, hogy mindenütt csak nyomor és nélkülözés közt kell dolgozni, fáradozni s az élelmet izzadva keresni.

Azt hivé, hogy a szegény jobbágy, még talán a tulvilágon is csak a hatalmas földesurnak lesz szolgája, a minthogy itt is csupán arra látszott teremtve lenni.

S még bosszuálló sem volt soha, megyénkben legalább soha sem lázadt fel ura ellen az orosz, análinkább pedig nem, mert a munkácsi s a többi uradalmak birtokosai, valamint a harczias korszakokban fegyverrel és politikával elfoglalt Bethlenek, Mágócsiak, Rákócziak, Tökölyék, ugy később a jó és emberséges érzületü Schönborn grófok soha sem ércztették a jobbbágysággal hatalmukat családi, nemzetiségi s vallási ügyeiket ősi állapotaikat sohasem támadák meg, mindenkor inkább elnézők, engedékenyek, mint zaklatók voltak s inség vagy nyomor idején készséggel nyujtának segélyt a szenvedőnek. S épen azért eredeti ős állapotukba anynyira beleélték magokat, hogy a váratlanul érkezett felszabadulás 1848-ban valóban meglepte őket, eleintén nem tájékozhaták magokat, olyasmit éreztek, mint ki utjának iránya felett kétkedik. Hallottam, nem rég, egynegyed század elfolyása után öregektől, hogy ők az előbbi sorsukkal meg voltak elégedve, talán jobban, megjegyzé felsóhajtva, mint most, midőn pénzzel, vérrel folyvást adózniok kell.

Innen van, hogy orosz lakóink emberi önérzetüket mindig megőrzék s e tekintetben feltünően különböznek a szomszéd galicziai hitsorsosaiktól, kik megszokták uraik előtt földreborulni, azok lábait átkulcsolni, kalapjaikkal vagy ajkaikkal megérinteni. A beregmegyei orosz paraszt ajkai sohasem rebegték ama rabszolgához illő köszöntést: „p a d a m d o n o g“ („lábaihoz borulok,“) mely ott a Beszkiden tul maiglan sem ment ki a divatból.

Az előadottakból kifolyólag immár oroszainkat ugy jellemezhetem, mint nyugodt, jószivü, szolgálatkész embereket, kik magok közt elnézéssel, türelemmel, ragaszkodással s vonzódással, idegenek iránt barátsággal, a szegényebbek s nyomorultak iránt szánalommal viseltetnek. A koldust, ki Isten nevében jár házról házra, megemberelik, behivják, leültetik, megmelegitik s liszttel vagy egyéb alamizsnával ellátva, elbocsátják. A bizalmat nyiltszivüséggel viszonozzák ugyan, ajkaik hamar megnyilnak s bajaikat, sérelmeiket könnyen kitárják; de azért kétkedők s ügyes bajos dolgaikban bizalmatlanok, a hazudozást s ámitást ilyenkor nem tekintvén vétek-nek. Ők különben kedélyesek, tréfára, dévajkodásra hajlandók; nem merengők és busongók, miért is elkeseredésből vajmi kevés válik öngyilkossá. A nehéz foglalkozást mennyire lehet elkerülik s azért

lent a nyári mezei foglalkozásoknál nem is sokra becsültetik munkájokat. melyre különben is csak kényszerüségből vállalkoznak. A verchovinaï oroszok iszonyodnak a szőlő kapálástól; megelégedven a kaszálás, aratás és csépléssel. Hogy a munkánál éppen vagy mint minden más alkalomnál szereti az orosz a szeszes italt, az természetének egyik fővonása. A gyakori lerészegedéstől sem vonakodik, az ünnnepeket, vásárokat, torokat, keresztelésceket, menyegzőket s egyéb kiválóbb mozzanatokat rendesen ivással, áldomással ünnepli meg. Ha poharát ajkaihoz akarja emelni, azt mindig elébb társára vagy ha a csapszékben egyedül iszik, még magára az Icikre is emeli, mondván: „daj bozse" (adj Isten!) Ha berug, dalol s ekkor is szelid természete visszatartja őt a betyárkodástól; nem kötekedő, nem izgága, nem kiáltja kihivólag: ki a legény a csárdában?! Részegségében inkább sir, társának nyakába borul, csókolódzik s ölelkezik. Ha pedig mégis valahogy összezördül, akkor czifrán magyarul káromkodik, ellenfelével hajba kap, rángatják tépik egymást, nem sokára azonban a pálinkás üveg mellett ismét békét kötnek, felejtik az előzményt s jó kedvvel isszák az Ukkon poharat. Barátságot örömest köt s ennek megkötése jeléül alakszerüleg pipát cserél, mely szokás egyébiránt a magyaroknál is divik.

Néha ittasságában a zsémbes férj könnyen belebotlik feleségébe s régi hibáját szemére vetvén, pálezával jól eldöngeti, a minthogy a pórnő csakis akkor győződik meg férje szeretetéről, ha őt legalább egyszer jól megrakta s igy a szeretetet a hátára mérte. Azonban gyilkolás vagy nagyobbszerü büntény elkövetésére ritkán ragadtatik el. kik nagyobb lopás, vagy rablásba keverednek, azok többnyire kitanult. romlott lelküek csábjainak áldozatai.

Innen magyarázható ki az, hogy még honunk más népfajainak hirhedett rablóik, fosztogatóik, a magyarnak Zöld Marczija, Angyal Bandija, Sobri Jóskája és Rózsa Sándora; a tótnak Doveeze, Jánosikja, Bobákja s az oláhnak Pintye Gregorja van: addig a szegény orosz nem kérkedhetik ily országos hirü kitünőségekkel.

Az orosz szereti a tánczot, korcsmázást, zenét, dalolást és dinom-dánomot. Nem egyet juttatott már a gyengeségeit ismerő zsidókorcsmáros tönkre, kik azután elkeseredésökben ily dallal vigasztalódnak: „Én nem iszom, te nem iszol, ki fog tehát inni? ki fog a mi szegény zsidónk árváira dolgozni? dallamuk többnyire $^{2}/_{4}$ ütenyes kolomajka-féle. A verchovinaiak táncza abban áll, hogy egy férfi s nő összeállván, a férfi tőle telhetőleg negédesen teszi kezeit csipőjére s hegykén hányja-veti lábait a tánczosnő előtt, ki

a lebocsátott kezekkel, folyvást tánczosára nézve, utána tipeg, mig az egyet-kettőt üt a tenyerébe s ezután a nőt nyakon öleli, igy forogván vele majd előre majd hátrafelé, mire ismét külön válván, az előbbi módot ismétlik. Ha többen tánczolnak, körbe állanak, a középen egy forgó pár számára üres tért hagyván: Ha sok a tánczos s a hely szük, akkor a forgandó férfi elkiáltja magát: „leesett a pipám!" s a szabad térre lépvén, ugyancsak megforgatja párját, mig a helyet másnak engedvén, ez szintén ily módon nyit tért magának.

A ruthen szereti az erdőt, hegyet, bérczet; azért kész napokat eltölteni a magas hegyi kaszálókon; szeret jártában-keltében tüzet rakni s annak lángjánál sütkérezni, pipáját izzasztani s szénnel gyujtogatni.

Ősi vallásához az orosz hiven és vakon ragaszkodik. Mit papjok mondott, azt szentnek tarták az öregebbek egykor; a tömérdek böjtöket szigoruan megtartják s annak megszegését, mint hallám, a rablásnál s erőszakoskodásnál is nagyobb véteknek tartják. Hogy mily szigoruan böjtölnek, kitünik abból is, hogy például a jánosfejvételi böjtjén a ruthen mitsem vesz be ételül olyat, minek feje volt s e tekintetben annyira elfogult, hogy még a káposztafőt sem eszi meg, sőt tálból sem eszik azért, mert szent János levágott fejét tálba helyezték. Az ünnepeket szentül megtartja, ilyenkor dolgozni félelemből sem mer. Hallotta elbeszélni, hogy Felsőbányán látható egy kővé vált oláh pap szénával terhelt szekerével s fogatával együtt, ki ugy áll ott csudára megmerevedve, mintha szénát rakna azon réges-régen elmult urnap óta folyvást. A vasárnap s ünnepek a falukon s városon a dolgozó nép pihenő, valóságos szent heverdel napjai; ilyenkor a délelőtti órákat azzal töltik, hogy az isteni tiszteletre sietnek, azok, kiknek helyben van templomuk, már a reggel hat óra tájban tartatni szokott előkészületi szertartáson (Утреня) megjelennek, mig azok, kik a szomszéd fiókegyházhoz tartoznak, hegyen-völgyön át gyalog ösvényeken zarándokolnak a szentegyházba; ott a leányok, sokszor télben is, csak ugy ingvállban, könynyedén öltözve, a cifra menyecskékkel együtt, az oltár előtt, az idősbek pedig a templom hajójában állanak, mig azok, kik be nem fértek, az arkadszerü tornácon s a templom előtti fás czinteremen foglalnak helyet, vagy épen leheverednek, kalapjaikat azonban a férfiak szépen illedelmesen a tornác falára, sirkeresztekre s a fák ágaira akasztják. A délutánt, főleg az idősbek, otthon töltik; a falukon künn a házat környező fák árnyékában leheverednek, a férj

az asszony, a nővérek, rokonok egymás ölébe hajtják fejöket, s egymásnak a fejben keresvén, ujjal a hajak közt lassan kotorázván, mi mellett szépen elszenderednek; ez ősi szokás a falusi orosz nép közt igen elterjedt; ugy tartják, hogy ez egyszerü mütét alatt az illető édesen elalszik s szépeket álmodik. Ellenben a gyermeksereg s a serdülők összegyülnek s a gyepen dévajkodnak, körbe állva dalolnak s játszadoznak, mig a nagyobbak a csapszékben táncolnak, vagy, mi most már mindinkább terjedni kezd, a korcsmatéren tekéznek, pálinkáznak, mig végre danolva haza oszlanak.

Szeretik, ha papjok vendégszerető, ha okosnak, tanultnak tartatik s előkelőbbektől látogattatik; ezáltal a községre is némi fény háramlik.

Elszigeteltsége e népnek a nagyvilágtól okozza azt is, hogy e nép most is nem csak alkalmi szertartásaihoz, hanem a nyujtott felvilágositást mellőzve ősi babonáihoz erősen ragaszkodik. E nélkül ridegnek, egyöntetünek vélné az életet, mely állapot elháríthatlan elpusztulást. veszélyt, elszegényedést és unatkozást eredményezne.

Az orosz gyalázó szólamaihoz tartozik az, ha valakit „paszkuda"-nak mond, a nélkül, hogy e szónak, mely annyit jelent, mint korcs, jelentőségét tudná. Ugyanis hajdan a szlávok paszkudának tarták a sárga és fehér faj vegyületét, például a szittya atya és tót anyától született gyermeket. A sértés és gyalázás egyik kiváló nemeül tartatik az is, ha valakinek házára, fedelére, udvarára, kerítésére egy kereket helyeznek. Ily sértések, a mult századok iratai szerint, biróilag is szigoruan megtoroltattak. Különben az orosz pór önbecsüléséről nem lehet sokat mondani; a szidalmazást, korholást, hideg vérrel eltüri; egy köztök lakó tisztviselő ugy jellemezte őket, hogy nem szégyenlősök, könnyen el nem pirulnak s ha egymásnak szemökbe köpnek, azt mondják rá, hogy eső áztatta meg arcukat. Jellemző mégis, hogy a hazugszólást ugatásnak mondja, igen gyakori lévén e kifejezése: breses jak pesz, (ugatsz mint a kutya.)

A hegylakók öltözéke sajátságos. A férfiak széles kalapot vagy báránybőr-kucsmát viselnek, itt-ott veres gyapotzsinórral átkötve, melynek gombos végei hátul lelógnak, hosszu hajukkal öszszevegyülve, melyet minden ünnep s vasárnap márciusi vajjal jól kikennek. A ráncos ing gallértalan s hátul van nyitva, nyakravalót a pór nem ismer. Az ing felett lóg baloldal felül a bőrből vagy szőrből készült tarisznya, melyet sohasem tesz le, még betegség, alvás, munka vagy táncközben sem; a tarisznyaszija kü-

lönféle rézgombokkal s csatokkal van kidiszitve; ebben a szegény verchovinai következő tárgyakat hordja: egy fanyelü kést, sótartót szaruból, csonkaszáru cseréppipát, dohányzacskót kosbőrből, acél, kova, taplót s néha masinát is, mi annyit jelent, hogy gyufa; továbbá: zablepény-hulladékot, dohánymorzsát, néha bádogtükröt, s különféle szijakat, bőr- és vászondarabkákat. Derekát keskeny, csattos szijjal övedzi, mely szintén gyakran rézgombokkal van ékitve. Az ing fölé egy daróczból készült ujjast huz; magyar szabásu nadrágja (holosnye) is e szövetből készült, különben nyárban keskeny hosszu gatyát hord; vállára fekete vagy fehér fürtös gubát (petek) kanyarit, mely hátul sokkal hosszabb mint elől; lábait télen-nyáron bocskor födi, de most már nagy magas patkókkal ellátott csizmát is használ.

A nők és leányok, kik ugyan nem birnak cserkesz vagy georgiai termettel, hanem ép s egészséges testalkatuak, öltözéke sokkal diszesebb, főleg ünnep s vasárnapokon, vigalom, boronálás, vagy vásár alkalmával. — A férjes nő fején egy báb, azaz abroncsra feszitett zacskó emelkedik, melyről hátul csipőig érő kilenc szalag lóg le; a főkötő csepicz vagy csepáknak neveztetik;*) zsiros haját két tekercsbe (varkocsba) fonja, melybe különféle, leginkább sárga, zöld, veres szinü szalagot fon; e tekercseket egy nagy, hátul lelógó vereskékszinü bojtu zsinórral egyesiti s derekához veres övvel leköti; e bojtos zsinor zaplitki-nak mondatik. Nyakán jókora sulyu üveggránátot hord, mely rézgombokkal, sárga érmekkel s keresztekkel van feldiszitve (Monisztyata). E gránát mindig 10-15 soros s a mellen kissé lecsüngőbb. Inge (szorocska), mely csak derekáig ér le, házi vászon vagy hófehér patyolatból készült, vállain s mellén különféle szinü, de többnyire mégis veres és kék s különböző alaku kereszt, kör s virágos cifrázatokkal van kihimezve, ugyan igy van diszitve a kézelő is, melyről bő fodrok lógnak le. Szoknyája hasonlóképen fehér vászon vagy patyolat s főleg hátul, ünnepélyes alkalmaknál, száz ráncu, alja öt sorban kivarrott s tarkán himzett. Nyárban mezitláb lépdegél e havasi nimpha; mig télben szőrlábtyübe illeszti lábait s arra bocskort huz, melyet fekete szőrszalaggal erősit lábszárához. Övébe réz-sodrony láncon függő kulcsokat akaszt s egy diszesen kivarrt sallargos bőrzacskót. Kő-

*) Lehetetlen itt észre nem venni a hasonlatot az idevalo s a nagy oroszországi pórnők közt; igy a torschoki asszonyok épen ugy hordják a nagy fehér kendőt, mint az itteniek átkötve elől; a rjasami nők homlokszalagot és azon át kendőt viselnek, a szaratovi gyarmatosok pedig a csapiczkát kedvelik.

tény egy kirivó szinü virágos kendő; ujjai pedig ragyognak a rézgyürüktől.

Lakházaikat rendesen a kertbe épitik, a lejtőn levők s tehetősebbek ugy, hogy a ház alatt kőből, de mész nélkül összerakva, egy földalatti pinceszerü helyiség legyen, mely felett azután a ház emelkedik. E házakat pedig vagy fenyü- vagy jegenyefából ácsolják össze. Az egész ház egy pitvarból, egy lakszobából és egy kamrából áll, gyakran az istálló és csür is egy folytában van épitve. A ház előtt egy oszlopos folyosó van, melyben régi kerekek, tengelyek, eszváta, rudak s más ilynemü lomok tartatnak. A ház ablakai kicsinyek s csak kevés világot nyujtanak; de azért mégis jol kivehetjük a fehér agyaggal szépen kimeszelt falon szent Bazil és Mikuláj képeit, s a három polcu nyiit szekrényt, melyben szép rendben fakanalak, fatálak s fazekak vannak helyezve; mellette egy vizzel telt kupa, egy nagy fakanállal vagy csuporral, körüle az egész tér folyvást sáros, minthogy a ház talaja is csak agyaggal van kitapasztva. E mellett egy rudon belevert faszegeken lógnak a házi gazda, neje és fiainak kalapjai s gubái.

A szoba legnagyobb részét elfoglalja a roppant kályha, melynek sutja oly terjedelmes, hogy rajta az egész család, apraja nagyja, kényelmesen heverészhet. A kemence ötszögü szájából szüntelen ömlik kifelé a láng és füst, mely a szobát körüljárva, az ajtó felett levő másfél lábnyi széles nyiláson, valamint a padlás lyukán szépen kitakarodik. A kemence két oldalánál van a széles tőcz (tüzhely), mely vastag deszkából készült és sárral szépen be van kenve; e tőcz szögletén van egy lapos kő, melyen esténkint száraz, hasitott bükfa-fáklyák égnek. Az erre szánt fahasábokat a kemencze felett lebegő rudakon száritják meg. A tüzhely kezdetleges szerkezete s a füst folytonos terjedése a házban, okozza azt, hogy lakói idősebb korukban ugynevezett farkasszemet kapnak, azaz, hogy esti alkonyat után látásuk teljesen elvész.

Majd a kemence közelében egy széles deszkába botlik az ember, mely kövekre van téve s ülésül szolgál; e mellett magaslik a szoba közepéig kinyuló nyoszolya, melynek szalmája nincs betakarva; felette csüng a bölcső, s a földön egy vizes korsó áll, mintegy hirdetve, hogy ez a gazdanő nyughelye, ki gyermekeivel szokott itt hálni, azoknak pedig éjjelenként inniok szükséges. Kemény télben az ágy alatt a kacsa, tyuk és a hideget még ki nem álló malackák is helyet találnak.

Nem messze a nyoszolyától áll a szekrényalaku asztal, mely-

nek alja szuszék vagy négyszögü ládaformáju, egy-egy tábla által takarva. Ez asztalokat a családok rendesen nagy becsben tartják s ugy tekintik, mint talizmanokat, melyek a családra szerencsét hoznak, miért nem ritkán szerfelett régiek. Hankoviczán, egy a Latorca völgyében fekvő faluban, Popovics Jajkun házánál láttam egy valóban érdekes külsejü terjedelmes asztalt, melyről azt tartják, hogy a rajta látható vágást, még Batukán tatárai egy roppant bárddal tették volna. Pudpolócon, illetőleg az azzal összekapcsolt Romanóczon a Duzsár nevü család asztalát pedig, melyen 1703-ban II. Rákóczy Ferenc egy éjet töltött, az illető pórház népe nagy kegyeletben tartja, semmi áron sem akar tőle megválni és folyvást sok kiváncsi utazó látogatja.

A házat a gazdasszony hétfőn, szerdán, pénteken és szombaton kiseperni halálos bünnek tartja, ugyszintén a nap felkelte előtt s lenyugta után. A szemetet és moslékot a ház első oldalára kidobni tilos, mert ha a hold megpillantaná, a gyermekek holdkórosok lennének, a leányok pedig férjhez nem mennének.

A sötét kamarában tartatik vagy öt különféle ősi, faragott szekrény és láda, gyapjuzsákok; a keresztrudakon függnek a fehérnemüek, gubák, holosnyák, disponibilis, gazdátlan szőrtarisznyák, gombos és kolompos szijak, fehéritett fonal; a szögletekből kikandikálnak a másfél öles motólák (melyeken három szál egy pázmának számittatik s egész darabban tiz pázma van); furók, faragók, kaszanyelek, gyaluk, bárdok, rozsdás vasak, láncok, fahéj-kötelek, kaszák, kolompok s más hasonló tárgyak.

A pitvarból egy létra vezet a ház padjára, hol azonban sokáig nem állhatunk, mert a füst itt mindent elborit. Kivehetni mégis a tilókat, nehány szekrényt és hordót zabbal és szöszszel megtöltve, nehány tört fazekat, melyekből fosztatlan toll ömlik kifelé, nehány kiforditott juh és báránybőrt és nehány fecske-fészket, melyet elrontani tilos, különben a tehén véres tejet adna.

A házat fadeszkából összeácsolt ajtó zárja el, melynek fakilincsét zsineggel lehet megnyitni; kőrisfából készült zárát pedig görbe, hosszu alakú kulcscsal tolják félre, e végből kezöket egy az ajtó közelében a falon levő nyiláson dugván be. Ők különben az ajtót ritkán lakatolják be, a tolvajoktól nem igen tartván, mert ezek valóban ritkán is vetődnek a hegyi falvakba s laktársaik ily bünre nem igen vetemednek, de különben sincs sok félteni valójuk; s igy csak akkor tesznek az ajtóra lakatot, ha mindnyájan hosszabb időre,

például a hegyi kaszálókra kiköltöznek, különben pedig nyitva s az otthon hagyott apróbb gyermekekre bizzák házukat.

Az udvaron vagy kertben széna-aborák és burgonyavermek vannak; különben burgonyát sokszor az ágy alatt készitett gödörben is tartják, melynek kigőzölgése nem ritkán a veszedelmes pokolvart okozza.

A házi-kormányt a családfő gyakorolja, mi ős idők óta igy van. Az aggok szakállukat patriarchalis modorban megnövesztik, mig a többi férfitagok leborotválják, söt bajuszaikat is lenyirbálják; az uratya iránt mindnyájan tisztelettel viseltetnek.

Hosszu életüek e tájon nem ritkák, jóllehet a mértéktelen pálinkaivás sokakat idő előtt sodor a sirba.

Leginkább uralkodó nyavalyák: a forró és rothasztó láz; pokolvar, vérhas, váltóláz, bélgörcs, torokgyik- és lob, veres himlő, tüdővész és nehézkór. Orvoshoz és gyógyszerhez nem igen folyamodnak, jóllehet most már nem félnek tölük annyira, mint nehány évtized előtt, mikor az orvos láttára a falu nagyja-apraja erdőkbe rejtőzött. Betegségeikben megelégszenek a sors és Istenbe vetett bizalmon felül, némi háziszerekkel, s mi tagadás benne, néha egy kis babonával, melyek közé leghathatósabb gyógyszer gyanánt a sirokról lopott föld és igézés is tartozik, mi azonban ritkán szüli a kivánt eredményt. Sokszor válságos gyógyitásokat, tagcsonkitásokat s egyéb terhes mütéteket magok végeznek. Igy tudok esetet, hogy 1870. elején Hafinecz Iván lázárpataki gazda fiatal feleségének elfagyván lábai, ennek következtében az egyiket lemetszé az orvos s midőn a másik is veszélyesen kezdett üszkösödni, a férj fejszével egészen közönyösen tőről levágta ezt is; az ekkép megcsonkitott nő nemcsak életben maradt, de midőn én láttam, már a mütét után harmadik gyermekét szoptatta s mi több, mindkét lábát emlékül szobájában tartá.

A község előljárója most a biró, azelőtt, még a mult század elején is, az ugynevezett kenéz volt a falu főnöke. Ez hatalmának jelképeül pálcát hord, mely a biró változtával az ujonválasztottnak adatik át a községi ládával együtt, melyben a fontosabb iratok, okmányok, pecsét és pénz őriztetnek. 1848-dik évig a kaloda, hegedü (kéz és nyaklé), rablánc és a makacskodók megidézésére használt görcs (klyucska) is vándoroltak az uj biró házához, ki gyakran, hogy uj tisztében annál eredményesebben járhasson el, mindjárt megválasztatása után, a község (hromada) szeme láttára, annak rémitése végett, a szolgabiró által megpálcáztatta magát. A

görcs (összenőtt faág vagy gyökér) arra szolgált, hogy ki a biró parancsára elébe megjelenni vonakodott, annak a görcs küldetett el s igy ha azt személyesen rögtön vissza nem hozta, karhatalommal kisértetett be s mint ellenszegülő makacs sulyosabban fenyittetett meg.

A verchovinaiak különben mindig nyugodtak s békeszeretők voltak, jobbágyi viszonyukban a pert meg épen nem ismerték. Sőt midőn a szolgabiró a községbe érkezendő volt, mindnyáján, mint valamely tatár-chán elől, elrejtőztek előle, ugy, hogy a lejtőről az elöljáróságot s községet összehivó kis- vagy főbiró kiáltó szava eredménytelenül hangzott el. „U szelu napaszt“ (itt a baj) a szolgabiró megérkeztére vonatkozott.

A verchovinaiak házi és gazdasági kezelése egyszerü. Mihelyt a szántás-vetés ideje bekövetkezett, a gazda nejével a kamrában titkosan tanácskozik az iránt, mennyi gabnakészletük van, vagy kivántatnék a vetésre, s mihez fogjanak legelébb? Ezt azért végzik el titkosan, nehogy gyermekeik meghallván, kifecsegjék, — mi rosz termést okozna. Nem sokára összegyülnek a falu lakói a csapszékben, s itt a kölcsönös segedelmezés iránt tanácskoznak és határoznak, t. i. hogy álljanak össze fele vagy harmad-szántásra, a mint egyneк-másnak szüksége van. Igy összealakulván, megisszák a keserü áldomást, miután a biró minden jót kivánt nekik.

Megérkezvén a szántás ideje, a lelkész e célból jókor reggel isteni tiszteletet tart, mely alkalommal az ekébe fogott ökrök a cinterem előtt sorban állanak. A mise és egyházi áldás végeztével megindul a mező felé az ekék hosszu sora, s itt minden gazda siet megvetni az első barázdát. A szántás a kemény, köves, dombos talajon sok helységben négy ökörrel s öt ember hozzájárulásával történik; mert egy hajtja az ökröt, más tartja az eke szarvát, kettő az ekére kapaszkodik s nyomja lefelé, hogy a kő ki ne vesse az ekét és barázdát, végre az ötödik boronál.

Másnap hajnalban már mindenki a földjén van cselédeivel; s ekkor már a gazda felpiperézett menye vagy leánya is megjelen, ki zabolán vezeti a lovat, beboronálandó a barázdát, melybe a gazda tegnap zabot permetezett.

E közben a gazdasszony otthon a férje által összerakott eszvátával és szövéssel kezd foglalkozni; tüzesitett kövekkel szapulván ki elébb a télen át megsodort fonalakat. A márciusi eszvátát májusig le kell szőni a gazdasszonynak, különben a biró meghagyásából az eszváta fonalastul, a szövőnő nem kis boszuságára, a

patakba mártatik; minthogy különben nem lenne ez évben elegendő eső.

Szent György előtti csötörtökön (mi május hó elején esik, minthogy a ruthenek az ó naptárt használván, 13 nappal hátrább vannak az időszámitásban) a méhek kibocsátásához fog a gazdasszony. E műtét nem kis babona és ünnepély kiséretében történik. A házinő ugyanis éjfélkor csendesen (hogy az alvó családbeliek közül egyse ébredjen föl.) fölkelvén férjétől kalapot, fiától nadrágot, leányától bocskort, menyétől előkötőt vesz el, s abba öltözködvén és seprőt vevén kezébe, a ház ajtajába áll, mondván: „Valamint e sötétségben engem ki sem lát, ugy titeket, édes mézhordó szolgáim, se lásson az irigy és igéző szem!“ Ekkor a seprőt a vizbe mártja s vonja maga után a pitvar ajtajáig, hol ujra megáll s mondja: „Miként ezen mocskos seprő utánam huzódik és bőven ragad rá a por: ugy huzódjatok ti, méhecskéim, vissza a köpütökbe, ha kirajoztok, s olyan bőven ragadjon rátok a jó illatu virág édes lisztje!“ Ezután a kamarához áll, hol a méhek téleltek, s háromszor megkopogtatván ajtaját, mondja: „Alusztok édes méhecskéim? Ha alusztok, ébredjetek; ha ébren vagytok, müködjetek!“ Aztán neki rohan az ajtónak nagy csörömpöléssel, kiáltva: „Mint-én a kamarámba nem megyek orozni, ugy ti se orozzatok, se ne oroztassatok!“ Ekkor bekiált a szoba ablakán át: „Kelj fel férjem, ébredj, a mi édes mézhordó szolgáink talpon vannak, tőled szabadságot, Istentől áldást, erőt, a mezőktől virágot várnak!“ Most a gazda felkél s utána az ébredő háznép; világot élesztenek s nagy örömmel vonulnak be a kamarába, honnan a méhesbe viszik a köpüket, mely alkalommal, ha kéznél van farkas-gége, azt a köpü szájára igazitják, ha nincs, veres posztó szeletet tesznek rá és egy vályucskában mézet, sóval és borssal meghintve. Azután Isten s a méhek védszentje, Szent György, ótalmába ajánlván a méheket, a házba visszatérnek, hol reggelig többé még a csecsemőnek sem szabad aludnia.

A szegény hegylakók főtápláléka a tej, turó, zsendicze (savó) sat. Vajat nem igen fogyasztanak, kivéve a márcziusi vajból mintegy meszelynyit, melyet egész éven át hajkenőcsül cseppegő bőségben használnak. A gazdasszony nem nagy gondot fordit ugyan, a tehén bő és jó táplálására, de tejet mégis sokat akar, azért ismét babonához folyamodik. E végből Szent György napja hajnalán a háztól titkon elillanva, még félholymályban a havasra vagy hegyekre siet, s itt hozzá fog a hasznosaknak vélt bűverejü gyöke-

rek ásásához. Ezek közt első helyet foglal a vad liliom, melynek gyökere hagymaalaku és aranysárga, belül nyálkás; ezután következik a rangban a Szent János füve, melynek nárczisalaku levele van, gyökere pedig T. betüt ábrázol, melynek egyik fele kiterjesztett tenyeret öt ujjal, másika pedig öt ujju lábat képez. Harmadik helyen áll a tej-burgonya, melynek fekete gyökere megfelel nevének; végre jön a hollóvaj gyökere, mely sokszor egy rőf hosszu s iznyi vastag, belül fehér s tejtartalmu növény. Ezekkel megrakodván a nő, észrevétlenül igyekszik haza érni, különben gyökerei elvesztenék büverejöket. Itt apróra vagdalja és sóval meghintve a fejős teheneknek és juhoknak beadja.

A mely nap tehene megellik, az nap a gazdasszony mit sem kölcsönöz szomszédjának; de kivált őrzi a tüzet, nehogy ez a tehén tejébe vándoroljon s ott pusztitást okozzon.

Szántás után a gazda a nyomáson levő földjeire viszi a juhkosarat s a juhász kunyhóját, ki ott késő őszig tartózkodik.

Tavaszkor, midőn a juhok először mennek a legelőre, egy tüzes üszkön hajtatnak át, hogy a boszorkányok ne árthassanak a tejnek; a juhász pedig kap egy egész zablepényt, melyet érintetlenül tartozik visszahozni, a végből, hogy a farkasok fogai ugy ne érintsék a juhokat, mint a juhász a lepényt; e napon egy zárt lakatot is hordoz a juhász tarisznyájában; hogy a farkas szája is zárva legyen egész idényen át.

A tavaszi munkák befejeztével fogadnak a lakosok pásztorokat, addig marhájukat családtagjaikkal legeltetik, őriztetik s a csürhét szabadon bocsátják barangolni.

Uj irtásokat a verchovinai többnyire égetéssel képez, előbb jól kiszárasztván a fát; harmadnap azután beveti árpával, vagy köles, káposzta és répamaggal.

A rétek és kaszálók letakaritását egész családnépével viszi végbe; mi közben a vászoncselédség vig dalokat zengedez. A völgyek és erdőkben jól érzi magát; a hegyi patakokon át egy vékony szálfán lépdelnek egy hosszu karó segitségével, melyet azután a parton letesznek más jövőnek használatára.

Áldozó csütörtöktől urnapig terjedő időközben a gazdasszony vásznait fehériti, a gazda pedig kaszáit és kapáit igazitja. A lejtős köves földek miatt itt a kapának félgömbölyü, vastag alakja van.

A puha szénát a verchovinai nem rakja asztagokba, hanem az ól padjára, fentartván azt jövő tavaszra a gyenge borjuk és ellendő tehenek számára. A hegyi szénát még kissé nedves állapotában rakja ösz-

sze, hogy tápereje ki ne szikkadjon; emiatt azután többnyire penészes és poros takarmánya van. A havasokon összegyüjtött szénát gallyakon hordják a verchovinaiak össze, illetőleg huzzák le az erdőszélhez. Az ily szénagyüjtés mindig vig dallás és hangos kurjongatás közt történik, élénken zengvén a hegy-völgy a vigadók zajától, kik egész tarka csoportokban lepik el a hegy lejtőit; a menyecskék és leányok nem kimélik ilyenkor piperéjöket sem, mert ez ünnepi alkalom.

Julius elején nyirják a juhokat; ha véletlenül (mi egyébiránt gyakran megesik), a juh bőrébe vagy gégéjébe is vágott a nyiró, a sebekre legalkalmasabb gyógyirul használják a pipabagóját, s ha ez nem használ, a sebeket réz-rozsdás kenőcscsel kenik be. A gyapjufonáshoz csak őszszel fognak, ebből kerülvén ki számukra a guba és egyéb öltönyökre szükséges szövet.

Tavaszkor kibérlik a községek a határukban lévő erdei legelőket és kaszálókat az uradalomtól, s az azokra hajtott marhát rendes pásztor hiányában a házak sora szerint minden gazda tartozik 24 óráig őrizni.

A méhrajokat a gazdasszony szokta a köpübe terelni akképen, hogy moslékba mártott sertés-alomból készitett permetezővel fut a raj elé; ha ez nem használ, a nő leveti a szoknyáját s a földre vetvén azt, reá ül; hogy ilyenkor többnyire megadja babonájának árát, könnyü elképzelni. Kaszát is szoktak pengetni a raj előtt, vagy cserépfazekat törni, hogy attól megijedjen és bemenjen a kasba.

Nem kis bosszuságot okoznak a jó gazdasszonynak a levegőben koválygó saskeselyük és héják, melyek itt nem kis mennyiségben és nagyságban fordulnak elő s az apró marhát ügyesen pusztitják.

Aratáskor a zabkévéket egy karóra füzik, nehogy a dühöngő szél elhordja; az ily 120—140 kévés kereszteket polukopkának (félasztagnak) nevezik. A letarolt földön a gazda nőtlen fiai őrzik a marhát, kiknek kötelességök ez alkalommal erősen tüzelni s atyjok pipáját nemcsak megtömni, hanem üszökkel ellátva, hozzája is vinni. Hogy ilyenkor a szabadon legelésző marha sok kárt tesz a keresztekben, gondolhatni; de szomszédi viszonyból a károsodottak elnézők egymás irányában, jól tudván, hogy e károsodás viszonos.

Igy foly itt a gazdálkodás, s bármely gazdászati egylet sem lenne képes megváltoztatni, a nép szigoruan ragaszkodván ősi szokásaihoz. „Apáink is igy tettek mindig," kedves szavajárásuk.

Télben a szénát a hegyek magaslatáról gallyakon szállitják le

a házhoz, igen meredek helyekről pedig hosszu, hegyes gamóra szurva bocsátják lefelé, mi rendesen Demeter-napjától karácsonyig történik, amikor a várva-várt karácsoni ünnepekhez készülnek. Ez alkalommal legelső teendője a községnek, hogy a biró vezetése mellett a helybeli korcsmároshoz megy lealkudni, ha csak egy félpénzt is, a pálinka szokott árából, s ekkor mindenki vesz magának vagy 15 iczét, hogy a szent ünnepeket gond s bu nélkül tölthesse.

Oroszok közmunkája.

Hazai oroszaink közt régóta divatban van, hogy lelkipásztoruknak nemcsak ágybért, t. i. minden pártól bizonyos mennyiségü gabonát (rukavinát) adnak, hanem azonfelül még „parochialis" telki állományát is megmunkálni kötelesek. Igy megyénkben, az 1 863. nov. 21-kén kelt püspöki rendelvény szerint tartozik minden gazda papjának terményéből két vékát (61·5 litert) adni és egy igás napot szolgálni; a zsellér pedig egy kézi napszámot ledolgozni. Az ily közmunkát ők azután alkalmilag szokták elvégezni; megesik azonban, hogy azon felül még az egyház javára kibérelt vagy a közösből fentartott tagot is megmunkálják közös erővel, még pedig ez utóbbit oly napon, mely vagy bizonyos esély, tüzvész, ragály vagy háboru emlékeül mintegy engesztelő áldozatul megünnepeltetik, vagy mely csak oly fél ünnep, melyen a lelkész felmentheti hiveit a heveréstől s igy a nyert engedélynél fogva azután tömegesen hozzáfognak a kijelölt munkához, szántás, aratás, irtás, árokhuzás, fahordás vagy más ilyféléhez. Ez azonban csak ott történik, hol a pap jó lábon áll híveivel, ellenkező esetben, vagy hol a „szent atya" kétes viselete által a tiszteletet eljátszá, még a szabványos munkát sem akarják önkényt teljesiteni, min azután a gondos papné asszony nem kevéssé töprenkedik és boszankodik.

Nem rég véletlenül szemtanuja voltam egy ily önkénytes közmunkának, midőn Nagy-Lucska helység összesitett s jól rendezett terjedelmes határán, a templom javára a közlegelőből felfogott 13 holdnyi tengerivel bevetett tagot mintegy kétszáz főből álló csapat egy napon megkapálta.

Estefelé, alkonyat előtt volt, midőn messziről a sik láthatáron, a szép tölgyerdő szélén elnyuló földön megpillantám a mozgó, fe-

hérlő sokaságot, közelebb haladva, élénk dal s divajkodás hatott el felém. A fiuk és leányok, felserdült legények és hajadonok, férfiak és menyecskék s néhány idősebb pórból álló csoport éppen bevégezé munkáját s Istent hálásan dicsőitve, hagyta el a tövissel bekeritett földet; hogy terebélyes tölgyfák lombjai alatt az áldomáshoz fogjon; mert, mint a jelenvolt munkavezető lelkésztől értesültem, a minden házból megjelent önkénytes munkás reggel és délben is részesittetett ellátásban.

Állott pedig ez estebéd egy jókora taraj tengeri kenyérből, melyet a gyepen ülve, a helység ősz birája nagy komolyan falatokra szeldelt; e mellé egy faböđönben sót s egy lepedőben nyalábra kötve mintegy hektoliternyi friss hagymát zöld szárostul tettek; majd csobolyóban és üvegekben paprikával füszerezett pálinkát hoztak, mely készület közben a sokaság köröttünk hemzsegett.

A pap vezényszavára sorakozott a népség, akkép, hogy elől állottak a férfiak kor szerint, ezek után a nők s igy tovább a fiatalabbak, mig leghátul a gyermekek foglaltak helyet. A rendet két katonaviselt egyén eszközlé, nagyobb jelentőség tekintetéből német nyelven vezényelvén. Szép látványt nyujtottak a piros s mosolygó menyecskék, kik tréfából a kapát katonásan emelék vállaikhoz.

Ekkor a szálas pap a csapat közepére lépett, sóval meghintett kenyérszeletet bal s egy pálinkával telt pohárcsát jobb kezében tartván, levett föveggel, orosz nyelven rövid beszédet intézett hiveihez, kiemelvén a közös munka hasznosságát, megköszönte nekik a közjó iránti buzgalmukat s az egyetértést, végre megáldá őket, mondván: „Adjon Isten a munkához sikert, és azoknak, kik azt végezték, erőt, egészséget!“ Ekkor megizlelte a kenyeret és italt, mely, mint nekem e szertartás után beszélte, ős, régi, szláv szokás: só és kenyér a vendégszeretet jeléül tartatik, mit a szlávok e szavakkal: „Chlib i szvolysztvo“ kifejeznek.

Azután néhány öregebb, hites és egyházi gondnok megbizatván az ital kiosztásával, azok soronként mindenkinek nyujtának kenyeret, sót, hagymát s egy pohárcsa szeszt, mit e kötelességszerü köszöntéssel: „Daj Bozse na zdrovja“ (adj Isten egészségünkre) ki is üritettek.

Hogy az italosztogatás hamarább menjen véghez, a pap maga is nyult az üveghez s töltögetett a nőknek, mindeniknek külön-külön a szokásos köszöntéssel nyujtván a pohárcsát, melyből azonban ezek emberségtudólag csak egy-egy kortyot vagy cseppet izleltek, de azért mindenikök a kinálást türelmesen bevárta.

A csobolyó tartalma igy nem fogyott ki egészen s éppen azért a férfiak és katonaviseltek példálóztak, hogy egy-egy pohárkával még elférne, mibe a lelkész csakugyan bele is egyezett, kiemelvén, hogy ezek azért érdemelnek többet, mert önkényt eljövén, a serdülőknek és gyermekeknek jó például szolgáltak a munkában; ellenben a fiuktól azért tagadta meg az ismételt italt, mert ezek az érintett példán, a megnőttek munkaszeretetén okultak s igy ez által eléggé megjutalmaztattak. Én kissé különösnek találtam e jutalmazást. Majd oszolni kezdett a csapat s nem sokára vidám dalok hangzottak a zöldelő vetések közül.

---

11. A beregmegyei oroszok nász-szokásai.

Mint hazánkban mindenhol, ugy felvidéki oroszainknál is, lakodalmak alkalmával, a boldog szerelmes páron kivül leginkább a a násznagyok, nászasszonyok, vőfél és koszorus-lyányok szerepelnek. A násznagy, ki a lakodalom lelke s vezetője, egyszersmind a kérőt is képviseli. A megválasztott násznagy egy este véletlenül megjelen a kiszemelt eladó lány házánál s illő köszöntés után egészen közönbös tárgyakról kezd a háziakkal beszélni; azonban jövetelének czélja addig furja oldalát, mig lassan azon veszi észre magát, hogy N. részére szépen megkérte a ház kifejlett, sokszor csak fejledező rózsáját. Ha a szülőknek inyökre van a megkérés, ugy pihenésre szólitják a kérőt, mentegetőzve mondván: „majd meggondoljuk a dolgot; nem lehet egy csapással levágni a fát“ stb., de egyszersmind lakomához készülnek, melynek elmaradása annak jeléül is szolgál, hogy a kérést el nem fogadják, mely alkalommal a kérőt őszintén megintik, hogy magát jövőben ily fáradságtól megkimélje.

Ha a násznagy nem kapott kosarat, ugy másnap reggel ismét megjelen a lány házánál, s ekkor már ezzel is beszédbe bocsátkozik; ha a leány éjen át megfontolta a dolgot s nem akar férjhez menni, ugy bölcsen hallgat mint a hal, s a kérő szavaira mitsem válaszol; ellenkező esetben kezét nyujtja a násznagynak, ki áldólag terjeszti ki kezét feléje, ihletett arccal mondván: „Áldjon meg az ég, mint az ó szövetségben Jákóbot és Izsákot“. Ekkor a násznagy vizet kér és törlőt, melyet magával el is visz, hogy azt a vőlegénynek a megtörtént eljegyzés jeléül átadja. E szertartást ismét

lakoma szokta követni, aminthogy jószivü oroszaink minden kevésbé nevezetes eseményt is áldomással szeretnek kedélyesen megünnepelni.

Néhány nap mulva megjelennek az eljegyzettek a násznagygyal együtt az illető papnál kézfogásra, mely alkalommal a szobában a kölcsönös igéretek és fogadásokat nyilvánitják a házasulandók, s ennek jeléül jobbjaikat nyujtják egymásnak s kendőket cserélnek. Kézfogás után néhány nap mulva a leány házában lakoma adatik, mit oroszaink szvatanki-nak neveznek. Ez ünnepélyre csak a vőlegény hivhatja meg rokonait, barátait s szomszédait, az ara nem. E vendégségre elől megy a násznagy, utána a vőlegény. A háziak várván s üdvözölvén a jötteket, a násznagy igy kezdi a szót: „Jó estét! hogy vagytok? befogadtok-e minket a házba?" Mire ez a felelet: „Szivesen fogadunk titeket, üljetek le!" E közben az ara leendő apósát és anyósát arczban megcsókolván, a hosszu lóczán letelepednek az asztal körül, melyre pálinka és kenyér van helyezve. A háziak megkinálják a vendégeket, de azok nem nyulnak az ételhez, minek okát a násznagy csakhamar ekkép terjeszti elő: „Addig nem nyulunk az ételhez és italhoz, mig meg nem tudjuk kiért igyunk; körünkből hibázik egy személy, kit látni szeretnénk." Erre a házinő megjegyzi: „Teritve az asztal, van mit enni s innotok, mi hiányzanék még nektek?" Mire a násznagy megjegyzi: „Én jól tudom, miért jöttem ide s célomat el is kell érnem." Ekkor elősompolyog az eljegyzett leány s közeledvén az asztalhoz, a szülők rámutatván, kérdik a násznagytól: „Ez-e a személy, kit kerestek?" Mire a násznagy örömmel felel: „Ez az a gyöngylyány, kit keresünk; köszönjük Istennek, hogy őt ily szépen felneveltétek." Ekkor a násznagy felköszönti a fiatal párt és azok szülőit; mire átalános ivás áll be; a pálinkával telt kis poharat szorgalmasan köröztetik, s az étkezés is foly annak rende szerint, előbb azonban a buzgó násznagy megáldja az ételt. Ez alkalommal minden jelenlevő vendég egy kék s veres szélü törlőt kap, mely tulajdonává válik. Elköltvén az étkeket, ismét imádkozik az egész társaság s bucsuzni kezd. Az ara megcsókolja ex officio leendő anyósát, s ha tetszik s jó humorban van, apósát is.

Az oroszoknál husvét után van a legtöbb lakodalom. És nem véletlenségből. Az orosz népnek télére igen szüken van eltenni valója, ha tehát az ifju télen nősülne, asszonyt hozna a házhoz, oly időben szaporitaná a kenyérevők számát, amikor nem lehet megkeresni. Nyárban akkor már más. Igaz, hogy kenyér kell az asszonynak is, de az asszony ott segit az urának réten, erdőn s mindenütt, a hol kell.

A kitüzött menyegzői nap előtti este mind a lány, mind a vőlegény házánál megjelennek az eljegyzettek ismerői s barátai az ugynevezett huszkira (konyha- vagy libatáncz), mely nevét a lud-alaku kalácstól nyeré, s zene mellett tánczolnak és vigadnak; később megjelen a vőlegény a vőfél (druzsba) társaságban arája házában a bokrétáért, mely kalapja diszeül szolgáland. Ez többnyire csinált virágokból készült és rezgő, csillogó aranyfüsttel ékitett csokor; a vőlegény a menyasszony, a vőfél pedig a nászlyány kezéből veszi át a bokrétát, azonnal oda is illesztik kalapjaikhoz. Ezen este a felczicczomázott hivogatók (szvacsi), többnyire válogatott, jó kedvü s kiállásu suhanczok, sorra járják hivogatni a kiszemelt vendégeket a másnapi lakodalomra. A meghivás formája következő: „N. N. vőlegény (molodi pán) kéri önt először és másodszor, hogy holnap rövid időre lakodalmi ünnepélyén megjelenni s magát ekként hozzá megalázni sziveskedjék.“

A várva várt reggel felviradván, a menyasszony és vőlegény kimennek a legközelebbi forráshoz, vagy patakhoz s megmozsdanak; azon vizbe pedig, mely számukra ez alkalommal merittetik, a nász-sereg pénzt dob. A nászlányok a vőfél és násznagy társaságában a helység bármely kertjébe betérnek téli zöldet, vagy börvényt szedni, hogy abból a házasulandók részére koszorukat kössenek, mert a görög szertartás szerint ezek az esketésnél fontos szerepet játszanak, sok helyen buzaszálakat és vereshagymát is fonnak a koszoruba. A börvényszedés zene és közönséges dalok kiséretében történik; bármely kertből szedhetnek ugyan e célra börvényt, de kárpótlásul tartozik a násznagy az illető háziasszonynak egy üveg pálinkát adni, ki az üveg tartalmát saját edényébe átönti s az előbbit vizzel megtöltvén, a násznagynak visszaadja. Igy mindkét fél külön szedeti a börvényt, azon különbséggel, hogy a vőlegény emberei zászlóval járnak, mely többnyire rudhoz illesztett fehér és veres, vagy egészen tarka, kiáltó szinü kendőkből áll. A koszoru-kötés fontos szertartása igy megy végbez: A násznagy keresztformában meghinti a börvényt szentelt

vizzel, azután kiválaszt egy négylevelű ágacskát s azt a nászasszonyoknak nyujtja annak jeléül, hogy a kötést megkezdhetik. Özvegy állapotban levő nászasszonynak tilos a koszorukötéshez nyulni, ezt menthetlen rossz előjelül tekintenék. A börvényhalmazt egy asztalra teritett kendőbe teszik s melléje buzából vagy rozsból készült kalácsot, s a nászasszonynak ily dalt kezdenek:

„A lakodalom kezdődik,
A nagy Tiszától Beszkidig;
Házunknál ma vigalom van,
Öröm áradt a faluban.
Oh nagy isten, légy mi velünk,
Hogy itt szerencsések legyünk.
S te is, Jézus, a keresztfán,
Légy mi velünk e vig tanyán.
Násznagy uram, készits italt,
Szólitsd elő a hangászkart;
Zenéljetek kedvetekből
Ti is angyalok a menyből!
Szállj fel nap hő sugáriddal,
Álljunk elő virágokkal;
Kössünk füzért lyány fejére,
Menyasszony dicsőségére . . .
Jöjj édes anyám közelebb,
Ide, hol koszorut kötnek.
Hozd a tüt és selyemszálat,
Hozzá varrni piros hagymát*).
Aranyat is illeszszünk rája,
Díszes legyen a formája.
Hej! szomszédnők, legyen sima
A füzér, mint aranyalma . . .
Igyunk, igyunk mézes italt,
Hangoztassunk hozzá vig dalt.
Lépj, lyány, ide az asztalhoz,
Imátkozz az alkotóhoz,
Üdvözöld szép koszorudat,
Hogy szerencsével hordozzad.
Hogy zöldelő szép levele,
Ne hervadjon el sohase.

*) A hagymát nyavalyák elháritójául tartják.

Örökzöldből készitjük azt,
Jelentse az örök tavaszt . . .
Ne kiméld anyám az aranyt,
Ragyogjon a koszoruban,
Hogy csillogó s diszes legyen:
Kedvvel nézze Isten s ember,“

Ez alatt a szertartás-vezető öreg (jefnári) pálinkát osztogat a vendégeknek.

Midőn a koszoru elkészül, a nászasszonyok két kendőre fűzik azt keresztalakban s arra egy átfurt kulcsot (k o r o v a j) illesztnek; a kendők végeit kezökbe veszik s háromszor körüljárják az asztalt, mely menetet zenészek, többnyire hegedüsük, kisérnek; ekkor az asztalfőhöz ültetett házaspárt a nyoszolyólyányok zabbal behintik, hogy reá az Isten áldása oly bővön áradjon. Ennek végével tánczra perdül a négy nászasszony s ujjongatva tapsol. — A lány házában ez alkalommal egy fiu fejére f ő k ö t ő t tesznek, egy fátyolalaku fehér kendővel, mit p r i m i t k á n a k neveznek; e fejékkel az esküvés végén szokta a pap a menyasszony fejét befedni, Pál apostol utasitása szerint, hogy t. i. a férjes nők megkülönböztetésül fedett fővel járjanak. A fiut az udvaron ékitik fel a fátyolos főkötővel, s igy a szobába kisérik, hol a jelenlevők nem kis mulatságára ez sirva panaszkodik, hogy ő asszonynyá lett; ekkor tánczra kapják a főkötős fiut, s három tánez után leveszik róla a fejéket.

Ezek után templomba készül az ünnepi ruhába öltözött s jókedvü nászsereg; a diszesen s tisztán felöltözött menyasszony haját fonatlanul leeresztik s fejére a koszorut illesztik, melyet hajához e g y é d e s a l m a f a g a l y a c s k á v a l megerősitenek. A vőlegény kalapja tetejére teszi a részére kötött s az esküvés alkalmával fejére illesztendő koszorut. Mielőtt a sereg megindulna, a násznagy a menyasszony nevében bucsuzik annak szüleitől, kik könyeznek ez alkalommal s megáldva a templomba bocsátják lyányukat, elébb azonban a vendégek és ismerősök váló-csókokkal árasztják el a menyasszonyt, mi oly általános sirás-rivás közt történik, hogy a bőgés messze kihallatszik. A menet igy elkészülve, többnyire délelőtt 11 órakor zene és dall kiséretében mindkét házból elindul, elől a zászlót lobogtatva.

A szobából kiindulók igy énekelnek b u c s u z á s k é p e n:

„Kérd, anyám, istenem,
Hogy szerencsém legyen;
Főkötőm kezemben viszem
S jó szülőm ekkép megkérem.
Oh anyám, anyácskám,
Add áldásod reám;
Kérjed jó istenem,
Hogy őrizzen engem . . .
Istennel, lányom, istennel,
Távozz jó leányka tőlem.
Menj az ég angyalaival
És kedves szomszédaiddal."

Midőn az utczára ér a menet, igy danol:

„Örömhang szól mindenfelől,
Vidám zene harsog elől.
Jó emberek, minek álltok,
Minket ugy miért csodáltok?
Nem tábor, nem harci sereg
Vonul át itt most köztetek.
Nem vad török s pogány tatár,
A ki jön: az egy boldog pár.
Pengessük meg patkóinkat,
Had hallják érchangjaikat.
Ez lesz a mi dicsőségünk
Örömünk és büszkeségünk."

A templom felé közeledve, a menyasszony és vőlegény mindenütt a vőfél nyomaiba lépdel s a kiséretbeliek következő dalt zengenek:

„Galamb ül a templom falán,
A papot magához hiván;
Nincs otthon a tisztelendő,
Lembergbe eltávozott ő.
Elment kulcsot készittetni,
Azzal a templomot nyitni,
Oda minket bevezetni,
Az ifju párt megesketni."

A templom ajtajához érvén, a vőfél lábával egy keresztet huz á küszöbre.

A kisérők közt két férfi van, kik két nagy átfurt kalácsot visznek; ezek a templomtól elmaradnak és valamely közel levő házba bevonulnak, hogy a visszatérőkhöz ismét csatlakozzanak. Esküvés után e kalácsokat a menyasszony házába viszik, onnan másnap reggel a vőlegény lakába.

A menyasszony az esküvés alkalmával, hogy magának férje feletti uralmat (vulgo: papucskormányt) biztositson, csellel szokott élni, t. i. midőn eskütétel végett ujjaikat az evangeliumra teszik, a menyasszony nagy ügyesen ugy intézkedik, hogy az ő ujjai a férje ujjai fölé essenek; vagy ha ezt nem tehetné, ugy megelégszik azzal, hogy esküvés alatt legalább egyszer férje lábára hágjon

Esküvés után a jelenlevők ismét előbbi renddel, de már mindkét fél együtt, zene és dal kiséretében betérnek a menyasszony házába, melynek küszöbénél mézes buzát szoktak áldás jeléül az uj párra hinteni, mely alkalommal az utcán a nászasszonyok ily dalt hangoztatnak:

„Köszönjük a mi papunknak,
Ugy mint jó lelki atyánknak,
Hogy minket nem késleltetett,
S mindent oly szépen elvégzett..
Inog, inog ez az utca,
A mint az uj pár jár rajta.
A házak is meghajolnak,
Ha ennyi sok fényt s diszt látnak.
Felszállott az ékes páva,
Az örömház kapujára;
Hullott csillogó zuzmara
A menyasszony szép hajára...
Az uj pár előtt mi lebeg?
Repdeső homályos felleg.
Kérjük Istent, hogy e homályt
Oszlassa el mi hamarább."

A házhoz érve:

„Nyissatok ajtót, jó szülék,
Haza hoztuk a menyecskét,

Vele együtt a boldog vót,
Adjon az ég nekik erőt.
Jöj, jó anya, jöj elönkbe,
Fogadd gyermeked kebledre,
Neked ő nagy örömet hoz,
Vezesd őt a telt asztalhoz."

Ekkép bevonul a násznép a szobába; de elébb csak a vőlegény vendégei telepednek le az asztal körül; mindkét fél nászasszonyai azonban állva maradnak s következő dalbeszédet folytatnak:

„Nagy itt a bőség és a kincs,
Csak a csapláros sehol sincs.
Leszakadt a ház padlata,
Ott veszett szegény alatta.
Fohászkodjunk jó Istenhez,
Igy a jámbor tán mentve lesz.
Tisztességes nászasszonyok,
Kérünk, most velünk szóljatok.
Tán nem mertek szót emelni,
Kérdéseinkre felelni?
Mi nem hivatlanul jöttünk,
S igy jogainkkal élhetünk,
Hol van, hol az örömanya,
Ki nekünk a korvajt nyujtja?
A tarka tyuk még tegnap kün
Kapargatott s járt jókedvün.
És már ma a szegény pára
A bus táncot nyárson járja.
Minthogy házunk a szélen áll,
Róka vitte el magával;
Rosz gazdasszony ki engedi,
Tyukocskáját elcsenteni."

E kömönfont dal után a vőlegény emberei a lakomához fognak, mi többnyire pálinka és kenyéren kezdődik; erre következik a sült tyuk, sertés- és bárányhus pörkölve, főzelék, kalács, kürtösfánk és legeslegutóljára a leves. Közben-közben pálinkát isznak, többnyire egymásra köszöntve ilyképen: „daj bozse!" (adj Isten).

E közben is felfelhangzik a dal, ily módon:

„A sötét falak fénylenek
A boldog vőlegény felett;
Mint a naptól ugy ragyognak,
De nem ő az oka annak,
Hanem az ő koszoruja
Az ő piros szép orcája!
Szól a zene hegyen, völgyön,
Gerjed szivünkben az öröm;
Kiovban kezdték a zenét,
S Eperjesen elvégezték.
Harsogj zene! a vőlegény
Vendégeivel vigan él!“

Majd a menyasszonyhoz intézik a következő dalt, ki, mellékesen mondva, oly hallgatagul s tartózkodva viseli magát, mintha csak a dalok és virágillatból élne:

„Ül a kis lyány az asztalnál,
Mint kivirított rózsaszál;
Könybe lábbad a kétszeme,
Hogy véget ért lyányélete.
Lyányka, lyányka, mért foly könyed,
Minek epeszted ugy szived!
Oh, hogy ne sirnék én azért
A diszes zöld koszoruért,
Melyet annyira kedveltem
S most a páromnak szenteltem!“

Majd ismét a násznagyhoz fordulnak, ekképen:

„Rátartó a násznagy uram,
Hogy neki oly szép kése van;
Melylyel a kalácsot vágja,
S a násznők kezébe adja.“

Étkezés után a vőlegény násznagya pénzbeli ajándékot ad a mennyasszony anyjának, hogy a lyányt illendően felnevelte; végre a vőlegény este felé a menyasszonynyal és két nászasszony kisére-

tében haza felé készül; ekkor a menyasszony ekkép bucsuzik szüléitől:

„Isten veled, édes anyám,
Gondolj jövőben is reám;
Én távozom, de magammal,
Mit sem viszek ne aggódjál;
Sőt még én emlékül hagyom
Könyeimet az asztalon.
És padlózatán a háznak
Megtalálod lábam nyomát.
És te hugom, ki maradsz itt,
Vedd át a háznak kulcsait.“

Az ifju pár elmenetelekor a lyány szülei kiadják az ágyat; mely alkalommal a már többnyire jó kedvü nászasszonyok igy danolnak:

„Adjatok, adjatok
Szép ifju leánykát;
És a leánykával
Jó puha ágyacskát.
Dühöng a kemény szél
Fagylaló vihara,
E miatt ágynemünk
Mosatlan marada.
Kérünk, adjatok hát
Takarót legalább,
Melylyel befedhessük
Ágyunkon a szalmát.
Takarót sem adunk,
Mert az nincsen nékü
Mi gyolcs lepedővel
És paplannal élünk!“

Az ágyat a menyasszony házától nem szekeren, hanem férfiak rudakon viszik a vőlegényhez: a fiatal pár a jegykendő végeit kezökbe fogván, indul a lyány házától két nászasszony és férfiak kiséretében, kik e dalt hangoztatják:

„Hej! puha pávatoll
Hej! te kőkemény sziv,
Mért nem hasadsz meg, hogy
Jó anyádtól elmégy.
Széthasadt a füzfa
Tetejétől aljig,
Elvitték anyjától
A szép ifju Marit.
Atyjától, anyjától,
Dús gazdag családtól,
És nagy házba vitték,
Ég akaratjából.

Ne rekedj meg szellő,
Ott a zöld hegyekben,
De rohanj mifelénk
Át a szép völgyeken.
Lobogtasd a zászlót,
Hadd süssön rá a nap,
A nap sugáritól
Lobogása fényt kap.
Falun végig megyünk,
De sehol sem látunk
Olyan szépet, milyen
A mi mennyasszonyunk.
Szőke az ő haja
S fényes mint az arany,
Piros Rózsa diszlik,
Liljom fejér arcán."

A vőlegény házához érvén a házaspár, az utána jövők igy énekelnek:

Jön a sereg, gazda,
Nyiss ajtót előttünk,
Hogy oly sokan vagyunk,
Meg ne ijedj tőlünk.
Hová férünk majd el,
Készits helyet, uram!
Násznők a szobában,

Násznagyok kamrában.
Hozz világot anyám
Lásd, mit viszünk feléd:
Gödét-e vagy bárányt,
Vagy ifju menyecskét!"

Most a két nászasszony az asztalhoz ül és lakmározik, ezután pedig eltávozik; a mennyasszony férje vendégeinél marad s igyekszik azokat mulattatni. Mielőtt azonban ezt tenné, mindjárt beléptekor azonnal meghinti a fiatal párt a vőlegény anyja komlóval és buzával, annak jeléül, hogy fogyatkozást sohase szenvedjenek. — A mennyasszony kalácsot ad anyósának és megcsókolja kegyeletteljesen szive táját. Aztán az asztalhoz ül a mennyasszony s egy figyermeket vesz fel karjaira, kit azon óhajtással nyujtanak neki, hogy először is fia szülessék; a piruló lyány a gyermeknek két kalácsot és egy szalagot szokott ajándékul adni.

Megérkezvén pedig az alvás ideje, a vőfély ágyat készit a fiatal pár részére, akár télben akár nyárban, mindig a padon s oda helyezi a zászlót is; azután a násznagy kötelessége az uj házasokat a nászágyhoz vezetni s őket annak rende szerint kellően meg is áldani. — Korán reggel legelébb is a menyecske igyekszik felébredni, hogy a zászlót elrejtse, a miért, ha sikerül, a vőfély 20—30 krnyi birságot tartozik fizetni neki, a násznagynak pedig elegendő pálinkát adni; ellenben, ha a vőfély megelőzné a mennyasszonyt, akkor ő esik büntetés alá; mi azonban ritkán történik, mert ezt a nő leendő restségének előjeleül tartanák s őt kigunyolnák.

Sok helyt, a nő darab cukrot vesz magához, melyet másnap ébredő férje szájába illeszt e szavak kiséretében: „házasságod oly édes legyen mint e cukor".

Reggel a menyecske a szoba seprésével kezdi uj háztartását, mely alkalommal a vőlegény, némi ösztönzésül, néhány krajcárt vet a szemét közé, mit a menyecske szépen felszed és zsebére rak. Erre ivás következik, mert a nászasszonyok s vendégek folyvást jönnek s mennek, s násznépben nincs fogyatkozás. Majd a mennyasszony házabeli vendégeit, szülőit várják, kik nem sokáig váratnak magokra, mert már messziről hallatják zajos érkezésöket és ily dalt:

„Nyom után, nyom után:
Keresd gyermekedet;

Ha majd megtalálod,
Nagylesz az örömed.
Hogyne akadnék rá.
Ne ismerném nyomát,
Midőn én neveltem
Szerelmem zálogát.
Egész nap dolgoztam
Reggeltől éjjelig,
Hogy hiven ápoljam
Viruló életét.
Hej szeretett lyányom,
Megyek hozzád, megyek;
S hogy boldogul élhess,
Ajándékot viszek.
Hej ha tudná szegény,
Hogy szülći jönnek,
Megaranyozná a
Hidat s ösvényeket."

Midőn a kapuhoz ér a nászsereg, azt zárva találják, a házbeliek eléjök jönnek ugyan, de vonakodnak őket beereszteni, mire az érkezők danolnak:

„Jőj ki, Mari, jőj ki
Hü anyád elébe,
Hogy asztalhoz üljön,
Uj házadba vidd be.
Jobb te hozzád anyád
Mint az idegen nép,
Ten boldogságodért
Fáradozott mindég.
Zöldel a körtefa
S a sok gyümölcs rajta;
Jőj ki Mari lelkem,
Jőj ki az udvarra.
Hídd be vendégeid,
Kik téged tisztelnek,
Ültesd asztalodhoz.
A kik üdvözölnek."

Erre pálinkát visznek eléjök, ebből midőn jól felhörpentének a násznagyok, kibékülnek a háziakkal s behaladnak a szobába együtt ekképen danolva:

„Megérkeztek a vendégek,
Toppantanak a küszöbre;
Suhognak a selyemruhák
S arany peng minden léptökre.
Megérkeztünk, de nem azért,
Hogy itt busan állongáljunk,
De hogy bent az uj szálláson
Örvendezzünk és vigadjunk.
Üdvöz légy, vőlegény,
Javadat kivánjuk,
Tágitsd ki a házad,
Mindnyájan óhajtjuk.“

Midőn szépen elhelyezkedtek a szobában, egy legény fejér lepedőbe vagy kiforditott bundába burkolva megjelen a megérkezettek előtt s ezek kérdik: „Ez-é a menyasszony, kit megnézni jöttünk?„ azután énekelnek:

„Hol vagy hol, násznagyunk,
Mutasd meg mi nékünk
A mennyasszonyt, kihez
Messziről érkeztünk.
Az asztalon áll az
Itallal telt üveg,
Mellette a tüzér,
Azokat vegyétek.
Nem kell nekünk üveg,
Mariskát kivánjuk,
Meghasad a szivünk,
Ha őt meg nem látjuk.
Nincs ő közelünkben,
Elment a forráshoz,
Számunkra azonnal
Üditő vizet hoz.
A hegy tetejéről
Láttuk ma hajnalba',

Hogy bezárta magát
Ide a kamrába.
Nincs itthon elment ő
Teheneket fejni,
S innen a csermelyhez
Ökröket itatni.
Nem mehetett ő el,
Ismeretlen még itt,
Nem találhatná meg
A csermelynek medrit.
Tudjuk, tudjuk, hol van
A drága mennyasszony:
Bent a kamrában pénzt
Számlál az asztalon."

Ekkor a mennyasszony, ki e közben valóban a kamarában üldögélt, megjelen s a vőlegénynyel és vendégekkel az udvarra megy, hová a vőfély egy veder vizet helyezett, melybe ezüst pénzt is szoktak dobni; a zászlót a veder fölé tartván, a násznagy keresztett vet a vizre s azzal először ő maga megmossa szemeit, azután a fiatal pár megmosdik, miközben a vendégek énekelnek:

„Hej szép ifju pár,
A hideg viz hol van?
A zöld füzfa alatt
Zug a kristály folyam.

A Jordánon voltunk,
Abban megmosdottunk,
Hogy a büntől tisztán
Halálunkig járjunk.

Törülköztek szépen
Egymás kebelébe,
Hogy éljenek mindig
Édes szeretetbe'.

A megmaradt vizet a menyasszony az emberekre önti, a vőfély pedig egész készséggel ismét megtölti a vedret, melyet azután a menyasszony a házba visz a jelenlévők ily dala kiséretében:

„Az ifjú gazdasszony
Örömdús kedvébe'
Beviszi a vizet
Cselédi körébe.

Mint a hal a vizben
Uszkál kedélyesen,
Élvezzék a vizet
Mindig szerencsésen!"

A szobába érvén a menyasszony, a vizzel meghinti a ház falait, azután a kamrába lépdel, hol a nászasszonyok egy járomra ültetik őt: itt a jegykendővel beboritott kezében egy pálinkával tölt pohárkát tart s ily helyzetben mindaddig marad, mig a nászasszonyok fejét be nem kötik, mi ugy megy véghez, hogy a násznők leveszik menyasszonyi koszoruját s fehér kendővel boritják be fejét igy énekelve:

„Körbe álltunk
S még se láttuk
Hová lett a
Fonot haja.

Tán elveszett
Kün a mezőn,
És igy soha
Vissza nem jön.

Vagy meglehet,
Ki mondja meg,
Hogy elszálla
Fátyol alá!"

A dal végeztével a kezében tartott pálinkát a menyasszony és vőlegény közösen megisszák, mintegy annak jeléül, hogy a fáradozás nehézsége s jutalma közös és kölcsönös lesz. Ezután a nászasszony kihozza a menyecskét a kamarából és megfordul vele háromszor, s ily szavak kiséretében: „Adjon Isten jó napot!" átnyujtja a násznagynak, ki hasonló módon juttatja őt a vőlegény karjaiba, ez pedig ismét a vőfélyhez. Mig a menyasszony igy tán-

colva kézről kézre jár, a vőfély, ritmusaival, mulattatni igyekszik a násznépet s danolva igy ingerkedik a jelenlevő nőkkel:

„A menyasszony, mig leány volt,
Bizony nem jól gazdálkodott,
Nem font, csak a sövény alatt
Járt s ott keresett rongyokat.
Halljátok ti nászasszonyok,
Kérlek, el ne aludjatok.
Ide én felém nézzetek,
Tőlem zsákokat vegyetek.
Én nem fontam s nem is fogok,
Mégis mindig szépen járok,
Orsó nem lesz a kezemben,
Mig nem járok mezitelen.
Vizentúli legény vagyok,
Nőknek én zsákokat varrok."

Midőn a menyasszony a vőlegénynyel táncol, akkor ő megmegtépi a guzsalyt, melyet a vőfély rögtönzött a zászló rudjából; midőn pedig a vőfélylyel járja, akkor ezt a guzsalyért megcsókolni tartozik. A tánc végeztével ismét lakomához ülnek, a menyasszony, férje rokonainak, kedveskedésül kalácsot nyujt, apósának inget ad, anyósának kendőt, a többi rokonoknak kalácsot, a lánygyermekeknek pedig szalagot mig a többi jelen levők egy-egy csókjával megelégszenek. . . . Étkezés után ismét megszólal a hegedűsök egyhangú zenéje s a násznép ujabban táncra kerül, mig végre este felé a lakodalom végét éri, s a vendégek jókedvűen haza felé oszlanak, rekedt hangon ily dalt kurjongatva:

„Egyszerre jövénk el,
Egyszerre elmegyünk,
Ha a násznagy szeret,
Kissé még itt leszünk.

Igyunk még, igyunk még,
Bort és nyirfavizet.
Kár lenne ilyenkor
Inni édes vizet.

Itt vagyunk, itt vagyunk,
A szép menyasszonynál,
Ki oly vékony, karcsú
Mint a liliomszál.

Felejts el, kedvesem,
Én elfeledtelek,
Mintha sohse láttál
Volna te engemet!"

Egy hét mulva a menyecske szüléi házánál utólakoma tartatik, s ezzel a lakodalom és nászünnepély véglegesen befejeztetik.

Sok helyen divatban van az is, hogy a kézfogó alkalmával a lelkész is megjelen s ő az eljegyzettek kezeit adja össze; a jobbmóduakhoz pedig a vendégsereg ez ünnepélyre zászlókkal és rudratüzött lobogó szines kendőkkel özönlik.

Keresztelés.

A magyar orosz szereti a családját, szereti annak szaporodását s azért mindig hálás szivvel üdvözli uj szülöttjét. Maga a szülés is gyakran sajátságos szokásos jelenetekkel kisértetik, mint például a vajudó nőt létrán bujtatják keresztül, vagy a szülés fájdalmainak csillapitása végett a papot vagy énekiészt imádkozni szólitják. Az ujon szült azután gyógyfüvekkel bűvitett hideg vízbe tétetik s a betegágyas pálinkaitallal erőssittetik.

A keresztelést mindannyian fontos családi ünnepélynek tartják s igy minél tehetősebb a szüle, annál több komát igyekszik szerezni, ezek **kumi** vagy **kmotereknek** neveztetnek.

A keresztelés ráimádkozás, rálehellés, olaj és sóval való kenés és vizzel leöntés által eszközöltetik. E szokás kétségtelenül a hajdani pogánykor varázslataiból, régi szokásaiból szállott a keresztényekre: a vizzel való locsolás, a rálehellés és kenés, a gyógyászat és varázs nemeit képezvén egykor, melyet a táltosok gyakoroltak.

A keresztelés napján megjelennek a rokonok, szomszédok és komák s a betegágyas részéről jó reggelivel láttatnak el; azu-

tán pedig elkisérik a felcziczomázott kisdedet a templomba, hová azt a keresztanyja viszi. Jónak tartják keresztelés után a kisdedet azonnal az ágy alá tenni: mi által, hitök szerint, sok betegségtől megmenekszik; de egyszersmind ürügyül szolgál arra, hogy az eltünt, elveszett gyermeket keressék s előkeritvén, örvendezzenek neki; miközben sokszor bepólyázott macskát is hoznak be; hogy ilyenkor a bábát jutalomban részesitik, a tréfa természetes következménye. A templomból visszajövőket különben czifra, kék-veres szinü sávolyos vászonszövetü abroszszal teritett asztal várja, melyre hig és sült ételek tétetnek s evés közben a pálinkával telt kancsó köröztetik. Majd egy pohár pálinka külön fatálra helyeztetvén, arra a lakmározók és komák (minden jelenlevő vendég, garasos komának tartatik) pénzt tesznek, mi a betegágyasnak mellére szóratik, ki egyszersmind a pohár szeszes tartalmát is kihörpenti. A pénz e kiszórásának az a jelentősége, hogy a csecsemő az anyatejjel a pénz iránti szeretetet is szivja be s igy takarékos szerző legyen. A különféle rimes és kötetlen, néha humoros, tréfás, de többnyire sületlen felköszöntésekkel füszerezett étkezést hosszas idogálás, végre víg dallás követi, mire külön alkalmi versek és énekek használtatnak.

Az uj szülöttre mereven nézni nem tanácsos, könnyen megigéztethetnék, azért elébb köpködnek, mi által e bübáj elenyészik. Naplemente után a házból olyankor valamit kiadni, vagy a látogatónak leülés nélkül eltávozni, szintén nem jó, mert akkor a gyermek álma elvész; hasonló okból szokták a belépő férfi vagy fiunak kalapját, fövegét is eldugni. S e babonában ők erősen hisznek, azért oly általános.

Az ujon szülött, annak rende szerint, a kereszteltek anyakönyvébe bevezettetik, nyervén az oroszok közt leginkább divó Miter, Havrillo, Iván, Bazil, Leczo, Olexa, Polyánya, Hafa, Mario, Naszta, Ancza sat neveket.

Hogy a gyermek ép és rugékony idegzetü legyen, egy éves korában mogyorót hintenek rá szülei.

Temetkozés.

A halottat rokonai, miután kimultát a ház előtt hangos nagy jajgatással a szomszédoknak tudtul adták, melegvizzel megmosva s a szakálos férfit megborotválva s felöltöztetve, egy bérfára az asztalhoz teritik, s ha férfi, kalapot, ha asszony főkötőt, ha pedig páratlan ifju vagy hajadon, börvényből font koszorut tesznek fejére. A virasztás néha élénkebb a menyegzőnél, a megjelentek beszélgetéssel és tréfákkal üzik az időt s szomoruságot. A test mellett, mely csak a temetés kezdetekor tétetik imádkozás közben a pap jelenlétében a koporsóba, ostora, pásztor sipja, kése, vagy valamely más kedves tárgya hever.

A test kivitele előtt minden tárgyat elmozditanak a helyéről, hogy igy a halott vissza ne tartson, az ecetes üveget pedig különösen azért, hogy az el ne romoljon.

A hegyvidékiek a férfi halothoz lőcsőt és pipát, az asszonyi tetemhez pedig rongyból készült bábut tesznek, hogy azzal mulasson, általában pedig pálinkát és ételt, hogy meg ne éhezzen; a hullla hasát csepüből font madzaggal kötik át, a temető felé vezető utat pedig mákkal hintik be a végből, hogy a halott, ha visszatérni akarna, annak felszedegetésével töltse el az időt.

A halottat a temetőbe az elhunytnak legkedvesebb ökre, fent a Verchovinán, télen-nyáron szánba fogva viszi ki; midőn a háztól elviszik, egy zablepényt sóval meghintve a szán alá tesznek, hogy rajta átmenjen; ez azért történik, hogy a kenyér el ne busulja magát a meghalt után.

Elvégeztetvén pedig a halotti szertartás az udvaron, mely alkalommal a rokonok a koporsó körül térdelnek, midőn a halottal kiindulnak azon padot, melyen a koporsó volt kitéve, felforditják s igy hagyják mindaddig, mig vissza nem térnek.

A kapu küszöbénél neháányszor a földhöz ütik a koporsót, hogy e zengzetre még a ház falazata is megtudja, hogy abból egy lakos örökre eltávozott.

A halottat neje vagy leánya hangos jaj szóval kiséri, előszámlálván félig énekelve az életében vele tett enyelgését, jóságát, édes, felejthetlen szavait s oktatásait.

A sirba tétetvén a koporsó, arra minden atyafia pénzt vet, mert különben a tüzes folyó hidján nem mehetne lelke át. Ime Ache-

ron pataknak és Cháron vámszedőnek élő emléke! — Ez alkalommal bevetik a sirba az elhunytnak legkedvesebb tárgyait is, u. m. pipáját, kését, tilinkóját, ostorát sat. Ennek előtte általában pálinkával telt kancsót is helyeztek melléje; de ez most nagyobbára kimegy a divatból. Régi sirok felbontásánál azonban gyakran akadnak ily edényekre ma is.

A sir, a mennyire lehetséges ugy helyeztetik, hogy a fej nyugot s a lábak kelet felé essenek; a felhánt dombra azután kettős vagy a szegényebbeknél egyszerü keresztet tesznek a nyugoti végéről.

A temetést követi a t o r, mely ismét gyakran egy éjen át tart s melynél jó kedv mellett a vendégek vigasztalják a megszomorodott feleket.

A temetés után az első éjjelre sót, kenyeret és vizet tesznek ki az ablakra a halott számára, ki hitök szerint, elbucsuzni visszatér s az ételt megizleli; ebben ők annyira hisznek, hogy reggel még a halott ujjainak nyomát is vélik meglátni a són.

A halottas ház ablakán benézni veszélyes dolognak tartatik; a néző sárgalázt vagy könnyen szédülést kaphat!

---

12. Ünnepi szokások

Karácsony.

A családok legkedveltebb ünnepe a Szent-Karácsony; no de a gyermekek is sovárogva várják annak érkeztét, mert az akkor született Jézuska mindeniket részesiti némi ajándékban. Van is öröm, midőn a csillárszerü zöld fenyü-fa feltárul előttök s mindenik szedhet le róla inye-kedve szerint; még a legszegényebbek is kapnak ilyenkor, ha egyebet nem kifujt tojásból készitett madarat, vagy 3 krajcáros fejér pettyes tulipiros lovat, mely egyszersmind sipjával is gyönyörködtet.

A szegény ruthenek is óhajtva várják a szent estét, mert akkor végződik be a karácsonyt megelőző negyvennapi böjtidényök, melyet bizony a legjámborabb lelkü is megunhat, ha hozzá is szokott a sok böjtöléshez, lévén kényszeritve vallásilag a hétfői és pénteki böjtön felül évenkint 124 napot böjtöléssel eltölteni*).

Az oroszok karácsony ünnepi szokásaik sajátságosak és érdekesek levén, szabadjon nekem azokat kimeritőbben itt előadhatni.

A szent estén szalmával teritik be a ház földjét, s azon mindenki, még az elaggott, 90 éves ösz is, egyszer-kétszer végig hengereg, hogy derekából a jövő évi csömör a szalmába szálljon. Ez után egy erre készitett zab-kévét veres övvel átkötve, behoznak a

*) Ezek a következők: a vajashét, febr. elején, 7 nap, a nagyböjt husvétig 40. a szentpéteri böjtidény 33, az isten szent anyjától nevezett böjt 14 s a karácsony előtti 40 nap.

szobába s azt felfelé állitva az asztalra igazitják; e kévét ünnepélyes komolysággal a gazda hozza be, ki e közben kivánja gyermekeinek és családjának, hogy a hány zabszem van a kévében, az Isten annyi bárányt, juhot, tehenet, ökröt, félasztagos zabkereszteket adjon jövőre! E kévére, melyet királynak neveznek, vacsorakor minden tag az első pohárból három csepp pálinkát önt. E mellett széna van s annyi veresbagyma, a hány a háztagja.

Ezután egy eleven borjut vagy juhot hoznak be, mely minden fött vagy sült ételből izlel egy két kanálnyit, ez p o l á z n i k n a k (bemászónak) neveztetik, annak jeléül, hogy a szaporító szerencse az állattal jöjjön be a családba. Majd istállóba megy a gazda s az ott telelő marhákkal sót nyalat. Ilyenkor, ugy tartják, hogy a barom, különösen a tehén megszólal s emberi hangon elpanaszolja, hogy a gazda miként bánt vele a lejárt éven át. Sok ember, hitök szerint, kilesi az ily megszólalást, azonban ki a hallott szavakat tovább adná s a hallottakat kibeszélné, rögtön megnémulna, miért is a titkot a világért sem árulják el.

Ez este a gazdasszony a malom garatjáról lopni szokott egy maroknyi zabot, s ezt gubájá ujján át szórja a tyukoknak, hogy bőven tojjanak, s hogy tojós tyukja tojásait jól kiköltse, ráül a szoba padlatára. Késöb a gazda a férfi ruhába öltözött nejével a gyümölcsös kertbe megy a fákat megijeszteni; mi abból áll, hogy azokat felemelt fejszével fenyegeti s megütlegeli; mire az asszony nevökben kérleli a gazdát s igéri, hogy azontul jók lesznek s bőven fognak teremni.

Majd a házat babbal (paszuly) veti körül a nő, hogy az inláz babra hágva, nyakát szegje s ez egész éven ne ártson a családnak, s hogy e félelmetes kórt a háztól még inkább eltávolitsák, egész éjjel világitanak és virasztanak, azon hiedelemben lévén, hogy e kór csak az alvókat támadhatja meg.

Estebédre mézes pálinkát isznak, borsót, paszulyt, gombát, mákos kalácsot esznek, s kissé nyugodni ledőlnek; éjjeli harangozásra azonban felugornak s a templomba sietnek, hol sokan a nagy buzgóságban derekasan horkolnak. Az éj beálltával a gazdasszony kamrájában anyaszült meztelenre vetkezik s egy tál paszulyt kezébe ragadva, a házát körül futja, hogy ez által a hajlék egész éven át tüz, jég és viztől ment legyen. Majd felveszi legszebb ruháját s ha férjhez menendő leánya van, azt mézvizzel megmosdatja, hogy ez által mielébb férjet csaljon neki. A méhtartó házinő minden kasba annyiszor fuj belé, a hány rajt kiván belőle a nyárra, mint ő az-

után madzagra kötött csomókkal szokott megjegyezni. Éjfélkor mindenki vizet merit, mert ez akkor „a r a n y v i z“. Vizkereszt éjjelén pedig hitök szerint a viz borrá változik s ezért mindenki a lehetőségig sokat iszik az Isten e különös adományából.

A ruthén hajadon leány, kinek esze különben már a férjhez menetelen jár, hogy megtudhassa, azon évben leteszi-e a pártát, a karácsonyi éjféli mise után, hátra nem nézve megy egyedül haza s egyenesen a fatartó helyre, honnan egy nyaláb fát olvasatlanul vevén fel ölébe, azt hátrafelé menve beviszi a tüzhelyhez, hol megolvassa s a hasábok páros vagy páratlan voltáról jövendöli magának a párt vagy további magányt.

Karácsonytól vizkeresztig tilos a fonás, mert különben a juhok megbolondulván, forognának mint az orsók.

Városokban s népesebb községekben szokás, hogy fiukból egyes csoportok alakulnak, felöltöznek angyalnak, püspöknek, királyoknak s pásztoroknak s igy a Krisztus születésére vonatkozó jeleneteket rimes versekben előadva s énekelve bejárják a vagyonosabb házakat; karácsony estéjén pedig póznára feltüzött, gyertyával megvilágitott csillaggal járnak az ablakok alá énekelni.

A ruthén azt tartja, hogy karácsony ünnepén, mely január 6-ára esik, hite szilárdságát jelzőleg, nagy hidegnek kell lenni. Erre célzólag „t v e r d a v j e r a“ szokta ilyenkor mondani.

Husvét.

A nyilvános szinezetü keresztény ünnepekhez, hova különösen a karácsony, mint családok ünnepe, a pünkösd, mint a nyiló természet kedvencünnepe sorozható, tartozik különösen a h u s v é t, előzetes böjt idényével s a n a g y-héttel, mely alkalommal az egész napokon át nyitva tartott templom körmenetekre, keserves lamentatiókra, passiokra és a cifrán feldiszitett szent sir látogatására hivja kerepelésével az ájtatos hiveket.

A husvétot megelőző z ö l d c s ö t ö r t ö k azért emlékezetes, mert e napon vétettek fel ujra a negyvennapos böjtön át nyilvánosan vezeklett bünösök mint m e g u j h o d o t t a k a keresztény községbe; s vasárnap kezdődik a nagyhét, s e napot a magyar, a fakadó természet közepette, igen jellemzőn nevezi virágvasárnapnak

A jeruzsalemi pálmák emlékére a katholikus egyház e napon fényes szertartások közt áldja meg a tavasz legelső rügyét, melyet a füz- és nyárfa hajt ki legszembetünőbben. A templomokba egész csomó ily ágakkal fordul a falusi és városi közönség apraja és nagyja s a tornác előtt s a cinteremben is árulják az élelmesebbek e barkás gallyakat, a minthogy nincs senki, ki a templomba megy, hogy kisebb-nagyobb galylyal, ne térne haza; mely később, különösen az alsóbb osztálynak szobáiban, a felaggatott szent képek vagy tükör kerete alá szorittatik, mi által nemcsak a szoba egyik vallásos jellegét képezi, hanem egyszersmind tálizmánul szolgál különféle betegségek, de kivált a villámütés ellen.

A közelgő husvéti ünnepre minden jobbmódu gazda vagy konventiós cseléd buzát szerez s annak lisztjéből font kalácsot késztet, melyet pászkának nevez. Ezt még a legegyügyübb cseléd is megköveteli s annak elmaradásáért fájdalmasan panaszkodik. Ez ősi nép szokás adja meg a husvétnak valódi zománczát, mely nélkül az talán ünnepnek sem tekintetnék; s azt hiszem, ez némi takarékosságra, szerzési igyekezetre is serkenti a szegény munkás osztályt, senki sem akarván családját kalács és zsirosabb, jobb falat nélkül e nagy napokon (veliki dnj) hagyni. Csakugyan a karácsonynak is a lakmározás a' köznépnél a fényoldala, ama büverő, mely a szent estét hő vágyának céljául tüzi ki s melyet egész éven át emleget. A husvéti velik denyről különösen azt tartja az orosz, hogy akkor egész évre jól kell laknia. „Tot deny, kolj tulyko jiszti, any na czilej rok.“ Nagypénteken a szent sirhoz járván ünnepi ruhában zarándokolni, a kalácsot csak másnap süti meg; ugyanekkor fest tojást, főz sódart s tehetsége szerint látja el magát különféle nyalánksággal s jó élelemmel a bekövetkezendő ünnepre, melyet 40 napi szigoru böjt előzött meg.

Husvét vasárnapján reggel még a szegényebb sorsu házi nő is, kalácsot, sódart, vajat, szalonnát, füstölt kolbászt, tormát, tojást hagymát, sót, üvegcsében pálinkát rak be egy nagy kosárba s azzal utba igazitja tisztára öltözött cselédjét, vagy maga viszi a templom elé, hol az a kis mise végén beszenteltetik, az éneklész s néhol az egyházfi feljogositva lévén, minden kosárból egy-két tojást maga részére vagy a pap számára is kivenni.

A felvidéki iiók-községekből viradat előtt indul meg kocsin, lovon vagy gyalog a karaván a szomszéd falu egyházába, utközben, ha sötét, fászövétnekeket lobogtatva; a templom elé érvén, térdelve várják a pászkák megszentelését, melynek végeztével, mint haker-

getnék, szalad a böjtunta népség haza, mindenki első óhajtsán lenni, ki az otthon sóvárogva váró övéinek megvigye nem csak a megszentelt zsiros falatokat, hanem az ősrégi keresztényi üdvözletet is, mely e két szóban foglaltatik: „Chrisztosz voszkresz“ (krisztus feltámadt), melyre azután pünkösdig ez az illő felelet: „Voisztyne voszkresz“ (valóban feltámadt). Igy az asztalra belyeztetvén a pászkával telt kosár, rövid ima után, a házi gazda pálinkával, a nő pedig enni valóval kinálja meg a család tagjait s szolgáit. És fölösleges mondani, hogy e szertartás után a kosár tartalmát csakhamar oly mohón fogyasztják el, hogy sokan a tulevésnek áldozataivá válnak. . . . Valóban, a megelőző hosszu böjtöt különösen a vallásához hűn ragaszkodó orosz nép, oly lelkiismeretesen szokta megtartani, hogy legnagyobb bűnnek tartja annak megszegését; gondosan tartózkodik még a tej, tojás és vaj evéstől is s megelégszik száraz tengeri lepénynyel, sült burgonyával és nyers, hagymával fűszerezett savanyu káposztával; miért is nem csuda, ha a soká nélkülözött jó zsiros ételből nem tudnak egyhamar és könnyen jól lakni, a torkosság gyönyöreivel eltelni.

A sódar és szalonna bőrét, vagy a tojás héjat s egyáltalán a megszentelt ételnek semmi legkisebb maradékát nem dobálják el, a szemét közé keverni meg épen bünnek tartják. A jobbmóduak elégetik a szentelt étkek maradékát, a szegényebb nép egy része szintén ezt teszi, de a nagyobb része nem. Gondosan összegyüjtve minden legkisebb maradékot, vizre viszik, hol nem dobják bele, hanem figyelmesen beleteszik. Némelyek csak azért, mert igy látták szülőiktől is, mások már tudják az okát is. Ugyanis az oroszoknál az a hagyomány tartja fen magát, hogy ott, hol a viz (patak vagy folyó) a tengerbe ér, egy keresztény nép lakik, mely azonban annyira el van vágva a világtól, hogy semmit sem tud arról, a mi itt történik; még a husvét napját sem tudja, mert olyan szegény nép, hogy papja sincs, a ki megmondaná. A viz leviszi tehát a szentelt étel maradékait s a távol nép ebből, tőleg pedig a nagyszámu tojáshéjból tudja meg, hogy itt a husvét. (Ehez némileg hasonló szokás van a podóliai kisoroszok között is, ott a távolszakadt népet „rachman“-oknak nevezik.) A három ünnepnapon minden orosz tartózkodik a legcsekélyebb munkától is; sőt azon is megbotránkoznak, ha más vallásu ember dolgozik az ő husvétjukon. Ez ünnep alatt történik a legtöbb ismerkedés az ifju nép között s husvét után van a legtöbb lakadalom.

Majd elfeledém elmondani, hogy Nagyszombaton, midőn is-

méi először megszólalnak a „Rómába vándorolt harangok", minden nő eszeveszetten fut a kuthoz vagy vizhez, hogy megmosdjék, mi által az éven át a szeplőtől megmenekszik.

Husvét hétfőn még alig virad meg, már is jelentkeznek a leányos házaknál rózsavizzel telt üvegcsékkel ellátott kisebb-nagyobb fiuk, kik azután, némi viszonzás fejében, szépen sorra meglocsolnak minden női teremtményt, a vén anyókától kezdve le az anya ölében siránkozó kisdedig; mig kün azalatt a férfi cselédek és legények, kissé pityósan, ugyancsak áztatják a leányokat állitásuk szerint azért is, hogy meg ne rühesedjenek; s valóban ki e napon a meglocsolásban nem részesült, aggódik egész éven át e miatt.

Szent János éje.

Szent János születése napjának előestéjén (julius hó 5.), melyet a verchovinai oroszok, kétségtelenül valamely pogány istentől, „kupálo"-nak neveznek, az ifjuság összegyülve egy magas hegy ormán, nagy tüzet rak, a koszoruk és csengőkkel feldiszitett juhokat és szarvasmarhacsordát ide tereli, fris virágokból koszorut fon s a leányok kört képezve, a tüz körül vigan lejtenek; e közben a marhák száját kinyitják, hogy azokba a tüz világitson, mi által azok egy korlyuk nevü szájbetegségtől megőriztetnek. A leányok virágokkal diszitve, énekelve s egymást kézen fogva táncolják körül a lángokat, mig azok, kik csak mint nézők szerepelnek, a tüzet élesztik s fakalapácsokkal megvizesitett kőtáblára tett izószénre ütnek s ez által a pisztoly-lövéshez hasonló durranást okoznak. Ha a tüz három napig sem alszik el, jó aratást és sok lakadalmat remélnek. Az ez alkalommal elzengeni szokott dal következő:

Világos szent János,
Éjszakád világos;
Mig előtted leszek,
Tiszteletet teszek.
Addig légy világos,
Azután homályos.

—

Hajtogassuk
A cseresznyeágát,
Mert most éli
A legszebb világát.
Tépek leveléből . .
Szeretőm szinéből.

---

13 Babona és rokonnemüek.

Nem csak a magyaroknál, hanem különösen orosz lakóinknál találtatnak, bő nyomai a hajdankori müveletlen pogányokról hagyományilag nemzedékről nemzedékre az utókorra, jóllehet idő folytán eredetiségéből sokat veszitve, fennmaradt bübájosságnak és bűvös gyógyászatnak, melyet pogány őseinknél a táltosok (papok) üztek, s kiknek gyógymódjaik, nem kétlem, a beköltözés után itt talált népektől, különösen a szlávoktól elesett hasonló müfogások elsajátitásával szaporodtak. Már magában e szó „varázs“ (tótul és oroszul vorozsu) mutat arra, hogy a hazában talált szlávokról sok ragadt a magyarokra, kik a titokszerü bűvösséget szintén gyakorolták, annálinkább, mert az emberek, különösen azok, kiknél a müveltség és tudomány fáklyája még kevésbé terjeszti a világosságot, mindenkor voltak hajlandók valamint a jót ugy a rosszat természetfeletti uton keresni, illetőleg a Theurgiát (jó) és Goaticat (rosz) gyakorolni.

A bübájossághoz különösen a kuruzsolás, varázsolás, igézés, szemmelverés, rá és kiolvasás, csalás, kenés, fürdőzés, füstölés, megkötés vagy megrontás, rálehelés, megköpés, öntés, ráüzenés sat. tartoznak. Ma is, midőn hazánkban a tudomány és népnevelés, hála Istennek, nagy lendületet tesz, mindamellett majd minden helységben találtatnak még egyesek, különösen nők, kiket üzletök folytán javas (jovas)-oknak neveznek s kik bármely betegség ellen, emberen és állaton, az idő bármely perczében készek különféle titkos módon segitséget nyujtani, s kik ha a bajon a megkisérlett kuruzsolás egyik neme nem segit, minden tartózkodás

nélkül elöveszik a másikat s mindaddig kenik, fenik, füstölik a szenvedőt, míg idő multán vagy felüdül, vagy örökre elszenderül, a midőn azt mondják, hogy a kivánt hatásnak a titkos rosz szellem ellenállt. Mindamellett ily kuruzsolók némelye oly nagy hirre és névre tett szert, hogy hozzá, mint tekintélyhez messziről ellátogatnak s tőle, jó pénzért, nemcsak gyógyitást, hanem ügyes-bajos dolgaikban tanácsot, felvilágositást, jövendőlést is kivánnak s kinek jósszerü szavait, melyeket rejtélyes mormogás és ráolvasás közt elmond, látnoki jóslat gyanánt elfogadják.

Ily varázslatok a 17., 18-dik században néha bünvádi eljárás tárgyaiul is szolgáltak s a gyanus személyek boszorkányokul tekintettek. Igy 1732. évben bizonyos Tóth Borbála és Kakas Anna kisdobronyi lakcsnők ellen folytatott per irataiban olvastam, hogy Kakas Anna Micso János nevü kondást kelés ellen azzal gyógyitá, hogy javasolta neki, miszerint menjen ki a falun oda, hol két felé tér el az ut és keresztül vizelvén azon, nem a jött, hanem más uton térjen vissza, s ime, mint a kondás eskü alatt bevallá, ő ettől csakugyan meggyógyult. Kakasné egy más gyermek lábát azzal gyógyitá meg, hogy azt égerfalevél főzettel mosdatta. Tóth, máskép Ábrakosztoné Borbála pedig, e periratok szerint, Micso Istvánnak két csomó dohányt adván, ezt attól a nyavalya haláláig verte; László Janko nyakát és száját azzal tekerte ki, hogy reá szelet hajtott; egy leánynak pedig hasonló czélból oly keveréket adott be, melybe „emberfő velejét, tengeriben főtt genyt, gorengyi békát és csik-galánd-csuszókat“ vegyitett.

1728-ban Molnárné nevü csetfalvi lakosnő fejére esküdött Técsy Gáspár istvándi református lelkész, állitván, hogy e boszorkány volt oka annak, hogy mióta összeveszett vejével, azóta nem szünt meg vérzeni keze; azonban a mint Szeles Jánossal ráüzent, hogy gyógyitsa s a mint e küldöncz a tagadó válaszszal visszatért s átlépte a küszöböt, rögtön meggyógyult.

1722-ben Máté Miklósné, szintén csetfalvi lakosnő ellen Király Anna azt vallotta, hogy e büvös nő férjét azzal javalá gyógyittatni, hogy égerfark nevü füvet törjön meg s ahoz három falu határán levő akasztófáról levágott forgácsot tegyen. Dücsö Anna tanu szerint pedig Máténé az álmos embert a lószájából kivett füel szokta volt gyógyitani.*)

*) Ez időben a titok kigyónását azzal eszközlék a kuruzsolók, hogy 1. a vizi békának szájából kivevék a nyelvét s azt visszabocsáták a vizbe, a kimetszett nyelvet pedig megaszalván, annak porát, midőn

1735-ben a munkácsi urad. uriszék vizsgálatot intézvén Szabó Andrásné született Borsi Ilona czeglédi illetőségü csavargó s férjétől elváltan élő nő ellen, ő önkényt azt vallá, hogy ő kuruzslásból, azaz füvekkel való gyógyitásból él s ezzel keresi kenyerét; s hogy férjével azért nem él, mert tartózkodik a férfitól, nehogy mestersége hatálytalan legyen. Vallá: hogy „tudományát“ Istentől vette még anyja méhében, hogy ő féltátos, születvén egy zápfoggal a balorcáján. Továbbá, hihetetlen elbizakodottságból, félelemből, vagy tán inkább balgaságból állitá: hogy hét éves korában Pápáról egy férfi és egy nő táltos, t. i. Nagy Pál és Szabó Máténak a felesége, őt magokkal elvivék, lovaik a városon kivül a levegőben felrepültek s igy értek Székesfejérvártul két mértföldnyire egy nagy őrhegyre, hol a tátosok évenkint háromszor, pünkösd, szentjakab és szentmihály havaiban összegyülnek; itt a lovakat egy vastag fához kötötték s őt a földre letevék; azután a két tátos „anyaszült meztelenre“ vetkőzvén, a völgybe lementek, hol bikákká változván, egy óráig viaskodtak. E közben látván a nőből lett bika, hogy Ilona őket nézné, hozzá felszaladt s biztatá őt, hogy ne féljen; erre ismét leszaladt s türkölözött; majd a levegőbe felrepültek s ott mintegy másfél óráig hasonlóul viaskodtak s ölelkeztek. E közben a tátosok megkötött lovai közül egy megszólalt s mondá Ilonának: „Ne félj attól, te fattyu, a mit az égen látsz, csak aludjál, nem bánt senki.“ Majd leszálltak az égről s emberi alakot vőnek fel s kérdék tőle; láttál-e valamit az égen? mire Ilona azt felelé, hogy látott villámlást, de nem félt, mert a ló is biztatta. Azt is látta volna akkor, hogy a férfi tátos a nőt bal mellén megsebesité, mire ez azt mondá, hogy ez már több izben megtörtént vele s ő kigyógyitja magát. Azután a magokkal hozott kenyérből ettek és a vizből ittak; majd lóra ültették Ilonát, kisérletet akarván tenni, ha ő egyedül megülné-e már a tátos lovat; de gyenge lévén sirt s igy levevék őt s magokhoz vevén, Vácz felé elrepültek. Itt letették őt s egy Borbély István nevü ismerős orvoshoz utasiták, kinél 3½ évig szolgált, több asszonynyal gyógyfüvet járt szedni s igy az orvoslást megtanulta, sőt oly hirre tett csakhamar szert, hogy egész Szegedig hivták gyógyitani. Azt is vallá: hogy Győrmegyében Nyil nevü faluban Pap Miskának is volt egy pej tátos lova, meg Mágócsi Imre pesti alispánnak, mely daruszőrü tátost fiának az aszódi postamester küldötte ajándékul Aranyos nevü

a kiszemelt ember elaludt, a mellére hintették. 2. A büdösbanka fészkében talált követ az illető alvó egyén szivére tették, ki ennélfogva a titkot rögtön kibeszélé.

faluból. Ez utóbb emlitett lovat Ilona egyszer az istálóban megnézvén, a ló mindjárt megismerte, hogy ő is tátos s ennélfogva bizalmasan igy szólitá meg őt a paripa: „Minek nézesz rám oly keservesen, jöjj be hozzám. „Parádon meg éppen egy lábatlan koldusnak lett volna egy félszemü fejér féltátos lova. Magyarázata szerint, az egész és féltátosság közt az a különbség: hogy az egész tátosok egyebet nem tesznek, hanem csak viaskodnak, ki melyik ország részéről, a féltátosok pedig csak gyógyitanak, de nem rontanak senkit; ezek megismerik a boszorkányokat is és tudják cselekedeteiket.

További kérdésekre azt felelte Ilona, hogy a boszorkánysággal vádolt beregszászi illetőségü Lucza Samuné, Terebesi Ilona és Németi Mártonné, Balogh Kata, kik egy már elhunyt asszonytól négy év előtt tanulták e mesterséget, sohasem ártottak senkinek s hogy nem tudja, ha született vagy tanult tátosok legyenek-e ők. Ime mennyi badarság egy komoly törvényszék előtt!

1728-ban hasonló vizsgálat tartatott itt Orosz Lukácsné ellen, ki azzal vádoltatott, hogy más emberek marháit megnyargalta, megvesztette és embereket megrontott volna. Igy Bakó Pál vallá, hogy felesége, egy a kertbe tévedt csirkéje miatt megszidván Orosznét, ezért a fia lábát annyira megvesztette, hogy nem birt kiépülni; Nagy Pálnénak pedig egy tehene elhullván, ráfogta Orosznéra, ki állitása szerint, ezt azért tette, mert egy izben nem akart neki tejet adni s igy előbb a tejet, később a tehenet is megrontá.

S ime ily kuruzsolások még jelenben is divatoznak az emberek közt s éppen azért nem lesz érdektelen azokat curiozum képen itt elötüntetni.

A ráolvasásnak különös büverőt tulajdonitanak az emberek s ez, valamint a ráimádkozás nagy divatban van. S nem csuda, ha e mysteriumot világiak is gyakorolják, midőn az egyházi rituale (szertartáskönyv: „De exorcisatione a diabolo obsessis“) e gyógymódnak körülményes eljárását tartalmazza, megállapitván, miképen kelljen az emberből az abba szállt ördögöt imádkozás, füstölés és szentelt vizzel való locsolás által kiüzni. A vén pórnők a nyavalyatörésben szenvedőn még ma is imádkozás s szentelt vizzel való locsolás által vélnek segiteni, sőt, mint hallám, ilyenkor még a protestánsok is eltürik, hogy a szentelt viz alkalmaztassék. Az elájultat szintén locsolás s ráleheléss által elevenitik fel.

Az, hogy a g. k. lelkèsz, egyes hive kivánatára, készséggel felszentel bármily csekély dolgot, termést, szaporodást, vételt,

épitkezést sat., elöttünk ismeretes; az ily müvelet annak elöirt rende szerint szertartásos imádkozás közt hajtatik végre. Volt eset, hogy nemrégen Volóczon a pap az által tett tisztává és ehetővé egy hordó káposztát, melybe egy egér veszett, hogy a hordó felett egy arravaló imát mondott el.

A betegséget, ragályt s egyéb veszélyt és vihart, melyeket szintén megtestesülteknek képzelnek magoknak, igy az 1831-ki cholerát vaskos feldagadt koldusnak képzelik, ki hátán két patkóalaku jegyet hord, az 1710-ki dögvészt (pestist) nyomorult, félénk felvisitó gyermeknek, az 1739-ki dögvészt sovány, vérszomjas asszonynak s az 1854. évi éhséget és inséget sorvadásban sinlő, takó kinézésü koldusnak sat., azzal vélik elijeszteni s elforditani a helységtől, hogy kitömött vázakat állitanak fel az utakhoz vagy a helység négy szélére, azokat tengerikenyérrel és egy bögrében főtt étellel látván el, a nyakába tarisznyát akasztanak, melyre, valamint a váz öltözékére szükséges vásznat a falubeli orosz asszonyok közösen fonják. Az ily bábnak azután, midőn kiállitják komolyan kötik a szivére, hogy az érkezendő vész kergesse el a határról s ne engedje beférni.

Cholera s egyéb ragályos kór idején minden házi fő az ajtó félfára egy kis rongy bubuskát akaszt, azt hivén, hogy ettől házuk megmenekszik a vésztől.

Itt-ott szüz leányok meztelenül körülszántják a falut, vagy körüljárják a házat, a vésznek ekkép gátot remélvén vetni.

A mestergerendára szegzett kalap szintén hathatós szer a ragály ellen, valamint a bal lábról levetett csizma, ha a pitvarban hagyatik éjjelre ajtón állónak. Sőt a felsővidéki oroszok nem rég attól sem irtóztak, hogy halottaikat kiásták s a négyfelé vágott szivhussal megkenték magokat a járvány hatása ellen; arra is volt eset, hogy az ekkép kivett sziv részeit a tüz felett tartották a végből, hogy az abból keletkező füst a ragályt hajtsa el.

Általában a boszorkány vagy varázsló hirében állott egyén elhunytával szoktak bánni ily kegyetlenül, ha eltakaritása után nem sokára valamely szokatlan jelenség, járvány, inség, szárazság, tartós eső sat. lepi meg a helységet. Az ily hullát kiásván, néha egészen összevágják, zsákba kötik s azt lakattal elzárják. Innen van hogy koronként sirásás alkalmával, régi rozsdás lakatot találnak az elporlott csontok közt. 1771. Szolyván egy gyermeket kiásták a sirból, arczra fektették s ismét eltakaritották; mely szentségtelenités miatt a tettesek hatóságilag megbüntettettek. (Munk. urad.

levéltár.) Nem rég Timsor helységben, midőn ott marhavész dühöngött, egy szomszéd galicziai bűbájos ember tanácsára egy megjelölt gyanus sirt felásták s a hullát hegyes karóval a földre szegezték. 1872-évben Almamezőn egy kiásott gyermek fejét vágták le s helyezték a lábai közé, hogy ez által a vészt szüntessék meg.

A hideglelést azzal vélik megszüntetni, hogy a szék lábát bekötik; a főfájást pedig azzal, hogy a kutat kilenczszer megkerüli a beteg.

Az ötvenes években történt a volt kis-almási járásban, hogy egy orosz nő egy rongyba szenet, csontot, és cserepet bekötvén, azt ellenese házának szögletében elásta, azután annak házába bemenvén, a betegágyas asszony ágyára leült, mi által ennek teje teljesen elveszett, gyermeke pedig sorvadni kezdett; nem sokára a megbántott nő panaszt tett a járásbirónál, ki a bevádolt pórnőt arra kényszeritette, hogy az elrejtett varázst távolitsa el, mit ez meg is tett, és hogy az még hathatósabb legyen, egy kenyér falatra saját tejéből kifejt néhány cseppet s tenyerével ketté vágván azt, a megengesztelt vetélytársnővel közösen fogyasztták el, mi által ennek elveszett teje azonnal visszatért s a mütét egyiköknek sem ártott.

A köszvényt, csuzt, szembajokat szintén egyedül igézettel gyógyitják, leginkább pedig a k i g y ó m a r á s t, határozottan azt tartva, hogy orvosolni nem is szükséges, elegendő lévén, ha egy ahoz értő ember a szenvedőt megigézi s a sebet szalonnával beköti. E sajátságos i g é z é s igy történik, mint egy müvelt urnőtől hallottam: az igéző ember vesz egy szalonna-szeletet s arra késsel egy keresztet vág, közben büvös szavakat mondván ily képen:

Efrem-cservene	Efretos meszo
bjela	krew

Ekkor a kést hirtelen a földbe szurja s a már gyógyerővel megáldott szalonnát a sebre illeszti; mitől hite szerint a pátiens bizonyosan kigyógyul (ha meg nem hal).

A házi állatokból a f é r g e t akkép szokták elüzni, hogy az illető, hajnalban, napkelte előtt, látatlanul és meztelenül a vad

bodzabokorhoz megy s egy bodzavesszőt e szavak kiséretében hajt meg: „Az én (Betyár) lovamból menjen ki a féreg, mert addig nem bocsátlak el, mig meg nem szabadul". S ime mire visszatér, a féreg mind eltakarodott. Mások az által gyógyitják ki a beteg marhát a féregtől, hogy a Miatyánkot visszafelé mondják el s a sebet visszás kézzel háromszor megütik.

A patkányokat azzal üzik el a háztól s tartják távol a zárt helytől, hogy az ajtóra felirják e szavakat: „Calla, Balla, Nicodemus!" E tárgyra vonatkozólag egy g. kath. pap beszélte nekem, hogy a fönnebbi mód csak akkor használ, ha junius hó 1-ső napján a ház minden ajtajára visszáson iratik fel a három bűvös szó s ha az iró egyszersmind minden ajtónál a patkányoknak kézmozdulattal mutatja, hogy az ajtón távozzanak ki, az utolsó nyilásnál pedig, például az utczai kapunál egyszersmind az irányt is megjelöli nekik, hogy fel vagy le vonuljanak; mert hozzátevé, ennek elmulasztása esetében megtörténhetnék az, mi az a. r. paplakkal szemközt levő pórral történt, t. i., hogy a paplakból ilyetén módon elüzött patkányok a zavarban mind hozzá menekültek s onnan többé nem voltak kiirthatók, miért is házát szétbontani s ujat épiteni kénytelenittetett.

A fogfájás ellen jó szerül tartatik e gyógymód: A szenvedő vegyen egy kis kenyérhéjat, álljon fel azzal egy hangyabolyra vágja meg akkor azt s tegye a bolyra; mire már most a hangyák a héjat elfogyasztják, addig mulhatlanul megszünend a fájdalom. Tessék megpróbálni? Azonban, hogy a fogfájást elkerülni lehessen célravezetőnek tartatik az, hogy az ember balról kezdjen vetkezni és öltözködni!

Különben az igézés alatt a nép azon állapotot érti, midőn csupán megpillantás által valaki mintegy megbüvöltetik, szive, lelke nyugalmától megfosztatik; innen, hogy valami szép vagy meglepő meg ne ártson, mondani szokás: „Az igézet ne fogjon". A szemtől jövés által az ember teste, mintegy a szemből kisugárzó delejtől érintve, hirtelen valamely betegségtől megtámadtatik, kellemetlenül érintetik, sőt sokszor az illetett elájul, rosszul lesz, émelygést érez. E bajnak különösen a gyermekek kitétetvék s oly embernek, kinek szemöldöke össze van nőve, a nép hite szerint, nem is tanácsos, hogy ujszülöttekhez közeledjék s azokra nézzen.

Az emberek azt hiszik, hogy a nezéssel embert és állatot egyaránt meglehet verni, ellenállási erejétől, dühétől megfosztani. Azért az ugató rohanó kutyának erősen néznek a szemébe, sőt rá-

köpnek. A vadászok is azt tartják, hogy a támadó medvének bátran kell a szemébe nézni. A nyugtalankodó lovat pedig azzal szokták megszeliditeni, hogy mereven néznek szemébe, mi által mintegy elbüvittetik s ha még hozzá egy ujjal fenyegettetik, könnyen lehet megvasalni.

A megigézett illetőleg nyugtalanná, ijedőssé vált gyermeknek az anyja vagy dajkája, szénnel oltott vizet szokott beadni; a gyanus ránézés lehető rosz következéseit pedig azzal elözi meg, hogy a gyermek szemeit nyálával mossa meg. Jó óvszerül tartatik az igézés ellen a vörös fonal vagy szalag, melyet a gondos szüle vagy dajka a gyermek nyakába vagy kezére köt a végből, hogy az ártalmas szem hatása abba ragadjon. Hasonló célból szoktak a nők és hajadonok is lábaikra illeszteni madzagot.

Szó nyomozólag az igézés eredetileg szavak általi elbüvölést jelentett, mely elbüvölés akkép keletkezett, miként szokott történni a véletlen zaj, nesz, vagy nem várt hang általi meglepetés, megrázkódtatás, mely érzékenyen hat az idegekre. Később egygyé olvadt a szemveréssel s most azzal egyértelmünek tartatik.

A ráköpés szintén divatozik és pedig nem csak épen a falusi köznépnél de az elkőkelőbbeknél is. Igy, kinek a szemébe esett szálka vagy por, attól az által ügyekszik megszabadulni, hogy szempilláját rázogatja és köpköd. Az undort köpéssel távolitja, az utálatos tárgyat megköpi, néha önkénytelenül hozzátevén a „pfuj vagy piha“ szókat, melyek megvetést kifejeznek.

Az uj hold feltüntekor háromszor rálehelnek azért, hogy e hónapban foguk ne fájjon!

Ha fergeteg közeleg, hogy jég el ne verje a vetést, a lapátot vagy a fejszét az udvarra lökik; ellenben az aszályos időt azzal vélik elüzni, hogy a küszöb elé dobják a szénvonót, ha ez nem használ, a kenyér sütő lapátot, ha még ez sem, téglát vetnek a kutba, vagy mosó széket a patakba, végre legis-legutóljára sirkeresztet a folyóba és ehez ráadásul imádkoznak és böjtölnek.

Az orosz, főleg a nő, ha valakivel megtorlás reménye nélkül meghasonlik s érzékenyen becsületében, szivében vagy vagyonában megsértetik, boszujában elátkozza ellenesét s hogy átka annál hathatósabb legyen, kiböjtöli, azaz: kilenc vasárnapon tartózkodik minden ételtől és italtól s az ablaknál meggyujtott gyertyánál imádkozik rá.

A varázs és kuruzsláshoz sorozható a jövendőlés is, mely népeinknél szintén nem kis mértékben gyakoroltatik s mely balhit

kétségtelenül szintén a pogánykorból átszármazott. Különösen az oroszok nagy tiszteletet és bizalmat helyeznek a jós hirében álló emberekbe, ha azok csak mint koldusok jelennek is meg. Néhány év előtt élt egy ily (Tinta nevü) jós a szomszéd ungmegyei Poroskó községben, kit nem csak az oroszok, hanem a magyarok és sokszor a távol alföldről is felkerestek. Ő irástudatlan létére könyvnélkül megtanulta az orosz zsoltárokat és imákat, miket azután sötét kamarájában (jóslati barlangjában) ünnepélyes hangon elszavalt s ezek után a magához bocsátott ügyes-bajos embereknek tettetett látnoki ihletséggel jövendőlt. Egyszer vadászat közben a puznyákfalvi völgyben két naményvidéki magyarral találkoztam, kiknek egyike kérdésemre bevallá, hogy a poroskói jóshoz megy megtudni, valjon ellopott ökrei visszakerülnek-e még és ki tolvajlotta légyen el; mig a másik, erőteljes ifju ember kiváncsi volt megtudni, hogy beteg anyósa felgyógyul-e?

Az ember elérhetetlen vágyától ösztönöztetve, minden kigondolható módhoz nyul, hogy a jövőt megtudhassa; megfigyeli a természet és saját lelke és teste minden működését s mozzanatát, hogy azokból magának valamit jóslólag megmagyarázhasson, s ebbeli hitét valónak tartja, habár az sokszor álomnál s a felzaklatott lélek ábrándjánál nem egyéb.

Igy, azt hiszik, hogy az üstökös megjelenése inséget, veszedelmet, háborut jelent; a csillaghullás egy-egy élőembernek kimultát jelenti s ennek láttára keresztet vet az orosz magára.

A kutyavonitás és kuvik sivitása halált jelent.

Munka vagy szólás közben prüszenteni jó kimenetelt és valóságot jelent; aminthogy azt tartják, hogy ki szerdán éhgyomorra prüszent, az ajándékot kap s a mely reggel az ember prüszent, azon nap meg nem hal.

A virágos köröm uj ruhát vagy ajándékot, a kéz fején elfogot bolha pedig hirt, levelet jelent; ugyszintén a jobbbszem lebegése sirást s a balé örömet feltételez. A vén asszonyok a kéztenyeréről szoktak jövendőlést mondani.

Az uj hold feltüntekor s a kakuk tavaszi első megszólalásakor jó pénzt csörgetni és ugrálni, igy a tárca és jó kedv ki nem fogy. Karácsony estéjén s az év első napján szintén jó pénzt tartani zsebében és jó kedvünek lenni, hogy igy teljék el az egész év, mert ki akkor sir vagy busul, az folyvást vigasztalhatatlan lesz. —

A kártyavetésben erősen hisznek s e tekintetben a jós czi-

gánynők nagy tiszteletben állanak; vén leányok és csapodár menyecskék örömest vettetnek magoknak kártyát.

András napján vizzel telt csuporba olvasztott ólmot önteni, arra való, hogy alakjaiból a jövőt kimagyarázni lehessen. — Ezzel leginkább a pártától menekülni vágyó hajadonok szeretnek mulatni, kik leendő férjeiket husvét előtti fürdés alkalmával is megpillanthatják a vizben, ha abba szótlanul megmosdanak. Ugyancsak e nap éjjelén az eladó leány kedvesétől titkon egy lábravalót elcsenvén s kezébe egy maroknyi kendermagot vevén azzal az utcára vagy kertbe megy s ott elvetvén a kendermagot, azt a lábravalóval mintegy beboronálja, miközben nagy áhitattal fohászkodik Szent Andráshoz igy: „O Andreju, Andreju, konope na ta sziju; Daj mi Bozse znati, Izkim budu brati?" (Oh Andrásom, Andrásom, rád vetem kender magom; Add megtudnom Isten, hogy majd kivel szedem?).

Luca napján a leányok kezdenek egy széket faragni s azt éjjelenkint folytatva, arra karácsonykor a templom tornácában ráülnek magok körül egy kört kanyaritva, honnan azután látatlanul sok titkost szemlélhetnek.

Az év utolsó napján a kemencébe annyi pogácsát tesznek, a hány családtag van a háznál s mindenikbe egy tollat dugnak; a melyik toll elég, annak személye a jövő évben meghal.

Ha a szarka csörög, ha a kés vagy olló leesvén a padlásban megáll, ha a kakas a konyha vagy pitvarban kukorit, ha a szemöldök vagy szakál viszket, ha sütéskor kemenczénél a kenyér a lapátról kifordul: midez azt jeleni, hogy vendég érkezend.

A baltenyér viszketése pénzbevételt, a jobbé pedig kiadást jelent.

Pénteken nevetni, dévajkodni nem tanácsos: reá vasárnap sirás és buslakodás következik; ugyszintén nem célszerü pénteken valamely uj munkához fogni, vagy ezen és vasárnap kenyeret sütni . .

A babonás szokásokhoz tartozik az is, hogy tavaszkor, midőn először mennydörög, az emberek kőhöz vagy más kemény tárgyhoz ütik fejöket, mondván: akkor fájjon a fejem, mikor ennek a kőnek. A fecske első megjelenésekor jó megmosdani: igy a szeplő elvész s megkiméli az arcot.

A Szent-György nap előtti mennydörgést bő esztendő, a késöit pedig hosszu ősz jeleül tartják.

Midőn tavaszkor a daruk vagy vadludak vándor csapatját re-

pülni látják s gágogását hallják, a nők hirtelen megforditják fejökön a kendőt; e műtét következése az, hogy a madárcsapat rögtön megváltoztatja röptének irányát s a csapat alakját?

Ha a varju vagy holló károg, azt szokták rá óvszerül mondani: „Kár a fejedre;" az orosz még azt is hozzá teszi, hogy „prepan bis" (vesznél el) s egyszersmind feléje köp jelentőségteljesen. Igy, ha valamely nyavalyáról vagy veszedelemről megemlékeznek vagy beszélgetnek, minden rosz akaratu célzás elmellőzése tekintetéből hozzá teszik: kőhöz vagy kutyához legyen mérve! Különösen pedig a nehéz kórság kifejezését ez ájtatos fohászszal kisérik: „A szent kereszt veszitse el."

Hogy a veréb megkimélje a buzavetést, éjfélkor kimegy a vető meztelenül a mezőre, szájába három szeg fokhagymát vesz s háttal fordulva a bevetendő földfelé háromszorra dobja el, ez által azt akarván elérni, hogy a fokhagyma büze a buzamagba s onnan a veréb szájába varázsoltassék át, hogy igy a verebek a vetéstől távol tartassanak.

Midőn a megellett tehén első összement tejéből esznek, a házbeliek egymást vizzel leöntik; midőn pedig a házból tejet kiadnak, az edénybe előbb egy kevés sót hintenek; mindkét esetben a tehén megmenekült a bajoktól s tejét nem veszti el. Ez okon nem is szoktak este, naplemente után, tejet eladni, vagy a házból kiadni; a forraló tejet pedig befedni.

A gondos gazdasszony sok kakast kivánván költetni, meghagyja férjének, hogy a kalapjába rakott tojásokat legugolva vigye a készitett fészekhez s ily állásában rakja azokat önkezével be.

Kenyérsütéskor a jó gazdasszony midőn a kenyeret be akarja vetni, ügyesen megforditja a lapátot s egyet csettent szájával, hogy a kenyér szépen megsüljön. Midőn szapulás után a ruhát a folyóban megöblitik és sulykozzák, munka befejezésekor minden mosónő megmossa arcát, hogy a ruha szép fehér legyen.

Az orosz pór nagyon hisz a lidércben, melyet majd vérszopó vampirnak, majd oly természetfeletti állatnak képzel, mely a legszükebb nyiláson át is benyomulhat; azt is hiszi, hogy a gömbölyü kis tyuktojásból, ha az a hónalj alatt kiköltetnék, lidérc szülemlenék. A házat érő csapásokat szintugy ily lidércnek tulajdonitja, mint azt, ha jól folynak dolgai; azért szokták oly emberről, ki gyarapodik, mondani, hogy lidérce van. Nem kétkednek abban sem, hogy ily lidérc vagy vampir az eltemetett roszlelkü ember hullájába rejtőzik, miért is sokszor a sirt felbontják s a hullát még-

csonkitják. Pedig a köznép, különösen a ruthen, fél a kisértetektől, főkép ha éjjel járnia kell; de ilyenkor a kisértet s más váratlan meglepetés ellen ugy segit magán, hogy gubáját vagy más öltönyét kiforditva veszi fel s kalapját vagy süvegét is visszásan nyomja fejébe; ekkép felszerelve azt hiszi, hogy tőle ijed meg a kisértet és eltávozik.

Az orosz rendkivül fél a boszorkányoktól is, kik, hite szerint, képesek őt természetfeletti büverővel megrontani. Fent a Verchovinán, Ábránkánál a völgyben az ut mentében mutatnak egy halmot, mely alatt egy ily boszorkány a tatárok idejéből porlanék; miért is minden arra menő a sirra egy követ, vagy gallyat szokott dobni. Még a forgószélben is boszorkányt képzelnek, s ily légáramlatba e miatt kést vagy követ szoktak dobni, hogy abban a gonosz szellemet megöljék. A monda szerint egy fuvaros, ki kését ily forgószélbe ütötte, több napi járás után messze az alföldön találta meg ismét azt egy oly házban, hova nyugodni betért s melyben egy megsebesitett vén asszony az ágyon nyőgött, kinek testében e kés megakadt volt.

Az akasztott ember ujja láthatatlanná teszi a tolvajt; ruhájából pedig egy leszakasztott darabka arra jó, hogy ha megsimitják vele a lovat, az attól kövér lesz. A kocsisok kedvelt talizmánja.

Ha a háztól eltávoznak, az otthon feledett tárgyért csak félve térnek vissza, mert ez bajt jelent.

Az álmokot sziutén nem tartja a nép egyébnek, mint a jó vagy balsors ujjmutatásának.

Ha szél fuj, azt tartják, hogy valaki felakasztotta magát; ha nagy a szélvihar: akkor pap végezte ki magát. A jégeső ellen, hogy rögtön megszünjék, a fejszét szokták éllel felfelé állitani.

A ki csuklik azt emlegetik. Ki nyugtalanul jár-kel, annak főzik a kapcáját.

A tüzvészt azzal vélik az oroszuők elháritani, hogy égés alkalmával levetvén minden öltönyeiket, szitát forgatva megfutják házuk környékét, óbajtván, hogy a tüz mint a szita egy körben maradjon.

Az ismeretlen tolvajnak azzal vélnek ártani, hogy kenyérsütés után a kemencébe löknek egy vizi gyöngyöt, ettől állitólag kifoly a gonosztevő szeme. A tolvajt rostaforgatással lehet kinyomozni, ha Szent Péter és Pál segitsége hivása közben az háromszor ollón megfordittatik: megállapodáskor a tettes felé irányuland.

Az orosz pór ha körmeit vágja, a hulladékot kebelébe ejti,

azért, hogy ha majd egykor megkérdeztetnék a tulvilágon az iránt, hová tette körmei nyiretjét, alaposan felelni tudjon. Lenyirt haját pedig azért rejti el jól, hogy azt a madár fészkébe ne vigye, különben a főfájástól meg nem menekülne.

Oly nő, kinek gyermeke kiskorában meghal, Szent János napig gyümölcsöt nem eszik, mert ha ezt tenné, a tulvilágon az édenkertben levő gyermekétől eltiltatnék a gyümölcs-evés, mi neki nagy keserüséget okozna!

Ujon született vak macskát a gazdasszonynak kezébe venni nem tanácsos, mert ez esetben a kenyérsütése nem sikerülend többé; ugyszintén jó, a tojásból kibujt csirkét csak mosdott kézzel érinteni.

Arról, kit seprővel vert meg az asszony, azt tartják, hogy ugy kiszárad, mint maga a nyirfa seprő!

Ugy vélik, hogy a méhet nem p é n z é r t, hanem buzáért kell szerezni, akkor jobban gyarapszik s több rajt bocsát; s épen azért a macskát is lopják s ugy csempészik a házba, aminthogy a gyümölcs- és virág-oltványokról is azt tartják, hogy a lopott ág jobban megfogan, mint a pénzen vásárolt.

Ha a köpülőben a tejfel nehezen köt, a boszus zruboló asszonynak e dalt kell mormognia:

„Kásásodjál, mint a kása,
Hömpörödjél mint az alma;
Falu végén megesett lány —
Szegény, irós vajat kiván."

S a siker csakhamar bekövetkezik.

A bajok elleni óvszerül szoktak az emberek különféle bübájos tárgyakat magoknál mint talizmánt hordani; ilyenekül ismertetnek az akasztott ember ruhájából vagy köteléből foszlány, ártatlan gyermek szive vagy ujja, kigyó és békafej sat. S e babonától még a némileg müveltebbek sem mentek. Én a munkácsi uradalmi levéltárban egy fiókban bizonyos Mukovszky Ferencnek, Sziléziából a mult század végén idekerült vadásznak bizonyitványaira s irományaira akadtam, mik egy bőrtáskában bekötve valának s tán elhunyta óta érintetlenül hevertek. E nyalábban papirosba gondosan göngyölve egy kigyófejet, egy gyermek oldalborda-darabot vékony szijjal átkötve és egy más papirosban veres-barnás port (valószinüen „revalenta arabica") találtam, mely rejtélyes tárgyakat ő két-

ségtelenül életében magánál hordozott, azoknak, ki tudja, mily különös erőt tulajdonitván.

A lány vagy nő azáltal vél magának férfit meghóditani, ha testét megmosván, a vizet megitatja választottjával. E régi szokás a mult században bünvádi eljárás tárgyául is szolgált. Igy a munkácsi urad. levéltárban levő ügyiratok szerint Lengyel Anna szentmiklósi hajadon, kinzásra itéltetvén a uriszék által, bevallá, hogy az ottani Cserszky nevü papnak adott ily vizből, valamint hogy a koporsóba tet hullára helyezett kenyér morzsáiból készitett port hintett levesébe. Szerinte e pornak az a tulajdonsága, hogy általa a titok megőriztetik: az illető oly szótlan s hallgatag maradván, mint a halott, s azonfelül a port nyujtó irányában jóindulattal viseltetik, minden haragja s felindulása elháríttatván általa irányában.

A derék-fájás ellen jó oly asszónynyal megtapostatni magát, ki már ikret szült. Ez sem rosz: az ily beteget egy deszkára kell fektetni s a deszkát fejszefokkal jól megütögetni; a rázkodtatás használ.

Hogy a borjától elválasztott tehén magzatja után ne busuljon, a borju homlokáról és farkáról szőrt szoktak lenyirni s azt kenyeren a tehénnel megétetni.

A köznép azt tartja, hogy a ki hány kigyót megöl, annyi büne bocsáttatik meg. A megölt kigyót különben nem jó a fára függeszteni, mert esőt okoz. Ha a kigyó csontvázának egy szálkája a lábba hatol, az ember megnyomorodik.

---

14. Áldomás·

Az áldomás, röviditve áldás, pogány őseinknél annyit jelentett, mint áldozat (Sacrificium), külső neme az isteni tiszteletnek felajánlás által; később a keresztényeknél bérital (merci potus) jelentőségére ment át, nyomául annak, hogy az áldozatok rendesen ivással is kisértettek, mint például a keresztény áldozatoknál még ma is, s igy kétségtelen, hogy ennek eredete szintén a régi pogánykorba vihető vissza.

Emberi természetünkben van, hogy jól végzett munka után önkényt hőn sohajtunk a mindenhatóhoz és könnyebült kebellel mondunk hálát az Istennek. Különösen a magyarnál honos e szokás, ki ellenkezőleg, heves természeténél fogva, akkor, hogy ha terve, szándéka meghiusul, vagy a véletlen kelletlenül jön utjába, fellángoló indulatának, ereje érzetében, az által ad kifejezést, hogy boszszuságát cifra káromkodásban önti ki s a vele ellenkező sors iránti megvetését ekkép fejezi ki. E két jó és rosz szokás, ugy látszik, a magyarról a többi nemzetiségü hontársaira is átszármazott, kik immár szintén mind az áldást, mind a káromkodást illő időben használni és alkalmazni el nem mulasztják. A káromkodás rut szokásának érintését itt mellőzvén, ez alkalommal annak ellenkezőjét és pedig az Isten dicsőitésének fönebb érintett neméről, az áldomásról értekezendem. E szokás kétségtelenül már őseinknél divatozott, kik azt magokkal behozták. Álmos vezér, mint tudjuk, midőn Munkács terére érkezett, itt a rege szerint, áldozatokat tétetett, a tábor táltosa a mostani várhegyen — egy magában álló szikla ormán, fejér lovat áldozván; midőn pedig innen negyven napi

pihenés után, tovább nyugat felé megindultak s Ungvárt bevévén, abba diadalmasan bevonultak, ott a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek (fecerunt magnum „áldomás") és négy teljes nap lakomározának. (Anonymus, XIII. fejezet).

Ezen őseinknél megszokott szertartás, az áldomás, rólok az utódokra is átszármazván, folytonosan mai napig fentartotta magát; sőt volt idő, midőn e szokás hazánkban annyira divatozott, hogy a magán jellegü szerződéseket is az áldomás külső szertartásával mintegy ünnepélyesitették, megerősitették. A XIV. században legalább Beregmegye területén már általánosan használtatott; igy, hogy más eseteket ne emlitsek például 1349. évben, Péter, kigyósi pap az ő beregszászi szőlőjét, mely Kovács Mihály és Fekete Péter szőlői közt a Bátorhegyen feküdt, a beregszászi tanács azaz: a biró és 12 tanácsos az össszes luprechtszászi vendégek (hospites) előtt, János, István, és Klára nevü gyermekeire átruházván, az ez iránt kiállitott okiratban világosan megemlittetett, hogy az átadás a szokásos áldomással ünnepélyesittetett. („Et secundum jura nostrae civitatis, victimam bibendo". Zichy-Codex II. 403. lap).

Ez áldomás szokása később annyira népszerüvé lett, hogy a szerződésekbe lényeges pontul mindig beiktattatott. Igy a többiek közt kiemelem, hogy például Munkácson 1654. évben Fodor Mihály és Varga Pál az udvarvég-utcában a piacon alul egy házat egy más malomvégesiért elcserélvén. Ez okmányban kitétetett, hogy a cserélő felek a szerződést „áldomással" is megerősiték „a becsületes város törvénye szerint".

1675-ben Verbiássy János Andok Andrástól a Füzesen egy kaszálót 50 frtért megvevén, az okmányban megjegyzé a munkácsi tanács, hogy Verbiássy a szerződés megpecsétlése idején a szokásos áldomást is megadta.

1694. május 21-kén Szabó Mihálynak itélte vissza a városi tanács a tőle Kalmár Mihály által vett házat azért, mert a városi törvény ellenére, sem a biró hirével nem köttette a szerződést, sem az árát teljesen meg nem adta a megvételkor mindjárt, és sem a levéliratás, sem áldomás, sem a megkinálás nem történt meg annak rende szerint. (Városi jegyzőkönyv I. 533).

1703. január 25-kén azt határozta a munkácsi tanács, hogy 1. mikor Szent Pálnap estén pecsétlés lészen, azon pecsétlésnek salláriuma lesz 24 denár; 2. ha a pecsételtető fél az áldo-

mást meg nem adta, tartozik pecsétléskor 1 frt 24 denárt adni. (U. o. 542).

1731. évben Szathmári József Görög Miklósnétól a Körösvégutcában egy féltelket a rajta levő épületekkel együtt 63 frt 34 denárért megvevén, a szavatosságot magára és rokonaira vállalta 80 magyar forint erejéig s megjegyzé, hogy a felek az áldomást is megtartották, mely állott 3 tál ételből, egy pecsenye és egy köböl borból (20 itce).

1754. évben Fekete Jónás eladván Ilonai Simonnak a munkácsi határon négy darab szántó földét a vár felé járó utnál 5 frtért, a szerződést igy rekesztették be: „Melynek nagyobb bizonyságára én is kiadom kezem irásával és pecsétemmel subscribált ez öröklevelet, minthogy az áldomását is annak rende szerint megadta emptor ur“.

Az 1795. évben megujitott munkácsi szőlőhegyi szabályokban fentartatott azon régi szokás is, hogy ki örökáron vásárol szőlőt, áldomással tartozzék, mely álljon: „1 köböl borból, 3 tál ételből és egy nyárs pecsenyéből“.

Nagy-Beregen 1775. április hó 18-kán Kopor Pál és felesége Bálint Erzsébet Kontyos Ferenctől a Szernye mocsárnak a a fekete nyires felé eső részén, földdarabot vásárolván, az azért cserébe nyert két szántó földön felül 8 máriást és „áldomásul“ 3 itcze bort kötöttek ki, azon megjegyzéssel: hogy ki e vételt megháboritani akarná, fizessen előbb le 20 vonás forintot és aztán perlekedjék.

E szokás ma is él még ugyan, hanem a folyó század elejétől fogva okmányilag nem igen emlittetik; irásban nem köttetik ki ugyan, hanem, csak ugy fenmaradt régi hagyományos szokásból, tettleg gyakoroltatik. Hogy a toronykereszt feltevésénél, a ház és más épület falának vagy tetőzetének felállitásánál, az ugynevezett egyenleg-ünnepélynél oly áldomás még mindig komoly szertartások közt történik, melyek közt a zöldág, virágcsokor vagy zászló kitüzése, a kiüritett pohár ledobása s ritmusos üdvkivánat tartoznak, tapasztalásból tudjuk.

S e hajdan törvényes szokás nemcsak megyénk magyar, hanem orosz népei közt is maiglan divik; nincs a köznépnél oly alku vagy vétel, mely áldomással ne erősittetnék meg; sokszor a magyar a ruthén pórral a nélkül, hogy nyelveiket értenék, jó barátságban fogyasztja az alku-poharat, mint azt vásáraink tabernáiban láthatjuk. A köznép áldomást iszik és követel, ha valamire szegő-

dik, iszik, ha munkáját bevégzé; áldomással ünnepli viskója és háza felépitését, vagy ha valakivel barátságot köt. A pohár kocintás is e régi szokás egyik származéka. Őseink a tornán összetördelék edényeiket, melyből ittak s a sirba hajiták; miért a régi halmokban tömérdek cserép töredékekre akadunk. A kocintás aligha már itt nem gyakoroltatott s innen nem veszi eredetét. Áldomással most is megerősittetik az alku és szerződés; legalább az, ki szavát később visszavonja, nem nagyra becsültetik. Még per esetében is, mint több évi biráskodásom alatt tapasztalni alkalmam volt, fennen hivatkozik a sértett fél a megtörtént áldomásra, s igy annak jelentőségére most is nem kis sulyt fektetnek. Maga az áldomás pedig, ha még oly egyszerü is, de azért mindig némi szertartással vitetik véghez; uton-utonfélen rövid felköszöntéssel emelik szájukhoz az Ukon poharat s nyujtják egymásnak az üveget. Adjon Isten, vagy „dáj bozse“ röviden kifejezi a tény jelentőségét maiglan is. Az ily jó szokások különben mindig erkölcsi célzattal birván s az illetőket legalább hála-érzetre és szótartásra buzditván: végeltünésök nem óhajtandó.

---

15. Czigányok és zene.

A XV. század elején (1417.) Zsigmond alatt a török előnyomulása folytán kiszoritott s hazánkba is akkor bevándorolt Hindostan e népei: a czigányok akkor megyénket is szerencséltették s azóta szórványosan folyvást tengődnek egyik-másik helységben és városban, hiven cynikus természetökhöz s öröklött szokásaikhoz. Fő foglalkozásuk a tégla és vályogvetés, kovácsolás, lókereskedés és kivált zenélésből áll. Különösen mint hegedüművészek már régen kiérdemlék az egri nevet. E tekintetben már századok előtt is nagy szerepet vittek s ebbeli ügyességökért nem egyszer fejedelmi kegyben is részesültek. Igy Bethlen Gábor a XVII. század élején Munkácson „Czigány-Hegedüs" Györgynek fiágra szólólag adományozott birtokot, melyet e család azután sokáig élvezett, végre 1664-évben Földessy István, Báthory Zsófia ügyésze urnője nevében tiltakozott a megye előtt az ellen, hogy ezen csupán fiágra adományozott birtokot a Czigány-Hegedüs leányágából származó utódok bitorolják. (Beregmegyei 1664. jegyzőkönyv.)

Özvegy Rákóczy Györgyné Lorántffy Zsuzsanna munkácsi várában 1649-ben találtatott a szolgaszemélyzet közt 3 dobos és egy hegedüs is. Thököly Imre és neje Zrinyi Ilona pedig 1682. évben a munkácsi uradalmat összeiratván, ez urbérbe már a czigányok is felvétettek. Jelesül Munkácson találtatott akkor 53 férfi, kiknek 36 fiok volt, négy suhancz pedig bujdosásban élt. Akkor az uradalmi majorságbeli czigányok közt majdnem mindenki Vajda czimet viselt; igy emlittettek: Banta István vajda, Jónás vajda, András

vajda, Márton vajda, Kajcsi Ferencz vajda, Gábor vajda, Bula vajda, András vajda, Hegyes János vajda, Rézműves Rácz György vajda, Horváth András vajda, Horváth Márton vajda, Livajko vajda, Livajko György vajda, Kancsi vajda, Tamás vajda, Czina Ferencz vajda. Többnyire válogatott magyar nevü czigány legények, kik az akkor felköltött nemzetiségi szellemhez képest a magyar párthoz tartoztak, s csodálatos e tájon, még az oroszok lakta vidékeken is, a czigányok most is leginkább magyar nyelven beszélnek s magokat magyaroknak vallják. Ugy látszik minden önálló családos férfi akkor a tisztes vajda czimmel illettetett. Névleg említtetnek még a XVII. századbeli iratokban „Bolond Istók," Orosz Jancsi, Horváth Márton vajda, ki mint bujdosó a katonák közt tartózkodott, Baduja és István vajdák pedig Bökénybe szöktek, mig Péter vajdának azon különös sajátságos természete volt, hogy „nyaronta mindig bujdosásban élt" és csak télire tért vissza családjához. (Munk. urad. levélt.)

Midőn Caraffa Antal és később Caprara Aeneas a munkácsi várat megszállotta, 1686-ban a hős lelkü Zrinyi Ilona udvarában dobosokból és hegedüsökből álló zenekar is lelkesité a várőrséget; igy olvassuk, hogy midőn az 1686. junius 8-kán a Beregszászba kirándult s onnan diadalmasan visszatért őrség a várba bevonult s az elfoglalt labbancz zászlókat lobogtatta, a foglyok sokaságát pedig felkisérte: a hős parancsnoknő vitéz seregét harsány zenével és a nagy dobbal fogadá. Különben Tököly Imre fejedelmi udvarában a zenészek állandóul alkalmaztattak: Igy a fenmaradt azonkoru (1683.) számodások szerint udvari zenekara 13 trombitásból, 6 siposból (tárogató,) 5. hegedüsből, 1. dudásból és 2. dobosból állott. A német trombitás kapott készpénzül 48 forintot, „liberiát és strinflit," a többi, ugymint: Pál, Tamás, Kristóf, Samu, György, Gergely, Márton, Lang Mihály, Mátyás, Krumpholz Lőrincz, Kalivoda Bernát és Mátyás egyremásra 40 frtot, naponkint s fejenkint 4 czipót, 1 itcze bort és 7 sing fajlondis posztót ruhára. A siposok két német, azután Márton, András, Pribék Ferencz és Horváth János, kaptak fejenkint 40 frtot, 2 pár karmazsin csizmát, köntöst, lovaiknak szénát, abrakot és praebendát, vagy naponkint 6 czipót és 1 itcze bort. A hegedüsök, u. m. György, Miska, Czigányhegedüs György, Barna, Meliorisz Márton és Gergely kaptak egyremásra 40 frtot, 2 czipót, 1 itcze bort, asztalt és öt sing posztót; a dudás, Gergely kapott valamivel többet, u. m. 50 frtot, 2 köböl buzát, 1 köböl borsót, 1 dézsa turót, 8 köböl

rozst, 4 köböl árpát, 1 kősót, 2 vanna vajat, naponkint 1 itcze bort, 1 ártányt vagy 2 oldal szalonnát, 5 sing angol posztót, két lovának szénát, abrakot vagy pénzt, szolgája részére heti pénzt vagy praebendát. Valóban tisztességes ellátás egy dudásnak! A dobosok, János és Ferencz, kaptak fejenkint 24 frtot, 3 pár csizmát, vagy 3 frt. 72 denárt, 7 sing remek posztót, asztalt a trombitásokkal és lovainak szénát, abrakot. A dobosok és sipqsok veres kiszniczir posztóból való mentét, fejér dolmányt, a közsiposok egészen veres öltönyt viseltek. Megkülönböztetésül készült a fősipos köntöse széles remek posztóból, mentéjének pedig mindkét eleje sárga posztóval volt béielve. (Monum. Hung, Hist. 24 köt. 90 122. lap)

Hogy a XVIII. század elején ujonan fellobbant harcz és csaták viharából a lelkesitő zene nem maradhatott el, az természetes. Ez alkalomból keletkezett 1703. évben a maiglan hazánkban általán kedvelt Rákóczy induló is, mely a fölfegyverzett kuruczokat kétségtelenül élénken lelkesité, a mint a páratlan dallamu mű maiglan is varázserővel hat a magyar érzékére. II. Rákóczy Ferencz seregében folyvást tartózkodtak szervezett zenekarok, kik azután alkalmilag a fejedelmet is mulattatták. Igy a többi közt irja a fejedelem akkori titkára Beniczky Gáspár, hogy az 1708. év uj napja hajnalát hadi zenével apprecálták ő felségének a zenészek; ugy szintén 1709. év első napjának reggelén a Munkács városban állomásozó sereg zénészei a fejedelem lakháza udvarán megjelenvén, őt harsány zenével üdvözölték. De ő maga is itt nem egy izben adott tánczvigalmat, melyen ő és vendégei késő éjjelig tánczoltak.

Különben Rákóczy alatt, uradalmában lakott czigányai tégla és vályogvetésre és kovácsmunkára is alkalmaztattak, igy azonkoru urbérekből kitünik, hogy egyes czigányok a bányáknál és mészkő töréseknél azzal foglalkoztak, hogy a kőtörők szerszámait igazitgatták.

Mária Terézia királynő a kóbor czigányokat állandó lakhelyekre szoritani és megtelepittetni óhajtván, e rendelet következtében 1768-ban a munkácsi czigányok is, kik vajda alatt állottak, elhelyeztettek. 1775-ben pedig legfelsőbbleg meghagyatott, hogy a tömegesen lakó czigányok szétosztassanak; ennek következtében 1777-ben czigányaink panaszkodtak, kiemelvén azt is, hogy a hatóságok gyermekeiket elszedik és városokban mesterségre adják. Számuk azon időben az országban 68 ezerre ment. Akkor a munká-

osi czigányok az addig fizetett 51 krajczárnyi fejadótól fölmentettek, 1780-ban pedig a kunyhópénz-fizetéstől is, annálinkább, mert akkor II. József ujabbi rendelete folytán polgárosittatván, az uradalom által a mai czigánysoron számukra kijelölt telkeken elhelyeztettek. Ennek következtében, az 1781-dik évben eszközölt összeirásba a Bereg- és Szatmármegyei és Győrvárosi czigányok fel nem vétettek, mert azok akkor a területeken mint földmüvesek és iparosok, sajnos, csak rövid időre letelepedve voltak s a rendes adófizetők közé soroztattak. A buzgó fejedelem halálával azonban a czigány-ügy is elhanyagoltatott s ők elhagyván a tisztességes életmódot, ismét nyakukba vették a világot s nagyobb élvezetet és boldogságot találtak a kóborlásban s a faluvégi kunyhókban. S épen e nyomorult és rendetlen életmódjuk oka annak, hogy e faj, mely éles észszel, ép tagokkal és lankadatlan kedélylyel bir s valóban jobb sorsra érdemes, napról-napra mindinkább pusztul.

Közzenészeink ma is nagyobbára e fajból kerülnek ki, mert a magyar nem igen adja magát e könnyü életre, oroszaink pedig egy árva nótával is beérik.

A verchovinaiak szeretik a pásztor-sipot és helyenkint a dudát. A 17. századig kedves zeneeszközük volt a lant és bandura, a kobzával kisérték a népdalt, ma ezzel csak egyes öreg koldusok kisérik még keserves éneköket. A magaslatokon kedvelik az embernagyságu kéregből készült pásztorkürtöt, melynek a völgy és sziklákon visszaverő mélabus hangjai csodásan meghatják a hallgatót. A fogak közé szoritott dorombot a pórasszonyok és férfiak egyaránt pengetik.

Kár, hogy az ujabbkori, s igy az 1857. és 1870-diki összeirásokban sem fordulnak elő a czigányok, kiknek számát ez időszerint nem tudhatni.

16. Intézmények hatása a nemzetiségre.

Hogy a magyarok beköltözése előtt e tájon szlávok, t. i. oroszok és tótok, a keleti részeken, Borsova folyó körül pedig oláhok laktak, azt más helyütt már tüzetesen előadám; erre mutatnak különben azon számos fenmaradt helynevek is, melyek e korból erednek, milyenek Bereg, hajdan Berech, Csaroda = Csarnavoda, Dobrony = Dubrony s a többi, hol egykor kétségtelenül szlávok képeztek telepeket, jelenleg pedig tősgyökeres magyarok, kik az itt talált ős lakókat vagy teljesen kiszoriták vagy idő folyamában megmagyarositották. Nagyon világos, hogy a honfoglaló magyarok a termékenyebb sik földet választák magoknak tanyául, mig a kevésbé termő, de baromlegeltetésre s tenyésztésre alkalmasabb hegyes vidékeket a velök bejött rutheneknek s itt talált és azonnal önkényt meghódolt tótoknak engedék át, kik a megye éjszak-keleti hegyes tájain mintegy félkörben maiglan is élnek. Élnek pedig nyelv- és szokásaikban háboritatlanul most már kizárólag oroszok (ruthenek), kiknek tulnyomóbb körében a kevesebb számu tót ős családok idővel eloroszosodtak, mig viszont fentebb, az éjszaki megyékben, Ung, Zemplén, és Sárosban, ismét az ott lakó ruthenek a tót nyelvet sajátiták el, mert ott az oroszok nagyobb számmal soha sem voltak s igy ott az eredeti ős tótok tarták fen nemzetiségöket s a közéletben nyelvöket is.

Nem ugy jártak a Háthegy és Borsova folyó tájain élt oláhok, kik a XV. századig végkép eltüntek innen, vagy részben teljesen oroszokká váltak. Hogy Nagy Lajos idejében 1367. évben a vallásuk elhagyására szoritott oláhok Drágos vezérlete alatt az erő-

szakos térités elől tömegesen elköltöztek innen, a történelemből tudjuk; az itt megmaradt csekély töredék azonban idővel a nagyobb számu orosz nép hatásának ellenállani képes nem levén, eloroszosodott. Az oláhok egykori itt lételének nyoma csupán az okmányokban s némely helynevekben maradt fen; ilyenek: Dragabartfalva, Oláh-Csertész, Negerjovo (Maszárfalva) sat. Igy tüntek el azon oláhok is, kik Roszos közelében Kerecke táján szintén a XV. századig éltek s azon koru okmányokban még ilyenekül emlittetnek.

Egy 1463. évben Dolhai Ambrus kérelmére a Borzsa havas körüli birtoka hatóságilag bejáratván, Kusnicánál egy utról megjegyeztetett, hogy az a „ruthenek földére vezet, t. i. a mi verchovinánk és Szolyva vidék felé, hol akkor is kizárólag oroszok laktak.

Feltünő, hogy az orosz népség, mind a mellett, hogy kezdetétől fogva megyénkben kizárólag a jobbágy osztályát képezé s mind vallási, mind társadalmi tekintetben teljesen elhagyatott volt, annyi viszontagság és balsors után is, vallási és nemzetiségi jellegét annyi századokon át hiven, változatlanul megőrzé. Én ennek okát a fölényt gyakorló magyar páratlan engedékenységén s türelmén kivül leginkább abban találom, hogy e népfaj, mely elhagyatottságánál fogva, távol a nagy világtól, ugyszólván sovány hegyei közt elrejtve, feltünés nélkül élt, épen ez alárendeltsége folytán tartható fen magát; kizárólag saját hit és nemzetiségi sorsosai közt, szabadon, háboritatlanul gyakorolhatván vallását és családi szokásait. Ekkép kerülte ki e faj a vallás rohamos ujitása ragályát is, mely felette érintetlenül vonult el; e tekintetben kétségtelenül erős óvszerül szolgált határtalan hitbuzgósága: e mindenu tudomány nélkül növekedett nép mereven ragaszkodván atyáinak ősi hitéhez, vallása orosznyelvü szertartásaihoz és babonás szokásaihoz nem keresve nagyobb tökélyt, nem vágyva a meglevőnél nagyobb boldogság után.

Nem gyakorolt orosz testvéreink nemzetiségére nézve hátrányos befolyást azon körülmény sem, hogy közéjök a XVI—XVII. századokban, különösen a Rákóczyak fény korában, a török hóditás elől az alföldről ide menekült számtalan magyar család telepittetett. Ezek közt számtalan reformált hitü is volt s a munkácsi vár és illetőleg terjedelmes uradalom hatalmas birtokosai ily egyes jövevényeket épen orosz helységekben még kenézi, elöljárói elöjogokkal is felruházták, kik azonban idő folytán magok is oroszokká

váltak, az ó hitet elfogadták s megtartván eredeti magyar családi neveiket, utódaik maiglan élnek, mig a jövevények közül sokan a török elüzetése után ismét előbbi helyeikre visszatértek. Innen van, hogy mig a havasok alatti vidékeken is maiglan találunk magyar nevü orosz családokat; sőt Volóc tőszomszédságában, meredek szikláktól környezett hegylejtőn egy elszigetelt, 11 házból álló kis telep mai napság is Magyarfalvának (Magyarovicának) neveztetik, lakosai közül pedig többen „Magyar" családi nevet viselnek, azonban már mindnyájan teljesen eloroszosodtak.

Nem lesz érdektelen e helyütt azon jövevény magyar családokat névszerint elősorolni, kik a XVI. században a törökök elől menekülve, itt még a következő században is laktak s Rákóczy Györgynek jobbágyai voltak*). Ilyenek e következők: A Verchovináról: Zádorlak, Bundás, Krajnai, Csékán, Rőtt Koroly, Cigány, Dobnya, Takács, Pap, Momut, Botka, Tokár, Kelevajda, Csiga, Antalóci, Csorba, Magyar, Szadvári, Almási, Szakál, Füzér, Melles, Balás, Panasz, Kovács, Varju, Szamos, Huszár. Bukovinka tájáról: Gólya, Remetei, Ábránkai, Gubás; Kendereskéről: Kis, Balog, Fekete, Lengyel; Kustánfalváról: Kozma, Szolyvai; Kerepeczke tájáról: Vad, Cigány, Turi, Farkas, Turai, Fogarasi, Varga; Krajnáról: Boldizsár, Sipos, Szabó, Hegedüs, Illés, Tihani, Oláh, Vajda, Asztalos, Virasztó, Fejér, Szentmiklósi, Kondor, István, Borda, Szarvas, Szalagan, Baranyi, Molnár, Almási, Fodor, Papfalusi, Hodos, Kocán, Kelemen, Simon, Siket, Rác, Sándor, Gál, Király, Halász, Demjén, Márton, Bodnár, Lázár, Mongócs, Balkai, Fattyu, Orbán, Kisfaludi, Sánta, Sütő, Török, Szekeresi, Egeres, Karácson, Mármarosi, Szép, Komjáti, Banko, Drága, Porkoláb, Mocsár, Bányász, Üstes, Nagy, Szokmár, Pecke, Törös, Méhes, Szakállos, Sarkadi, Guti, Botth, Bagoly, Végső, Tőkési, Keresztes, Kozák, Lovas, Daru, Festő, Kopasz, Égettboros, Medve, Saák, Puskás, Fazekas, Futaki, Gargyon, Hajdu, Verbőci, Antal. Lucska vidékéről: Farkas, Takó, Sötét, Balási, Kántor, Bogár, Csete, Béla, Horváth, Kala, Isnyéti, Szabados, Anda, Csonka, Tompa, Vakaró, Ferge, Mogyorósi, Monda, Csernelősi, Peca, Fajszi, Szava, Seleszti, Rosta, Dalu, Hependi, Veréb, Hodár, Vidacs, Deli, Bába, Kecskés, Kövesdi, Legyes, Nester, Ciberei, Sági, Dombos, Báró, Doktor, Vas, Alföldi, Barkaszi, Csomósi, Mészáros, Fakasz, Malaffi, Dér, Láncos, Rojtos, Balos, Gyula, Ibráni, Vekei, Cseh,

*) Munkácsi urad. 1649-ki urbárium.

Göcy, Kassa, Soltész, Ország, Szücs, Sándor, Ougi, Kebeli, Dienes, Fagyas, Kurta, Repedi, Vadász, Szerencsfalvi, Bese. Rubuliska tájáról: Fillér, Czafár, Csapóci, Koldus, Salkóci, Drabant, Járos, Kunos, Majos, Gebelán, Gyüle, Madárka, Csacsa, Berengye, Madócsi, Cserei, Bégán. Cobor, Kapus, Kilos, Árvai, Máté, Polányi, Kaska, Ballos, Latin, Drahus, Fedeles, Zoltán, Files, Ágoston, Cokoly, Bogdán, Kopul, Szaniszló, Kerékjártó, Kolbász, Bodor; Szent-Miklósról: Runa, Tokár, Gévén, Sopodi, Turi, Drogár, Balmus, Kocsán, Kokán, Parlag satb.

Sőt épen az orosz elem még a római katholikus és később a protestansokra nyomást is gyakorolt; igy kétségtelen, hogy még a a XV. században Szent-Miklóson és Iványiban római kat. anyaegyházak és templomok voltak s ma majdnem mindkét helység csupa ruthenekből áll s csakis a görög-keletieknek vannak itt templomaik; a XVI. század vége felé Klacsanó, Pósaháza és Munkács-Ujfalu népsége (ma Alsó-Schönborn) kizárólag protestansokból állott, kiknek reformatus papjuk Iványiban székelt mint anyaegyházzal biró községben, holott a XVIII. század elején már alig akadt itt néhány reformatus lakos, sőt Iványiban még e lelkészség is megszünt s a lakosság egészen eloroszosodott; e tájról a protestans lakosok Rákos és Kajdanóra szorulván, itt feles számban maiglan fentarták magokat; e két helységben különben a lakosság egyik, sőt mondhatni nagyobb részét az oroszok képezik, kiknek itt szintén egyházaik vannak s a magyarok ellenében nemzetiségöket, nyelvöket s szokásaikat hiven megőrizni tudják. Ellenben Pósaháza és Munkács-Ujfalu törzsökös magyar lakosai, kétségtelenül azért, mert a harcias korszakban az oroszoknál tevékenyebb részt vettek, megritkultak, sőt időfolytán, teljesen elpusztultak, ugy, hogy ma itt idegen német ajku jövevények élnek a kihaltak tanyáin.

Feltünő az is, hogy oly helyeken, hol a magyar az orszszal vegyesen lakik, a két különböző népfajbeliek tartózkodólag érintkeznek egymással; elsajátitják ugyan egymás nyelvét, azonban valamint a magyar az oroszszal, ugy viszont ez amazzal ritkán lép szorosabb rokoni kötelékbe; különben viszonylagosan engedékenyek egymás irányában, a közügyek vezetésében egyetértők, biráikat felváltva választják; de iskolai és egyházi ügyeiket önállóan kezelik, s épen, mivel felekezeteikhez s vallásaikhoz mereven ragaszkodnak: ez képezi köztök a válaszfalat. Hasonló viszony van Makkos, Jánosi, Balazsér s más vegyes lakosságu helységekben, sőt, magában Munkács és Beregszászon is, hol a római katholikusok és

protestansok a magyar, az oroszok a szláv s a zsidók a német elemet képviselik, a minthogy egyházi és családi köreikben is nyelveiket igy használják, jóllehet, a zsidók kivételével, nagyobb részt a magyar nyelvnek mindnyájan birtokában vannak. Ellenben azon tájakon, hol a magyarság tulnyomóbb számmal lakik, a tisztán magyar helységek közé ékelt orosz és tót telepitvényesek hamar megmagyarosodnak, mint Homokon, Csománn, de főleg Márok-Papiban, hol az 1796. évben Varranó vidékéről megszállott tótok azóta teljesen magyarokká váltak s kivált az uj nemzedék már a szláv nyelvet sem birja. A magyarok közelében lakó oroszok megszokták, hogy beszédközben orosz szavak közé magyar szavakat és kifejezéseket használjanak, mi azután furcsán hangzik az őket hallgató idegen előtt. Igy a sok mondat közül csak egyet idézek, melyet egy krajnavidéki orosz gazda szájából hallottam, mikor a csavargó kondásról beszélt igy: „K o n d á s s z o b e o l d a l o m a s z v i n e s z é j j e l;“ azaz: A kondás oldalt mulatozott s a nyáj szétment.

A munkács körül a mult századok harczias folyamában néptelenekké lett Pósaháza, Bártháza, Alsó-Schönborn (M.-Ujfalu), Felső-Schönborn (Oláh-Kerepec), Kucsava (Korcsova), Kustánfalva (Kosztánfalva), Zsófia s Leányfalva mind meg annyi idegen ajku magyar és oroszok közt elszórtan fekvő helységekben a mult században a gr. Schönborn-család által telepitett német lakosok szintén hiven megőrzék nyelvöket és szokásaikat; ők a szomszéd orosz és magyar családokba nagyon ritkán házasodnak s igy fajvérök vegyületlen marad. Ők egyébiránt uj hazájokat elejétől fogva hőn szeretik, a férfiak kizárólag magyar öltönyt, zsinóros szük nadrágot, pitykés, sujtásos dolmányt s kucsmát vagy kerekkalapot viselnek; ezt egyébiránt már a Munkácshoz közelebb eső orosz helységekben lakó ruthen ifjak is utánozzák, kik pitykés dolmányt széles, rojtos gatyát és darutollas, pörge kalapot örömest hordanak. Sajátszerü egyébiránt, hogy azon magyar helységek, mint például Munkács-Ujfalu (Alsó-Schönborn), Bárdháza és Pósaháza, melyek a 18. század első negyedéig tisztán magyar községek voltak, mihelyt a gr. Schönborn-család birtokába kerültek s ez által annak elpusztult telkeire német jövevények szállittattak, csakhamar teljesen elnémetesedtek; mig a magokra hagyatott szomszéd magyar helységek, mint Fornos és Derczen, folyvást megőrzék magyar jellegöket, sőt törzslakói idővel ismét megszaporodtak.

Némely panszlavizmussal vádolható rajongók azon állitása,

hogy a magyar elnyomással fenyegeti a ruthéneket, valóban teljesen alaptalan; ha az elmult időkben, midőn a munkácsi vár hatalmas urai, kik éveken át a koronás királylyal daczoltak, s igy kényök-kedvök szerint bánhattak volna tehetetlen orosz jobbágyaikkal, nem nyultak vallási és társadalmi szentélyeikbe s nemzetiségök, nyelvök s ősi vallásuk gyakorlását sohasem háborgatták: akkor a mai felvilágosodottabb korban annál kevésbé félhetnek az elnyomástól, erőszakos megtámadástól; sőt bizton állithatni, hogy orosz testvéreink csakis az utóbbi időben kezdenek éledni, szellemi és anyagi tekintetben emelkedni, virágzásnak indulni, mire a csekélyebb kelységekben is emelkedő diszes kőtemplomok és iskolák is mutatnak, melyek az elmult kort jellemző szegényes faegyházak helyén keletkeznek.

Igaz, hogy a közigazgatási hivatalos nyelv nálunk is a magyar és jogosan, mert jóllehet a ruthen nép e megyében számra nézve tulnyomó, értelmi, müveltségi s vagyoni tekintetben azonban azt elvitázhatlanul tulszárnyalja azon 52 ezernyi magyar lakosság, mely hivatva van a házigazda szerep vitelére.

II. Józsefnek 1784. évbeni intézkedései hatást kezdének gyakorolni nyelvünk elnyomása tekintetében, amennyiben mig Beregszász tősgyökeres magyar ajku református lakói is nem átalották tanodáikba a németet tan-nyelvül befogadni: e vész azonban hat év mulva végkép megszünvén, nyelvünk ujult erővel kezde virágozni és müveltetni. Ugy látszik, József intézkedéseinek utónyomai csupán zsidóinknál észlelhetők még, kik részben elsajátitják ugyan azon népnek, melynek körében élnek vagy születnek, nyelvét, azonban magok közt társalgási és ügyködési közös nyelvül még is csak a németet tartják. Kár, hogy a nagyterjedelmü munkácsi és szentmiklósi uradalmak ügyviteli nyelve is a német, mely azelőtt, midőn tiszteinek kiválóbb része honfiainkból került ki, a latin és később a magyar volt.

VII.

Gazdaság, ipar, kereskedés.

1. Közlekedés és vám.

Hogy már az ó korban itt tanyázott emberek nemcsak rá-voltak szorulva az egymássali érintkezésre, hanem, hogy ők szükségleteik kicserélése végett a távolabb lakókkal valóságos kereskedelmi viszonyban is állottak s hogy ennek folytán bizonyos közlekedési vonalakat ismertek: ezt a fenmaradt müemlékek és maradványok teljesen igazolják. A tömérdek obsidian és bronz müszerek, melyek e megye területén oly sürün találtatnak; szintén azt bizonyitják, hogy e tárgyak anyagait, melyek itt természetben elő nem fordulnak, más távoli vidékekről részint nyers, részint feldolgozott állapotban behozták; sőt minthogy üveg és borostyánkő müvekre is akadunk a barbár korból, következtethetjük, hogy ez ős lakók a keleti és déli népekkel is érintkeztek. Továbbá, minthogy ez őskor népeknek tanyái és sirhelyei bizonyos rendszeres vonalakban találtatnak: ezekből megállapithatók azon vonalak is, melyeken a közlekedést eszközlék. E hajdani ismeretlen népek, az akkori nagyobb vizek és áradások miatt többnyire a meredélyes hegyek oldalain és az alacsonyabb magaslatok vizválasztó gerinczein tartottak utat. Ezeket különösen is meg lehet jelölni. Igy megyénken keresztül nyugatról ment utjok a mai Bacsovától kezdve a benedikei, klacsanói zsarnói, frigyesfalvi, selesztói, szuszkói és pudpolóci völgyeken keresztül észak felé; a Latorcza balpartján pedig Munkácstól Egres

kén, Szolyván, Hársfalván, a vicsai völgyön, Valócon és Kanorán át a mai Galiczia felé; délfelé huzódott az ut egyrészt a Háthegy mentében Ilosván át a Borsova folyó felé, másrészt pedig a derceni, bártházi, beregi, kovászói kigyósi, beregszászi és muzsaji dombokon át a Tisza felé, melynek sikságán a nyomok szanaszét elszórvák.

A munkácsi Lovácskán Fülöp Macedoniai király ezüst tetradrachmáinak barbár utánzásai nagyobb mennyiségben találtatván: ez is arrra mutat, hogy a 4-dik században Krisztus előtt e vidék barbár lakói már a müveltség emelkedettebb fokán állottak, mert a pénz értékét és a kereskedelmet ismerték, sőt a távol görögországbeliekkel érintkezésben voltak. Ily barbár veretü érmek egyébiránt megyénk alsó részein, mint Jándon, Kovászón is jöttek napfényre.

Tudjuk azt is, hogy őseink a IX. században a Latorcza folyó mentében vonultak be az országba s hogy négy századdal előbb a népvándorlási áradat is nagy részben e vonalat használta. Hogy pedig e táj ez időben már társadalmilag szervezett népeknek tanyájául szolgált, mutatja az is, hogy a beköltözött magyarok e tájon, nevezetesen Ungon és Borsován, rendszeres erőditéseket találtak s igy ki vonhatná kétségbe, hogy e szláv és oláh népek, melyek egymással érintkeztek, bizonyos utvonalakat nem használtak volna. Ily meghatározott főutakról később már irott adatok is emlékeznek. Igy a Beregmegye dél-nyugati szélén Dobrony és Ignécz közt hajdan feküdt Csépánfölde (vagy Csepán telke) nevü helységek 1248. évben eszközöltetett határjárása iránti okmányban előjön a Kerepecz és Latorcza folyók közelében egyik határvonalul a „Nagy ut“ (via magna), mely Ung felé vezetett. Ugyancsak egy 1270. és 1299-dik évi hasonló tartalmu okmányban is emlittetik ez utvonal. (Leleszi levéltár. Met. N. 57.). A lónyai s bátyui határjárásnál emlittetik egy 1272. évi okmány szerint Somnál „nagy ut,“ valamint Dobronynál is, megjegyezvén, hogy a Csarnavodán (Csaroda folyón) hid vezet át. 1364. a beregszász végardói határjárásnál előjön Ardó és Jánosi közt a nagy tónál ut, valamint kigyósnál a barátok birtokánál a „nagy ut“. Az ily nagy utak alatt kétségtelenül országos utakat kell értenünk. Sőt ez időben már vámok is voltak használatban a közlekedési utak mentében; igy 1381. évben a Mikch család a semjéni családnak Vid-telket a Tiszán való rév- és vámjoggal együtt 100 frtért eladta. 1388-ban Zsigmond király a császlócziak által a Latorcza folyón királyi en-

gedély nélkül s igy jogtalanul felállitott vámot tőlük elveszi s Ramocsai Péternek adományozza (fejér C. Dip. 447. l.). 1389-ben pedig Tákori Miklósnak (György fiának) Mária herczegné allovászmesterének és ennek testvére Jakabnak hü szolgálataiért az ugornyai vám felét adományozta (Megyei levéltár.). 1399-ben pereltek az atyai és dáróczi nemesek a csákiakkal az atyai vám iránt; különben e helység már a megelőzött időkben nyerte e szolgálomtól melléknevét (Lelesz, prot. A 349. N. 14.). Egy 1412. évben kelt okmányban, mely szerint Csarnavodai Kriszogon átengedé birtokát három nőtestvérének, emlittetik ismét az ugonyai révvám, melyet ma kétségtelenül a naményi hid pótol; sőt e tájon akkor a közlekedés és kereskedésnek is élénknek kellett lennie, mert 1418-ban Zsigmond Naményra nézve vásárjogot adományozott Lónyai Györgynek, oly módon, hogy ott országos, azaz évi és külön heti vásárokat tartathasson. 1439-ben pedig a dárdaiak beiktattattak a többi közt a gelényesi vámjog élvezetébe is. (U. o. W. 30.)

A középkori közlekedési és illetőleg kereskedelmi főutat, mely Magyar- és Erdélyországon keresztül vezetve összeköté földrészünk északi országait a kelettel, jelölik megyénk területén a XV. századból fenmaradt kőtemplomok is, melyek világosan mutatják az irányt; igy Munkácstól ment az ut Bereg, Kigyós, Beregszász, Muzsaj és Benén át Tisza-Ujlak felé, mely helyeken, valamint a környéken hasonló alaku, egy hajóju, alacsonyabb szentélyü és keletelt egyszerü templomok majdnem egyenlő stilben épitvék. De ezzel összefüggőleg az irott okmányok is hasonló bizonylatot tanusitanak.

Igy 1417-ben perelt a Butykai család Atyai Boldizsárral azért, hogy ő Vid-telken a Tiszai réven átjáró embereket háborgatta s az Atya és Szálka közötti közutat (via publica) elrontatta, a rajta levő hidakat pedig elhányatta. (Lelesz. pag. 129. N. 1.)

1418-ban beiktattatván Pálóczi Mátyás Szabolcs, Abauj és Borsod vármegyék főispánja és diósgyőri kapitány, valamint testvére Imre és György, szepesi prépost, Ignécz helység birtokába, azon alkalommal nekik az itteni vámjog is átadatott.

1463-ban Mátyás király parancsára a leleszi konvent az ilosvai uradalom határát bejárván, ez okmányban előfordulnak: Karaszlónál „Rév," Kövesdnél „a régi ut," tovább a beregszászi ut, Komlós felől „a terhes ut," Medenczénél a Bereg felé vivő ut, innen a disznófertő nevü helynél a Munkács felé vivő ut. Ugyanazon évben Dolhai Ambrus kivánatára a Borzsa nevü havas bejáratván, Tuskánál délfelől egy ut emlittetik, mely Kusniczán át

a „ruthenek földjére" (a beregi verchovina felé) vezetett, Kusniczán és környékén oláhok lakván.

1520-ban Vámosatyai leányai beiktattattak kerecseni név és az atyai vámjog élvezetébe is.

1535. évből emlittetik Vid és Szálkánál „Aranyos rév" a Tiszánál, mely Sebessy Istvan és Károlyi Zsigmond között per tárgyául szolgált. — 1550-ben I. Ferdinánd titkára Reichersdorfer György Beregen és Máramaroson át a borzsavölgyi kirlibábai uton Moldva felé utazván, levelében érinté, hogy a hegyek közt oly szük és magas utakon ment, hogy azon egy ló is alig haladhatott; a sikon azonban szép viruló völgyek és téreken át vitte az ut. 1552-évben a beregi barátok kérelmére Kigyós határa hatóságilag bejáratván, ebben előfordulnak délről a beregszászi nagy ut és nyugatról a szőlősi ut, „melyen sót szoktak szállitani." 1573. Miksa király a váriakat a vám és rév fizetéstől felmenti. 1593. Rudolf király Lónyai István, György, János, Ferencz és Gergelynek kiváltságot ad, hogy Nagy-Lónya és Mogyorós területén a Tiszán át révet tarthassanak.

1649-ben Barkaszón is szedetett vám, valamint Rákoson a hidvám azoktól, kik Munkácsot elkerülték. E városban már a XVI. században volt hidvám, valamint már a munkácsi és szentmiklósi uradalmak területén levő átjárókon. Igy az 1649-ki urbér szerint, jövedelmezett a munkácsi hidvám özvegy Rákóczy Györgynének 45 forintot, néha 50-et, sőt többet is. A beregszászi hidvám jövedelmének fele az 1625-dik évi intézkedés szerint az uradalmat és fele a protestans iskolát illete; azonban 1670-ben az iskola illetményét Báthori Zsófia elvonván, ettől az jövőre is végleg elesett. 1682-ben tett a hidvám jövedelme 40 frtot s a só-szekerektől bejött külön évenkint 300 kősó. A munkácsi uradalomhoz tartozott várii hidon befolyt vámpénz és só-jövedéktől huzott az odavaló predikátor tizedet s e hid már akkor igen réginek mondatott, levén ahoz azon szintén régi szokás kötve, hogy az idegen, ha Kis-Ar, Vári és Büd között átment a Tiszán s ezen vámra be nem ment, Beregszász Vári és Muzsaj között el akarván a vámot kerülni, a beregszászi és várii vámosok, ki előbb érhette, megkergethette az efélét s a falukon kivül el is foghatta, az elvett tárgy a vámost illetvén. E szokás még azután is sokáig fentartatott. A gáti hidon (a malom felől), melyet a derczeni jobbágyok tartoztak fentartani, idegen jobbágy vagy utas négy pénzt tartozott fizetni s évenkinti jövedelme átlag nyolcz forintra rugott.

Ekkor Rákoson is volt hidvám, mely kilencz frtot behozott; ezen különben, mint fentebb mondatott, csak az fizette a dijt, ki a munkácsi vámot nem érinté. Azonkivül voltak 1649-ben Podheringen, Szent Miklóson és Vereczkén is vámok.

1682. évben Ignéczen is volt hidvám, e jövedelmének egyölödét a munkácsi uradalom birtokosa huzta Bánffi után; a g o r o n d i hidvám jövedelmezett a munkácsi uradalomnak „boldog időben" nyolcz, 1682-ben azonban csak három forintot; mig a gáti szernyeviczi hidvám 6 frtot adott. A n a g y-g u t i hidvám jövedelmezett 1682-ben 3 frtot és 10 kősót, boldogabb időben 22 frtot és 16 kősót; a barkaszóiak azért, hogy nekik rajta szabad menés-jövésök lehessen, fizettek évenkinti átlagul 2 frtot. Az 1690. évi urbérben emlittetik az i v á n y i i r é v, melynek már alig van némi nyoma.

1704-dik évben emlittetnek a podheringi, szentmiklósi, pudpolóci és alsó-vereczkei hidvámok. (Azon évi urber). Ezekért azon évben egy Marko nevü zsidó, a zavadkai serház és pálinkakorcsmabérlettel együtt évenkint 170 frt 50 denárt fizetett az uradalomnak, megjegyeztetvén ez iratban, hogy a vereczkei vám némely évben 25 frtot is szokott jövedelmezni.

Ez évben jövedelmezett az uradalomnak a várji hidvám 45 frtot és h é t s z á z k ő s ó t, a beregszászi 8 frt 82 denárt, a rákosi 9 frtot s a munkácsi 50 frtot és 300 kősót; minden erre átvonult sóval terhelt szekértől egy kősó járt az uradalomnak, mit a munkácsi lakos is tartozott adni, ha nyereségre kivitte; csoportos marhahajtásnál fizetett 1 darabtól 1 denárt, terhes szekértől 8 d., üréstől 4, gyalogembertől, ha az nap vissza is ment, 1 d., idegen ur jobbágya fizetett minden pár sertéstől vagy juhtól 1 pénzt, még akkor is, ha a v i z e n h a j t o t t a á t. 1699-ig a munkácsi hid az uj-utcza végén a felső malomnál volt, de elpusztult

Különben megyénkben az utvonalakat, melyek hajdan többnyire patakmentében*) vagy más helyeken, mocsár és tó szélén, a dombok lejtőin vagy gerincein a legnagyobb elhagyatottságban s a természetadta állapotban huzódtak s a melyeken való utazás, főleg erős időben, a legnagyobb megerőltetéssel, költséggel, nagy idővesztéssel és ezer vesződéssel járt, ugy, hogy 1—2 mértföld-

*) Dobay Zsigmond, Zrinyi Ilona munkácsi haditiszte irja (Mon. Hung. Hijt. 32. sz. 453. l.) hogy 1686. nov. 4. Munkácsról Szolyván, Szaszókán és a vicsai völgyön át ment Galicziába. Ugyanakkor a dávidházi hid is emlittetik. (U. o. 436.).

nyi ut sokszor egész napba került, már a XVII. században kezdék nem csak egyengetni, hanem tervszerüen alakitani is. Igy az 1704. évi urbérben előfordul azon megjegyzés, hogy Gáton Bakos Mihály telkét Rákóczy Ferencz „országutnak“ fordittatta; hasonló czélra alkalmaztatott Nagy-Guton ugyanakkor Tót Pál és Váriban Bott András telke. Ez okmányban emlittetik az is, hogy Alsó-Schönborn, akkor még Munkács-Ujfalu, az előtt a Királyi ut (via regia) a mostani állami ut közelében feküdt (nem messze a Góré korcsmától délre), de onnan a folytonos katonai zaklatások elől beljebb az erdőbe vonult.

Általában véve azonban a 18. század elején utaink még mindenhol rendszeretlenek és rosz karban voltak. Igy II. Rákóczy Ferencz Emlékirataiban mondja, hogy 1710. november hónapban Sárospatakról Ungvár felé visszavonulván, utközben siránkozó menekültekkel megrakott szekér-sorokkal találkozott, kiknek a félig megfagyott keverékben, sárban összetört és megsülyedt szekéreikről könyörgése és hidegtől dermedt csecsemőik sirása szivrehatólag hallatszott. Ő hadjáratai alatt többször panaszkodott a feneketlen utakról; igy 1703. juniusban Vári és Namény közt járhatlannak találta az utat; 1711. febr. 29-én pedig, midőn az országból kivonulandó Galiczia felé Munkácsról megindult, az nap csak Szolocsinára ért, hol a megáradt Pinye patak miatt márczius 3-ig volt kénytelen időzni s a viz apadására várakozni. (Rákóczy-Tár 1. 235. l.)

A szabadságharcz utáni évtizedekben már több gondot kezdett a kormány a közutak javitására forditani, különösen VI. Károly és később a hazai ügyek iránt különösen érdeklődő Mária Terézia. Nem lesz érdektelen ennél fogva, ha az egyes utvonalak történetét itt röviden előadom.

Álljon itt mindenekelőtt a munkács-galicziai utvonal. Ezen 1734-ben felépittette a munkácsi uradalom a pudpolóczi hidat; a kőhidfőket és támokat Marksteiner Jakab nevü kőmüves rakta, ki azért 70 forintot, 7 mázsa vasat, 1 mázsa ólmot, 20 mérő meszet és szükséges napszámokat kapott. A Latorcza völgyén huzódott ez utvonalon 1737-ben megszüntettették a fentebb is érintett munkácsi, podheringi, szentmiklósi, pudpolóczi és vereczkei vámszedőhelyek. 1758-ban repesztetett a Pudpolócz melletti Pudkamin nevü szikla, a Vereczke felé vezető ut röviditése végett, minthogy ekkorig a közlekedés a szomszéd Galicziával leginkább Laturkán át történt. Igy olvastam a budai kamarai levéltárban, hogy 1652. évben itt a laturkai lakosok az átvonult Komorniczky Gergely nevü

lengyel utasnak szekerét kirabolván, kára iránt később vele a laturkaiak földesura Lónyai Zsigmond kiegyezkedett. 1760-ban megállapitotta a debreczeni biztosság, hogy Munkácstól Vereczkéig négy állomásnyi távolság számittassék; ugyanakkor kormányhatóságilag ezen utvonal jó karba tételni rendeltetett. 1763. felhivta az ungvári kincstári igazgatóság a munkácsi uradalmat, hogy hasson közre, miszerint A.-Vereczkéről Pudpolóczon és Hrabóczon át Turia felé utvonal készittessék, mely a kereskedelem előnyére szolgáljon.

1772. évi aug. 5-én a három nagy hatalom, Ausztria, Orosz- és Poroszország, Pétervárott Lengyelország felosztása iránti szerződést aláirván, kormányunknak is érdekében volt, hogy a Galiczia felé nyiló utvonal járhatóvá tétessék, annál inkább, mert Gácsország elfoglalása czéljából hadsereget kellett oda küldenie, melynek egy része Munkács táján tanyázott. Ez okból 1775-ben Beregmegye saját költségén készitett egy gyalogok és lovasok számára alkalmas ösvényt oly módon Munkácstól felfelé, hogy a Latorcza medréből a nagyobb kövek kiszedettek, minthogy Vereczkéig e folyót s a mellék patakokat negyvenszer kellett átgázolni és gyakran a jármüvek 50 ölnyi távolságra tengelyig a vizben haladtak (Munkácsi urad. levéltár). Ugyanakkor állittatott Podheringnél egy hid is. 1774-ben a helytartótanács a szentmiklósi vámjogot ismét az uradalomnak adta, mely azonban 1783-ban a megyére ruháztatott át. — 1788-ban ismét javittatott az utvonal, még pedig akkép, hogy immár nemcsak a völgy talaján, még pedig Szolyvától a Latorcza bal partján, hanem helyenkint, mint Szolocsinán és Pudpolóczon tul már a hegy lejtőin is vezetett az ut, mint annak nyomai maiglan is meglátszanak. 1810-ben nyert gróf Schönborn Ferencz Fülöp vámszabadalmat a podheringi és 1811. a gáti hidra nézve, ekkor fizettetett egy terhes szekértől 5, málhás lótól 1, ürestől $^1/_2$, gyalog embertől $^1/_2$, nagyobb baromtól $^1/_2$, kisebbtől $^1/_4$ kr. Később egy terhelt szekértől vonó marhán kivül 4 kr., üréstől 2, 1 befogott lótól vagy ökörtől 2, málhás lótól vezetőjével együtt 3, baromtól 2, sertés, juh, kecskétől $^1/_2$, lovas embertől 2, gyalogtól $^1/_2$ kr. 1818-ban vágatott a szentmiklósi Dubrava nevü erdőn keresztül Blasko nevü mérnök által egy 6 ölnyi széles ut, mely vonal tett a podheringi hidtól Szentmiklós végeig 2600 folyó-ölet. 1822. évben a megyénél és az uradalomnál komolyan foglalkoztak azon tervvel, miként kellessék a galicziai utvonalat rendszeresen megalakitani; a munkácsi uradalom részéről Illés Mihály, tisztfőnök és Külley János Dániel mérnök állottak az ügy élén, ez utóbbi a tervek ké-

szitésével foglalkozván. 1822. Lónyay Gábor főispán s kir. biztos vezetése alatt egy magyar- és lengyelországi küldöttség működött a vereczkei közlekedési utvonal megállapitása ügyében. A küldöttség magyarországi tagjai valának: Lónyay János aljegyző mint kir. biztosi tollnok, Steiner, zempléni mérnök, Buday titkár, Gerzon irnok, Kulin és Puky, s azonfelül a megyei és uradalmi részről többen; a galicziaik részéről: Malczek József Ambrus, korm. tanácsos s sztryi ker. kapitány, Feder főépit. igazgató, Bartsy szkolei utibiztos, Gerschabek lembergi uti biztos, Tatomir Leo szkolei mandatár. 1823. január hó 21-én felajánlott az uradalom e czélra 8000 forintot és száz mázsa vasat; 1824—25. években bizottságilag megállapittatott a terv, melylyel összefüggőleg 1825. sept. 19-kén közgyülésileg elhatároztatott az is, hogy az előbbi régi podheringi ut helyett, a munkácsi uj-utcza végétől egyenes vonalban mérettessék ki az ut Podhering felé 1062 ölnyi hosszuságban, s hogy a város végén a vonalba eső belső telkek becsültessenek ki, minek következtében Tasnády István, özvegy Cserszkyné, Traxlerné, Onda László, Rehe, Demán, Sztankovics és Lengyel nevü telekbirtokosok a tőlük elvett vonalért 538 frt 56 krnyi összeggel kárpótoltattak. Ugyanakkor vágatott az ut a rozgyilai hegyen is, 1826-ban pedig itt és folytatólag Felső-Hraboniczától a Volaszta-Polyánkáig több hid állittatott fel s kihordatott a szükséges kő és faanyag, mely munkálatra összesen 30,802 napszám használtatott fel. 1827-ben még csupán 1350 folyó-öl hosszu ut volt készen; azonban ezért is Komjáthy Péter szolgabiró és Küllei mérnök dicséretet, sőt ez utóbbi megyei tiszteletbeli mérnöki czimet is aratott. Ez évben folytattatott az utépités Rhédei helytartó rendelete szerint a beszkidi görbületeken, vétetvén a galicziai határtól Pereszirováig szükségelt huszonhét hidra a faanyag a zsupanyai erdőségből 1—2 frtért törzsönként, minthogy ez jutányosabbnak találtatott a bukócz völgybeni fa áránál. Megjegyzendő, hogy eleintén az uzsoki utvonal iránt folytak a tervelések, mit Groó nevü harminczadi felügyelő, leginkább az ottani fürdő kedveért, támogatott; azonban utóbb és végleg a beszkidi hágó találtatott hadászati szempontból előnyösebbnek.

1827. sept. 10-én gróf Rhédei Lajos helytartó felhivására Ilosvay György elnöklete alatt egy megyei vegyes bizottság megszemlélte a Szuszkó és Holubina közötti tervezett utvonalat s azt „borzasztóan meredélyesnek“ találván, inditványozta, hogy e helyett a paszikai oldalon Szolyva felé vezető, árkokkal ellátott s Máramaros megyével érintkező utvonalat fogadja el a megye országutul s a

Holubina felé nyiló hidat is innen épitse a Latorczán; kimutattatott egyszersmind az is, hogy a szuszkói oldalon az ut 3099, a paszikain pedig csak 3030 ölnyi lenne, s hogy amott 18, itt pedig csupán 7 hid szükségeltetnék. Ez inditvány elfogadtatott ugyan, azonban a Tövisfalva és Szolyva közötti téren a fentebb érintett hid csak 1837-ben épittetett, az uradalom arra a szükségelt faanyagot azon kikötéssel felajánlván, hogy a megye a Holubinától Szolyváig terjedő utat saját erejével készittesse el és folyvást jó karban tartsa fenn. Ez azután meg is történt s az itt azután Makk Ádám rendszere szerint kivitt ut maiglan is egyike a legkitünőbbeknek, mint az a tövisfalvi keresztnél, hol a hid felé kanyarodott az ut, maiglan szembetünik.

Érdekes feljegyezni, hogy 1826-ban a helytartótanács a vereczkei utvonal tovább épitésére költségül a só felemelt árából 3000 frtot utalványozott a munkácsi sóhivatalnál, ugy 1833-ban is oly összeget. 1827-ben elkészült a Szolocsina mellett a Pinye vizén levő fedett hid; került pedig a kőfala, köbölet 3 frtra számitva, 46 frt $7^1/_2$ krba és az ácsmunka 13 ölnél, 12 krral számitott 65 napszám mellett, 13 frtba, összesen 59 frt $7^1/_2$ krba.

1829-ben Komlósi László alispán elnöklete alatt ismét szemügyre vétetett a beszkidi hegy déli lejtőjén részben már kivágott ut s ekkor elvettetvén azon terv, hogy Pereszirova felé vezettessék az uj vonal: 3" eséssel, Verbiás felé tüzetett ki, ugy, hogy a régi több helyen átmetszetett. Ugyanakkor ez országut Vereczkén keresztül is a mostani állapotában jelöltetett ki, e végből több belsőtelek kibecsültetvén. Blasko Lajos azon évi mérése szerint akkor ez utvonal hossza: Munkácstól, a r. k. templomtól kezdve Polenáig 15,902 $^1/_2$, innen Alsó-Vereczkéig 14,144 és innen a galicziai határszélig $6275^1/_2$, vagyis összesen 36,322 öl s illetőleg 9 mértföld és $4^4/_8$ öl.

1854. évben államköltségen kivágatott azon ut, mely Paszikánál a hidtól balra tér el s a Latorcza jobb oldalán Holubina felé a hegy lejtőin vezet. Ez is hadi mozgalmak eredménye.

A paszikai hid a munkácsi uradalomhoz tartozik, s az fentartási kötelezettség mellett gyakorolja itt a vámszedési jogot is.

A Munkácsról Ung felé vezető ut, mely a munkács-oroszvégi hidon át vezetett nyugat felé, a XVIII. században nem a mostani bacsovai hidnál, hanem Bacsova helységén át huzódott az ottani dombokon keresztül; Benedikén felül tért el éjszakfelé a vonal melynek magas töltése maiglan is meglátszik a bacsovai temető irányá-

ban; mily veszedelmes volt akkor e szük uton, melyet mély pocsolyák és mocsarak környeztek, való menet, kitünik onnan is, hogy egy jegyzék szerint 1760-ban Szerednye és Rákos között az uradalmi kocsi a mocsárba sülyedvén, a fogatot a hajdu csak nagy erőlködéssel menthette meg, miért egy aranyat kapott jutalmul.

1785. Révai Simon helytartó az utakat megvizsgálni szándékozván: a megyei közmunka az ungi, naményi és vereczkei vonalak kijavitására fordittatott; végre 1835-ben az ungi ut a mostani uj irányban méretett ki s a mostani kanyarulattal, magasan feltöltve megépittetett.

A munkácsi nagy hidat illetőleg megjegyzem, hogy az két század óta több helyen állott, igy, mint tudjuk, előbb a török ispotálynál, illetőleg a sárga korcsmánál, végre a folyó század első negyede óta a mostani czélszerü helyére épittetett; közben midőn a viz elsodorta, hidason történt az átszállitás, mi kényelmetlen közlekedési mód. 1739-ben a munkácsi uradalom a városnak két csolnakot és hidast engedett át révszedési joggal együtt az illető költség megtéritése mellett. 1770-ben II. József császár junius 3-kán a csernekhegyi kolostor templomába misére menvén, ez alkalommal csolnakon szállittatott át a Latorczán; 1781-ben felállittatott a sárgakorcsma melletti hid; faczölöpjei ennek most is meglátszanak még; előbb, 1775-ben azonban az uradalom azon tervvel foglalkozott, hogy a Latorczán való hidat Várpalánkán az ottani várkorcsma közelében állittassa fel; végre engedvén a megye sürgetésének, mely még 1779-ben az oroszvégi akkori téglavetőnél kijelölte a helyet, csak két év mulva késziteite el a hidat, mely 5628 frt 46 krba került. E század vége felé azonban ismét elsodortatván a hid, Munkács és Oroszvég közt 1796. táján a város tartotta fenn a révet saját költségén: azonban már 1799-ben felszólitotta a megye az uradalmat, hogy vámjog-élvezet mellett építtessen e folyón át uj hidat, mi végből a kijelölt mostani helyen, mind az oroszvégi, mind a munkácsi oldalról hatóságilag kibecsültettek a telkek s a folyó század elején kitöltetvén a hidfők körül az utcza talaja, végre 1816-ban elkészült a 84 öl, 159.31 méter, hosszu fahid,mely az akkori becslés szerint 57,161 frtba került s rajta a vámszedési jog az idegenek irányában az uradalom által folyvást gyakoroltatik, a helybeliek és oroszvégiek a dijtalan használatért bizonyos munkát teljesiteni köteleztetvén. 1868. hatóságilag becsültetett e hid 31,120 frtra, a paszikai 8984 frt 74 kr., a podheringi 12,304 frt 74 kr., és a gáti 3700 frtra.

A munkács-gáti utvonalra nézve fentebb megjegyzém, hogy már 1704-ben egyengettetett; 1789-ben, midőn a munkácsi uradalom a kincstár által elpereltetett, a gáti hidért kapott a grófi család 628 frt 57 krnyi kárpótlást s e tájban bérelte azt Sajon nevü zsidó, ki 1683. év óta fizetett azért évenkint 26 frtot. — 1801. — ujra épittetett az itteni hid, 1820-ban pedig kijavittatott az ut. 1830-ban Blasko L. mérnök megállapitotta, hogy az utvonal Munkácstól Gátig 8105 folyó-ölet tesz; ez évben kijelöltetett Gáttól Munkács felé a mostani irány s azon 1836-ban a töltés is megcsináltatott; a minthogy ugyanakkor tovább Beregszász felé is elkészittetett az utvonal, tevén a távolság az 1830-ki felvétel szerint Munkácstól Beregszászig 17,869, innen Csarodáig 8781 és Beregszásztól az ugornyai Tiszapartig 14.574 ölet.

1760-ban felhivta a megye a munkácsi uradalmat, hogy a beregszász-naményi uj utvonal létesitéséhez segedelemmel járuljon; 1818. január 15-kén pedig a megyei gyülés által ujonan megkerestetett a többi megyei birtokossal egyetemben gróf Schönborn Ferencz is, az iránt, hogy a kincstár által felállittatni szándékolt naményi hid költségeihez járuljon, minek következtében ő azon évi julius hó 6-kán kelt válaszában felajánlott 3173 frt 25 krnyi értékü tölgyfát. Megjegyzendő egyébiránt, hogy még 1817. aug. 23—24. napjain megszemlélé a királyi biztosul kiküldött Lónyai Gábor, ungi főispán, Szvoboda ezredes és magyarországi főépitészeti igazgatóval a helyiséget Naménynál; itt kitüzé a hid fekpontjait Namény és Gergelyi közt s felkérte a jelen volt megyei küldöttséget, hogy az érdekletteket áldozatra hivja fel a megye, s egyszersmind kijelölé az uj utvonal tervét, mely szerint az Csarodáig a régi vonalon, innen pedig egyenesen Beregszászig 2—3 lábnyi felemeléssel lenne létesitendő; megállapitá, hogy a Vérke, Borsova és Szernye folyók s a rajtok levő 21 malom mikép szabályoztassanak. A tervezett hid költsége egyelőre 89,819 frt és 15 krban mutattatott ki.

Az 1844. évben 90 részvénynyel alakult társaság a mostani tiszai hidat 1849. évben épittette fel s áll a tiszai vizállás O pontja felett 41', 5" (13·9 méter). magasan. Rajta a megyebeli nemesség maig sem fizet utvámot; a pénteken begyült vám a helybeli ref. egyház s illetőleg a lelkésznek volt szánva.

A korszellemre nézve érdekes adatul szolgál: hogy az 1630: 15. és más törvényczikkek alapján a zsidóknak tiltva levén a vámot kezelni: 1733. május hó 22. a naményi vám a zsidóbérlőtől

elvétetni rendeltetett a helytartótanács által; minek következtében azután a megye által a munkácsi uradalom is felhivatott: hogy a gáti és szentmiklósi hidvámokat a zsidóktól vegye el.

A mellékes utvonalokra nézve nem lesz érdektelen feljegyezni, hogy a kisfalud-borsovai hidon már a mult században is szedetett vám. Igy 1785-ben panaszkodtak a kassai kereskedők, hogy a kisfaludi hiduál, kiváltságaik ellenére, vámfizetéssel terheltetnek; 1786-ban pedig panaszt emelt a munkácsi uradalmi ügyész a csarodai biró ellen a miatt, hogy az ottani vámszedésnél visszaéléseket követett el. Ugy szintén 1794. aug. 26-án a megye Halász József várii vámszedőt azért, mert Vincze József tivadari nemest a vámért megzálogolta, egy heti fogságra itélte. Mely esetek arra mutatnak, hogy e helyeken a vámjog régóta folyvást divatozik.

1771-ben vágatott ki az erdőségeken keresztül azon utvonal, mely Pósaházától Isnyéteig terjed s 1772-ben folytattatott Nagy-Bégánytól Kaszonyig. 1834-ben pedig egyenesre huzatott a kis-guti erdőn keresztül a rafajna-pusztai utvonal, valamint az, mely Csomonya és Barkaszó közt használtatik.

1800. és 1804-ben javittatott és kiterjesztetett a csernekhegyi kolostor alatt a Latorcza jobb partján a selesztói vasgyár felé vezető utvonal az uradalom által; 1816—1818-ban pedig tovább kiépittetett 1100 folyó-ölnyire a frigyesfalvi gyár felé és közben hat hid szintén nagyobbára uradalmi költségen emeltetett. Ugyanakkor Lohuvcsik és Mucsicska nevü vállalkozók Kustánfalváról 230 frtért az Oblazecz nevü magaslaton 70 ölnyire vájtak utat s azt kőrakásos fallal megerősiték. Fentebb a vizniczei völgy felsőbb végén a szidorfalvi malomnál 1825-ben készittetett a mostani ut, valamint az innen a Puznyákfalva felé vezető; ugy a Lupcsina hegyen át Kis-Mogyorós felé és Hribóczról a Hripava völgyön át Viznicze felé vonuló, mely alkalommal kilencz vizniczei lakosnak gyümölcsfákért kárpótlásul fizetett az uradalom 20 frt 43 krt.

A Puznyákfalva és a szidorfalvi hamufőzde között levő utat a a malom felett a Csorna-Obücs nevü sziklás hegyen 1827-ben meczenszeifi utcsinálók, névszerint Robb és társai készitek, ölét 1 frt 5 krért s azonfelül minden tiz öltől külön egy véka rozst és négy itcze pálinkát kaptak.

1820. május 30-kán a megyei közgyülés egy bizottságot külde ki a Munkács — Fornos — barthházi utnak egyenes irányban való vezetésére, minek folytán Pogány József, Ilosvai Gedeon szolgabiró, Freyseysen Dániel urad. ügyész és Kvakai Dániel urad. mérnök ki-

tüzték a vonalat a munkácsi Nagyhegy-utczából a Csarda-delelőig a Dubrava nyugati oldalán, innen az erdőn s Ligetmezőn keresztül tovább 1420 ölnyi hosszuságban s egyszersmind megállapittatott, miszerint a 4 öl széles és 2 láb magas ut feltöltésére 2051 köb-öl föld, 8204 napszám forditlassék. Az 1821. decz. 11-ki közgyülés azután e tervet és irányzatot elfogadván, arra a környékbeli helységek közerejét szánta, az uradalom pedig magára vállalta hogy az utszéli árkokat 1 öl szélességben, 60 ölnyi kiterjedésben, elkészitendi; miért minden öltől 18 krt fizetett. Azonban ez utcsinálás lassan haladt s koronkint egészen szünetelt; miért is még husz év mulva sem volt befejezve; 1844. junius 4-kén jelenti a felügyelettel megbizott Andrássy József főhadnagy, hogy öröm nézni, miként vetekednek egymással a munkácsi polgárok a Liget nevü erdőn át vezető ut készitésében, melynek helyreállitását a városi közönség azon évi márczius 4-kén tartott közgyülésén magára vállalta. Ez alkalommal a Kishegy alatti uton az árkoltatást ismét az uradalom vevé magára, fizetvén ölenkint hat pkrt.

1855-ben, midőn az orosz-török háboru kiütött, nemcsak a szuszkói, hanem a Kisfaludtól Ólyvesig terjedő vonal is keletkezett; általában megyénk területén a szabadságharcz utáni években az önkényes kormány nagy gondott forditott az uthálózat czélszerü létesitésére s az utaknak amerikai rendszer szerinti kijavitására és fentartására; e végből eleintén az ötvenes években állami vámszedés is behozatott s kisérletül több helyen, mint Ignéczen, Holubinán vám-állomások szerveztettek, hol pénzügyőrök foglalkoztak a vámszedéssel; nem sokára azonban felhagyatott e sok zaklatást eredményezett és szokatlansága miatt gyülöletessé vált intézmény s helyébe az általános közmunka hozatott be. Ez alkalommal a palánka-klucsárkai uj utvonal is létrejött.

Egy 1781. évi jegyzék szerint*) akkor a megyénk területén átvonuló főutak ezek voltak: Ignécz határpontjától Ugocsáig 25,900, Munkácstól a lengyelhatárig 29,800, Munkácstól Beregszászon át a Tiszáig, illetőleg Naményig 36,028, Beregszásztól Kisfalun át Máramarosig 14,200, Beregszásztól Tiszaujlakig 11,360, Jánositól Kaszonyon át a vidi révig 19,016, — Csetfalvától a jándi révig 17,326 folyó-öl. Ezen utak, minthogy akkor az utak csinálására nézve az állott, hogy: „ponum lutum supra lutum, et vocant töltés“ — többnyire sárosak, feneketlenek s különösen esős időben járhatat-

*) Munkácsi urad. levéltár.

lanok voltak. Ez időben azonban, különösen Budinszki János jeles mérnök által, kezdettek javittatni, egyenes irányba vezettetni és kemény alappal elláttatni. A szentmiklósi, gáti, beregszászi és várii vámokon fizettetett akkor egy terhelt szekértől 3, ürestől $1^1/_2$, terhelt lótól $1^1/_2$, könnyü lótól 1, egy marhától $^1/_2$, gyalog embertől $^1/_2$ kr. Beregszász és Vári a Vérken levő hidaktól és Borsova a révtől szintén szedtek vámot. Akkor megállapittattak az állomások is, két mértföldnyi vonalat számitván egyre; ettől azután fizetett az állam előfogatozás alkalmával egy-egy marha után négy és a katonaság öt garast. Mint az irat megjegyzi, a szállitás rendesen ökrös fogaton történt, minthogy kevés alkalmas ló volt azon időben.

1841. évben tette a munkácsi uradalom a megyénél azon ajánlatot, hogy azon esetre, ha utvámszabadalommal elláttatnék, kész a következő utvonalukat saját költségén elkészittetni és fentartani; u. m. 1. Zsdenovától Ungvárig a zsdenovai és 2. Galicziáig a laturkai völgyön keresztül; 3. felső Vereczkén át Volóczig; 4. a vicsai völgyön át Máramarosig, valamint 5. Szolyvától Roszosig; 7. Szentmiklóstól Repedén át Hátmegig; 8. Hátmegtől Ivaskofalván át Szolyváig; 9. a zimbrilovai völgyön át; 10. Kölcsintől Puznyákfalván át Ungmegyéig; 11. Vizniczétől Szentmiklósig és 12. Váraljától Sztrabicsón át Ungig, ugy, hogy ez ut a Szabolcs felé vezető csapi és salamoni uttal érintkezésben legyen. E terv azonban érvényre nem emelkedhetett.

Utaink most is állam-, ország-és községiekre osztatnak; az elsők az állam költségén, a másod rendüek a megyei közerővel, az utóbbiak a községek által tartatnak fenn; ezek azonban most is többnyire elhagyatott állapotban sinlődnek; a községi utak nem csak rendszer nélkül épittetnek, hanem számtalan helyen a rajta levő hidak vagy faragatlan fából rögtönöztetnek, vagy a kátyuk, süppedékek ágakkal tömetnek ki, mik azután, puhaságuk miatt selyem hidaknak neveztetnek. Ilyenekről mondotta a mult századbeli utazó, hogy „ponunt virgulta, supra virgulta et vocant — h i d." A Kassától Munkács és Beregszászon át Tiszaujlakig vonuló u t állami, a többi nagy ut mind országos. Ungmegye már régóta fáradozik egy uj utvonal létesitésén, mely Turja-bisztrától a ploszkói völgyön át érintkeznék a galiciai utvonallal. 1871. évben a közös hadügyminiszterrel egyetértőleg kinevezett vegyes bizottság által, az illető törvényhatóságok közremüködése mellett, megvizsgáltattak megyénkben is a nemzetgazdasági és közforgalmi valamint hadászati, honvédelmi tekintetből fontossággal biró utvonalak s megállapittatott,

hogy 1. a munkács-sztryi, 2. a munkács-sziget-borsa-kirlibábai, és 3. a nyiregyháza-beregszász-munkácsi vonalak minden áron tökéletes állapotba tétessenek. E végből a munkács-sztryi utvonal, Holubina és Paszika közötti hézagának kiépitésére a Latorcza-hiddal együtt 30 ezer forint, 6500 igás és 8000 kézi napszám, és a munkács-ölyvös-vörösmarti utra 16,000 frt, 6722 igás és 13,876 kézinapszám találtatott szükségesnek.

Jelenleg a közlekedés a felső vidékeken többnyire apró vasatlan fakó szekereken történik, melyekbe egy pár silány, elsenyevészett ökör fogatik be; télen a szán pótolja a jármüvet, mely a lejtős helyeken gyakran nyárban is vétetik használatba. A havas vidékbeliek távolabbi utakra lóháton indulnak s Hukliva és Volóczról a máramarosiakkal együttesen sokszor egész karavánok érkeznek Munkácsra. A Munkács körüli földészek erősebb ökröket s vasalt szekeret használnak, sőt a Lucska és Kajdanó vidéki jobb gazdák versenyeznek a termetes és cimeres ökrök birásában. Az alsóbb vidéki magyarok többnyire alacsony, de jól tartott zömök lovakat nevelnek és többnyire hármasba fogják. A közép s nagyobb birtokosok gyönyörködnek a szép fogatokban s azon korból, midőn még általában rosz utak voltak, fenmaradt szokásnak hódolva, négyesben is szeretnek diszelegni. A fényes, ruganyos kocsik és hintók, napról-napra mindinkább kiszoritják a döcögős, lőcsös szekereket, melyek hatalmas gyékénynyel befedve, néhány évtized előtt még szerte divatoztak s nagyobb utazásoknál jó szolgálatot tettek, természetesen akkor, midőn a feneketlen vonalon naponkint 2—3 mértföldnyi utnál alig lehetett nagyobbat tenni s midőn ez okból is a hirre kapott magyar vendégszeretet gyakorlására gyakran nyilott alkalom. A magyar cifra sallangos hám hovatovább gyérebbé válik s helyette a tehetősbeknél az egyszerü kulcsos használtatik, mig a szegény pór kenderből szőtt heveder-félével is megelégszik. Ugy szintén a nyereg, ezen magyar ősi szerszám is mindinkább kezd a divatból kimenni; fent a hegyvidékeken azonban még fanyerget, fakengyelhágcsót, sőt hársfaháncsból ügyesen font kantárt is láthatni.

Nem lesz felesleges ez alkalommal a megyei terület néhány főbb pontjainak távolságát a legujabb felmérések szerint feltüntetni; ugyanis az ungmegyei határszéltől, az ignéczi hidaktól Ugocsáig a távolság 63 kilometer, Munkácstól a lengyel határig $70._{1}$, Munkácstól Beregszászon át Naményig $58._{7}$, Munkácstól Gátig $13._{3}$, Munkácstól Beregszászig $28._{4}$, Munkácstól Polenáig $30._{2}$; Polenától Alsó-

Vereczke $26._{6}$, Alsó-Vereczkétől a lengyel határ $5._{7}$, Munkácstól Kaszony $38._{3}$, Munkácstól Ilosva $39._{8}$, Munkácstól Szolyva $20._{9}$, Munkácstól Alsó-Vereczke $56._{8}$; Beregszásztól a lengyelhatár a Beszkiden $98._{8}$, Beregszásztól Kisfaludon át Máramaros határszéle $42._{1}$, Beregszásztól Tiszaujlak $20._{8}$, Beregszásztól Csaroda $25._{6}$, Beregszásztól az ugornyai tiszapart $29._{4}$, Beregszásztól Kaszony $15._{2}$, Beregszásztól Ilosva $36._{1}$, Beregszásztól Alsó-Vereczke $85._{2}$, Beregszásztól Szolyva $49._{8}$, Ung határszélétől (az ignéczi hidaktól) Beregszász $43._{6}$, Jánositól Kaszonyon át a vidi rév $27._{6}$, és Csetfalvától a jándi rév $33._{2}$ kilométer.

A megye területén átvonuló állami ut $63^{382}/_{1000}$ kilométer hosszu és tart az ungmegyei határszéltől, t. i. a Sztárapatak hidja közepétől a Tisza-Ujlak és Bene közt levő kadarcs korcsmáig.

Az 1881. évre hatóságilag összeirt megyei közmunkaerő áll 20,636 igás és 60,227 kézi vagyis gyalog napszámból; ezekből megváltásra feljegyeztetett 14,586 igás és 37,697 gyalog napszám 40,727 forint és 50 krajcárnyi értékben.

---

2. Beregmegyei vasut-vonal.

Egy év tized előtt még álmodni sem mertük volna, hogy megyénk vadonjain s posványain át gőzszárnyakon repüljünk hazánk szive felé s ime e merész eszme immár testté lőn s mi áldva a gondviselést, élvezzük a kor e magasztos müvét. S épen azért hálát érdemelnek azok, kik a mű létesitésén fáradoztak, kik annak szellemi és anyagi teremtőivé lettek. Igaz, hogy már az ötvenes években, még midőn a cs. k. helytartósági osztály Kassán székelt, terveztetett egy vasut-vonal Nyiregyházától Namény, Eszeny, és Csapon át Ungvár felé, melyhez idomitólag a tiszai védtöltések is alkalmaztattak volna; e kegyes óhajtás azonban csakhamar elhangzott s mindaddig nyugodott, mig az 1865/7. évi országgyülés a „Magyar Észak-keleti vasut" kiépitését meg nem engedte, s annak XIII. tcikke a vállalkozó társulatnak 37,100 frtnyi tisztajövedelmet biztositván mértföldenkint vagy is 4476 frt 83 krt kilométerenkint. Az 1869. évi február 24-kén az első rendü vonalra nézve kiadott engedély tart 1959-ik febr. 24-ig; a másodrendü vonalra nézve pedig az 1870: XXVII. t. cz. alapján 1870. junius 25. kiadott engedély 1960. junius 25-ig; ez időkig tart a jövedelem biztositás, az adó és illeték mentesség azonban a tiszta jövedelem elérésének idő pontjáig. A csap-munkácsi szárnyvonal elébb Dobrony és Lucskán át terveztetett, később azonban a Bátyu-gorondi vonal állapittatott meg, melynek hossza Bátyutól Sztrabicsó-Gorondig 1.90 mértföld, vagy is 14.41 kilométer, innen pedig Munkácsig 1.55 mfld. vagy is 10. 76 km. — A Bátyutól kiágazó vonalra nézve az alap munka Munkácson a vár alatti mezőn 1870.

febr. 24-kén kezdetett meg, az első kapavágás ünnepélyes szertartással tétetvén meg a földmunkálatot felvállaló résztvevők részéről, kiknek élén Freyseysen Gyula állott. Különben az észak-keleti vasut kiépitése még 1868. évben adatott át Strouszberg-nek, kinek megbukta után a vállalat az Unio-bankra háromlott. Az engedély okmány szerint az utolsó vonal részt is 1871. okt. 1-jén kellett volna a közlekedésnek átadni, az azonban csupán egy további év mulva következett be, mennyiben a Kassa-legenye-mihalyi vonal 1872. okt. 22-kén, a bátyu-munkácsi szárnyvonal pedig azon évi december hó 4-kén nyittatott meg. Az elkészült vonalrészek hatósági bejárása s megvizsgálása 1873. évi május hónapban eszközöltetett, főleg a szerencs-mihályi, csap-ujhelyi, királyházi-csapi és bátyu-munkácsi részeken. Az észlelt csekélyebb hibák csakhamar helyreállitattak s azóta akadálytalanul használtatik a vonal, melynek személyzete és igazgatósága — a mint illik — magyar.

Kár, hogy a tervben levő s a fentebb érintett törvény által elvben immár elfogadott munkács-sztryi $9._{34}$ mértföldnyi, vagyis 70803 méternyi vasut mindekkorig csak vajudásban szenved, jóllehet arra nézve minden előmunkálat és lejtmérés, valamint a költségirányzat teljesen elkészült. Pedig hazánk észak-keleti megyéinek helyi érdekei sürgősen követelik eme az ős régi kereskedelmi vonal mentén haladó s minket a kelettel összekötendő vaspálya mielőbbi kiépitését.

A munkács-sztryi vonal előmunkálataira a Borlovszky-Chornitzer-Schönborn-féle consortium kapván a kormánytól az engedélyt, ez azon reményben, hogy a részére biztositott épitési engedélyt is elnyerendi, nem csak a költséges előmunkálatokat megtevé, hanem a vonal legnagyobb részein már a szükséges mennyiségü talpfákat is elhelyezteté; sőt e reményben még 1872. évben telepedtek le Bizutti József vállalkozó Podheringen és Gajdo és Bove szintén olaszok Volócon, a szükséges számu idegen munkásokkal s iparosokkal, kik a lak- és müheiyekké átalakitott uradalmi gazdasági épületekben helyezkedvén el, két éven át türelmetlenül várák a munkálat megkezdését, mig végre a beállott pénz-zavarok miatt innen elvonulni kénytelenittettek.

A tervezett munkács-beszkidi vasut vonala 1873. okt. 24-től 28-ig bizottságilag már be is járatott, részt vevén abban Hollán Sándor, miniszt. titkár, mint elnök, Laudon Gusztáv min. főmérnök, Ostermayer József, táborkari kapitány, Preissman Ernő államvasuti főmérnök, Ivánka Imre az észak-keleti vasut vezérigazgatója,

és Péchy Tamás alispán s Mózer Vilmos főmérnök a megye részéről.

A jóváhagyott tervezet szerint az uj vonal a mostani pályaudvarból indulna ki Munkácson s Podheringen a Latorcán áthaladva Kölcsin-nél nyerné az első állomást; a másodikat Szent-Miklósnál, a harmadikat Szolyván, a 4. a vóosii völgyben, az 5. Almamezőnél s a 6. Talamáson, végre Szvalyorkán tul két áthidalás után a Beszkid határhegyen át két alagut ásatnék, melyek közül az első mintegy 150, a másik pedig 205 méternyi lenne. Ivánka azon óhaját fejezé ki, hogy az átmeneti állomás az ország határán belül legyen; mire O. kapitány megjegyzé, hogy e kérdés nem lényeges, mert Galicia épen ugy mint Magyarország „a közös hadsereg kezeiben van.“ (Sic). E vonat épitési költsége 1873-ban mértföldenkint vagy is 7586 méterenkint 1.125,000 frtra s összesen 10.485,000 frtra tétetett.

Mi a pálya épitését illeti: az Munkácstól Hársfalváig, a Latorca-völgyön át nem sok nehézséggel járna, innen azonban a hegyeken át Beszkidig hét mértföldnyi hosszuságban $^1/_{40}$ általános emelkedéssel, több helyen 30 méternyi magas gátakkal és bevágásokkal, sok nehézségbe ütközNék, különösen az országhatáránál, a beszkidi alagutnál, melynek 1600 méternyi hosszunak kellene lennie. Ily viszonyok mellett az épitési költség mértföldenkint egy millió forinra rugna, melynek kamatját a forgalom alig hozhatná be s a pályaüzlet államsegély nélkül alig állhatna fenn, annálinkább, mert a közeli Legenye-Mihályitól Tarnov felé vezető pálya is sokat vonna le közlekedési jövedelméből.

S èpen azért a magyar minisztérium 1877. okt. hónapban tartott összülésén ez ügyet végleg elejté.

A felépült Észak-Keleti vasut-hoz a következő vonalak tartoznak: 1. a szerencs-mármaros-szigeti vonal, mely $244._{414}$ kilométer hosszu; 2. a debrecen-királyházi vonal 150_{751} kilométernyi pályahoszszal; 3. a bátyu-munkácsi vonal 26_{271} km; 4. a nyiregyházi-ungvári vonal $93._{921}$ kilom., s végre 5. a sátoralja-ujhely-kassai vonal, $64._{990}$ km., összesen $580._{347}$ kilometernyi pályahoszszal, melyből tényleg $579._{589}$ kilométer van üzemben.

A bátyu-munkácsi vonalból 25_{174} kilom. esik az egy vágányu és $1._{097}$ a két vágányra készült pályatestre. A pályatest koronaszélessége a sintalp magasságában $4._{000}$ méter, átlagos magassága $2._{72}$, legnagyobb magassága $8._{40}$, a töltések összes hosszasága 25613. A

bevágások átlagos magassága $1._{00}$, legnagyobb magasságok $5._{20}$, összes hosszaságuk 656 méter. A pálya fekszinben levő utatjárók hossza 29 méter. Nyitott áteresz van 5. Faszerkezetü hid van 16. Tiz méternél nagyobb hid van 2 fafelszerkezetü; egy nyilás legnagyobb fesztávja $17._{60}$ méter: 3 fából való, az egy nyilás legnagyobb fesztávja $23._{60}$ m. A legnagyobb hid 61 méter hosszu. E vonalon áthidalások, alagutak, galleriak és átboltozott bevágások nincsenek.

Az első átmenő fővágány hossza 26,269 méter, a pályafőbeli kitérőké s egyéb mellék vágányoké 3414 m., összesen 29.683 és vasból valók. Ezek sulya 1923 tonna. E vonalon van elhelyezve 32,264 darab talpfa. ezekből egy folyó-méternyi vágányra esik $1._{087}$ darab. A talpfák hossza $2._{50}$, szélessége az alapsikban $0._{50}$, a középtalpfáknál $0._{20}$, magassága $0._{15}$ méter; az ágyazás folyó-kavics és törött kő $0._{30}$ mt. magas. A kitérőknél van 19 váltócsucssin és 19 keresztezési darab.

A lejtő és irányviszonyokat tekintve: a vizirányos vonalak száma 9, egész hossza $9421._{02}$ méter, a pálya egész hoszszának % $35._{86}$. A forgalom főirányában való emelkedések száma 13, hosszaságuk $1617._{98}$ méter. Ezek közül $8029._{68}$ m. emelkedése nem több 1‰-nál, 6525 méternek 1—$2._{5}$‰-nyi; $1613._{30}$ méternek $2._{5}$—5‰-nyi. A középemelkedés $000._{10}$ méter és középesés $000._{19}$. A két végpont magasságának különbözete $15._{27}$ méter.

E szárnyvonalon találtatik 2 pálya főállomás s 2 távirda állomás; ezek beépitett területe $340._{11}$ □méter, 1 perron 166 □m. beépitett területtel, 3 áruszin, 1 fütőház, 1 mozdonyszin és 2 mozdony. Vizállomás van 1, vizmedencéjének köbtartalma 50 m., 2 vizdaru, 1 kőszénraktár. 1 anyagraktár, 2 gazdasági kut, 4 váltóőr- és jelző gunyhó; 2 oltógödör, 2 rakodó, 3 forgó korong, az egyik nyolc méternél hosszabb átmérővel; 19 váltó és 1 hid mérleg. Ez összes beépitett terület nagysága $1865._{26}$ □méter. Ezeken kivül találtatik a pálya mentében: 13 őrház, 4 optikai jelzőszer, 2 vezeték, 54_{695} kilométer vassodronynyal; 2 Morze-féle készülék és 13 harang. A felépitmény fentartási költsége a következő. Az alkalmazott 1160 méter hosszu és $37._{700}$ tonna sulyu, széles alapu sin összes költsége $4950._{98}$ frt; a pályavágány kilométerenkint $166._{79}$ frt. Az ahoz való apró vasszerek sulya tesz 1961 tonnát s költsége $631._{75}$ s igy a pályavágány kilometerenkint $21._{27}$ frt.

Telitlen kemény talpfa alkalmaztatott 325, melyeknek költsége $304._{73}$ frt s igy egy-egy kilométerre esik $10._{28}$ frt. Az ágyaló anyag

tesz 591.60 köbmétert, kilometerenkint 19.93 s összesen 526.35 frt, kilométerenkint 17.93 frt. A kitérőknél alkalmazott 2 acélosucssin, forgókorong és tolópadok fentartási költsége 822 frt 93 kr., s igy a pályavágány 1 kilométerére esik 27.78 frt, a felépitmény anyagára 7236 frt 72 kr., kilométerenkint 243.80 frt, a munkabérre 3278 frt 64 kr. kilométerenkint 110.45 frt, összesen 10515.86 frt; a pályavágány egy kilométerére pedig esik 354.35 frt. Ellenben az összes magas épitmények karbantartása költségeiből esik a pályahossz egy-egy kilométerére 52.59 frt. Az Északkeleti vasut 1876-ban összesen rendelkezett 54 saját mozdonynyal, melyek közül 21 két és 33 három kapcsolt tengelyü; s üzemben volt saját személyszállitó kocsi 112, podgyászkocsi 30, fedett árukocsi 625, nyitott árukocsi 364, állatkocsi 74; az összes teherkocsi hordképessége 10,906 tonna s kilométerenkint szállitott átlag 75,022 tonnakilométert. Az összes Észak-keleti vasut bevétele volt kilométernyi üzemhossz után a személyforgalomból 1178.53 frt, javak szállitásából 2821.63 frt, különféle bevétel 360.65 frt, összesen 4361.02 frt, minek ellenében a kilometerenkinti kiadás: 2920.51 frt.

---

3. Posta-ügy.

Kétségtelen, hogy az emberi társadalomban, hol a rokoni érdek és összeköttetés, a szükséglet és kereskedelem, a kiváncsiság és tudvágy oly nagy szerepet játszanak, már az őskorban a közlekedés és üzenetnyilvánitás bizonyos módjának kellett léteznie és alkalmaztatnia, s hogy később, midőn az állami szervezet tökéletesbült, egyszersmind az érintkezés módja is mindinkább feljődött. Cyrus Persiában már fejedelmileg szervezett lovas postát használt, ugy a rómaiak is, kik szintén állandó állomásokon elhelyezett lovas küldöncöket, sőt' Augusztus császár idejében (14. év Krisztus után) már ily jármüveket tartottak készletben. Ily állomást a rómaiak latinul „p o s i t a s t a t i o"-nak neveztek, honnan a p o s t a s t á c z i o s illetőleg a „p o s t a" szó ered. Hogy hazánkban már a XI. században postaközlekedés létezett, az Hármaskönyvünk I. r. 143. lapján olvasható királyi rendelkezèsből világosan kitünik. Ugyanis I. László 1093-ban (Decretorum Libr. III. cap. 28.) megrendelé, hogy a küldöncök s futárok közül senki se merészelje a harmadik falun tul hajtani a lovat, vagy lovat a templomba menőktől, a püspöki udvarból, az ispántól, áldozártól vagy azok fogataiból elvenni; különben minden más lovat, melyhez jutottak, azon célra, hogy a felsőbb üzenetet továbbozzák, elvehettek. Ki ily futárt bántalmazott, 55 pénzt, az pedig, ki kantárát (lorum) visszatartá, 10 pénzt tartozott fizetni büntetésül. Az idéztem törvény 14. fejezete pedig ezzel összefüggőleg megállapitá, hogy ki az ekkép futásra használt ès a harmadik faluból visszaküldött lovat felfogta, azt három hét alatt a vásárba vagy a templomhoz vezetni és ott megmutatni kötelez-

telett, hogy azt a tulajdonosa visszavehesse, különben a királyi gyüjtőnek volt ajándékozandó.

Kálmán király 1100. évi törvénye I. k. 36. fejezetében pedig remélé, hogy ha valamely vidékre a fejedelem közeledném, akkor a főispán elé két küldöncz négy lóval állittassék ki; ha ily ló a szolgálatban elveszett, kárpótlásul 15 pénz, ha pedig csak megsérült, ennek fele fizettetett a nádor utján a károsodottnak.

Hogy idővel, a közigazgatás fejlődésével s a papiros behozatalával, a közlekedés ügye is mindinkább emelkedett, onnan is állithatni, hogy Nagy Lajos és Zsigmond királyok (XIV—XV.) korabeli papirosokon vizjegyül a postakürt használtatott. Később, főleg a XV. században dühöngött török háboru alkalmából, a sürgönyök elszállitására mindinkább elterjedtek a kocsik, melyek a XVI. században, különösen Bécs és Magyarország közt, nagy sikerrel használtattak. II. Ferdinánd alatt 1624-ben báró Paár János Kristóf a magyar és cseh postákra nézve is, örökös birodalmi főpostamesternek neveztetett ki; az 1715. 22. t. cz., hivatkozással az 1681. 27. t. cz-re, megrendelte, hogy a nevezett családból való főpostamester magyarországi postamesterekül kizárólag magyar birtokos nemeseket alkalmazni köteleztessék, a megállapitott postaállomásokat csak a király által jóváhagyandó okból változtathassa meg. (Corp. Jur. II. 99.) E család 1724. évig kezelte a jövedelmes főpostaigazgatóságot, a midőn az 1723. 114. t. cz. intézkedéséhez képest, VI. Károly a postaügyet királyi jognak nyilvánitotta s átvette, a Paár családot, melynél a főpostamesteri czim továbbra is meghagyatott, kártalanitván. A kinevezett cs. k. főpostamester azonban ezentul is Bécsben székelt s onnan igazgatta hazánk postaügyét is. Ennek az 1741. t. cz. szerint szintén meghagyatott, hogy magát az előbbi határozatokhoz szorosan alkalmazván postahivatalnokokul csak magyarokat alkalmazzon s a hivatalos pecséttel ellátott hatósági leveleket dijtalanul szállitassa. (Corp. Jur. II. 198.) Az 1741. 63. t. cz szerint pedig a postamesterek a felkelés költségeihez aránylagosan járulni tartoztak. II. József végre a postaügyet is szervezvén, annak vezetését, az 1783. márczius 22. kelt kibocsátványa szerint, a magyar kir. helytartótanácsra bizta s jövedéke a kincstár által kezeltetett; daczára ez intézkedésnek, még a jelen XIX. században is, a Paár herczegi család legidősb fitagja állott mint czimzetes a bécsi postaigazgatóság élén, jogában állván a postamesterek kinevezésére nézve javaslatokat tenni; hazánkban azonban tettleg a helytartótanács vitte az igazgatást.

Megjegyzésre méltó, hogy 1749-dik évben, Mária Terézia alatt Liben báró a postakocsi-intézményt szervezte, s akkor hazánk fővonalain is behozatott az. Az ugynevezett „kariol-posta“ csak a folyó század elején indittatott meg Magyarország felső részén is. t. i. Pozsonytól Kassáig s innen Eperjesen át Tarnovig, Budáról pedig Egeren át Kassáig, havonkint ugyszólván, csak egyszer s akkor is két felfegyverzett gránátos őrizete mellett.

Mi már most különösen Beregvármegyét e tekintetben illeti, megjegyzem, hogy fekvésénél fogva a nyilvános postaközlekedés áldásaiban csak későn, a XVII. században kezde részesülni; minthogy azonban a területén levő munkácsi várnak hatalmas urai és birtokosai voltak, ezek önérdekök tekintetéből is már századok előtt gondoskodtak arról, hogy a közlekedést, az érintkezést fentartsák. E célra már hajdan jobbágyaikat felhasználták. Igy a XIV. században a soltészok, kik különös kiváltságokban részesittettek, arra köteleztettek, hogy lóháton küldönci szolgálatot végezzenek; különösen a nagy-lucskai szabadosok voltak azok, kik a legrégibb időtől 1848-ig jártak levelekkel. Rákócy György fejedelem, Munkács várában, 1646. aug 5-kén kelt oklevele szerint Anda Ferencz nevü nagy-lucskai jobbágyát felmenté a házadótól, azért, mert ez már 12 év óta a várban mint postás szolgált, nem csak, hanem azon felül, gyakorlottságánál fogva, ha idegen országba küldetett „valami expeditio,“ ő a küldötteket kalauzul hiven elvezette; miért is öt évre a gabonatized adástól is felmentetett.

A Lorántffy Zsuzsánna által 1649-ben eszközöltetett urbéri összeirás szerint, a nagy-lucskai szabadosok a várkapujára közönségesen egy székelyt tartottak, levélhordásra pedig egy postalovat adtak; azonfelül pddig lovon leveleket hordani köteleztettek. Különösen egy Szabados Lukács nevezetüről megjegyeztetett, hogy ez a „postaságot viselé Lengyelországba,“ Anda Ferenc és Viznicey Tamás pedig szintén kizárólag „postasággal“ szolgáltak. De azon időben a munkácsvárosi lakosok közül is tizenegy egyén volt arra rendeltetve, hogy a vár részére lóháton a lengyelországi utakra s a hová kivántatott „postasággal“ szolgáljon. A sztánfalvi kenézek is mindenkor e végből egy hátas lovat tartoztak tartani. Mária királyné 1526-ban a szerencsfalvi kenézek, Kozma, Lázár és Máté levelét megerősitvén, abban az köttetett ki, hogy a vár részére lóháton tartozzanak szolgálni; Felső-Viznicén Bogdán Péter volt ily lovas-szabados, sat.

Thököly Imre fejedelem udvarában külön postásokat tartott;

igy 1683. évi udvartartási számadásaiban előjönnek mint „czimeres postások“ Balogh György, Soltz Jeremiás és Mády Mihály, kik évenkint fizetésül száz magyar forintot és három pár csizmát kaptak egyenkint. (Monum. Hung. hist. 24. köt. 120. lap).

II. Rákócy Ferenc az 1703. évben kezdett és 1711-ig tartott szabadságharc alkalmával a közlekedés fentartására nemcsak rendes postákat állittatott, melyeknek a tokaji tábórban 1703. nov. 12. kelt kibocsátványa szerint igazgatójául Szepesy Jánost tette, hanem a megyei hatóságok által lovas postásokat szerveztetett, kik minden fővonalon éjjel-nappal készen állottak; azon felül személyszállitásra is volt posta szervezve, mi azon koru emlékiratokból kitünik. Erről Beniczky Gáspár fejed. titkár igy ir: „1707. julius 20-kán postanap levén, magánosan irt ő fge munkácsi kastélyában;“ ismét azon év aug. 4-ről igy: „Délután mélt. generalis és mezei marsalk Károlyi Sándor ur postán érkezett Munkácsra ő fgéhez a Berettyó nevü helytáboráról.“ (Rákóczy-Tár, I. köt. 27-23. lap.) Majd tovább ez fordul elő naplójában: „1708. sept. 29. postanap intervenialván, a fels. fejedelem levelek dictálásában és secretáriusok által tett propositióknak resolválásában egész délig foglalatoskodott, annak utána generalis Bottyán János postán felsőtáborból superveniálván, azzal magánosan szólt s fejedelmi asztalához leült.“ Sept. 16-ról pedig: „Az nap Károlyi Sándor mezei marsalktól volentérek hadnagya Uray Gáspár jött, ki másnap postán elment principálisa után“ sat.

1730-ban bizottságilag elhatároztatott, hogy a lucskai postások a várból is, melyet akkor is már a király fentartott magának s cs. őrséggel ellátott, a leveleket elszállitani tartozzanak; akkor a postakezelést Munkácson egy urad. irnok végzé, ki a kassai főpostahivataltól ezért évenkint 24 frtot kapott s a számadásokat a levéldijakkal együtt Kassa felé minden kedden és szombaton déli 12 órakor elküldé. A küldöncz a táskával a várba ment, hol azt a parancsnok felnyitván, az ő leveleit betette s igy az embert Kassára eresztette. 1754. óta azonban e leveleket is a munkácsi kuriában vették át. E postások azután nemcsak Kassára, hanem a szükséghez képest, mint azt az 1764. és későbbi adatok igazolják, Szolnokra, Váczra, Tokajba és Szigetre is eljártak levelekkel, mi valóban nem a leggyorsabb közlekedést eredményezheté.

Már 1768. terveztetett Munkácson egy rendes postaállomás, ez azonban csak később állittatott fel, József császár alatt, ki a posta-ügyre is kiterjeszté rendező figyelmét. 1787. évben szerve-

zett a helytartótanács Nyiresfalván, Nagy-Szöllősön és Halmiban is uj postákat, meghagyatván akkor az illető szolgabiráknak, hogy a nyiresfalvi utat járhatóvá tegyék. Ugyanakkor Beregmegye felhivta a munkácsi uradalmat, hogy Nyiresfalván a postamester részére jelöljön ki házhelyet, minél fogva a Szalonka András-féle telek szemeltetett ki az országut mellett, melyen a szalmafedelü faépület, még 1830-ban is használtatott postahivatalul. 1787-ben volt itt az első postamester Papp György. Kassáról Munkácson át Halmiig rendes posta közlekedett ugyan már akkor, nem azonban Galiczia felé is, s igy 1786 óta Alsó-Vereczkéről az ottani Kurák nevü jobbágycsalád tartozott hetenkint kétszer Munkácsra levelekkel járni.

1794-ben tudatá a vármegye, hogy a király a helytartótanács intézménye szerint megengedte, hogy Munkácsról Szigetig vezettessék a posta s Gáton, Husztou és Técsőn uj állomások szerveztessenek; a nyiresfalvi és halmii pedig Beregszászba és illetőleg Tisza-Ujlakra tétessenek át; ennek kivitele azonban a franczia háboru miatt végleg elhalasztatott s folyvást a lucskai szabadosok használtattak e tájon. 1793-ban Nizsalkovics József vette meg a munkácsi postát s kezelte azt mint postamester. Az 1804-ki posta-lexikon szerint Beregszász, hol akkor is még csak gyüjtőhely volt s oda a leveleket Munkácsról a megye részére egy huszár hordta, 8 óra járásnyira feküdt Munkácstól, kétségtelenül a feneketlen utak miatt, Kassáról pedig hetenkint kétszer, kedden és pénteken indult a levélposta és pedig Szinyén, Vecsén, N.-Mihályon, Szobránczon, Ungváron, Szerednyén, Munkácson, Nyiresfalván, N.-Szőllősön és Halmin át Szigetre. Bécstől Munkácsig 43 postaállomás számittatott s 8, ugymint a budai, pozsonyi, kassai, temesvári, kőszegi, zimonyi, varasdi és eszéki postakerületi igazgatóság, melyek a bécsi főpostaigazgatóság alatt állottak; a kassai kerületben volt összesen a gyüjtőhelyekkel együtt 73 állomás, Magyar- és Horvátországban pedig 365.*)

1817-ben rendeztetett a levél-illeték, e szerint egy fellat sulyu levélért fizettetett 3 állomásig 6 kr. váltópénzben s igy fokonkint 7 osztály szerint 18 állomásig 42 kr. A latosért még egyszer annyi számittatott, ugy, hogy egy 32 latos levélért 3 állomásig 4 frt 48 krt s 18 állomáson felül 33 frt 36 krt kellett fizetni. A postamester évi fizetése volt 200 frt s hajtópénzül (Rittgeld) állomásonkint 45 kr.

---

*) Most (1874.) van Magyarországon 1926 postahivatal s esik egy-egy 8053 személyre. Évi bevétele 4.999,925 frt, a kiadás pedig 4.816,054 frt s igy a többlet 183,878 frt.

1822-ben tett az uradalom előterjesztést, hogy postaállomások Gáton, Beregszászon, Csarodán, Naményban, és Berkeszon állittassanak fel. Ez évben azonban báró Perényi Zsigmond nyert engedélyt, hogy B.-V.-Ardón nyithasson postahivatalt. 1830-ban ismét sürgette az uradalom, hogy a nyiresfalvi posta tétessék át Beregszászba, hangsulyozván, mikép az egész megye területén csak Munkácson találtatik egy állomás, hogy igy a közlekedés igen rosz lábon áll s hogy a Galicziával való élénk kereskedés tekintetéből mulhatlanul szükséges lenne, hogy e vonalon is, polenai és alsó-vereczkei állomásokkal, szerveztetnék rendes postaközlekedés. Hosszu vajudás után végre csakugyan 1835. julius 29-én 22,672. sz. a. kelt helytartótanácsi intézmény szerint legfelsőbbleg a polenai és alsó-vereczkei postaállomások engedélyeztettek s az itteni postamesteri állás gróf Schönborn Fülöpnek adományoztatott, mely családnál az 1871. évig megmaradt. Az ardói posta pedig a megyének többszöri felterjesztése és sürgetése folytán végre 1836. szintén Beregszászba tétetett át, a postamesteri állás a nevezett bárónál megmaradván.

A Bécsből Kassa felé kiindult postakocsi Pesten, innen pedig Kerepes, Bag, Hatvan, Gyöngyös, Eger, Miskolcz, Szikszó és Tályán át ment Kassára. Érdekesek e tekintetben az illető utazási rendszabályok, melyek 1835. táján divatoztak s az akkori közlekedésre nem csekély fényt vetnek. Igy csak az jegyeztetett be a postakocsin utazandók közé, ki néhány nappal előbb felvétel végett jelentkezett s magát uti s rendőrségi bizonyitványnyal igazolta; minden utazó 20 font sulyt magával, harminczat pedig a málhakocsin vihetett; kutyát vinni s nyilt pipából dohányozni tiltatott, rágyujtani csak az utitársak engedélyével lehetett; a helyeket állomásonkint változtatni kellett; ki az ellátásra is előfizetett, az a negyedévenkint megállapitott árszabás szerint, kapott a kitüzött állomásokon reggel két csésze kávét, délben öt és estére három tál ételt, éjjelre pedig tiszta ágyat és szobát. Déli étkezésre egy és éjjeli alvásra hét óra számittatott. Bécsből Pestig fizettetett 12 frt 20 kr., Pestről Kassáig pedig 7 frt 12 kr. p. p., az utazás tartott 4—5 napig. Külön megrendeléseknél került egy postaállomás (két mértföld) 2 frt 16 krba, t. i. számittatott hajtópénzül 1 frt 26 kr., borravalóul 18 kr., a fedett kocsiért 20 kr. s kocsikenésért 8 kr. Ugyanakkor fizettetett egy féllatos levélért dij fejében 1—3 állomásig 2 kr., 3—6-ig 4, 6—9-ig 6, 9—12-ig 8, 12—15-ig 10, 15—18-ig 12, és 18-on tul 14 kr., az ajánlottért külön 4 kr. járt, a feladási vevény dija lévén 2 kr. s a leadási szintén annyi; a téritvény illetéke

volt 12 kr. p. p. Az elveszett ajánlott levél kárpótlásául 20 frtot fizetett az állam, levélpostán csupán öt fontig terjedő suly küldethetett.

1852. évben e rend megváltoztatván, Pestről Kassa felé négyszer járt a postakocsi Kerepes, Eger és Miskolczon át, s felvétetett három utazó. A levelek dijai pedig ekkép állapittattak meg: 10 mértföldig 3, 20-ig 6, azontúl pedig 9 kr. p. p. A postakocsi Kassáról Munkácson át Sztrybe és Munkácsról Beregszászon és Huszton át Szigetre minden hétfőn, szerdán, csütörtökön és szombaton járt. Egy más postakocsi Pestről Debreczenen át pedig akkép közlekedett Galicziával, hogy Pestről Szolnokig tartott a menet vaspályán, innen pedig Törökszentmiklós, Kenderes, Karczag, Nádudvar, Szoboszló, Debreczen, Hadház, Nyiregyháza, Berkesz, V.-Namény, Beregszász, Munkács, Polena és A.-Vereczkén át járt Klimecznek Gácsországba hetenkint kétszer, 1859. óta négyszer, végre, midőn a Tiszavidéki vasut megnyilt, Nyiregyházáról és Kassáról Munkácsra naponkint. Sürgönyökért fizettetett az illető hajtópénz és azonfelül állomásonkint 24 kr. Végre 1874. évben a levéldij az országban általában öt krajczárban állapittatván meg, egyszersmind a két krajczáros levelezési nyilt lapok is behozattattak. Az utólsó évtizedben megyénk területén is számos uj postaállomás nyittatván meg, ezáltal a közlekedés nagy lendületet nyert; igy 1877. már 19-re ment az itteni postahivatalok száma, melyek az illető postamestereikkel együtt e következők: Alsó-Vereczke: Hubert József p. m. (helyettese Szabó Dezső); Bátyu: Paulay Zsigmond; Beregszász: Szenkovszky Rezső; Bilke: Miksievicz Péter; Gát: Keszler Ignácz; Kis-Almás: Blahovszky Károly; Kisfalud; Daraban János; M.-Kaszony: Bloksay Ferencz; Munkács: Heinrich Ignácz; N.-Lónya: Brischa Sándor; Polena: Rik Vilmos; Som: Bodó Szabó József; Surány: Pataky László; Szentmiklós: Leviczky Miklós; Szolyva: Legeza János; Sztrabicsó: Cseh Kálmán; Tarpa: Szibert Emma; Vári: Kovács András és V.-Namény: Hrenyo Mihály. Azóta pedig ismét három uj állomás szerveztetvén, jelenleg 22 postaállomás van következő kézbesitési körökkel:

I. Almás Kis:

Drágabártfalva,
Dubi,
Fogaras,
Gálfalva,
Hátmeg
Klastromfalva,
Kelemenfalva,

Kis-Ábránka
Nagy-Ábránka
Makaria,
Maszárfalva,
Nagy-almás,
Nyiresfalva,
Pisztraháza,
Romocsaháza,
Sarkad.
Tőkés,
Závidfalva,

2. Bátyu:

Szernye,
Eszenyujvártanya.

3. Beregszász:

Asztély,
Balazsér.
Bucsú.
Badaló,
B. V. Ardó,
Gecse,
Csoma,
Darócz,
Déda,
Drekaszeg,
Homok,
Kigyós,
Kis-Bégány,
Makkos Jánosi,
Macsola,
Nagy-Bégány,
Nagy-Muzsaly,
Puszta-Bakta
Pusz'a-Hedre,

4. Bereg-Nagy:

Alsó-Remete,
Beregujfalu,
Felső-Remete,
Kovászó.

5. Bilke:

Dubrovicza,
Lukova,
Miszticze,
Nagy-Rákócz
Kis-Rákócz,
Rosztoka,
Szajkófalva,
Alsó-Sárad,
Felső-Sárad.

6. Dobrony-Nagy:

Agtelek,
Csomonya,
Kis-Dobrony

7. Gát:

Derczen,
Kis-Gut,
Nagy-Gut,
Izsnéte,
Pusztakerepecz
Gáti-major,
Veres-korcsma.

8. Ilosva:

Bród,
Dubróka,
Deskofalva,
Felső-Karaszló
Feketepatak,
Iloncza,
Ivaskofalva,
Nagy-Martinka,
Oláh-Csertész,
Polyánka,
Rosztoka-Bereg.

9. Kaszony-Mező:

Barabás,
Csonka-Papi,
Gelényes,
Hetyen,
Rafajna-Ujfalu,
Vámos-Atya,
Zápszony.

10. Kövesd:
Komlós,
Kisfalud,
Ölyvös,
Falucska,
Ardánháza,
Medencze,
Alsó-Karaszló,
Pálfalva,
Szobatin.

11. Lónya Nagy:
Csarondahát,
Harangláb,
Homok,
Kis-Lónya,
Mátyus,
Sulymostanya
Tisza-Kerecseny

12. Munkács:
Bardháza,
Benedike,
Bubuliska,
Belebele,
Bukovinka,
Bábafalva,
Berezinka,
Balázsfalva,
Csapoczka,
Csernekhegy,
Cserejócz,
Dávidháza Ó,
Dávidháza Uj,
Deskofalva,
Fornos,
Frigyesfalva,
Fedelesfalva,
Hribóc,
Iványi,
Kálnik,
Klacsano,
Kutkafalva,
Kajdano,
Kucsova,
Klenóc,
Kustánfalva,
Klocskofalva,
Klastromalja,
Klucsárka
Lauka,
Lohó Nagy és Kis,
Leányfalva,
Lucska Kis,
Liszárnya,
Mogyorós Kis és Nagy,
Oroszvég,
Papfalva,
Palánka,
Podhering,
Papgyörgyfalva,
Pósaháza,
Rákos,
Ruszkóc,
Runofalva,
Selesztó,
Schönborn Alsó, Felső,
Szerencsfalva,
Szidorfalva,
Váralja,
Zsukó,
Zsófiafalva.

13. Namény Vásáros:
Gergelyi,
Jánd,
Ugornya,
Tisza-Szálka,
Tisza Vid.

14. Polena:
Dickovica,
Ervinfalva,
Jobovica
Izvor,

Izvorhuta,
Holubina,
Luhi,
Melnicsna Kis,
Olenova,
Paszika,
Paulova,
Szuszko,
Szolocsina,
Uklina.

15. Som:

Bótrágy,
Lónya-tanya,
Nagyszeg-tanya,
Pilisi-tanya.

16. Surány (Bereg):

Csaroda,
Márok-Papi,
Tákos.

17. Szent-Miklós (Bereg):

Csabina,
Czolánfalva,
Dubina,
Dubrovica,
Dunkofalva,
Egereske,
Iglinc.
Hrabonica Alsó,
Kockaszállás,
Lecfalva,
Nagy Beresztó,
Ploszkánfalva,
Repede,
Szinyák,
Zimbrilova.

18. Szolyva:

Brusztopatak,
Cserník,
Duszina,
Hankovica,
Hársfalva,
Kis Martinka,
Kis Tibova,
Nagy Tibova,
Plávia,
Roszos,
Szaszóka,
Sztrojna,
Tövisfalva.

19. Sztrabicsó:

Barkaszó,
Gorond,
Nagy Lucska.

20. Tarpa:

Fejércse,
Gulács,
Hete,
Kis-Ar
Tivadar,

21. Vári:

Borzsova,
Halábor,
Tisza Kóród.

22. Verecke Alsó:

Almamező,
Bablyuk,
Bilaszovica,
Borszocsina,
Beregóc,
Bukóc,
Drahusóc,
Bisztra Felső Kis,
Felső-Verecke,
Felső-Hrabonica,
Hukliva,
Hlubokapatak,
Jalova,
Kanora,
Kotilnica,

Kicserna,
Laturka,
Lázárpatak,
Miskarovicza,
Medvezsa,
Perekreszna,
Pereszirova,
Petrusovica,
Pudpolóc,
Páskóc,
Rosztoka Kis, Nagy és Uj,
Szkotárszka,
Szvalyovka,
Serbóc,
Talamás,
Timsor,
Tisova,
Verbiás,
Veretecső és Dorosópuszta,
Volóc,
Zavadka,
Zsdenova,
Zbun,
Zagyilszka.

---

4. Távirda.

Nem kis élénkséget és változást eredményezett a közlekedés terén a magyar-északkeleti vasut, mely immár Budapestről naponkint kétszer-háromszor is hozza a híreket s közleményeket; valamint a távirda is, mely villany működésével valódi áldást terjeszt. Azonban addig, mig ez utóbbi intézmény megyénk területén is létesittetett, arra voltunk utalva, hogy a Tiszavidéki vaspálya felállitása után a nyiregyházai, majd nehány évvel későbben, midőn az északkeleti is kezdett épülni, a tiszaujlaki távirdai állomáson adjuk fel közleményeinket, honnan posta vagy küldöncz utján kézbesittettek az üzenetek. Hogy e kezdetleges állapot nem csekély pénz- és idővesztegetéssel járt, könnyen elképzelhető. Végre 1868. évben, midőn a városok, a munkácsi uradalom s egyes nagyobb birtokosok és községek részéről némi áldozatok (mint ingyen póznák, szállás, tüzelőfa-illetmény) megajánltattak, megyénk területére is behozatott a sodrony, különösen Munkács város utcáin azon évi október 14-kén tétetett le az első pózna s itt azután és Beregszászon rendes állomások is szerveztettek. Ezek folytán immár mi is közelebb estünk a nagy világhoz. 1872-ig az országut mentében Gát, Beregszász, Tiszaujlak és Naméuy felé huzódott a sodronyvonal, akkor azonban Munkács és Beregszász közt áttétetett a vaspálya mellé. 1874. évben végre Munkácstól Gácsország felé Alsó-Vereckén át is állittatott fel egy huzal, azonban közbeneső állomás nélkül. Megyénk e tekintetben is a kassa-kerületi távirdai igazgatóság alá tartozik.

Beregszász 26. számu állami egész nappali szolgálatu (C) ál-

lomás, melynek névjele Bsz; ellenben Munkács 188. számu állami korlátolt nappali szolgálatu (L) tiszti állomás lett mellék állomásból 1875-ben; névjele M B. Beregszásznak van 2 állami és 1 vasuti vezetéke, 2 Morse készüléke, 1 mellék állomás férfi kezelője s 1 vonalőre. 1875-ben feladatott 3041 magán, 32 állami és beérkezett 3019 magán, 31 állami s 260 szolgálati távirat. Feldolgoztatott összesen 6383; az 1874. évihez csökkent 182.

Munkácsnak van 1 állami és 1 vasuti vezetéke, 2 Morse készüléke, 1 hivatalnoka és vonalőre. Feladatott 4441 magán és 78 állami; beérkezett 4605 magán, 110 állami és 342 szolgálati, összesen feldolgoztatott 9576; csökkenés az 1874-hez képest 1479. E szerint esik a munkácsi állomás a 8—10 ezer közötti 13 állomás közé, hová a többi közt Budapest vizivárosa, Zenta, Balassa-Gyarmat, Vácz, Rimaszombat is tartoznak; ellenben Beregszász a 6—7 ezer közötti 23 állomás közt foglal helyet, Rozsnyó, Dunaföldvár, Mehádia, LiptóSzent-Miklós, Iglò, Sz.-Szt.-Györgygyel együtt.

Pénzforgalma volt a beregszászi állomásnak 1875-ben: bevétetett 1812 frt 55 kr., hiteleztetett 19 frt 50 kr., összesen 1832 frt 5 kr.; az 1874. èvinél kevesebb 52 frt 67 krral.

A munkácsinál bevétetett 2308 frt 40 kr., s hiteleztetett 43 frt, összesen 2351 frt 40 kr; 553 frt 75 krral kevesebb mint előbbi évben. E tekintetben Munkács, Kecskemét, Zenta, Balassa-Gyarmat s más 38 várossal egy sorozatban áll; mig Beregszász Keszthely, Érsekujvár, Selmecbánya, Nagy-Mihály, Rozsnyó, Kőszeg, Pétervárad, Jászberény s más 51 állomással versenyez.

---

5. Mezőgazdaság, földmüvelés.

Hogy az ismeretlen őskorban területünkön lakott népek az őstermeléssel már foglalkoztak, mutatják azoknak a gazdaság müvelésére szolgált s napjainkig teljes épségökben fennmaradt bronzeszközeik. A megye különböző tájain találtatnak sokféle változatu, kisebb-nagyobb bronz-sarlók, melyekből több példány gyüjteményembe került s melyek az Olaszországban divatozó ily nemü, félivalaku kisebbszerü sarlókhoz, vágókésekhez hasonlók. A csákányalaku kapák szintén gazdászati célra szolgáltak. Azonban feltehető, hogy e korban a vadon nőtt gyümülcs, az erdő rengetegeiben tenyészett vadak, a föld tömérdek vizeiben elszaporodott halak s teknőcök, valamint a kövér s buján termett füvel megáldott legelőtéreken hizott marhák inkább szolgáltak az embereknek eledelül, mint a fáradtságosabban termelt gabonanemüek, jóllehet a kenyérterményeket is jól kellett már akkor ismerniök, mert az őrlési eszközökül szolgált őrlő s gömbölyü törőkövek s azok aljai szintén nem ritkán találtatnak, s kétségtelen, hogy magokból és gyümölcsből erjesztés által szeszes italt is készitettek már, mire a különféle átlyukasztott szürőedények és öblönyök engednek következtetést.

Hogy az őstermelés e módja századok folytával mindinkább tökéletesbült, képzelhető annál inkább, mert a népség is szaporodott s az emberek kezdetleges állapota fokonkint emelkedett, vágyaik terjedtek s azokkal szükségleteik és igényeik is. A nép nem elégedhetett meg többé a természet puszta adományával, a halászattal és vadászattal, figyelmét s igyekezetét kiterjeszté a termelésre is s élvezé annak eredményét s hasznát, melyet a tehetősebb fo-

gyasztótól nyert. Az ily haszonvágy volt hatalmas rugója a nép egyik osztályának, mely magát a munkára szánta s mely idővel kifejté leleményességét a termelés könnyebb s szaporább előmozditására. A megye több helyén előforduló bogárhátu hosszu szántások nyomai tán ez ősidők maradványaiul is tekinthetők.

Annyi bizonyos, hogy a magyarok bejövetelekor a IX. században e megye területén a szlávok már kifejlett mezőgazdaságot üztek, mert Béla névtelen jegyzője szerint (XII. fej.) a honfoglaló s Munkácsnak kimondhatatlanul megszeretett földén negyvennapig megpihent magyarseregnek Szalán emberei mindent, mi az életre szükséges, készségesen kiszolgáltattak nemcsak, hanem dicsérik is vala a föld termékenységét; és őseink Borsova elfoglalása alkalmával e buján termő s áldott földett szintén szerfelett megkedvelék.

Később őseink is kezdék a birtokukba vett haza földeit müvelni, mi onnan is kitünik, hogy már István, 1-ső király, törvényileg (Decr. Lib. II. Cap. 52.) megrendelte, kit Isten tizes terménynyel megáld: az a tizedet Istennek (azaz az egyháziaknak) adja; mely eképen behozott tized (dézsma) hazánkban azután 1848-ig folytonosan divott; majd törvények által megrendeltetett, hogy a termény tizede a várszolgálatban állott nemesek részéről a kincstár javára beszolgáltassék, mi iránt a vármegyék főispánjai rendelkeztek; az 1231. 29. t. cz. szerint pedig a huszad egyenesen a király számára szedetett, valamint azon évi törvény 34. t. cikke szerint a cseberrel való tizedelés is. E szokás azonban Albert királynak 1439. évi 28. t. cz. által a nemesekre nézve megszüntettetett, a „parasztok“ azonban tovább is a gabona és bortermés tizedét a papok, és 1351-től kezdve (Lajos király azon évi 6-dik t. cikke szerint, Corp. Jur. I. 167. lap.) a kilencedet a király részére adni tartoztak; a papok azonban e tized fejében az 1552. 3. s az 1555. 5. t. cz. értelmében a haza védelmét előmozditani s fegyvereseket állitani köteleztettek. A földmüvelő pórok (jobbágyok) 1848. évig minden termesztésöktől a földesuraságnak adózni és szolgálni, ennek előtte pedig, a Mária Terézia alatt rendezett urbéri viszonyt megelőzött korban, még sulyosabb, korlátlanabb szolgálatot tenni tartozván: ez nem kevéssé akadályozá a földmüvelés terjedését, mert azon törvények szelleme szerint a parasztot munkája diján kivül a földesuri területen tulajdonául misem illette (30. cim 7. §.) s az 1729. 72. t. cz. 9. és 10. §. szerint fekvőséget nem birtokolhatott.

Hogy e szerint a volt jobbágynak, a neki kiosztott földek müvelésére, minthogy évenkint egy telek után a földesurnak 104 napot (hetenkint kettőt) szolgálni kellett, sem kedve sem elegendő érkezése nem lehetett, képzelhető; dacára annak, hogy a „robotra“ gyakran kényszerittetett is, érdekében állván a földesurnak, hogy az őt illető kilenced és tized bőséges legyen. Ez időből erednek megyénkben azon terjedelmes csűrök és magtárak, melyek egyes vidékeken keletkeztek s melyekbe a jobbágyok fáradozásainak tetemes részei összehalmoztattak.

A gazdászatra zsibbasztólag hatott az is, hogy a földesurak ebbeli munkáikat kiválóan jobbágyaik által végeztették, a szántást, kaszálást s beszállitást eszközölni az ő feladatuk levén. Munkács város közönsége, az 1612—1649. s a későbbi urbáriumok szerint, szintén tartozott a munkácsi uradalom számára annak itteni őszi és tavaszi terményét asztagba rakni, a vetni való gabonát kihordani, elvetni s a cseplőhelyről a várba s onnan a malomba kiszállitani, őrletni és viszont lisztül visszavinni sat.

Thököly Imre, a munkácsi uradalom birtokosa, mily szakértően kezelteté a gazdaságot, mily értelmésen és buzgón oktatta e tekintetben tiszteit, igazolja az általa Munkácson 1684. julius hó 10-kén kiadott utasitás, mely a legapróbb részletekre kiterjedt. Rendelé, hogy a földek javittassanak, a gaztól tisztittassanak, kellően trágyáztassanak; hogy a vetés jó időben s ne sárba történjék; a hol kivántatatik, háromszor szántassék a föld, a leboronálásra és vetésre különösen gond forditatván. Az alkalmas réteket gyümölcsfákkal hagyta beültetni, hivatkozván erre nézve a hajdani jó szokásra. A magtárban elhelyezett gabona tisztán tartását szintén érinté, valamint annak szellőztetését, leirván annak módját: a magnak magasról való lecsorgatását szeles időben. Megrendelte, hogy a tisztek jókor reggel keljenek, Istennek szép rövid „ideában“ szolgáljanak s a majorokat járják be, vigyázván, hogy a majorosné jó és ne üres szemet adjon az apró marhának. Innen a csürös kertet, marhát tekintsék meg. A kihajtott jobbágyokat pallér vezesse a munkára s az udvarbirák vigyázzanak, hogy ez égett borért ne hagyja őket vesztegelni. Meghagyta, hogy a hites ember jelenlétében elvetett mag mennyiségét a tisztek számadásba vezessék; az aratás után három biró jelenlétében olvassák meg a kereszteket az udvarbiró és számtartó s rakják kalangyákba. A különféle keresztekből kivett két keresztre menő kévék próbául csépeltessenek ki „authentice.“ Az asztagok jól és száraz időben rakattassanak. A

dézsmás gabonára is nagy gond fordittassék. A szalmatörek és pelyva is jól tétessék el; a szénakazlak fedettessenek be jól s a széna idejében takarittassék be. A kazal legyen alant s a közepén három öl széles, ugyanannyi magas. Cséplésnél nagy legyen a felügyelet s hogy a szemet ne lophassák, egy hites magyar tanácsbeli legyen a folytonos vigyázó, kinek bevallását csatolja a számtartó ebbeli számadása mellé. A mérésnél legyen jelen a város főbirája s a véka is egyforma legyen, nehogy az élet nagygyal beméressék s kisebbel kiadattassék. Foglalásokat szántó, rét s erdőkben ne engedjenek a tisztek. A magtárban a buzaszemelés alkalmával a tisztitókra vigyázni kell; megjegyezvén, nehogy, mint eddig történt, a tiszt elfordultával a szakmányos a tiszta buza közepébe szemetest vegyitsen; „mi okozta azt is, hogy a buzából lett szegény fehér liszt s ebből a szegény kenyér.“ Meghagyta, hogy a magtár szulákon vagy kőlábakon széles helyen álljon, hogy a szél átfuhasson alatta, fenn pedig a rekesznek közepén lyuk legyen a mag lebocsátására; de megjegyzé, hogy a jó garatos vasrosták is alkalmasak a tisztitásra. (Munkácsi uradalmi levéltár, 185. csomó, 1. sz.). —

A földesuraknak egyik fő jövedelmüket képezvén a tized, azon igyekeztek, hogy a kiosztott földek a lehetőségig müveltessenek; mi végből többször rendeleteket is bocsátottak ki. Igy 1751. évben megtiltá a munkácsi uradalmi-tisztség a beregszásziaknak, hogy őszi vetés alá való tized-földeken tengerit és más tavaszit vessenek; 1766-ban pedig Munkácson dobszónál hirdettette ki az uradalmi főnök, hogy a földbirtokosok és polgárok irtsák ki és jól müveljék földeiket, nehogy az elhanyagolás miatt a földesuraság kárt legyen kénytelen szenvedni; egyszersmind tudtul adatta, hogy azon földet, mely három évig parlagon fog hevertetni, az uradalom elfoglalja. (Munk. urad. levéltár).

1806. évben, dec. 1-én tiltakozott gr. Schönborn Ferenc Fülöp a vármegyénél az ellen, hogy a Munkács város határában levő kilencedes földek háztelkekké forditassanak; 1811-ben ismét kifogást tett az ellen, hogy polgárok és nemesek külső bérföldeiket palánkkal vagy kőkeritéssel udvarokká, kertekké alakitsák át, hivatkozván e tekintetbn az 1794. évi hasonló óvástételre. Innen is kitünik, hogy a föld szabad használatának korlátozása mily kártékonyan hatott a gazdaság felvirágzására s a községi élet emelkedésére; főleg ha számba veszszük, hogy Beregmegye területén összesen 1068. jobbágytelek mellett 2935 jobbágy és 11,029 zsellér csa-

lád létezett, melyek az 1848-diki vivmány következtében szabadokká lettek.

Minthogy ennél fogva az 1848. 9. t. cz. értelmében, mely a jobbágyságot eltörlé, a „parasztot" tulajdonává vált földének szabad müvelésére képesitette, legcélszerübb lesz a mult idők ez intézményére s gazdasági állapotára fátyolt vetni s az ujabb idők gazdászati viszonyait tárgyalni.

Beregvármegye, területi nagyságát tekintve $64._{77}$ □ mértföldnyi illetőleg $3727._{19}$ □ kilométernyi terjedelmü levén, ebből az ötvenes években behozott és 1866. évben eszközöltetett földadósorozati (telekzeti, catastralis) munkálat szerint szántóföld 145,384 hold (1600 □ ölével számitva) és 412 öl. Ebből szokott buzával bevettetni százalékban kifejezve $8._9$%, kétszeressel $2._3$% és rozszsal $12._9$%. E szerint vármegyénk, a buzatermelés mennyiségét tekintve, Erdély- és Magyarország 78 megyéi és kerületei közt a 63-ik sorba Belső-Szolnok- és Krasznamegyék közé esik; a rozstermelést illetőleg pedig a 34-dik sorba Hunyad- és Komárommegyék közé, melyekben egyik kenyértermény sem tulnyomó.

Találtatik pedig szántóföldből I-ső osztályu 35,434 hold és 1495 öl, II. osztályu 81,330 h. és 693 öl, végre III. osztályu 28,618 h. és 1424 öl. Ebből esik a tiszaháti kerületre 53,484 h. 97 öl, a munkácsi kerületre 42,606 h. 322 öl és a felvidékre 49,293 h. 1593 öl. (A kaszonyi járás többfelé osztatott).

A legutóbbi népszámlálás szerint Beregmegyében 159,223 lakos lévén, ebből $34._{26}$% százaléka foglalkozik termeléssel, mezőgazdasággal s ennél fogva megyénk a 31-dik sorban Árva- és Győrmegyék közt áll.

Mi már most a földmüvelés módját illeti, az a megyében különböző. A nagyobb birtokosok rendezett határon a váltó gazdaságot folytatják, ellenben a kisebb birtokosok s hol a szabályozás még nem eszközöltetett, a sik földön a hármas, fent pedig rendesen kettes forgás van alkalmazásban. A hármas forgásnál a földmüvelő község határát három részre osztva, első évben egy részt őszi gabonával s a másodikban tavaszival veti be, mig a harmadikat ugarnak hagyja s legelőül használja. Még Beregszászon is igy használtatik a határ s mint a tapasztalt gazdák állitják, azon rész, mely ily rendszer mellett legelőül használtatik, a marhacsorda által jól megjárva s összegyurva, a következő évben sokkal szebb buzát terem, mint az, mely folyvást tilalomban, azaz müveletben tartatik. Különben 1872. évben már itt is az általános tilalmast

szándékoztak behozni, mi Munkácson már régóta divik ugyan, azonban az a rosz szokás kezd lábra kapni, hogy őszkor már a betakaritás közben ráhajtják a mezőre a nyájat s igy gyakran a tengerit féléretten kénytelen a gazda leszedni; e viszaélés azt is okozza, hogy a birtokos földével szabadon nem rendelkezhetvén, azt takarmánynemüvel, lóherével bevetni sem meri.

A kettes forgásnál a határ egyik oldalát felszántják s bevetik, a másikat pedig ugarul pihentetik s legelőül használják; e rendszert a felvidéken, a krajnán s általán a verchovinán követik. Az 1649-iki urbérben előfordul, hogy a jobbágyok akkor Beregujfaluban, Sztrabicsón, Rákoson, Nagy-Lucskán, s Jánosiban a földeket két nyomásra, ellenben itt a Büdy-féle tagot hármas fordulóra használta a földesuraság.

A temékenység a talaj, igyekezet és az időtől függvén, e három lényeg játsza a fő szerepet a gazdálkodás terén, még pedig megyénkben nagyon is eltérő eredménynyel; mert mig például a havasalji tájon, az ugynevezett verchovinán, a legnagyobb szorgalom mellett is csak szüken terem meg a zab, addig Munkácstól kezdve lefelé sokkal könnyebb munka mellett dusan tenyészik a legszebb buza. A Tisza körüli iszappal és homokkal vegyitett agyagos sik föld, különösen száraz időjárásnál, termékenyebb, mint bármely más; a krajnavidéki, kemény, agyagos, hullámzatosan lejtésü, ellenben sovány, mely, kivéve a Borsova völgyét, háladatlan, a ráforditott munkát silányan jutalmazó. A Hát körül, valamint Fornoson a talaj sajátszerü, leginkább trachytkő elmálásu, a mély rétegü kemény agyagot vékony vonalban könnyü televényföld boritja, melyet a lejtőkről ömlő eső hamar lemos s épen azért a talaj gyakori, de csekélyebb mérvü trágyázást igényel. Az itt fekvő drágabártfalvai major sovány, agyagos földeit néhány év előtt Morvay Gábor, uradalmi tiszttartó, sajátságos modora szerint, de tapasztalatai folytán kielégitő sikerrel ugy müveltette, hogy egymásután nyolcz évig szakadatlanul vetette be akkép, hogy az első évben jól megtrágyáztatta, négy év mulva pedig csak féltrágyázással javittatta.

A Kálnik és Szolocsina körüli ritkás agyagu földek szintén nem bőtermüek, főleg ott, hol a vastag sárga és kék agyagot több hüvelyknyi rétkorhadványnyal vegyes savanyu agyag boritja.

Munkács körül szintén agyagos a talaj, de kellő müvelet és 3—4 évenkinti tárgyazás mellett jutalmazón müvelhető, ugy Rákos, Ignécz s Dombok körül is, hol az iszappal vegyitett agyagos föl-

deken szépen diszlik a tengeri, melyet itt a köznép kiválólag s a gazdálkodás nem kis hátrányára a szalmanövény mellőzésével termeszt.

Hetyen, Déda, Beregszász, Dobrony és Kaszony körül szintén agyagos ugyan a talaj, de helyenkint iszapos és homokos, általában véve pedig termékeny és jó müveletü, a munkát dusan dijazza. Lónya, Bátyu s átalában a Tiszaháton a kékes agyag a tulnyomó, de iszappal s homokkal vegyitett is találtatik; Borsova, Gut és Vári körül sárga és fekete iszapos agyag, Jánosi körül pedig homokos sárga agyag terül el.

Fent a verchovinán az agyagtalajt elmállott homok-és palakőből képződött földréteg boritja, mely Vereczke körül megtermi a legszebb répát s ha itt az égalj oly szerfelett zord nem lenne, a buzát és rozst buján teremné; igy azonban itt-ott a tavaszi vetésü rozs is csak szüken s néhány héttel későbben, mint Munkácson, érik meg, a buza pedig többnyire üres szalmát hajt; a zab is, mely itt fő termény alig ad 2—3 magot, a burgonyát pedig ugy szokták ültetni, hogy a felszántott s jól megboronált földön kapával kiásott fészekbe előbb kézzel trágyát hintenek, s abba azután a burgonyát beássák. Az apró rozs- és zab-kévéket magas rudakra felfüzik s ugy száritják s érlelik; a paszuly, tök, ugorka ritkán hoz termést, többnyire éretlenül elfagy. A rosztokai g. k. lelkész, midőn három évi sikertelen várakozás után kertjében végre egyszer érni kezdett a paszuly, a zöldhüvely-szüretre meghivta a környékbeli uradalmi tiszteket, kik este a papnál időzvén midőn éjfél tájban nyugalomra tértek, a gondos gazda megtekinté a másnapra szánt csemegét, de ime azt, nem kis meglepetésre, ismét a dértől lefagyasztottnak találta. Különben e tájon, minthogy a hatrárrendezés még kevés helyen történt, az orosz nép telki illetőségén felül még sok irtást is bir, melyeket egy-két évig használnak s azután ismét pihentetés végett elhagyják; az ily irtványok azután hamar elparlagosodnak, a homokkő-alapu talajon gyorsan elterjed a nyir-, nyár- s helyenkint a fenyüfa-növényzet, melyek néhány év alatt erdővé válnának.

Ezekhez képest azután a föld ára is különböző.

Régi adásvevési szerződések és öröklevelek szerint 1525. évben Fogas Gergely nevü lakos Munkácson a Mertvicze dülőben eladott Szabó Jánosnak egy rétet 20 forintért; 1541-ben Nyilas Gergely négy szántóföldet a Lazon 8 frtért 50 denár hiján; az uj utczán levő két földet pedig 4 frt 78 denárért. 1541-ben vett

Szabó Mihály Fekete Pétertől a Polatinán egy kaszálót 11 frt 25 denárért; 1636-ban Szabó Péter vett Márczelltől a vár utjában egy szántóföldet 6 frtért; 1675-ben Verbiásy János vett Andok Andrástól a Füzesen egy kaszálót 50 frtért; 1754-ben Fekete Jánostól Ilonczay Simon vásárolt szintén a vár felé járó utnál négy szántóföldet 5 frtért. 1770-évben sánczoltatta körül az uradalom a Dubrova nevü tagot s az ott volt nehány magán földért adott a gróf 100 rénus forintot. Ily árban keltek a földek másutt is a megyében. Egy hiteles feljegyzés szerint 1781. évben Munkácson és Beregszászon s környékein egy hold föld 5—7, egy egyszer kaszálható rét 4—6 és sarjut is termő kaszáló 8 frton kelt; most általában egy hold föld 50—100 frton, Munkácson a Füzesen és Polatinán 150—200 frton, Rákoson 150 fton, Beregszászon 60—150 frton, Szolyván 30—50, Kálnik körül 20—40, a krajnán 20—30 s a verchovinán 5—40 frton vásároltatik. Kétségtelen, hogy idővel, ha kormányzati viszonyaink rendezve s beléletünk fejlődöttebb lesz, a föld ára is tetemesen emelkedni fog.

A megye alsó területe az előtt sokkal nedvesebb levén, mint most, azért már régi szokásnál fogva még jelenleg is a köznép **bogár hátra** szántja földjeit, mi pedig kévéssé czélszerü, mert ily szántás által a televényföld a közepére halmoztatik, mig szélei soványokká, terméketlenekké tétetnek. A századok előtt elhagyatott hajdani szántóföldeken, melyeken most terebélyes tölgy- és bükfák állanak, mint Gát, Izsnyéte, Pósaháza s más helységek körül észlelhető, a bogárhátra való szántás régi módja maiglan is jól meglátszik.

Megyénkben a Tiszaszabályozás által mentesitett 221,257 holdból sok ezer szántás és kaszálás alá került; s jóllehet e sik terület a szabályozási társulat czélszerü müködése által a Tisza és Borsova folyók áradásai ellen védve van, mégis egy részről épen a védgátak a lejtőségekből lefolyó eső- és hóvizeiből származó áradatoknak a folyómedrekbe való beömlését gátolván: ez által a müvelés alatt álló földeken képződő tavak többnyire csak későn, a meleg napok beálltával pára alakban tünnek el. E körülmény azon hátránynyal jár, hogy a gazda gyakran elkésik a kellő időbeni munkálattal, a szántással s vetéssel; s igy a későn elvetett növényt még gyenge korában találván a hirtelen beköszönteni szokott hő és száraz idő, az rendesen kiég és silány marad, a viztől sokáig elboritott rétek vagy kákát vagy idő előtt elvénült szénát adnak s a kaszálás többnyire az aratási munkával összeesvén: ez sokkal több

kiadást igényel, a legelők pedig kellő időben használat alá nem vétethetvén, később mételyes és silány tápot nyujtanak.

A különben igen termőképes szántóföldek a viz miatt sokszor épen egészen is müveletlenül maradnak, mert a viztől átjárt föld, az ár eltávozása után, csak néhány napig bir némi porhanyóssággal, később pedig kiszikkadván, csontkeménységüvé válik, s igy gyakran a legjobb akarat mellett sem ér reá a gazda a szántást kellően elvégezhetni.

Minthogy e szerint részint a felvidékről lefolyó áradatok, részint a sik föld saját bő vizcsapadéka és folytonos gyüledékei, mocsárai ès tavaiból képződő viznek nincsen meg a kellő és biztos lefolyása, a most rajta átvonuló erek s patakok pedig csekély lejtőségök miatt a vizeket csak gyengén vagy éppen nem képesek levezetni: vajmi szükséges lenne, hogy ezen különben termékeny tájék belcsatornázások által áldottá tétessék; ha az eső- és hóvizek árjai medrekbe szorittatnának s a mocsarak és közbeneső kisebb-nagyobb tavak s szétáradozó, büzhödő folyók szakértőleg kimért vonalakon, csatornákon, medreken át biztosan levezettetnek: vagy sok ezer hold föld rendes müvelés alá kerülvén, megyénk, ugy szólván, még egyszer annyi életet lenne képes termeszteni, mint jelenben; mi gazdászati szempontból is vajmi jelentékeny s figyelemreméltó,

Hogy e munkálatok mielőbbi kivitele első sorban az érdeklett tulajdonosokat illeti s hogy ahoz mindenki birtoka arányához képest hozzájárulni köteles: azt felesleges emlitenem; azon kiadás azonban, melyet e mü igénylend, oly tőkét képviselend, melynek bő kamatai örök időkre biztositva lesznek. (Bereg).

De a Tiszaszabályozáson kivül is a földmüvelés megyénkben néhány évtized, de különösen 48 óta oly órirási lendületet tett, hogy az az előbbi állapotot tetemesen tulszárnyalja. Munkácson és Beregszászon e században majdnem még egyszer annyira szaporodott az eke alá fogott talaj, a gazdálkodás és annak eredménye, a jólét pedig észrevehetőleg emelkedett. 1808-ban egy alkalmilag kiküldött bizottság Beregszász város lakosainak insége és nyomorult állapota iránt tanukat kihallgatván, ezek vallották, hogy a beregszászi határ szük, nagy része viz alatt áll, a többi pedig oly sovány, hogy háromszor kell szántani és minden fordulásra trágyázni, különben a magot sem adja meg. A föld kevés levén gyakran őszkor egy darab földet öten is müvelnek együttesen s igy ezen darab föld, mely egynek sem képes három havi kenyeret nyujtani, az öt családbelit éhségre jutatja, azért kénytelenek sokan

másfelé, Déda, Böszörmény, Ujváros vagy a Szamoshátra járni munkát s élelmet keresni. 1805. évről pedig Radmatics Ferenc, megyei orvos, egyik bizonyitványában mondá, hogy ő a beregszásziakat közelebbről nem ismerve, azokat vagyonos embereknek tartotta, azonban az ellenkezőről meggyőződött, köztök tömérdek gyámoltalan szegényt találván (Megyei levéltár).

1880-ban panaszkodott Munkács város tanácsa az uradalmi főnök előtt a város határának rendetlensége miatt, hogy a hanyag és helytelen müvelés, főleg aránytalan tengeritermelés s a fordulók meg nem tartása miatt a gazdálkodás pang, mi ellen segélyt kért. A Podhering és Szent-Miklós felé terjedő gyönyörü földek, épen ugy, mint a Munkácsi Dubrova nevü szép és termékeny táblák, a mult század végén még terméketlen erdőtalaj volt, melynek százados tölgyfái közt az utonállók biztos menedéket találtak. Most arany kalász terem rajta.

Mi most már a müvelés módját illeti, meg kell vallanunk, hogy a köznép még mindig atyáitól öröklött kezdetleges módon végzi a munkát s üzi gazdaságát; ellenben a nagyobb birtokosok a célszerübb ujitásokhoz simulva, nem csekély előnynyel gépeket is alkalmaznak. Hadd beszéljenek itt a számok:

1873. évben hivatalos adatok szerint 145,384 holdnyi szántóföld mellett találtatott g ő z e r ő r e készült 11 cséplő és 2 egyéb gép; esik tehát egy gőzgép minden $11,184._4$ hold; lóerőre készült v a s e k e van 3257, f a e k e pedig 5090, esik tehát egy eke $17._4$ holdra; lóerőre készült vetőgép van 117, cséplőgép 42, arató és kaszáló 30, egyéb 271, összesen 460, s igy esik egy lóerejü gép $316._6$ holdra. Az ekékből vas $39._{02}$ faeke $60._{90}$ %.

A sik föld könnyebben müvelhető talaját rendesen két ökörrel, vagy 2—3 lóval szokták szántani; a felvidéken 4—6 összefogott, kölcsönzött ökörrel s faekével szánt a nép s müveli családjával együtt a kevéssé hálás földet, a ló könnyebb munkára, nyereg alá tartatván. A verchovinán május hónapban ültetik a burgonyát és paszulyt, s csak szeptemberben aratják; Szolyvától lefelé julius elején, ellenben a Tisza körül már juniusban is kezdetik az aratás. Itt 18 kéve, a hegyes tájakon pedig huszonegy képez egy keresztet. Asztagokat csak a nagyobb birtokosok raknak; a kisebbek a csürbe gyüjtik, vagy kün a mezőn kinyomtatják; ezek a cséplést rendesen felvidéki munkásokkal végeztetik; miért a kepések a magból bizonyos részt és naponkint ellátást kapnak. A magyar földmüvelő családok is többnyire magok szokták végezni a mezei munkát, a

falun ugy mint városon, hol az iparosok is versenyt kapálnak inasaikkal s cselédeikkel, azért inkább is boldogulnak a kevesebb igényü alsóbb birtokosok, mint a gazdálkodással foglalkozó értelmesebbek, kik keztyüben nézik a munkásokat, mig amazok magok fogják az eke szarvát. S ez természetes: a 100—200 holdat biró ur, ki egyedül gazdasága után kénytelen élni, többnyire a szükséges tőkepénz hiányában, csak némileg is kedvezőtlen évben a jövedelemcsonkitást sulyosan megérzi; ő megszokta a kényelmet s általában nem tart aránylagos lépést a költekezés dolgában a sokkal kevesebb földet mivelő s mégis könnyebben elélő „gazdával"; mert mig ez, ugy szólván, családtagjaival kiadás nélkül megmunkálja földeit s tápdus asztalára vajmi keveset költ, addig a „földbirtokos ur" nem csak tömérdeket kiad a drága napszámosokra s „henyélő" cselédeire, hanem jó konyháján feleslegesen sok pénz párolog el; minek azután rendesen a gazdával egy tálból fogyasztó adósság s annak nyomában járó elégedetlenség a következése.

A mesterséges trágyakészitést csak a nagyobb birtokosok eszközlik; a kisebbek, főleg a hegyes tájakon lakók még azon kevés trágyát is, melyet korlátolt számu marhájoktól nyernek az által vesztegetik el, hogy azt lejtős helyre rakván, az ereszről lecsorgó eső- és hóviz nedvét a völgybe s patakokba lemossa; különben trágya dolgában az alsó táj még nem szükölködik, a szeszgyárak hizlalóiból nagy mennyiség kerülvén ki. Egy mázsa trágya a munkácsi és beregszászi uradalmi felügyelőségi kerületekben vétel utján 5—6 krba, saját marháktól 10—12 krba számittatik s igy rendes ára most 12—15 krra tehető. A hegyvidékeken, a magas lejtökön, hová szekérrel nehezen közeledhetni, kosarozás által javitják földjeiket.

A vetőmagot változtatni s a buzát rézgálic vagy mész oldattal edzeni szokták. A bánati buzát kedvelik; a közelebb felkapott ausztráliait azonban kevésbé találják előnyösnek. Ily különc maggal a kisérlők többnyire felsülnek. 1766-ban „jéruzsálemi buza" vergődött némi hirre s azt az uradalmi jegyzőkönyv szerint néhány évig jó eredménynyel termesztették, azután azonban nem sokára feledékenységbe ment; mig a jelen század elején ismét elámitá valaki a gazdaközönséget azzal, hogy Egyptomban régi mumia-sirban gabonát talaltak, melyből azután mindenki igyekezett szerezni. 1812-ben az urad. főtisztség is megrendelte e rozs vetését s termesztését. A régi beregi tar, a tiszai piros szakállos és

és a bánáti buza vegyüléke biztos és jó eredménynyel használtatik vetésre.

A verchovinai s felsővidéki oroszok csoportosan le szoktak járni dolgozni, leginkább aratni és csépelni, a hol azután néhány napig jól élnek. A Beszkiden tuli lengyelek leginkább kaszálni és csépelni jönnek le hozzánk. a kapáláshoz nem igen értenek, hanem a szőlőbe való trágya felhordásában nagy türelmet s kitartást tanusitanak. A magyar napszámos sokkal szaporább a munkában s azért jobban dijaztatik is. Az orosz kepés aratáskor, csépléskor pénz helyett többnyire részt kap, mit azután eladván „pénzzé" tesz. S e szokás, az „Ungarischer Simplicismus" cimü mü szerint, már a XVII. században is igy volt, a mikor egész karavánokat felfogadtak a magyar helységek aratásra és cséplésre, adván nekik bérül a 4.—7-ik kévét, melynek kicsépelt tartalmát azután szekereken hazaszállitták részökre. A 17.—18. századbeli urbáriumok szerint a felvidéki jobbágyok személyenkint tartoztak aratás, kaszálás és szénatakarás idején lejönni s itt egy-egy hétig dolgozni. Most az ily kepések a rozsból a 12.—15., a buzából a 16-dik részt igénylik.

A földmüvelés nagy akadályául szolgálnak maiglan is még e következők: 1. Megyénkben, hol a görög katholikusok tulnyomó számban laknak, a tömérdek nyilvános és községi ünnep; sokszor épen a legsürgősebb munka idején félbe kell e miatt szakitani azt; ilyenkor az orosz cseléd s a müveletlen munkás jó napot akarván élvezni, nemcsak utolsó fillérig eliszsza keresményét, hanem az italtól s itt-ott a nyert ütlegektől elerőtlenedvén más napra is többnyire munkaképtelenné válik; ő különben is csak szükségből vállalkozik munkára s otthon nagyon kedves neki koplalás közben is a dulce far niente; 2. hátrányul szolgál az, hogy a határbeli vizek és tócsák levezetése iránt községileg kevés történik; 3-szor, hogy a határrendezés, különösen a tagositás lassan halad, ez utóbbitól különösen a városokban irtóznak a kissebb birtokosok, holott az eldarabolt apró részletek müvelése sok bajjal és kárral jár; 4-szer, hogy a mezei rendőrség gyenge lábon áll, a kevés számban felállitott s különben sem egészen megbizható kerülők nem lévén képesek a határt jól megőrizni; annál inkább, mert 5-ször a marhát legeltetés végett másnak földjére bocsátani nem tartatik jogtalanságnak, sőt, még Munkácson is, aratás után egész csordák hajtatnak a mezőre, melyről a termény még behordva sincs, s igy mesterséges takarmányt termeszteni már ez okon sem lehet; 6-szor a felsőbb tájakon a vadak, vadsertések és medvék, nem kis

pusztitást tesznek a vetéseken; s e miatt a gazdák éjjel-nappal kénytelenek őrizni azokat. A veréb, főkép szőlők és csepренték közelében, szintén elveszi a maga tizedét, főkép a buzából, mely kedves eledele; azért is e szemtelen szárnyasokat ijesztőkkel, a varjut és csókát a tengeritől pedig az által szokták sikeresen távoltartani, hogy a vetés szélét mészszel vonalozzák körül. Hajdan a megye intézkedett a verebek és más pusztitó szárnyasok kiirtása iránt; igy 1765. évben minden gazdának kötelességévé tétetett oly tájakon, hol őszi termesztetett 24, másutt pedig 12 darab verebet beszolgáltatni. Ma az ily pusztitást a gazdászatra nézve kártékonynak tartják.

1867. évben bevettetett 1. községi birtokon 1600 □ öles holdakban buzával 10,805, rozszsal 15294, kétszeressel 4078, öszszesen 30177, hold.

2. Uradalmi birtokon: buzával 1314, rozszsal 2312, kétszeressel 44, összesen 3670 hold. E szerint összesen bevettetett: buzával 12119, rozszsal 17606, kétszeressel 4122, összesen 33,847 hold. Ez után aratáskor bevétetett buza: 139,400 mérő, rozs 264,100, kétszeres 46,200, őszi összesen: 449,700-mérő. Lévén pedig megyénkben a termőföld 590,565 hold és szántóföld 145,384 hold, vagyis az összes területnek 24.62 %; bevettetett buzával 8.33, rozszsal 12.12, kétszeressel 2.83 %, vagyis az egész őszi vetést véve 23.28 % százaléka; mig az 1868-ki tavaszi buza csupán 0.16 %-ot tett.

1868. őszén bevettetett községi birtokon 25,182 és uradalmi birtokon 11,703 hold, és pedig buzával 12,705, kétszeressel 3335, rozszsal 18,717, őszi árpával 379, repczével 1749, összesen 36,885 hold.

1869. év tavaszán bevettetett összesen 280 községben: tavaszi buzával 268, repczével 117, árpával 2410, zabbal 14,636, kölessel 835, tengerivel 36534, tatárkával 72, bükkönynyel 1102, hüvelyessel 839, lennel 41, kenderrel 1798, dohánynyal 636, burgonyával 9678, burgondi és czukorrépával 173, összesen 69,166 hold.

E szerint be volt vetve 1868. őszén 36,885 (25.37 %) és 1869. tavaszán 69,166 (47.57 %), vagyis összesen 106,051 hold (72.94 %);

ellenben bevetetlenül maradt 39,333 hold, vagy is a szántóföld területének 27.08 százaléka.

Az 1869-ki aratás pedig volt a következő (mérőkben):

1. Őszi vetés folytán: buza közép jó terméssel 130,118, kétszeres (rosz) 68,984, rozs (jó) 252,607, őszi árpa (jó) 5033, repcze (jó közép,) 12,372.

2. Tavaszi vetés folytán: buza 2475, repcze 2340, árpa: 30,871, zab: 237,882, köles 10,319, tengeri: 501,074, tatárka: (kitünő terméssel) 1440 mérő. Hüvelyes: 6769, dohány: 5083 mázsa (jó), burgonya: 400,500 mérő (jó közép,) répa: 24,650 mázsa (jó közép terméssel.)

Ezek szerint az 1867-diki évhez képest 1868-ban bevettetett 586 holddal több őszi buzával, 787 kevesebb kétszeressel, 1111 több rozszsal, 1869-ben 38 holddal több tavaszi buzával.

1869. év őszén bevettetett hold: buzával 11,831, tönkölylyel 24, kétszeressel 2679, rozszsal 14,502, árpával 513, repczével 2837, összesen 32,386.

1870. tavaszi vetés volt ilyen:; buza: 1244 hold, zab 17,484, köles 1479, tengeri 29,003, árpa 3737, repcze 25, tatárka 81, bükkönymag 652, hüvelyes 691, len 77 magnak, 13 fonalnak, kender 1764 magnak, 1229 fonalnak, burgonya 8630, répa 591, összesen 66,700 hold. Bevettetett tehát összesen 99,086 hold, ugarnak maradt 46,298 (hatósági adatok szerint 35,243) hold. Az 1869-diki őszi vetés tette az összes szántóföld 22.97 %, az 1870-diki tavaszi vetés pedig: 45.88 %, vagy is az összes vetés: 68.15, a bevetetlen terület pedig 31.85 százalékát.

Volt pedig az 1870-diki aratás következő:

1. Őszi vetés folytán: buza (holdankint 9.82 mérő) 116,206 mérő; tönköly 264, kétszeres (13.28 mérő holdankint) 35,564, rozs (9.83) 142,560, árpa (12.25) 6283, repcze (9.84) 26,495 mérő.

2. Tavaszi vetés után: buza (6.64 mérő holdankint) 8,514, zab (9.01) 157,543,, köles (9.44) 13,968, tengeri (8.01) 232,317, árpa: (10.08) 37,664, repce (12.44) 311, tatárka (7.65) 620, bükköny mag (7.89) 5145, hüvelyes (5.43) 3752, lenmag (2.91) 224, lenfonalnak: (2.06) 26, kendermag (5.19) 9152, kenderfonalnak (2.48) 3045 mázsa, burgonya (16.56) 142,934 mázsa, répa (68.88) 40,708; természetes kaszáló (11.70) 538,665 mázsa széna, mesterséges kaszáló (29.89) 30,563 mázsa, ugar 35,243 hold. (Statistikai közlem.)

Az 1873. évi átlagos termés.

ószi buza	13,000	hold,	átlag	5	65.000	mérő,
tavaszi buza	1000	„	„	5	5000	„
rozs	15000	„	„	$4\frac{1}{2}$	67500	„
kétszeres	4000	„	„	4	16000	„
összesen	33000	„	„	„	153,500	„
burgonya	9000	„	„	$22\frac{1}{2}$	202,500	„
tengeri	27,000	„	„	6	162,000	„
árpa	4000	„	„	6	24,000	„
zab	22,000	„	„	$19\frac{1}{2}$	429,000	„

(Budapesti közlöny. 1873. 52. sz.).

Ezek után nem lesz érdektelen a megyei mező-gazdasági állapotra vonatkozó bővebb statisztikai adatokat elősorolni:

A megye területe 649,919 kat. hold, ebből termőterület 590566 hold, 159233 és viszonylagos népessége 2458 lévén, a

szántóföld	145,384	hold	arányitva	a termőterülethez	24.61%	s esik fejenkint	a lakosságra	0.918 hold
rét	84663	„	„	„	14.83%	„	„	0.531 „
szőlő	3582	„	„	„	0.60%	„	„	0.022 „
legelő	64554	„	„	„	10.93%	„	„	0.405 „
erdő	292279	„	„	„	49.49%	„	„	1.885 „
nádas	104	„	„	„	0.02%	„	„	0.000 „
összes termő terület	5.90566	hold	arányitva	„	90.86%	„	„	3.709 „
terméketlen terület	59,353	hold	arányitva	„	9.14%	„	„	— „

Megyénkben 24.88%-kal több az erdő mint a szántóföld.

A földbirtokok száma és térfogata következő kat. holdakban: —

Összesen van 28921 birtok, ebből 14169 bir 5 és kevesebb holdat, 10926: 5—15, 2739: 15—30, 555: 30—50, 191: 50—100, 121: 100—200. 95: 200—500, 53: 500—1000, 49: 1000—3000, 9: 3000—5000, 7: 5000—1000 és 7 tizezernél több holdat. A birtokok összes térfogata 649,197; ebből termő terület 591,153, terméketlen 58044 hold. A termőterületből esik közlegelőre 34-nél 15,367 hold.

A 28921 birtok közül van tiszta jövedelme 27,359-nek 50 frt és kevesebb, 1008-nak 50—100 frt, 265-nek 100—200 frt, 163-nak 200—500 frt, 71-nek 500—1000 frt, 46-nak 1000—3000 frt, 7-nek 3000—5000 frt és csak kettőnek 5000—10000 frt. A birtok összes kataszteri tiszta jövedelme 686,681 frt, miből a közlegelőkre esik 7564 frt.

Az 1870-évben összeirt 26108 földbirtok közül esett a kincstárra 359, a városi és községi birtokra 25277, egyházira 8550, hitbizományira 97008 és magánosokra 517973 kat. hold. Az egész országban esik minden egyes birtokszámra átlag $18._{74}$ hold; ellenben Beregben csak $22._{44}$ k. hold. Nálunk minden birtokosra esik fejenkint az összes földterületből $24._{86}$ k. hold, csak termő területből 22_{64}, az összes termő területből a holt kézen levő birtokok levonásával $19._{83}$ hold.

Hogy Beregmegyében kataszteri tisztajövedelemül eddig egy holdra átlag csak 1 frt 16 kr. s igy egy-egy birtokosra 26 frt 30 kr. esett: nagy szegénységre s elmaradottságra mutat.

Az 1870. összeiráskor megyénkben 15,004 napszámos találtatván, ez a mezőgazdaság körüli munkát eléggé képes fedezni, miért is a napszám — más vidékekhez képest — jutányos. Igy az 1873. és 74. években volt Beregszászban a napszám 50 krtól 84 krig, a legkisebb decemberben 50, a legnagyobb juliusban 84 kr., Munkácson pedig váltakozott az 42—70 kr. közt akép, hogy a legkisebb volt decemberben 40 s a legnagyobb szintén juliusban 70 kr. Átlag véve volt a napszám

Beregszászban	1873.	68,	1874.	63,	1875.	64,	1876.	66 kr.
Munkácson	„	57,	„	45,	„	46,	„	48 „

1873—4-ben volt a napszámdij évi átlaga: férfinak ellátással: legmagasabb 49, legalacsonyabb 14, átlag 31 kr., ellátás nélkül: legmag. 70, legalacsonyabb 27, átlag 48 kr.; nőnek ellátással: legmag. 35, legalacs. 10 kr., átlag 22 kr., ellátás nélkül: legmag. 50,

legalacs. 16, átlag 32 kr., gyermekeknek: ellátással legmag. 22, legalacs. 6, átlag 14, ellátás nélkül: legmag. 31, lagalacs. 11, átlag 21 kr. Mely állapot a többi éveken át is megmaradt. Említésre méltó, hogy 1780 körül a napszám megyénkben átlag 9—12 kr. vala. —

A termelést tekintve, az évről-évre emelkedett; a gabona azonban sohasem képes a benszükségletet fedezni.

1868-ban volt őszi elvetve 33847 holdon s abból az aratás adott az akkori mértékszámitás szerint 449700 mérőt*). E szerint ha az akkori lakosság (131900) számát tekintetbe veszszük s fejenkint 5 mérő (307 liter) gabonát veszünk: a szükséglet 659,500 mérőre, a vetésre való maggal együtt pedig holdankint $2^1/_2$ mérőt ($153._5$ liter) számitva (+ 84600) összesen 744,100 mérőre rugott; minek folytán 294,400 mérőnyi hiány mutatkozott. A gabonahiány azonban részben tengeritermessel fedeztetik, mely megyénkben böven termesztetik s az oroszoknak kedvelt eledelét képezi. A buza, de kivált a rozs hiányát a Nyir szokta volt fedezni, mely a beregszászi és munkácsi piacokat e terményekkel böven ellátta.

Az 1870—74. öt évi időszakból a megyénkbeni mezőgazdasági állapotot feltüntetik a következő adatok, megjegyeztetvén, hogy az 590566 holdnyi termőterületből a szántóföld 146971 hold levén, ez az összes területnek 22·613% s a termőterületnek 24·886% képezé:**)

---

*) 1 mérő = $61._5$ liter.

**) A debreceni kereskedelmi és iparkamara által 1879-ben kiadott jelentése s az országos m. k. statistikai hivatal adatai nyomán.

Öt évi vetés	Hold.	A szántóföld százaléka:	termett átlag 1 holdon bécsi mérő,	termett összesen:
őszi buza	14855	10·107%	7·12	105859
tönköly	29	0·019	10·86	315
kétszeres	2780	1·891	8.6	22428
őszi rozs	15490	10·539	7·16	110955
tavaszi buza	1152	0·783	6·95	8012
tavaszi rozs	761	0·517	5·61	4279
őszi árpa	480	0·326	9·33	4481
tavaszí árpa	3697	2·515	9·19	33977
zab	20211	13·751	10·15	205189
köles	860	0·585	6·46	5560
tatárka	70	0·047	6·11	428
borsó, lencse, bab	1431	0·973	3·55	5080

tengeri	25961	17·664		7·52	195292
burgonya	9345	6·358		17·28	161541
burgonya cukor és tarlórépa	430	0·292	bécsi mázsa	58·46	25140
dohány	159	0·108	„	4· „	654
őszi repce	2301	1·565	bécsi mérő	8·00	18427
tavaszi repce	69	0·045		6·52	437
len magnak termelve	39	0·026		2·71	106
len fonalnak „	48	0·032		4·95	238
kender magnak „	777	0·528		4·79	3723
„ fonalnak „	1526	1·038		10·52	16064
magbükköny	856	0·582		8·93	7648
természetes kaszáló	48606	33·071		12·48	606889
mesters. „	1937	1·317		20·61	39936

ugarnak maradt 41709 képezi 28·379 százalékát a szántóföldnek és 7·062% a termőterületnek.

Az ötévi átlagos ár pedig volt ez bécsi mérőnként s krajczárokban kifejezve:

	buza,	kétszeres,	rozs,	árpa,	tengeri,	zab,	köles,	burgonya.
Beregszász:	556	445	375	246	383	172	461	154
Munkács:	573	419	389	267	387	184	463	169
Átlag:	564	432	382	256	385	178	462	161.

Az ötévi termények pénzértéke és értékszázaléka a terület összes terményértékében következő:

termény, őszi, tavaszi	mérőnkénti mennyisége	mérőnk. piaczi ára krajczárokban	pénzértéke frt	érték százaléka.
buza és tönköly	114186	564	644009	16·962
kétszeres	22428	432	96888	2.551
rozs	115234	382	440193	11·594
árpa	38458	256	98452	2·593
zab	205189	178	365236	9·619
köles	5560	462	25687	0·676
tatárka	428	300	1248	0·033
borsó, bab, lencse	5080	551	27990	0·737
tengeri	195292	385	751874	19·803
burgonya	161541	113	182541	4·807
répa, mázsa	25140	0·45	11313	0·297
dohány	654	1000	6540	0·172
repcze	18864	486	91679	2·414
lenmagnak term.	106	548	580	0·015
lenfonalnak term.	238	250	595	0·015
kendermagnak term.	3723	252	9381	0·247
kender fon. ter.	16064	190	30521	0·803
magbükköny	7648	400	30592	0·805
mest. takamány mázsa	39936	140	55910	1·472
term. „ „	606889	120	728266	19·181
szalma*) „	985856	0·20	197171	5·193

a termények összes pénzértéke 3.796,702 frt ebből a szalma kihagyásával esik a

kenyérterményekre	1.181,090	frt	vagy is	31·108	%.
egyéb gabonanemüekre	521,251	„	„	13·729	„
kapanövényekre	980,258	„	„	25·818	„

*) Ötévi átlagban volt a széna ára mázsánként Beregszászon 178, Munkácson 135 kr., s a szalmáé Beregszászon 68, Munkácson 77 kr.

kereskedelmi növényekre 132,756 frt vagy is 3·496 %.
term. és mest. takarmányra 784,176 „ „ 20·654 „

A szántóföldek és kaszálóterületek brutto jövedelmének kimutatása:

Lévén a termények összes pénzértéke 3.796,702 frt, a szántóföldek területe 146,971 kat. hold, a szántó és természetes kaszáló területe együtt 195,577 hold, a term. kaszálók területe külön 48,606 hold s a lakosság 159,223: a termények pénzértékéből esik a szántóföldekre 20 frt 87 kr. a szántó és term. kaszálóterületekre együtt 19 frt 41 kr., a term. kaszálók területére külön 14 frt 98 kr. s a lakosságra fejenkint 23 frt 84 kr.

A legelőül használt ugar- és tarlóterületek brutto jövedelme.

Beregben az összes ugarterület 41,709 hold, legelőnek hagyott ugarterület 29,196 hold, a termés szénaértéke bécsi mázsákban 87,588: ennek pénzértéke 43,794 frt, ellenben a legelőül használt tarlóterület térfogata 105,262 hold s a termés szénaértéke 157.893 bécsi mázsa: ennek értéke 31,578 frt. A tarlóterület jövedelmének kiszámitásánál tekintetbe vétetett 60 napi legeltetési időszak mellett 8 hold egy darabra, 500 font élősulylyal biró marhaértéknek napontai 10 fontnyi szénaértékkel való táplálására, 100 font szénaérték pedig csak 20 krral: s igy egy hold tarlólegelő $1._5$ mázsa szénaérték terméssel 30 krt jövedelmez.

A kaszálókon termelt sarjuszéna mennyisége és pénzértéke

A természetes kaszálók területe 48,606 kat. hold, termésmennyisége 273,100 bécsi mázsa s a termés pénzértéke 327,720 frt. A sarjutermés ugy viszonylik az anyaszéna terméséhez, mint 45: 100-hoz.

A kaszálók utólegeltetéséből származó haszonnak pénzértéke a következő: A termés szénaértéke 43,999 bécsi mázsa, ennek pénzértéke 8799 frt. Itt a kaszálókon divó őszi és kora tavaszi legeltetés értetett, mely ugy aránylik az anya- és sarjutermésbez, mint 5: 100-hoz.

Az összes legelőterület 64,554 hold s szénatermése 548,709 bécsi mázsa levén: a termés pénzértéke 274,354 frt.

A rét és legelő arányitva a termőterülethez: $14._{33}$% a rét, $10._{93}$% a legelő, összesen $25._{26}$%.

A mezőgazdaság egyik leglényegesebb kelléke az aránylagos

marhaállomány levén, érdekes lesz az 1870-iki összeirás alapján a viszonyokat ecsetelni. Ugyanis mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a háziállatokból esik egy □mfdre, ezer lakosra és minden egyes földbirtokosra:

ló	196	80	0·488
öszvér	—	—	—
szamár	1	—	—
szarvasmarha	1365	555	$3._{395}$
bivaly	3	1	—
juh	1000	407	$2._{482}$
kecske	76	31	—
sertés	777	316	$1._{929}$
méhkas	107	43	—

A szarvasmarhára redukált*) létszámból, t. i. 121.003 darabból, esik 1 mfdre 1868, ezer lakosra 759, egy-egy földbirtokosra $4._{63}$, egy hold és legelőre $0._{810}$ darab.

Egy bika esik, levén □mföldenkint 427 s ezer lakosonkint 174 tehén, általában minden 93 tehénre. A tehenek létszáma a megyében eléggé kedvező.

Munkára való ökör találtatott 1870-ben 24,003, ló 10,416, összesen 590,566; esik e szerint az összes termőföldből egy ökörre $24._{60}$, egy lóra $56._{69}$ kat. hold s az ökrök és lovak számának egy darabjára is $17._{15}$.

A 64,824 juhból $29._{31}$% nemesitett és $70._{69}$% közönséges.

A háziállatok pénzértéke következő:

ló	12,746	pénzértéke	975,069	frt	értékszázaléka	$15._{92}$
öszvér szamár	135	„	2700	„	„	$0._{04}$
szarvasmarha	88638	„	4.431,900	„	„	$73._{36}$
juh	64824	„	194,472	„	„	$3._{17}$
kecske	4986	„	140,958	„	„	$9._{24}$
sertés	50,387	„	503,870	„	„	$8._{22}$

Az állatok összes értéke 6.122,969. Ez értékből esik egy-egy holdra pedig $9._{42}$ frt.

A mezőgazdaságilag használt összes földterület és állattenyésztés egyetemes bruttojövedelmének összehasonlitó kimutatása öt évi átlagban a következő:

A szántóföld kiterjedése 146,971 hold, bruttojövedelme

*) 1 Szarvasmarha = 1 lóval, 3 öszvér vagy szamárral, 10 juh vagy kecskével, és 4 sertéssel.

holdankint 21 frt 39 kr., összesen 3.143,808 frt, jövedelmi aránya $70._{128}$%.

A term. kaszálók kiterjedése 48,606 hold, bruttojövedelme holdankint 21 frt 90 kr., összesen 1.064,785 frt, jövedelmi aránya $23._{751}$%.

A term. legelők kiterjedése 64,554 hold, holdankinti jövedelme 4 frt 24 kr., összesen 274,354 frt, jövedelmi aránya $6._{119}$%

A mezőgazdaságilag használt összes földterület kiterjedése 260,131 hold, bruttojövedelme holdankint 17 frt 23 kr., fejenkint 28 frt 15 kr., összesen: 4.482,947 frt.

Az állattenyésztés bruttojövedelme holdankint 13 frt 24 kr., fejenkint 21 frt 64 kr., összesen 3.446,537 frt.

A földmüvelés és állattenyésztés egyetemes bruttojövedelme holdankint 30 frt 48 kr., fejenkint 49 frt 80 kr., összesen 7.929,484 frt.

A mezőgazdasági termelés egyetemes bruttojövedelméből esik: szántóföldekre $39._{647}$%, kaszálókra $13._{428}$%, legelőkre $3._{459}$%, összesen a földmüvelésre: $56._{535}$%, állattenyésztésre: $43._{465}$%.

Érdekesek az 1876—78-dik évi termelési adatok is, melyek már az uj mérték szerint vétettek fel.*) Ezek szerint volt:

---

*) Az országos m. kir. statisztikai hivatal adatai nyomán.

	őszi vetés	tavaszi vetés	együtt	ugar	összes szántóföld	ebből százalék őszi	tavaszi	összesen	Elemi csapás folytán kiveszett vetés	ugarnak maradt tér
	hektárokban									
1876/7.	22456	35534	57990	18219	77788	$28._{87}$	$45._{68}$	$74._{55}$	$2._{03}$	$23._{12}$
1877/8.	26492	44549	71041	28362	99403	$26._{65}$	$44._{82}$	$71._{47}$	—	$28._{53}$

Tényleg learatott terület hektárokban:

	1877.	1878.	a learatott terület százaléka 1877.	1878.		1877.	1878.	a learatott terület százaléka 1877.	1878.
Buza	9742	13037	16·77	18·35	Burgonya	5364	6681	9·25	9·40
Kétszeres	570	828	0·98	1·17	Cukorrépa	66	76	0·11	0·11
Rozs	11747	11848	20.26	16.68	Tak. répa	261	276	0·45	0·39
Árpa	1813	2139	3.13	3.01	Dohány	100	87	0·17	0·12
Zab	9052	11234	15.61	15·81	Repcze	1089	1442	1·88	2·03
Köles	336	502	6·58	0·71	Len	16	28	0·03	0·04
Tatárka	22	21	0·04	0·03	Kender	949	1722	1·63	2·42
Borsó sat.	701	724	1·21	1·02	Magbükköny	190	272	0·33	0·38
Kukoricza	15144	18806	26·11	26·47	Mest. kaszáló	846	1318	1·46	1·86

Az 1876. évben bevetett területből megkárosittatott elemi csapások által összesen 1579 hektár, tehát e terület 2·65%; nevezetesen árviz által 384 hektár, vagyis a terület 24·32%, aszály által 161 h. 10·19%, fagy által 214 h. 13·55%, jég által 32 h. 2·03%, rozsda által 77 h. 4·88%, más okból 711·45 hektár, vagyis 45·03%. —

Az 1877. és 1878. évi aratás eredménye a következő volt:

Vetés	learatott terület hektárokban		átlag termett 1 hektáron				összesen			
			1877.		1878.		szem hekt.		szalma m. m.	
	1877.	1878.	szem hekt.	szalma m. m.	szem hekt.	szalma m. m.	1877.	1878.	1877.	1878.
Őszi buza	9400	12552	11·37	13·34	19·11	9·14	106878	239868	125483	114739
Tönköly	—	28	—·—	—·—	10·39	3·92	—	291	—	93
Kétszeres	570	828	12·65	12·82	7·8	7·80	7211	5862	7305	6463
Őszi rozs	11280	11447	6·79	7·12	16·51	6·93	76581	188990	80347	79381
Őszi árpa	117	195	10·47	7·69	6·15	5·81	1225	1200	900	1134
Őszi repcze	1089	1442	7·11	8·49	22·59	5·36	8392	32575	9241	7729
Tavaszi buza	324	457	7·94	8·98	12·16	6·45	2573	5557	2911	2950
Tavaszi rozs	467	401	5.18	6·69	4·90	4·39	2418	1966	3125	2163
Tavaszi repcze	—	—	—·—	—·—	—·—	—·—	—	—	—	—
Tavaszi árpa	1696	1944	11·59	11·60	8·81	11·60	19653	35478	19682	17122
Zab	9052	11234	10·35	8·08	6·82	6·82	93724	185473	73175	76617
Köles	336	502	10·79	11·91	13·42	10·30	3626	6737	4003	5173
Csöves tengeri	15144	18806	17·41	13·05	17·93	9·82	263685	337192	197677	18472!
Tatárka	22	21	6·18	5·97	5·48	4·38	136	115	131	92
Magbükköny	190	272	9·93	18·57	8·80	12·97	1887	2394	3528	3528
Borsó, lencse, bab	701	724	8·98	4·53	3·48	4·50	6294	2550	3174	3260
Len	16	28	7·12	6·12	5·48	4·69	57	153	49	131
Kender	949	1722	4·94	8·63	13·03	8·23	1511	22438	5537	14172

Vetés	learatott terület hektárokban		átlag termett 1 hektáron				összesen			
			1877.		1878.		szem kekt.		szalma m. m.	
	1877.	1878.	szem hekt.	szalma m. m.	szem hekt.	szalma m. m.	1877.	1878.	1877.	1878.
Dohány	100	87		7·14		7·09			7141	616
Cukorrépa	66	76		35·71		43·67			2357	3319
Burgonya	5364	6681		20·44		26·94			109615	179986
Tak. répa	261	276		129·50		208·56			33807	57563
Baltaczim, lucerna, lóhere	642	1146		29·19		23·82			18743	27298
Bükkönykeverék, mohar sat.	204	172		24·46		21·08			4989	3626
Term. kaszáló	23617	28160		14·25		12·76			336579	359322
Ugar	18219	28362								

A megyében divatozó néhány terményről megjegyzem a, következőket:

A burgonya. Ezen kedvelt, tápdus s az egész megye területén diszlő, hasznos növény, jóllehet azt Európában Hawkins János és Raleigh Walther angolok már 1565-ben, s igy Drake Ferencz előtt, ki azt állitólag 1586-ban behozta, 21 évvel előbb termesztették, e tájon csupán 1770. táján hozatott be, de azért 1785. évben már az egész megye területén el volt terjedve. Ennek meghonositására sokat tettek a Galicziából bevándorolt zsidók, kik a burgonyát pálinka-égetésre kezdék használni s igy terjedhetését előmozditák. 1772. a munkácsi uradalom meghagyta tisztjeinek, hogy a jobbágyokat biztassák a burgonya-ültetésre s az már akkor megkisérlé pálinka-égetésre, miért is a majorokban termesztette. 1795-ben annyira el volt terjedve, hogy csupán a verchovinai kerületből kilenczedül bevett az uradalom 272 köblöt. Az 1796-ki árjegyzék szerint volt egy köböl burgonyának az ára 24 kr., 1798-ban pedig 12 kr., vékánkint 3 kr. Az 1846-ban beállott burgonya-betegség s az ötvenes években behozott fogyasztási adó e növény termesztésére csökkentőleg hatott, ugy, hogy ma megyénkben majdnem csak kizárólag élelemre termesztik. Most köblönkint 3—4 frton kél.

Tatárka és hajdina aránylag gyéren termesztetik. A felső vidékeken szokás, hogy az uj irtványokat, vagy égetéssel tisztitott, pihent, lejtős, cseprentős helyeket az oroszok hajdinával vetik be, mi által, állitásuk szerint, a föld javul s e növény ott dusan tenyészik.

A káposzta Vereczke, Polena, Szolyva körül, hol az égalj nedvesebb s a harmat nagyobb, kitünően diszlik, ugy szintén iszapos földeken szokott bőven teremni, máshol pedig csupán nedvesebb évszakban tenyésztetik haszonnal. Itt-ott külön káposztás kerteket, vékony részletü földekre osztott területeket tartanak e czélra. Savanyitott káposztát még a legszegényebb család is igyekszik télre készletben tartani. Száza piaczainkon 5—10 frt; Galicziából, Homonna és Kapos vidékéről is szállittatik be bőven. Hajdan a jobbágyok a káposztából is tartoztak kilenczedet adni; igy 1798. évben darabját egy fél krajczárral válták meg.

Paszuly (bab), tök, ugorka és paprika, a verchovinát kivéve, mindenütt bőven megterem. Zeller, petrezselyem, kelkáposzta, murok, hagyma, borsó s egyéb gumó- és gyöknövény megterem a havasok alatt is; fent Volócz, Szkotárszka s Hukliva körül igen buja növésü borsót láttam. Különben mindennemü zöldséggel piaczain-

kat Kapos vidéke igen jutányos áron látja el. A dinnye csak az alsóbb vidékeken érik meg tökéletesen; különben a nyir szekérszámra szállit be.

Dohányt most csak kertekben hatóságilag kimért szük területen saját használatára termeszt a gazda, minthogy megyénkben még 1856. évben szüntettetett meg az állam részére való termesztés. Egy 1756-ki rendelet szerint Beregmegyében egy forintnyi adó vettetett a dohányzókra „előre nem látható esélyek" czime alatti pénzalap gyarapitására. A hajdani szabad dohánytermesztés és élvezés álomként eltünt gyönyöreire az illetők most már csak sóhajtva emlékszenek vissza.

Komló, e különben biztos jövedelmet nyujtó növény, mely helyenkint vadon is tenyész s kertekben és udvarokban lugasul használtatik, tüzetesen most csupán Podheringen, hol serfőzde is van, mintegy két holdnyi területen termesztetik. Hajdan tenyésztése kiterjedtebb volt. Az 1682. évi urbér szerint tartozott a munkácsi uradalomhoz való 1474 jobbágy $^1/_8$ köböl komlót beszolgáltatni, mely ekként behordott mennyiség 184 köblöt tett. 1751-ben a serfőzők panaszkodtak, hogy a komló gyenge tartalmu; 1760-ban robotban szedetett az uradalom vadon termő komlót; 1773-ban pedig a munkácsi gazdasági udvar megetti téren alakitott komlókertet s e czélra szakértő vezetőt fogadott fel. 1814-ben a podheringi nagy kertekben ültetett komlót s oda Hukliváról szállittatott fenyürudakat. 1830-ban e kertek tágittattak.

Repcze Munkácstól kezdve a sik földön vettetik ugyan, de nem mindig a kivánt eredménynyel, a nedvességtől és fagytól gyakran sokat szenved; jó időszakban azonban dusan tenyészik, s a pesti piaczon biztos keletre talál.

Napraforgóval, miből olajat vernek, csupán a tengeriföldek széleit, valamint czirokval is, szokták beszegélyezni. Ez utóbbiból seprüket készitenek, mik 10—20 kron árultatnak.

Mákot szintén csak házi kertekben saját szükségre szokták termeszteni s az ezzel való kereskedés alig érdemel emlitést.

Kendert és lent hasonlóul csak szük mértékben háziszövet- és öltözékre termelnek, mi több, ugy látszik, hogy a gazdaság e különben jutalmazó ága a köznépnél hova-tovább hanyatlik. Kétségtelen, hogy a különféle jutányos pamutszövet, patyolat és karton olcsóságánál fogva az erős és kitartó vásznat háttérbe szoritja. Egy itteni készitményü házi kallótlan vászon rőfönkint (77 cm.) 20—30 kron árultatik. Az otthon ülő orosz pórok még

házilag gyártott vászonruhát viselnek; ellenben a városhoz közelebb esők, valamint a magyarok is, a finom gyolcsot kedvelik. Az előtt, különösen falu helyen, a ház diszeül, a fehér nép büszkeségeül szolgált a terebélyes szövőszék s őszi és téli hosszu estéken kedves időtöltést nyujtott a fonás s az azzal járt vig társas élet; ma e jó szokás mindinkább kiküszöböltetik. Ujabb időben az uradalom Alsó-Vereczke táján kezdi jó sikerrel terjeszteni a lenvetést. Ugyanis 1879-ben Günther Ágoston igazgató Rigából lenmagot hozatván, 1880-ban Alsó-Vereczkén 18 magyar holdon tett azzal kisérletet, mely jól sikerült, adván egy-egy hold 2·50 métermázsa kidolgozott lent, melynek métermázsája 50 frton adatott el. A lenszálak méternél hosszabbak, s a fonal arany-sárgás szine miatt kedveltetik. A termelést fokonkint száz holdig akarja felvinni, mi kétségtelenül nyereségesen biztos jövedelmet szolgáltatna.

Répa, minthogy Beregmegyében czukorgyár még nincsen, csupán marhatakarmányul termesztetik s mindenütt jó eredménynyel. 1868. évben a munkácsi uradalom tisztsége a megyében termett répa czukortartalmát megtudni óhajtván, különböző helyeken termett középnagyságu répát küldött elemzés végett a bécsi cs. k. müegyetem vegyészi intézetébe, hol a következő eredményt állapitották meg:

A nagylucskai Pole nevü dülőből trágyázott helyi répának cukortartalma	11·3,	nem trágyázott helyinek	13·8%
A „ Laza „ „ „ „ „ „	10·8	„ „ „	10·9
A munkácsi Dubrova „ „ „ „ „ „	11·9	„ „ „	11·3
A „ Nagyrét „ „ „ „ „ „	17·5	„ „ „	11·9
A domboki Őrinke „ „ „ „ „ „	9·7	„ „ „	9·4
A kerepeczi tagból	10·3	„ „ „	—

E szerint az itteni répának czukortartalma dusnak s czukorgyártásra teljesen alkalmasnak találtatott.

Bérletek.

A nagyobb birtokosok csak a közelebb mult idő óta kezdik egész birtokaikat vagy azok egyes részeit bérbeadni; az Amerikában és Angol honban divó farm-rendszer még itt teljesen ismeretlen intézmény. A munkácsi uradalom 1867-ben tizennégy majort bérelt ki részint gazdatiszteinek, részint idegeneknek. A bérleti idő 9—12 évben állapittatott meg. A tisztek az udvarokkal együtt az illető felszerelést is átvették évenkinti törlesztés mellett. Az ekkép kibérelt rafajnai major állott: 11 hold belsőség, 1 hold kert, 298²/₈h. szántó, 93⁷/₈ h. rét, 151¹/₈ h. legelő és 60 hold cseprentésből; ezért fizetett Petz Elek évenkint a haszonbérlő tiszti illetményének beszámitásán felül 800 frtot. Az 1877—1889-ki időközben pedig fizet az uj bérlő Kroó József 1400 frtot. A polenai majorhoz tartozott: 5 hold belsőség, 328 h. szántó, 7¹/₂ h. kert, 519 h. rét és hegyi kaszáló és 534 h. legelő, s azért Rik Vilmos fizetett 600 frtot. A volóczi major állott: 13 h. belsőség, 306 h. szántóföld, 10 h. kert, 493 hold rét és hegyi kaszáló, 304 h. legelő és 924 h. cseprentésből; ezért fizetett Pap Samu bérlő 800 frtnyi évi bért. A gorondi majorért, mely 9 h. belsőség, 710⁴/₈ h. szántó, 1¹/₂ h. kert, 160²/₈ h. rét és 284⁵/₈ h. legelőből áll, 1874-ig fizetett Horváth Károly, országos képviselőnk, 1700 frtot, azontul 1881-ig 2000 frt. A gáti major terjedelme: 14 h. belsőség, 283³/₁₆ h. szántó, 1¹/₄ h. kert, 297¹¹/₁₆ h. rét és 67⁸/₁₆ h. legelő, miért 3200 frt fizettetett. A podheringi és bukovinkai major áll: 9 h. belsőség, 369⁴/₈ h. szántó, 8 h. kert, 131 h. rét és 521 h. legelőből és évi bére 2883 frt. A sztrabicsói majorhoz tartozó 10¹/₁₆ h. belsőségeiért, 268⁶/₈ h. szántó, 4⁴/₈ h. kert, 184²/₈ h. rét és 50⁴/₈ h. legelőért fizettek Eisler Josiás és fiai az 1873—1879-ki időközben évi bérül 1500 frtot. A fogarasi és sztánfalvi majorok együttesen állanak 22²/₈ h. belsőség, 502⁵/₈ h. szántó, 7 h. kert, 231⁷/₈ h. rét, 782¹/₈ h. legelő és 30 hold cseprentésből, s ezért fizettetett 1200 frt. A dragabartfalvi majorbeli 24 h. belsőség, 651 h. szántó, 6 hold kert, 549¹/₈ h. rét és kaszáló, 170 h. legelő és 1002 h. cseprentés évi bére 2871 frt sat. A béren felül kötelesek a haszonbérlők az uradalomnál szokásos 3% százalékot a tiszti nyugdij-alapra fizetni, az épületek biztositását eszközölni s a közterheket és adókat viselni.

A sztánfalvi uradalmi földekért fizetett évi bérül 1877—79-iki években Kopik Endre ottani g. kath. lelkész 600 frtot; A Ke-

rek-dombért Kroó Szender 1878—1882. 700 frtot; a bukovinkai majorért a felső-schönborni község 1876—1881-ben 450 frtot; a felső-hraboniczai majorért Zeiger és Nuszbaum 1874-től 675 frtot s az ottani üveggyárért külön 600 frtot; Garger Győző fizet az iványii, szerencsfalvi és puznyákfalvai majorokért az 1879—1885. időre évenkint 2800, 1885-tön tul 1891-ig 3000 frtot.

A kiskoru Buday Lázár balazséri, nagybégányi és beregszászi határok összeszegelésénél egyesitett birtokáért, mely áll ezer holdból s Balazséron a szükséges épületekkel, fizetett a haszonbérlő évenkint 5 ezer frtot.

Pásztélyi János dédai 200 holdnyi birtokát 1870. előbb 1200, később a rosz évek bekövetkeztével 800 frtért bérelték.

A városban egyes holdat 5—10 frtért egy vagy több évre szokták bérbe adni.

Az 1870. évi összeirás szerint megyénkben 731 haszonbérlő találtatott.

6. Legelő és marhatenyésztés.

Az őstermeléshez tartozik leginkább a marhatenyésztéssel szoros összefüggésben levő legelő használata. Hogy Beregmegye területe már hajdan határtalan legelőül szolgált, melyen a nomád életet élő pásztorok szabadon barangoltak s marháikkal egyik helyről a másikra költöztek: a hagyomány s irott adatok is igazolják. Őseink, midőn ezer év előtt beköltöztek, tömérdek marhát hoztak ide be magokkal. Névtelen jegyző (XII. fej.) szerint: Gácsország vezére a magyar sereg barmait eleséggel és más szükségesekkel megterhelé s a kievi vezér maga ezer ökröt adott nekik teher hordani. S minthogy Szalán Árpád kivánságához képest ennek két kulacs vizen kivül Alpár homokjának java füvéből egy nyalábot küldött ajándékul: ebből is kitünik, hogy a magyarok mily jelentőséget tulajdonitottak a legelőnek, annál inkább, mert lovas nemzet lévén, a ló és szarvasmarhára különös gondot forditottak. I. István törvénye (7. fej.) emliti, hogy ki vasárnap ökörrel vagy lóval dolgozott, az annak elvesztésével bünhödött; ki leányt szülei beleegyezése nélkül elrabolt, 10 tinót, vagy a szegényebb 5 ökröt, a gyujtogató a kártéritésen felül pedig 16 tinót tartozott adni; ki idegen udvarba rontott, az 10, ki pedig katonáit küldé ki e végből, 100 tinóval róvhatta csak le bünét. (Corp. Jur. I. 130. lap.). Mi több, a tolvaj első lopásaért orrát 5 tinóval, orrát vesztett tolvaj pedig másodizbeni orozásaért füleit szintén 5 tinóval válthatta meg. (U. o.) Mindezen, a kort jellemző adatok arra mutatnak, hogy a marha különösen becses czikkül tekintetett s a pénzzel egyenértékünek tartatott.

A hajdani virágzó állattenyésztésre mutat I. Bélának az egri

egyház részére tett s IV. Béla által 1261. évben megerősitett adománya, mely a beregi erdőbeni legelőre vonatkozik, valamint az 1247. évben a beregszásziak részére adott kiváltságának 6. pontja, mely szerint megengedtetett nekik, hogy a Bereg nevü erdőben marháikat egy napi járó területen legeltethessék. 1353. Erzsébet királyné szintén védeti a beregszásziakat a legelő használatában.

A megye éjszak-keleti részén elterülő magaslatok, a havasok hosszu tömbjei s a dél és nyugat felé lenyuló középhegyek mindmegannyi jó legelőül szolgálnak, melyeket már hajdan is ilyenekül használtak. Az 1463-dik évben Dolhai Ambrus javára bejáratván a Borsva név alatt ismeretes havas s annak nyulványai: ez okmányban a legelők többször emlittetnek.

Megyénkben, fenmaradt adatok szerint, már a XVI. században, 2—3 fordulóban használták a helységek határaikat azon czélból, hogy igy a földek egy része mindig legelőül szolgáljon; sőt elegendő legelőről gondoskodni, a földesur feladata volt.

Mily jutányos volt hajdan a bérelt legelő használata, mutatja többi közt, az 1649-ki munkácsi uradalmi urbér, hol a 93. lapon e tétel fordul elő: „A felső vidékben levő havasokra idegen urak jobbágyai valamikor eoreg lábas marhákat felhajtanak, akárminemüek legyenek, mindeniktől tartozik minden ember 3—3 pénzt fizetni. Juhokból pedig az olyan extraneusok minden ember 1—1 berbeczet avagy kost és egy-egy sajtot tartozik adni, ha penigh szinte az havasra fel nem hajtaná is marháját, hanem csak házánál tartja, mindazáltal ugyan az várhoz való határon jártatja és legelteti, az feljebb specificált usus szerint, minden lábas marhától tartozik az rendelt pénzt megadni. Annak fölötte ha más idegen jobbágy kecskéjének, juhjának télben az erdőt vágja (a rügy-legeltetés értetik) és azokat az erdőn tartja, hasonlóképen minden kecskétől és juhtól egy polturát tartozik adni minden ember, exceptis jobbagionibus ad arcem pertinentibus, kik sem nyárban, sem télben nem adnak, mivel Stronga exigáltatik rajtok."

Az 1704. évi urbérben pedig az áll, hogy az idegen urak vagy jobbágyok a havasra felhajtott öreg lábas marhától (ökör, tehén, ló) 8 pénzt, a juh- és kecskenyájtól egy darabot tartoztak adni.

1634-ben szokásban volt, hogy a havasokra felhajtott idegen juhok minden 25 darabja után egyet, 25 bárány vagy meddőből szintén egyet tartoztak az illetők a földesurnak adni; de mivel e miatt a marhahajtás s igy a havasi haszon is elmarad: 1645-ben az előbb emlitett csekély dijazás hozatott be.

A régi okmányokban gyakran van arról szó, hogy a községek legelőbér fejében barmot tartoznak adni; így Szilágyi Erzsébet, Mátyás király anyja, 1466. kelt iratában meghagyja a munkácsi tiszteknek, hogy a kiváltságolt krajnaiaktól az addig gyakorlatban volt 12 juh helyett csak hatot vegyenek, vágó marhát pedig csak akkor, ha ő maga jön ide, vagy uj várnagy a várba. Hollós János 1493-ban pedig még pótlólag meghagyta: hogy az örökösök nélkül elhalt krajnai lakosoktól a várnagy csupán egyharmad fűre járó tulkot, melynek szarvára már kötél tehető, vegyen el a maga számára.

A 16—17. századokban rendesen ölszámra mérték a szénát. Igy az említett 1649-ki urbérben előfordul, hogy a beregujfalvi kerek Egrigy nevü rét 11—12 öl szénát terem, a rákosi 55 ölet.

Tököly Imre az 1684. évi gazdasági utasításában meghagyta, hogy uradalmában a rétek tisztittassanak s az alkalmas kaszálók gyümölcsfákkal ültettessenek be, megjegyezvén, hogy ez hajdan is már szokásban volt, de elhanyagoltatott. Ez időben megtörtént néha az is, hogy a pénzben megszorult földesurak, zálogba vetették jobbágyaiknak egyes erdeit. Igy az 1649-ki urbérben ez áll a nagylucskaiakra nézve: „Mint referálják, az Alsó-Haracsina nevü erdőt Eszterházi Miklós engette vala bizonyos summa pénzben, hogy annak termése esztendőnkint az ő marhájok számára legyen; mindazonáltal egyébiránt ne fogyaszszák.“ A Hát-erdőbeni legeltetés szintén ily módon jött Rákóczy Györgytől a krajnaiak zálogbirtokába, melyet azután később a gróf Schönborn család visszaváltott.

Akkor némely helység bizonyos mennyiségü szénát is tartozott szolgálmányul adni a földesurnak, mi akó-szénának mondatott (1649. urb.). A marhát, csikókat és juhokat pedig telelésre ki szokták volt a jobbágyság közt osztani. Igy a XVII. században a juhokat Bubuliska, Viznicze, a Krajna és felső vidékre adták, a szarvasmarhát pedig Lucska, Bartháza és Kajdanó vidékeire; s e szolgálmány felelősséggel járt, mert a jobbágy minden elhullt juhtól 2 és báránytól 1 frtot tartozott befizetni, mi, az irat szerint: „Summa injuriának“ láttatott lenni a jószágnak (azaz jobbágyságnak).

A Hukliva és Szolyva közt elterülő „Polonina“ néven ismert havasok kitünő legelőt nyujtanak, melyeken a barom rövid idő alatt meghizik, miért is a tavaszi munka bevégeztével a megyei földrészek messze vidékekről ide hajtják jármos ökreiket is. A legeltetés ideje itt juniustól septemberig tart s a tápláló, buja, virágos, füszeres és harmatos fűvel bőven ellátott roppant terület legalább 20

ezer juhnak és 3000 szarvasmarhának elegendő legelőt nyujt. A havasokon itt-ott jó vizforrások is csergedeznek, mi a legelésző marhának s az őrző embereknek nagy előnyére szolgál. Hátrányára vannak azonban a koronkint dühöngő nagy szél-viharok, melyek gyakran veszélyesen szétriasztják a csordákat s az alantabb fekvő erdőségbe menekülni késztetik; továbbá a sürü ködök, melyek sokszor két lépésnyire sem engedik a kilátást, s azt eredményezik, hogy a havasok tömkelegében a járlasabb vidéki ember is irányt vesztve több napig kétségbeesetten tévelyeg; néha még a medvék és farkasok is ellátogatnak. de ezeket az éber őrök távol tarthatják.

A havasok legelőit most többnyire átlagosan kibérelteti az uradalom évenkinti 4—5 ezer forintért. 1781. év táján fizettek azok, kik marháikat ide felhajtották, egy szarvasmarhától 6—7 s a juhtól egy krajczárt. Most egy ökör vagy két juhtól 2 forintnyi dijt is szed a bérlő. Az egyes falka ökörnél vagy juhnyájnál a rendes pásztoron kivül a környékbeli falukból egy-egy gazda is őrködik, kit társai ez unalmas foglalkozásban hetenkint felváltanak.

Az uradalom s egyéb nagyobb földbirtokosok különben nyári legelőül az erdőterületeket is szokták évente kibérelni.

Van pedig megyénkben a földsorozati munkálat szerint 84.663 hold rét s igy ez viszonyitva az összes területhez, annak 13·07% százalékát képezi; a legelők összege 64.554 hold s igy az összes terület 9·96% része; összesen 149,217 hold, vagyis a terület 23·03% része; s e tekintetben megyénk a 34-dik sorrendet foglalja el az országban.

A pénzügyi igazgatóságtól átvett adatok szerint találtatik a megyében rét I-ső osztályu 29,657 hold 1585°, II. osztályu 42,759 h. 977°, III. osz. 12,380 h. 904°, összesen 84,798 hold 266°. — Ellenben legelő van: I. osztályu 47,784 hold 771°, II. osztályu 16,744 h. 1035°, III. osztályu semmi, összesen 64,529 hold 206 öl.

Sajátságos, hogy azon maiglan divatozó szokás, hogy a fuvarosok utközben lovaikat legeltetni elengedik, a mult században jövedelemforrásul használtatott fel; a közemberek Mihálynapig 1½ krnyi legelődijt tartozván minden egyes szekér után fizetni. 1798-ban azt is elhatározta a munkácsi uradalom, hogy a galicziai nemesek e dij-fizetéstől felmentessenek azon esetre, ha viszont a magyar nemesek is az ő határukon legelődij-mentességet élvezendnek. Kétségtelenül az akkori rosz utak miatti nehézkes közlekedés volt oka e szokásnak.

Marha-állomány.

Arról, hogy koronkint mily állapotban találtatott a marha-állomány, adatok hiányában biztos kimutatással nem szolgálhatunk.* E tekintetben a földesuri jobbágyokra vonatkozó feljegyzések csak részletes adatokat nyujtanak. Igy az 1649-ki urbér szerint találtatott a munkácsi uradalomhoz tartozott 4 városban és 142 helységben a jobbágyok kezén összesen 1256 ló, 6731 ökör, 1978 tinó 6044 tehén, 7151 juh és 14,043 sertés. Nehány évtized mulva e létszám majdnem egytizedre olvadt le, minthogy a folytonosan dult háboruk következtében a lakosság és jobbágyság tetemesen megfogyott, mint azt különösen az 1691. és 1704-diki urbéri összeirások igazolják. Igy az 1691. évben a szentmiklósi uradalomhoz tartozott 37 helységben nem találtatott több, mint 58 ló, 114 ökör, 175 tehén, 352 juh és 42 sertés; mi ugyan nagy elszegényedésre mutat, azonban természetes következése a háborus időszaknak, midőn több azelőtt népes és virágzó helység, azon évi feljegyzés szerint, teljesen elpusztult; igy név szerint Hrabonicza, Ökörmező, Almamező sat.

A béke beálltával a jólét és igy a vagyonosodás ismét emelkedett, a nép kedvelt ősi helyére visszaszállt s ujult erővel fogott gazgasági foglalkozásához.

A marhaállomány rendszeres összeirása 1857. okt. 31-én eszközöltetvén, ez alkalommal találtatott Beregmegyében összesen 69 csődör, 3854 kancza, 4491 herélt ló és 1682 csikó, összesen 10,096 ló; 11 öszvér, 273 bika, 25,144 tehén, 20,546 ökör és 32,396 borju és tinó, összesen 78,359 szarvasmarha; 63 szamár, 21,564 juh, 1800 kecske és 40,657 sertés.

E létszám 1870. évig ismét tetemesen emelkedett, nevezetesen az akkori közigazgatási összeirás szerint találtatott nehéz csődör 6, könnyü 135, összesen 141; kancza nehéz 81, könnyü 4682, összesen 4709; herélt nehéz 144, könnyü 5422, összesen 5566; csikó a betöltött 3 évig 2330, összesen 12,746 ló; öszvér 34, szamár 101.

Szarvasmarhából pedig: magyar bika 217, m. tehén 18,962, m. ökör 18,100, m. borju 3 évig 25,479; svajczi bika 80, csira riska tehén 8746, ökör 5903, ily borju 3 évig 10,934, bivaly 227, összesen szarvasmarha: 88,648.

Juh 64,824, kecske 4986, sertès 50,387.

E szerint esik Beregmegyében 1 □mfre 1365 darab szarvas-

marha, 16 196 s e tekintetben az az 58. pont képezi; juh 1000, a 72. sorozattal és 777 darab sertés, 33. sorozatban. Ha azonban az összes marhaállományt szarvasmarhára átszámitjuk akkép, hogy egy szarvasmarha egy lóval, 3 szamárral, vagy négy sertéssel, tiz birkával vagy 12 kecskével arányosittatik, ekkor esik 1 □ mfdre 1855 darab, s igy megyénk az ország 42. sorszámát foglalja el Arad- és Szatmármegyék közt, mi nem a legkedvezőtlenebb viszony.

Az 1880. december 31-kén eszközölt hatósági összeirás alkalmával találtatott Beregmegyében összesen a magyar faju, vagyis fehér és szürke tenyészmarhából: bika 244, tehén 13,215. növendékmarha 15,473, jármos ökör 10,293, és bivaly 178; a szines svaiczi, csira és tarka tenyészmarhából: bika 74, tehén 8571, növendék marha 8204, jármos ökör 4391 és hizó marha 1115, összesen 61.758 darab — Magyar vagy erdélyi j u h (racka) 8947 és nemesitett faju juh és bika 15,698, kecske 2179 darab.

Minthogy pedig az 1870-dik évi összeirás alkalmával megyénkben összesen 88,648 darab szarvasmarha találtatott; ebből világosan kitünik, hogy e téren is tetemesen elszegényedtünk, lévén most összesen 26,890 darab szarvasmarhával kevesebb, mint tiz év előtt; nevezetesen kevesbedett a tehenek száma 5922, a növendékmarháé 12,736 a jármos ökröké 9319 s a bivalyoké 49-czel; mig a juhok mennyisége, mely most 24,645, az 1870-diki 64,824 darabból állott létszámhoz képest 40,179-czel csökkent, mi több még a kecskék is majd $^{3}/_{5}$-del megkevesbedtek.

Szarvasmarha.

A háztartáshoz oly nélkülözhetetlenül szükséges szarvasmarha-tenyésztésre megyénkben különös figyelem nem fordittatik, ugy szólván e téren a haladás jelentéktelen. Az alsó tájakon, különösen a Tisza körül, a czimeres, nagy, szürke ökröket kedvelik, ellenben a felső vidéken, különösen az ugynevezett verchovinán, a kis termetü csopák-kal is megelégszenek. Ez utóbbiak azért, mert gyakran már másféléves korukban igába fogatnak, többnyire oly elsatnyultak, vézna, apró, gyenge termetüek, hogy az idegen szemlélőt sajnálkozásra gerjesztik, miért is nehezebb munkára kevéssé alkalmasak s szántásnál is négyesben vagy éppen hatosban használtatnak. Egy erős pár ökör ára most 220—250 forint, a csopáknak 60—80 frt.

A jobbmódu városi és értelmesebb vidéki gazdák a fél svajczi tehene ket, az alsóbb vidéken a nagytestü, szürke magyar s a hegyek közt leginkább a kicsided, riska teheneket szokták használni. E század elején a munkácsi uradalom Alsó-Vereczkén svajczi tehenészetet hozott be, melylyel azonban nehány év mulva felhagyott; eredménye annyi volt, hogy a faj Munkács táján némileg elterjedett.

Gazdáink a teheneket télen rendesen istállóban, ellenben nyaronta nappal kün a közlegelőn szokván tartani, ezért nemcsak a déli fejés, hanem a trágya is veszendőbe megy. Általában minden gazda nem kis sulyt helyez abba, hogy háza tehén nélkül ne legyen; az nagyon szegénynek tartatik, kinek tehenkéje sincs s éppen azért szükség esetében is nagy gonddal ápolja s kész háza fedelétől inkább megválni, mint tehenét éhen veszni hagyni. A nagyobb községek meg arra rátartók, ha köz-bikát tarthatnak, melynek a határban barangolnia is szabad.

Marhahizlalással csupán a tehetősebb birtokosok és szeszgyárosok foglikoznak, a kisebb vállalkozók a vett marhát nyár kezdotén a haavasra felhajtják s őszkor jó nyereséggel eladják. A tehén leginkább a naponkénti tejéért becsültetik; sajtkészités egyáltalában még nincs szokásban; jóllehet a munkácsi uradalom jó-eredménynyel Munkácson ezt is megkisérlé, a tehén-turó és vaj pedig csak helyi kereskedelmi cikkekül szolgálnak; e tekintetben a vidéki gazdanők Munkácson és Beregszászon biztos vevőkre találnak. Egy font (56 kgr.) turó 20—30 kr., a tej itczéje (literje) ellenben 4—12 kr. az időhöz képest. Egy jól kifejlett magyar tehen ára 40—60 frt, egy riskáé 20—40 és 2—3 hetes vágó borjué 5—6 frt. A tehén naponkint minősége szerint 4—16 itcze tejet ad. —

A XVII. században sem fordithattak nagy gondot a tehenészetre; 1684-ben a munkácsi uradalomban a majorosné egy fejős tehenétől 20 itcze vajat tartozott évenkint beadni, azon felül 12 font veslingturót, vagy e helyett két 25 itczés vanna turót s a fris tehénturóért külön 2 frtot készpénzben. (Tököly gazd. utasit.).

1748-ban elkelt egy pár hizott ökör 50 vonás forinton. 1767-ben vett az uradalom hét darab m o l d v a i tenyésztehenet és egy bikát. E jegyzék virágzónak mondja a munkácsi uradalmi tehenészetet azon időben, s ezt és a sajtkészitést az igazgatóság még nagyobb fokra kivánta emeltetni; ellenben a beregszászit, mint kevéssé jövedelmező tehenészetet már 1769-ben beszüntette. 1771-

ben Rottenthal nevü „cs. k. hizott ökör kereskedési biztos“ szerződést kötött itt hizott marhára, mely a bécsi cs. k. husszállitó igazgatósághoz volt küldendő. 1772-évben az uradalom Beregszász vidékén a kecsketartást megszüntetvén, e helyett nagy faju tinóés üsző-állományt hozott be. 1774-ben az uradalom a marhahizlalást nagyban folytatta. 1795-ben kelt egy hizott ökör 54 fton. 1797-ben az uradalom nagyobb hasznot óhajtván, A.-Vereczkén a juhok helyett szarvasmarhát teleltetett. Ekkor a munkácsi svajczi tehenészet még 40 darabból állott (urad. levéltár.)

1832. évben hozatott az uradalom jeles faju bivalyokat tenyésztésre, ez azonban nem sokára megszüntettetett s igy most e rut állatok csak szórványosan csekély számmal tartatnak még nagyobb uradalmakban tejelés végett.

E tájon a gyakoribb marha-betegségek közé tartoznak a köröm- és száj-betegségek, a lèp- és tüdővèsz, vérvizelés, tályog és vérbőség. A ragályos vészek, milyen a keleti marhavész, a lépfene, a százrétü paczal sorvadása s az 1850. és 1854. évben dühöngött tüdővész a szigoruan alkalmazott rendszabályok és óvintézkedések folytán rendesen csakhamar megszünnek.

Jelenleg agy font (56 dekagramm) friss vaj 40—50 krért árultatik; 1746-ban eladott az uradalom ilyenből egy fontot 12 és az olvasztottból 15 krajczáron.

Nem lesz érdektelen e helyen a házi állatok főbb termelvényeit s azok értékét felsorolni: 27,753 tehén után 300 fejési napot s minden tehénre 4 itczét (= $2._{83}$ liter) számitva s 1200 itczét 15 akóra (=849 liter) véve tesz a nyert tejmennyiség 416,295 akót (= 235,577 hektoliter), ezt 2 frt 40 krral számitva èrtéke 999,108 forint.

Minthogy a marhákból, nevezetesen a tehenekből $^1/_{51}$ s a bikák és ökrökből $^1/_{50}$ rész szokott levágás alá kerülni, igy évenként 5500 tehén és 12,183 ökör és bikának hus- és faggyutermelvénye tenne 53,199 vámmázsát (= 2.659,950 kilogr.), egy ily vámmázsát 18 frttal számitva, tesz ennek értéke 957,582 forintot. A vágás alá kerülő 18,783 darab borju sulya 10,067 vámmázsa (503,350 kgr.), ez szintén 18 frttal számitva tesz 181,206 frtot.

Vágás alá kerül továbbá 17,452 darab juh, ennek 4101 vámmázsa sulya 14 frttal számitva tesz 57,414 frtot; a levágott 25,193 darab sertés szalonna és háj sulya 15,871 vm. (= 793,550 kgr.) 36 frttal és 15,493 vm. (= 774,650 kilogramm) husa 24 frttal számitva összes értéke 943,188 frt.

A szarvasmarhák (tehén, bika, ökör), 17,753 darab, bőrét 8 frtjával számitva tesz 141,864 frtot; a borju, juh és kecskék, 36,235 darab, bőre pedig 1 frtjával számitva 36,235 frtnyi értéket képvisel. --

A nemesitett juhok gyapját 475 vmázsára (= 23,750 kgr.) s ezt 100 frtjával számitva, értéke 47,500 frtra; ellenben a közönséges juhoktól nyert 1374 vámmázsa (= 68,700 kgr.) gyapjut 60 frtjával véve 82,440 frtra tehető s igy a gyapju összes értéke tenne 129,940 frtot.

Ezen termelvények összes pénzértékéről esik a tejre 28.$_{98}$, a vágás alá kerülő nagy marhákra 27.$_{78}$, borjukra 5.$_{25}$, juhokra és kecskékre 1.$_{66}$ sertésre 27.$_{36}$, nyers bőrökre 5.$_{16}$ s a gyapjura 3. 77 %

Az évenkint termelt tejből esik megyénkben fejenkint 209 itcze, (= 147.$_{84}$ liter,) a hus és szalonnából 62 font (= 31.$_{0}$ kgr.,) a házi állatból származó összes termelvények pénzértékéből pedig 21 frt 64 kr minden egyes lakosra.

Álljanak itt végre a megyénkben 1870-től 1876-ig divott árai a hus, szalonna és takarmánynak, értéköket krajczárokban kifejezve:

Év	Beregszász. marha-hus,	sertés-hus,	szalonna,	széna,	szalma.	Munkács. Marha-hus,	sertés-hus,	szalonna,	széna,	szalma.
1870.	17	25	40	199	55	17	23	36	150	58
1871.	18	28	43	168	63	18	25	40	160	76
1872.	19	33	49	198	67	19	28	44	145	77
1873.	19	32	45	188	66	20	28	40	125	78
1874.	18	37	50	141	65	18	30	45	122	76
1875.	18	35	49	155	65	18	29	47	150	85
1876.	21	34	56	211	80	22	33	52	136	71
1872—76-ki átlaga:	19	34	49	178	68	19	29	46	135	77

*

A megyében gróf Schönborn Ervin uradalma folytatván jelenleg a legkitünőbb szarvasmarha-tenyésztést, nem lesz érdektelen erről egyetmást elmondani, annálinkább, mert az üzemigazgatóság*) meg van arról győződve, miszerint a nagy kiterjedésü

*) Günther A. L. üzemi igazgató jelentése az urad. szarvasmarha-tenyésztésről 1881.

uradalom különböző helyrajzi fekvése s talaj és égalji viszonyai olyanok, minők igénylik, hogy itt inkább a marha-tenyésztésre, mint a belterjes szemes gabonatermesztésre fektettessék a fősuly. A szarvas-marha rendszeres tenyésztése ez okon itt csupán 1875. vette kezdetét, azzal, hogy az uradalom gróf Festetich keszthelyi nyájából vett egy magyar gulyát s Biharmegyében magyar faju teheneket, valamint Bajorországban allgaui és montanovi faju 34 tehenet, 43 borjas üszőt és 3 bikát, miknek darabja átlag 200 frtba került; de szerzett más különböző származásu tarka marhát is, közte pinzgauit is. E fajok egy az Albrecht főherceg nyájából származott félvér Shorthorn-bikával keresztezteitek, melyhez később egy másik a morvaországi Keltschaui nyájból származott telivér Shorthorn-bika szereztetett. A magyar gulya felállitásának s megkisérlett keresztezésének célja volt saját használatra való jármos ökrök tenyésztése; e fajnak a Shorthorn bikával való keresztezése azonban meg nem felelt a kisérletnek s várakozásnak, mert ily állatok testalkata silány maradt, annyira, hogy a tisztavérü magyar állatok azokat messze tulhaladták, igen roszul hiztak s igen szilajokká váltak; s minthogy a magyar tehenektől s allgaui bikáktól származott tehenek fejési minőségben sem mutattak jó eredményt, a keresztezés végkép felhagyatott s e célra eredeti pinzgauiak alkalmaztattak. A magyar gulya szigoruan elkülönittetett s csak a legjobb tenyészállatok hagyattak meg. E szerint jelenleg következő csirászatok tartatnak:

1. A tiszta magyar gulya tenyésznövendékek nenevelésére. Ökrök csak mellékesen a be nem való bikákból idomittatnak.

2. Fej-marha-csirászatok, egyszersmind pepineriák tenyésznövendékek előállitására, és pedig: a) allgaui, b) a berni csirászat s c) pinzgaui fajokból; a kiselejtezett himek hizlalásra használtatván.

3. A hus-faj: keverék allgaui és berni, allgaui és Shorthorn, Shorthorn és pinzgaui fajokból.

Minthogy pedig a bivaly silány takarmánynyal és legelővel is beéri, a szernyei mocsáros terület füterményének értékesitése végett bivalyok is tartatnak, melyeknek tápdus tejök leginkább Beregszászban árusittatik el; megjegyeztetvén, hogy mig a bivalyok a mocsáros téreken, addig a jó sikföldön a berni és félvér angol s az előhegyi és hegyes vidékeken az allgaui és pinzgaui faj talál kedvelt elhelyezést.

A táplálást illetőleg szokásban van, hogy a növendék-marha egy éves koráig belterjesen tápláltatik; — a többi marha május hó közepén hegyi legelőre hajtatik, augusztus közepén lejebb vonul és septemberben a lekaszált völgyi réteken és lóheréseken tartatik. A téli istállózás beálltával szálas takarmányra fogatik, melyhez répa s a szükséghez képest durva korpa és olajpogácsa kevertetik. A magyar üsző csak három éves korában, ellenben a nyugoti faju már $1^1/_2$ éves korában bocsáttatik bika alá.

Az ötven tehenből álló allgaui nyájnak tejelő képességéről öt évi pontos feljegyzések tanuskodnak, e szerint, öt évi átlagot véve, egy tehén 1800 litert ad, levén olyan is, mely átlag évenkint 1000-től 2692, sőt 3000 ezer liter tejet is adott. A fejési időszak a megvásárlott állatoknál átlag 263 s az itt nevelteknél 279 napra tehető.

A szaporulatból átlag 91% felnöveltetik, 6% mint a tenyésztésre nem alkalmas levágatik és 3% elvész vagy mint borju kés alá kerül. A szopási idő 76—85 nap közt változik s annyi tapasztaltatott, hogy az itt nevelt állatok sulyban inkább gyarapodnak, mint a vétel utján szerzettek borjai; így mig a vásárlottak bikaborjának sulya a születésnél 27—50 kgm. s az elválasztásnál 85-160, s így a naponkinti gyarapodás 0·55 — 1·75 kgm., addig az itthoni nevelteknél az élősuly a születésnél 31—46, az elválasztásnál 95—150 s így a gyarapodás naponkint 0·71—0·95 kgram. Az üszőborju átlagos élősulya születésnél 36·36, az elválasztásnál 111·2 s így gyarapodása napokint 0·92 s egészben 74·9, ellenben az itt nevekedett nyájnál az üszőborju élősulya átlag a születésnél 33·1, az elválasztásnál 109·5 s így naponkinti gyarapodása 0.97 s egészen 76·4 kilogramm. A vásárolt tenyésztehenek sulya 350—500 kgm. közt változott; a növendék-marhának átlagos élősulya pedig a következő:

		bika,	tinó,	üsző.
1	éves	340	340	250
2	„	400	380	320
3	„	450	435	400
4	„	—	441	450 kgramm.

Az allgaui 3 éves tinók 3—4 havi hizlalás után 510 és a 4 évesek 600 kgrammot nyomnak, s így naponkint 1·16 illetőleg 1·23 kgrammnyi gyarapodást nyernek.

A magyar törzsgulyabeli a születéskor 26·5 kgram. és 150 napi szoptatás után 149 kgm., tehát naponkinti gyarapo-

dása 0·81 kgm. Az üszők átlagos sulya születéskor 24·8 kgm. és 150 napi szoptatás után 140, naponkénti gyarapodása tehát 0·74 kgm. Kár, hogy a szaporulat legfeljebb 50%-nyi s a szoptatás ideje alatti halandóság 7%-nyi; ennek legfőbb oka az állatok vad, szilaj és ideges természetében keresendő.

E magyar faju állatok élősulya átlagban következő: 1 éves 230, 2 éves 300, 3 éves 350, 4 éves 380, 5 éves 400 és 6 éves 420 kgm. A négy és öt éves tulkok 3—4 havi hizlalás után darabonkint 107—110 kgm., tehát naponkint 0.80—0·91 kgm. sulygyarapodást mutatnak; a hizlalás végén sulyuk 408—830 kilogramm.

A pinzgaui és allgaui fajnak shorthorn bikával való keresztezéséből eredő növendékek a hizlalásra legalkalmasabbak; ellenben a berni fajnál a tejelési eredmény 20%-tel kedvezőbb, mint a legjobb allgaui teheneknél. A berni törzs nyáj 1879-ben vétetett Galicziában az Ostasevsky Teofil-féle hires tenyészdéből. A berni bikák a születéskor 45·3 s az elválasztáskor 92 napi szoptatás után 148 kgrmot nyomván, e szerint naponkénti gyarapodásuk 1·10 kgm; ellenben az üszők élősulya a születéskor 33·6 s az elválasztáskor 128 kgm s igy sulygyarapodásuk 120 napi szoptatás után 94·4 kgrm., vagyis naponkint 0·78 kgrm. E nyájnál egy Siementhali eredetü telivér berni tenyészbika használtatik.

Jelentőségteljesnek tartatik a felvidéki apró és kis alkatu szarvasmarhának az allgaui vérrel való javitása; ily ivadék az uradalomnál már is figyelmet keltett.

Az 1881. május havi budapesti szarvasmarha kiállitásra küldött a munkácsi uradalom 4 magyar, 6 allgaui, 4 berni, 8 Shorthorn-félvérü és 2 allgaui-magyar szarvasmarhát, melyek közül tiz-tiz aranyból álló 3 jutalmat nyert 1 magyar s 1 berni bika és 1 allgaui tehén. A kiállitott magyar $2^{6}/_{12}$ és $1^{7}/_{12}$ éves bikák 400-400 frton, az $1^{4}/_{12}$ éves üszők 200, az allgaui $2^{2}/_{12}$ éves bikák 200—300, az üszők 250, a berni $1\,^{2}/_{12}$ éves bikák 200, $1^{6}/_{12}$ éves üszők 100—200 s a keresztezettek 150—350 frton keltek el.

L ó.

A magyar lovas nemzet lévén: a jó paripa nélkülözhetlen szükségletévé vált, annál inkább, mert hajdan, mikor az utak is még csal kezdetlegesek, gyakran járhatatlanok voltak, az utazás, more patric

leginkább lóháton gyakoroltatott, 1367-ben Bagama János és Császlóczy János pereltek Dédán 3 ló végett. melyeknek ára 12 frtban (28 garast egy frtra számitva) állapittatott meg. Azonban egy más azon évi okmány szerint Apáti Kopolcsi Gergely és Imre Petri Letőtől egy lovat elvevén, az 60 frtra becsültetett. (Lelesz Prot. A. I. 10. és 14. sz.)

A földesurak érdekében állott hajdan, hogy jobbágyaik jó, gyors lovakkal legyenek ellátva, mert közöttök sok lovas szabados volt, kik postajárással s más ily szolgálattal tartoztak. Igy Szilágyi Erzsébet, a munkácsi uradalom birtokosnője, 1466. meghagyta, hogy krajnai lovas jobbágyaitól azok lovait senki se foglalhassa le. 1649-ben özvegy Rákócy Györgyné birtoklata idejében a munkácsi uradalomban 67 lovas szabados találtatott és udvarában 2 ménesmester és 7 kocsis. Később Báthory Zsófia munkácsi udvarában volt, az 1672. összeirás szerint, a szabadosokon kivül, 6 lovász, és 2 kocsis. Azon évi urbérben a lótenyésztésre nézve Felső-Viznicénél ez jegyeztetett fel: „Ennek előtte gyermeklovakat (csikókat) magok abrakján és szénáján tartoztak teleltetni a kenézek; de mivel már most kegyelmes asszonyunk ő nagysága afféle lovakat ott nem teleltet rajtok, rendeltetett ez okért az előbbi urbariumban, hogy mindenik kenézség 2—2 köböl abrakot és 1—1 szekér szénát administráljon a várhoz efféle tartásra." Az 1682. évi munkácsi urbérben ez emlittetik: „Ez háboruságos idő előtt a ménesbeli gyermeklovakat is, melyek arra valók voltak, ki szokták volt fogdosni és ezen jószágbeli kenézekre kiosztani a végre, hogy ne csak teleltessék azokat, hanem, hogy meg is tanitsák és jó gondviselés alatt tartván, ismét akkor beadják, a mikor kivánják.

Thököly 1684. szintén nem kis gondot forditbatott a jó lótenyésztésre, mert azon évi gazdasági utasitásaiban igy fakad ki: „Ménesünkben megváltoznak szép faju gyermeklovaink még megbélyegzés előtt; már ujjal mutatott példa observáltatott ebben; ajándékkal, borozással megvesztegettetett az akkori tiszttel egyetértő, hamis hitben incunált ménespásztorunk, kik is cselekedetöknek jutalmával bélyegeztessenek.

Maga II. Rákóczy Ferencz is nagy kedvelője volt a lovaknak; emlékirataiban gyakran emlékszik munkácsi lovárdájáról, kedve telt, asztal után a paripák járatásában gyönyörködni, rendre hozatván őket ki. Gyakran még korán reggel nézte a lovak idomitását a munkácsi fehérház belső udvarában, a gyakorlatokat az ablakból szemlélvén. Lovászmestere Pogány Ádám Törökországból is hozott

számára paripákat, melyekben a fejedelem nem kevéssé gyönyörködött. (Rákóczi-tár I. 25.).

Mily olcsó volt egyébiránt ez időben a ló a jelenlegi árakhoz képest, kitünik Rákóczynak Munkácsról 1709. decz. 13-ról főlovászmestere Szentpály Bénihez intézett következő leveléből: „Isten áldja meg kendet, kedves kapitány uramat! Felettébb jó lóra levén szükségem, mihelyest ezen levelemet veszi, tüstént egy igen-igen jó lovat szerezzen, fejedelemnek valót, ha mindjárt hatvan vonás forintokat ad is kegyelmed érette és azon lovat mentül elébb hozza ki.“ (Szirmay, Ugocsa vm. leirása, 161.).

Majd a gróf Schönborn-családra jutván a munkácsi és szentmiklósi uradalom, ez a ló-tenyésztésre is kiterjeszté figyelmét s e végből Szentmiklóson 1757-ben ménest állitott és terjedelmes istállókat épittetett. Az akkori ménes 26 szép kancával szaporittatván 1758-ban. 1763. a helyeket nagyobbitandó, az itteni istálló és lovárda tervét Ganneval épitész készité s a munkát Rodenbacher Mátyás, eperjesi kőmüvesmester eszközlé, kapván egy-egy öl kőfalért 2 frtot, egy ölnyi téglafalért pedig egy rénus tallért, vagyis 30 garast. Ekkor Hocke Tóbiás volt ménesmester, ki még 1757-ben öt szolgával, 3 csődör és 10 kancával érkezett meg, ezzel a ménes alapját vetvén meg. 1768-ban vettek Ditrichstein méneséből két szép csődört 1237 frt 30 krért, ezeket, valamint még más legkitünőbb négy csődört 1774. évben olajban levételé a gróf, mely képek a szentmiklósi kastélyban maiglan láthatók. Azonban közbejött, gátló akadályok miatt e ménes már 1778-ban teljesen megszüntettetett, hogy ismét egy félszázad mulva, 1833-ban, uj méneseket a nagy-lucskai és fogarasi majorokban alakitson; az utóbbi feloszlattatott azután 1845-ben, mig a lucskai 1860-ig fenállott. Itt eleintén igen jeles, angol és arab lovak tenyésztettek s a grófi-család szivesen áldozott a lófaj nemesitésére, azonban az óhajtott célt el nem érheté. 1843-ban vett 8000 ezer frtért egy Depending nevü $16^1/_2$ markos, barna, angol mént, melyhez egy külön, Lustig Mátyás nevü, lovászt tartott. E kitünő mén 20 évig tett szolgálatot, vén napjain azonban annyira meghizott tétlenségében, hogy járni sem tudott s igy egy pisztolydurranás vetett véget kalandos életének.

A tehetősebb birtokosok kedvelik a szép lovakat s gyönyörködnek a kitünő fogatokban. A magyar földmüvelő osztály is szeret lovakat tartani; az alsó vidéken erős mokány lovakat nevelnek s többnyire hármasban használják; a szegényesebb verchovinai orosz

a hegyes-völgyes tájakon boronálásra és lovaglásra alkalmazza, s vagy maga neveli, vagy a szomszéd Gácsországból szerzi; ezek többnyire 10—11 markosak, de köztök sok szánalomra méltó gebe. Egy ily lónak a középára most 25 frt, mig az alsó-vidéki 40 frt, a 14 markos szebb ló 100 frtba is kerül.

A lófaj nemesitésére nagy befolyással van az ötvenes években behozott azon intézmény, hogy az állami ménlótelepből a vidékhez alkalmazott faju mének küldettnek egyes állomásokra, igy megyénkben Munkács, Beregszász és Tarpa városokba, melynek üdvös eredménye már is kitünik. A lótenyésztési jutalomdij-osztások is jó hatást gyakorolnak; igy 1872. évben 80 arany osztatott ki a legjobb kanczalovak és csikók tulajdonosai közt s azon felül diszoklevelek is szolgáltattak ki. Jeles faju lovakkal dicsekedhetik gróf Schönborn uradalma, mely e célra külön, drága méneket tart s a lótenyésztést kitartóan előmozditja; csikóért évenkint az első jutalmakat nyeri.

A lótartás egyébiránt napjainkban nem csekély költséget igényel, mennyiben egy pár lótartás kocsisostul, szekérkoptatással együtt, átlagosan 474 frtba kerül, melynek ellenében munkaidővel évenkint 280 napot 1 frt 70 karajcárjával számitva: a jövedelmet a kiadás teljesen felemészti.

Az orosz nem nagy kedvelője a lónak, csak szükségből és igy is roszul tartja, s nem igen bánja, ha a silány élelmezés és mostoha gondviselés miatt csakhamar el is vész.

Vidékünkön az öszvér nagyon ritka állat, de a szamár sem becsültetvén sokra, csak kivételesen tartatik; igy 1870. évben öszszesen 34 öszvér és 101 füles találtatott.

Juhászat.

A jámbor, kevéssel beérő juh kedvelt állatja a jó gazdának; e türelmes teremtmény az, mi legtöbb előnyt nyujt neki, ebből kerül a felvidéki földrésznek ott az erdős hegyes tájakon a házhoz szükséges tej, savó, turó, gyapju és bőr, a nélkül, hogy tartása aránylag sok fáradságot és költséget igényelne. Azonban tévedne, ki hiszi, hogy például az orosz szeret is tenyészteni juhot; nem, ő inkább csak neveli, egy évig tartja, s azután eladja, hogy ismét uj bárány-nyájat neveljen fel. Megesik, hogy olykor, ha az alföldön kopárrá aszalta a forró nyár a legelőt, nagy szám-

mal fogad fel juhokat telelésre feles haszonra, mely vállalat azonban nem mindig szokott jól kiütni, mivel néha nedves őszön sok elhull. Érdekes nézni, a mint a zöldelő völgyek lejtőjén fehérednek a legelésző nyájak s mint tereltetnek éjszakára a sövényalaku szállásokra, 10—20 □ ölnyi területü kosarakba, melyeknek közelében a bacsó üti fel rozzant gunyhóját, néhány deszkadarabból rögtönzött fedéllel védvén becses személyét a nem gyéren beköszöntő zápортól. Ekkép trágyáztatja a szorgos gazda sovány földjét, hogy azt a tavaszi eső ismét lemossa, mig nyája egyszersmind a közel hegyeken és havasokon illatos füvön hizik. Sokszor juhait télen át is kün járatja s ha másкép nem lehet, rügyön tartja, levágván a rágcsáló nyájnak egyes bük- vagy nyirfákat, miken azután különösen a zsidó kecskéje nyalánkoskodik. Egy anyajuh megér rendesen 5 frtot, a bárány 1—2 frtot. A bárányok otthon elválasztatnak és külön legeltetnek, a juhok pedig télen át is kihajtatnak a szabadba, mi nemcsak a gyapju sürüségét, de a juh egészségét is előmozditja.

1857. őszén volt Vereczke tájékán mintegy nyolcezer juh 2600 gazdánál elhelyezve; legkedveltebb itt az ungynevezett erdélyi Czurke-faj. A juhász ki a nyáját őrzi s legelteti, tartozik minden juhtól 12—18 font sajtot, átlag tizenötöt adni, mi 15 krral számitva, 2 frt 25 krt jövedelmez; 3—4 frt gyapjuból bejön 50 krral számitva, 1 frt 75 kr., őszszel megér a bárány 2 frtot s igy hat hónap alatt nyer a gazda százas kamatot, a kihizott anyajuh árából visszakapván az egész tőkét. Kár, hogy az elszegényedett lakosok közül kevesen képesek most ily vállalatban részesülni. A számadás rendesen Demeter napja körül őszkor történik.

A juhászat Beregben, különösen a felső tájakon, már hajdan is divatozott. A régi urbéri összeirásokon gyakran történik erről emlités. Az 1649-dik évben erről ez áll: „Sztrongának idején*) minden juhos ember a felső vidéken minden 20 juhból, vagy fejős vagy meddő lészen, tartozik a földesurnak sztrongában egy juhot adni, bárányból bárányt, azonképen 20 kosnak, husz fejős kecskének egyikét fiastul, czapnak (kos) és meddő kecskének is egyikét; item, minden juhos ember egy-egy sajttal tartozik a kenézeknek, a kiknek juhok vagyon, sztrongának idején tarto-

*) E müszó alatt a földesuri számadás értetik. Az 1682. urbér erről ezt tartalmazza: „A Sztronga pünkösd után csakhamar szokott lenni és régi szokás szerint, az udvarbiróé és számtartóé lenne a sztrongaság (azaz a pénzjövedelem).

zik mindenik 2—2 sajttal a földesuraság számára, a kinek penig juha nincs, egy-egy sajttal," a juh és kos gyapjustól járt, ha gyapját elő nem adhatta a gazda, azt 18 denárral megválthatta. A sztrongásnak (szedőnek) minden főkenéz 1—1 báránynyal és 16 pénzzel tartozott, ugy a „batyko" (orosz pap) is.

A Krajnán (Hátvidéken) szokásban volt akkor, hogy a husz darabon aluli juhokat 8 pénzzel megválthatták, a főkenéz sztrongapénz fejében 3 forinttal és egy báránynyal, vagy e helyett 16 pénzzel tartozott. Találtatott pedig akkor a munkácsi uradalom jobbágyainál 7151 juh, mi után sztrongapénzül befolyt 78 forint. Lórántfi Zsuzsánna külön juhászatot tartott, morvai juhai a Krajnán legeltettek s összesen 25 juhásza volt szolgálatában.

II. Rákóczy Ferencz alatt 1704. évben sztrongálás idején a huszon aluli juhot vagy kecskét 12 s a meddőket 6 pénzen válthatták meg a gazdák; különben minden husztól egyet tartoztak gidóstól adni.

Báthory Zsófiának 1672-ben 28 juhásza volt s a jobbágytól beszedett turó akkor 29 frt, 43½ denárra becsültetett. 1684-ben megrendelé Thököly az ő gazdasági utasitásában, hogy uradalmi majorjaiban minden 30 juh után 8 vékás hordó-turó és 5 sajt szedessék, ezenkivül száz juh s kecske után tiz öreg (nagy) kerék sajt, 50 „fennyőmagos kazupos" turó minden nyájtól, morvai juhtól pedig minden 40 után egy hordó turó, mely szintén nyolcz kassai vékás legyen. Meghagyta egyszersmind, hogy a gyapju eladását szorgalmazzák tisztei, nehogy azt a moly elrontsa.

Az 1704-dik évi urbérben emlittetik, hogy az idegenek, kik télnek idején juhot vagy kecskét legeltettek az uradalmi területen, 3 pénzt fizettek dijul; az ilyen marha szükségére való galy-levágás (rügylegeltetés) azonban 12 frt birság alatt tiltatott, megjegyeztetvén, hogy a marha azzal érje be, mit a földről elér. A várbeli jobbágyokat a havason legeltetni megengedtetett, mert azért sztrongát fizettek.

1710-ben, midőn a svédek Rákóczy táborából megszökvén, e tájon át visszasiettek, a fejedelem vizniczei és krajnai helységeiben rabolván, ez alkalommal nagy számmal hajtották el a jobbágyoknál telelő morva juhait is. (Ugocsai levéltárban levő azonkoru nyomozás.)

1746-ban egy 281 fontos hordó-turó becsültetett tiz forintra; ugyanakkor gróf Schönborn Beregszászon juhászatot tartott; 1731-ben volt a munkácsi uradalomnak 2500 darab juha, 1743-

ban 3468; 1748-ban eladatott 300 darab kiselejtezett juh 1 frt 42 krral; 1755-ben volt 3881 juha; 1770-ben vett az uradalom Erdélyből 500 darab juhot 725 frtért; 1780-ban a német juhokat kiküszöbölték eladás által, mert az 1770 óta Alsó-vereczkén tenyésztett nemes faj a kivánt sikert nem eredményezé, holott a közönséges, öreg juh gyapját még 1752-ben 8 s a fiatalét 4 krajczáron adták el; egy font sajtot pedig 1770-ben 3 és 1780-ban a schvajczi fajból 6 krajczáron. 1792-ben bejött az uradalomnak sztronga-pénzből 628 frt 33 kr. Ez évben történt az is, hogy Delegán Elek nevü bábafalvi lakos 400 darab juhát az uradalomnak adta át oly feltétel mellett, hogy életfogytiglan azok mellett rendes bérrel ellátott bacsó lehessen. 1796-ban volt a juhsajt ára fontonkint 4 s a kecskesajté 3 kr. 1797-ben eladott a munkácsi gazdatisztség 250 juhot 2 frt $30^{7}/_{8}$ krral páronkint.

A gyapju régóta becses iparcikkül szolgál a háztartásnál, annál inkább, mert a pórcsalád ebből maga készité téli öltönyét; hajdan mégis kiterjedtebb volt ez iparág, mint most, midőn a gyapot általános kereskedési cikké vált s a fényüzés már az alsóbb osztály rétegeig is elhaladt. A falusi menyecske röstelli most már, ősi szokáshoz képest, az önkészitette erős és meleg gyapju-öltönyt viselni; e csinos szinezetü és tartós ruhánál többre becsüli a cifra, de liha bolti kelméket; most már csak az öregeken láthatni még az eredeti alakzatu és célszerü gyapju-ujjasokat, kötényeket, lábbeliket. Különben hajdan a jobbágyok némely iparüzlettől laznakot és pokrócokat is tartoztak adni a földesurnak, igy a kallóktól és malmoktól; 1649-ben e cimen a munkácsi uradalom a kallók után 26 s a malmoktól 49 laznakot, 13 pokrócot és váltságdijul 13 frtot vett be az illető kenézektől. 1781. évben eladta az uradalom a német juhok őszi vagy tavaszi nyiretü gyapjának mázsáját 30, az oláh juhok gyapját 18 s a magyar juhét 13 frton, egy darab juhtól való gyapju átlag 17 krra számittatván.

Az 1870-dik évi összeirás szerint volt megyénkben 19,000 nemesitett és 45,824 közönséges s igy összesen 64,824 juh; e szerint e megye a 72-dik, majdnem az utolsó sorhelyet foglalja el az országban. Kecskéket leginkább egyes vidéki zsidó családok tartanak, kik azokat fejésre használják. Ezek elterjedését az erdőtörvények gátolván, számuk csupán 4986-ra rug.

Lónyay János szép gazdaságán néhány év előtt a mészárosok és a fogyasztó közönség igényeinek legjobban megfelelő közép

nagyságu Southodown husjuh fajtát kezde honositani; a tulságos nagy testü angol Sropshire-juhfaj itt még nem alkalmaztatott.

A juhászat emelésére sokat áldoz a gróf Schönborn-család, a nélkül, hogy a kivánt sikert elérhetné. Igy 1863. évben vett 11 kost és 20 anyajuhot Peruozból 600 frtért és 1868-ban szintén onnan 8 kost 2200 frtért; 1867-ben 8 kost Gendától 853 frtért, 1866-ban 18 kost Móriczól 1800 frtért. De már azelőtt gróf Lanischtól, Lichnovszkytól s másoktól roppant áron szerzett tenyészállatokat. Különben Genda-félék leginkább megfelelnek a sikföldön a tenyésztésre erős testalkatuk miatt. Gróf Schönborn Ervin 1857. junius 16—11. napjain a magyar gazdasági egyesületnek Budapesten a Köztelken tartott gazdászati kiállitása alkalmával az innen kiállitott gyapjubundáért a másodrendü elismerő okiratot nyerte.

1870-ben adott a munkácsi uradalomban egy finom juh átlag az akkori mérték szerint 1 font 14 lat*) gyapjut, 1869-ben 1 font 18 latot, közép számitással 1 font 16 latot, mi 1 frt 60 krral számitva 2 frt 30 krt tett. A sik földön a nedves talaj s az ebből kifejlődő lépfene miatt nem tanácsos a finom juh tartás; ennél sokkal célszerübb a közönséges birka-tenyésztés, melynek egy nyiretü gyapja 80—90 frton kél mázsánkint. A kevésbé finom birka tartás előnyei ezek: 1. erősebb testszervezeténél fogva jobban dacol az időjárással; 2. a takarmány jobban hat a test és gyapju kifejtésére s gyengébb eleséggel is bőven táplálkozik; 3. nagyobb testü mint a merinójuh; 4. kevesebb száraz takarmányt szükségel, mert a legelőt tovább élvezheti; 5. szalma hiányában is olcsóbban s biztosabban istállózható; 6. halandósága csekélyebb; 7. teje is felhasználható.

Egy ily juh $2^1/_2$, sőt az ürü 3 font (= $1._{40}$—$1._{68}$ kgr.) gyapjut is ad s mosása hideg vizben történvén, igy 80 krral számitva a gyapju fontját egy juh 2 frtot jövedelmez, mig a finom alig 2 frt 30 krt. A birka ad továbbá 6 font ($3._{36}$ kgr.) sajtot 15—18 krral és legelnek február közepétől késő télig, holott a finom juh okt. 15-től április 10-ig elkölt 221 font (= $123._{78}$ kgr.) szénát. 1 darab anyajuh ára 5 frt, bárány nélkül 4, holott a kiselejtezett finom juhért novemberben alig adtak 1 frt 80 krt, decemberben pedig 1 frt 25 krt.

A szerencsfalva-vidéki hegyi legelők rövid száru füveik miatt juhok számára alkalmasabbak, mint a szarvasmarháknak; ellenben

*) 1 font = 56 dekagramm, 1 lat = $1{\cdot}7^1/_2$ dekagram.

a lucskai s a domboki buja legelök marhahizlalásra alkalkalmasok. A kerepeci és derceni széna sásos, talaja nedves, a gáti tó nyaronta nyujt jó legelőt a fiatal marhának. A szolyvai lejtők legelői szárazok, savanyu füvel telvék, a hegyikaszálók szénája a sok eső és havazások folytán nagyon kilugzott, sovány. A vereckei legelők egészségesek, de a széna kevéssé tápszerü. Az itteni perouzi juhfaj diszlik s a legkitünőbb juhászat a megyében; sőt itt a finom birka majdnem 2 fontnyi gyapjut ad átlagosan.

Horváth Károly a gorondi bérgazdaságon 1200 holdnyi területen tart 1800 juhot elegendő marhaállomány mellett.

Apró marha.

Nincs ház, ha még olyan szegény is, hogy udvarán legalább egy-két tyuk ne kapargasson s igy képzelhető, hogy a baromfiállomány mily nagy lehet. Kár, hogy az öszeirás nem terjed ki erre is, érdekes adatokul szolgálnának ezek a koronkinti összehasonlitásra. Hajdan a jobbágy földesurának tyukot, kappant, csirkét és tojást tartozván beszolgálni, már ez okon is rá volt annak tenyésztésére szorulva. A mult századokban minden egész helyes jobbágy, a főkenézeken és papokon kivül, tartozott évenkint 2 tyukot, avagy ezért váltságul 12 denárt és 8 tojást adni. Igy 1649-ben Lorántfi Zsuzsánna konyhájára csupán munkácsi uradalmi jobbágyaitól 2323 tyuk és 9284 tojás került. Később a konyhaélést megszaporitá az uraság; már az 1672. évi urbér szerint előjön, Báthory Zsófia alatt, minden házhelyes tartozott évenkint 4 tyukot, 1 ludat, 8 tyuktojást, 2 itce vajat és konyhapénzül 30 denárt beszolgálni. 1682. évben bejött ily cimen Thököly Imre konyhájára a munkácsi uradalomból 4272 tyuk, 1069 lud és 8542 tojás. Ott, hol karácsonyi ajándékul a jobbágy tojást nem adott, tartozott minden házhelyes e helyett egy köböl zabot bevinni. Bortized- és hegyvám-szedés alkalmával a kötelezett szőlőktől két kalács és egy kappan járt a földesuraságnak.

A Mária Terézia-féle urbéri rendezés az adózás e nemeit megszüntetvén, az később hagyományilag csupán a nép emlékezetében élt; miért is a szegény pór, ha kérelemmel közeledett urához vagy birájához, tyuk- vagy bárányajándékkal kedveskedett. Ugy tarták, hogy az „instantia," ha a lug nyakába kötve adatott be, hathatósabb volt. —

A falusi pórnő kedves foglalkozását képezi a baromfi-tenyésztés, örömmel szemléli, ha tyukja a parányi ablakon jár be szobájába tojni, s a nyereség biztos érzetével indul koronkint egy kosárnyi tojással, csirkével, kiselejtezett s elaggott kakassal a közel városba, hol biztos vevőkre akad. Libái, még ha amugy is megrakja velök szekerét, mind elkelnek, annál inkább, mert a ludzsirt az orthodox zsidók is megeszik.

Megyénk piaczain egy sovány liba 1 frt, hizott 3 frt, egy tyuk 50—60 kr., csirke 20—40 kr., kappan 1 frt 20 kr., pulyka 2 frt, egy tojás $1^1/_4$—2 kron szokott elkelni. Pulykát csak a vidéki nagyobb birtokosok és zsidóbérlők szoktak tenyészteni, minthogy ifja sok veszélynek van kitéve.

A hegyes tájakon az ölyv és róka pusztitást gyakorol a baromfiban; a városokban a patkány és görény okoz sok keserüséget a gondos háziasszonynak.

Méhészet.

Az iparág e szép gyönyörködtető neme, jóllehet a természet e tekintetben megyénket minden kellékeivel dusan ellátta, itt szerfelett elhanyagolt állapotban van. Ugy látszik, hajdan a gazdaság ez ágára nagyobb gond forditatott, talán azért is, mert a méz a czukrot pótolá akkor s mert az előtt a templomokban és uri házaknál kizárólag használt viasz-gyertyák divatozván, ezeket csak később szoriták ki az ujabb gyártmányu milli- és stearin-öntvényüek.

1649-ben találtatott a munkácsi uradalom jobbágyainál összesen 2148 méhkas; ezek ettől is tizeddel tartozván, minden tizedik raj az uraságot illette, tizen aluli minden rajt pedig 4—4 pénzen válthattak meg.

1730. a munkácsi uradalomból bejött méz Bajorországba vitetett ki. Azon század közepén magok az uradalmi tisztségek is foglalkoztak méhészettel; igy 1754-ben Beregszászon méhészet állittatott fel s az 1781. évi összeirás szerint találtatott a Füzesen, Dávidházánál, az ottani és lucskai irtásokban, Sztrabicsón, Beregszászon és más helyeken összesen 240 köpü. Ekkor meghagyatott a tiszteknek, hogy a lengyelországi méhek tenyésztését mozditsák elő, mely méz különösen viasza miatt dicsértetett, az ebből készitett gyertyák főleg Olaszországban jó áron adatván el. 1788-ban a Dávidházán ápolt 63 méhkas mellé két jobbágy alkalmaztatott ke-

zelőül, kik ezért robot-mentességet és 4—4 köböl rozst élveztek. 1796-ban Beregszászon és Fogarason üzetett nagy mértékben a méhészet.

Az 1870-ki összeirás alkalmával találtatott a tiszaháti járásban 2401, a kaszonyiban 1970, a munkácsiban 929 és a felvidékiben 1631, összesen 6931 méhkas. Ebből esett 1 □mfdre 107, minden ezer lakosra 43. Kasonkint immár 15 font (=7·5 kgr.) mézet és viaszt s ezt 20 krral számitva, lenne értéke az 1039 mázsának (= 51950 kgr.) 20,789 forint, mi nem megvetendő jövedelem.

Megyénkben leginkább a papok, tanitók és kisebb birtokosok foglalkoznak ezen nem kis hasznot nyujtó iparággal; az orosz pór nem igen szeret bibelődni a méhekkel, tart azok mérges fulánkjaitól; némelyik szorgalmas gazda mégis összetákol kertjében méhest s abban pipázgatva jó kedvvel forgolódik. A havas alatt fekvő Szkotárszka helység ruthén fatemplomában láttam ölnyi nagyságu s 4" vastag viaszgyertyákat, melyeket egyes jobbmódu orosz gazdák önkezeikkel készitettek s áldozatul az oltár előtt felálliták, hogy azokat ünnepnapokon mise alatt sajátkezüleg meggyujtván: azzal a Mindenhatónak kedveskedjenek.

A rimaszombati s vidékebeli fazekasok megyénket is bekalandozzák jóhirü agyagmüveikkel s itt sonkolyt gyüjtve, tovább utaznak.

7. Sertéstenyésztés.

Beregmegyének tölgy- és bükkfa dus erdői s rengetegjei mindig alkalmas tenyészhelyül szolgáltak a makkon könnyen s olcsón meghizó sertés-nyájaknak. Már a XI. században tenyésztettek itt nagyban ezen a magyarnak kedvelt eledeleül szolgáló röfögő állatok. Egy, az egri káptalant illető 1261-ki okmányban előjön, hogy Endre király Bereg-helységet a sertések pásztoraival együtt adományozta a nevezett egyháznak. (L. Nagy-Bereg). Nehány század mulva ismét előjön nyoma a sertéstenyésztésnek. Igy 1340. Dobronyi Ruben ellen perlekedett Csapi Tamás az egri káptalan előtt huszonnégy malacza elvétele iránt (Zichy-Codex, I. 569. l.) Hogy különben már a XIV. század elején a sertéstartás mily kiváló ága lehetett a gazdálkodásnak, kitünik onnan, hogy egyes előkelő bir-

tokos családok nem átalották innen melléknevöket kölcsönözni. Igy egy 1344-ki okirat szerint a gazdag Kerecsény családból való Péter Kerecsényi Disznósnak neveztetett. (Petrus dictus Dysznous de Kerechen, Zichy Cod. II. 97.). 1364. Lajos király vizsgálatot rendel tétetni az iránt, hogy Baganya fia János, beregi alispán és munkácsi várnagy Eszenyi Tamás fiainak Simon, László és Imrének panasza szerint, az eszenyi és ágtelki erdőkből az ő jobbágyaiknak összes sertéseit Munkácsra elhajták s azokból ötven darabot jogtalanul megtartották. (Zichy Codex III. 233). 1401. évben Kirsanói Miklós, Mihály és János Koriatovich Tódor munkácsi herceggel versengvén, embereik ennek Sarkadi erdőjébe fegyveresen betörtek, s Tódornak ott talált sertésaklait felégetvén, egyik jobbágyát megölték. (Leleszi levéltár). 1417-ben, Pán herceg és Kaffai Helele pedig perlekedtek Dolhay Szaniszlóval, ki 200 sertésöket a beregi peres erdőben nyilakkal megsértette. Mindez arra mutat, hogy ez időben a töménytelen erdő leginkább sertéstartás által értékesittetett.

1431-ben a Márok és Tarpa közötti határok iránt perlekedvén az illető földbirtokosok, t. i. a Várady nemzetség és a tarpai auraniai perjel, az illető határjárási okmányban emlittetik, hogy a maroki határban a peres erdő egy ekényi királyi méretü tér (tehát 150 holdnyi) volt, melyen ötven sertés makkolhatott; egyszersmind akkor két sertés (porcus) egy márkára becsültetett. (Lelesz Prot. Met. Com. Ber. N. 1.) — Hunyady János 1446-ban pedig a Munkács város részére kiadott kiváltságlevelében megszabta, hogy a lakosok sertéseiktől tizenötödöt adjanak.

A későbbi földesuri urbéri összeirásokban böven találtatik emlités a sertésekről. A jobbágy-községek már a XVI. században tartoztak sertés-tizeddel, mi azontul érvényben maradt. Az 1649-ki munkácsi uradalmi urbéri jegyzetekben ez ügyre nézve e tétel fordul elő: „A disznó-tizednek idején 12 disznóból szoktanak dézmában egy disznót exigálni, az, kitől pedig tized nem telik, öreg disznót 4 pénzzel, süldőt 2 pénzzelválthat meg.“ Minden főkenéz a disznó-tizedért 16 pénzt adott, mely a várjövedelmeül szolgált, mig a bátykótól (paptól) szintén járt hasonló váltságpénz a tizedelő járuléka volt. Azon évben találtatott a nevezett uradalom területén a jobbágyoknál 14,043 darab sertés. Ebből esett a munkácsiakra 403, a beregszásziakra 287, a váriakra 710 s a beregiekre 473 és igy tovább. A várhoz tartozó „disznópásztor“ volt külön 16, kik közül a fő, vagyis a számadó, disznó-királynak

mondatott. A nevezett vár szükségére való sertések leöletésénél foglalkozott s hatóságilag kiállitott városi hentesek kaptak e munkájokért egy sertést s személyenkint egy-egy köböl buzát, a felügyelő pedig külön egy disznót és egy köböl buzát. A többi helységek pázsit-tizedet szoktak volt a várhoz adni, tiznek alatta pedig minden öregtől 2 pénzt, a süldőktől szintén tizedet, a kevesebbtől pedig minden darab után egy pénzt váltságul.

A XVII. században a szomszéd lengyelek is a felsővidéki hegyekre szokták volt hajtani sertéseiket, miért ők szintén tizedet adtak. Igy az 1649-ki urbérben előjön, hogy a lengyelek a kék bércen (Szinyák) termett makkra hajták nyájaikat. A makk miatt szokás volt különben ez időben az egyes uradalmi erdőket tilalmas alá vetni. Igy a többi közt a vidéki erdőre nézve az mondatik az érintett urbáriumban: „hogy tilalmas erdő egy vagyon e vidéken, mely kajdani nagy erdőnek neveztetik, ezen erdőnek a mikor makk-termése van, az ő nagyságok disznai számára bizonyos határig való avast szoktak fogni és tilalmasban tartani, mely avast azután, ha pénzen akarják a tisztek eladni, egyebek előtt Kajdanó vidéknek levén nagy köze hozzá, azoknak szokták eladni."

1672. évben Báthory Zsófia alatt, volt a várhoz tartozólag 10 disznópásztor és 2 „disznó-dolgos." Munkács városban találtatott akkor csak 99, Beregen 80, és Váriban 242 sertés, mely tetemesen megcsökkent állomány a háborus idők nyomorának tulajdonitandó.

Thököly 1684. évi gazdászati utasitásában meghagyta tisztei-nek: „hogy a sertések és malacok részére tél idejére makkot szedjenek; a sertésölésnél gondot forditsanak, a darabokat jól megsózzák, mivel, mint mondá, a só tartja a szalonnát; az oldalas pecsenyéket, sódart, lábakat számadásba tegyék, a hájat és szalonnát kiadás előtt a sáfár jól mérje meg sat".

A 17. századbeli urbérek szerint a molnárok minden malomkő után tartoztak a földesur részére a lisztporból, vagy kővágás után való igazitásra öntött lisztből és ocsuból 2—2 sertést meghizlalni, s azon kivül az ispánok a malacok telelésére makkot szedetni. A molnár a két disznóhizlalásra szokott volt naponkint fél véka abajdócot vagy buzát felszámitani s igy azok 36 frtba kerültek, a buza köble 2 frtba számittatván.

A 17. század végeig a disznó-király kifejezés még mindig használatban volt; igy II. Rákóczy Ferencz alatt az 1699-ki urbáriumban erre vonatkozólag e sajátságos kitétel fordul elő az egyes

jobbágyokat jellegző rovatban: „Nagy-Lohón, Bunyász Mihály: az ő nagyságok nyájának gondviselője, vulgo a disznók királya“.

A 18-dik században az urbéri viszony rendeztetvén, a jobbágyok saját határaikon termett urasági makkot olcsóbban használhatták saját sertéseikre nézve mint az idegenek, kik rendesen 3—6 krt fizettek bérül hetenkint egy-egy sertéstől. 1729-ben fizettek a munkácsi uradalomnak egy öreg sertéstől 6, süldőtől 3 krt, 1780. táján, szükebb termésü időben 51 krtól 1 frtig; 1795-ben fizettek egy makkra hajtott öreg sertéstől 30 krt, kisebbtől 7—15 krt., ekkor 14 ezeren felül volt az uradalmi erdőkbe behajtva.

1739-ben kelt egy pár sertés 12 frton; 1750. évben megváltotta pénzül a munkácsi uradalom a tisztek sertés-illetményeit, fizetvén nekik minden darabtól 7 frt 39 krt. 1748-ban pedig eladott egy-egy párt 14 vonás forintért. 1767. évben nagy sertèshullás volt. 1774-ben becsültetett az uradalomi bükkmakktermés 740 s a tölgymakk 7180 darab sertésre; 1792-ben 4200 darabra; 1793-ban pedig meghizott az uradalmi erdőterületen 23,800 sertés. A sertés közép ára volt akkor 18 frt. 1796-ban szerzett az uradalom szalontai faju tenyészsertéseket. Ezen században is még szokásban volt, hogy a szomszéd Lengyelországból is ide hajtottak sertéseket makkoltatni, miért azután az illetők tizedet adni tartoztak.

A makk most is biztos jövedelmet nyujtó termény, a beregmegyei erdőkben még jelenleg is sok ezer sertés hizlaltatik meg ugyan évenkint, azonban a tömérdek öregfa kivágatása folytán, kivált a sik tölgyfaerdőkben, a hajdani bőség megcsökkent. Egy sertés után most hetenkint 50 krtól 2 frtig is szedetik a bér, a minthogy a földbirtokosok makkos erdeik minden holdja után 2—3 frtnyi bért szoktak bevenni.

Az 1857. évi hatósági összeirás szerint találtatott megyénkben 40,657 darab sertés, mi mindenesetre tekintélyes szám; ebből a mennyiség fele a piacra kerül. Legélénkebb sertésvásárok tartatnak Mező-Kaszonyban, Beregszászban és Munkácson. Ez utóbbi helyen 10—15 ezer sertés adatik el. A sertés ára a terméskörülményeitől függvén, különbözik, rendesen azonban fontja 20—30 kron kél, ugy, hogy egy közép hizásu darab 30—40 frtba kerül. Az élőméretnél 40 font feleslegül számittatik le.

Az 1871-ki összeirásnál számba került összesen 50,387 darab sertés, s igy Beregmegye egy—egy □mértföldjére esik 777 db., s e szerint az ország megyéi közt a 33. sorrendet foglalja el me-

gyénk. Találtatott pedig a tiszaháti járásban 16,583, a kaszonyiban 13,653, a munkácsiban 8718 s a felvidékiben 11,433 darab.

A tenyésztetni szokott fajokra a jobb gazdák figyelemmel vannak; e tekintetben különösen a Tisza körüli birtokosok jó ismerettel birnak, de maga a munkácsi uradalom is jó példával szokott előmenni mennyiben az elkorcsosodott fajokat kiküszöbölvén, tisztafajt honositott meg. A borosjenői faj kedveltetik, azonban sokan a szalontai, vagy a mangol s a szerb fajt is folytonosan előnyösen tartják. Lónyay János nem rég a hustermelésre alkalmas York- és Revkschire-féle fajt kezdé tenyészteni birtokán. A mult századokból fenmaradt Rákóczy-féle apró, fekete sárga szinü sertés fajnak most már csak csekély maradványai léteznek. Ellenben a hegyvidéki orosz, jóllehet a sertés reá nézve valódi „takarékpénztár," e tekintetben sem halad előre; szeret ugyan sertést nevelni; boldog, ha szerezhet egyet tartásra, mert ez által szegényes háza is némi tekintélyre vergődik, azonban a faj megválasztásában nem igen kényes s épen azért itt oly hiéna-alaku hosszu lábu, görbült hátu, nagy s borzos sertéjü, tarkaszinü, lengyel faju disznókat is láthatni, sokszor a kertben madzagon cövekhez kötve, mely alig érdemli meg a gondozást; azonban a lelkészek s tehetősebb gazdák jobb fajtákat is nevelnek s a vásárokra lehajtogatják.

A leölt sertések husa és zsirja nemcsak, hogy teljesen itt elfogyasztatik, hanem még Debrecenből és Budapestről is behozatik; ellenben idegen kereskedők egész nyáj sovány és hizott sertéseket terelnek innen el. Nehány évtized előtt szerb kereskedők itt hizott sertéseket nagyban bevásárolván, azokat itt leölték s a besózott hust kereskedési czikkül elszállíták; azonban valószinüen a csekély haszon miatt a további kisérlettel felhagytak.

8. Szőlőművelés, bor- és italmérési jog.

Beregvármegye területén a szőlőmüvelés régóta divik, irott okmányok igazolják, hogy a XIII. század elején már javában üzetett Beregszász hegyein a borászat. Az 1247-dik évi kiváltátságlevélben ugyanis IV. Béla megengedé a beregszászi polgároknak, hogy a mező és szőlőhegy tizedét a papnak adják s hogy szüret,

illetőleg hegyváltság (fertio) alkalmával a vámszedőnek egy ebédet és vacsorát adni tartoznak. Az 1342-ben Nagy Lajos király által kiállitott okmány szerint a beregszásziak évenkint tiz ötvenköblös hordóbort köteleztettek a munkácsi várba szállitani, mely intézkedést később 1524-ben Mária királyné is fentartott. 1360. Koriatovics a csernekhegyi kolostort alapitván, ennek részére az iványii és lovácskai szőlőhegyek tizedét is adományozta, a munkácsi vár jövedelméből pedig nekik évenkint járó négy hordóbort utalványozott. Később az iványii katholikus hivek megtagadták a ruthen papoknak a szőlőtizedet, s e viszálykodás kiegyenlitésében 1488-ban Mátyás király is intézkedett, mely körülmény arra mutat, hogy e tájon is folytonosan müveltetett a szőlő.

A XIV. században Som környékén is termesztettek bort, valamint Muzsaj és Ardó körül. 1368-ban Konák István muzsaji nemes panaszkodott a királynál, hogy a beregszászi Szaniszlórendü apácák az ő kigyósi embereitől hegyvámot illetéktelenül szedettek. (Lelesz. Prot. Act. I. 10. sz.). 1417-ben Kaffai Pán Endre és Helele, munkácsi várnagyok perbe fogták Szécsi Gál fiait Jakabot és Györgyöt azért, hogy tőlük Somban talált 41 hordó borukat erőszakkal elvették. (Lelesz. Prot. Act. B. B. II. N. 54.). 1420-ban pedig Daróczi László fia Lőrincz zálogba vetvén 4 frtért a daróczi határban levő 8 hold földét és 1 kaszálót vejének, Szabó (Sartor) Miklósnak, ez okmányban emlittetik, hogy a kaszáló a Barlabás nevü szőlő mellett fekszik. (Ugyan ott III. N. 13. pag. 224.).

A XVI. században Beregszászon a szőlőművelés már oly általános s az italmérés és borivás oly elterjedt volt, hogy 1518-ban II. Lajos király irásban meghagyta a beregszászi elöjáróságnak, hogy ne engedje, miszerint az ottani barátok helyben Munkácson és Váriban földesuri borméretés alkalmával titkon vagy nyilván mérjék boraikat, különben cselekedvén, a birák kobozzák el a bort és oszszák el a szegények közt. Hogy pedig ez időben különösen a beregszászi papok és szerzetesek mozditák elő a szőlőművelést, következtetni lehet nem csak a fönebbi királyi intézkedésből, hanem abból is, hogy szerzetházaikban nagy terjedelmü pincéket tartottak s a fenmaradt gunyversek szerint, koronkint anynyira tivornyáztak, hogy ily alkalommal a beregszászi apát (abbas) nyakát is törte volna. A munkácsi „Pál és Pap“-hegy is arra mutat, hogy a papok és szerzetesek itt is müvelték az ur szőlőjét; különben Hunyady János, Munkács ura, midőn az itteni polgárokat szabadokká tette, megengedé azt is, hogy további tetszésig bo-

raikat mérethessék, előtte való évben, Böszörményben kelt iratában pedig felmenté őket attól, hogy Beregszászból a 12 hordóbort a munkácsi várba szállítsák.

Nem kis mértékben hatott egyébiránt már akkor akadályozólag a szőlőmüvelésre a földesurak önkénye, megengedvén a törvény, hogy a szőlőmüvelő lakosoktól tizedet, hegyvámot szedjenek, szüretelési élelmeztetést követeljenek, a jobbágyok termését bármily áron megvehessék s viszont az ő boraikat általok megszaszabott áron kiméressék. Hunyady János 1466-ban Munkácson kelt iratában meghagyá a várbeli tiszteknek, hogy a krajnai lakosoktól a reájuk tukmált uradalmi borokért többet ne zsaroljanak, mint menynyit azok valóban értek. (Krajnai kivált.)

1523. pedig Mária királyné szintén meghagyta Bethlen János munkácsi várnagyának, hogy a váriakat ne kényszeritse arra, hogy a kimérendő uradalmi borokat drágábban fizessék, mint a hogy e tájon szokásos, megjegyezvén, hogy a borok méltánytalan áremelésétől már elébb Lajos király is megkiméltette őket. A beregszászi lakosoknak s szőlőmüvelőknek pedig főleg a XVII. század elején mennyi kellemetlenséget s bántalmat kellett szenvedniök a bortized önkényes szedetése miatt gróf Eszterházi Miklós Munkács várabeli tiszteitől és nyakukra küldött fegyveres drabantjaitól, e város leirásában körülményesen érintém.

1528-ban Lónyay Péter (Albert fia) viszálykodott kovászói Matuznai Miklós és Ferenczczel és kaszonyi Jakcsi János és Istvánnal a zápszonyi hegy borternésének tizedszedése miatt (Lelesz, Prot. Act. G. p. 667. N. 19.). Általában megyénkben számos szőlőhegy volt, melyektől a földesurak részére kilenczed s a király részére külön tized szedetett, azonfelül sokaknak jövedelméből még a hitszónokok és tanitók is részesültek. Igy a XVII. században a munkácsi Nagy és Pálhegy a földesurnak kilenczedet, a királynak tizedet, az ó- és uj vereshegy a földesurnak kilenczedet adott, a munkácsi hitszónoknak tizenketted járt dézma helyett; a Csernekhegy (Csernekszeg), Lovácska és Veres-kishegyről a hitszónoknak szintén tized járt, valamint a kendereskei határban feküdt Szarkahegyről a munkácsi iskolamesternek a tized. A beregszászi szőlőhegyek birtokosai mind kilenczedet, mind tizedet a munkácsi várhoz adtak, a tizedből pedig a helybeli hitszónoknak és tanitónak 16 hordó bor illetményül juttatott. Hogy ezen felül a jobbágyok és városi lakosok nemcsak a kivetett bormennyiséget kimérni s a megszabott értéket beszolgáltatni, hanem a földesurak részére a szükséges hor-

dókat és szüretelőedényekek is elkésziteni és kijavitani, a szőlőket müveltetni, szüretelés és hegyvámszedés alkalmával kappanokat és kalácsot adni s végre a bort még elszállitani is köteleztettek, az azon korbeli urbáriumokból kitünik (L. Munk. urad. 1649. sat. urb. összeirásokat). Igy 1649. özvegy Rákóozy Györgyné idejében: a beregszászi 300 kapásra becsült Kalmár nevü szőlőt N. Bereg lakosai tartoztak megmüvelni s a terményhez szükségelt hordókat 25 tölgyfaszálból elkésziteni; Beregujfalu dolgozta a Kalmár alatti Siska nevü szőlőt, melynek borához és lőréjéhez a hordókat is csináltatta, ehez Jánosi is járult, valamint Bartháza, Gát, Lucska, Sztrabicsó, Kajdanó sat. helység, ugy a Bocskor nevü szőlőhegy müveléséhez is. A beregszászi szüret alkalmával az idegen szőlőbirtokosok 1 frtot, egy kappant és két kalácsot tartoztak egyénenkint az uradalom számára beadni. A munkácsi pálhegyi, a halastó feletti Rákóczy-féle szőlőt szintén vidéki orosz jobbágyok tartoztak megmüvelni.

Bethlen Gábor a szőlőmüveltetésre kiváló gondot fordittatott. Igy 1625-ben megengedte a munkácsiak kérelmére, hogy a pálhegyi szőlőktől, szorgalmasabb termesztés tekintetéből, csak egyszerü tizedet adjanak, az ujonan ültetett szőlőknél 12, s a parlagok kijavitásakor 7 évig élvezék a tizedmentességet, de egyszersmind kikötötte, hogy ki két év alatt szőlőjét nem kezdi javitani, azt tőle bárki szabadon és ingyen elfoglalhassa. Érdekesek az akkori szőlőhegyi szabályok is, melyeknek iránya a vallás tiszteletére, a birtokosok (hegynép) jó egyetértésére, a vagyonbiztonságra s a jó müveltetésre kiterjedt. A kihágások azonban kizárólag boradózással büntettettek.

1630. január 15. megengedte Bethlen fejedelem és a munkácsi uradalom volt birtokosának özvegye, Brandenburgi Katalin, hogy Beregszász város közönsége italmérési joggal birjon, ugy, hogy évenkint előbb a földesuraság 32 hordóját urbéri kötelezettségéhez képest kimérje. 1645-ben a plébános (r. k. lelkész) szedte a bortizedet, a földesuraság pedig a kilenczedet. Volt különben eset, midőn Beregszászba idegen bort behozni szabad nem volt; igy az ottani városi iratok szerint Schvéndi Lázár, Miksa király hadvezére alatt, ki a szőlőtermést is a vár részére lefoglaltatta, később azonban a polgárok kérelmére megengedte, hogy a bortizedet 16 hordó borral s a gabonadézmát száz mérővel váltsák meg.

1649-ben Nagy-Lohón, Szerencs-, Leány- és Závidfalván valamint Hribóczon már javában müveltettek szőlőhegyek, nem ugy azonban Bubuliskán és Hátmegen, melyekről emlités nem történik azonkoru kimeritő vagyonösszeirásokban. Ezen urbérből kitünik az

is, hogy akkor megkisérlették a szőlőművelést oly helyeken is, hol a táj zordonsága miatt később beállittatott. Igy Felső-Viznicze-ről ott ez áll (291. lap.): „Szőlőhegyök is volt a jobbágyoknak, de el hagyták pusztitani, mivel a hidegtől semmi hasznát nem vehették.“ A 302. lapon pedig ez jegyeztetett fel: „az iglinczi határon levő szőlőhegyeken termett borokból a jobbágyok a munkácsi várhoz kilenczedet adnak.“ Ma alig látszik egykori nyomuk.

Azon időben (1649.) az egész munkácsi uradalomban nem találtatott több mint egy vendégfogadó (Munkácson, a mostani Csillag szálloda helyén), 2 korcsmáros és „égettborfőző“, vinczellér 6, bodnár 16, mint fentebb megjegyeztetett, a községek magok tartozván az uraság bort, leginkább sátoros ünnepekben és sztronga idején kiméretni s igy rendes korcsmák még akkor nem igen léteztek. Munkácson a korcsmáltatást az uradalom akként gyakoroltatta, hogy karácsonytól Szentmihály napig a város tartozott bizonyos hites korcsmárost állitani, kinek minden hordó bor kiárulásáért 25 denár adatott. Beregszászon a 12 esküdt biró tartozott évenkint a földesur részére 32 hordó bort kiméretni s a pénzt beszolgáltatni Vári 16, Bereg 12 hordót sat. Az ekkép kiméretett hordók száma a munkácsi uradalom akkori 145 helységében évente 167-et tett, minthogy Munkácson külön méretés történt; mely szokás azután Mária Terézia koráig, az általa behozott urbéri viszony rendezéseig tartott.

Ifjabb Rákóczy György özvegye, Báthory Zsófia alatt a fentebbi viszony változatlanul megmaradt, kivéve, hogy a hitszónokoktól a bortized élvezetét elvonta. A többi közt 1669-ről e tétel fordul elő az 1672. évi urbéri összeirásban: „die 10. Decembris 1669. ő nga az oroszvégi korcsmát árendába adta ad beneplacitum Abraham Moyses nevü sidónak in Tallér 125 sub tali conditione, hogy Munkács városában és ezen faluban annuatim folytathassa a ser, égettbor és aqua vitae korcsomát, Munkács városában pedig sub tali termino, hogy reggeltől fogvást délig continuálhassa, de tovább nem.“

E szerint ez időben a korcsmáltatás kizárólag szeszes égetett italokra szoritkozott, mig a bor külön a községek által mérettetett a földesurak javára. S a korcsmák bérlete kétségtelenül egyenlő arányban volt az italok csekély árával. Nevezetesek e tekintetben a koronkinti árszabások; igy 1626. évben Bethlen Gábor által Beregvármegyére nézve megállapittatott árjegyzék szerint volt egy öreg kassai kád ára 1 frt 50 denár, közönséges kád 1 frt, 3 hordó ára 1 frt, ki maga fá-

jából csináltatott hordókat, fizetett munkadijul 12 hordóért 1 frtot, 16 régi hordó megkötése 1 frt, 1 abroncs felütése sajátjából 1 denár; a fahasogatók kaptak 500 dongától (faltól) 1 frtot, 300 fenéktől 1 frt, 100 donga késelésétől 1 denárt. A hordókra nézve megállapittatott e szabály: „Hordót azután senki ne merészeljen másképcsinálni, hanem gönci-félének, régi szokás szerint, harmadfélszáz itcés legyen minden hordó, mert valaki ez ellen találtatik cselekedni, minden marhája elvész mind az eladónak s mind az megvevőnek és magát is erős büntetéssel büntetik meg.“ Ez árjegyzék szerint a bor ára nem volt megállapitva, hanem a pénz jóvoltához képest rendeltetett árultatni; a sernek itczéje mégis félgarasra, vagyis 12 denárra szabatott.

Az 1680. év körüli hadakozások, kártékonyan hatottak a szőlőművelésre; igy az 1682. évi munkácsi urbér 45. lapján emlittetik, hogy Tököly Imre fejedelem munkácsi Pálhegyi szőlője, mely lehetne 50 ember kapa alá való és 40 hordó bor-termő, anynyira elhagyatott, hogy 1681. évben csupán két és 1682. három hordóbor volt benne. Az 1670. évben számkivetett munkácsi lakos Szijgyártó György, Gyulai Gergely, Tapocsányi Mihály, Pap István és Szabó Istvántól elfoglalt szőlők azonban többet jövedelmeztek.

A XVII. század végéről érdekes adatokat tartalmaz a szőlőművelés és pinczekezelésről Thökölynek 1684. julius 10-én kiadott gazdasági utasitása. Igy mindjárt a 6-ik pontban kiemeli: „hogy a szőlők jókarban tartassanak, érett trágyával javittassanak s idején munkáltassanak, nem ugy mint most, hogy ma (1684. julius 10.) a munkácsi és beregszászi szőlők csak nyitásban vannak s teljesen karózatlanok s kötözetlenek. A vén tövek szülyesztessenek, a homolitani valók, rakattassanak le. A mustot hites ember szürje, mérje, őrizze s a vinczellérek erős hittel esküdjenek a szolgabiró előtt a hü kezelésre.“ A 12. pontban emliti továbbá a fejedelem: „hogy a hordók czédulával jegyeztessenek meg s hogy a taxás bor hordaja négy csebresen alól ne legyen.“ Érdekes a lőre készitésének általa előirt módja is, mely következően hangzik: „Lőre csináltatásban ilyen rend tartassék: minden két hordó bor után jó elő lőre könnyen lészen egy hordóval, mászlás lőre is egy hordóval, harmadlás lőre pedig három hordó után tudatik egy hordóval; ennyi elég, melyben ha fogyatkozás lészen, elhihető, hogy többet vesznek le a törkölyről bővebb liguornak megadásával, mely superflintással a lőréknek elsőiben lészen transmutatio vagy suppositio.

A munkásokat harmadlás lőrével szokták tartani; de a többi is conventiókon kivül egyéb haszonra fordítható." Nevezetes, hogy a dézsmás bort vad gyümölcscsel rendelte megpróbáltatni a végett, hogy megtudassék, melyik vizes s melyik tiszta.

Majd a pinczekezelésre tért át s igy panaszkodik: „Borainkban mennyi kár lehet némely kulcsárok miatt (kik erős reversalissal, vagy abban inseralt juramentummal nem gondolnak), akár kik is bőven experiálhatják; mitől lehet, hogy ugyan jó és tiszta borokat szoktak adni a gondviselése alá, mindazonáltal az hamar szegényedik, változik, virágosodik, a sok erogatio és vesztegetés folytán, mindezt némelyek a magok részegeskedésekkel eléggé kimutatják; az ilyen miatt lészen a sok impletura (töltés), mert elsőbben meg volt a sok feltöltés, és talán a bornak illatózásától vagyon az, hogy némely hites bortöltő még a munka elvégződése előtt is annyira van, hogy a pincze ajtaján alig lát kimenni, vagy a nagy, tágas kapun is alig tud kitérni, köntöse alatt levő jó felserdült butykossal annyira tántorog az ina." Folytatja pedig még tovább igy: „Hogy boraink gyakorta elszegényednek, a kulcsárok a bortartó helyet okozzák; egyébiránt ha jól meggondoltatik, nem a pincze mindenestül és mindenkor az oka, hanem a dominustól és dominától a teli borból való italoknak megkivánása és az appetitus contentálása, hogy pedig sok töltelék ne tapasztaltassék gondviselése alatt (melyet ratiojában nem is acceptálnánk), lőrével szoktak megtölteni magok, innét is vagyon már a sok szegény és virágos bor; elhiszszük azért, hogy e 42. articulus continentiojában is ennek utána praefektusunk is jobban beletekint és a részeges, vesztegető kulcsárokra is, kiktől ha heti catalogusokat vagy angarialis extractusokat kivánják tiszteink, azt felelik, hogy ő a sok munkától nem érkezik, inkább a sok krapulátul és magát henyélésre való szoktatástól, mintha hitének formulájában nem az volna; egyébiránt efféléknek az negligens, incuriosus, indoctus udvarbirák is nem utólsó okai, nem tudnak mást tanitani serénységre, hűségre, józan életre, mert magoknak is arra való praxisok nincsen. 43. Károsittatunk gyakorta ilyennel is: hogy noha némely tiszteink lássák reversálisokban includált erős hitek ellen lenni cselekedésöket, mindazonáltal azzal nem gondolván, magok borait, a mi magunk borai köziben szokták helyeztetni és elegyiteni, innen is vagyon gyakorta jó borainknak szegényedése, tiszta buzánknak abajdocsra való változása, szalonnáinknak megvékonyodása és egyéb javainknak megfogyatkozása." (Munk. urad. levélt. 185. cs. 1. sz.)

Arra is kiterjedt figyelme utasitásában, hogy a boreczettel takarékosan kell bánni, „mert a boreczet gyüjtése, mondja, nem utolsó industria"; sőt meghagyja, hogy vadalma és körtvéből is készitsenek eczetet, megjegyezvén, hogy ez minden gazdánál elkél s ha egyébre nem, ágyutisztitásra jó lesz. A 70. pontban megemlité, hogy a borseprőt a zsidók szokták megvenni, „de mivel a mostani veszedelmes időkben a kereskedésök pang, azért a seprő hites égett bort főző által főzettessék ki s ugy árultassék a szesz." Megrendelte egyszersmind, hogy a korcsmák mindig jó borral el legyenek látva s annak ára a körülményekhez képest változtassék. „Ünnepes és strongalásos korcsmák is tartassanak fel, valamint másneműek, midőn a lakosok az uradalmi hordós borokat kiméretik, vigyázni kell, nehogy a csalárd korcsmárosok viaszt öntsenek az itcze fenekére, hogy az ivókat rászedjék, vagy magok borait, lőreit ne árulják, de a tisztek se árultassák az uradalmi korcsmákban saját boraikat, miért büntetendők lesznek. Az apadásra, gyertyára, vétessék egy hordó bor után 1 pint bor. A seprőeladás a régi mód szerint történjék, t. i. a hány polturán kél a szinbor itczéje, annyi pénzen adassék el a seprő itczéje; p. o., ha 6 poltura a bor: 6 pénz lesz a seprő itczéjének ára." (U. o.)

A XVII. század végén a terményekre s italokra accis nevü adó vettetvén ki, mint a megyei levéltárban levő jegyzetek igazolják, 1698-ban fizettetett Beregmegyében egy akó közönséges bortól 6 s az aszutól 10 és a sertől 3 garas.

A XVIII. század elején is az előbbi viszonyok fenállották. Akkor a bortermelők házi pinczéjökben tartották boraikat. Erre nézve mondja II. Rákóczy Ferencz emlékirataiban, hogy 1703. junius 19-én az ország szélén összegyült seregével Munkácsra jövén, itt mindjárt az első nap katonái, kik majd minden pinczében bort találtak s a kisértetnek ellenállani nem tudván, a tisztekkel együtt, kik hozzájok hasonló parasztok voltak, lerészegedtek s verekedésbe, lövöldözésbe keveredtek, mely vak orczátlanságnak a fejedelem csak az által tudott gátot vetni, hogy a hordók fenekeit beverette.

Az 1704. urbér szerint, 1700 óta Munkácson két uradalmi korcsma volt, a kántor korcsmáltatást*) pedig a városban

*) A szabad kántor (kántor korcsmáltatás) nevét vette azon gyakorlattól, hogy a földesur évente három negyedévig, például Munkácson, januar 1-től sept. végeig saját borát árultatta és mérette korcsmaszerüleg, mely három kántorban (azaz évnegyed) másnak korcsmát tartani szabad nem volt, mig ellenben a negyedik kántorban, azaz évnegyedben, már vegyesen a földesur és község

oktober 1-jétől január 1-ig három kijelölt helyen gyakoroltatta. Ebbeli jövedelme tett akkor itt 3 ezer forintot, nem számittatván ide a ser, égett bor és pálinka-méretésnek haszna, melyért a bérlő zsidó a munkácsi és podheringi vámmal együtt 460 frtot külön fizetett. Általában törvényes elvül állott: hogy a korcsmajog az 1550. 36-ik, 1655. 31-ik t. cz. szerint kizárólag a földesurakat illesse s az udvartelkesek (curialistak) az 1598. 35 t. cz. szerint, csak különös kiváltság mellett birhassák e jogot.

A Rákóczy-féle hadjáratok alatt is, ugy látszik, nagy gondot forditottak az itteni szőlőbirtokosok a bortermesztésre, annál inkább, mert a várőrség s a koronkint itt megfordult hadak sokat fogyasztottak. Munkács városi II. jegyzőkönyv 29. lapján ide vonatkozólag e tétel fordul elő: „A kegyelmes asszonytól lévén oly igazsága a városnak, hogy ki szőlőjét két évig parlagon heverteti, attól bárki elveheti, ha megbecsültetett árát leteszi.“

A Rákóczy-féle szabadságharcz befejezése utáni időkből is emlittetnek a munkácsi külső pinczék, különösen 1730 körül nem csak mulatgattak itt, hanem e helyek titkos czélzatu összejövetelek és forradalmi toborzásoknak szolgáltak tanyájául, mint az azon évben Jó Pál munkácsi és Bartha Mihály fornosi lakos és volt kurucz zászlótartó elleni vizsgálatból kitetszik. (L. Munkács).

1733. kelt egy hordó bor Beregszászon 8—9 frt; ekkor ürmöst és aszut is készitettek, sőt Duschek nevü urad. főnök utasitást is irt erről. A Tokajból szerzett bort a lengyelek itt jól meg-

---

is gyakorolhatta e jogot. Az 1690-dik évi urbérben erről a munkácsi uradalomra nézve ez foglaltatik: „Ab antiquis observáltatott és mostan is observáltatik, hogy a földesurak számára a három kántorban mindenféle educillum ő ngok számára contimiáltatik mindannyi helyen, valamelyet látják a tisztek, hogy alkalmatos, ekkor másnak korcsmát tartani nem szabad. Az urnak (Thököly Imrének) ez iránt való proventusa hol több, hol kevesebb. Anno 1682. volt fl 3482 den. 50. ser, égettbor és pálinka árán kivül, melyért az árendás zsidó fizetett 1682-ben fl 650, mostan pedig árendálta in Anno 1690. angariatim a ser, égettbor és pálinkakorcsmát in fluis 150. A negyedik kántor pediglen a város (Munkács) számára való volt promiscue. Az 1690. urbérben pedig ez áll: „Korcsmárosok valaholott e jószágban korcsmabort árulnak ő ngok számára, minden hordóbor kiárulásáért per denár 25 fizetnek, vagy azon bor árából annyit defalcálnak. Ergo nem kell hát a vizzel megmérés idején a fenék és az ujj között annyi hiányt hagyni, hogy embernek tenyere eltérjen a fenék és a viz közt, mert igy ő ngoknak nagy károkkal lészen, némely hordón 5 vagy 6 itce is defalkálódik.“ (Munk. urad. levéltár). A munkácsi és beregszászi nemesek, a községgel együtt csak a szabadkántort gyakorolhatták, nem külön méretést (Megyei határozat, 1743. dec. 10.).

fizették: egy hordója 25—30 aranyon vétetett. 1736-ban a lengyelek fizettek egy hordó idevaló borért 6 aranyat.

Ez időben a zsidók kezdvén a felsőmagyarországi borokkal nagyban kereskedni, minthogy ők a borokat hamisitották, az 1741. 29. t. cz. szerint meghagyatott a megyéknek, hogy a zsidókat a borhamisitás megakadályozása végett a borkereskedéstől tiltsák el, elkobzás terhe alatt. Ekkor a beregszászi és munkácsi szőlők nagy részben elhagyatott állapotban lehettek, mi onnan is kitetszik, hogy a jegyzőkönyvek tanusitása szerint több parlagszőlő kibecsültetett.

1741. körül a ser kiszoritá némileg a borivást. Ekkor Beregszászon az uradalom a serméréet ugy adta ki, hogy a korcsmáros a tizedik hordót maga részére értékesitse; 1751-ben pedig a váriaknak megtiltotta, hogy Tisza-Ujlakról hozzanak be sert, minthogy Beregszászról, hol Pfeifer Frigyes kezelte az urad. serházat, elegendő jó serrel láthatták el magokat.

1761-ben kóserbort csak tetemes dij megfizetése mellett engedte meg az uradalom késziteni; kiméréseért pedig a korcsmabérlő részére 4—4 frtot kellett fizetniök a zsidóknak.

1765. volt a beregszászi urad. vinczellérnek*) évi illetménye 2 frt és 3 köböl gabona. 1762-ben volt az uradalom bortermése Beregszászon 187 és 1768-ban 446 hordó. Ekkor itt és Munkácson egy hordóbor 13 és Lohón 12 frton kélt. 1774-ben az uradalmi termés 702 hordóra emelkedett, 3 ántalag aszun kivül, ekkor egy külön pinczekezelőt (Kellerschreibert) is tartott. 1765. fizettetett a szőlőmüves napszáma 12—15 krral Beregszászon. 1770-ben május hó 8-án a megyei közgyülés szabályozván a termény és iparmüvek árát: egy gönczi (12 köblös) hordó ára megállapittatott 30 krban; abroncsolás ½ kr., a szőlőmunkások dija pedig imigy: „Szőlőnyitó kapásnak ára saját kenyerén 12, második kapálás 13½, 3-ik kapálás 15 kr., kötözés 9 kr., karózás 13½, szedők magok kenyerén kaptak 6 s a gazda kenyerén 3 krt. Meg kell azonban gondolni, hogy ekkor a marhahus fontja volt 2 kr., sertéshus 3, szalonna 7 kr., egy köböl buza 2 frt 70 kr., rozs 2 frt, 1 font turó 4 és egy pár csirke 3 kr. Később a szőlőmunkáltatás költségei emelkedtek; igy 1781-ben kaptak a kapások, metszők, ültetők napszámul 12—17 krt; ezer ültetni való szőlővessző került 6—9 máriásba; egy hordó ára volt 1 máriástól kezdve 14—15 garas. Az itteni borral ez időben leginkább a lengyel zsidók kereskedtek, kik

*) Az általán elfogadott és használt vincellér szó a német Weinzeller szóból ered.

egy szekértől. melyre két hordónál többet fel nem tettek, a lengyel határig fizettek fuvardijul 7—9 máriást és Skóleig ugyanannyit; azonkivül fizettek a vereczkei harminczadon $2^1/_2$ akós közönséges bortól 4 krt, asznért 45 krt, a lengyel harminczadon pedig minden akó után 9 krt s az asznért akónkint 1 frt 15 krt. Különösen keresett volt a mászlás bor, melyet a lengyelek szerfelett kedveltek. Az aszu szőlő itczéje került 5—6 krba.

Lengyelország bukásával borkereskedésünk is alább szállt, anynyira. hogy nehány évtized mulva, különösen Beregszászon érezték hatását. 1808-ban Beregszász lakossága inségről panaszkodván, annak megállapitására a vármegye küldöttséget menesztett ki, mely jelentésében a többi közt előadta, hogy a szőlőmüvelés is bizonytalan eredményü s gyakran csekély hasznot hajt, a napszámosnak 1 rénus forint vagy 30 garas és reggel s este étel és ital is járván, a kiadás sokszor felülmulja a jövedelmet. miért is gyakran kénytelen szerülnek a szőlőbirtokosok pénzt kölcsönözni s e miatt aztán őszkor nem ők, hanem a hitelezők szüretelnek; de sokan igy sem róvhatván le tartozásaikat, szekereiket, lovaikat elszedik, sőt személyöket is bebörtönzik." (Megyei levéltár.)

A bortized és hegyvám 1848-dik évig szedetvén az illető jogosult földesurak által, nem lesz érdektelen a tizedelés koronkinti módját is megérinteni. Igy az 1613-diki urbérben a beregszászi szőlőket illetőleg ez áll: „A beregszászi szőlőhegyekről mind tized, mind kilenczed ő ngának (gróf Eszterházy Miklósnak) jár minden esztendőben. A mely vidéki embernek az itt való hegyen szőlője van, háza pedig a városban nincsen, hegyvámban tartozik ő ngának egy forinttal, 2 kalácscsal és 1 kappannal; a mely vidéki embernek pedig háza van a városon, nem tartozik hegyvámmal, mert adót fizet. Az ur vidéki jobbágyai csak félvámmal (fertió) tartoznak, mindazonáltal a dézmát a vidékin is megveszik. Szüretkor bor- és buzadézmálásnak idején a 12 esküdt biró és a hites hat kerülő tartozik a dézmás mellett a borok körül ott forgolódni, valameddig a dézma elvégződik. Az 1645-ki urad. urbér ehez még azt is megjegyzé, „mindazonáltal azokon is, t. i. a hites személyeken a dézmát megveszik. A cseppegés bor is ő nga számára vétetik minden esztendőben."

Az 1682. urbérben ez áll Munkácsra nézve: „Senkinek borát nem szabad haza szállitani a hegyről dézmálás előtt. Minden ember csak a szinmustról dézmál, a törköly-bor tized alá nem mégyen. A szinbort pedig ugy szokták kicsinálni, hogy lábbal nem

nyomják ki, hanem három izben verik meg a czomoszlóval és minden verésen leszürik a szinbort, melyet a főbiró vagy más hites ember nézzen meg a kerülővel; csak a termés megszüretelése után megyen ki a tizedelő."

Az 1690-ki urbér pedig még terjedelmesebb utasitást ad ilyképen: „Az egész területen levő szőlőhegyekről lakos és vidéki per quintum tartozik dézmát adni a vár szükségére, ugymint kilenczedet, tizedet a szinborból, a törkölyt pedig, — vagy sok, vagy kevés az, minden ember a dézmaházhoz tartozik vinni és ott revideálják, ki miképen szürte ki. Ezen szükségre van rendelve törköly-látó, ki is a kádat a csapnak helyén hosszu vesszővel meg szokta szurkálni és a rajta levő mustot proportionaliter ugy bevinni, hogy a szegény ember az által ne károsittassék, nagy edényről és sok törkölyről szoktak levonni circiter 10, kisebbről pedig 5—6 justas-t. Nem volt szokás és szabad a törkölyt kézzel vagy kapával meghánni, mely azután sem engedtetik a szegénységnek nagy romlásával, anynyival is per abusum observáltatott a gonosz dézmástól a földesur engedelme ellen, melyet ennek utána csak egy dézmás is megcselekedni ne merészelje becsületének elvesztése alatt, a mit a csaphelyen kivehet a szurással, a lészen a jövedelem. A cseppegésbor felől meg kell tudnia a hittel tett relatio szerint, hogy a régi boldog időben, a melyben istenes dézmások voltanak és abusussal, idest törköly-felhányással a szegénységet nem terhelték, ő ngok eleiben is ez iránt nem ment a panasz, cseppegésbor pro tunc in toto volt az udvarbiróé, hanem annak utána a telhetetlen és szegénységrontó tisztek succedálván abusussal, törköly-felhányással kezdették a szegénységet terhelni, melyre nézve lamentalis panasz menvén a földesurak eleibe, ő ngok in mediate azon proventust elvevén magok számokra percipiáltattak és más részét hagyták udvarbiró jövedelmének, ugyanakkor megparancsolták erősen ő ngok, hogy a szegénységen ily extorquálással tovább ne exigáltassék, elégedjenek meg a régi szokással.

Már mostan, mióta ezek a veszedelmes változó esztendők interveniáltak, kiváltképen mióta Munkács vára cum omnibus pertinentiis confiscáltatott volt ő felsége számára, az oda való tisztek ismét kezdették e jövedelmet egészben magok számára vindicálni, sine annuentia dominorum tervestrium, melyre is a régi rendelés álljon."

„A munkácsi szőlők borainak a dézmása a munkácsi számtartó szokott lenni, minthogy pedig mindenik hegyhez egy-egy hegy-

biró szokott lenni, azok viselnek gondot a dézma idején. Második magával a dézmást lovakkal együtt ezen birák tartják illendő gazdálkodással, nem vendégléssel; ha pedig vendégeskedni akar, nyissa meg az erszény száját. Pennaticumja a dézmásnak ugy szokott adatni, a mint a dézmáló fél akarja, nem impositive, ki többet, ki kevesebbet, e pedig csak a dezmások jövedelme. Állatni való szőlőnek haza hordása akár mikor sem volt tilalmas, ezután sem lészen. Ususban volt ez, mely most is megtartatik, hogy megérvén a szőlő, a hegybiró tartozik ő ngok számára egy oly nyeléssel, mely a szegényeknek nagy kárára nem lészen."

A kibecsült elparlagosodott szőlő nehány évig tizedmentes volt; az ily módon szerzett szőlő iránti öröklevelet a város birája pecsét alatt tartozott kiadni s a számtartó láttamozni, az urbér szavai szerint rá „vidit" tenni. (Munk. urad. levélt.)

A tizedelés folyvást tartott ugyan az urbéri viszony fennállásáig, módozata azonban szelidült. Igy a munkácsi kerületben a hegybirák feljegyzék a termés mennyiségét s a 9 és 10-det beszolgáltatták; ellenben Beregszászon mindenkinek a termését az uradalmi udvaron át kelle a városba szállitani, hol a városi birák jelenlétében az urad. tisztek által minden szekér megdijaztatott. Hegyvámul itt az uradalmi ala'tvalók minden szőlőtől $37^1/_2$ krt, az idegenek pedig 1 frt 15 krt fizettek; az aszubor dijazása többnyire egyezkedés által történt. Egy 1781-diki feljegyzés szerint szabad kántor korcsmában idegen termésü bort méretni szabad nem volt, valamint hogy Beregszászba kereskedés végett is idegen bort behozni tiltatott, a miatt, hogy a helybelinek becse ne koczkáztassék, s épen e miatt azután a városon átszállitott vagy behozott hordót meg kellett bélyegeztetni. E szokás még azután is sokáig divatozott.

1776-ban volt egy hordó bornak az ára Munkácson 9—11, Beregszászon pedig 15—16 frt, 1799-ben Munkácson 9 frt. 1765. emlékezetbe hozatott a megyében az 1739. évi rendelet, hogy t. i. a borhordók 180 itcze tartalmuak legyenek, különben elkoboztatandók. 1795. kelt egy itcze bor a korcsmákban 5 és 1797-ben 3 kron; akkor volt hordója 8 frt 30 kr.

Ezek után nem lesz tán érdektelen a szőlőhegy népei (birtokosai) és biráinak tekintélyéről s intézkedéseiről nehány szót kiemelni. Adatok szerint, már a régibb időkben voltak a hegy népe által választott birák intéző és fegyelmi joggal felruházva, kötelességökben állván a rendre és biztonságra szigoruan őrködni. Erre

nézve szabályzatokat alkottak, melyeket a földesuraság, később a 18. században a megyei hatóság is megerősiteni szokott volt.

1625. Bethlen Gábor fejedelem és Munkács ura nevében annak tisztfőnöke és a kassai kamara elnöke Bellavári Dávid és munkácsi főkapitánya gelsei Balling János megerősitették a munkácsi Pálhegyre vonatkozó szabályokat. 1798-ban ujolag szerkesztette a munkácsi uradalmi ügyész a Nagy, Pál, Pap és Vereshegy nevü szőlők szabályait. Az 1795. évben módositott, szarkahegyi szőlőkre vonatkozó szabályokban nehány jellemző pont foglaltatván, nem lesz fölösleges azokat érinteni. Igy a 10. pontban ez áll: „Hegy népe gyülésén minden gazda 1 frt büntetés terhe alatt tartozik megjelenni, az itas vagy kihágó egy antalag borban büntettetik sat.“ A 11. pont szerint, a parlagon hagyott szőlőt bárki kibecsülhette. 12. Ki örök áron szerzett szőlőt, áldomással tartozott, u. m. 1 köböl borral, 3 tál étellel és egy nyárs pecsenyével. 14. Szőlőt idő előtt elhordani 3 frt birság mellett tiltatott. 17. A sátoros ünnepeket addig kölcsönösen megtartották, de ezentul kiki a magáét ülje meg. 18. A hegy kapuját mindenki maga után zárja be s csak szüretkor szabad nyitva tartani. A Pálhegyet illető szabályokból pedig kiemelem ezeket: „1. Gyümölcsoltó B. asszony előtt tizenötöd nappal szokott hegynép-gyülés tartatni, melyre mindenki, 1 frt büntetés alatt, megjelenni tartozott; itt igazittattak el a panaszok. 2. Husvét harmadnapján szokott a hegybiró-választás tartatni; ki e tisztséget elvállalni vonakodnék, 2 köböl borig büntettessék. 5. Uj szőlő 12 évi tehermentességet élvezett. 8. Az árnyékot okozó terebélyes fát kivágathatja a hegy népe. 10. Ki szőlőkarót, bokrot szomszédjától elvont, a mesgyét elkapálta vagy a határkövet kimozditá, egy ántalag borig büntettetett. 12. Vasárnap csak kezkenőben vagy gyermekkosárkában volt szabad gyümölcsöt haza vinni, ki akkor a gyümölcsfára felmászott, vagy azt megrázta, egy forint büntetésbe esett; 16. Ugy szintén az is, ki a szőlőhegyen káromkodott, vagy helytelenül esküdözött. 18. A futó tolvajt, főleg éjszaka, szabad volt meglőni. 19. Ki pásztort nem fogadott s igy szőlőjét a madaraknak hagyta, 2 frtig büntettetett. 21. A termés zsengéjéből, cseresznyéből, baraczkból, szőlőből a hegynép az uradalmi főtisztnek szokott kedveskedni s egy kosárnyit vagy egy szőlőkötést neki elküldeni. 23. Ki vasárnap aszalójában tüzet rakott vagy melléje fát hordott, 1 frttal büntettetett. 28. Dézma alkalmával a Nagy, Pál és Vereshegyek birái a tizedelőnek fáradtságáért ebédre négy máriást tartoztak adni; viszont ez a biráknak 2 köböl bort adott.“

1798-ban kiadta a munkácsi urad. ügyésze a vereshegyi szabályokat, melyeket azon évi aug. 22-én a megyei közgyűlés megerősitett. A Nagy, Pál és Pap-hegyi szabályok átidomitva megerősittettek 1805-ben. 1795-ben a munkácsi hegybirák és kerülők fizetése igy szerveztetett: 1. tizedet nem adnak a magok szőlőiből; 2. szüretkor egy középszerü szőlőt elválasztanak s annak tizedét a két hegybiró magának megtartja. 3. Az örök- és becslevél pecsételéseért járó 12 krnyi dijt ők szedik. Kötelességök volt ellenben 1. a szőlőhegyre egész éven át vigyázni; 2. szüretkor a szőlőket megvizsgálni, a termést megbecsülni s a dézmát meghatározni. 3. a dézmaszéken tartoztak mind végig jelen lenni, beadván előre a földesuraságnak a tizedlajstromot. A kerülők illetménye pedig ez vala: Minden hegyen két kerülő lévén, a magok szőlőjökből tizedet nem adtak, kaptak 12 váltó forintot és minden gazdától 3 krt kenyérre. Kötelességök volt egész even át a hegyre őrködni és szüretkor a hegybiráknak segiteni.

A hegybirák akkori tekintélyét a hatósági jegyzőkönyvek tarták fenn emlékezetben; igy például, 1733. márczius 30-kán Kigyósi Márton panasza folytán elmarasztalta a munkácsi Nagyhegy népe Sónyai Józsefet 1. azért, mert Szántó István ültetését a hegy népének szava ellenére elhányatta, 9 gira-fizetésre; 2. azért, mert a hegynépet szidalmazta, mondván, hogy a sógorságot, komaságot nézvén, hamis törvényt tesz, minden hegynépes után fizetendő 60 pénzben elmarasztotta, mi 45 forintra ment fel; végre 3-szor, mert a kijelölt mesgyén a czövekeket kimozditotta, minden egyés czövekért 12, összesen 36 frtra itélte, mely büntetéspénznek $^{2}/_{3}$-a földesuraságnak és $^{1}/_{3}$-a a panaszlónak adatott, a hegynépnek pedig külön költség fejében 4 magyar forintot és 50 pénzt fizetett. (Urad. levéltár). Különben a hegy népe a kilenczed-kötelezettek ellenkedését is szigorúan fenyitette; igy 1763. évben Duschek Antal, munkácsi sótári ellenőr, az uraságnak kilencedül járó 3 köböl mustot nem a nagyhegyi terméséből, hanem más silányabb borból adván, szolgabirói vizsgálat után őt a hegynép 20 frtra becsült egész termésének elvesztésére itélte, mit az uri-szék is helyben hagyott (U. o.).

A hegynépek külön pecsétekkel is birtak; igy a munkácsi Pálhegynek van egy krajczárnyi nagyságu pecsétje, melyen egy kettős kereszt-alakra nyesett fa felső két ágán két szembe néző madár ül, mig körirata e betüket viseli: „P. H. P. (azaz: Pálhegy pecsétje) 1726.“

*

Megyénkben a szőlőművelés különösen a forradalom után kezdett emelkedni, midőn minden birtok adó alá vettetvén, érdekében feküdt a birtokosságnak, iparának hasznát emelni s jövedelmét biztositani. Mind magánosok, mind uradalmi birtokosok versenyeztek a szőlőművelés terén a szőlők átalakitása és nemesitése tekintetében. Az egykori Rákóczy-féle beregszászi, néhol egész hegyeket képező, lánghullámu nectárt termő szőlők, milyen a Kerek, Hágcsó, Kalmár, Bocskor, Vasbika sat. most állanak a virágzás fokán, milyenen az előtt sohasem voltak; s ha 1746-ban Hágcsó, Kerek és Kalmár összesen 6041 és 1781-ben 18200 frtra becsültettek, ma értékök bizonyosan megtizszeresedett.

Az 1853-diki földadó-sorozati (kataszteri) felmérés szerint találtatik megyénkben I-ső osztályu szőlő 1467 hold 1234 öl, II. osztályu 1801 h. 479 öl és III. osztályu 304 hold 1384 öl, összesen 3573 hold 1497 öl, (helyesebben: 3582 hold), az 1872-iki községi kimutatások szerint pedig 4801·55 hold.

A legmagasabb pontok a tenger szine felett, melyeken nálunk a szőlő jól megterem, ezek: a Hát 314, Lovácska, 299, munkácsi Nagyhegy 276, ardói hegy 247, zápszonyi 193; mig a többiek jóval alacsonyabbak, igy a munkácsi várhegy 188, a derczeni szép kerékhegy 162 méternyi magasságu.

A hazánkat Galicziától elválasztó kárpátok 9 mértföldnyi kiterjedésökben délnyugot felé fokonkint alacsonyodván, Munkácsnál már csak halmokban végződnek, melyeknek szelid lejtőit régóta szőlők diszitik. E sorok irója 1867-ben Pálhegyi pinczéjét nagyobbittatván, munkásai vájás közben fossil növényekre (silicátokra), t. i. megkövült terebélyes diófára, diókra s kőbe vésődött levélnyomatokra, akadtak, mely hegycsuszamodás által betemettetvén, lassankint megkövült s igy több századra enged gyanitást. Különben szőlőink talaja jobbára trachitból származott képlékeny sárga vagy vörös nyirok, mely némi részben meszet is tartalmaz; a földréteg alatt általában a tüz által képzett trachit tömörül, melynek elmállott zsarámos részei szolgálnak a borágnak termőföldül, mig kőzetében a tülle és a földpát játsza a főszerepet. Mely jellemzésből eléggé kitetszik, mennyire alkalmas e talaj jó minőségü bor termelésére.

A beregmegyei kárpátok kiágazásaira ültetett szőlők kiterjedésére nézve, melyek minőségre nézve is észlelhető különbséget mutatnak, négy nagy csoportra oszthatók, u. m.: északkeletről a munkácsi, északnyugotról az iványii, lohói és szerencsfalvi, dél-

nyugotról a kaszonyi, dédai s végül délről a beregszászi szőlőcsoportok, melyeknek folytatását a muzsaji és benei szőlők képezik.

A munkácsi határbeli szőlőhegyek legnagyobb része nyugoti fekvésü, azoban némi része délnek, keletnek sőt, egészen északnak is fekszik. A nap déli hevének leginkább ki vannak téve, a tüzesbort termő Lovácska és az ennél jóval alacsonyabb s ép azért gyengébb bort termő Vereshegy; a Szarka, Pap, Pál, és Nagyhegynek egyes részei szintén délnek fekszenek s azért főleg ez utóbbi, mint magas előfők (promontorium) szintén erős, jó bort terem. Általában a munkácsi szőlőhegyek alján, az éjszaki szeleket feltartóztató hegyektől védett átláthatlan lapály terjedvén, ez, valamint azon természetes körülmény, hogy az egykor mértföldnyi terjedelmü, most hova-tovább szükebb térre szoritkozó Szernye mocsár, a tekergő Latorcza s más kisebb patakok, milyen a Kerepec a Pálhegy alatt, kipárolgásaikkal szintén termékenyitően hatnak a szőlőre s nem kevésbé emelik a bájdus borvidék előnyeit.

Jóllehet a munkácsi szőlőbirtokosok közül csak kevesen kezdik még szőlőiket rendszeresen átalakitani, sorozni és a fajt megválogatva elkülöniteni, mégis már régóta igyekeznek, ha vegyesen és szórványosan is, jobb fajtával pótolni a régi tőkéket. Az itt ekkorig müveletben levő szőlőfajok következök: 1. zöldboros, mely igen bőven terem és könnyen töppedt; e nélkül azonban sok, de savanyubort szokott teremni. 2. furmint, 3. járdavány (vagy mint itt nevezni szokták: járdány), 4. beregi rózsás, 5. fehér gohér (ez korán érik, de gyenge bort ad), 6 vörös bakator, 7. fehér bakator (erdei). Azonban szórványosan s kisebb mennyiségben termesztenek még más jelesebb fajokat, milyenek: sárga boros, juhfark, fajtalan (legyes), mozsolya-gohér, somszőlő (piros veltelini), zöld rumony (= tüskés pupú zamatos kecske csecs), szeremi zöld, muskataly, kék juhfark (vörös vállas purcsin) sat. A fekete szőlőt, mely szintén diszlik, leginkább ürmös készitésre használják.

A müveletet illetőleg: Munkácson a metszés, mely rendesen február hó végén s márczius elején már megkezdetik, hosszu, karós müveléssel és karikázott szálvesszővel történik; mi czomb- vagy szármetszés cserfára, illetőleg karikás müvelésnek neveztetik. A jobb gazda rendesen háromszor kapáltatja szőlőjét, beleértve a 2—3 évenkinti nyitást is, melynek — alaposan-e vagy csak képzeletileg, nagy hatást tulajdonitanak, főleg miután azt ez alkalommal jól megis trágyázzák. Az első kötözés füzfavesz-

szővel, a második hárs vagy más faháncscsal történik; gyékényt vagy szalmát kevés helyen használnak. A szüret rendesen október hó közepén veszi kezdetét s tart azon hó végeig s ritkán hagyják november elejére is, minthogy akkor már sokszor zimankos idő áll be. Ha kilátás nincs esőszünetre, esős időben is folytatják a szőlőszedést, hányva puttononkint s a fajok válogatása nélkül azt a kádba, honnan zsákba rakatván, elébb megtapostatik, azután pedig a maradvány sajtó alá tétetvén, jól kinyomatik s a must leginkább három akós hordókba öntetvén, a pinczében vagy csak ugy a borházban nyilt edényekben erjedésnek engedtetik át. Ismerek birtokosokat, kik egész télen át szellős borházakban hagyják az uj bort nem törődvén azzal, hogy a hidegben a kellő erjedésen átmehet-e? Minthogy pedig az uj bort leginkább a zsidók vásárolják össze s bocsátják kereskedésbe: nagy divatba jött a kóserezés, mely abból áll, hogy a kitaposást zsidók eszközlik, kik a mustot azután kukoricza-levéllel annak rende szerint a hordókban lepecsételik s ismét a megtöltést további s gondozást is eszközlik. Egy 3 akós hordó megszüréseért 20—30 krt fizetnek most a taposó szurtos zsidónak, ki ráadásul még pálinkát is kiván. Az ekkép nyert musthoz kereszténynek nyulni, azt megérintenie nem szabad: mert hitök szerint, azon módon tisztátalanná válnék. E kellemetlenségnek minden gazda kénytelen alávetni magát, ha borain jókor akar tuladni. A must czukortartalma minden esetben az idő kedvezésétől függ. Ha a nap sugarai jól megérlelik a fürtöket, a czukormérő 19—20 fokot mutat, miből 7—8 foknyi alkoholt (szeszt) következtethetni; esős s hidegjáratu nyár után azonban a must sokkal kevesebb fokra száll le. Gyakran, kivált ha a szomszéd Hegyalján sok az aszu, odavaló „kupeczek“ (vásárlók) hozzánk rándulnak mustot venni s azt felhasználás végett oda szállitják. A beregszászi és munkácsi jó mustok rendesen 7—9 foku szeszt ès sok kivonati anyagokat tartalmaznak kevés szabad savak mellett.

A muston kivül minden gazda szokott borházában válogatott szőlőt hagyni családja számára, mely nem ritkán egész husvétig el szokott tartani.

Az értelmesebb borkezelő már deczemberben fejti le először az uj bort s ezt husvét táján ismétli, mi által bora nem kevésbé javul; vannak azonban oly balhitüek is, kik tántorithatlanul tartják, hogy a seprőn nyugvó bor erősebb s igy a bortartalmát lassankint vagy csapon vagy lopón át szépen utólsó cseppig elfogyasztják. A törkölyből, seprőből, karácsony táján szoktak szeszt

főzni s ez égett bor nagy becsű és ha régi, nemcsak a gyomorra, hanem más testi bajokra is hathatósnak tartatik.

Nem lesz érdektelen itt a szőlőművelés költségeiről nehány szóval megemlékezni. A metszők napi dija, háromszori pálinkán kivül, 40 kr., a kapásoké 50—80, a kötözőké 40—50, a szedőké 20—30, a puttonosoké 50, végre a taposónak 50 kron felül még étkezés is jár. A kerülő a szőlő és pincze kiterjedéséhez képest dijaztatik, ugy szőlőéréskor a pásztor is, kit a hegynép választ, s a hegybiró ünnepélyesen megesket s 3—4 szőlőbirtokos élelemmel és fizetéssel ellát. Évről-évre mind a hordó, mind a szőlőkaró ára emelkedvén, nem lesz felesleges a hátráltató körülmény elháritásáról jó eleve gondoskodni, mert ha a hordók és karók ára oly mérvben, mint az utóbbi években, folyvást emelkednék, a kiadás aránytalanul fogja terhelni a gazdákat. A 3 akós hordó párja, mely nehány év előtt még 4—5 frtba került, most majdnem még egyszer annyiba jön, ezt leginkább annak lehet tulajdonitani, hogy a megye lapályán fekvő tölgyerdők aggasztó módon ritkulnak s hova-tovább fogyni kezd a dongákra alkalmas fa. A nyers dongáknak ezre néhány év előtt még 10—20 frttal volt kapható, ma már 70 frton is árulja az uradalom; a karó ezre pedig, mely nem rég még, 5—6 frton kélt, most már 12 frtba kerül.

A munkácsi kitünőbb szőlőbirtokosok és borkezelők közt többen nagy gondot forditanak az ipar e nem csekély és biztos jövedelmet hajtó ágára; az uradalom itt is jó példával jár elől: gr. Schönborn Ervin átalakitott, sorozott szőlőjében válogatott fajokat s tiz év óta rieslinget is jó sikerrel termeszt. Szarkahegyi kőporba vájt tágas, több águ pinczéiben 1862-diki terméstől kezdve vannak riesling borai, melyek jeles zamatjok által kiválók; az 1866-diki nagyhegyi granátszinü vörös bora sajátos, kissé fanyar ize az egrivel versenyez. Különben a Bécsben lakó e család kedveli az idevaló borokat; már a mult század közepén meghagyta tisztségének, hogy minden tavaszon küldjön fel számára beregszászi és szerednyei borokat; egy 1753. évi iratban pedig kiemeltetik, hogy a beregi és munkácsi borok italul egészségesebbek, mint a beregszászi és muzsajiak. Freyseysen Gyula, Nuszer János, Ruzsák Lajos főesperes, Wokurko József, Kis József, Gottstag, Weisz, Gottier Lipót, Cserszky Antal és sokan mások szintén jól kezelt finom borokat termesztenek. Általában az idevaló bor szelid, kellemes savanykás, mely őt némileg a rajnai borhoz teszi hasonlóvá, savanyuvizekkel erősen pezseg s minthogy leginkább a vesére hat in-

gerlőleg, igen alkalmas arra, hogy a jó kedvet, vidámságot eszközölje. Bünhődés nélkül órákon át lehet fogyasztgatni a munkácsi közönséges bort, annélkül, hogy nagy virtouzitással kellene birni e tekintetben; a furmin és bakatorból szürt és jól gondozott bor azonban itt is hamar asztal alá teriti a mértéktelen fogyasztót.

Dr. Entz Ferencz, ki 1869-ben meglátogatá megyénk szőlőhegyeit, ajánlá, hogy a munkácsiak hagyjanak fel az eddigi, hosszszu karikás müveléssel s fogadják el a Beregszászon divó sarkos vagy bakmetszést; mi fejmetszésnek és csapmüvelésnek is neveztetik. Ezt azzal indokolja a hires borász, hogy Munkács klimája éjszakiabb s a beregszászinál földrajzi fekvésénél fogva is hüvösebb levén, a karikás müvelés, bár nagyobb termése, távolabb esvén a földtől, kisebb mértékben érhet csak meg, s igy annak a mostani fajoknál fogva különben is savanykás leve, a szeszből kevesebbet, a savakból pedig aránylag több menynyiséget fejthet ki. Tudtommal megkisérték már a munkácsiak a fejmetszést, azonban csahamar meggyőződvén, hogy szőleik a rövid metszés mellett a derek által kárt szenvedtek, a további kisérlettel felhagytak.

Ajánlja továbbá, hogy gazdáink terményeik értékét zamatos, korán érő szőlőfajok behozatala által növeljék, mi végből legalkalmasabbnak tartja a zöld sylvanit. E faj a karikás vagy porhajos müvelés mellett is tömérdeket terem s Rajna mellékén, hol a riesling kevésbé diszlik, nagyban és jó sikerrel müveltetik. Munkácson jelenleg a közönséges bor akója hordóstul 6, a finomabbé 8—10 frt.

Az iványii, lohói s szerencsfalvi hegyeken a munkácsihoz hasonló módon történik a szőlőmüvelés, azonban, minthogy itt nemcsak uri, hanem sok falusi kapás gazda is bir szőlőt, ez utóbbiak a borkezelésre nem nagy gondot forditanak. Szüretkor kádak és jó borházak hiányában tisztátalan hordókba, itt-ott még kivájt gödrökbe is gyüjtik a szőlőt, várván mig szomszédjaik elkészülnek. A mustot azután régi hordókba öntvén, vagy kivájt kis sötét üregekben, vagy a borházban tartják, hol azután egyik-másik komájával addig járnak rá, tüz mellett addig mulatoznak, mig a mustot utolsó cseppig elfogyasztják. Mások meg már potomáron eladják a zsidóknak, kik a termést saját hordóikba megszürik; a jobb módu parasztok azonban mégerjedni engedik a mustot s a bort azután télen át jó kedvvel megiszszák, néha versenyezve, ugy, hogy megtörtént, miszerint két mogyorósi lakos egy ültökben vagy negy-

ven itczét elfogyasztván, az egyik szörnyét halt, mig a másik három napi álomba merült. Különben e vidékbeli bor, jobb gondozás mellett, kitünő kereskedelmi czikkül szolgálhatna, mert kivált a szerencsfalvi jobb művelésű bor nem sokat enged finomságában a szomszéd szerednyeinek, mely mint ez, zöldes-sárga, kellemesen savanykás s oly sajátszerű zamattal bir, melynél fogva megkedveltetvén hazánk becsesebb s keresettebb borai közt méltó helyet foglal el.

A munkácsi és beregszászi borok közt foglalnak helyet minőségökre nézve a dédai, kaszonyi és somi, porphirt és rhyolitot is tartalmazó hegyeken termő borok. Ezek jóval erősebbek a munkácsiaknál s ha okszerüen kezeltetnek, édesebb, zamatosabbak; azonban hasonló művelet mellett még sem érik el azon fokot, melyen a beregszászi, muzsaji és benei borok állanak. Ezek rendkivül tüzesek, mely láng ó-korában a keserü mandula zamatjával párosul, s azon sajátsággal birnak, hogy itatván magokat, csakhamar a vért tüzre lobbantják s legyőzhetlen erővel az agyra hatnak. E kiváló jellemet nemcsak a beregszászi sajátlagos szőlőműveléstől (sarkos fej- részint bakmetszés), hanem attól is nyerik, hogy a gazdák a szőlőfajokat megválogatják. Az előfokot képező itteni szőlőhegyek talaja felséges darla és földpát-féleségek málladéka, mely némi részben meszet, timföldet s más alkatrészeket tartalmaz. A Csillaghegy, Felső-Nagyaranyos, Dajbócz, Bocskor, Rigóhegy, Hágcsó, Messzelátó sat. dombcsoportozatok félkörben terülnek el s részint délnek, részint nyugotnak fekszenek mig a muzsaji és benei merodek szőlők leginkább a déli forró nap sugárainak vannak kitéve.

E hegyeken leginkább termesztik a furmintot, melyet görénynek s a kaszonyi és somi hegyeken, dömjénnek is neveznek; az erdeit, vagy fehérbakart, a meggy vagy tüdőszinü bakart, a rózsás bakatort, a beregi és meggyszin bakart és a járdoványt. Azonkivül szórványosan s helyenkint elkülönitve termesztik a különféle szinü gohérokat, szerémi zöldet, fehér rózsaszőlőt, juhfarkot, budai kéket (= bourdelais), erős bodonyt (tökös szőlő), fehér szőlőt (fosóka), sárga borost, rieslinget, muskatályt, sárfeketét, burgundit, hárslevelüt, furmintot, kövidinkát s másokat.

Kitünő szőlőművelők itt: gróf Schönborn Ervin, kinek válogatott s osztályozott nemes faju ültetései megnézésre méltók, ennek beregszászi szőlőiben már 1878-dik évben 220 bor- és csemege szőlőfaj termesztetett; nevezetesen a fehér borfajokból 43, a veresekből 11 és a csemegefajokból 166. Utána következnek Guthy Fe-

rencz, Jobszty Gyula, Kozák Zsigmond, Gönczy Sándor, Kántor Sámuel, Uray Miklós, Horváth István, Buzáth, Hunyady Béla, Linner, Grineus, Propper. Jandrisics Antal, Csánk Nándor, Gáthy Albert, Mak Antal s mások.

A kőbe vájt pinczékben régi jó borokat találhatni; a szamorodnin kivül vannak jeles aszuborok is, melyek a hegyaljai borokhoz hasonlitanak. A must czukortartalma a közönséges termő évben következő százalékot szokott mutatni: piros kövi dinka s fehér bakar 20, rajnai rizling $22^1/_2$, furmin, járdány és szerémi zöld 23, megyszin bakator 26 és zöld szilváni $28^1/_2$ százalékot.

A beregszászi borokat most is leginkább Lengyelországba szállitják, azonban mindenfelé az országban is kimérés végett elhordják, sőt sokszor a Hegyaljára is elviszik, mint például 1866-ban, midőn a jó termésből négyezer hordónál többet vettek oda, 40 frton a 4—5 puttonost.

A kóserezés itt is nagy divatban van, mert igy hamarább és biztosabban adhatnak tul a terményen, mely nem csekély költséget igényel, mert a munkások napszáma itt is átlag 60—80 krajcárra rug, a szalonnán és háromszori pálinkán kivül. Beregszász vidékén, mely a Tiszán inneni kerület és az alsó-bereg-ugocsai szőlővidékhez, ellenben Munkács tája Felső-Zemplén, Ung és felső-beregi vidékhez tartozik, a szőlőmüvelésre az utóbbi években nagy gondot forditanak. Itt a szőlőhegyek nagyobbára már is sorosok, mig Munkácson csak most fogtak hozzá. A jobb gazdák válogatják a fajokat; a kapálás általában háromszori, gazolással helyettesittetvén a negyedik. Télre a magasabb helyeken nem s csupán az aljban fedik a szőlőket. Az ujitás döntéssel történik trágyázás mellett s a szőlőiskoláknak nagy becset tulajdonitanak, valamint annak, hogy mintaültetéseket létesitsenek, az egyes osztályokban válogatott fajokkal tevén kisérletet.

A Hátvidéken, Závidfalván, Ardánházán, Hátmegen s közelebb az urbéri tagositás után Leányfalván is termelnek szőlőt, melynek terménye savanyuvizhez alkalmas karczos italt nyujt; nem rég Bilkén is megkisérlék a Noe plántáját terjeszteni, s mint hallám, zsengéje szép eredménynyel biztat.

Érdekesek szőlőszetünk tekintetében a Beregmegyére vonatkozó statisztikai adatok*), melyekből kiemeljük a következőket:

Az 1853. évi kataszteri kimutatások szerint tett itt a szőlővel beültetett terület $2059{\cdot}_{65}$ hektárt ($4801{\cdot}_{55}$ kat. holdat), az

*) Statistique internationale Viticole I. Partie. Viticulture de Hongrie 1860—1872. Budapest. 1876.

1872. évi községi kimutatások szerint pedig 2760·$_{89}$ hektárt, e szerint a szaporodás tenne 701·$_{24}$ hektárt. Ebből a talajtermesztésre nézve fekete föld 264·$_{70}$, agyagos 1512·$_{61}$, homokos 291·$_{49}$ és kavicsos 692·$_{10}$ hektár.

A szőlőmüvelésnek módjára nézve: a tiszta fejmetszés magas vesszőkkel és karókkal 57·$_{50}$ hektár, ugyanaz törpe vesszőkkel karók nélkül 1110·$_{20}$, csapos fejmetszés magas vesszőkkel és karókkal 268·$_{57}$ és bakmetszés magas karókkal 1324·$_{52}$ hektár.

Sajtó van 898 s igy esik minden 28·8 hektoliterre egy.

Kádármester találtatott 32, legény 16, tanoncz 13.

Az 1861-1872. tizenkét évi bortermésnek átlaga 25778·47 hektoliter fehér, 126·22 h. veres és 2·83 h. félveres (Schiller). A 12 évi átlag szerint terem egy hektáron 9·40 hektoliter s egyenes bevallás alapján 18·59. E szerint az összes termés 12 évi átlaga 25907·52 hektoliter; egyenes bevallás szerint pedig 51092. És igy a hektáronkinti bevallás szerint számitott termés a 12 évi átlagnál 25184·48 hektoliterrel, vagyis 49·3% nagyobb.

Átlag teremne évenkint egy hektáron jó évben 30·03, középszerüben 18·59 és roszban 9·07 hektoliter s ennek megfelelőleg 2760·89 hektáron összesen: jó évben 82889, középszerüben 51092 és roszban 25002 hektoliter. A 12 évi átlagos termésből 99·5% fehér és 0·5% veres, mi kezeltetik 795 borházban és 587 pinczében, összesen 1382 helyiségben; esik tehát egy pincze vagy borház helyisége 0·29 holdra.

A közönséges bor akójának átlagos árai voltak: 1861. 4 frt 52 kr., 1862. 4 frt 35 kr., 1863. 5 frt 08 kr., 1864. 4 frt 28 kr., 1865. 4 frt 30 kr., 1866. 5 frt 57 kr., 1867. 4 frt 57 kr., 1868. 4 frt 87 kr., 1869. 4 frt 66 kr., 1870. 4 frt 32 kr., 1871. 4 frt 65 kr., 1872. 5 frt 76 kr.

Az aszubor akója, melyből mintegy 284·64 hektoliter (503 akó) terem, elkelt legmagasabban 29 frt, legalacsonyabban 12 s igy átlag 17 frt 25 krajczáron; a közönséges bor pedig akónkint: legmagasabban 5 frt 76 kr., legalacsonyabban 4 frt 28 kr., átlag 4 frt 74 kr.

A közönséges bor 12 évi átlagos ára volt hektoliterenkint: legmagasabb 25·22, legalacsonyabb 18·72 s átlag 20·75 frank; ellenben az aszubor középárai 12 évi átlag szerint: legmagasabb 153·75, legalacsonyabb 53·12, átlag 76·12 frank. Egy évi egész bortermésnek ára e szerint átlag lenne 537570 frankot.

A szőlőmüvelés költsége a szüretig hektáronkint igy szamitta-

tott: legmagasabb kiadás 303·75, legkisebb 52·50, közép 95·62 frank; a szüreti pedig hektáronkint: legmagasabb 238·75, legalacsonyabb 4·37, közép 26·25 s igy az összes költség átlaga hektáronkint 121·87 frank.

Egy hektár jó karban levő szőlőnek ára és értéke igy állapittatott meg: legmagasabb ár 4344, legalacsonyabb 695, átlag 1737 frank s e szerint a beregmegyei összes szőlőterület értéke lenne 4.801,550 frank.

Nyers szőlő eladatott 562 mázsa, vagyis 28,100 kilo, 20 centimessel számitva kilóját, ennek évi értéke 5620 frank.

A szőlőterület van 37 községben 5005 birtokos kezén s e szerint esik egy egy birtokosra átlag 0·55 hektár.

Az 1873-dik évi viszonyokat taglalva: termeltetett akkor 15960·5 hektoliter fehér, 93·2 hektol. veres és 132·5 félveres bor s igy összesen 16186·2 hektoliter, vagyis egy hektáron 5·86. Hektáronkinti termése 12 évi átlag szerint 9·40, közvetlen bemondás alapján 18·59 hektoliter, az 1873-ki termés után 5·86 hektoliter, melynek ára 27·75 frank s igy az összes évi silány termés értéke tett 449161 frankot; e szerint az 1873-ki bortermés értéke a 12 évi átlagnál 88,409 frankkal kisebb.

Az 1877. és 1878-dik évi termények eredménye a következő: megjegyezvén, miszerint az 1877-dik évi kijavitás szerint a szőlővel beültetett terület 4835 kat. hold és 71 □°, az 1878-diki felvétel szerint pedig 4843 hold és 1103 □ölnyi terjedelmü.

	Must.			bor.		
	termett összesen	eladatott	seprőre 10°/₀,	fehér,	vörös	összesen:
1877.	32405 HL.	8739	$2366._6$	$20975._8$	$323._6$	$21299._4$
1878.	59207· „	23823	$3538._1$	$31757._6$	88	$31845._6$

	Az eladott mustból származott:	mindösszesen:	átlag termett 1 holdon az eladott szőlővel együtt
1877.	$7865._1$ het. bor	29164	$6._{03}$. hektoliter
1878.	$21440._7$ „	53286	$11._{04}$. „

A szőlőből eladatott 1877-ben 510 kilogramm 9 krral, 1878-ban 33900 kilogramm külföldre és 10094 kilogr. belfogyasztásra, összesen 43994 kgr. 8 krral, s igy az 1877-kén eladott szőlőnek értéke 46 s az 1878-ban eladottnak 3520 frt.

Az 1877-ki must hecto literének árát $6._{26}$ s a készbornak $8._{08}$ frtval számitva, értéke a termelt összes bornak 235,645 frt s a szőlő árával együtt 235,691 frt; ellenben az 1873-ki must hec-

toliterének árát 4.$_{38}$ s a készbornak 5.$_{60}$ frttal számitva, tesz a bor értéke 298,402 frtot, az eladott szőlő árával együtt pedig 301,922 forintot.

Az 1880 sept. 16—20. Kassán tartott első bor és szőlőszeti kiállitáson Beregmegye részéről 15 egyén állitott ki borokat, még pedig 25 asztali, 12 pecsenye, 3 szamorodni és 1 vörös fajut; melyekért a biráló bizottság 23 dicsérő oklevelet, 14 ezüst és 4 arany érmet itélt meg. Ezekből kapott gróf Schönborn Ervin 3 arany és 10 ezüst érmet és 8 dicsérő oklevelet, azonkivül a szőlő-térképekért s pinczészet leirásáért 1 aranyérmet; utána kaptak Beregszászból: dr. Magaziner József ezüst érmet és 1 dicsérő oklevelet, Gulácsy Dezső 2 ezüst érmet és 2 dics. oklevelet, Jobszty Gyula, Teinel Ödön 1 ezüst érmet, Békássy Sándor és Linner Bertalan 2—2 dicsérő oklevelet; Munkácsról nyertek dicsérő okleveleket: Bárdos Ede, Csomár István, Komka Ervin Lehoczky Tivadar, Molnár Dániel, Nuszer János, Pap József és özvegy Fryseysen Gyuláné szül. Uray Ida urhölgy.

Ez alkalommal megjegyzem, hogy Beregmegyében körülbelől 370 korcsma, s vendéglő alig 10 találtatik; nevezetesen van a munkácsi járásban 112, a vereczkeiben 65, a mező-kaszonyiban 45, tiszahátiban 65 és a felvidékiben 83 korcsma. Ezekből legtöbb esik Bilkére: 22, mig a sokkal nagyobb Munkács városban öszszesen csupán 18 korcsma és szálloda és Beregszászban tulajdonképen csak két vendéglő s nehány mellék szálloda s étkezde találtatik; ezeken kivül van Munkácson és Beregszászon nehány serház is, hol a podheringi gyártmányu árpaleven kivül, más serek is kiméretnek.

9. Gyümölcsfa-tenyésztés.

Beregmegyének helyzete a gyümölcsfa-tenyésztésre nézve szerfelett kedvező, mindamellett e jövedelmező iparág némileg elhanyagoltatott, mi annyival inkább sajnálatra méltó, mert itt a gyümölcsnek minden neme dusan és könnyen megterem.

Hogy jelenben kevesebb gond fordittatik a gyümölcstenyésztésre, mint hajdan, azt a fenmaradt adatok igazolják; pedig nincs hálásabb iparág ennél: az oltvány akkor is nő s emeli gazdája vagyonát, mikor ő pihen és nyugszik; kevés munkát és költséget igényel s igy méltán nagyobb tekintetet érdemelne. Mikor hazánkban a 16—17. században a török uralkodott, az általa birt hódoltsági részekben gyakorlatba hozta, hogy a magyar legények közül addig senki sem léphetett házasságra, mig legalább husz szilva és négy más gyümölcsfát nem ültetett s magát ez iránt kellően nem igazolta. Valóban napjainkban is óhajtandó lenne ily erkölcsi kényszer: üdvös és hasznos eredménye kétségtelenül csakhamar mutatkoznék.

Hogy pedig már a 17. században területünkön a gyümölcstenyésztés nagyban divatozott, annak bizonyságául szolgálnak irott adatokon kivül, azon elavult terebélyes diófák is, melyek Podhering körül a mezőkön maiglan állanak. Ezekről már az 1691. évi urbéri összeirás is emlékszik, mondván, hogy a Latorcza partján a kaszálókon szép gyümölcsösök vannak, meggy, szilva és különösen diófákkal beültetve, mely utóbbiak jövedelmét a földesuraság husz köbölre számitotta. Különben maga Thököly Imre, Munkácsnak ura, 1684. évi utasitása szerint, kiváló gonddal viseltetett a gyümölcstenyésztés iránt, szigoruan meghagyván gazdatiszteinek, hogy az alkalmas réteket gyümölcsfákkal ültessék be, „mint ez hajdan is már szokásban volt, de elhanyagoltatott“, jegyezvén meg.

E tekintetben különben később a gróf Schönborn család is alkalmilag gondosan intézkedett; igy 1753-ban meghagyta, hogy a tisztek szoritsák a munkácsi lakosokat is arra, hogy házaik elé két-két eperfát ültessenek. 1778-ban a szent-miklósi kertben a bükkfákat kivágatta és szilva- és diófákat ültettetett. 1781-ben találtatott a munkácsi uradalom 151,814 □ölnyi tértartalmu kerteiben 244 alma, 89 körte, 5756 szilva, 261 dió, 1 cseresznye, 43 meggy, 22 baraçzk és mandola-fa. Ekkor ismét szivókre köttetett az uradalmi

tiszteknek, hogy a kert-míveltetést mozdítsák elő, biztatván őket, hogy ki ezer legszebb szilva- vagy száz diófát ültetend, különös jutalomban részesülend. 1793-ban az uradalom saját szilvaterméséből 3036 itcze szeszt égetett, egy hordóból 9 itcze kerülvén ki. Ekkor egy mérő dió 104 krajczáron kelt. 1797. évben gyüjtette a szilva- és cseresznyefák mézgáját és árultatta. A jelenleg valóban kevés szorgalommal tenyésztetni szokott fanemüek közt leginkább az alma és szilva érdemel említést; körte, meggy, cseresznye, dió, aránylag csekély mérvben termesztetik. Jó faju gyümölcs terem Bubuliska és Hribócz táján, hol a népmonda szerint, II. Rákóczy Ferencz szakácsa, ki 1711-ben ura után a hazából kivonulni nem akarván, Patay nevü kuruczhadnagygyal — kire a fejedelmi ezüst-készlet bizva volt — Hribóczra menekült s itt a fanemesitéshez fogott, mely valóban most is kiválóan diszlik. A Hosszuhát nevü hegy nyugati lejtőjén fekvő Závidfalva és a szomszédos helységek határaiban szintén diszlik a gyümölcs, különösen a szilva, mely itt bő esztendőben dusan jutalmazza a kertek birtokosait. Most, midőn minden talpalatnyi föld adó alá vettetett, valóban saját érdekében cselekednék minden gazda, ki ez iparág előmozditásával mind saját erszényét növesztené, mind a köznemzetgazdaságot emelné!

10. Erdészeti viszony.

Megyénk területe az ős korban, de okmányaink szerint a magyarok beköltözésekor*) is s később a XI—XVIII. századokban is vad és fadus rengeteg volt. Hogy hajdan, ismeretlen előkorban itt pálma is vadon nőtt, mutatják a beregszászvidéki timkőben koronkint feltünő ily fakövületek. IV. Béla idejében határtalan erdőségek boriták a talajt, például Nagy-Bereg környékét, melyben az 1247-diki kiváltságlevél szerint a beregszászi jövevényeknek s lakosoknak egy napi járásnyira szabad faizási s legeltetési joguk volt. 1232-dik évben II. András király alatt az erdőség „Silva-Bereg" néven szerepelt, mely akkor a Hosszuhátig s Gyilig terjedvén, sem benső határokkal, sem helységek által elkü-

*) Béla király névtelen jegyzője.

lönitve nem volt. 1353-ban Erzsébet királyné meghagyta Marocsa nevü lovászmesterének és beregi főispánnak, hogy a beregszásziakat a faizás élvezetében ne háborgassa.

A tatárdulás után rendes községek keletkezvén, az erdők is becsesebbekké váltak, de egyszersmind tüz és irtás következtében pusztulni is kezdettek, annyival inkább, mert a jobbágyságnak földre volt szüksége s a földmüvelés nagyobb hasznot nyujtott. Igy mellőzvén a régibb kort, melyben a telepitések kétségtelenül szintén leginkább erdei irtásokan keletkeztek, a XVI—XVII. századokban, urbáriumaink tanusága szerint, a felvidéken kizárólag erdőterületeken szerveztettek, a földesurak közvetitőiül e tekintetben a kenészek szolgálták, kik a kijelölt faluhelyre idegen jobbágyokat telepitettek. A verchovinai saját s más idegen jobbágyok is a földbirtokosnak a tüzifa élvezeteért minden tüzhelytől egy-egy köböl zabot tartoztak adni s a munkácsi várba felvinni, mely „kemencze-zab„-nak neveztetett. Minthogy századok előtt is már a földesurak a jobbágyoktól terményeik 9-dét szedték, azon voltak, hogy azok minél többet termeljenek, miért is nem ellenezték, ha az erdőkben, miknek akkor vajmi kevés hasznát vették, a rengetegekben oazként telepeket, helységeket, s ott, hol az előtt óriási tölgy- és bükkfák diszlettek, szántó- és kaszálóföldeket alakitottak; minek folytán az erdők csakhamar gyérülni kezdtek s egész vidékek erdőtlen kopársággá változtak s ilyenek, milyen például a Vereczke vidéke, maiglan is. Csak később, a mult században hökkentek meg nagyaink a rosz gazdálkodáson s erélyesen kezdének az erdőpusztitás ellen intézkedni. A pórnép, melynek az előtt a faizási jog jobbágyi illetőségéhez tartozott, különben sem nagy barátja az erdőrendőrségnek s fejszéje és tüze roppant károkat okozott a tulajdonosoknak, minek hatását sokan most is érzik még.

Különben nyoma van, hogy már a XVI. században is tilalmasban tartattak egyes erdők; igy az 1649-dik évi munkácsi uradalmi urbáriumban felhozatik Bartházára nézve: hogy „tilalmas erdő az Egrity, mely a várhoz tilalmasban tartatik, a mikor makkot terem, a majorsági disznók számára használtatik, épületre való fát udvarbirák hire nélkül nem szabad hordaniok". Pisztraházára nézve pedig ez foglaltatik a Rákóczy György-féle urbéri öszszeirásban: „Tilalmas erdő vagyon szintén a falu mellett Mocsárka nevü, csak egy kis erdőcske, mely a szegénységnek nagy injuriájára van, praetendálván, ha valami marhájok avagy csak tyukjok oda szalad is, a kerülők mindjárt behajtják" sat. Ugyan-

csak 1649-ben tilosban tartatott a beregujfalvi határon az Egrigy, Szarvasbércz, Papmocsár, Magasöstökék, Attaköz, Darvasmocsár, Románliget, Nagyerdő és Bolona; a munkácsi határban: Alsó-erdő és Ösztrös; az oroszvégiben: Szernya (Zsarnó?); a kajdanóiban: Nagyerdő; a jánosiiban: Királyerdő; a lucskai és sztrabicsói határokban: Felső-erdő, Szitnak, Nagyrafajna, Alsóharacsina és Csukáserdő; a várii határban: Zennye és Nagyerdő; a bubuliskaiban: Hucsali, Kicsera és Lupcsina; a vizniczeiben: Lisznácz és Berda; a Krajnán: Szabadpatak és Bikkes erdő; Bucsunál az ottani erdő, melynek derekát Lónyay birta; a selesztói határban: Bordiscse; a laukaiban: Zsarnolya; a felsővidéken: Isdemérhavas, Kékbércz (Szinyák), Koszák, Barlangerdő, Vurliscsa, Nagy-Visnya, Csipkés, Köves, és Pleska nevü erdők. Ezekről megjegyeztetett 1649-ben, hogy ezen erdőkben, mikor makkot teremnek meghizhatik negyvenezer sertés.

1644-ben Rákóczy György a beregujfalvi jobbágyokat további tetszéseig megerősité azon erdőrész használatában: „melyet szegény Bethlen fejedelem praedecessova falujokhoz szakasztott volt;" megjegyzé azonban: „hogy az erdőt ne pusztitsák, melyen ha rajta érik, elvegyék tőlük, hanem a mikor termése vagyon, etessék".

A XVIII. században is helyenkint szigoruan őriztettek az uradalmi erdőségek; 1760-ban egy fa jogtalan levágása 12 frt birsággal büntettetett. Talán e gondviselésnek lehet tulajdonitani, hogy megyénk alsó vidékén a munkácsi uradalomnak még most is drága és szép erdői vannak. Az uradalmi 1781-ki öszeirásban*) emlittetik, hogy a munkácsi uradalmi erdőségek a jobbágyoknak több hasznot hajtanak, mint az uradalomnak; a verchovinai jobbágyok ugyanis urasági engedélylyel hordókat, teknőket, kanalakat s egyéb szereket készitvén, az alföldi vásárokra viszik árulni, a gáti és nagy-guti lakosok kerekeket és jármüveket késziteneк s Debreczen felé szállitják, a várii s szomszéd lakosok a remetei erdőségekből három krajcárral vesznek fákat s a Tiszán leusztatják. A krajnavidékiek ez időben a Hát nevü erdőt Rákóczy kora óta zálogul birván, a makkért bér fejében saját sertéseik hizlalásán felül 500 forintot kaptak évenkint.

A jobbágyság egyébiránt a faizás élvezeteért hajdan is tartozott bizonyos megállapitott ellenszolgálmányt teljesiteni. Igy a többi közt, az 1645-ik évi munkácsi urad. urbárium szerint: a huklivai,

*) Landgraf és Otto-féle összeirás, 1781. a munkácsi urad. levéltárban.

szkotárszkai, talmási, kanovai, és volóczi jobbágyok tartoztak a földesuraság részére évenkint zsindelyt csinálni, egész helyes ezer darabot s ily arányban a többi; minden ezertől „defalcáltatott“ nekik adójukból 75 pénz, különben pedig készpénzben is kaptak annyit díjul. Az 1650. évben kelt rendelet szerint, minden Munkácsra szállitott ezer zsindelytől kaptak 1' frtot. Sokszor kétszázezer darabra ment az ekkép fedezett évi szükséglet. 1682-ben azon környékbeli 75 telek után beadatott 75 ezer zsindely, a kivánt többlettől pedig kaptak a jobbágyok ezre után 2 frtot.

Az akkori szokás szerint régi idő óta tartoztak némely községek a munkácsi várhoz szálfákat szállitani; igy a 17-dik század urbáriumai szerint Beregszász 100, Vári 50, Bereg 32 öreg gerendát, mit ha megváltottak, fizettek egy évre, például 1640-ben Beregszászban 50, Vári 32, és Bereg 20 frtot. Ugyszintén tartoztak a jobbágyok, különösen a felvidékiek a zsindelyen kivül a munkácsi várhoz lámpáshoz való fáklyákat és szurkot adni; erre nézve azonban az 1704-diki urbér megjegyzi: hogy mivel ezekre többé szükség nincs, egy fáklyáért 12 denárt és egy-egy „kazup“ (doboz) szurokért 6 denárt tartoztak az illető jobbágyok fizetni.

A szántóföld becse hozta magával, hogy folyvást irtatnak az erdők; még e század elején is megyénkben sok helyütt, hol ma szántanak, erdők terültek el; igy például Szent-Miklós és Podhering körül a Latorcza völgyben, még e század elején oly sürün állottak a tölgyfák az itteni Dubrova nevü táblákon, hogy a vadonban rablók tanyáztak s a lengyel utasokat kényelmesen fosztogatták; a Pálhegy alatti Dubrova és a munkácsi vár körüli táj néhány évtized előtt irtatott ki, ugy a nagy-lucskai major s Rákos környéke is.

Megyénknek felét jelenleg is még erdő boritja. Ugyanis az 1866-diki adósorozati (katasztralis) felvétel szerint van:

	1. oszt.	2-dik oszt.	3-dik oszt.	összesen.
a tiszaháti és kaszonyi járásban:	$46946^{1076}/_{1600}$	$7631^{427}/$	$2769^{1446}/$	$57347^{1339}/$
a munkácsi járásban:	$73610^{1387}/$	$1466^{983}/$	— —	$75077^{770}/$
a felvidéki járásban:	$79066^{1489}/$	$80835^{139}/$	— —	$159902^{28}/$
összesen:	$199624^{752}/_{1600}$	$89932^{1559}/$	$2769^{1446}/$	$292327^{557}/_{1600}$ hold.

E szerint megyénk minden 1000 hold területére esik $451._2$ hold erdő s igy a lakosságra fejenkint $1._{83}$ hold. Megyénk e te-

kintetben az országban a 15. sorhelyet foglalja el Liptó- és Felső-Fejérmegyék közt.

A megye észak-keleti részeit nagyobbára erdőség boritja és pedig a megye közepétől fogva az ungvári, galicziai és máramarosi határokig leginkább bükkös erdö, mig az 544 méter magas Zsarnón Kölcsénnál, a 342 m. magas Tupcsában Szentmiklósnál, az 542 m. Háton s a lapályon fekvő többi erdőkben a tölgyfa terem. E tölgyes és bükkös erdőkben egyébiránt a kőrös, szil, bükk, gyertyán, éger, nyár, juhar, s egyéb lombos fák is bos fák és bokrok is találtatnak; fent Hukliva és Zbun táján a fenyüfa is diszlik; a tülevelü és bükkfa határa a Zbun felé lejtő hegyoldalon 900 méter magasan van a tenger szine felett. A tülevelü fák közül a jegenye fenyü (abies pectinata) helyenkint bükkfával vegyesen, nagyobb terjedelemben Zsdenova felett meghonosodott, különösen 1768. óta, midőn az uradalom e czélra fenyümagot hozatott. Itt, valamint Hukliva táján helyenkint lucz fenyü is diszlik s különösen a volóczi és huklivai havasok alatt oly erős növése van, hogy a lejtős szántóföldeken, ha 2—3 évig parlagon hevertetnek, 2—3 lábnyi növendékfák keletkeznek. 1—1·60 m. vastag és 50—70 m. magas fenyük épen nem tartoznak a ritkaságok közé; igy a Zbun feletti erdőben 915 m. magasan élö királynő néven ismert fenyüfa jelen csonka állapotában is még mintegy 60 m. magas, miután 12 méternyi koronájától villám által megfosztatott, törzse pedig 3·22 m. átméretü; környezete szintén hozzá méltó fákból áll. 1871-ben, midőn a zsdenovai völgyben uj vizfogót épittetett az uradalom, tömérdek 51·60 magas és 1 m. széles 250 éves teljesen ép fákat vágatott le, azon készletből, mely most 250 ezer darab vágható fenyüfából áll. Innen kerülnek ki azon bámulatra méltó szálfák, melyek a hidakhoz s más rendkivüli épitményekhez használtatnak. A Paszika feletti meredélyen szintén látni egyes apró fenyü-állabokat, melyeket az uradalom kisérletkép vettetett; Munkács városa szintén megkisérlé saját erdejében a fenyüfa-tenyésztést, azonban a melegebb égalj miatt kevés sikerrel. —

A Beregmegyében levő erdők legnagyobb részét, t. i. 197,598 helyesebben 203,685 holdat a munkácsi uradalom tulajdonosa a gróf Schönborn-család birja. Ebből 718·61 tiszta fenyü és 12,203·02 vegyes fenyüfa-állomány; lombfa: a sikföldön 23,499·15, elő-

hegyeken 7349·12, s hegyeken 122,839·14 hold; elpusztított tér 34098·29 s legelő 2977·81 hold*).

A többi erdőbirtok néhány magányzó és községek közt eloszlik. Az elsők közt megemlitendő a Lónyay-család, mely Lónya, Bátyu, Som és Bótrágy közül bir szép tölgyes erdőket; az Ilosvay család, melynek bükkös erdeje Bilke körül, különösen a Gyil nevü hegyen van és a flandriai gróf Bakta körül. Továbbá megemlitendő birtokosul Morvay Oroszibau, Rácz Kaszonyban, Freyseysen, Joó, Munkács s más közbirtokosok Pósaháza körül; az ignéczi, kálniki, patkanóczi, benedikei közbirtokosság s a csernekhegyi monostor. Munkács bir 5186 és Beregszász 1104 kat. holdnyi erdőterületet. Továbbá birnak régi jogon: Vári, Dobrony, Remete, Csomonya, Gorond, Izsnyéte, Sztrabicsó, Beregujfalu N.-Bereg, Makaria, Sarkad, Dragabartfalva s más volt urbéres helységek.

Évtizedek előtt a munkácsi uradalom jobb jövő reményében a faeladást szándékosan szük korlátok közé szoritván, évenkint alig adott el 4—5 ezer darab törzset, átlagosan mintegy nyolczszázezer köblábnyi szerszámfát. Az eladott szálfák egy része a Latorczán és Tiszán Szolnok és Szegedig szállittatott, hol mint hajóépitésre kitünő anyag drágábban árusittatott el; a többi pedig részint a vevőknek a helyszinén adatott át feldolgozás végett, részint uradalmi költségen dongák, padló és közönséges deszkák, pálya-küszöbb, szőlőkaró és szekér-részletekül megmunkáltatván, a kész áru részint a helyszinén, részint a Tiszánál adattak át. Csupán 1871. évben kezdé az uradalom az erdőket nagyobb mérvben értékesiteni, felállitván kielégitő sikerrel Tisza-Ujlakon, Naménybau, Szolnokon és Tokajban faraktárokat. A fa és kész áruk eladásánál szabályozott árjegyzék divik, de nagyobb eladásoknál a kölcsönös egyezkedés sincs kizárva. Az 1870. évben elkészült tiszaujlaki hidra a szükséges fát az uradalom szolgáltatta 22 krajcárral köblábát**). Ugyanakkor az uradalom eladott évenkint árverésen a helyszinen mintegy 800 darab tölgyfát s 1200—1200 darab bükk, nyár, éger, gyertyán és nyirfát; a Latorcza vizén leusztatott fenyüszálakból pe-

*) A sik földön a következő erdők vannak: Felső-erdő 2300, Rafajna 2700, Nagyerdő 660, Csipkés 450, Össztrös 620, Nagy és Toldirész 620, Nyireserdő 130, Vidékerdő, Bikkes, Patakesa, Borostyán, Lőretin, Malomszeg és Nagyéger 4900, Haracsina és Gerzsenó 900, Kerepeczmeg 1200, Tamásegér 100, Románliget 1280, Szarvas 1330 Püspökerdő 350, Egrigy 1480, Atak 750, Papmocsár 550, Kismocsár 225, Baranóka 250, Hát 4600 holdnyi tartalommal.

**) 1 köbláb = 0·31.579 m.

dig a munkácsi faraktárban 5—6 száz darabot. Ezeken kivül feldolgoztatott az uradalom által tüzrevaló tölgyfaházából 4000 öl, bükk tüzi és szénfául 12000 öl, továbbá 70,000 köbláb fenyü és 10,000 kl. kemény fürész áru; zsindely 1.600,000 darab, szőlőkaró 400,000 sat. A tüzifa-készlet legnagyobbb részét felemészték a kibérelt uradalmi gazdasági udvarok és szeszgyárak, a mészégetés és a munkácsi, beregszászi és tiszaujlaki raktárok környékei. De magán birtokosok is nagy mennyiségü fát adnak el, valamint a falusiak községi erdőjökből, kik a munkácsi és beregszászi piaczokat sürün látogatják s egy $^1/_4$ ölet (1 métert) tartalmazó szekér fát 2—3 frton adnak el.

A közönség kedveli a még fennálló fák vételét a helyszinen, még akkor is, ha nagyobbszerü vásárlásokat tesz. Nyilvános árverések künn az erdőben évenkint őszkor és télben tartatnak s gyakran mesés eredménynyel. A köb szerinti vétellel a vásárlók még nem igen barátkoztak meg. A fa ára egyébként évről-évre szembeötlően emelkedik; oly tölgyfáért, mely 1865. táján 5—7 frton kelt, tiz év mulva 15—25 frtot adtak. 1864-ben volt egy köblábnyi tölgyfának ára 2—5 kr. s később 25—30 kron vették. Épen igy emelkedett a fürészáru értéke. Igy Munkácson az uradalmi raktárban 1870-ben volt egy 3 lábnyi usztatott tüzibükkfának ára 5 frt, egy fenyü fürész árunak köblába 30—40 kr., a tölgyfáé 50—80, a fenyü épületi fának köblába 20—25 kr. Ezer szőlőkaró 10—12 frt s ugyanannyi fenyüzsindely 7—8 frton kelt el a termelés helyén. Künn az erdőben egy öl*) tüzifa ára 1 frt 80 krtól 3 frtig; 1 köbláb fenyü fürész áru a fürészmalomnál 20—30 kr., ily tölgyfaárunak értéke 40—65 kr. Épületi tölgyfa köblába 8 kr., ezer db tölgyfazsindely 7 frt és fenyüzsindelyé 5 frt, ezer tölgyfakaróé 7—9 frt.

Ezek ellenében álljon itt jegyzéke az 1870. évig divatozott munka-és szállitási dijaknak: egy öl (4 méter) bükkös tüzifa vágatási dija 50—80 kr. fenyüfa vágatási dija folyó ölenkint (1·89 méter) 8—30 kr., tölgyfa után 20—70 kr. Egy 3 öl hosszu, 1 hüvely (2·63 cm.) széles fenyüdeszka fürészelési dija 3—4 kr, fenyüzsindely ezrének készitése 2 frt, tölgyfából 3 frt, szőlőkaró ezrének készitése 2—3 frt, tölgyfapadló és közönséges deszkának fürészelési dija köblábankint 25—40 kr., vasuti talpfa darabonkint 20—25 kr., 31' hosszu hordódonga ezrének készitése 12—16 frt,

*) 1 öl = 4 méter.

36' franczia donga ezrének 18—20 frt. Egy öl tüzifának elszállitása a vágásból a szinyáki patakig 70—80 kr., 1 köbláb bükkös faszén termelési és szállitási dija a frigyesfalvi és hátmegi vasgyárig 4 kr. Egy férfi napszám ára az évszakhoz képest 30—70 kr. Egy öl tüzifának tutajon való szállitása Váriból Szolnokig 3—5 frt. Tölgyfagerendának szállitása a vizen Latorczától Szegedig köblábonkint 10—15 kr., egy vasuti talpfának szállitása tutajon Váriból Szegedig 14—18 kr., 9—15," 7—9° hosszu fenyüszálnak szállitása Zsdenovától Munkácsig a vizen köblábonkint 10—15 kr., fenyüdeszka szállitása tengelyen Zsdenovától Munkácsig köblábonkint 8—10 kr. A szükséges tüzi- és szén-fa készitésére szolgálnak az uradalom által állandósitott telepitvényes munkások Szinyák, Hraboniсza, Ervinfalva (Szuszkó-ujfalu,) Dubi, Szidorfalva, Puznyák-falva és Rafajna pusztán, kik egy öltől vágatási dijul 50 krt kapnak, egyébb megszabott javadalom mellett.

A megyénk magyar lakói, különösen Csomonya, Dobrony, Barkaszó, Derczen, Bereg és Bereg-ujfalu körül, valamint a Tisza mentében jó és kitartó munkások, kik ügyesen kezelik a fejszét, bárdot és furótj; a gyengébb testalkatu s nehéz munkát nem igen kedvelő felvidéki oroszok csak kivételesen alkalmaztatnak famunkásokul, jóllehet a sikföldön lakó oroszok, Nagy-Lucska, Isnéte és Makaria táján e tekintetben is kielégitők. A viznicze-völgybeliek s gyil-tájaiak szénégetőkül, zsdenovaiak és pudpolócziak fausztatókul alkalmaztatnak; a hegyvidéki oroszok ellenben gyanta, szurok, hárskéreg, tapló s erdei gyümölcsök szedésével szeretnek foglalkozni. A Tisza körül lakó magyarok e folyón, a beregiek a Borsován s a dobronyiak és csomonyaiak a Latorczán szoktak fát usztatni. Kedvező időjárás mellett a marhalétszám még csekély; fa-fuvarosokban sem igen érezhető a hiány. A Szinyák vizén évenkint mintegy 3—4 ezer öl (12—16 ezer méter) bükkös tüzifa bocsáttatik le a hraboniczai uszagáterig, honnan leginkább Munkácsra fuvaroztatik, ölenkint 1—2 frtig terjedő áron. A Latorczán csak őszkor és tavaszkor lehet talpakat és gerendákat usztatni. 1856-ban épittetett az uradalom Zbun közelében egy hatalmas vizfogót, mely a falóditást nem kevéssé mozditja elő; aminthogy itt 1871-ben is egy ily vizmüvet és uszdát emeltetni kezde. Ugyanakkor Zsdenova és Pudpolócz közt az uradalom egy fausztatással foglalkozó telepitvényt létesitett s egy másikat Puznyák-és Szidorfalván. A Borsa vizén Remetén alul szintén jó sikerrel lehet fát usztatni Vári felé a Tiszához, honnan ez az ország legtávolabbi részeire

eljuttatható. A lapályos, a Tisza felé vezető utakból néhány csupán száraz nyáron vagy télen használható.

A fürész anyag e végből készitett, viz által hajtott fürészmalmokban gyártatik kizárólag a munkácsi uradalom által. Ily malmokról már a XVI. században történik emlités. Akkor, valamint az egész következett XVII. századon át különösen fent Talamás körül, valamint lent a vizniczei völgyben Oblaznál fürészeltek deszkákat. A huklivai jobbágyok a talamási fürészhez tartoztak szállitani rönköket. E malomból az 1649-ki urbéri jegyzet szerint évenkint 1400 száldeszka került a munkácsi várba. — 1684. évben meghagyta Thököly Imre tisztviselőinek, hogy a fürészmalombmban folyvást fenyü, bükk, juhar, hárs, tölgy, nyár és más fából készittessenek deszkákat, nehogy a várban s más épületekben fogyatkozások legyen. 1684-ben a paskóezi fürészmalom 700 deszkát vágott. 1649-ben Munkácsról is müködött a Latorczán egy fürészmalom. Érdekes e tekintetben azon adat, mely Thököly Imre udvari s pataki számadásából 1683-évre vonatkozólag fennmaradt. E szerint fizettetett minden ezer donga-hasitástól fenekével együtt 3 frt, 2 itcze eczet, 2 itcze lencse és borsó. Minden ezer „donga-késléstől" 1 frt 50 denár, egy szapu liszt, 3 font turó, 2 font szalonna, 1 itcze eczet, 3 itcze tört só, 8 poltura 24 denár husra, 3 itcze lencse, borsó és 2—2 itcze ser vagy lőre naponkint s személyenkint. A zsindelyt hasitó metzenzéfiek kaptak minden ezer zsindelytől 1 szapu lisztet, 1 tallért (1 frt 80 denárt), 2 font szalonnát, 2 font turót, 1 kősót, 1 véka lencsét, 1 véka borsót s külön 1 szapu lisztet „galuská"-nak. Husz ezer zsindely hasogatásától külön még egy hordó lőrét.*)

A szőlő karó hasitó metzenzéfieknek járt száz ezer karó hasitásra 35 font szalonna s a többire minden ezer után 1 font turó, 1 kősó, 1 forint; tizenöt ezertől 1 köböl liszt és 2 hordó lőre.**) —

1749-ben épittetett az uradalom Nagy-Lucskán egy fürészmalmot, mely 1768-ban megujittatott. 1765-ben beállittatott a zbuni fürész. 1776-ban az oszai fürészhez mesterül felvétetett Karglen András. E század elején, sőt 1820-ban is még müködtek fürészmalmok Hársfalva, Paskócz, Selesztó és Zsdenova mellett. Jelenleg két javitott fürészmalom különösen Zsdenova, Zbun, Pas-

*) 1748-ban fizetett az uradalom ezer zsindely készitéseért 1 frtot; 1792-ben fenyüzsindely ezreért 4 és tölgyesért 9 tizenhetes pénzt.

**) Monumenta Hung. Historica 24. kötet 134. lap.

kócz és Hukliva helységekben készit különféle deszkákat, léczeket s szál és épületi fát, melyeknek a megyében biztos keletük van.

Azonban már hajdan is virágzott itt a fakereskedés, különösen a mult században; e végből 1735-ben Vágner Konrád, urad. erdő- és tutajos mester, Pudpolócznál a folyó medrében a sziklákat repesztette könnyebb faszállitás tekintetéből. — 1754-ben eladott az uradalom a többekközt 42 nagy tölgyfát a tokaji hidra tiz frtjával, mi akkor roppant árnak tartatott. 1775-dik évben hordódongák bocsáttattak kereskedésbe; az 1784-diki jegyzetek szerint pedig egyszerre harmincz tutaj is indittatott Váritól le a Tiszán, megrakva a Beregszász vidéki erdőkből kikerült donga, szerszám és keréktalpfával, miket egy szállitmány-kormányos kisért.

1795-ben az uradalom távoli külföldiekkel lépett kereskedelmi viszonyba. Igy ez évben bizonyos Prokopovics Szaniszló lubotini kereskedő szállitott hajófát Makariából és Munkácsról Danczkába „sok“ számra; állván egy sok 60 darab deszkából. Majd Danczkában és Varsóban Schvarz és Hannemann nevü kereskedők vállalkoztak fakereskedelmi vállalatba, minek folytán a szükséges faanyag elkészitése végett Lengyelországból egy mester és 18 fürészelő érkezett ide, kik a kijelölt Szarvas és Haracsina nevü erdőkben megkezdék a munkát. A mester részére épittetett lakul a mostani haracsinai korcsmaház; később még 21 fürészelő jött le, kik a hajó alkatrészeihez szükségelt fát gyártották. A fakészlet Danczkába előbb csak tengelyen, később azonban 1802-ig vizen is szállittatott. E végből 1797-ben az uradalmi tisztség megkeresésére, a megye közönsége Sárosvármegyét a Poprád folyó hajókázható állapotba való tételére és szabályozására fölkérte; sőt ennek folytán a lembergi kormányhatóság is e czélra tetemes összeget felajánlott, azonban az inditványba hozott terv csak csekély részben teljesittetett. 1798-ban a Borostyán és Loretin nevü erdőkben is készittettek hajófák s midőn ezek a Poprádon elszállittattak, a tutajokon innen egyuttal vasmüvek, különösen horgony, azután hamuzsir, timsó, gubacs, kender, dohány, posztó és aszalt gyümölcs szállittatott oda kereskedésbe, azért a visszatérő tisztek onnan egyéb árukat, különösen porczellán edényt hozván.

1795-ben egy malom-gerincznek (Mühlkiele) alkalmas törzsért 4 aranyat fizettetett magának az uradalom.

1804-ben hajó épitésre való fa a bécsi csatornába is szállittatott és Tokajban egy raktár felállitása terveztetett az uradalom

*

által, hol akkor egy gönczi hordó 2—3 frton, bordus esztendőben 5—6 frton, egy 90 itczés ántalag 2—3 frton, egy 1½" deszka 24—30 garason, 1" vastag pedig 18 garason és a karó ezre 7—8 frton kelt.

*

Az erdőterületen számtalan ember keres és talál biztos foglalkozást és kenyeret, jóllehet az erdészeti melléküzlet e megyében még igen korlátolt. A fűrészmalmok, miután a beregujfalvi erdészlaknál 1850-ben felállitott gőzfürész néhány évi sinlődés után beszüntettetett, még mindig csekély számuk daczára többnyire egyszerü szerkezetüek; a szénégetés pedig csupán a két uradalmi vasgyártelep s a megyebeli kovács és más ilynemü mühelyek csekély szükségletei fedezésére szoritkozik. A hamuégetés azonban nem megvetendő jövedelmi forrást képez, jóllehet csak szükségből, mert a tömérdek elkorhadt bükkfa különben haszontalanul elenyésznék a szekérrel megközelithetetlen rengetegekben.

A sarkadiak, beregiek és pisztraháziak részint általok kézzel fürészelt, részint bárdolt tölgyfa szálakat és vastag deszkákat szoktak áruba bocsátani s azokkal a munkácsi ès beregszászi piaczokat jutányosan ellátni; a fornosiak késziteneк faragott égerléczet és különféle létrákat; a szaszókai és vizniczei oláh czigányok teknőket, bödönöket, kanalakat s egyéb faedényeket vájnak, mi végből az erdők legszebb kőrisfáit árszabályilag megveszik. A német telepitvényesek szintén foglalkoznak apró faszerek, targonczák, dobozok s edények készitésével, jóllehet, mint látszik, e tekintetben is a hajdani jobbágyok szorgalmasabbak voltak. A XVII. századbeli urbáriumokban előjönnek fatányér-csinálók és teknővájók, kosárkötők, hárskötélgyártók sat. A mult században különösen a gáti és guti lakosok hires jármüveket készitettek s Debreczenbe szállitották. A hegyvidékiek gyümölcstartó kosarakat készitettek s árultak. A gomba, afonya, szeder, málna és eperszedést a lakosok mindenhol gyakorolják s házankint árulják, különösen az oroszok szokták házaikat aszalt gombával bőven ellátni, mit kevés tejjel vagy savanyu habarékkal fölleresztve, jóizün esznek. Mogyorót szintén s gyakran még éretlenül egymás elől elkapdosva szednek s árulnak; ettől azelőtt tizedet tartoztak a földesurnak adni. Egyes vénebb asszonyok, pásztorok, gyerkőczök és czigányok még gyógyfüveket is gyüjtenek s a gyógyszertárakban potom áron eladják. A taplót és sipkagyártásra való fagombát az uradalom ki szokta bérelni s jelenleg azért egy ungvári vállalkozó évi 140 frtot fizet; ezekből csinos süvege-

ket, kalapokat s szőnyegeket készit Reizinger Joakim bábafalvi lakos. — Egyesek gyufaszálak készitésével foglalkoznak, mig mások ismét alkalmas hegyi patak mentében vadon völgyekben rozzant gunyhókban kezdetleges szerkezetü vizmüvet alkotnak s abban bükkfából falemezeket gyalulnak, miket a czipészek, könyvkötők s más iparosok jól felhasználnak.

A frigyesfalvi lemez-gyárban (Fourniersäge), mely egy urad. vashámor helyén vizerőre 1868. emeltetett Eggelsberger Ferencz által, kőris, juhar, tölgy és diófából igen szép lemezeket készit e bérlő, melyekkel még távoli külföldön is jó kereskedést üz, de a megye és környékbeli asztalosokat is ellátja.

Az erdei legelő az uradalomnak évenkint 8, a makkoltatás 10—12 s a hamuégetés 6 ezer frtot szokott jövedelmezni.

A gubacs már a mult században kereskedelmi tárgyul szolgált; 1776-ban az uradalom különösen megrendelé annak szedetését; 1779-ben mérője*) 3 frt 30 kron árultatott. 1794-ben legtöbb gubacs a Tisza vidékről szedetett, az akkori bő termésből ezer köböl adatott el 1 frt 40 krral; 1797-ben pedig 3—5 frttal Pestre szállitva.

1776-ban megkisérlé az uradalom a bükkmakk-olajat termelni, ezzel azonban csakhamar felhagyott.

A folyó század elején Napoleon hadjáratai folytán a czukor ára szerfelett felszökvén, 1810. sept. 10. kelt udvari intézvény folytán juharfa nedvéből kisérleteket tettek czukrot gyártani, mi azonban 1813. julius 13-ki intézvénynyel beszüntettetett.

A gróf Schönborn család roppant terjedelmü s jól fenntartott erdőségei csak jövőben fognak dus jövedelmet nyujtani, annál inkább, mert a megyét délnyugatról környező végtelen nagy sikság, melyen most az észak-keleti vasut vonul át, már jelenben is szükölködik fa dolgában s azon reménytől is megfosztatott, hogy egyhamar zöldelő ligetté válhasson. Ennél fogva szükségkép kell, hogy a megyebeli erdőbirtokosok számoljanak arra, hogy e megye nagy fagazdagsága mellett az ország egyik főpiaczául fog szolgálni s mint ilyen felkerestetni.

Nem csekély mennyiségü különféle, de leginkább tölgyfát a környékbeli erdőségből feldolgoztat az Eisler Jósaias és fiai nevü czég, mely 1873-ban a sztrabicsói határon az észak-keleti vasuti állomás közelében gőzgépezetü fürészt állitott s az itt termelt

*) 1 mérő = 61 liter.

árukat messze külföldre szállitja. E czélból 1879. évben is tizezer darab tölgyfát vásárolt 12 frtjával a Munkács városi Nagy-Liget nevü erdőből, melynek nagy részét a helyszinén vasuti talpfáknak és dongáknak feldolgoztatja az evégből itt alkalmazott szloven munkásokkal.

A megyebeli erdők növekvési állapotát illetőleg megjegyzem, hogy 1869. évben tett birói becslések szerint találtatott a Hát nyugati oldalán trachyt kőképleten s termékeny agyag talajon az állab tulnyomó tölgyes s csak helyenkint bükkös 20—200 éves fákkal, s hogy a tett próbamérések száz éves fordában az évi átlagos növekvést 70 köblábbal eredményezték, a fakészlet pedig egy holdon 36 (100 köblábas) ölre becsültetett, melyből esett

25%	tölgy haszonfára	17·5	köbláb,
15%	bükkfa haszonfára	10·5	„
40%	vegyes hasábfára	28·0	„
20%	vegyes galyfára	14·0	„

Ez alkalommal itt egy köbláb tölgy-haszonfa 8, bükkhaszonfa 4, vegyes hasábfa 2 s a vegyes galyfa 1 krajczárra becsültetett.

Szolocsina táján a 20—80 éves vegyes bükk, nyár és nyirfa készlet egy 1200 □ölnyi holdon 30 ölre s 80 éves fordában az évenkinti növekvés 55 köblábra becsültetett; ebből esik 25% épület és szerszámfára, 35% hasábtüzifára és 40% dorong és galyfára. Az épületfa értéke köblábankint 2, a hasábfa 1 s a galyfa 0·5 krban állapittatott meg.

Roszos táján a bükkös erdőben holdankint a fakészlet 26 ölre, Volóczon pedig a Temjátnik alatt fenyüvel vegyes 20—200 éves bükkfákkal ellátott erdőterületen 35 ölre, miből 10% fenyü haszonfa, 15% egyéb haszonfa, 45% hasáb tüzifa és 30% galyfa találtatott.

A fa értéke különben hova-tovább emelkedik. Igy mig 20 év előtt 4—10 kron árultatott a tölgyfa köblába (0·31·579 m.), 1872. évben már 60 kron is eladott a munkácsi uradalom; igy akkor a naményi tiszai hidra szükségelt 12 öl hosszu tölgyfa-gerendák száz forinton vétettek. A szomszéd galicziai erdőségekből azonban a Beszkid körüli lakók jutányosan szereznek épületi fenyüfát; 1872-ben a zsupányi erdőkből egy 10 hüvely vastag és 8° hosszu gerenda 20 krba s leszállitása 40 krba került.

Végre nem lesz érdektelen, itt a munkácsi uradalmi itteni raktárban levő faáruk 1879-ki dijjegyzékét elősorolni:

Egy darab tölgyfa donga	1 akóra (56 liter)	2 kr.,	fenék	3 kr.
	3 „	4 „	„	5 kr.
	6 „	6 „	„	7 kr.
	10 „	7 „	„	8 kr.
	20 „	12 „	„	14 kr.
	40 „	20 „	„	23 kr.

Egy 4	méter	hosszu	3·5	cm.	vastag	fenyüdeszka	40 kr.
4	„	„	4	„	„	„	47 kr.
5	„	„	3·5	„	„	„	50 kr.
5	„	„	4	„	„	„	58 kr.
6	„	„	2	„	„	„	38 kr.
6	„	„	4	„	„	„	70 kr.
4	„	„	10	„	„	„	119 kr.
4	„	„	2·5	„	„	tölgyfadeszka	58 kr.
4	„	„	4	„	„	„	76 kr.
4	„	„	4·5	„	„	„	82 kr.
4	„	„	10	„	„	„	176 kr.
5	„	„	2·5	„	„	„	72 kr.
5	„	„	4	„	„	„	93 kr.
5	„	„	4·5	„	„	„	100 kr.
6	„	„	2·5	„	„	„	87 kr.
6	„	„	4	„	„	„	112 kr.
6	„	„	4·5	„	„	„	120 kr.
4	„	„	fenyü széldeszka 18 kr.,			tölgyfa	20 kr.
5	„	„	„ „ 20 „			„	30 kr.
6	„	„	„ „ 32 „			„	40 kr.
2·5	„	„	4	cm.	vastag	lécz	17 kr.
2·5	„	„	5·5	„	„	„	25 kr.
4	„	„	16	„	„	fenyüdeszka	167 kr.
4	„	„	16	„	„	tölgyfa „	264 kr.
6.	„	„	fölep (Stokatur) fa				190 kr.
7	„	„	„	„	„		235 kr.
8	„	„	„	„	„		270 kr.

Egy ezer darab zsindely fenyüfából 8 frt 50 kr., tölgyfából 5 frt 40 kr., bükkfából 4 frt. Ezer szőlőkaró 5' 12 frt. 6' 13 frt.

Egy köbméter	I. oszt.	bükkfa	2 frt 40 kr.,	tölgyfa	2 frt 05 kr.
„ „	II. „	„	2 frt 15 kr.,	„	1 frt 75 kr.
„ „	III. „	„	1 frt 70 kr.,	„	1 frt 30 kr.

Egy usztatott I. osztályu bükkfa 2 frt 20 kr.
" " II. " " 1 frt 95 kr.
" " III. " " 1 frt 55 kr.
Egy hektoliter faszén 40 kr., 1 kerektalp 10 kr., 1 küllő 8 kr., egy sintalp 60—80 kr., egy szulák (kerítés-oszlop) 60 krtól 1 frt 10 krig.

*

A gróf Schönborn-féle uradalmi erdőség feloszlik hat következő erdészeti kerületre, melyeknek székhelyei egyszersmind:

1. Zsdenova	42271	holdnyi	területtel,
2. Volócz	11355	"	"
3. Szolyva	70778	"	"
4. Beregujfalu	29482	"	"
5. Isnéte	15381	"	"
6. Viznicze	28331	"	"
összesen	197,598	hold.	

A személyzetet pedig teszik: 2 erdőfelügyelő, 1 erdőmester, 5 főerdész, 6 körerdész, 1 segéd, 15 erdővéd, 60 erdőőr, 1 fürészmester, 2 fagerebeni őr, 1 fővadászmester és 11 vadászlegény. Esik e szerint egy-egy erdőőrre 2634$^{48}/_{75}$ hold erdő. Aránylag azonban a legtöbb őr a beregujfalvi kerületben tartatik, t. i. 17, mig a sokkal nagyobb terjedelmü szolyvaira csak 7 esik az illető erdővédeken kivül. (1880.)

11. Vadászat.

A férfiak nemes szenvedélyéhez tartozik a vadászat s igy nem csoda, hogy az már az őskorban gyakoroltatott, annál inkább, mert azokat a szükség is készteté arra. Már a szentirásban gyakran történik említés a vadászatról; de e hagyománynál adatteljesebben szólnak a régi korból fenmaradt azon kova- és obsidiánnyilak és bronzfegyverek, parittyakövek és lándzsák, melyek megyénk rengetegeiben, mint Szuszkón és Kanorán, előtüntek s melyek egykor vadászatra használtattak. Honfoglalóink megszerették

e földet, mert vaddusnak is találták s vadászati szenvedélyöket teljesen kielégithették a rengeteg erdőségekben, melyek akkor, kétségtelen, országunk legnagyobb részét elboriták; minek kétségtelen jelei régi okmányainkban fenntartvák. Már szent István és László királyok korára vonatkozó iratokban emlittetnek: „forestae sancturom regum," ezek közt különösen a nagy terjedelmü Beregi erdő (fehér Cod. dipl. IV. 3. 33—34 l.); 1201—1235. évekről pedig emlittetnek „Cupodes silvae Bergu" (Endlicher 718), mik alatt nem mást, mint királyi vadászokat, erdészeket kell értenünk, kik mint a vadászatot kedvelő királyok és fejedelmek vadászai és erdőőrei, e területen letelepedvén, itt a rengetegekben tanyákat alakitottak s ebek és sólymok idomitásával foglalkoztak s László király törvényeiben Uzbeg czimmel illettettek. Ily erdőfelügyelők főnöke volt 1214-ben Mesku, ki comesnek neveztetett. II. András alatt pedig az 1222-diki törvény 15. czikkében emlittetik, hogy vadászok, kutyapeczérek és solymárok a „szolgák" tanyáira ne szálljanak. (Corp. Jur. I. 156. lap.)

Későbbi okmányokban emlittetik, hogy Bereg rengetegeiben bölönyök is vadásztattak; ezek azonban, időfolytán, a XV. századig, ugy elenyésztek, hogy nyomuk többé elő nem fordul.

A megye földesurai, kétségtelen, később is szivesen hódoltak e férfias időtöltésnek s vadásztak nemcsak saját területeiken, hanem, mint régibb törvényeink is megengedték, más nemesek birtokához tartozó erdőkben is; mig az 1729. 22. t. cz. e tekintetben némi korlátot nem szabott, feljogositván a birtokosokat, hogy erdeik felét minden vármegyében ön kizárólagos használatukra eltilalmazhassák s megtiltván idegen nemeseknek nagyobb és hajtóvadászatokat a nem tilalmazott területen is.

A jobbágyok már századok előtt köteleztettek arra, hogy földesuraiknak a vadászat körül szolgáljanak; azonban a Mária Tereziai urbér behozataláig különösen az akkorig fennállott helységekbeli kenézeknek kötelességökhez tartozott évenkint 1 nyestet, 1 kasolyt és 1 őzet, néhol még 2 császármadarat is beszolgáltatni, vagy a három első állatért váltságul 3 forintot karácsonykor befizetni. Hasonlóul tartoztak a munkácsi és szent-miklósi uradalmakban a batykok (orosz papok) is egy-két nyestet, vagy e helyett 4 frtot beadni. Ez uton bejött Lorántffy Zsuzsánna részére évenkint (1649-ki urbéri feljegyzés szerint) 203 nyestbőr, 26 őz, 76 kasoly és 178 császármadár, a többi illetőség megváltatott. E fejedelemnő udvarában

Munkácson volt egyébiránt akkor egy külön vadászmester is alkalmazva, kinek feladata volt a vadszerzés.

1672. körül Báthory Zsófia fejedelemnő munkácsi udvarában nemcsak egy zöldpuskást, hanem külön vadászt is tartott, kétségtelenül a munkácsi vár alján nyugatról elterült vadaskertben, melyről II. Rákóczy Ferencz is emlékszik még. Ily vadaskert volt a XVII. században Rákoson is, melyet az ottani kastélylyal együtt 1657-ben a betört lengyelek elpusztitották.

Az 1682. évi urbáriumban emlittetik, hogy a vadaskertben való éjjeli őrködés a munkácsi városi községet illeté 1678. óta; az előtt, mondja ez irat, a jó erős keritésben, jó hosszu szint tartottak és abban szoktatták hálni a vadakat, hol a pásztor őrizte azokat. Érdekes tudni, hogy e vadaskert területén most Váralja helység fekszik. Ezen urbéri adatok szerint, Thököly Imre alatt, tartozott a felsővidéki ispán 20, a többi hat pedig 10—10 rókabört s igy összesen 80 darabot évenkint beszolgáltatni. Ekkor a batykók és kenézek nyest tartozása tett 259 darabot.

Általában nagyjaink mindig sokra becsülték a drága szőrméket; igy Thököly Imre leltározott öltözetei közt nagy számu hiuz, nyest, vadmacska, róka és farkasbőrök fordultak elő, sőt udvara-beli főbb tiszteinek s ezek közt a „predikator"-nak is évi járandóságul jártak ily bélések és süvegre nyestbőrök. (Monumenta Hung. hist. 24. k. 212. l.)

II. Rákóczy Ferencz különösen nagy szenvedélyt tanusitott a vadászat iránt, ki nemcsak szórakozásból, hanem természeti ösztönéből, a városban vagy táborban létekor, sokszor naponkint vadászott. Erről titkára, Beniczky Gáspár, a többi közt ezeket jegyzé fel naplójában: „1707. julius 9-én viradtakor a fejedelem Putka-Helmeczről megindulván, a mig Munkács városára bement, mulatság kedveért utjában vadászott." (Rákóczy-tár, I. 25. lap.) Továbbá ezeket irja: „Azon évi julius 12-én Munkácson levén, délelőtt kiment vadászni; 13-án ő felsége a Munkács vára körüli munkának megtekintésére és onnan mulatságnak kedveért vadászni ment és 24-én, minek utána az oskolás lovainak exercitiumát megtekintette volna, vadászni kiment." Ő gyakran kint hált és ebédelt is, igy 1709. január 28. és szept. 12-én; 1708. szept. 29-én pedig Bottyán Jánossal ebédelvén, asztal után „mulatságnak kedveért pacsirtázni kiment, honnét épen csak estve jött vissza." (U. o.)

A mult században a munkácsi uradalom birtokosai állandóan Bécsben lakván, az itteni terjedelmes rengetegekben a vadászatot

leginkább tiszteik gyakorolták, e végből nekik egyes területek kibéreltetvén. 1734. évről feljegyeztetett, hogy a tisztek három medvét lőttek egyszerre, melyek közül egy $6^1/_2$ mázsát nyomott. 1750. évben a vadászat tüzetesen kerületenkint kibéreltetett, a legjobb helyek az uradalom részére fentartatván.

A vadászati személyzetre nézve a lődijak mindig megállapitva lévén, 1781. évben kapott a lövő egy medveért 1 frt 30 krt, egy farkasért 1 frt, hiuzért 2 frt, nyestért 30 krt, rókáért ugyanannyit, vadmacskáért 15 krt, keselyűért 6 krt, vércseért 3 krt, szarvasért vagy vadkanért 1 frt 30 krt, vadsertésért 1 frt, őzért 30 krt, császármadárért vagy nyulért 6 krt, fogolyért 4, szalonkaért 4 és vadgalambért 2 krt.

Hajtóvadászatoknál a port és golyót a földesuraság adta s azé volt a lőtt vad is. A jobbágyok az 1836. VII. t. cz. 6. §-a szerint az ily hajtó és vadpusztitó vadászatokra évenkint minden telek után egy személyt három napra tartoztak kiállitani, kiket azután fegyverrel is el kellett látni, minthogy a parasztoknak az Ulászló király 5. határozatának 18. czikke s az 1729. 22. t. cz. szerint fegyvert és kutyát tartaniok szabad nem volt.

A mult században megyénkben egy szarvas elkelt a bőrrel együtt 5—6 frton, husa, ha külön kiméretett, 1—$1^1/_2$ kron fontonkint; egy őz 4 máriástól egy forintig; nyul 12 kron, fogoly 6—9 kron. Egy medvebőr nagyságához képest 2—5 aranyon, farkasbőr 4—6, rókabőr 3—4 máriáson s az őz-bőr 3—5 garason árultatott. (Munk. urad. levéltár.)

Koronkint azonban a gróf Schönborniak is felrándultak vadászatra; igy 1772-ben gróf Schönborn Jenő Ervin a felvidéki vadászat alkalmával egy szarvas által megsebesittetett.

1780-ban szigoruan meghagyatott az urad. tiszteknek, hogy a jobbágyokkal a ragadozó állatokat, ugy a verebeket és szarkákat is erélyesen pusztittassák. E végből jutalmak is tüzettek ki. 1783-ban a tilalmazott erdőrészek közhirré tétettek és megjelöltettek.

A ragadozó állatok, tél idején, nagy hó mellett, a hasznos vadakon nagy pusztitást szoktak tenni, s azért azok kiirtása sohasem gátoltatott. Az orosz jobbágyok s uradalmi kerülők azokat tőr, kelepcze s vermekben fogdosták s méreggel megétetett állat hullájával pusztiták. E megétetés s illetőleg megmérgezés maiglan is még akkép történik, hogy alkalmas helyeken az erdőkben az áldozatra szánt kiérdemült ló szájába szoral (Strychnin) öntetik, melytől az csakhamar elesik. Az ily tetemes lakmározó vadak, farkasok, rókák

sasok, gyakran hiuz és vadmacskák is azután a dög közelében terülnek el. Volt eset, hogy egy pór szénát szállitván a hegyről ily lóból egy falat hust tett szánjára, hogy azzal a falujabeli ebeket elpusztitsa; azonban megadta kapzsiságának árát, mert a megfertőztetett szénától csakhamar mindkét ökre is elhullott. A megyei hatóságok, az 1812. 24. t. cz. szerint, kötelesek voltak a ragadozó állatok ellen hajtóvadászatokat rendezni, mely esetnél a községbeli lakosok hajtókul s vadászokul résztvenni tartoztak. Ez intézkedést, mely nem egy hires vadászatra adott alkalmat, az 1872-ki uj vadásztörvény, mely az előbbi kiváltságokat teljesen elenyészteté, az ily hatósági vadászatokat is eltörlé.

A medvék és vadsertések a hegyvidéken a vetésekben és az erdőkben s völgyekben legelésző marhákban nagy károkat szokván elkövetni, ennek meggátlása végett a lakosok kénytelenek erélyesen őrködni. Az erőszakos betolakodás s birtokháboritás megakadályozását pedig a gondos gazdák akkép kisérlik meg, hogy a völgy lejtőin vagy az erdő szélén fekvő irtásokon s vetéseiken augusztus és szeptember hónapokban, midőn a vetés érni kezd, erős négy czölöpet vernek a földbe egy-egy öl magasságra s arra azután erős galyakból s rudakból lapos fedelet helyeznek, ennek egyik felét agyaggal kitapasztják, hogy tüzhelyül szolgáljon, másik felére pedig félgömbölyüre hajtott galyakból, szánával takart gunyhót rögtönöznek, hogy abba esős s viharos időben behuzódjanak. Ez ingadozó alkotmány azután ugy néz ki, mint a legyel zsidó rabbik ősi csézája, melyen koronkint pénzgyüjtés végett e tájra berándulnak. Ez indián-szerü magaslatra felmászik azután nappal, de rendesen minden este egy-egy bátorlelkü tagja a gazdacsaládnak, rőzséből s száraz hasábokból tüzet rak s koronkint torkaszakadtából „hó-hó“ kurjantásokkal távol tartja a vetésre vágyó vadakat. Addig, mig az őrszellemü legény a tüzet éleszti s ordit, a vad nem is közeledik, azonban gyakran megesik, hogy éjfél felé vagy éppen hajnalban elaludván, mire felébred, már vetését elpusztitva, elpocsékolva találja. Az előtt különösen az erdők magaslatain volt irtásokon némely puskával biró gazda golyóval töltött fegyverét ugy helyezte el, hogy a billentyüre kötött és 2—3 ölre kinyujtott madzagra kerülvén a vad, az önmagát lőtte agyon. Nem ritkán azonban véletlenül ember is megsértetvén, ez irtási mód szigoruan megtiltatott.

Hogy egyébiránt az orosz földmüvelők közt sok ügyes és bátor lövész találtatik, azt tapasztalásból állithatom. Jelen voltam a

vadászaton, midőn némely suhancz töredezett, sodronynyal az ágyhoz kötött egy csövü lőfegyverből egy hajtáson rövid időközben medvét és vadkant elejtett. Egyébiránt e tekintetben a lődijak is tehetnek tanuságot, melyeket a kormányhatóság az előtt az elejtett medvék- és farkasokért 8 forintjával évenkint utalványozott. Igy 1857/8-ban Bereg-Ugocsában 96 medve és farkas lövetett le; különösen 1858. évi január-április hónapokban 3 medve és 24 farkas. A lődijt igénylő vadász az elejtett állatnak füleit tartozott a hatóságnak bemutatni; később az egész bőrt kellett előhozni, mely az első bal lábán megjegyeztetett.

A különféle vad tekintetében megyénk, főkép annak felsővidéke, Szolyvától keletre és éjszakra, most is dusgazdag, s minthogy a munkácsi uradalomban a vadászat rendszeresen üzetik, s a vadorzók ellenében szigoru őrködés gyakoroltatik, helyenkint az erdők, szarvas, őz és vadsertésekre nézve valóságos vadas kerteknél tekintethetnek, hol a vadak háboritatlanul tenyészhetnek.

A pudpolóczi korcsma felett mutatnak egy meredeken emelkedő magas szikla tömeget, melyre egy hideg télben egy anyamedve a völgy alján elhullt lovat felakarván vonszolni, a lejtő félmagaslatán a roppant erőlködésben megszakadt s élettelenül lerogyott. Magasztos példája az anyai szeretetnek!

Az 1848/9-ki szabadságharcz befejezéze után megyénkben a vadászat mindinkább kedveltebbé vált; e végből a főherczegek közül Albrecht, Erneszt, Henrik s mások többször megfordultak itt. 1852. augusztusz hó 17-kén megérkezett Beregszászon át Ferencz József császár és király is Munkácsra, hol gróf Schönborn Károly kastélyába szállott; kiséretében voltak: herczeg Schvarzenberg Károly, Grüne, Forgách Antal, főispán, Eszterházy, Szapáry grófok s mások. Ő felsége másnap (augusztus 18-án, születése napján) vadászat kedveért kirándult a verchovinai hegyekbe, hol a vicsai völgyön felfelé Szkalyánkán és Szernyakün át Oszicska-Kicseráig terjedő téreken vadászván, egy szarvast is lőtt. Ez alkalommal a Vicsai völgyben, a Ploscsina hegy tövében, a Lepkovana hegy átellenében, a Vicsa folyó jobb partján elterülő réten készitett lombsátorban, mely egy nyolc szögü teremből és annak négy sarkaiból kiszögellő négy mellékosztályból állott, tartott villás reggelit s azután e tájon folytatta a vadászatot, melyhez hajtókul nemcsak Beregből, hanem a szomszéd Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyékből is több ezerre menő népség csendőrök fedezete mellett

kirendeltetett. Kár, hogy a délben keletkezett vihar és zápereső kevéssé kedvezett a vadászat folyamának; miért is délután a király Munkácsra visszatért s onnan másnap folytatta utját Kassa felé. Emlékezet okaért megjegyzem, hogy ő felsége a vicsai völgyön át kocsin ment egész a Csertezováig; itt leszállván, a vadászatot rendező uradalmi zsdenovai erdőmester, Pietz Antal, megengedé, hogy szép szőke leánya Ágotha egy pohár vizzel szolgáljon neki; miért is az ott lezuhanó forrás Ágotha-forrásnak, a mellette elterülő, bácsaszlovicza nevü szép rétecske pedig Császár-rétnek neveztetett el, itt ülvén fel az ifju király a lóra.

A terjedelmes uradalmak jelenlegi birtokosa, gróf Schönborn Ervin, mint szenvedélyes és kitartó vadász, évenkint többször lerándul e tájra s több napon át fáradatlanul jár-kél, szivélyesen áldozván e nemes szenvedélyének; ilyenkor nemcsak szarvasbőgés idején, hanem különösen őszkor több 10—24 agancsu szarvas hajtóvadászatokon, vagy téli tanyájokon s barlangjokban felkutatva, medvéket is biztosan elejt, — aminthogy vadász-vendégei is hasonló buzgalmat tanusitanak. Az évenkint megjelenő vadásztársai s vendégei közé tartoznak különösen Vilczek János, Lambert Ferencz, Hardegg Miksa és Hoyos József és Miksa grófok (kik a vicsa-völgyi vadászkastélyban, az 1871. évbeni őszi esőzés alkalmával keletkezett vizártól feltartóztatva, érdekes fali-képeket festettek), továbbá gr. Breuner Ágoston, Ludvigdorff, Wurmbrand, herczeg Hohenlohe, gr. Colloredo, Mannsfeld herczeg és gróf Trautmannsdorff s mások, kik kedélyesen mulatnak a regényes, bájdus rengetegekben. 1880. febr. 5-kén Fürstenberg Emil herczeg a ploszkói völgyben egy délelőtt két medvét lőtt, azokat téli tanyájukon felkeresvén. Nem ritkán angolok s más távolvidéki vadászkedvelők is jelennek meg s nem csekély élvezettel üzik a megriasztott vadat, különösen szarvast és medvét, melyek közül évenkint több esik áldozatul. A finom szőrme miatt keresett ragadozó és vérengző hiuz is kerül néha a cső elé, valamint a róka, borz s a hegyi patakok mentében a vidra; sőt néha, nagy ritkán, a galicziai határszéli hegyeken a marmota is; a nyestet leginkább az erdőben foglalkozó falusiak keritik meg, kik az odvas fából riasztják ki. A vadászok kényelmére az erdők belsejében s magas ormokon vadászgunyhók vannak készitve, melyek alvóhelyekkel s tüzpadokkal ellátvák s különösen fergeteg idején menedékhelyet nyujtanak.

Tisza körüli lapályos erdőségekben leginkább nyulra, rókára, farkasra, őzre és vadsertésre szokás vadászni; a dobronyi erdők-

ban f a j d t y u k nem ritkaság; a csalitokban s szőlőkben a fogoly, a bükkös erdőkben a császármadár, valamint a szalonka is, leginkább tavasz kezdetén, lövetik; az erre rendezett kirándulások vigan és kedélyesen szoktak lefolyni. A vetéseken és réteken a fürj és haris; a mocsárokban, tavakban a vadruczák, különféle gémek, karokatnák s egyéb vizimadarak lövetnek. A nagy kövi s a s o k a t leginkább mérgezés által pusztitják, melyek a kitett hullára szállnak. Rendszeres fáczánosok, vadaskertek s más vadtenyészdék megyénk területén jelenben nem találtatnak.

A munkácsi uradalmi grófi vadászszemélyzet áll egy fővadászmesterből, ki Szolyván vagy Szent-Miklóson lakik, 1 vadászból és 5 vadászsegédből. Az erdő és vadbiztonságra azonban több erdőtiszten kivül 50 erdővéd őrködik.

Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy az uradalom területén 1872—1876. időközben folytatott vadászatokból bevétetett 5517 frt 65 kr, évenkint átlag 1003 frt 53 kr; ennek ellenében vadászat czimén kiadatott 24,217 frt 70 kr, s igy átlag évenkint 4843 frt 42 kr.

1875-ben kibérelték vadászat végett a zsdenovai erdészeti kerületet Zichy Béla és Nádasdy Ferencz grófok, kik ott egy vadászmestert és két őrt tartanak.

A munkácsi és szentmiklósi uradalmak területén elejtetett az 1865—1875. évi időkben: 88 szarvas, 50 vadkan, 34 vaddisznó, 54 süldő, 169 őzbak, 755 nyul, 20 nyirfajd és 881 császármadár; a kártékony vadból pedig: 88 medve, 69 farkas, 17 hiuz, 580 róka, 26 vadmacska, 31 nyest, 26 görény, 10 borz és 5 vidra.

Az 1876. őszi vadászatoknál résztvettek az uradalmi erdőkben: gróf Schönborn Ervin, Hoyos Miksa, Schönborn J. Károly, Ludvigsdorff Lipót, Wilczek János és Fünfkirchen Henrik, s lőttek 22 szarvast, 8649 vámfontnyi összes sulylyal; ezek közt voltak 8 10, 12, 14, 16 és 22 agancsnak.

Az 1877-diki vadászatok eredményesebbek voltak, az azokban résztvett vendégek névsora ez: herczeg Hohenlohe, gróf Wilczek János, Trautmannsdorff Ferdinánd, Hoyos József, gr. Chorinszky Viktor, Hardegg Miksa, Pálffy József és Eszterházy Mihály. A vadászatok sept. 14-kén vették kezdetöket, a mikor gr. Schönborn Ervin az első szarvast lőtte s tartottak oct. 1-ig. Ez idő alatt lőtt gr. Schönborn 9, h. Hohenlohe 1, Trautmansdorff 4, Vilczek 3, Chorinszky 4, Hoyos 7, Hardegg 2, Pálffy 1 és Eszterházy szintén 1-et s igy összesen 32 himszarvast. Ezek összes sulya tett

a zsigereket és agancsokat nem számitva 6881 kilogramot, s . szerint esett egy-egy vadra 215$^{1}/_{32}$ kgr. Az agancsokat illetőleg az elejtett 32 szarvas közül volt két darab 18, négy 16, tiz 14 és ugyanannyi 12, négy 10 és kettő 8 agancsu. Nevezetes, hogy a test sulya nem mindig felelt meg az agancs nagyságának, mert például, mig a 18 ágasok egyike csak 230 kgrammot nyomott, addig a társa 270 kgr. sulyu volt; egy 14 agancsu 282 kgr. sulyu volt; egy tizennégy agancsu 282 kgrammot nyomott; a tizenhatosok sulya 200—250, a tizennégyeseké 210—282, a tizenketteseké 144—237, a tizeseké 170—200 s a nyolczasoké 135—175, kgr. közt váltakozott, ugy, hogy a legkisebb sulyu 135 s a legnagyobb csupán 282 kgrmm volt. Ugyanakkor lőtt gr. Schönborn, egy 124 kgr. sulyu medvét is.

Az azon évben a zsdenovai és kanorai erdőkben elejtett két hiuz közül az egyik az orra végétől a farka végeig volt 1·3 méter hosszu és 0·6 m. körmérőjü; a másik pedig 1 méter hosszu és 0·4 m. körmérőjü. Mindkettőnek szép szőrme lágy és sikos volt. —

Az 1878-ki őszi vadászatok tartottak sept. 12—29-ig; ekkor lőtt gr. Schönborn Ervin 7, Trautmannsdorff Károly herczeg 6, herczeg Hohenlohe-Schillingzfürst Konstant, cs. k. főudvarmester 3, gr. Vilczek János 3, gr. Hoyos József 5, gr, Hoyos Miksa 4, gr. Fünfkirchen Henrik 2 és gr. Trautmannsdorff Ferdinánd 1 szarvast s gr. Hoyos J. még egy szép medvét is. Az elejtett 32 szarvas összes sulya a zsigereken kivül volt 7249 kilo, miből átlag esett egyre 226·6 kilo, megjegyeztetvén, hogy a legkisebb sulyu szarvas 130 és a legnagyobb 257 kilot nyomott. A legkevesebb águ volt a 8-as s a legnagyobb a 22-tes.

A hegyvidéki népek közt él a monda arról, hogy a Kárpát hegység s az alatta elterülő erdőség felett két isten uralkodik, kik magok közt a birodalmat s igy az abban tenyésző állatokat és vadakat is megosztván, azokat ez okon sajátlagos külön ismertető jelekkel ellátták. S valóban tapasztalt vadászok állitása szerint, a vadak, jelesül a szarvasok és őzek fülein két különböző jelt lehet észlelni: némelyikén ugyanis egy ▽ háromszögü, másokén egy ◇ ferdényes (rhombus) horpadás látszik; ezen körülmény adott kétségtelenül az elterjedt monda keletkezésére alkalmat.

12. Hamuzsir-termelés.

Beregvármegyének főleg felső hegyes tájain, Vicsa, Latorcza, Pinye és Viznicze folyók mentében fekvő s félreeső, járhatatlan rengetegekben, hol a füzerdőséget, ugy szólván, fejsze még alig érte s más módon a nyomtalanul elrothadó tömérdek fa még alig értékesithető, szükségből a hamu-égetés gyakoroltatik. Erre egykor a munkácsi uradalom birtokosai a jobbágyokat alkalmazták, kik, főleg az oroszok, ezen aránylag csekély erőltetéssel járó foglalkozástól nem idegenkedtek, annálinkább, mert az e táji pórnép vidám kedélylyel, örömest időz az erdők rengetegeiben; az ily munkás a százados fák hüvös árnyékában andalogva kiszemeli magának az égetésre alkalmas, korhadtan fennálló, vagy félig elrothadt, száraz, dült fát, különösen a bükkfát s azt ügyesen meggyujtván, tovább indul, hogy másutt keressen reves törzsöket, menetközben kémlelve a drága szőrmével adozó nyestet, vagy jó izü gombákat szedegetve, melyeket, ha megéhezik, a parázson megsüt s mohón elfogyaszt; időnkint, ha határtalan erdei birodalmában, hol ő a legfontosabb lény, megunja a napi munkát s álom jön szemére, háboritlanul tér rögtönzött gunyhójába vagy a legelső bükk terebélyes lombjai alatt leheveredik s a sugárfák sajátságos méla zugásában oly édesen alszik, hogy őt e helyzetében bármelyik király megirigyelné; kora reggel, midőn a nap első sugárainál az erdő szárnyasaitól viszhangzanak a harmatos völgyek, emberünk ujult erővel kél s könnyü szivvel és üres tarisznyával, melyben tengeri lepényen és szaruból készült só-döbözön, meg pipas-zerszámon kivül más nem foglaltatik, folytatja munkáját, mely számára s otthon gazdálkodó családjának ha nem is kényelmes, de türhető kényelmet nyujt. Igaz, hogy egy szapora (= zápor) eső, mi e magaslatokon nem ritka vendég, gyakran háboritólag avatkozik munkájába s gyüjtött hamukészletét hirtelen megsemmisiti; de ő különben sem sokba kerülő veszteségét hamar kipótolja, nehány szép nap alatt több mázsát szerezvén össze.

Már a régi, XVII. századbeli urbáriumban előfordul a hamu- és faszénégetés, a mikor a jobbágyok e munka közben nyesteket is fogdostak, kiüzve azokat a fák üregeiből, melyeket, a kenézek és orosz papok urbér fejében az uraságnak tartoztak beszolgáltatni s igy azoktól jutányosan megszerezhették. 1748-ban a munkácsi uradalom egy külön tisztet tartott a hamuégetésre, nevezetesen akkor

Podscheider, verchovinai kasznár, volt azzal megbizva, ki mellé még egy hajdu is adatott. 1750-ben Fischer nevü cseh emlittetik hamuzsir-főzőmesternek, s egy mázsa kelt 4 frton; 1766-ban már 6 frt 36 kra emelkedett az ára s ekkor az uradalom fizetett a jobbágyoknak 12 krt egy köböl hamuért; 1767-ben Lengyelországba szállitták kereskedésbe; az akkori számadások szerint öt hordó hamuból 15 mázsa hamuzsirt termeltek. 1782-ben többen ajánlkoztak bérletre, készek levén a vállalkozók Rozgyila táján minden felállitandó üst után 300 frtnyi bért fizetni; 1787-ben 700 mázsa készletből eladatott 5 frt 30 kron 350 mázsa, 1790-ben 7 frt volt a mázsának ára; 1792-ben a dusziuai, felső-hraboniczai és dunkofalvi völgyekben is voltak hamuzsir-főzdék felállitva s a termést egész Danczkába szállitták. 1796-ban felvett az uradalom tiz metzenzéfi munkást 30 krnyi dijjal. 1798. a hamuzsir szaporitása végett gyüjtötte s megvette az uradalom azon lugot is, mely a ruhaszapulás után fennmaradt a magán házaknál. 1799. Gottesmann Mihály vállalkozott ezer forint biztositék letétele mellett 8 frt 38 krral megvenni a hamuzsirt Munkácson; ugyanakkor Tönniges nevü danczkai kereskedőház is tett hasonló ajánlatott. 1800-ban az uradalom három főzdében 400 mázsa 46 font hamuzsirt termeltetett, mi 40 váltó forinton kelt el. Ugyanekkor 100 lengyel munkást fogadott fel hamuégetésre, minthogy az uradalmi orosz jobbágyok erre alkalmatlanoknak bizonyultak; ennek okát a megkérdezett ungvári kincstári tisztség abban találta, hogy a ruthenek sok és szigoru böjtjeik miatt munkára képtelenekké válnak; mégis később a főtisztség kényszeritette azokat, hogy mázsánkint 20 kr. váltságdij mellett bizonyos mennyiséget mindenki beszállitani tartozzék. 1804-ben volt egy mázsa hamuzsir ára Szolnokra szállitva 15 frt; részletekben drágábban kelt; igy azon évben Göllner Dániel, munkácsi gyógyszerész 17 frt 40 krért vett egy mázsát. 1810-ben Nagy-Bisztrán és F.-Haraboniczán két zsidó főzőmesterre bizatott a termelés, kik ezért 48 kr. napidijat huztak, mit később 1 frt 20 krra emeltetni kértek. 1826-ban voltak hamuzsirfőzdék Alsó- és Felső-Hraboniczán, Szent-Miklóson, Szolyván, Hátmegen, Szidorfalván, Perekresznán, Vicsa és Zsdimir-völgyekben és Polenán; honnan összesen 2252 m. 78½ font került ki.

Még most is gyakorlatban van megyénkben a hamuégetés; az erdők bérczein és lejtőin fel-felemelkedő füstoszlopok e műtétet jelzik. Az erdőkben összegyüjtött hamu lehozatván, felfőzés és utólagos meszesités által hamuzsirra alakittatik át, mely jó keres-

kedelmi czikket képez. Egy mázsának termelési ára Munkácsra szállitva 8 frtra rúg, mig annak ára a pesti piaczon 18 frt. Jelenleg évenkint átlag 1200 mázsát állittat ki az uradalmi erdőtisztség, más birtokosok ellenben a fa fogyatkozása miatt nem igen bajlódnak az ipar ez igénytelen ágával. A munkácsi uradalmi rengeteg erdőkben könnyen lehetne 4—5 mázsára emelni az évenkinti termelést, ha az orosz lakosok kissé iparkodóbbak lennének, igy azonban más jövedelmezőbb kereset mellett csak azok adják magokat a hamuégetésre, kik a felvett előleg ledolgozására szorittatnak.

Egy köböl fa átlag alig ad 70—80 krnyi értéket a hamuégetésnél; de igy is nagyobb a haszon, mintha a tömérdek fa nyomtalanul elveszne.

13. Faszén-égetés.

A szelesztói és szt.-miklósi vasgyárakhoz már a XVII. századokban szükségeltetett faszén, mely az uradalmi jobbágyok által égettetett s erre különösen képesitett egyének mesterekül alkalmaztattak. Az 1649-ki urbéri összeirásban özvegy Rákóczy Györgyné alatt emlittetik egy szénégetőmester, ugyszintén Báthory Zsófia alatt is. Mily nagy mennyiségben fogyasztatott már a mult században e tájon a faszén, kitünik például az 1780-ki gyári számadásokból, melyek szerint elfogyott az uradalmi vasgyárakban az 1779—80. évben 3717 szekérnyi faszén, szekere 58 krba számittatván. Hogy ezen felül más birtokosok erdőiben is égettetett szén a vassal foglalkozó iparosok részére, képzelhető; hiszen most is láthatni még itt-ott a helységek szélein a mint a kovácsok, vagy rozzant műhelyt nyitott kalapácsos czigány művészek raknak házaik előtt vagy épen udvaraikban miléket, termelvén reves, szúette tölgyfából szenet.

Az uradalmi bükkös erdőben jelenben mintegy 500 ezer köbláb faszenet termelnek, s minthogy a szén égetése a vasgyárba való szállitással együtt köblábankint $4^1/_2$ krba esik, ez alapon az erre felhasznált köböl fának 60—70 krnyi értéke eléretik. 1871-ben égetett az uradalom a nagy-ábránkai Gyilon $2203^1/_2$ négy lábas ölnyi bükkfából 12,486 tiz köblábas mérőnyi szenet, miért a vállalkozóknak az égetésért és a hátmegi olvasztóhoz való beszálli-

tásért fizetett minden mérő után 29 krt. Különösen a fának vágatása egyremásra csak 15 krba került a számitás szerint, mi külön fizettetett.

Egy mérő faszén 1 frt 20—40 kron adatik el.

Egy 6' hosszu és 7' magas köböl hasábfából 8 mérőt (= 80 köbláb) szenet szoktak égetni, mi nem kielégitő eredmény, mert az olasz milékből, melyekben rendesen 100 öl 3' fát égetnek el, egyremásra 120 köbláb szén kerül ki.

1794-dik évben próba tétetvén, kitünt, hogy 10 öl fából lett $113^{1}/_{4}$ köböl szén.

1799. minden köböl fa után 24 mérő szén számittatott.

14. Müipar.

Hogy a kézmüipar az ember keletkezésével vette kezdetét, s hogy annak müvelődésével a müipar is a czélszerüség és izlés tekintetében fokonkint fejlődött, természetes dolog. Nincs ember, még ha az Diogenes különcz természetével birna is, ki kézmüre ne szorulna. Az ős embernek épen ugy volt szüksége arra, hogy magát az éhség, hideg megtámadása ellen védje, mint a hogy a kényelmet ismerő mai utódjai barlang helyett tágas házakat, vadbőr helyett jól kiszabot öltönyöket használnak s fadorong vagy durván pattogtatott kőszekercze és nyil helyett finom lőfegyvereket viselnek. A megye területén napfényre kerülő őskori emlékek, milyenek a kucsorai halmon általam kiásott, körded idomu, agyaggal kitapasztott, sövényszerü fonásu lakhely, az abban s környékén előforduló obsidián és kovakőből lepattogtatás által durván készitett késpengék és nyilak, a puszta kézzel, korong nélkül kidolgozott, ujjnyi vastagságu cserepek, melyeknek gyurt agyagába, hogy tartósabbak legyenek, kvarczot, fövenyt vegyitettek; majd a későbbi korból eredő, csinos alakkal és czifrázatokkal ellátott réz- és bronzműszerek, kések, sarlók, vésők, fejszék, fürészek, tük, csatok, lándzsák, nyilhegyek, diszitésre szolgált kisebb-nagyobb karikák és gyürük; valamint az ezt követett régi vasneműek, melyek hozzánk a földbe durva cserepekben rejtetten kerültek: mind azt bizonyit-

ják, hogy a kézműipar e tájon is már igen régen gyakoroltatott s az a korral folyvást tökéletesbedett.

Az ősrégi kézművek közt előforduló bronz-sarló arra mutatott, hogy már akkor gazdászattal, földmüveléssel, — a vésők, fejszék, fűrészek, árak, tűk pedig arra, hogy faragással, metszéssel, varrással s ismét a nyilhegyek, lándzsák, horgok, agyagsulyok arra, hogy vadászattal és halászattal foglalkoztak a régiek épen ugy, mint ez mai napság is gyakoroltatik, jóllehet a szükséges müszerek azóta a tökéletesség magas fokát érték el.

Megyénkben, hála Istennek, már régóta műveletlen, polgárositatlan nép többé nem létezik; nincs az a félreeső, havasok vagy rengetegek közt elrejtett falu vagy telep, hova a müveltség jótékony sugára be nem hatott volna. Nálunk még a kóbor, nomád életmódot kedvelő czigányfaj is megtelepedve állandó foglalkozást gyakorol: hegedüvel, kalapácscsal vagy téglavetéssel keresvén kenyerét.

A vármegye területének bármely zugába tekintsünk most, mindenütt mozgást, munkálkodást s ipart találunk, s ez már századokkal az előtt is igy volt, akkor, midőn a lakosság legnagyobb része még a hübér nyomasztó terhe alatt nyögött.

Egy 1299-ki Márok és Surányt illető határjárási okmányban emlittettnek gátak (clausura), valamint Papi közelében „kenderáztató“, mi arra mutat, hogy a kender- és len-növesztés s feldolgozása már akkor ismeretes és szokásban volt; egy 1272-ki okmányban pedig a Csaronda vizen hid emlittetik.

A XI. században már pásztorlakok, sertésaklok, az 1247-dik évi beregszászi kiváltságlevélben pedig szőlőmüvelés, bortized emlittetvén, ez a kádárság iparát feltételezi; ugy az is, hogy egy 1342-dik évi királyi rendelet szerint a beregszászi polgárok tiz ötvenköblös hordó bort tartoztak a munkácsi várba beszállitani. Különben a XIV. században megyénkben már számos kőtemplom és kolostor levén: ez a kőmüves és ács-mesterségre, kifejlett épitészeti ismeretekre mutat. Erzsébet királyné 1376-ban pecsét czimereül a munkácsiaknak az itteni templom védszentjét, Szent Márton képét megállapitván: kétségtelen, hogy a rajz, festészet és metszés már divatozott e tájon is, annálinkább, mert hisz e század elején már harmincz templomról történik emlités, valamint arról, hogy Sarkadon és Makarián tornyos fatemplomok és sirboltok voltak, s hogy ennélfogva itt kőfaragók, szobrászok, kovácsok, lakatosok, asztalosok nem hiányozhattak, a dolog természe-

téből ered. (Az 1333-diki pápai tized-lajstrom). De festőknek is kellett már akkor itt működniök, kik a templom falaira fresco-képeket ecseteltek, melyeknek nyomai a dédai, beregi, benei, daróczi, iónyai, s más régi kőtemplomokban mész-réteg alatt maiglan fennállanak.

1354-ben a váriak jogot kaptak malmot állithatni, valamintbogy tiz évvel előbb Kerecsenyi Barabás már tettleg birt őrlőmalmot a Solymos eren. 1417. vizsgálatott tett a leleszi konvent egy a Csaronda vizen a szálkai határban elrontott malom iránt; 1418. elkoboztatott Dolhai Bogdántól annak a Borzsován levő alúl hajtó vizi malma, 1463. Ilosvay Karácsonyi László a bilkei határbeli malmok birtokába beiktattatott, 1467-ben pedig Gulácsi Ambrus és István tiltakoznak egy tivadari tiszai malom elfoglalása ellen sat.

A barabási és surányi Zsigmond-korabeli és a kaszonyi 1607-dik évi harangok azon idők jó izléséről tanuskodnak. Az előbbi ismeretlen helyen, ellenben az utóbbi Beszterczebányán Halász (piscator) Fülöp müvész által öntetett. A XV. században Beregszászon a hires képfaragó Stoss Vid fiai laktak. kik oltárok s egyéb diszes faragványok késziteséében remekeltek. A munkácsi r. k. gót templom megujitását pedig a XVI. század közepén Miksa király rendelkezésére annak épitésze Mergi Simon, Büdy Mihály birlaló idejében eszközlé. mint a templom bejáratánál beépitett kőtábla igazolja. Az ipar fejlesztésére kétségtelenül buzditólag hatottak a táj hatalmas birtokosai s a munkácsi vár urai. Régi sirokban gyakran találtatnak értékes, zománczozott ékszerek, boglárok és csatok, mint nem rég a kerecsenyi sirboltban, hol a Tisza által elhordott templom falai alatt elporlott tetemek és csontok közt müvészien készitett gyürük, mentelánczok, gombok s egyéb ékszerek és egy 1606-ki tallérnagyságu arany érem „Dulce et decorum est pro patria mori“ felirattal találtattak. Sőt bizton állithatni, hogy a XV. század elején itt különösen az ötvös (aranymüves) mesterség nagy becsülésben állott, annyira, hogy előkelő nemesek fiai nem átallották magokat ez iparüzésre adni. Igy egy 1426-ki adománylevél szerint Longodári Fodor István aranymüvesnek (aurifaber) fia János beiktattatott uj adomány folytán megyénk Longodár nevü helysége birtokába. (Lelesz, Prot. Stat. V. No. 71.). A régi sirboltokban s templomok falain gyakran feltünő kőlapok és emlékek feliratai és czimerei meg arra engednek következtetést, hogy a XV.—XVI. században a kőmetszés és szobrászat virágzott.

A későbbi, XVI—XVII. századokbeli iparunk állásáról már

határozottabb adataink vannak; e tekintetben világos utmutatásul szolgálnak azonkoru urbéri összeirások. Igy a többek közt az 1649. évi munkácsi uradalmi urbárium szerint tartozott a várhoz szeszgyártó, bodnár, 1 portörő, 4 kovács, 5 szabó, 5 szücs, 3 csizmadia, 5 varga, 2 szijgyártó, 4 mészáros, 1 csiszár, 3 lakatos, 2 borbély, 3 molnármester, 2 legény, 2 ács, 6 kömüves, 9 fazekas és más iparos, szám szerint 55 egyén. A szomszéd Oroszvégen lakott 2 udvari téglavető, 2 halász, 1 vadász, 1 méhész és 1 üveges. Beregszászban 2 udvari bodnár, 2 molnár, 8 kovács, 3 lakatos, 1 asztalos, 1 kerékgyártó, 10 cserépcsináló, összesen 57 iparos. Váriban 21 alkalmazott iparos; s akkor nemcsak a városokban, hanem a falukon is laktak mesteremberek, leginkább cserépcsinálók, ácsok, bodnárok sat. Az uradalom területén Lorántffy Zsuzsánna idejében összesen 1 vendégfogadós, 4 mészáros, 2 korcsmáros, 2 szeszgyáros, 1 portörő, 22 halász, 17 kovács, 7 kőmüves, 1 fürészmalommester, 9 fazekas, 23 cserépcsináló, 3 téglavető, 6 kővágó, 19 ács és molnár, 5 asztalos, 2 kerékgyártó, 16 bodnár, 5 szabó, 6 szücs, 2 szijgyártó, 8 lakatos, 1 szénégetőmester, 2 tányércsináló, 2 teknővájó, 2 rostakötő sat. találtatott, s azon kivül a falusi lakosok közül sokan foglalkoztak kádári, kerékgyártói, esztergályosi s más hasonló kézmüiparral; a minthogy ők magok készitették nemcsak öltönyeiket, szőttek és fontak vásznat, szürt, daróczot, fürtös gubára való szövetet, hanem egyéb házi szükségleteiket is. A helységek kenézeinek szabad volt 12 frt letétele mellett nemcsak uj malmot épiteniök, hanem kallót is állitani, miért azután a földesuraságnak minden egyes helyiségtől 1 lazsnakot és illetőleg pokróczot szolgáltattak évenkint. A gyapjuszövet festéséhez a ruthén asszonyok akkor is jól értettek, uriasan varrtak s czifra himzéseket készitettek magoknak, a mint az az orosz nők fehér ruháin maiglan is divatozik. A pór férfiak a XVII. században is már hordóabroncs, zsindely és bödönkészitéssel foglalkoztak. Hárskérget és háncsot évenkint tartoztak egyes jobbágy-községek beszolgáltatni, miből azután a barthházi, pisztraházi s más falusi jobbágyok a vár kutjára 3 öreg és egyéb apró köteleket fonni köteleztettek. Erre nézve az 1649-dik évi urbérban ez olvasható: „Annuatim tartoznak a vaár kuttyához 3 eoregh hárskötölöket czinalnj, azon kivül vaár szükségeire apró hárskötölöket is czinálnak az mennyi kivántatik, kenderkötölöket és kanotzot is tartoznak czinálnj. Ollyankor pedigh az migh az kötölöket czinálnak, ugymint Husvéttól fogva Pünkösdigh egyeb vaárhoz való szolgálattal nem eröltetik eöket, nem

tartoznak." (Munk. urad. levéltár). E kötelek készitésében segiték őket a bartházi, lucskai, kajdanói, bubuliskai, vizniczei és krajnavidéki jobbágyok is. Fáklyának való faforgácsot, valamint kenderköteléket és kanóczokat szintén egyes hegyvidéki jobbágyok tartoztak beszolgálni. A huklivavidékiek a várhoz zsindelyt faragtak és pedig tartozott minden egész helyes ezer darabot beadni, a többlettől pedig minden ezer után 75 pénzt kapott. A paszikai és joboviczai jobbágyok leginkább mészégetéssel foglalkoztak. Hogy a városokban lakott magán iparosok számra nézve jóval felülhaladták az alkalmazottakat, képzelhető.

A XVII. században örlőmalmok nagy számmal voltak s a főbbeket többnyire a molnárok harmadában kezelték, azaz a jövedelem harmadát bér fejében huzták. Munkácson volt egy öt kőre forgó alulcsapó malom a felső végen, mely az uradalomnak 500 mérő életet behozott, a szombati jövedelem pedig az ispotálybeli szegényeknek járt. Az alsó malom 7 kőre való volt s behozott kétharmada után 900 mérő termést. A felső malomnál müködött még egy lőpor- és egy fürészmalom, melyeknek nyomai az uj fürdőnél maiglan meglátszanak még. A beregszászi 3 kövü malom jövedelmének egy negyed része illette a munkácsi uradalmat, $^{1}/_{4}$ részben a molnárt s a két rész a predikátorokat, iskolamestereket és diákokat. Váriban volt három jó és egy „pokol-malom“, mely t. i. csak esős, viharos időben forgott sat. Az egész uradalmi területen találtatott 82 örlőmalom. Ezektől a felsővidéken az illető kenézek egy-egy lazsnakot vagy 2 forintot, az alsóbb vidéki községek pedig többnyire a várhoz egy ácsot tartani köteleztettek; sőt az alsó-vizniczeiek malombér fejében az ottani kőbányában, melynek köve, az urbér szerint, mind faragásra, mind épitésre alkalmas volt, dolgozni tartoztak. A felsővidéken akkor husz kalló találtatott, miktől a földesurnak egy-egy pokrócz, vagy 2 frt járt.

A beregszászi malomkő-bányában már a 17-dik században dolgoztak. Azon kori jegyzetek szerint a bányászoknak járt a jövedelem felerésze, azon felül minden kivágott bokorkőtől egy köböl buza, a szükséges szerszámot a beregszászi urad. tisztség adta, különösen a nagy lánczot, melylyel a nehéz malomköveket kivonszolták.

Hogy Thököly Imre fejedelmi udvarában a fényüzés, az ipar e rugója, virágzott, köztudomásu. Az ő figyelme nemcsak politikai, hadászati, hanem magán gazdászati ügyekre is egyaránt kihatott. E tekintetben tanuságot tesz az általa 1684. julius 10-én uradalmi

tisztei számára kiadott utasitás, mely a legkisebb részletekre kiterjedt. Ebben a malmokban divatozott pogácsa-sütés lapátolás s kiüzés terhe alatt eltiltatott; a molnár tartozott a vámjövedelmet, tizedrészt, külön gyüjteni; gondoskodott, hogy a posztó-kalló, portörő malom s a vár árkához szolgáló vizhányókerék (gép) a Latorczánál jó karban tartassanak. Megrendelte, hogy a várhoz szükségelt csebrek, dézsák, kupák, tekenők, egyéb apró edények, valamint öreg, középszerü és apró égetett fazekak folyvást készletben legyenek. Meghagyta, hogy a sütő egy véka lisztből 60 fekete, 50 prebenda fehér és 40 uri czipót süssön, a fejedelmi asztalra pedig 36 kerüljön ki. Meghagyta, hogy öt véka lisztre egy véka korpa járjon s hogy a sütő ezentul vakarókat ne készitsen magának. A lenből, kenderből, kötelet, gyertyabélt, zsákot, ponyvát, lepedőt s egyebet rendelt készittetni; azt is, hogy egy font faggyuból 6 virasztó öreg, 12 közönséges jó és 15 prebenda gyertya a palota részére, viaszból pedig öt szál öntessék. A conventiós kovács, lakatos, asztalos, kötélverő, kerékgyártó s más iparosokat a porkoláb felügyelete alá helyezte, az udvarbiróra pedig azt bizta, hogy prebenda csizmák, saruk, czipellők és talpaknak való bőr, elegendő legyen; ugy bélés és más fehér bőr, nem különben mész, tégla, deszka, cserép, lécz s egyéb épitkezési anyag.

Az 1691-ki összeirásban találtatott a sz.-miklósi uradalomhoz tartozó 37 helységben 8 urad. őrlőmalom, melyek a molnároknak a földesuraság részéről harmadára voltak kiadva; a molnárok tartoztak a malomport felszámitani, vagy sertések hizlalására forditani; találtatott még nehány kenézmalom, több ser- és pálinkafőzde; Hukliván a serfőzéstől 2 frtot s a pálinkafőző-kazántól egy-egy frt járt a földesurnak. A zbuni fürészmalomról az jegyeztetett fel, hogy 1685. körül a német katonák által „ex fundamento“ elpusztittatott s vasai elprédáltattak. (Munk. urad. levéltár.)

Báthory Zsófia udvarában, egy 1672. évi irat szerint, (Munk. urad. levéltár) találtatott a munkácsi uradalomhoz tartozólag 3 szakács, 3 pallér, 2 gyertyamártó, 1 ötvös, 36 halász, 19 molnár- és ács, 8 kerékgyártó, 3 kötélverő, 13 cserépcsináló, 6 fazekas, 5 kővágó, 6 kőmüves, 4 lakatos, 2 üveges, 5 szücs, 5 csizmadia, 8 varga, 5 szabó, 6 kovács, 2 sütő, 4 téglavető, 1 portörő, 4 szén- és 4 hamuégető, 1 hutás, 2 szijgyártó, 2 fürészmester, 3 asztalos, 18 bodnár, 4 teknővájó s végre 1 képiró, kinek neve azonban nem maradt fenn.

Az 1699-ki munkácsi uradalmi összeirásban foglaltatnak a ci-

gányok is névszerint feljegyezve, számszerint harminczhatan. A munkácsiak közül többen ily neveket viselnek: Vajda, Szarka, Római, Files, Goga, Dobos, Jóna, Lakatos, Jancsi, Gábor. Gudos, Pintér sat. Volt köztök vajda, alvajda és biróvajda, kik e szerint ősi intézményeikhez hiven ragaszkodtak s részint téglavetéssel részint kalapácscsal foglalkoztak. Ez időben a vár alatt volt egy 3 kövü malom s ezen alul egy posztó-kalló, azon alul pedig vizhányókerék, melynek csatornáján folyt a viz a vár árkába. A lisztporból a molnár minden kő után két-két sertést tartozott a földesur részére hizlalni.

II. Rákóczy Ferencz alatt, ki az 1703—11-ki szabadságharcz idején többször és hosszasabban tartózkodott fényes udvarával Munkácson, nem kis mértékben hatott az ipar emelésére. Udvarában fényes hintók, drágán felszerszámozott paripák, fényes szolgák pompáztak. Az őt meglátogató külföldi követeket s nagy urakat, mindannyiszor fényesen fogadta és ellátta. Titkárja, Beniczky Gáspár, terjedelmesen leirja naplójában e fényt, az udvartartást s a nagyszerü vigalmakat. Mindez emelé az ipart s buzditá a kézmüveseket; igen ő udvarában még skófium-csinálókat is tartott. Ezekről a nevezett titkár 1709. sept. 16-ról igy ir: „Ebéd után ő felsége a várba, a hol a skofium-csinálók első próbát tettek, felmenvén, sok derék dolgaira nézve ott is meghált. (Rákóczy-Tár, I. 216.). Azon évi január 30-káról pedig ezt irja: „A fejedelem Sziniávszki lengyel palatinus nejét Munkácsra várván, eljövetelére nézve a házakat drága kárpitokkal és ezüstös mobiliákkal felékesitvén, az udvariak a körül foglalatoskodtak, ő felsége pedig magánosan való irásban occupálodott." (U. o. 185.). Január 2-ról pedig feljegyzé, hogy Rákóczy fejedelem munkácsi kastélyában Pekri Lőrinczczel, gróf Bercsényi Lászlóval, Perényi Farkassal, Bay Mihálylyal és pater Kézyvel az asztalhoz ülvén, ezután a kártyajátékban egy kevéssé magát mulatta.

A harczok elmultával az ipar is más lendületet vett. Különösen gróf Schönborn, mihelyt 1728-ban a fiscusra szállt munkácsi és szent-miklósi uradalmakat átvevé, az ipart emelendő, német és cseh iparosokat és munkásokat szállittatott ide; sőt mennyiben Munkács körül a harczias idők viharában sok helység elpusztult, oda, névszerint Alsó és Felső-Schönborn, Pósaháza, Leányfalva s más helységekbe szorgalmas lakosokat telepitett.

1743-ban állitott a gróf Schönborn-család Munkácson bőrgyárt, mi végből Bécsből két timármestert hozatott; ez üzlet

azonban a kivánt jövedelmet nem eredményezvén. 1746-ban a házat felszerelésével együtt megvette Hofmann Ignácz s azontul a munkácsi vargák tartoztak robot fejében bőröket kidolgozni.

1766-ban szesz-gyárt is állittatott az uradalom szintén Munkácson, hol rosoglio és egyéb finomitott ital is készittetett, ez üzlet jó jövedelmet nyujtván, folyvást nagyobbittatott. 1792 Podheringen berendeztetett egy szeszgyár 12 üstre, mely 1794-ben ismét hattal szaporittatott; 1792-ben dolgozott az alsó-vereczkei 8 kazánnal s itt leginkább marha hizlalásra fordittatott a fő suly. Ekkor volt egy itcze szesz 16 kr., nagyban hordónkint 12 kr., később majd minden nagyobb faluban szerveztetett kisebb-nagyobb szeszfőzde, mig végre az 1849. év után bekövetkezett uj adók és szokatlan zaklatások az ipar e nemét lenyomták s most csak az egyes helységekben rommá vált főzde-épületek emlékeztetnek azon ipar egykori szebb multjára.

Kéményseprő többnyire külföldiekből került ki; magyar ember ritkán adta magát e füstös mesterségre. 1751-ben fizetett az uradalom Melini Pietro nevü várbeli kéményseprőnek szerződésileg 30 frtot, 1792. adott a munkácsi és szent-miklósi uradalmak területén levő kémények tisztitásáért 40 frtot, 6 köböl tengerit és robot-mentességet. Ma egy kéménytől fizettetik 1 frt.

1767-ben az uradalom egy kőedény-gyárat (Fayence fabrique) szándékozván állitani, e végből a földanyagot több helyről, nevezetesen a beregszászi kaolin — (krétafehérségü) földet is, felküldé megbirálás végett Bécsbe; s az ide érkezett holicsi gyárigazgató személyesen is megvizsgálá a megyei agyagtelepeket, megállapitván, hogy az alsó-schönborni agyag a czélnak megnem felel, a pudpolóczi valamivel jobb ugyan, de teljesen ki nem elégitő; mind a mellett a szent-miklósi kastély földszinti helyiségei berendeztettek gyárul; azonban már 1769-ben a helytartótanácshoz terjesztett jelentésben határozottan kimondta a tisztség, hogy hasznot nem jövedelmez, 1773-ban pedig már megszüntettetett. 1778-ban bizonyos Róth Gábor állitott egy kőedény gyárat, mely azonban szintén csakhamar megszünt müködni.

1796. körül megyénkben a rézmüvesek, gépészek teljesen hiányoztak; ez évben az uradalom egy vizfecskendőt szerezni akarván, azt sem e környéken, sem Kassán nem lehetett megrendelni, miért is Bécsből hozatott. E század elején azonban Maurer nevü kiváltságolt érczmüves és gépész Munkácsra költözvén s itt gyárat alapitván, az sokáig jó eredménynyel müködött; nem rég azon-

ban más kézre került. 1768-ban készittetett az uradalom a podheringi serfőzde számára Eperjesen Ebner nevü müvesnél egy réz kazánt, mely 1010 frt 25½ krba került. Az itteni és beregszászi készitményü minden hordó s erre egy-egy köbölnyi árpa számittatott. —

1770. már mézeskalácsosok (bábsütők) is voltak Munkácson, különösen kitünt ezek közt bizonyos Jocher Benedek-mester. Ugyanazon évben a munkácsi gyárba oly jó pokróczokat készitettek, hogy 1770-ben a cs. katonaság, 1772-ben pedig Máramaros vármegye tettek nagyobbszerü megrendeléseket. 1769-ben az uradalom bizonyos Rixen Lénárd aranymüvest hehivott Bajorországból, ki azonban nem sokára innen eltünt.

E században különösen Mária Terézia idejében, midőn az urbéri viszony a földesurak javára s előnyére rendeztetett s a malom- és illetőleg vizi-jog kizárólag földesurinak nyilvánittatott, a malmok száma napról-napra emelkedett; 1749-ben épitette az uradalom Beregszászon a száraz-malmokat. 1755. rendeletileg szabályoztatott, hogy malomvámul a tizedrész szedendő. Ez időben a megye alsó vidékén, a Borsován, Vérkén, s Szernyén számos alulcsapó malom állittatott, melyekből 1816. a Borsován 9, a Vérkén 6 s a Szernyén szintén annyi részint megváltoztattatott, részint egészen beszüntettetett. 1872. épittetett Munkácson és Bulcsuban, 1873-ban Klacsanón és Beregszászon egy-egy gőzmalom, ezeken kivül ez időben gróf Schönborn E. külön a gáti és lucskai gazdaságokban is gőzmalmokat állittatott, melyek jó sikerrel müködnek s Frigyesfalván mümalmot alakitott.

A beregszászi gőzmalmot illetőleg megjegyzem, hogy 1871. évben Neuvelt Ede egy részvény társulatot alakitott, mely 300 darab száz forintos részvény kibocsátása által vetette meg alapját a gőzmalomnak; 1872-ben tényleg hozzáfogott az épitkezéshez, e czélra a város nyugati szélén a vaspálya közelében szemelvén ki a telket; időközben a tervet nagyobb szabásuvá módositván, a részvényék számát is 600-ra emelte, mely után 50%—1873-ig 38793 frt 60 kr. befizettetvén, az akkori pénzválság folytán kölcsönre szorult; végre 1873 őszén megkezdvén a müködést, 1874. évben már nemcsak leróta a mintegy 12 ezer frtnyi adósságát, hanem a nagyobbára beregszászi polgárokból álló részvényeseknek $9^6/_{10}$ százaléknyi nyereményt is nyujthatott; ez évi mérlege 63,970 frt 80 krnyi pénzforgalmat mutatott.

Czéh.

A hübéri viszonyon kivül hazánkban különösen az 1872. évig fennállott, elavult czéhrendszer volt az, mi a kézműipar fejlesztésére zsibbasztóan hatott. E régi intézménynek főczélja volt: az egy helyben lakó iparüző mesteremberek életmódjának biztositása s a megállapitott kézműismeretek fenntartása; mi eleintén, midőn az ország belrendezése ugyszólván még csak lassan fejledezett, s az iparosok kevés volta miatt érdekében állott a hon kormányzóinak, hogy azoknak számát kiváltságolt jogaik s előnyeik biztositása által emeljék, — talán czélszerü lehetett, később azonban bizonyára inkább tespedőleg, mint emelőleg hatott. Ez egyébiránt más országokban sem volt különben, s kétségtelen, hogy a czéhrendszer a szomszéd német és olaszföldről szivárgott be, azt az első királyaink alatt bevándorolt idegen kézmüvesek hozván be, kikről azután a nagyobb, virágzóbb ily telepek oppidum-oknak neveztettek el.

Nyoma van annak, hogy megyénkben már a XIV. században virágzó czéhek léteztek. A legrégibb czéheink közé kétségtelenül tartoztak a Munkács és Beregszász (Lompertszásza) mezővárosokban diszlett, ugynevezett „magyar szabók“ czéhjei; ezeknek jól kifejlett czéhszabályait és módozatait elötüntető kiváltságaikat, — melyekben gyakran történik hivatkozás a megelőzött szokásokra, még Hunyady János, erdélyi vajda és Munkács ura, 1446. évben kiadta volt, midőn Szent Dorottya-nap utáni negyedik vasárnapon Váriban megfordult, — s melyeket később 1523. II. Lajos király és folytatólag I. Rákóczy György, erdelyi fejedelem, özvegye Lorántffy Zsuzsánna Munkácson január 15-kén 1654-ben megerősitett.

Valóban érdekes adatokat tartalmaz ezen a középkorbeli társadalmi s művelődési állapotainkra fénytvető okmány, melyből csodálkozva értjük: mily előre haladt, felvilágosodott ipar és társulati szellem honolt már akkor hazánknak e tájain is, daczára a harczias időknek, melyek felettök oly gyakran elvonultak. Figyelmet érdemel azon conservativismus a czéhrendszerben, hogy az egykori tapasztalatok alapján keletkezett eme czéhszabályok később is századokon át folyvást érvényben maradtak, s idővel is csak kevés változtatást szenvedtek, söt a „magyar szabók“, kik magokat a német szabóknál mindig többre tartották vala, a XV. századbeli ezen

okmányban már az inasok számára megszabott aba-dolmányt, abanadrágot, süveget, szóval az akkor divatozott nemzeti öltönyt, időfolytán is egyre, szakadatlanul megtarták, épen ugy, mint magyarságuk és politicusságukról hires csizmadiáink is, kik kétségtelenül szintén már a XV. században birtak hasonló kiváltságokat, jóllehet irataik az idő viharaiban elenyésztek.

Műveltségtörténetileg érdekes, hogy a keztyü már ekkor, a XV. században, mint szabályzatilag meghatározott ruhadarab járta iparosainknál is.

Ezek előrebocsátása után nem lesz talán felesleges a beregszászi szabó-czéh említett kiváltságlevelét, későbbi magyar fordításban itt a czéhrendszer szellemének megismertetése végett közölni.

A beregszászi szabó-czéh szabadalomlevele.

Mi Lajos király Istennek kegyelmességéből Magyarországnak és Csehországnak királya sat. Adjuk mindeneknek tudtára, a kiknek illik a mi levelünknek rendiben, megjelentvén: Hogy a mi városunkban Beregszászban lakozó minden szabómestereknek részekre és személyekre, kik minekünk hiv jobbágyaink, Hozák mi elönkben a Tekintetes Ngos Ur Hunyady János régenten erdélyi Vajda, Szászoknak és Thömös vármegye fő Ispánnyának levelét kiterjedett papirosra irottat, bizonyos szabadságok felől, mely szabadságot a megnevezett Vajda ur ezeknek a szabómestereknek és minden szabóknak, a kik időszerint a mi városunkban Beregszászban laknak, adott vala, az ő maga pecséte alatt, könyörögvén mi felségünknek ezeknek a szabómestereknek képében és személyében, hogy mi azt a levelet és mindeneket, a melyek azokban volnának erősekké és kedvesekké tennénk, és hogy a mi privilegiumunkkal igéről igére azt beiratnók és minden szabómestereknek számokra ugy megerősitenénk, hogy minden időben élhetnének vele. Mely szabad levelnek tenora ekképen vagyon:

„Mi Hunyady János, Erdélyországnak vajdája, a Szászoknak és Tömösvármegyének fő Ispánja, etc. Adjuk mindeneknek tudtokra, a kik a mi levelünket látják, hogy mind az mi jámbor jobbágyainknak, Lompertszászon lakó Szabó András mesternek alázatos könyörgésére s mind pedig a mi kivaltképen való jóakaratunkból és kegyelmünkből a szabómestereknek és minden szabóknak, a kik Lompertszászban laknak, adtuk az ide alá megiratott szabadságokra való erőt és tehetséget, a mellyel élhessenek és örülhessenek. I. hogy valamely időn a vagy a legények és szolgák vagy az idegen szabók ő közikben akarnának állani, és ő közöttök mivelni

kezdenének, és a mesterségnek méltóságát akarnák megnyerni, ez ilyetén emberek elébb próbaművet remeket adjanak be a czéhben, kiki az ő mestersége szerint valót, aval együtt huszonöt pénzt tegyen le a czéh szükségére, abban levő minden fogyatkozást is pénzre büntessenek. II. A köszönő pohár, a mellyel tartozzék a czéhnek, két köböl bor és négy fazék ételből készitetett legyen. III. A mesterasztalra nyolcz köböl bort és mindannyi étket kell szerezni és késziteni, a mennyi elégséges és tisztességes legyen, mindazokkal együtt, a melyek ahoz tartozandók. IIII. A két czéhmestereknek és Dékánoknak, a kiket közéjök választanak esztendőről esztendőre, két nadrágot és két kéztyüt adni tartozzanak. V. Szolgamesterséget peniglen hittel két esztendeig kell viselni, senkinek peniglen az ő mesterségét nem szabad sem pénzen sem ajándékon más ilyennek eladni. VI. Hogy egy biró is akárminemü mesterségek szerint való esetekben és vétkekben törvényt ne tehessen, de csak az ő Dekánoknak, kiket esztendőnkint választanak, lehessen erre hatalmok. VII. Akarjuk és ezt végeztük, hogy teljeséggel senki az idegen szabók közül akárminemü készruhát őközöttök ebben a mi városunkban semmi időben el ne adhasson. VIII. Ha peniglen idegen szabót a városban hallanák, hogy kontárkodik az Czéh szabadsága ellen, arra legyen hatalmok a szabóknak, hogy efféle titkon müvelő kontár szabót szabadon megfoghassák és a müvet tőle, a mit körölötte kaphatnak, elvehessék, a mely elvett müvek fele a Czéh, fele peniglen a biróé legyen, a Magistratus is peniglen tartozzék nekik, ha kivántatik, segitséggel lenni. IX. Ha valaki az ő közülök való mesterembert azzal kárhoztatná, hogy a kezébe adott posztót a vagy egyéb materiát a köntösbe mind bele nem csinálta volna, hanem annak valami részét eltagadta volna s magának hagyta volna, az ilyen köntöst a czéh elébe kell vinni, és hogyha a mesteremberek egészben benne találják a köntösben a materiát, a mint a szabó kezébe adták, a méltatlan való kárhoztatásért a köntös, akárminemü legyen az, ketté metszessék, a melynek fele a czéhé, fele peniglen a biróé. Ha peniglen a szabómesteremberben találtatik a fogyatkozás, érdeme szerint megbüntettessék, a köntös helyébe is mását ahoz hasonlót állasson. X. Ha valamelly szabónak müvet visznek és hogyha hamar meg nem csinálhatja, azonban nem győzvén várni, más szabóhoz vinnék, nem szabad más mesterembernek amaz elsőnek akaratja ellen felfogadni, ha ez elébbi mesterember elébb biztatta, megmérséklette, megszabta, de hacsak megkrétázta volna is. XI. Senkinek nem szabad a más mesterember legényét feljebb való

fizetésre elhirni, miglen az ő uráuak kell szolgálatja. XII. A czeu táblája egy köböl bor büntetéssel jár, a ki azt negligálja, teljességgel elmulatja, megbüntettetik az egy köböl borral (denár 25), a mely nyolcz itcze bort teszen a czéhnek rendtartása szerint. A ki peniglen ha szintén az órára be nem érkezik is, mindazonáltal ha idő multára leszen is, ugyan bemegyen és a gyülekezetben bemutatja magát, az ilyenkor csak egy pint borral büntettetik. XIII. Ha a czéhmesterek a szolgamestereket zálogért elküldik, zálogot nem adnak sőt még kezökből is kiveszik, czéh-büntetésen maradnak, afféle engedetlen emberek XIIII. A ki a czéh asztalánál önnön magát rendetlenül viseli, illendőképen cselekedete szerint szokott büntetéssel megbüntettetik. XV. Senkinek nem szabad lakadalom napjának kivüle semmi kész ruhát idegentől nyereségre a városban megvenni. Ha valaki a vásári müves szabók közül legényt akar fogadni, a jó legénynek egy esztendőre két vég abat szabad adni, annak felette közvásárban az uraéval együtt két nadrágot magának is kivihet s árulhat, szabad sokadalomban pedig mind annyit a mennyire érkezik. XVI. Ha valaki inast akar megfogadni, két hétnél tovább szegődetlen nem szabad tartani; az éves inast három évre fogadhatni meg; az inasnak megszegődésében két mesterembereknek kell jelen lenni, ezeknek illendő gazdáskodással tartozik a mester ember, az inas is peniglen ezeknek egy pint borral tartozik. A mesterember peniglen az inasnak tartozik három esztendőre egy köz incser mentével, egy abadolmánnyal, egy abanadrággal, egy süveggel minden esztendőről esztendőre két lábravalót, 2 inget és sarut illendőképen adni; a mely inas peniglen magát fizetésért tartatja, az olyatén inast két esztendőre is megfogadhatják, az illyennek a mesterember semmi öltözettel nem tartozik, hanem csak hogy eledelével tartsa és szorgalmatosan tanitsa. A mi időn osztán apród-esztendeit eltölti, tartozik az ura felszabaditani, levelet neki adni, az inas peniglen a felszabaditásban tartozik a czéhmestereknek 2 tál étket, 1 pecsenyét, 1 köböl bort, és a levél pecsételésére 40 pénzt adni. Mely e felül megnevezett szabadságoknak nemeit minden részeiben donálunk és adunk, e mi jelen való levelünknek erejével minden koron felbomolhatatlanképen. Ez is hozzátévén: Hogy valakik a szabók körül ez ellen a szabóknak szabadságukban ellent tartana és ellene törekednék, tehát három ghirán maradjon az Dekánjoknak, minden ghirát négy aranyforinton számlálván. Költ e levél a mi városunkban Váriban, Szent Dorottya nap után való negyedik vasárnap. Chrisztus születése után ezer négyszász negyvenhat esztendőben."

Mi annak okaért kegyelmesen meghallgatván a felül megiratott szabókért mi felségünknek nyujtott suplicatiót, ez megnevezett régi urnak János Vajdának levelét, mely semmi részében nem kétséges, hanem bizonyos, vétek és gyámság nélkül vagyon, a mi jelenlevő privilegiumunkkal, igéről igére minden csonkitás és öregbés nélkül minden részeiben és articulusiban (miért hogy törvény szerint való levél és az igazsággal nem ellenkezik) mi is acceptáljuk, javallunk, megerősitünk minden időre ezzel a mi titkos pecsétünknek erejével és bizonyságával, melylyel ugy mint Magyarországnak királya élünk. Ezt kirekesztvén, Hogy a szabad sokadalmoknak idején, melyek a mi városunkban Beregszászban esztendőként szoktanak lenni, minden vásári müves szabóknak és idegeneknek szabad legyen a mi levelünknek erejével akárminemü kész ruhát a mi városunkban Beregszászban szabadon és minden bántás nélkül bevinni és mindaddig árulni, mig a sokadalomnak napja tart. Ez levél költ Budán, Szent János apostol ünnepében, Christztus születése után ezerötszáz huszonhárom esztendőben, a mi birodalmunknak nyolczadik esztendejében.

Kivülről ez jegyeztetett fel az okmányra: Lajos király eő felsége Donatiója a Beregszászászi szabó czéhnek, mely a lengyeljáráskor (1657) elveszvén az originále, az párja in omnibus punctis ez.

Debitoria descripta A. 1661. Joannes Szabó senior f 1. Stephanes Szabó den. 10.

A Munkács városi szabó-czéh szabályzata a föntebbivel teljesen egyenlő; csupán a végén iratott még oda Rákóczy György özvegye Lórántffy Zsuzsánna megerősitő záradéka ily módon: „Nos Susanna Lorántffy, stb. — Nos itaque premissam praefatorum sartorum suplicationem, clementer exauditam et faventer admissam, literas eorundem czehales seu privilegiales, in ominibus punctis et clausulis, ratas, gratas et acceptas habentes, literis hisce nostris confirmationalibus inseri et inscribi voluimus et fecimus, hoc addito: Hogyha oly kontárokat találnak városunkban, kik czéhekkel egyet nem értenének: valahol kaphatják, (excipiálván az nemescket) captiválván, minden müszereket elvehessék és több mesteremberekneк tartások szerint feloszthassák. — Prout inserimus, inscribimus et confirmamus praesentes. In cujus rei memoriam praesentes literas nostras praefati oppidi nostri Munkacziensis sartoribus, ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis clementer dando duximus et concedendas. Datum in arce

nostra Munkacziensi, die 15. mensis Januarii A. 1653. Susanna Lorántffy, mp."

Hunyady és Lajos király e szabadalomlevelének latin eredetijei az emlitett 1657-ki duláskor elégtek. A magyar forditás három évvel az előtt Lórántffy Zsuzsánna fejedelemasszony udvari canczelláriáján készült; megvan egyébiránt e forditás azon zöldbársony-kötésü, könyvalaku, függőpecsétes oklevélben is, melylyel I. Lepold király 1682. évben Bécsben a beregszászi szabó és gombkötő egyesült czéhek ezen régibb szabadalmait megerősité. (Eredetije a beregszászi szabó-egyletnél).

A XVII. század elején Munkácson hat czéh, névszerint a lakatos, kovács, fegyvergyáros, nyereggyártó, asztalos és szücs, egyletté alakult és 1614. április hó 25-kén annak nevében Szijgyártó István és Chiszàr Miklós kérték gulantai gróf Eszterházy Miklóst, Munkács akkori urát, hogy számukra czéhszabályzatot adatna ki; ez a következő pontokból állott: 1. A nevezett hat czéh egy közös főczéhmestert válaszszon. 2. Az egylethez tartozó mesterek egymást kölcsönösen becsüljék meg. 3. Ha idegen mester akar Munkácson megtelepedni s a hat rendbeli ipar valamelyikét megkezdeni, köteles az egyesület pénztárába vagy 12 forintot befizetni, vagy a felét illő lakomával megváltani. 4. Mesterré avatáskor tartozik minden legény remeket késziteni s a pénztárba 12 frtot fizetni, vagy szabad asztalt adni. 5. Minden tanuló köteles három inas-évet kitölteni s csak azután mentetik fel s legénylevelet kap, mely az egész országban érvényes. 6. A vándorlásra készülő legény 15 nappal előbb köteles a munkát felmondani, hogy mesterének ideje legyen, más legényről gondoskodnia. 7. Jövevény legények, kik idegen vidékről érkeznek ide, más nemü mesterhez szálljanak vendégekül, ki által azután az ő szakabeli mesterükhöz bevezettessenek. 8. Ha vavalamely legény megbetegszik, mind a hat rendbeli mesterek és legények kötelesek neki segitséget nyujtani, ha pedig meghalna, az egylet tartozik őt tisztességesen eltemetni. Ingó vagyonát, ha az elhunyt rokonai ismeretlenek, a főmester kezelje s a társulat elhatározása szerint, a földesuraság beleavatkozása nélkül, oszsza el. 9. Az egyletnek joga van a kihágásokat illően megbirságolni; a büntetéspénzt szintén a főmester kezelje s az egylet határozatához képest használja fel, anélkül, hogy az akár a földesurat, akár a városi birát illetné. 10. Ha valamely mester nagyobb vétket követne el, addig mesterségét ne folytathassa, mig mestertár-

sait meg nem követi s magát meg nem váltja. (Munkácsi urad. levéltár.)

Az 1682. évi uradalmi urbéri összeirás érdekes adatokat jegyzett fel a mészárosok visszaéléseiről. Emliti, hogy Munkácson a husvágók egy székre szoritják a husmérést, hol azután a szegénységet annyira megvárakoztatják, hogy gyakran hus nélkül kénytelenek visszamenni; emliti, hogy a hus-latot nem akarják pótolni s igy a szegénységen dusan veszik meg a bért, melyet a földesuraságnak kötelesek fizetni s igy jóllehet csak 3 pénzen mérik a marhahus fontját, mégis sokat nyernek, mert „a levágott marhát egyik felől nyuzza a legény s már másfelől mérlegre hányja, ugy, hogy majd csak nem mozog abban a még meleg, párolgó hus; ebben oly ravaszság van, hogy a meleg hus nehezebb lévén, a szegénységet igy is megcsalja, annyira, hogy 3 fontnyi meleg hus, ha kihül, alig nyom két fontot." Panaszkodik továbbá a jegyzet irója arról is, hogy a csalfa husvágó mig a szegényt várakoztatja, addig „respectálja a kancsóval ellátott asszonyt, kinek a félrerakot jó hust adja, mig amannak a rosszát hányja hasonló árért." Ennek folytán a földesur szigoruan megtiltá e visszaélést, s egyszersmind megrendelé, hogy kaszálás, aratás, és egyéb népes munka idején két táblán vágjanak hust; a reggelre valót este, az estére való hust pedig reggel készitsék el, hogy időközben „jól s szépen megszivalkodjék". A tanácstól kirendelt „huslátó ember" nélkül hust vágni 12 frt birság terhe alatt ne merészeljenek. A báránymetszést két mészáros végezze, nehogy a szegény nép sokáig várakozni kénytelenittessék; a husadásban személyválogatás ne legyen, annál kévésbé „pirongatás" 3 frt büntetés terhe alatt, melyet szintén a főbiró szedjen be s szolgáltassa a földesur számára. Megjegyzé még azt is: hogy azon két mázsa faggyu, melyet a nyolcz mészáros munkaváltság fejében a földesurnak adni köteles, kereseltetik, ugyszintén a száz forintnyi mészárszéki dij is, mert a munkácsi és oroszvégi husvágatási jogot ők kizárólag használják és sem magán henteseknek marhát, sem a szücsöknek, mint az hajdan szokásban volt, bárányt vágniok nem szabad. Különben még 1748-ban is csak 40 frtot és 2 mázsa faggyut adtak a munkácsi husvágatási jogért. (Munk. urad. levélt.).

Minthogy pedig Munkácson a nem nemes lakosság a földesuraságnak bizonyos munkát és dijat tartozott adni és szolgálni: ez alapon az iparosok is tartoztak mesterségök szerint a várhoz dolgozni. Erről az 1690-dik urbérben ez foglaltatik: „A várhoz való

munkára a czéhek által évenkint mindenféle czéhből öt-öt mester kirendeltetett, kik a tisztek parancsolata szerint dolgoztak, a többi iparos pedig, ha marhás volt, azzal, különben pedig gyalogszerrel szolgált. Különben a városi biró utasitva volt, hogy marhátlan mestereket rendeltessen ki a vármunkára, nehogy az igás napszám igy fogyatkozást szenvedjen. Az ácsok és molnárok pedig, ha valami gyors és rendkivüli munkát kellett végezni a földesur számára, akkor azon lakosokkal együtt, kik segitőkül alkalmaztattak, egyszerre tömegesen tartoztak kiállani és saját műszereikkel dolgozni; az ácsok és molnárok mégis kivételképen akkor személy- és naponkint 4 czipót, fél font turót és fél font szalonnát kaptak, mig a segédszemélyzet önkenyerén élt.“ (Munkács uradalmi levéltár).

A XVIII. században, ugy látszik, minden czéh iparneme szerint külön alakult, mert 1753. évben folyamodást adtak be a munkácsi uradalmi igazgatósághoz, melyben kérték, hogy utasitsa a illető czéheket szabályzatilag, hogy minden czéh külön lássa el magát jelvényes pecséttel; egyszersmind meghatároztatni kérelmezték, hogy a lakatos czéh: két keresztbe tett kulcsot s egy kalapácsot, a puskaműves: két pisztolyt, a kovács: kalapácsot, fogót és patkót, az asztalos: gyalut és szögmérőt, a nyereggyártó: nyerget s a szücs: egy irhát és két farkat használjon czimerül. Ugyanakkor megengedte az udvari kanczellária, hogy a munkácsi és beregszászi kötélverő- és takácsczéh, melyeknek tagjai nagyobbára közelebb bevándorolt németek voltak, német nyelven kiállitott szabadalomlevéllel és szabályzattal látassanak el. (U. o.).

1768-ban az uradalom összeiratván a czéheket, találtatott a megyében: Beregszászon: szabó 11, csizmadia 23, mészáros 17, lakatos 2, kovács 7, fazekas 2, timár 11, szücs 3; Váriban: csizmadia 5, kovács 1, varga, timár*) 4, lakatos 1; Muzsajban: csizmadia 3, Haláborban: 1; N.-Beregben: csizmadia 2, fazekas 2, kővágó 3; Munkácson: szabó 11, gombkötő 1, csizmadia 34, fazekas 22, szijgyártó 4, szücs 4, lakatos 6, ács 10, kőműves 7, varga 7, kenyérsütő 3, mészáros 2, takács 2, kalapos 1, keztyüs 1, irhakészitő 3, harisnyakötő 1, nyereggyártó 2, burnót ké-

---

*) A timárok, vargák még két század előtt is nemcsak magok kikészitették a bőrt, hanem egyszersmind saruknak fel is dolgozták, innen azután a csizmadiákat is, kik kizárólag sarukészitéssel foglalkozni kezdettek, vargáknak nevezték; a timárok most csupán bőrgyártással foglalkoznak.

szitő 1, molnár 11, szappanos 1, puskaműves 2, asztalos 7, üveges 3, czipész 7, kovács 1, bodnár 2, serfőző 3, rézműves 1, kerékgyártó 3, posztónyiró és szűrszövő 9, kőmetsző 3; Bartházán volt 8 takács, sat... Ezek közül a munkácsi fazekasoknak volt czéh-kiváltságlevelök Rákóczytól, a szijgyártóknak I. Leopoldtól, a szűcsöknek III. Ferdinándtól.

A czéhintézmény, ezen hosszu idők folytán nyert tapasztalatok és szükségletek alapján megalkotott patriarchalis szövetkezete az iparüzőknek, azt hozta magával, hogy közöttök bizonyos szokások és sajátságos szertartások divatoznak. A czéh szelleme lelke akart lenni az iparnak és rendszeres fejlődésének, menynyiben a „kontárkodást" szigoruan üldözte; kontárnak, fuschernek tekintetett mindaz, ki a czéhen kivül üzött mesterséget. A czéh befolyt a tanonczok fölvételénél, kik előbb szolgáknak, később inasoknak neveztettek; befolyt a legények felszabaditásába, a legények (ma segédek) és mesterek közötti viszony rendezésénél, a munka- és vándorkönyvek kiállitásánál s ellenőrzésénél, a legények elhelyezésénél, vándorok elszállásolásánál és segélyezésénél, s talán nem is volt nagyobb városka, hol az utazó vándorlók számára „herberg"-ek nem léteztek volna, hol az utas a körülményekhez képest ingyen, vagy igen mérsékelt áron szállást és élelmezést talált. A czéh a remekléseknél, mesterré avatásoknál, gyülésezéseknél s lakmározásoknál a megszokott szertartásokhoz s tempókhoz mereven ragaszkodott. Az atyamester, mint elnöke a czéhnek, nagy tekintélynek örvendett; nála tartattak a tanácskozások, gyülekezések, ott őriztetett a czéh ládája, melyben a pecsét, régi szabályzatok, elfakult privilegiumok s egyéb rejtélyes tartalmu latin irományok, jegyzetek s irkák szentül őriztettek; ott valának letéve a különféle ónkanták s régi réz- és cserépkancsók, melyek gyakran vétettek használatba, szokás lévén: a hibásokat birság helyett borban elmarasztani s minden alkalmat áldomással ünnepélyesiteni. Ily vidám barátságos összejövetelekre nemcsak a tisztujitás, remeklés, felszabaditás és mesterré avatás, hanem más számos mozzanat is nyujtott alkalmat; a farsang folyamában pedig a czéhek versenyeztek abban, hogy egymást a „bál" és vigadozásban felülmulják s a tisztujitást követő czéhláda-hordást minél ünnepélyesebbé tegyék.

Tánczvigalmaikon, melyeket önválasztotta biztosok és rendre ügyelők vezettek s melyeken a csapra ütött hordó s az összehordott étkek sokasága főszerepet játszott, különösen a szűcsök tet-

tek ki magokért, a termet s karzatot különféle kidolgozott vadbőrökkel s kitömöt róka, farkas és medvékkel felczifrázván. A bemenetnél rendszerint egy pár párduczos magyar daliának öltözött szálas legény kivont karddal, régi fringiával, vagy helebárddal őrködött, oly méltóságosan, hogy válogatott igazi kurucznak méltán beválandott; a minthogy a mesterek a kurucz és török világból nem egy mozzanatot sajátitottak el s jelképeztek. Ez leginkább a czéhládahordozásnál tünt fel, midőn t. i. ládát, mint egykor a zsidók a frigyszekrényt, az ujonan választott atyamesterhez vivék. Ez rendszerint harsány zene, ujongatás, rithmusos versek és mondatok elszavalása s nagy körmenettel eszközöltetett. A menetet megnyitá egy kengyelfutó, kinek gyorsan mozgó lábait s kezeit félig fehér öltözék fedé, fejét pedig rózsakoszoru takarta; utána lépdelt méltóságteljesen két vörös bugyogóba bujt török, kaftánban, turbános magas fezzel, lecsüngő nagy bajuszszal s hosszu száru füstölgő pipával, mig arczuk s felgyürt karjaik barnavörösre voltak festve; ezeket négy daliás, kucsmás, csákós, sastollas, panyókás huszár követé, kik kivont kardjaikat gyakran összeütögették; majd egy kártyákkal kiczifrázott öltözetü bohócz ugrándozott, kinek ülepére bocskorbőrdarab volt felvarrva, hogy a rámért gyakori puffogó ütlegeket ne érezze; végre egy medve- vagy farkas-bőrbe varrt legény czamagott. Ez ünnepélyt este rendesen tánczvigalom és lakmározás követé; a bál fényét emelék az álarczosok, kik a czéh mesterségi mivoltát jelképező jelmezben jelentek meg, mely alakzatok felöltöztetése s diszes kiállitása az iparos ifjuságnak nem csekély gondot okozott; a lakmározásban pedig boldog-boldogtalan részesült, szokás lévén, hogy ilyenkor a „mesteremberek leányai“ a legidősebb leányzó házánál összegyültek s ott viribus unitis csörögét sütöttek, melylyel azután a bálosokat megvendégelték, de minden jóravaló asszony is igyekezett valami jót külön feltálalni.

Természetes, hogy az iparosokat társuk vagy családjabeli elhunyta is mélyebben érinté, s ilyenkor a virasztás az ő kötelességök volt, mely bor, némi étek és kártya mellett történt, a temetésnél pedig az összes czéh megjelent. A temetőből azután a halottas házba vonultak a kartársak megvigasztalni az elmaradottakat s megülni régi szokás szerint a halotti tort, e tekintetben elvül azt tartván: halott menjen a sirba, eleven meg a torba!

1832. évben találtatott Beregvármegyében összesen 1404 kézmüves a segédszemélyzettel együtt, mi tekintve a lakosság akkori számát (125,962) nagyon gyenge arány; egy negyed század mulva

(1857.) pedig, hatósági összeirás szerint, 1408 kézmüves és gyáros, 951 fönyi segédszemélyzettel, mi a 129,827 lélekből álló népességnek alig 2%-át teszi.

Már 1859. évben az akkori absolut hatalommal uralkodott cs. kir. kormány, más országok példáin indulva, belátta, hogy a munka jutalmát s az ipar fejlesztését csak egy szabadelvü ipartörvény képes biztositani; miért is azon évi decz. 20. kelt császári nyilt parancscsal életbe léptetett törvényben elvileg kimondá, hogy az ipar gyakorlását korlátozni nem lehet s a szabad iparágakat mindenki, előzetes tudománynyal vagy képességgel, egyszerü bejelentés mellett üzheti. E rendszabály életbe lépte lerombolni kezdé a régi czéh elavult intézményeit s e bomlást az öreg mesterek fejcsóválva s baljóslólag szemlélék, azonban csalódtak, mert a kézmüipar s a kereskedelem csakugyan azóta emelkedni kezdett. Igy csak Munkács városát véve fel például: itt az 1860-dik évi hatósági feljegyzés szerint találtatott 201 iparos, mely szám 1870. évig, tehát egy rövid évtized alatt, még egyszer annyira, t. i. 448-ra emelkedett. Ezek közt volt csizmadia 87, varga 31, szabó 29, czipész 28, asztalos 16, fazekas 33, gubás 14 sat. Különben az egész megyében az utolsó összeirás adatai szerint (1870.) 2536 segédmunkáson kivül találtatott 1515 önálló iparos és 404 kereskedő, s igy a 159,223 számu lakosságnak 3%-a iparral és kereskedéssel foglalkozik; mi mindamellett nem valami kitünő állapot, mert megyénk e tekintetben az ország vármegyei és kerületi rovatában nagyon lent, a 60. sorban áll.

1861. évben a haza alkotmánya visszaállittatván, a cs. iparrend is elveszté érvényét, mig végre az 1872. évi VIII. t. cz. által az ipar ismét szabaddá tétetvén, elvileg kimondatott, hogy mindenki, ahoz való készület nélkül is, bármely szabad iparágat, vagy többet is egyszerre gyakorolhat, s egyszersmind azon évi junius 15-ig valamennyi még fennállott czéh megszüntetni rendeltetett; ennek folytán uj egyesületek, társulatok keletkeztek, melyeknek alapszabályait a felsőbb hatóság megerősité. Mi az ipar szabaddá tételét szivünkből üdvözöljük, mert elvünk, hogy mindenki, természeti jogához képest, feje, keze és tőkéjével korlátlanul munkálkodhassék s szellemi és anyagi tevékenységével boldoguljon.

Megyénk különben a debreczeni kereskedelmi és iparkamarai kerülethez tartozik; ez az 1868. nov. 28. 19223. sz. a. kelt miniszteri rendelet által szabályoztatott; idővel azonban módosittatott, ugy, hogy jelenben az 1877. márcz. 8. 1019. sz. a. kibocsátott keresk. min. rendelet következtében a kerülethez Beregen kivül

Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Bihar, Szabolcs és Hajdumegye, továbbá Nagy-Várad, Debreczen és Szatmár-Németi városok tartoznak.

15. Posztógyártás.

Munkácson a XVIII. század közepén kezdé az uradalom a posztógyártást. 1767-ben a Szepességről jelentkeztek posztószövők, kiknek mintái Bécsbe küldettek s később szerződésileg beszegődtettek. Brandecker Domokos nevü mester a Bornemissza-féle házban kezdett gyártani, hol a sajtó is felállittatott s posztó és pokróczok is gyártattak. Később Podheringre tétetett át a posztógyártás, mi végből e helység éjszaki során egy maiglan fennálló emeletes tágas épület emeltetett. Itt 1796-ban bizonyos Tugemann József mester nyert alkalmazást, ki a gyárt a szövés- és festéshez szükségelt kellékekkel bőven ellátta; ennek folytán a gyártmány csakhamar oly hirnek és kelendőségnek örvendett, hogy messze földre, magába Danczkába szállittatott, hol állandó piaczra talált; ekkor a a gyár tetemesen meg is nagyobbittatott s személyzete a legényeken kivül tiz tanouczczal szaporittatott, kik naponkint 7—10 krajczárnyi dijt kaptak. A gyáron kivül kallók müködtek még pokrócz-, guba- és szürkészitésre Dubroviczán és Nagy-Gáton a Vérke folyón.

1797. évben ismét megnagyobbittatott a gyár s egyszersmind festőmühely is állittatott, úgy, hogy a felkelő sereg öltöztetéséhez szükségelt vászon itt festetett. Szereztetett egyszersmind száz mázsa gyapju-festésre szükséges festék, égerfakéreg, borkő, kőrisbogár sat. A vadalmafa kérge sárga festék készitésére használtatott. Vétetett a gyárhoz egy öl átméretü és fél hüvely vastag köszörükő 20 frtért, egy más kisebb pedig 14 frtért. A Bécsbe próbául megrendelt posztó világos szinü volt. Ez évben készittetett 650 darab pokrócz s a Vérkén és a Rafajnán 70 kalló állitatott fel, Stollmann kallósmester vezetése alatt, melyek 1798-ban a yizniczei völgybe tétettek át. A gyárban a legények egy vég posztót elrontván, három részint elláballt, részint elbocsáttatott, azonban a Bécsbe megrendelt posztó mégis elkészült, Krásza Venczel nevü urad.

számtartó megjavitván a szövőszéket. Ez időben az alföldön vásárolt ötven mázsa gyapju Csegeig szállitva került mázsánkint 40 frtba.

1798-ban ismét 339 rőf posztó küldetett Bécsbe a grófi család szolgái számára, valamint azután is évenkint. 1800. évben uj szépfestők alkalmaztattak a gyárban, sőt bizonyos Scheffer Károly Zsigmond nevü kapitány is felajánlá ebbeli vegyészeti ismereteit. E század elején bibarczfalvi Székely Mihály Szent-Miklóson gódircz maggyapjából (Chelidonium majus, Schwalbenwurz tartós szövetet készitett. Végre 1808-ban megszüntette az uradalom a gyártást s azt Bayer Ferencznek adta bérbe, a megmaradt posztókészletet azonban az uradalom sokáig megtartotta, sőt 1813-ban a francia háboru alkalmával a toborzott s kiállitott önkényetesek ruházatára felhasználtatta. 1819-ben végleg megszüntettetett a gyártás s az épület üresen állott. 1824-ben bizonyos Privirotti kassai kőedény-gyárnok tervezett itt ily gyárat berendezni, a Beregmegyében előforduló agyagot, különösen a beregszászi hegyen levő caolin-földet igen alkalmasnak találván e czélra; azonban e foglalkozás sem vergődhetett jelentőségre.

1836-ban megengedtetett Grünvald Károlynak, hogy Frigyésfalván egy kis posztógyárat állithasson, mely azonban csakhamar megszünt.

16. Salétrom-gyártás.

A francziákkal viselt háboru az osztrák-magyar birodalom erejét s nagy mérvü készülődéseit igénybe vevén, a salétrom bő előállitása is szükségessé vált; e végből 1796. évben az országos kormány a munkácsi uradalmat is felhivta, annálinkább, mert az már 1782-ben megkisérlé területén a salétrom-gyártást. E termelés azonban akkor jelentéktelen lehetett. Később 1799. évben báró Vay Ádám engedélyt nyervén a kormánytól, hogy Szabolcsmegyében és környékén harminczezer mázsa salétromot gyárthasson, ez ismét az uradalmat hivta fel a társulásra s e végből szerződés mellett elfoglalta a szükséges kijelölt helyiségeket, annálinkább, mert e közben 1801. sept. 1-én kelt általános felhivásban Ferencz király felhatal-

mazta az ország földbirtokosait, hogy a kincstár számára salétromot gyárthassanak. E kibocsátványt a királyon kivül Lazanszky és Althán grófok is aláirták. 1805-ben a kormány az illető buda-kerületi cs. k. tüzérségi parancsnokság utján ujolag felszólitván az uradalmat: gróf Schönborn Ferencz készséggel ajánlkozott birtoka területén salétromot termeltetni s e czélból a kölcsini timsógyár közelében a mezőn 3000 frtnyi költségen emelteté a szükséges gyártási és főzdei épületeket; Harbert József nevü mester állott a debreczeni és a nagy-kállói főzdék mintájára alakitott gyár élén s termelé a salétromot, melynek mázsája 35 frton váltatott be. 1808-ban sürgeté a tüzéri parancsnokság a nagyobb mérvü termelést, valamint a francziák előnyomulása s a bécsi okt. 14-ki gyászos békekötésről nevezetes 1811. évben is, a mikor az uradalom szakértő munkások hiányával menté az elmaradást. Még 1813-ban is főztek s szállitottak salétromot, ekkor azonban végleg felhagytak azzal s a gyárhelyiséget vasgyári mintász lakásául alakitották át. A salétrom-termeléshez szükségelt anyagot a majorok, istállók, szeszfőzdék, falusi házak és udvarok talajaiból és pocsolyáiból szedték; továbbá mindenféle hulladékot, iszapföldet, korhanyból, hamuból, lugból kikerült tartalmat aknáztak ki e czélra. A Podhering és Kölcsin közötti téren müködött a főgyár; ezenkivül termeltetett nyers salétrom Szent-Miklóson, Szolyván, Hársfalván, Vereczkén, Fogarason, Gáton és Beregszászon, valamint az uradalom minden majorjában; honnan finomitás végett a főgyárba került.

*

1797-ben Székely Mihály nevü uradalmi bányaügyi felügyelő terjedelmes tervezetet nyujtott be az uradalmak területén található különféle nyers termények iparszerü feldolgoztatása iránt; igy ajánlá, hogy kesersót, kénlapot, aranymosást, krétaásást (kaolin-föld?) kovatörést, dohány- és lentermesztést eszközöljön; a drágabártfalvi sóforrásokat használja fel, szekérkenőcsöt gyártson, hamuzsirt főzessen, a hársfalvi, szolyvai és egyéb ásványvizeket zsákmányolja ki, vagy a granitot (?), vasat és kovanyt s a timsóközetet Pudpoloecznál; — egyptomi téglát égessen, üveget, papirost, timsót, sziksót gyártson, a vasgyárakat jobban fejleszsze ki, aczélt készittessen stb. S valóban ő 1798-ban gyártott is sziksót, még pedig a szőlővenyige hamvából ès savanyuvizekből; az akkori feljegyzések szerint egy hordó polenai vagy szolyvai vizből 13 font sziksót termeltek. (Urad. levéltár.)

17. Üveggyártás.

A XVII. század közepén a munkácsi uradalom birtokosa az oblazi és vorotniczai határokban emeltetett üveghutákat. Báthory Zsófia fejedelemasszony alatt 1672-ben egy hutás, öt gyalog és négy marhás szeres volt e két hutánál alkalmazva, a mint ez az akkori urbéri jegyzetekből kitetszik. Ekkor az oblazi „kis huta“ évenkint készpénzben 40 frtnyi bért és ablakba való üvegből 3000 kristály és 2500 „paraszt“ karikát jövedelmezett; ellenben a vorotniczai „nagy huta“, mely hasznosabb és anyaga is jobb volt, kétannyit hozott be.

Az 1682. évi urbér 475. lapján az áll: „hogy az oblazi határban levő kis huta jövedelme, juxta determinationem suarum celsitudinum (Thököly J. és Zrinyi Ilona) de die 16. Aug. 1678. factam, ilyen: kész pénz taxája per annum 40 frt, ablakba való kristály-üvegkarika 3000, paraszt üvegkarika 2500. Az nagy huta vagyon a vorotniczai határban, ennek jövedelme, az mint a felső hutás mondja, mivel ezen hutához való mesterember Lengyelországba szökött, kétannyi mint a kis hutáknak, mindazonáltal az alku is vagy taxa-levél mutatná meg.“

Thököly 1684-ki gazdászati utasításában erre vonatkozólag mondja: „a hutákra, mik pusztulásnak indulnak, nagyobb gond forditassék.“

E két mütelep 1686-ban a munkácsi várat körülzároló német katonák által elpusztittatván, többé fel nem épült. Mint ilyenek az 1699. és 1704-diki urbáriumokban is emlittetnek.

1732. évben vette bérbe a Rákóczy-féle némileg helyrehozott üveggyárakat Uhlein Dávid, ki a vasgyárakat is bérelte; 1738. pedig kivette 100 frtért Podscheider János. 1744-ben az uradalom saját kezelés alá vette s ahoz szakértő mestert fogadott. 1753-ban ismét Podscheider bérelte ki, de üzlete roszul menvén, bérelengedést kért; ő 1762-ben a gyárat tervszerüleg nagyobbittatta s egy másikat az uradalom a vizniczei völgyben állittatott, melyben Eiber György mester dolgozott s azt Sebald János, csehországi üveggyáros három évre kibérlé. 1766-ban mi hasznot sem hajtott és 1767-ben szünetelt, 1768-ban azonban az uradalom ügyes munkásokat kerestetett s Sztánfalva tájáról kvarczot szállittatott oda. 1770-ben egy szélvihar ledönté az épületet. 1772-ben Nagy-Lohón terveztetett egy uj huta, hol kvarcz találtatott. 1783. Podscheider József

és ipja Behenyi Jakab bérelték ki a gyárakat. Az oblazi huta még 1778-ban beszüntettetvén, helyén vasgyári munkások számára lakok épittettek.

1827. évben épittetett a munkácsi uradalom Izvor helység közelében üveggyárat, melyhez az ottani telepitvényesek szolgáltak munkával; 1833-ban pedig állittatott a gróf Schönborn-család Felső-Hraboniczán is üveghutát, mely leginkább bérletileg kezeltetik. A bérlő főleg ablaküveg, egyszerü savanyuviz-palaczk s ily nemü apró czikkek termelésével sikeresen foglalkozik. A gyártáshoz szükséges anyag s kellék részint Lengyelországból, részint Paszika vidékéről szereztetik.

1875. évben kibérelték Hirsch Gyula, Trexler Ferencz és ifj. Elszner Rudolf a hátmegi urad. gazdasági udvart a végből, hogy ott üveggyár-üzletet szervezzenek*); a szükséges lakok és gyárhelyiségek felépittettek s 1876. évben jó eredménynyel müködött a tetemes munkaerővel berendezett gyár, midőn az év végén a dühöngött török-szerb háboru s az ez által okozott kereskedelmi akadályok és tőkehiány miatt — a további müködést be kellett állitania.

18. Papiros-gyár.

Az irlap-gyártás e tájon a XVIII. század végeig ismeretlen volt, s az uradalom leginkább boroszlói papirost használt, mely szép, tömött, hártyaszerü volt; végre 1793. évben felfogadott a munkácsi uradalom egy Lang Ignácz nevü művezetőt Dolháról, ki az alsó-hraboniczai régi vashámor helyén tervszerüleg egy papiros-gyárat, az akkori elnevezés szerint „papiros-malmot“, kezde alakitani, rendelkezésére a kellő összeg utalványoztatván; ez évben az épület a harmadik emeletü pad kitapasztásáig elkészült és abban már tiz rizma itató-papiros is állittatott elő; a megkisérlett iró-papiros azonban hiányosnak találtatott, mutatványul mégis egy iv abból is felküldetett Bécsbe a magát nem kevésbé érdeklődő grófi családnak. 1794-ben a falusi birák foglalkoztak rongy-szedetéssel s mázsáját egy forintjával szállitották a gyárba, — később külön rongyszedő zsidók

*) A gyár Ervin-halmi-nak neveztetett el.

fogadtattak fel; a kész papiros elszállitására s eladására pedig Rappaport Leibl nevü szkólei lakossal köttetett meg a szerződés. 1795-ben fizették egy mázsa rongyért 51 krajczárt. 1797-ben eladatott az itatópapiros bálonkint 9 frtjával Lembergbe nagy mennyiségben; az ekkor gyártott, erős és vastag mártott irlap vizjegyül a gróf Schönborn-család czimerét viselé: a szivalaku pajzson levő hármas halmon álló koronás oroszlánt s alatta e latin betüket és iratot: „F. K. C. S. D. Munkács W. N.“ Egy más alaku, szintén jó minőségü iven e lapidaris betüket láttam vizjegyül: „D. Munkács“; igy ismét egy másikon: egy koronát, ez alatt diszes pajzson egy bojtos postakürtöt s ez alatt e feliráſt: „A. Hrabonicza W. N.“ — Egy más iven pedig szemlélhető volt a fönnebbi jelvény alatt: „I. P. S.“ Egy ötödiken végre: „I. S. Gros. Regest.“ 1799-ben egy bál itatópapiros kelt 7 frton; 1801. évben a különféle alaku papiros oly jó keletnek örvendett, hogy nemcsak a szomszéd megyék, hanem a lengyelországi lembergi kormányzóság is innen fedezte ebbeli szükségleteit. Bachmann nevü kereskedő egymaga egyszerre vásárolt száz bált s az 1808. évre nagy mennyiségü irásra és nyomtatásra való papirost rendelt meg. Igy fokonkint tökéletesbitve fennállott a gyár 1856. évig, a mikor a megszaporodott gépes gyárak kiszoriták keletét s az üzlet beállittatott; a terjedelmes épületek pedig lisztőrlő malommá alakittattak át.

1830. évben az uradalom a szent-miklósi hidnál és Hársfalván is szándékozott papiros-gyárakat állittatni; mi azonban teljesedésbe nem ment.

19. Harisnya-gyártás.

1766. évben alakitott az uradalom Munkácson egy harisnyagyárat s készittetett abban gyapjuból különféle müveket; 1768-ban Grenetau nevü szövőmester 515 frt 54 krnyi hiánynyal dolgozott. 1776-ban Holzinger Lipót nevü mester szintén tönkrejutott, sőt 1945 frt 31 krnyi fedezetlen adóssága miatt be is fogatott. A harisnyák leginkább Lengyelországba szállittattak kereskedésbe, s mint az 1772. évi számadásokból kitünik, egy pár 30 krba számittatott

s ekkor a nevezett mester évenkint 1000 frtot kapott a szükséges beruházásra. 1781. évben Lazár nevü legény vitte az üzletet, azonban ez sem vergődhetett zöld ágra s a gyártás csakhamar végleg beállittatott.

20. Bánya- és érczművelés.

Nemes ércz.

A Kárpát hegység észak-keleti nyulványai, melyek megyénket körülveszik és a sikságig benyulnak, csekély érctartalmuk mellett is, régóta szolgálnak bányaművelés tárgyául. A bányászatnak legrégibb nyomai a Beregszász felett emelkedő Nagy-hegy délkeleti oldalán a Szarvaskő alatt láthatók, hol már a XIII. században rendszeresen vágtak bányákat, mire a több száz ölre és különféle irányban vezetett gótalaku vájnák és alagmenetek engednek következtetést.

Nem messze Beregszásztól a makkos-jánosii határon, az ugynevezett Szilvásgorondon, a Szernye tó partján egy helyet aranymosónak neveznek a lakosok, melyen én tömérdek salakot, kőolvadékot s e mellett sürün elhintett kova- és obsidian-szilánkokat és nyilhegyeket találtam. — E helyen folyt hajdan a Jaszenó patak, mely e czélra felhasználtathatott.

A mult század második felében a gróf Schönborn család is müveltetett itt bányákat; 1778-ban küldött a munkácsi uradalom aranyérczet elemzés végett Komárná-ra, 1781-ben pedig az itt kivájt érczből a nagybányai kémlő hivatalhoz, hol bizonyos Feuerregger Ferencz kémlész által megvizsgáltatván, azon évi julius 18-kán kiállitott iratában igazolta, hogy egy mázsányi megzuzott ércz $1\frac{1}{2}$ százalék ezüstel vegyitett aranyat tartalmaz, s hogy száz mázsányi zuzott érczből 12—16 latnyi nemes fémet lehet reménylení. Chriszt Ferencz uradalmi érczkutató ennélfogva felkért a maga részére bányatereket, melyeket tőle gróf Schönborn Ervin Jenő megvett, ki itt rendes bányászatot nyitott, annálinkább, mert 1783. évben a bányatelkek kimérése végett itt megjelent Mittis nevü bányatanácsos és Wöllner bányamester a beregszászi, szidorfalvi és felső-vizniczei tájakat érczdusaknak találták s ugy vélekedtek, hogy

egy mázsa nyers érczből egy lat arany nyerethetnék. Ily reménytől ösztönöztetve 1783-ban épittetett Beregszászon a Nagy-Bocskor hegy alatt egy érczzuzda a körmöczi minta szerint, 1784-ben pedig egy másik Székely Mihály, bányafelügyelő, inditványa folytán, mely müveket Lántzky vezette, ki Nagybányáról jött az uradalmi szolgálatba, mig Leutenant András mint aranymosó mester müködött. Igy az érczmüvelés s aranymosás 1788-ig folytattatott, nem kis áldozattal a gróf részéről, mert ötezer forintnál kész pénzben többet költött, a nélkül, hogy 80 lat és 5 nehezék aranynál többet bevett volna különös kedvezésből megengedte 1786. évben a kincstár, hogy az addig itt termelt 46 latnyi aranyat önhasználatára fordithassa. S igy a gyakorlat a képzelt szép reményeket meghiusitván, 1788-ban felhagytak a bányászattal, sőt 1789-ben eladták a Bocskor alatti zuzda-helyiséget az aranymosdával együtt Róthkugel János bányásznak 30 frtért, még az összes felszerelést is odaajandékozván neki, ki nem sokára megkérte az uradalmat, hogy azt más helyre tehesse át.

Nyoma van az iratokban, hogy 1797-ben az uradalom az aranymosást ismét kibérelte s ez hihetőleg azon ideig tartott, midőn itt timkövet kezdettek töretni a munkácsi timsógyár számára.

E helység éjszaki oldalán Kigyós felől szintén találtatnak régi aranybányák és műveletek nyomai.

E század elején Kitaibel tanár és hires természettudós a beregszászi bányák körül talált egy koros embert a kőrakáson kutatással foglalkozni, ki őt biztositá, hogy ily módon évenkint 70 forintnyi értékü aranyat szedeget össze. E bányák sokszor évtizedeken át elhagyatva hevertek, midőn ismét akadt magán ember vagy társulat, mely felfogott rajtok s nem ismervén a multat, a műveletet a legélénkebb reményben folyamatba tette; igy alakult egy részvényes társulat 1867-ben is, mely azonban két évnél tovább nem ámittatá magát. Én 1868. julius hó 10-kén Buday Károly, kir. bányabiztos, társaságában megszemléltem a Szarvaskő alatti igen régi vájnákat, melyeken épen akkor dolgoztak a bányászok; a nevezett szakértő azonban a helyenkint előforduló kemény kvarcz, zöldkő-trachit és más üledékes kőzetben, mely agyag, tajtkő és ryolith közt fordul elő, igen hálátlannak találta a költséges müvelést.

1782-ben A.-Hraboniczán véltek találni aranyérczet, ezüsttel vegyitve, ebből egy mázsányit Bécsben elemeztettek is, azonban eredmény nélkül; később Nagy-Bányáról hozattak a szerencseva-

dászok egy szakértőt, ki a tért megszemlélvén, biztositá a műkedvelőket, hogy ezer mázsányi érczből okvetetlenül kikerülhet hat font arany. Azonban, ugy látszik, ebbeli reménykedéssel is csak oly hamar felhagytak, mint azon kutatásokkal is, melyeket e század elején szintén Chriszt Liszárnya, Szoluncsok és Pudpolócz körül eszközöltetett, hol aranyat és czüstöt vélt találni; ugyszintén kutatott 1822-dik évben Ploszkón, valamint 1824-ben Csauszik József Pudpolóczon és Vizniczén, hol a remélt arany és ezüst helyett, melyekre adományt kért, rézkéneget s csak igen kevés nemes érczet talált, különösen azon vájnában, mely a pudpolóczi szoros nyilásánál a Latorcza szine felett tátong s néhány lábnyira terjed.

A liszárnyai bányatereket 1870. évben egy munkácsi iparosokból álló társulat kérte fel, anélkül, hogy behatóbb kutatást vagy művelést tétetett volna azután.

E szerint megyénkről el lehet mondani, hogy a nemes ércz tekintetében szegényes.

Réz-ércz.

Területünkön réz csak szórványosan s igen gyenge minőségben fordul elő, s azért ily bányák nem is műveltettek ekkorig. A.-Vereczkén a kőhönpölyökben akad némi nyoma a réznek; 1804-ben Polenán tul balra a ploszkói völgyben a malom felett rézkövecs (kupferkiesz) találtatott, melynek egy mázsájából a nagy-bányai olvasztóban 13 fontnyi szép veres réz került ki. (Urad. levéltár). Ily rézkövecs találtatik rétegesen a ploszkói határon a lelkész földbirtokán jelenleg, valamint Dusziánnak nyugoti magaslatain, hol szép koczka alakban fordul elő, ugyszintén Iloncza vidékén is.

Más nemü fém megyénk területén egyáltalában nem találtatik. 1798-ban a munkácsi uradalom megkisérlett vaskőérczből ólmot termelni, mi azonban további müveletre méltó eredményt nem mutatott. Ugyanakkor szintén Székely Mihály, bányafelügyelő, higany kéneget (czinobert) is kivont azon érczből s késznek nyilatkozott annak nagyobb mérvbeni gyártására.

Vasércz.

E hasznos ércz megyénk majd minden tájain találtatik, azonban oly sovány tartalommal, hogy az abból nyert vas alig adja vissza a termelésére forditott költséget; mindamellett nyoma van, hogy a munkácsi és szent-miklósi uradalmak területén már a 17. században olvasztatott vas és 1642-ben Repedén a hegyoldalon e végből vaskövet törtek. Jegyzetek szerint 1736-ban gróf Schönborn selesztói vasgyára számára Repedén, A.-Hraboniczán és Kustánfalván ásatott vasérczet, melynek legnagyobb része ott hagyatván, a készletet később 1771-ben egy idős bresztói lakos megtalálta, a miért egy aranynyal jutalmaztatott. 1773. Chriszt Ferencz érczkutató és Pliszkai nevü bányamester Csabinán fedeztek fel vasércztelepeket, melyeknek ásványát 1781-ben Vithalm Ignácz, munkácsi gyógyszerész, megkémlelvén kitünő minőségünek nyilvánitá. Ugyanazon időben A.-Hraboniczán és Zbun környékén ástak vasérczet, leginkább azonban Vizniczén, Csabinán és Kustánfalván; e helység észak-nyugati szélén a nyomok maiglan is szembetünnek. Azon koru jegyzetek szerint a kustánfalvi vasércz a legjobbak, leggazdagabbak közé számittatott; a csabinai könnyen olvadónak s a vizniczei hajlékonynak jelleméztetett, miért is e három vegyitve jó sikerrel használtatott. Az akkori bányászok, kik részint behivott morvák, részint idevaló jobbágyok voltak, felváltva hat-hat óráig dolgoztak, mely munkaszakért minden bányász négy garassal dijaztatott, mig Chriszt felügyelő a kiásott ércz mennyisége szerint fizettetett. Az ércz „hilus"-okra számittatott, mely mértéknem tiz bányaköblöt s egy ily köböl $^2/_3$ pozsonyi mérőnyit tett. Chriszt minden hilus után a vizniczei érczért 1 frtot s a csabinaiért 36 krt kapott az uradalomtól, miből nemcsak a bányászokat elégité ki, hanem a többi kiadásokat is fedezé. Fuvardij fejében fizetett az uradalom Csabinától a selesztói vasgyárig hilusonkint jó ut mellett 26 és rosznál 30 krt; saját négy ökrös fogatán egyszerre másfél hilusnyi mennyiséget szállitott el.

Az eddig feltárt nevezetesebb vastelepek ezek: A Latorcza jobb partján: a selesztói határban a frigyesfalvi vasgyár felett emelkedő Zsarnó (Zsornina) hegyen; Felső-Vizniczén a Liszicsánka nevü helyen; Ilkóczon a Chriporo és Krivulya nevü téreken; Iglinczen a Derenovkán, a liszárnyai határon, Szolnncsok körül; a lankai zsarnóhegyi vasbánya 1822-ben virágzott; Klacsanón, Benedikén, Csabinán és Nagy-Lohón, különösen ez utóbbi hegyen

a Kolobabku nevű legelőtéren vannak vasércztelepek és pedig nagyobbára elmállott trachitkő agyagában. A szuszkói hegyen agyagos vaspát (sphaerosiderit), Alsó-Hraboniczán félopál, chloropál, a Szinyák nevű hegyen pedig egy uj képletü agyagvaskő, melyben számos levélnyomatok találtatnak.

A Latorcza bal partján a közeli Podheringtől kezdve, hol a Latorcza folyó partján emelkedő hegyeken, trachit-conglomerat és trachit-tuffban 5—7 öles vastagságu gyenge tartalmu barna-vaskőtelepek elhagyatott állapotban vannak, délfelé a Háthegyen és egész környékén mindenhol fordul elő vaskő. Gazdag tartalmuuak mondatik itt különösen a Latorcza felett emelkedő bukovinkai meredélyes kőszirtekbeli vasércz, melynek kiaknázása azonban sok nehézséggel járna. A Krajna körül nevezetesebb vaskő-telepek léteznek szintén elmállott trachiton nyugvó téreken: Hátmegen a Szmerekován, Oláhcsertészen a Lazni-patak mellett, N.-Ábránkán a Nagy (Veliki) Obücson, hol 3 lábnyi vastag rétegben barna agyagvasércz ásatik; Bilkén a Dreloviczán, Miszticzén, Szajkófalván a Biczkoverch nevü dombon 4"—1½" vastagságban kovás agyagvasércz; az ilonczai határon a Lazni-patak és Kotlovina potocsina nevü helyeken, hegylejtőkön; Papgyörgyfalván és Deskofalván a Pilátkán szintén elmállott trachitkő közt fél és egy lábnyi vastagságu rétegben, mely azonban néhol egész két lábnyira szélesedik, kovás agyagos vasércz találtatik, valamint Bródon is, hol a Dzvitor nevü hegyen régóta ásatik, itt délről északnak vonul az agyagvaskő-telér, melynek vastartalma 18% és 6"—1' vastagságu. Végre közelebb Tökésen is, a Háthegynek Zelenyánka és Pohár nevü nyulványain szintén elmállott trachiton fekvő, földpalával fedett, egészen kiképzett, 2' vastag barna-vaskőből álló telepek vétettek müveletbe. Annyi bizonyos, hogy a trachit-hegyláncziolatok szélein előforduló vastelepek legbiztosabb eredménynyel kecsegtetnek; ilyenek megyénkben a Hát és Zsarnó-környékbelieken kivül a Gyil-vidékiek is.

A fönnebb elősorolt hegyeken levő bányák időközönkint leginkább a munkácsi uradalmi vasgyárak számára nyittattak s csekély ércztartalmuk miatt ismét el is hagyattak. A hátvidéki bányák termése leginkább a hátmegi olvasztóba került, mig a Latorcza jobb partiaké a selesztóiban dolgoztatik fel. Egyébiránt a közel fekvő dolhai, gróf Teleky-féle vasgyárak is felhasználnak tekintélyes mennyiséget. Igy 1867-ben birt az emlitett dolha-rókamezei vasmü a felvidéki járásban vájna-telkekben 326,144 ☐ ölnyi tért és egy 32 ezer öles külmértéket. Vasmü-telepein 149 férfi munkás foglal-

kozott 45 krnyi napibérrel. Összesen termeltetett 2365·25 mázsa szinitendő és 337·50 mázsa öntött vas, 11,160 frt 61 krnyi pénzértékben, mig a kiásott 22,165 mázsa vasércz 4228 frt. 57 krnyi pénzértéket képviselt.

1867-dik évben birt gróf Schönborn Ervin következő vájnatelkeket: a felvidéki járásban 50,176, a kaszonyiban 14,313, a munkácsiban 12,544 s a tiszahátiban 85,686 □ölnyi terjedelemben; 1879-ben a munkácsi járásban 45,116 s a felvidékiben 270,696 □ méternyi kiterjedésben.

1871-ben volt a nevezett gróf részéről müveletben a felvidéken 75,264 □ölnyi terjedelmü vájnamérték s a munkácsi járásban 12,544 □° terület. A vájnaméitéktől adatott 1862. május 1-ig a kincstár részére bányavámul a termés $^1/_{20}$. része, azóta e helyett évenkint téradóul fizettetik 4—4 frt.

Az uradalmi bányászok a szálláson és failletményen kivül minden kivájt ércz mérője után a Zsarnón 25, a lankai telepen 20, Bródon 5 és Szajkófalván 10 krt kaptak. Ezek külön társládát is birnak, miből gyógyitási és ellátási kiadásaikat fedezik.

Timkő.

Megyénk déli részén a sikságból kiemelkedő beregszászi, muzsalyi, benei, dédai és bégányi csekélyebb magasságu hegyek, különösen a 191 ölnyi s legmagasabb Nagyhegy ryolith-közete tartalmazza a timsót, melyből a különféle czélokra alkalmas timsó termeltetik. A mult század végén fedeztetvén fel a közet e sajátsága, azt, mintán elébb csak aranyat és ezüstöt kutattak rétegeiben s alkalmas tömbjeit őrlőkövekre feldolgozták, az elvetett törmeléket pedig, mely épitésre alkalmatlan volt, az utak porondozására forditották, timsó-gyártásra kezdék felhasználni. 1783. évben gróf Schönborn Ervin Jenő két szekérnyi követ szállittatott schönborni kastélyába, a végből, hogy a fehéres és csillamló kövekből diszes kertjében barlangot (Grotte) állittasson.

Dr. Weisz (Dercsényi) János volt az első, ki 1796-ban a bányahatóság utján a beregszászi Akolhegyen bányajogositványt nyert. Ez adománylevél szerint a timkő kovát, ként, timföldet és vaséleget tartalmazván, épen e sajátságainál fogva szükségeltetett az, hogy a timkőre bányászó is rendes bányászati jogositványnyal birjon; minthogy a timkőről magában véve sem az 1851. 13. törvényczikkben,

sem az 1723. 108. t. cz. által hazánkra nézve megerősitett Miksaféle régi német bányatörvényben emlités nem találtatik, az kétségtelenül akkor még teljesen ismeretlen volt.

A timkőnek leglényegesebb része az üregcséiben csillámló timany (alunit). A kő maga bizonyos földpátos részekből áll, melyben kénsav foglalja el a kalium és timföld mellett azon helyet, melyen a timanyban kénsav találtatik.

1801-ben Chriszt Ferencz és Paulicsek András nyertek és mérettek ki magoknak bányahatárokat a benei hegyen, melyeket 1809-ben Schönborn grófnak és Dercsényinek átengedtek. 1811-ben kért és nyert gróf Schönborn Fülöp Ferencz is külön 22 bányahatárt a muzsalyi és beregszászi hegyeken, ekkép a felállitott timsógyárakat biztositani óhajtván. 1822-ben adományozta a nagybányai „cs. kir. pénz- és bánya-főfelügyelőség és kerületi bányabiróság“ a nevezett grófnak és társainak 1. a muzsalyi határbeli tereket, 2. a kigyósi oldalon levő elhagyatott aranybányák körüli lejtőket és 3. az Akol, Vereshegy, Nagyrigò, Belényes és Bethlehem nevü területeket timkő-törés végett. Bányavámul akkor a kész termény tizedrésze szedetett be a kincstár számára.

1854. évig háboritlanul bányászkodtak itt timkőre a gr. Schönborn, Károlyi, b. Perényi és Pogány-családok, midőn hazánkra nézve az osztrák bányatörvény behozattatván, ezek alapján az igazolványok bekivántattak. A munkácsi uradalom birtokosa az 1811-ben felvett térképre vezetett bányaterekről, melyeknek határai a természetben a hosszu idő alatt teljesen eltüntek, hat külmértéket (32 ezer □ ölével) Jenő, Tódor, Karolina, Sámuel, Fülöp és Frigyes néven jelölt ki, melyekről azonban külön adományt kieszközölni fölöslegesnek tartott, hivatkozván IV. Károlytól nyert adománylevelére, melyben a bányászkodási jogositvány is foglaltatik az uradalom területére nézve. 1866. évben végre, sok vajudás után, kiczövekeltetett a hat külmérték Ervin, Franciska, Karolina, Tódor, Frigyes és Fülöp név alatt, a minthogy ugyanakkor gróf Károlyi György részére is nagy-muzsalyi timsógyára számára külmértékek 267,557 □ ölnyi terjedelemben és egy külön külmérték (32 ezer □ öl) Zsigmond név alatt kimérettettek; hasonlóul nehány külmértéket adatván magának báró Perényi Zsigmond özvegye is.

E közben történt, hogy Beregszász város a kiczövekelés ellen tiltakozván, az ügy azon oknál fogva, mert Beregszász közönsége még 1859-dik évben a maga számára felkért külmértéket, helytelenül szerkesztett kérvényével azonban akkor a szomolnoki bányaha-

tóság által elutasittatott, eldöntés végett az ipar és földmüvelési miniszteriumhoz felterjesztetett, mely kimondá, hogy timkőre ne külmértékek 32 ezer ölével, hanem rendes vájnamértékek 12,544 □ ölével adományoztassanak; minek következtében azután valamint gróf Schönborn Ervin, ugy a szomszéd Károlyi és Perényi féle bányaterületeket is ujonan kellett kiméretni. E szerint 1869. évben kiérettettek gróf Schönborn Ervin részére a Derekaszegen és Szarvaskő alatt:

1. Ervin	vájnatelek	4	vájnamértékkel	50,176	□ ölnyi	területtel
2. Karolina	„	4	„	50,176	„	„
3. Frigyes	„	3	„	37,632	„	„
4. Tódor	„	3	„	37,632	„	„
5. Fülöp	„	2	„	25,088	„	„
			összesen	200,704	„	„

mely vájnatelkek, miután egyes részei Beregszász városától és az ottani g. kath. egyháztól kisajátittattak, müveltetnek; ezek között leggazdagabb timtartalmu az, mely a Derekaszeg nevü bájdus hegyormon e század elejétől fogva müveltetik s melyen bányásztelepek is léteznek. Délkeletről lent a völgyben látszanak a gróf Károlyi féle vájnák, melyek legkitünőbbike az ugynevezett Petz-bánya, a nagy-muzsalyi timsó-gyár felett.

A derekaszegi telkeken müködő mintegy tizenhat bányász, többnyire a szomszéd Muzsaly s környékéről való napszámosok, jóllehet nehány német és orosz állandó munkás is foglalkozik; az itteni tiz házból és bányanagy (Hutmann) lakából álló telepen a munkások állandó tanyát és némi földrészletet élveznek; azon kivül minden kivájt köböl földért 1 frt 90 krt és minden köböl timkőért 3 frt 70 krt kapnak. Évenkint, leginkább robbanópor segedelmével, átlag 35 ezer mázsa timkövet törnek, mi a puszta-kerepeczi gyárba szállittatván, feldolgoztatik. Hulladéka utak porondozására s fedanyagul jó sikerrel használtatik.

Malomkő-törés.

A beregszász-vidéki ryolith tartalmu hegyek közetéből faragtatnak a malomkövek, melyek régóta élénk kereskedés tárgyául szolgálnak. Kétségtelen, hogy már századok előtt ismeretesek és használatban voltak az idevaló malomkő-bányák, azonban ezekről csupán a XVI. századból vannak irott adataink. Különösen az 1649-ki

munkácsi uradalmi urbérben hozatik fel: hogy a beregszászi hegyen müveletben állott malomkő-bányának felehaszna a földesuraságot s másik fele a bányászokat illeti: ez utóbbiak azonfelül minden kivágott bokor-malomkőtől egy-egy köböl buzát kaptak. Az 1690. évi összeirás szerint, mely Klobusiczky Ferencz, a Rákóczy árvák vagyongondnoka, által szerkesztetett, a beregszászi Kuklya nevü malomkő-bánya 1672. évben nyittatott meg s leginkább a nagy-beregi jobbágyok által müveltetett. Ez időben egy hét araszos bokorkőtől fizettek a vevők 20—25 forintot s áldomásul a felrakodásnál 1 frtot. Egy 6 araszos kő 16—20 frtba, egy öt araszos 10—12 frtba, s egy 4 araszos 4—5 frtba került. Ekkor már a bányajövedelemnek két része a bányászoknak s csak egy része járt a földesurnak, de a bányászok tartoztak az uradalmi 25 malmot őrlőkövekkel ingyen ellátni, ugy, hogy csupán az illető molnár mind az alsó, mind a felső kőért, midőn elvitette, 2 frtot és 2 köböl lisztet tartozott a bányászoknak sajátjából adni. E derék bányában tartatott akkor a kövek kiszállitására egy a munkácsi várhoz tartozó 6 öl hosszu, két mázsás, nagy vaslánez.

Ez időben szokás volt a malomkövet kerek alakjában kivájni a szirtből, a mint e müveletnek nyomai s a kifeszités közben elromladozott kerekkövek nagyszerü maradványai maiglan e régi bányák és vájnák üregeiben láthatók.

Az 1704-dik évi urbérben emlittetik, hogy a régi s a jánosiak által müveltetett beregszászi malomkő-bánya 1676-ban elpusztult s folyvást elhagyatott állapotban állott; ellenben a Kuklyanevüben a beregiek dolgoztak s az őket illetett kétharmad részből a kiadásokat és müszereket is tartoztak fedezni.

Maga II. Rákóczy Ferencz is, midőn Munkácson tartózkodott, vadászat közben többször meglátogatá ez érdekes bányákat. Igy titkára Beniczky Gáspár naplójában 1709. január 28-ról irja: hogy „eő felsége commandérozott udvari népével és karabélyosokkal s granatérosokkal beregujfalusi erdőkben vadászni kiment és éjszakára a faluba bevonult. 29-én pedig viradta előtt felkelvén és irásait végezvén, fölöstekem után a franczia inzsenérrel (Le. Maire) Beregen tul levő Ujkőbányára ment, a kit is megtekintvén, vadászva viszszajöve Munkácsra.“ (Rákóczy-Tár, I. 185. lap).

Az 1715. évi 90. t. cz. intézkedik, hogy mivel a muzsalyi, sárospataki és geletneki (barsmegyei) malomkövek ára, mely lábonkint elébb 5 polturát, majd 5. sőt több garast tett, utóbb annyira emelkedett, hogy egy kő $4^1/_2$ forinton, majd kilenczen árultatnék:

ez okon, nehogy a természet adománya szerfelett drágává váljék, kiküldendő biztosok a megyeiekkel együtt szabják meg azok jövendő árát. —

A XVIII. század közepén nagyban folyt itt a malomkő-gyártás, egy kő akkor terjedelméhez képest 10—30 frton kelt el. 1796-ban kibérelte az uradalom a beregszászi malomkő-bányákat 435 frtnyi évi bérért. Jelenben szintén kibérelvék. Egy malomkőnek az ára most a készitmény terjedelméhez és minőségéhez képest 20—100 frtig terjed. E malomkövek keménységök s éles szegü likacsosságuk miatt a czélnak tökéletesen megfelelnek s általában még a szomszéd Galicziában is kedveltetnek.

Kőbányák.

Nemcsak a fentebb emlitett ryolith-kőzet, hanem egyéb, a megye felsőbb részein levő homok- és palakövek is már régóta használtatnak épitési és szobrászati czélokra. Egy tekintet a régi beregszászi, muzsalyi s egyéb e tájon levő XIV.—XV. századokbeli kőtemplomokra, s meggyőződünk, hogy a boltozat ivei, az ablakok, kapuk és ajtók tagozatai, keretei, támkövei, miken gótizlésü diszletek és állatok metszvék ki, a beregszászi, muzsalyi és kaszonyi kőzetből készültek s igy tartóssága kétségtelenné lett. Az Alsó-Remete felett látható hajdani kis-beregi pálos-kolostor romjai közt még a beregszászi tajtkőből való faragványokat is találtam, melyek oly könnyüek, hogy szintén a vizen usznak.

Az iglinczi kékes hamuszinü homokkő faragásra alkalmas, ugy szintén az is, mely fent a havasok alatt, különösen a regényes vicsai völgyben nagy mennyiségben fordul elő. A verchovinai és lentebb a sztrojna-roszoki tájakon szürke és nagyrétegü palakő találtatik, melyekből nemcsak nagy terjedelmü lapokat lehet könnyü szerrel kivágni, hanem 2—3 ölnyi magas feszületeket és szobrokat is lehet faragni, milyeneket e tájon sok helyen láthatni.

A vizniczei völgyön előforduló szemcsés homokkő hajdan nagyobb kelendőségnek örvendett, mint most. A XVII. századbeli urbèrekben emlittetik, hogy az ide való kő mind faragásra, mind épitésre előnyösen használtatott. Az itteni jobbágyok közül több család, név szerint Kovács, Viscsák és Lengyel-család, kizárólag kőfaragással foglalkozott (1649-ki urb.). Még az 1704. ura-

dalmi összeirásban is emlittetik, hogy a Viznicze-völgyben egyik kőbánya faragásra, a másik pedig épitésre való.

Különben épitési anyagul legalkalmasabb a megyénkben előforduló trachyt-kő, milyen Munkács közelében a l o v á c s k a i; más-nemü kőből épitett házak falai vizenyősök szoktak lenni. A lohói, csernekhegyi, beregszászi kőbányák jó fedanyagot nyujtanak, amint-hogy különben az utak poroudozására a folyók és patakok görgetegei és kövicsei is kiaknázhatlan mennyiségben jó sikerrel szolgálnak.

M é s z k ő.

E hasznos közet leginkább a munkácsi és szent-miklósi uradalmak területén találtatik Paszika, Nagy-Bisztra, Sztrojna körül, valamint a Gyil-nevü hegységen is.*) A paszika-vidéki mészkőbányák már régóta ismeretesek. A XVII. század urbérei szerint az az uradalmi jobbágyok helyenkint tartoztak mészkő-töréssel és mészégetéssel foglalkozni; igy az 1649-ki összeirás szerint a paszikai, jobaviczai és nagy-bisztrai jobbágyok kizárólag a mészkemenczékhez való szolgálattal, fa- és kővágással rótták le úrdolgaikat s emlittetik ez iratban, hogy ők már több év óta járnak el e munkában. Az 1704-dik évi feljegyzések szerint volt akkor a nagy-bisztrai hegyeken egy mészkő-bánya és két kemencze, melyeknek mindenike egy heti égetés után legalább 300 hordó meszet szolgáltatott. A meredek hegyoldalokról akkor az orosz jobbágyok a fát szekeren nem szállithatván le, szánon csusz'atták le, s egy kemencze kiégetésére 144 szán fa használtatott fel. A törésre szükséges szerszámot maga az uradalom adta s e végből ott egy czigány-kovácsot tartott.

1735. évben Usleben nevü téglavető talált Szent-Miklóson a kastély közelében mészközetet, mely a kisérletnek teljesen megfelelt. 1744-ben kelt egy véka mész 10, és egy hordónyi 30 kron'a termelés helyén. 1772-ben felfedeztek Szent-Miklós és Szuszkó közt is mészkő-sziklákat. 1767-ben volt egy hordónyi mész ára 1 frt 36 kr. 1790-ben a munkácsi ref. templom épitésekor e czélra 20 krt fizettek a hivek egy köböl mészkőért.

---

*) 1418-ban Dolhai Bogdán vagyona elkoboztatván és összeiratván, ez okmányban előfordulnak a Gyil-vidéken müveletben volt mészkőbányái is. (Lelesz, Prot. Act. B. B. II. 24. sz.) L.

Jelenleg a paszikai és bisztrai mészkő-bányáknál égettetik a mész, még pedig leginkább bérlők által, kik a szükséges tüzifát olcsó törzsáron veszik. Az évenkinti termelés több ezer mérőre tehető. Egy mérő 75 krtól 1 frtig terjedő áron fizettetik, néha még drágábban is. A megye alsó dél-keleti részén lakók gyil- és dolhavidéki mészszel fedezik szükségleteiket.

Agyag.

Az edényekre és téglákra való agyag megyénkben nagy menynyiségben és különféle minőségben találtatik. Nem emlitvén itt a beregszászi hegyen előforduló porczellán gyártásra alkalmas kaolinföldet, melyet régóta krétának tartottak s ilyképen 1782. táján mázsánkint öt frtjával Lembergbe és Kassára szálliták; közönséges edényekre való sárgás és vöröses jó agyagot ásnak a munkácsi Liget-nevü erdőben, hol cserépzsindely és más agyagművekre alkalmas föld is találtatik; hasonló minőségü a kishegyi, alsó-schönborni, a remetei, derczeni (melyből jó pipákat gyártanak) s a Vérke ágyából kivájt agyag. A mult század végén fizettek a beregujfalusi fazekasok az uradalomnak a remetei agyagásásért évenkint tiz forintot. Mult nyáron megszemléltem a Kishegyen levő agyagaknákat, melyeket a munkácsi fazekasok vájnak. Ezek 5—6 ölre nyulnak be függőlegesen a földbe; felülről két ölnyi rétegben fordul elő sárga, zsiros agyag, mely azután fokonkint vörösödik, mig végre lent egészen rózsapiros szinünek látszik s épen ezen alsó rétegü agyag az, mely az edénygyártásra legalkalmatosabb. Ezen alul azután vasas tartalmu, vékony, megcserepesedett réteg s azon alul vizi kövicses talaj következik. A pudpolóczi és szolyvai, kőedény (fayance) gyártására alkalmas agyag kedveért a mult században Sz.-Miklóson gyárat is állitott az uradalom. Sajnos, hogy a megyében most készülő téglák egyáltalában roszak, épitésre alkalmatlanok, könnyen porladozók, holott hajdan e tekintetben is kitünőbb műveket készitettek.

Nemes kövek.

Területünkön, sajnos, drága kövek eddig nem fedeztettek fel, a „máramarosi gyémánt“ név alatt ismert jegecz (Dracomit

— sárkányfog) pedig különös értékkel nem bir. Ezen apró, hat szegü kövecsek, melyek közt az eddig felfedezettek legnagyobbika alig nagyobb egy mogyorónál, a verchovinai, különösen a vereczkei, volóczi, huklivai s a Máramarossal határos hegyek palaközetében teremnek, melyeknek elmállott belsejéből, hol mint egy fészekben kisebb-nagyobb mennyiségben és alakban keletkeztek, széthullanak s a lejtőkről a völgybe s az utakra lemosatnak.

A Szinyáki völgyben találtatnak hegyi, szép, tiszta fehérségü, hosszukás jegeczek (kristályok) is.

A Tisza, Latorcza, Borsova és egyéb folyók partjain felhalmozott porond és homok a felsőbb tájak szikla-törmelékeiből ered. Találtatnak továbbá Beregmegyében még e következő ásványok is:

1. Jaszpis: előfordul vizek mentében mint hömpöly, hasonlóképen 2. obsidián is csekély töredékekben. Én azonban kétlem, hogy az itteni termény lenne s vélem, hogy azt őslakóink más vidékről hozták be. 3. A közönségesebb kövekből előfordulnak: zöldföld (Seladomit) Beregszász körül, hol tajtkő is találtatik; továbbá különféle faküvületek, faopálok, különösen a Hát, Kucsova, és Lohó vidékén; Kovakő Kovászó és Oroszi körül, különösen a Kelemen-hegyen; mésztuff (Travestino) találtatik Drahusócz, F.-Bisztra körül s a Mencsel-hegyen. A megyében előforduló trachyt- és ryolit-tuffokból Trasszt-féle mészelyt (Cementet) lehetne gyártani.

Kőszén.

Megyénk számos vidékein fordulnak elő a kőszén nyomai, mi több, ezekről már a mult században is birtak tudomással, a nélkül, hogy e tekintetben egy század óta csak legkisebb előhaladás is észleltetett volna. Már 1781-ben figyelmeztette Chriszt Ferencz érczkutató a munkácsi uradalmat arra, hogy érdemes lenne a Kucsova és Kustánfalva körül mutatkozó kőszéntelepeket behatóbb vizsgálat alá venni. Azonban az ügy elhalasztatott, daczára annak, hogy 1797-ben Roszosnál a duszinai völgyben is merült fel jó kőszén. Végre minthogy 1870. körül egy Szerednyén alakult társaság nagy reménynyel, de még nagyobb zajjal akadt jó minőségü szénrétegre Lehócz körül: a munkácsi polgárok közül is többen megkisérlének kőszenet a munkácsvárosi Liget-nevü erdőben és Bukovinka s Kucsova közt, a Litovicse patak mélyedé-

sében, hol fekete, de még kevésbé kifejlett kőszén mutatkozik, kutatni, azonban csakhamar beleunván, a további kisérlettel, bár arra kedvező előjelek mutatkoztak, felhagytak. Majd 1872. gróf Schönborn Ervin eszközölt ki maga részére Kustánfalva és Bukovinka határain szabad kutatásokat, a nélkül, hogy behatóbb kisérletek és vizsgálódások eszközöltettek volna, holott e „fekete gyémánt" némi áldozatot csakugyan megérdemelne.

Különben a kőszén nyomai eddig feltárultak a Háthegy körül, különösen Sztán- és Drágabártfalva határain is, melyek kecsegtető sikert igérnek. Igaz, hogy megyénk jelenben még bővelkedik fában, s ez egyik főoka, hogy a kőszén nem köti le az illetők figyelmét; azonban nem kétlem, hogy nem sok év mulva eljövend az idő, midőn e tájon is versengeni fognak a kőszénbányák birásáért. —

21. Vasgyártás.

A vasolvasztás e vidéken eleintén nagyon tökéletlen lehetett; a vizniczei völgyben találtató vassalak-halmok arra mutatnak, hogy eleintén gödrökben, a szabad ég alatt, csekély tüz és kézi fuvók mellett végeztetett az olvasztás. Az 1642-ki feljegyzések szerint a repedei határon csakugyan még gödrökben olvasztották a vasérczeket, valamint akkor Alsó-Vizniczén is. (Munkácsi urad. levéltár. —

1667-ben Báthory Zsófia, a munkácsi uradalom birtokosnője, a szomszéd szent-miklósi urnővel, Eszterházy Máriával, ki Homonnai Drugeth György özvegye volt, a birtoklás miatt viszálykodásba kerülvén, amaz Bornemissza Zsigmond udvarbiró vezetése alatt várbeli fegyvereseivel s Munkács városnak kiparancsolt lakóival megrohantatta Eszterházy Mária birtokait, mely alkalommal a szentmiklósi felégetett malomtól keletre feküdt repedei vashámorát is elpusztitatta. Az ennek folytán 1668-ban eszközöltetett vizsgálat alkalmával a leleszi konvent küldötte és Ilosvay Péter királyi ember megszemlélték nemcsak az elpusztitott hámort s a hegyoldalon volt vaskő-törést, hanem az olvasztóhelyeket is, melyek szabad ég alatti üregekből állottak, melyekből két ember épen akkor kimeritette a vizet.

Az 1672-ki urbérben az alsó-vizniczei helységnél megjegyeztetett, hogy a lakosok igen elszegényedtek s a hámor körül való feles munka is igen meghuzta őket. Eszerint a vasgyártás akkor jobbágyokkal eszközöltetett; ekkor azonban már több hámor és olvasztó volt e tájon. Érdekes e tekintetben az 1682. évi urbér 474. lapján levő feljegyzés, mely szórul szóra igy hangzik:

„Vashámor a selesztói vagy alsó-vizniczei határban vagyon, melynek proventusa pro nunc ilyen: az hámornak megindításától fogva a hideg miatt való elállásaig hétről hétre tartozik a hámoros gazda rud és singhvassal per cent. $9^1/_2$, melyet az Ember ámbár csak mártius 20-tól kezdje számlálni (noha sokszor elébb is megindul) és continuáltasson Simon Judás hétig (a mikor a hives őszi idők miatt a viz apadni kezd), noha sokszor tovább is tart az alkalmatos idő, lészen 32 hét, egy hétre $9^1/_2$ mázsa vasat tudván, (a limitatio szerint lenne 32 hétre 304 mázsa, mindazon által husvét és pünkösd ünnepe napjára fél-fél hét defalcáltatván, idest egy hét, és arra $9^1/_2$ mázsa vas) marad számadásra per annum integrum Cent. 294, libr. 60. Mindazonáltal, ha a felebb megirt terminusoknál az idő tovább szolgál, a hetes hámoros gazda aszerint tartozik számot adni a proventusról, melyre a felső tisztnek igy reá kell vigyázni és métálni is, mikor indul meg és meddig lesz munkában, ha pedig ezen proventus valamely tiszt negligentiája miatt impediálták, megfizeti a kárt.“ Egy másik pont emlitést tett „a kis vagy az öreg hámorhoz való kohokról“ és folytatta imigy: „Az öreg hámorhoz vagyon külön helyre való koh három helyen, ezt nevezik kis hámornak. Ennek proventusa ab anno 1679 ilyen: „Minden kohtul a kovácsmester árendában vagy taxában tartozik esztendőnként két águ kapával per N. 130, lapos kapával per N. 43, sindelszeggel 3—3 ezerrel a három kohtul pro anno integro lészen két águ kapa N. 390, lapos kapa N. 129, zindelszeg N. 9000.“ (urad. levélt. Munk.)

Müködött pedig azon időben (1672-ban) a hámor körül egy hámoros pallér felügyelete alatt 8 jobbágy, kik marhával is el voltak látva.

Thököly Imre fejedelem az 1684. évben tisztei számára kiadott utasitása 21. pontjában mondja, „hogy a hutákra, mik pusztulásnak indultak, nagyobb gond fordittassék.“ Ugy látszik, e mü felett a szerencsétlenség csillaga folyvást, akkor is, lebegett. Továbbá meghagyá a fejedelem, hogy a vashámor jó karban tartassék s bőven láttassék el vassal, szénnel, szerszámokkal, nehogy pangjon, mint a mult időben, a vezető hanyagsága miatt.

Az alsó hámor (vizniczei nevü) 1686-ban a német katonák által elpusztitatván, csak 13 év mulva 1699-ben II. Rákóczy Ferencz birtoklata idejében kezdetett ismét kiigazittatni és a következő évben használtatni. Az 1699-ik urbér a 269. lapon erről következően ir: „A selesztói vagy alsó-vizniczei határban van két öreg és kis vashámor, amaz (1686.) elpusztulása előtti időben a hideg idő miatt való elállásaig tartozott hétről hétre az alku szerint a hámoros gazda a földesur számára $9^1/_2$ mázsa rud- és singvassal, megfizetvén a dijt mindennemü munkásoknak.

A kis hámor alatt ismertetett két a hámorhoz való kohó vagyis olvasztó. Ennek kovácsmestere bér vagy jövedelmi illetékül („árendában vagy taxában“) évenkint tartozott a földesur számára beszolgáltatni 130 két águ kapát, 43 lapos kapát és 3—3 ezer zsindel-szeget. Mi a kijavitás után is igy követeltetett.

Ugy látszik, e vasmütelepeket nem sokára ismét uj csapás érte, mert az 1704. évi urbérben az mondatik róluk, hogy ez évben felépittetvén, csak 1705-ben kezdenek bennök dolgozni.“

Hogy az 1711. évben végetért Rákóczy-féle hadjárat után, midőn a munkácsi uradalom elkoboztatván a kincstár által kezeltetett, e mü teljesen elhagyatott, onnan következtethetni, hogy nyoma az akkori iratokban sehol sem érintetik. 1728-ban pedig az uradalom a gróf Schönborn családra jutván, az mindjárt 1729-ben kibérelte a tengődő vasgyárt. 1731-ben Uhlein Dávid, kincstári tanácsos és uradalmi meghatalmazott, ki a tokaji uradalmat is bérelte, a jegyzőkönyv szerint, egy vén Rákóczy-féle bányászszal megszemléltette a gyárat a végből, hogy bérleti kezelés alá vegye; majd egy kincstári sáfárt és két munkást küldött ide, sőt csakhamar két vashámort épittetett és egy kohót (klumpenfeuer) állittatott. 1735-ben elhunyván Uhlein Dávid, neje és fia Sándor kezelése alatt maradt a gyár és ismét sülyedni kezdett, annyira, hogy az uradalom az épületeket és vaskészletet követelései fejében elfoglalta s magát ekkép kielégitette, daczára annak, hogy 1736-ban a kassai kincstári igazgatóság is igényt támasztott e tárgyakra, Uhlein Dávid özvegyének 1736-ban történt halála után. Ekkor kibérlése ismét megkisértetett, de eredményre nem vezetvén, 1736-ban maga az uradalom vette kezelés alá. Az 1738-ki nagy dögvész (pestis) akadályozólag hatott a müveletre, mert e vész a munkások legnagyobb részét elragadta. Ily körülmények közt Haar Antal nevü sáfárnak sem sikerült azt lendületbe hozni, s gróf Schönborn Ervin Jenő alatt, hogy a müvet emelje, 1757-ben Be-

decker nevü kincstári tanácsossal megszemléltette; ugyanakkor ismét Uhlein, szomolnoki bányászati iktató, jelentkezett az üzlet folytatására, de ajánlata visszautasittatott. 1760-ban bizonyos Dürr Ádám árulta a vaskészletet, mi általános jó keletnek örvendett. 1761-ben egy szakértő jezsuita megszemlélte a gyárat és javaslatokat tett; ekkor Selmeczről Kercsméri nevü gyártiszt foglalta itt el uj állomását s onnan 1762-évben, valamint folytatólag 1769-ben Weiser mester vezetése alatt több bányász és hámoros (kohász és öntész) érkezett ide, kik, valamint a csehországi Janoviczról behivott munkások, erélyesen láttak a dologhoz. 1768-ban Selesztó közelében építtetett egy olvasztó Visnyák felügyelete alatt a hat év előtt Homonnán állitott kohó mintájára. 1769-ben vett az uradalom a vár szertárából 3 ezer mázsa különféle ócska vasat, ágyugolyót s hasonló öntvényt 1 frt 30 krjával, melynek feldolgozása szép hasznot hajtott. Ez időben épittetett a m a g a s k e m e n c z e (Hochofen), mely 1771-ben felszenteltetett s melynek mintaöntvénye nagy figyelmet keltett azért, mert az olvasztás csak akkor sikerült, midőn Lukács nevü bresztói vén molnár tanácsára a vasérczet a bresztóival vegyitették; azonban akkor is gyakran kellett szünetelnie a kemenczének, mert a Homonnáról hozott bélés-kövek roszaknak bizonyultak be, — miért is az uradalom hat aranyból álló jutalmat tüzött ki tüzmentes anyag felfedezésére. Az 1774. évben megkisérlett bacsovai agyag szintén nem állotta meg helyét. 1772-ben épittetett két hámor s felszámittatott, hogy az ekkorig tett épitkezés költsége az 50 ezer frtot felülhaladja. 1773-ban felállittatott Alsó-Hraboniczán egy kisebbszerü olvasztó és egy hámor, ezt 1793-ban papirosgyárrá alakiták át. 1772-ben Schneider József nevü művezető hires aczélt készitett itt, mely valamint a rudvas és horgonyok kereskedelmi czikkekül Danczkába és Pestre még 1798-ban is szállittattak.

1774-ben R u n o f a l v á n egy hámor és S z e n t-M i k l ó s o n egy kis kemencze állittatott, a fürészmalom helyén, hol 1778-ban egy második hámor is emeltetett. 1774. évben kibérelte a vasgyárakat három évre Hladki Ferencz, munkácsi urad. tisztartó, ki e mellett hivatalát is folytatta; ő az olvasztóért, 3 hámorért, friss kemenczéért (Blaufeuer), a hraboniczai malomért és négy szomszédos helység (robot) munkaerejeért bér fejében fizetendő volt évenkint 500 frtot s némi vasmüjárulékot; azonban az átadásnál felmerült nehézségek folytán a bérlettől elállott. Ekkor volt bányamester Pliszkai, bányanagy Chriszt Ferencz, sáfár Spiegel és pénz-

tárnok Cserszky. Egy állandó ács felfogadtatott havi 10 frtért. 1775-ben vaslemezt készitettek, mely leginkább Galicziába szállittatott. Ugyanekkor Vizniczénél épittetett egy hámor. Az olvasztókemenczék bélésére egészen Gölniczbányáról hozatott agyag. 1776-ban Poudelicsek hámormester palakő törmelékéből megkisértett olvasztókemenczére való bélést használni, mi azonban szintén nem vezetett eredményre.

1781-ben tiz személyből állott a gyári osztály s a munka ideje 10 óra volt; az öntész kapott egy 28 nappal számitott hónapra bérül 10 frtot, a kovács pedig 8 frtot, a vasércz- és szénkezelők minden köböl után 5 krt huztak s az érczaek a második emeletbe való felviteleért 15 krt hetenkint. Az akkori feljegyzések szerint állott a műtelep a következő helyiségekből: Vizniczén volt két olvasztókemencze és három hámor; Alsó-Hrabonicsán egy kemencze és egy hámor és Szent-Miklóson a legnagyobb műtelep két épületben öt kemenczével és két hámorral. A kovácsmester kapott a mű minősége szerint mázsánkint 30—48 krt, miből segédeit is dijazta. Szent-Miklóson járt a művezetőnek hetenkint 5 forint s a kovácsnak 2 frt 33 kr., a tanoncznak pedig naponkint 5 kr. Egy évben (1781.) készülőben volt Runo-Gévénfalva mellett egy műtelep 2 kemenczével és 3 kovács műhelylyel, mire 1780-ban a zsitniki malom elvétetett s az illető birtokosoknak malomhely Obláznál jelöltetett ki. Az összes olvasztók hetenkint középszámitással 120 mázsa nyers vasat szolgáltattak, mi tiz havi időszakban 4800 mázsára ment. 1784-ben Szent-Miklóson kaszát, üstöt és egyéb ily czikkeket gyártottak s oly jó minőségüek voltak, hogy Galicziában és Bukovinában biztosan elkeltek.

1780-ban szermű és lemez mintegy 300 mázsányi gyártatott; általában ekkor Meislik János urad. felügyelő és Romanik József gyári főnök vezetése alatt a vasgyárak évenkint 12 ezer frton felül jövedelmeztek.

1786-ban a munkácsi uradalom ítéletileg koronai birtokul elvételvén, 1792-ig a vasgyári üzletet a kassai kincstári igazgatóság kibéreltette, mi 1806. évig tartott. 1802-ben Szontagh nevü szepességi iparos tartá bérletben s 1806-ban az uradalomnak visszabocsátá. Azon koru feljegyzések szerint 1789-ben volt egy mázsa rudvasnak az ára 6 frt 15 kr. 1818-ban épült egy kis kemencze, mely nem sokára műhámorrá alakittatott át. 1823—1824-ben egy nyujtó kovács-műhelylyel ellátott friss kohót épitettek; 1825-ben állitottak szeg-, 1828-ban lakatos-műhelyt, 1832-ben uj olvaszdát,

1837-ben kés-műhelyt, 1839-ben pedig emeltek uj erőműveket s tiszti és munkás-lakokat, melyek jelenben is fennállanak. Ekkor kisérletképen kő, tégla, vályog és sárból (vertfallal) épitettek lakokat a munkások számára, melyek közül a két első legtartósabbnak bizonyult. Az 1829—1832. években Selesztónál épült 32 láb magas vaskohó, két egymással szemközt fekvő, szekrényalaku fuvóval van ellátva s vizét egy 109 öl hosszu, boltozott alagcsatornán nyeri, melyet egy 16 láb átmérőjü, felül csapó kerék hajt. 1837-től 1847-ig a vasgyár Grünfeld és Pascherz mérnökök felügyelete alatt állott. —

Daczára annak, hogy a mütelepek emelésére az uradalom tömérdeket áldozott, az óhajtott sikert, kétségtelenül az ércz csekély vastartalma miatt, még sem érheté el; sőt 1875-ben az üzemet teljesen beállittatni kényszerült.

A vasgyár koronkinti üzletének összehasonlitása végett, nem lesz érdektelen itt némi adatokat felhozni.

1780-ban készült itt 3187 m. 91 font nyers vas*); ebből 246 m. 91 font öntvény, 858 m. 25 font sinvas és 7062 forint $20^2/_4$ krnyi finom műáru. Általában akkor hetenkint 120 és évenkint 4800 mázsa nyers vas termeltetett, mi Nagy-Bányán, Ungváron, a tiszai alsó részeken és Galicziában adatott el. 1815. évben termeltetett 2077 m. 32 font nyers vas; ebből 480 m. 32 font öntött áru, 612 m. $32^1/_2$ font nyujtott vas, 538 m. $59^1/_2$ font műáru, 328,684 darab különféle szeg. 1854-ben 4600 mázsa öntött áru, 5000 m. rudvas, 750 m. műáru és 1.200,000 szeg.

Kralovánszky László**) vasgyári felügyelő jegyzetei szerint 1832. sept. 25. napjától fogva kikerült tiz fú-szak alatt (egy-egy tartott a körülményekhez képest 3 hónaptól 1 évig) 91,090 mázsa nyers vas; ebből készült 30,157 m. $51^3/_4$ font öntött áru, tehát tiz évi felszámolás szerint átlag évenkint: 9109 m. nyers vas, 3015 m. öntvényáru. E nagy mennyiségü vas termesztésére felhasználtatott: 2.538,065 köböl szén, 781,923 köböl vaskő, 79,844 mérő vaskő; közép számitás szerint tehát egy-egy fú-szakra: 253,806 köböl szén, 78,912 vaskő, 7984. m. mészkő.

---

*) Az 1799-ki kisérlet szerint: 670 font nyers vas adott 473 font kovácsolt vasat, tehát egy mázsa. $70^1/_2$ fontot a felső olvasztónál; az alsónál pedig 640 font öntött vasból lett 381 font kovácsolt, s e szerint 1 mázsa nyers vas adott $59^1/_2$ font kovácsoltat, átlag 65 fontot. 1795. került egy m. nyers vas termelése 1 forint $42^2/_{10}$ krajczárba.

**) E jeles férfi meghalt Frigyesfalván 1869. sept.

Az olvasztó kohóban találtatik öntött vasból készült 10 láb magas olvasztó kemencze, melyben az öntvények számára naponkint 18—20% tüzi veszteséggel 50 m. nyers vas olvasztatik. A munkácsi várban készült öntvények igen finomak, becsesek s épen azért nagy kelendőségnek is örvendenek. A két rendbeli pesti müipari és 1873. évi bécsi nemzetőri kiállitáson jutalmakkal kitüntetett különféle apró feszületek, szobrocskák, sakkjáték alakjai, metszett legyezők, gombolyitók, karpereczek, butorok, kályhák, siremlékek s egyéb tárgyak valóban tekintetre méltók. Schoszel András jeles mintász († 1874.) megmutatá, mikép a vasból is lehet a legparányibb tárgyat müvészi tökélylyel megönteni.

A frissitett vasból két nyujtó- és egy mükovács-kemenczében, részint nyujtott vas, részint müáru készül. A szeghámor, minta-asztalos, lakatos, és gépmühely szintén folytonos müködésben állottak 1875-ig. A vasgyártáshoz szükségelt vasércz, mészkő és faszén szállitásaért a vidéki lakosok évenkint mintegy 17 ezer forintot érdemeltek meg. Ömlesztő szerül a paszikai mészkő, az olvasztók kibélelésére pedig fagyag, csillámpala, vagy a beregszászi kaolin használtatott.

A Háthegy keleti oldalán álló hátmegi (uradalmi) vasolvasztó, mely 1853. évben épült, 1854. január 1-jén ünnepélyesen megnyittatott és különösen 1869. évben egy nagy uj furó géppel elláttatott, leginkább nyersvas-táblák termelésével foglakozott 1874. évig, az itt öntött táblák nagyobb része a selesztói olvasztóba került, mig a többi itt megkovácsoltatott.

1867. évben volt a gróf Schönborn Ervin vas- és timsóbányáinál és müveinél alkalmazva összesen 168 férfi és 20 gyermek, 20—35 krnyi átlagos napibérrel. A termelt szinitendő nyers vas tett 4726·90 mázsát és 574·02 m.-át az öntött nyers vas, mig a vasércz 20,932 mázsára ment fel, mely utóbbi tömeg 13,983 ftnyi értéket képviselt. 1868/9-ben is megmaradt ez állapot, azon különbséggel, hogy a férfi munkabére 10 krral emelkedett. 1868-ban termeltetett 940 mázsa szinitendő nyers vas 2820 ft és 1869-ben 2650·90 m. 7952 ft 70 krnyi értékben; öntött nyers vas 1868-ban 1244 mázsa 6220 frt és 1869-ben 672·91 mázsa 3364 frt 55 kr. értékben. Vasércz feldolgoztatott 1868-ban 21,225 m. 5296 frt 25 kr. és 1869-ben 26,830 m. 6707 frt 50 kr. értékben.

1871-ben termeltetett 2 magas kemenczében, 24 üzleti héten, nyers vas 4401 mázsa 65 font, öntött vas 646 m. 99 font, összesen 5048 m. 64 font, melynek értéke összesen 17,085 ftra tétetett.

Értékesittetett 25,240 mázsa vas 8834 ftnyi értékben. A kis kemenczében termeltetett 1723 m.' 81 font öntvény. A frigyesfalvi (hajdan vizniczei) két friss hámor helyén 1868. évben falemez-gyárat állitott Eggelsberger Ferencz nevü bérlő, kinek gyártmányai jó keletnek örvendenek.

A hátmegi és selesztói olvasztókból s a frigyesfalvi hámorokból álló vasgyárakban 1871-ben alkalmaztattak az uradalom által 1 igazgató, 1 pénztárnok, 2 sáfár, 1 raktárnok, 2 szénmérő, 1 mintász, 1 kohászmester, 2 szolga, 1 asztalos, egy öntészmester a finom és egy a durvább müvekre nézve, 16 öntész, 1 friss mester, 3 nyujtó-, 5 szer- és 1 szegkovács, 1 lakatos. A műtelep gyermekeinek neveltetése végett Frigyesfalván egy külön néptanitót is tart az uradalom. Selesztó és Frigyesfalva közt a Zsarnó-hegy alján egy régi friss hámor helyén 1866-ban kezdett az uradalom egy nagyszerü kohókemenczét és egy hengermüvet (Puddlings und Valcwerk) épittetni, mely azonban később malommá alakittatott át.

1873-ban müködött 10 bányász (160 frtnyi fizetéssel), 2 kohász (70 frt), 20 öntész (200 frt), 44 kovács (160 frt), 14 ács (140 frt) és 2 lakatos (139 frtnyi fizetéssel), kiknek összes pénzbeli járandóságuk 15,019 ftot tett.

Megemlitésre méltó, hogy 1795-ben kisérletet tettek a beregszászi, pudpolóczi és serbóczi kövekkel, azokat az olvasztó kemencze épitésére alkalmazván, azonban a próbát egyikök sem állotta ki. A gyárak szükségére felhasznált négyezer öl tüzifa a vizniczei völgyből szállittatott ide évenkint. E gyárakban koronkint lőszert is készitettek Igy e gyárak jegyzetei szerint 1766-ban a munkácsi vár számára itt öntöttek különféle ágyugömböket; az 1848/9-ki szabadságharcz idejében pedig nemcsak lándzsákat, kaszákat, szuronyokat, kölönféle tömérdek tömör- és ürgolyókat, hanem ágyukat és lőfegyvereket is állitottak elő.

22. Timsógyártás.

A földtani ismeretek a mult században hazánkban még szük kört foglaltak el. Annyi bizonyos, hogy senkinek sem tünt fel az, mily kincs rejlik a megye déli részén Beregszász és Bégány táié-

kán emelkedő hegyek kőzeteiben, holott már egy 1781-évi leírásban feljegyezve találtam*), hogy a csabinai határon timkő találtatik, melyben a munkácsi gyógyszerész elemzés folytán timsót fedezett fel; a beregszászi Nagyhegyen levő kőről pedig csak azt emlité ez irat, hogy ott régi bányaüregek és kréta-rétegek fordulnak elő.

Ez időben alkalmaztatott a munkácsi uradalomban egy Chriszt Ferencz nevü érczkutató (Bergsteiger), ki 1776 óta vizsgálta a megye területét, vas, arany, ezüst, kén s egyéb fémre akadt, sőt Csabinán és Alsó-Hraboniczán az ottani palakőben tim-ot fedezvén fel, ezzel 1783-ban kisérletet tett és timsót termelt; később gróf Schönbor Ervin Jenőtől engedélyt nyervén, társaságba lépett Chriszt Meislik János felügyelővél és Nagel Mihály orvossal, a végből, hogy gáliczot (vitriol) és timsót termeljenek és 1785. évben valóban sikeres kisérletet tettek. 1787-ben szerződést kötött a nevezett gróffal az iránt, hogy ő A.-Hraboniczán és Paulován timsófőzdét alakitván, a szükséges fát az uradalomtól kapja, fizetvén a megállapitott egyezmény szerint minden bükkfa-törzstől két krajczárt s tartozván a fennmaradott hamut beszolgáltatni. 1790-ben Chriszt az alsó-hraboniczai hegyek közt szándékolt uj timsófőzdét alakitani, felkérvén a grófot, hogy a 3000 frtba kerülendő épitésbe beleegyezzék; az elhatározás azonban ekkor elhalasztatván addig, mig Chriszt társakat szerez, 1792. évben a három fennebb nevezett ur csakugyan alakitott közösen itt főzdét, mely azonban 1794. évben az uradalom birtokába ment át. 1795-ben Chriszt a beregszászi kőbányákat akarván kibérelni, ez iránt a főtisztséghez folyamodott. E közben történt, hogy a selesztói olvasztó épitéséhez kisérletkép alkalmazott beregszászi ryolith-kő nem állván ki a próbát a tűzben, csakhamar összeroskadt s hulladéka félredobatott egy halomba. Itt azonban az elmálott kő a léggel és esővizzel érintkezvén, ennek következtében timső-kristályok (jegeczek) képződtek, melyeket savanyuságuk miatt a sertések kapzsian nyalogattak. Ez feltünvén Chrisztnek, ki észrevéve a timsót, észleletét közlé Bősz János uradalmi tiszttőnökkel, ki az ügyet ismét Veisz (Dercsényi) János orvostudorral és szenvedélyes földismerővel közölte, ki e körülményt önjavára kiaknázni óhajtván, magát 1796. elején Estver abbéval, Európa akkor leghiresebb föld-

*) Landgraff és Ottótól 1781. szerkesztett leirása a munkácsi és szentmiklósi hitbizományu uradalmaknak.

ismerőjével, tette érintkezésbe s még azon évi julius hó 22., 26. és aug. 22-én a szomolnoki és nagy-bányai bányahatóságokhoz folyamodott az iránt, hogy maga részére a beregszászi hegyeken aranyra és timsóra szabad kutatási engedélyeket eszközöljön ki. Jó ügyének tudatában 1797. febr. 7-én emlékiratot intézett a nevezett grófhoz, melyben őt timsógyártás végett egyesülésre felhivta. A gróf a terv jövedelmezőségéről meggyőződni akarván, a válaszszal késett s Székely Mihály nevü bányafelügyelőjét timsótermelés kisérletével megbizta, a nélkül, hogy ez a kivánt eredményhez juthatott volna. Junius 23-án a bányahatóságoktól leérkezvén a bányaadományok, Dercsényi az nap ismét felhivta a grófot az egyesülésre, ki őt türelemre inté, mig a timkő használhatóságáról meggyőződik; miben ő annál inkább kétkedett, mert emberei ahoz nem-értvén, Dercsényi tervét ócsárolták; mi több, még a bécsi tüzérségi vegyészi mühelyben is kisérletet eszközeltetett, melynek következtében a vegyészettel foglalkozott Landriani és Lettanai cs. k. müvezetők a timkő használhatóságát kereken megtagadták, utporondozásra azonban alkalmasnak találták.

Dercsényi azonban folyvást tervezett, kutatott, timsót termelt kisérletkép s keresett társakat, Bécsből nyert bizonyitványnyal igazolván, hogy timsótermése a rómaihoz teljesen hasonló s hogy az itteni timkő az olaszországi tolfai ily ásványnyal egyenlő minőségü. Balazséron is szándékozott gyárat állitani. 1798. január 27-én Dercsényi személyesen felment Bécsbe, s Ferencz királytól kizárólagos kiváltságot kért a timsógyártásra. Ennek folytán a felség egy udvari bizottságnak adta át az ügyet megbirálás és elintézés végett, melyhez Jaquin tanár és több festész is meghivatott, kiknek, valamint Ruprot és Troffer tanácsosok jelenlétében ő a beregszászi timkőből veres római timsót állitott elő, mely jó eredmény következtében a bizottság a kiváltság azonnali kiadatását javasolta, a felség azonban, állitólag Colloredó volt miniszter közbenjárására, azt fél évre elhalasztá, utasitván a kiváltság kiadatása ellen müködő gróf Schönbornt, hogy ez idő alatt termelési módját szintén mutassa be. Egyszersmind Székely és Chriszt bevádolák Dercsényit, állitván, hogy a timkőnek tulajdonkép ők a felfedezői s a timsótermelés találmányának érdeme őket illeti. Igy sikeresen ellenmondván a gróf, és Pudpolóczon szintén épittetvén timsófőzdét Székely által, végre hosszasabb értekezés után 1799. január 29-én megköttetett a gróf és Dercsényi közt a társulati szerződés, melynek folytán Dercsényi terve szerint Podhering és Kölcsin közt a gyár épittetni kezdett, annál inkább,

mert Dercsényi ezt megelőzőleg 20 mázsányi jó timsót állított elő nagybani kisérletkép s mert azon évi oktober 4-én legfelsőbbleg megadatott Dercsényi számára a 10 évi kizárólagos kiváltság annak termelési módjára nézve. Ez ellen gróf Károlyné eredmény nélkül tiltakozott, Orczi báró pedig, ki Chriszt unszolására szintén szabadalomért folyamodott, elutasittatott.

1800. május hó 25-én a timsógyári épületek már fedél alá kerültek, Petz Antal gondnokává neveztetett ki és Lemberg és Bródival szállitási ügyletek köttettek. Megkiséreltetett a sátoralja-ujhélyi hegység kőzete is, de a kivánt eredmény nélkül.

Még 1799-ben megkisérlé Meislik János, Chriszt Ferencz és Nagel Mihály a timsót kénkövecsből termelni. de ez nekik tökéletesen nem sikerült, végre 1800-ban Meislik rájött a gyártás módjára s ennek folytán Chriszt 1801-ben a benei határban kieszközölt magának bányatereket és 1802-ben ő és társa Paulicsek András épitész ujolag bevádolák Dercsényit, állitván, hogy ő áluton jutott a kiváltsághoz, hogy nem ő a beregszászi timkő felfedezője, s ez iratban Chriszt a timsófelfedezés érdemét egyenesen magának tulajdonitja, azonban ennek ellenében az uradalom azt bizonyitá, hogy Chriszt csak a timsó kilugozását, de nem egyszersmind annak további kifőzését fedezé fel s ennek folytán elutasittatott s igy kénytelen volt a tiz évi határidő lejártát bevárni, szándékolván akkor Benében a maga részére egy külön timsógyárat alakitani. Végre a kiváltság ideje lejárván, 1809-ben az első gyártársulat. melynek tagja volt a gróf Schönborn-család, Dercsényi János és Bősz János s mely magát „a rómaihoz hasonló munkácsi timsófőzdé"-nek nevezé s pecsétjén a birodalmi kétfejü sast s e köriratot: „K. k. privil. Römi (schgleiche) Alaun Sied (erei) zu Munkács"*) használta, — Chrisztet és Paulicseket szintén társakul befogadá magához, minek folytán ők viszont az adományilag nyert benei bányatelkeket átengedték. Ezen egyezmény szerint jutott gróf Schönborn Ferencz Fülöpnek a 128 részből (kux) 48, Dercsényi Jánosnak 36, Chriszt és Paulicseknek 32 és Bősz örököseinek 12, mely arány a gyárra nézve is fennállott.

E társulat Pogány Ferencz és nejével kötött egyezmény értelmében 1809-ben kezdett épittetni a még 1802-ben készitett terv szerint Kovászón is egy fiók-timsógyárat, mely még azon évben települvén, 16,333 frt 23 krba került, s még azon évben 30 és

*) A zárjelben levő szórészek az ezek előtt álló, röviditett szavak kiegészitő részei, melyek a pecséten nincsenek.

1812-ben már 125 mázsa timsót 4105 frt értékben termelt. Legalább annyit mutatott ki akkor e gyár a bányavám alapjául, kellvén a termelés huszad részével a kincstárnak adózni. Minthogy pedig a Bécsbe szállitott timsó 1809. évben ott kényszer-kölcsönnel terheltetett, ez ellen az itteni üzlettársulat az osztrák kormánynál erélyesen tiltakozott.

1811-ben már a Károlyi és Perényi családok is kezdének timsógyártással és bányászattal foglalkozni, annál inkább, mert Chriszt az ő üzletrészét a Perényieknek eladta, és a gróf Károlyi család Nagy-Muzsalyban állitott gyárt, mely 1812-ben már müködött.

Dercsényi János, ki 1803-tól az uradalom iparügyi előadójává s később tisztfőnökévé lett, folyvást igazgatta a timsógyárat is s azt nem kis lendületbe hozta, ugy, hogy midőn 1812-ben nyugalomba lépett s állásáról leköszönt, számadásaiban kimutatá, hogy a timsóüzlet 1812-ig 1.109,561 forintot és $27^5/_8$ krt forgatott, miből gróf Schönborn részére osztalékul 234,000 frt jutott. S valóban ez időben a tolfai timsóhoz teljesen hasonló gyártmány oly jó hirnek örvendett, hogy az egész Danczkáig szállittatott.

1816-ban átengedte Bősz József részeit gróf Schönbornnak, a derczeni rész-birtokkal együtt.

1822-ben szerződés köttetett gróf Schönborn és Dercsényi János közt a Dercsényi puszta-kerepeczi részbirtokán a Kerepeczpataknál épitendő fiókgyár iránt, mely alkalommal Dercsényi magának tartá fenn a munkások élelmeztetését is.

1835-ben gróf Schönborn F. Ferencz, Dercsényi János s más részesei a kovászói és puszta-kerepeczi gyáraknak egy részről, más részről gróf Károlyi György, mint a nagy-muzsalyi gyár birtokosa közt egyezmény jött létre, mely szerint kötelezték magokat, hogy gyáraikban 14 ezer mázsányi egyenlő minőségü timsót fognak termelni s egyenlő megállapitott áron eladni; igy Károlyi kötelezte magát Nagy-Muzsalyban 6 ezer mázsát gyártani, egyszersmind megállapittatott, hogy az árak midig április és oktober havak 1-jén szabassanak meg előre, első izben azok Debreczenre nézve 5 frt 30 kr. és Pestre nézve 6 frtra szabátván meg.

1830. körül állittatott báró Perényi Zsigmond timsógyárat a dédai hegy alatt, mely 1849-ben a szabadságharcz elnyomatása után a kiszenvedett nagy hazafi egyéb vagyonával együtt elkoboztatván, később a Pogány-család által megvétetett.

A munkácsi uradalom a timsó-gyártásban fokonkint előhaladván, évenkinti 8—9 ezer mázsányi termelése a világ piaczán bizto-

ban elkelt, a műipari kiállitásokon pedig mindenkor kitüntettetett. 1860-ban a helyi körülmények folytán Kölcsinben beállittatott a gyár s az uradalmi termelés azóta kizárólag a puszta-kerepecziben folytattatik.

A feldolgozásra szükséges timkő, mintegy 35 ezer mázsa, a beregszászi hat vájnatelekből szállittatik oda, a szükséges fa, m. e. 3 ezer 3' ölhasábfa pedig a közel fekvő erdőkből. A többi gyárakba a muzsalyi bányák adják a követ.

A kölcsini (munkácsi) timsógyárban termeltetett 1848-tól 1858-ig 25,602 mázsa timsó, mire 17,752 $^2/_3$ bécsi öl tüzifa és 255,714 mázsa timkő használtatott fel. Ellenben ugyanczen idő alatt a puszta-kerepeczi gyárban termeltetett 19,037 m. timsó, 10,615 $^2/_3$ öl tüzifa-emésztés mellett; 1859-től fogva pedig egyedül a puszta-kerepeczi gyárban 1869-ig bezárólag termeltetett 41,991 mázsa timsó, mire 22,117 $^1/_3$ öl tüzifa kellett. Igy 1848-tól 1869-ig összesen 485,732 mázsa timkő használtatott fel. 1871. termeltetett 3379 mázsa timsó, melynek értéke 7 frt 60 krral tett 25,680 frt 40 krt.

A timkő alkatrészei Klapproth M. H. vegyelemzése szerint következők: kovaföld $62._{25}$%, timföld $17._{50}$%, kénsav $12._{50}$%.

Cordier a timkőben előjövő tiszta kristálykák vegyalkatát ekkép állapitá meg:

2	vegysuly	kénsavas kali	176	vagy	száz	részben	$18._{53}$
2	„	kénsavas timföld	344	„	„	„	$38._{50}$
5	„	timföld-vizeg	395	„	„	„	$42._{97}$
1	„	alunit	915	„	„	„	$100._{0}$

Közép számitással nyeretik általában egy mázsa timkőből 10—14% timsó; a beregszászi gr. Schönborn-féle kövekből 12—14%, söt volt eset, hogy 15%-ot is adtak. Az évenkint beszállitott 35—37 ezer mázsányi kőből rendesen 5 ezer mázsa timsó termeltetik.

Az eljárás itt különben következő módon történik. Mindenekelőtt a végből, hogy az alunitból az öt vegysuly timföld-vizeg eltávolittassék s az elmálásra szükséges viz befogadására előkészittessék, a timkövek itt közönséges felfelé szükülő kerek kemenczékben melegittetnek. E kemenczék 6 lábnyi (1·896 m.) magasak a rostélytól számitva, felül 5 lábnyi (158 cm.) szélesek, belterjök 95 köblábnyi (2·999,973 □m.), ugy, hogy 85—100 mázsa (4760·51—5600·60 kg.) nyers timkövet befogadhatnak. Melegitésre $^1/_4$—$^1/_3$ köblábnyi (10,526 cm.) timkövek hányatnak be egy a nagyobb kövekből a tüz felett csinált boltozatra; innen van, hogy a kiégetés nem egyenlő, némely részét tulzottan éri a láng, mig a másika érintetlenül marad, annyira, hogy csak a hetvenedik része mondathatik jónak, mi-

azután a kiszedésnél gondosan elválasztatik, a nyersnek talált rész az uj töltésnél ismét betöltetik. A melegités körülbelül 6—8 órát és fél öl hasábfát igényel. Egy mázsa nyers kő teljes melegitésére 18—22 fontnyi száraz fa számittatik. Puszta-Kerepeczen tiz ily kemencze működik egy teljesen deszkával azért befedett épületben, mert a füst a zsindelyszeget csakhamar felemészti. Fekvő lángkemenczék eddig nem alkalmaztattak itt.

A kiégetett kövek 3—4 lábnyi magas rakásokban a szabad ég alatt kitétetnek. Nyárban alacsonyabb, télben pedig magasabb rétegek készittetnek. Az elmálásra a tavaszi és őszi idő alkalmasabb, mint a nyári és téli idény; eső hiányában a rakások gondosan öntöztetnek. 6—8 hét alatt az elmálás megtörténik, a mikor a kövek elkülönitése ismét eszközöltetik. Az elmálott s víztől átjárt kőanyag azután lugozás alá vétetik egy erre készitett külön épületben. A feloldás forró viz által 18′ mély, 3° hosszu s keskeny, csatornaszerü edényekben vitetik véghez; minden ily edénybe 3—4 köblábnyi elmálott anyag helyeztetik s arra 4—5 akó oldóviz, mi azután fél óráig vonókkal erősen kevertetik, a mikor a fehér, 6—8° R. meleg lug a gyüjtőedényekbe bocsáttatik, a hátramaradt rész pedig, mely kova-föld és agyagból áll és téglák s cserépedények készitésére használható, egy rakásra szóratik, melyek a gyárak telkein már is egész fehér kis hegyeket képeznek. A megtisztult 14° R. meleg lug nehány óra mulva más, a földbe mélyezett tartókba bocsáttatik, hol az anyag ismét tisztulva bizonyos fehér anyagrészt választ el, mely a tartók oldalára és aljára rakodik le. Ez vizzel feleresztetvén, adja azon fejér tim-iszapot, melyet a vidékbeli pórnép házainak fehéritésére mész gyanánt használ, s állitólag az épületfának nagy tartóságot s tüzmentességet is kölcsönöz, de a poloskák ellen is irtószerül szolgál. A p.-kerepeczi gyárban a nyers lug befogadásara s tisztitására négy darab 480 akós viztartó és két a földbe sülyesztett kétezer akónyi tértartalmu vizfogó (Cisterne) használtatik, melyben gyakran 2—3 lábnyi iszap rakodik le. E tartókból a felső tiszta lug leszedetvén, feloldatik. Ez oldás két 170 akó tartalmu réz-üstben történik akép, hogy az egyik üstben melegitett lughoz a másikból a friss lug folytonósan lassan pótoltatik, mig az megtelvén, a lug 33 hőfokra nem hozatik. A főzés azért történik fokozatosan, hogy a lug itt is még tisztálhasson. Az igy nyert teljesen tiszta, sárgásba játszó, a jegeczedésre alkalmas lug 12 akó tartalmu, kerek, felül kissé öblösebb 42" széles és 36" magas fabödönökbe öntetik, melyek közepén a jegeczedés elősegitése végett

rézsutosan egy pálcza helyeztetik. A jegeczedés 3—4 nap alatt történik. akkép. hogy a kristályok az edény oldalára 3—5", valamint a pálcza körül 2—3" vastagságban összetömörülnek, mig az aljára lerakodott barna jegeczek közepén mintegy 4—5 akónyi timsótartarmu lug gyül össze, mely külön viztartókba gyüjtetik, hol a timsókoczkák belőle elválnak. a megmaradt zöldszinü lug pedig kiöntetik. 12 akó tiszta lugból mintegy 700 fontnyi timsó nyeretik, mely azonban még nem annyira szilárd és fehér, hogy a mai kor igényeinek megfelelne; azért 12—13 akónyi öntöttvas-kazánokba tétetik s aránylagos vizben fokonkénti melegités által lassan feloldatik, mig 30 hőfokon az előbbi jegeczesitő faedénybe hozatik, hol 6—8 nap alatt megtömörül. Az ekkép nyert timsó már szilárdabb, fehérebb és fényesebb, alakra nézve pedig octaeder; a lerakodási rétegek is vastagabbak, 7—8 hüvelyknyiek, a középen csüngők pedig hosszu szép oszlopzatuak. Az edény alján 4—6" vastag réteg képződik, mindez felülről egy 2—3" széles lepellel van befedve, melynek közepében a 12 hőfoku anyalug uszkál $3^1/_2$—4 akónyi mennyiségben, mely az anyag teljes meghülése s a fedelül szolgáló réteg áttörése után a gyüjtő edénybe öntetik, az oszlopos jegeczek kivétetnek s a száritó szobába hozatnak; azután a fabödön felborittatván, az abroncsok leszedetnek s a kristály-tömeg kivétetik; a dongákhoz közvetlenül ragadt timsóréteg kissé sötét szinü s kevésbé szilárd; ez igy lekapartatik, sőt fejszével a tömegből a kristály-fejecskék levágatik s ismét átdolgoztatik; ellenben a tökéletes rész a mérsékelten meleg száritó kamarában nehány nap alatt teljesen kiszárittatik. Egy 12 akó timsóoldatot tartalmazó edényből 10—12 mázsa timsó nyeretik, mely mennyiség a kevésbé tiszta részek levonásával 9—11 mázsára száll le. A kereskedésbe bocsátandó timsó összetöretik s 100 fontnyi timsót magukba fogadó hordókba rakatik. Az osztrák iparosok kedvelik a nagy darabokat, ellenben a francziák és angolok a felaprózottat.

A timsógyártás leginkább tavasz nyiltával kezdetik s tart késő őszig, 26—30 hétig. Nem kétkedhetni, hogy czélszerübb kemenczék mellett a termelés olcsóbban és előnyösebben eszközöltethetnék, mi annál kivánatosabb, mert most az aránylagos haszon csekély.

Jelenleg egy mázsa termelésére szükségeltetik 7 mázsa timkő és fél öl fa; általában pedig a timkő-törést és fuvart hét mázsánál $92^1/_2$ krral, a fát 1 frt 50 kr., a munkások föld- és pénz-diját 14 kr., égetést $12^6/_{10}$ kr., 1 mázsa timsótermelést 60 kr., 1 rakhordócskát $32^5/_{10}$ kr., bodnár-dijat 17 kr., tiszti fizetést sat. $34^{33}/_{100}$

kr., bodnári műfát 5 kr., épületjavitást 10 kr., rézedény s más művek javitását $6^{66}/_{100}$ kr. s a befektetett tőke kamatát 10 krral számitván, kerül egy mázsa timsó 5 frt $43^{80}/_{100}$ krba; mig ennek átlagos ára 7 forint 60 krajczár, mi idővel kétségtelenül emelkedni fog.

Áll pedig e műtelep személyzete 1 felügyelőből, 1 rétegmesterből, 1 bányanagyból, 32 gyári munkásból és 18—20 bányászból, kik a bányatörvény értelmében alakitott saját társládával birnak.

Hasonló körülmények közt működnek a muzsalyi, kovászói s koronkint a dédai gyárak is, mely utóbbiak azonban gyakran hoszszu szüneteket tartanak. Nevezetesen gróf Károlyi György nagymuzsalyi timkőbányáiban és gyárában 1867. évben foglalkozást nyert 39 férfi, 3 nő, 3 gyermek, összesen 45 egyén; ezeknek átlagos napibére volt 40—50 kr. és gyártatott 18,000 mázsa nyers timkőből 1800 mázsa timsó 9000 forint értékben. 1868-ban pedig termeltetett 2000 mázsa 10,000 frt és 1869-ben 2031 mázsa 14,217 forint értékben, holott a kiaknázott évenkinti nyers timkő szintén annyi értéket képviselt,

1877-ben felhasználtatott 5449 mmázsa timkő 1634 frt 70 krnyi értékben, melyből lett 1049·5 métermázsa kész timsó 8920 frt 75 kr. értékben, mázsáját 8 frt 50 krral számitván; 1878-ban felhasználtatott 16912 métermázsa timkő 5073 frt 60 kr. értékben, melyből lett 1788 métermázsa timsó, 17880 frt értékben, mázsáját 10 frtjával számitva. A timsógyárban dolgozott akkor 22 férfi és 11 gyermek, s működött 8 mosda, 10 pörkölő kemencze, 1 lugozó mű, 2 pároló üst és 50 jegeczitő kád, a timsógyár társládájának tőkéje volt 1877-ben 6122 frt és 1878-ban 6237 frt 49 kr. Végre 1879. feldolgoztatott 13256 métermázsa timkő 3976 frt 80 krnyi értékben, melyből termeltetett 1124·50 métermázsa timsó, 1124·50 frt értékben. Ennek ellenében azonban a három utóbbi évben a kiadás tett összesen 41042 frt 47 krt s igy a veszteség 875 frt 7 kr. Átlag termeltetett timsó évenkint 13389 frt 13 kr. értékben, mig a kiadás 13681 frt 40 krt tett. A Beregszász körüli uradalmi timkővájnamértékek 721856 méternyi területet foglalnak el.

23. Halászat.

Megyénk területén már a történelem előtti korban foglalkoztak halászattal az ismeretlen lakosok; azon kőből készült háló-súlyok, melyeket a Szernye partján Jánosinál obsidian- és tüzkő-szerszámok közt találtam s azon obsidian-horgok, melyek Hátvidékről kerültek elő, ezt kétségtelenül igazolják. Midőn honfoglaló őseink utjokban a szomszéd Kis-Oroszországot elfoglalák, a ruthenek vezérei alázatosan kérték Álmost, hogy menne tovább nyugot felé, Attila földjére, hol igen nevezetes forrásvizek és jó hallal bővelkedő folyók vannak. S a győztesen benyomult sereg, midőn később Ugocsáig és Borsováig hóditva elhaladt, Árpád hadainak valóban megtetszett a halbőségü Tisza vidéke*), melynek nem csak kanyarodó fő medre, hanem több mértföldet tevő ártere s mellék vizei még sokáig azután is oly haldusak valának, hogy a Tisza szőke vize még folyó századunk első felében is méltán hal-lének tartatott.

A halak valóban mindig nemcsak a köznépnek, hanem főbb urainknak is kedvelt eledelül szolgáltak; ez utóbbiak, minthogy a közlekedés azelőtt nem volt oly gyors, mint napjainkban s igy különleges étczikkeket oly könnyen, mint most, a világ távoli részeiből nem szerezhettek asztalaikra, utalva voltak arra, hogy az izletes halak tenyésztésére különös gondot forditsanak. Innen van, hogy régi okmányokban a halastavakról, halványokról, „morotvák"-ról oly gyakran történnek emlitések, s hogy jószágok adományozásánál az illető dagályos irályu oklevelekben a vizek, tavak, halastók, halászati jog mindig különösen kitétették, mi több, a hal nem egy régi nemesi családnak, vagy épen megyének (mint például Beregnek is) czimerébe helyeztetett.

Egy 1344-ki okmányban (Zichy-Codex, II. 97.) emlittetnek Kerécsényi Barnabás és illetőleg Csabay Mihály birtokában, a mátyusi határban, a Mélytó nevü folyóból kiszakadt Kontur Pál vize nevü h a l a s t ó és a Csarnavoda közelében ugyanott levő Kolozuere nevü h a l á s z ó h e l y. 1399-ben pereltek az Atyai és Daróczy nemesek a Csákiakkal az atyai név és Osztró nevü halászat (piscina) iránt. (Lelesz, Prot. A. II. p. 349. H. 14.).

Egy 1418-diki okmányban előfordulnak: a Dolhay Ambrustól Sarkad vidékén elfoglalt folyó halászó-vizek (aquae fluentes pis-

---

*) Béla névtelen jegyz. XIV. fej.

caturae. (U. o. Prot. Act. B. 24.), 1435-ben pedig Daróczнál Kér nevü halászó-hely emlittetik.

A XVI. században Munkácson a Pálhegy alatt már igen derék halastavaik voltak az uradalom birtokosainak; ezeknek nyomai ma is meglátszanak még egész terjedelmökben a Felső-Schönborn felé vezető ut két oldalán; de a szent-miklósi kastély urai is tartottak halastavat, mely a helység nyugoti oldalán jelenben is jól láthatható; ennek négyszegü talaja jól ki van kövezve. Rákóczy György fejedelem alatt, a XVII. század közepén, volt a munkácsi uradalomban 70 pisztrángos, kövi- és kop-halas patakja tilalmasban és 4 külön pisztrángos tava, melyekben mindig készletben tartatott e jó izü hal a fejedelem asztalára. Az 1649-dik évi urbáriumban előfordul Lorántffy Zsuzsánna birtoklata idejében az ő munkácsi uradalmi jobbágyai és cselédei közt 22 halász is. Ez időben a gáti jobbágyoknak kötelességök volt a földesuraság számára minden pénteken a várba 60 darab fél-fél singes csukát felvinni; később e szolgálat váltságául évenkint 52 frtot fizettek. Halászó-viz a Szernye volt, melyben a nevezett jobbágyoknak csak a földesur számára engedtetett a halászat, nekik pedig csak kasokkal, jóllehet ők állíták. hogy hajdan a malom gödrén alul hálóval is megengedtetett a halászat. Ugyancsak a XVII. század elején volt Vári határában egy Nagyszeg kerületü Morotvának nevezett halászó-viz, mely a Tiszából szakadt; s melyben csak a munkácsi földesuraság részére volt szabad a szükséghez képest halászni, mi ellen a városbeliek még 1649-ben is felszólaltak, állitván, hogy azelőtt az a várost illette. Munkácsnál a Latorczán a felső gáttól fogva, mely a klastrom alatt volt, a városan alul való töltésig 12 frt birság terhe alatt halászni szabad nem volt. (Urb. 1649. 15. lap). Ekkor a pálhegyi benőtt halastavat is csak ugy halászták, ha belőle kieresztették a vizet; 1649-ben azonban igy sem találtak benne halat, mert a földtöltés elromolván s gátja megszakadván a hal a Kerepecz folyón leuszott. A felső-vizniczei határban akkor négy pisztrángos patak találtatott, u. m. Viznicze, Sztrelka, Ragovel és Olenya; volt egy halastó is, melyben a vár szükségére külön folyvást tartották pisztrángot. Sajátságos, hogy jelenben e tájon e kitünő hal nem tenyészik s az csupán a havasalj hideg patakjaiban található.

A XVII. század közepén a Kajdanó vidékén folyt Mély-barázda nevü viz, mely a Latorczából szakadt, szintén tilalmasban tartatott. Báthory Zsófiának, 1672. évben, 36 halásza volt, a pálhegyi halastó akkor is haszontalannak tartatott, melyet a sok gaz-

tól és burjántól megtisztitani sem lehetett. Egyes jobbágy-községek akkor pisztránggal és kövihallal látták el a várat. 1699-ben, I. Rákóczy Ferencz birtoklata idejében, azon koru urbéri összeirásokban a Pálhegy alatt két, alsó és felső, halastó emlittetik, a harmadik pedig a vár alatt a „Palánk árkában," melyet szintén a gaz kezdett sok helyen elnyomni. A várii Nagyszeg ez időben szintén benőtt haszontalan helynek mondatik. Különben a Vári-beliek, az 1682. évi urbér szerint, tartoztak a munkácsi vár szükségére négy halászt tartani és a halakat a magok lovain a várba hordani; az előbb nevezett elpusztult halastóra nézve megjegyzé azon irat: miszerint „kár, hogy az ilyenre jó gondviselés nincs; az itt való halászok többnyire csak haszontalanok." (Idézt. Urb. 145. lap).

Thököly Imre fejedelem s Munkács ura 1684. évben azon utasitást adta gazdatiszteinek: „hogy a halastóból vagy a vár árkából kifogott halak, mielőtt a konyhára kerülnének, vesszőből font bárkában friss vizben ujittassanak meg, mely bárka zárt lakatos ajtóval ellátva legyen, a halak pedig buzaszem, korpa vagy vagdalt tüdővel tartassanak. Hogy fogyatkozás ne legyen e tekintetben, az udvarbiró, kinél a kulcs legyen, értsen egyet a Hopmesterrel és a Konyhamesterrel s jókor provideálja." További érdekes utasitásai igy hangzanak: „A pisztrángtartó tócskák igy készitendők: keritése négy oldalu szulákokra lenne, melyeknek közit vagy boronafából vonnák fel, vagy erős sövénynyel fonnák meg, felül mind a négy oldalán koszorufája lévén, ahoz állandó gerendákból csinált rostélylyal ugy kellene egészben felül beboritani és azon rostélyos gerendázatot mind a négy oldaláról a koszorufához erősen meg is szegezni. A rostélynak pedig oly sürünek kellene lenni, hogy gyermek sem bujhatnék be rajta. Ajtaja záros lenne. Ilyen helyen nem heverne hiában a sok haszontalan halász. Mint máskor most is besózás után aszaltatni kell a halakat." (Munkácsi urad. levéltár).

1734-ben megrendelte gróf Schönborn Frigyes Károly, hogy a munkácsi és szent-miklósi halastavak helyreállittassanak. 1735-ben kibéreltettek, 1739-ben pisztráng-tenyészdével szaporittattak s 12 frt birság terhe alatt megtiltatott a patakokban való pisztránghalászat; 1755-ben pontyok tenyésztése is meghagyatott. 1779-ben kihirdette az uradalom, hogy a verchovinai papok és énekleszek elkobzás sulya alatt ne halászszanak. Később, ugy látszik, a mesterséges haltenyésztés mindenütt beállittatott, mert nyoma többé elő nem fordul.

Különben a viszonyok az úrbéri állapot megszüntetéseig csak annyiban változtak, hogy a földesurak a volt jobbágyokat robot fejében felhasználták a koronkénti halászatoknál, miért is azok mint lent a Tisza és Csaroda, ugy fent a Latorcza s a hegyi patakok mentében ügyes halászokká fejlődtek ki. Az orosz most is nagy készséget fejt ki a pisztráng és galócza megkeritésében, valamint hogy a lapályon a magyar ember bámulatos türelmet és kitartást mutat hálója kezelésében s óra hosszant elpipálgat a füzfa árnyékában s emelgeti az üres hálót, hej! mert nem lepi azt el most már oly bőven a hal, mint egykor, midőn a Tisza, szabályozás folytán egyenes mederbe nem volt még beszoritva, hanem, mint parti lakója, élvezé a korlátlan arany szabadságot; a több ezer holdnyi ártér, mely most arany kalászt vagy lengő füvet termeszt, még viz alatt állott s a sebesen folyó szőke viz tükrét a hatalmas gőzösök nem szeldelék, nem zavarták, erőködő hullámokat vetve a partra, mely a haltenyésztés nyugodt helyeül szolgált.

A Szernye-tó, mely szintén átesett e nem remélt változáson, s melyen most már csak a középen gyül össze a viz; hajdan nemcsak halat, hanem tömérdek csikot is tartalmazott, valamint egyéb folyók és aradások által okozott mocsarak és kiöntések is, melyeknek nyomára egy-két évtized mulva már csak elbeszélés után fogunk akadhatni.

Rákot a hegyi patakok épen ugy szolgáltatnak most is, mint a Tisza, Latorcza és más alsó folyók és patakok agyagos medrei; amazok fekete rákjai kisebbek, de izletesebbek; mig ez utóbbi iszapos vizekben tenyészök nagyobbak, de izetlenebbek.

1751-ben kibérelte a munkácsi uradalom a szolyvai, duszinai, vizniczei és kajdanói területekben a rákászatot; 1754-ben pedig a vidra-fogást Szolyva és Nagy-Dobrony tájain, az azelőtti években fizetvén az uradalom minden beszállitott vidráért 24 krt. Most e vizi állatok igen ritkán fordulnak elő.

Pióczák szintén találtatnak egyes mocsarakban, valamint a Szernye és más tavakban a tekenős békák, melyeket a mocsarak körüli zsellérek nehány krajczáron szoktak a városokban eladogatni.

A hal ma-holnap, ha szigoru szabályrendeletek, óvintézkedések s azok kérlelhetlen végrehajtása által a naponkinti pusztitások elébe mielőbb korlát nem tétetik, főleg megyénk felsőbb részén, a ritkaságok közé fog tartozni; ára a munkácsi piaczon már most is oly nagy (fontonkint — fél kilogramm — 40—60 kr.), hogy csak a tehetősebbek vásárolhatják, midőn néha-néha, nagy ritkán vető-

dik e tájra egy-egy alsóbb vidéki halkereskedő. A munkácsi szegényebb izraeliták megelégszenek azzal, ha az oroszvégi és környékbeli halászoktól, kik maszlaggal vagy sürü hálóval üzik a halászatot, ujjnyi nagyságu, apró, fehér, szálkás halacskát vehetnek, hogy azzal is a sábeszt illendően megülhessék.

A Beregszász, Vari s általában a Tisza-vidékiek e tekintetben jobban állanak: ők a jó izü kecsegéhez, tokhoz, süllőhöz, harcsához és lazaczhoz könnyebben juthatnak, mig imitt a felső vidéken, a vicsai, osszai, zsdimiri és vereczkei völgyekben nagy ügygyel-bajjal fogott pisztrángot és galóczát valódi nyalánkságnak tartjuk.

24. Kereskedelem.

Hogy megyénkben már a XIII. században virágzott a kereskedés, a beregszászi 1247-évi kiváltságlevélből kitünik s azon kivül még Munkács is volt azon hely, hol a kereskedés öszpontosult. (L. e helyeket.) Egy 1348. és később 1351. évben kelt idéző levélben emlittetnek a munkácsi és beregszászi sokadalmak és piaczok. Zsigmond király pedig már 1418-ban adott Lónyay Györgynek kiváltságot arra, hogy Naményban évi és heti vásárokat tarthasson.

A kereskedés leginkább a zsidók kezében volt, a XVII. század közepén azonban a görögök is beszivárogtak, kik azután szintén előmozdíták ez ügyet. E görögök és örmények, kik 1418. Moldáviába és onnan Henkul fejedelem által elüzetve 1648-ban a Székelyföldre és Csikszékre költöztek, innen pedig Arad- s a szomszéd vármegyékbe széledtek el; Nagyváradnak 1660. aug 27-kén Ali basa által történt elfoglalása után nemcsak Szatmár és Szabolcs megyékben, hanem Beregben és Ugocsában is letelepedtek, s itt mindinkább kezdettek szaporodni, jóllehet felsőbb intézkedések által üzletökben a többieknél szigorubban korlátoltattak. Ugyanis Leopold királynak 1667. julius 1-jén kelt rendelete szerint csupán keleti tartományokból hozott áruczikkekkel kereskedhettek a czéhek sérelme nélkül, miért külön harminczadot fizettek s a szepesi kincstári igazgatóságtól függtek. Ha portékáért az országból kiutaztak, polgári hüségre és arra kellett megesküdniök, hogy a török-

kel nem fognak czimboráskodni, az itt látottakat el nem árulják, sőt az országon kivül tapasztaltakat hüségesen elmondandják. Török birákhoz nem volt szabad járulniok panaszaikkal, és papjaik, mint a római katholikusokkal egyesültek, a munkácsi püspöktől tétettek függőkké. Mind a mellett a görögök és örmények az országban csakhamar ugy meghonosodtak, üzleteik oly virágzókká lettek, hogy alig volt helység különösen az alföldön, melyben legalább is egy görög nem nyitott volna árubódét, s a jó magyar nép is annyira hozzájok szokott, hogy később az ő helyeikre szállott zsidó szatócsokat is „görögöknek“ hivta.

Az 1707. ónodi gyülés junius 20-diki tárgyalásán szóba hozatott az is, hogy a görögök és más ilyen kereskedők a királyi városok polgáraiul ne vétessenek fel, nehogy ez által feljogositva árulktól a harminczadokon csak harmadrészt fizessenek. (Monumenta Hung. Hist. 27. 169. l.)

A XVIII. század elején, különösen az 1715. 91. t. cz. 49 §-a szerint felállittatott s illetőleg megujittatott a munkácsi harminczad*), melynek fiókjai voltak Beregszászon, Szent-Miklóson és Alsó-Vereczkén (= Zavatkán.)**), mely utóbbi azután 1848-ig fennállott. E harminczad-hivatal adataiból vonhatunk következtetést a folyó század első felében e tájon divott helyi és átmeneti kereskedés terjedelmére is. Igy például felvéve az 1832-dik évi kimutatást, e szerint az 1831. november 1-től (mikor a közigazgatási év kezdetét vette) 1832. április 21-ig terjedő félévben beszedett Alsó-Vereczkén különféle árukért vám és harminczad-dij fejében 11,560 frt 49 krt p. p. Ez időben e vonalon Galicziából leginkább behozattak hazánkba e következő áruk és nyerstermények: nyers és kidolgozott bőr, szőrme, gyapju, szarvasmarha, ló, zsir, méz, szesz, len, kender, vászon, különféle szövet, gyümölcs, káposzta, gomba, sózott hal, zsidó könyvek és egyéb ily szerek, rongy, veres korál, gyöngy, gyapot stb. Országunkból viszont kivitetett: timsó, hamuzsir, réz, vas, papiros, bor, aszalt és friss gyümölcs, főzelék, gabonanemü, diófa, só, selyem, róka-, nyest-, vidra- és görényszőrme, különféle gyapjukészitmény, szür, kalap stb. A kereskedést akkor is leginkább a munkácsi, beregszászi és vereczkei zsidók eszközlék. Tájainkról a kereskedés Lemberg, Bródi, Csernovitz, Bolechor,

*) Munkácson már a XVI. században volt harminczad, nevezetesen 1588. itteni harminczadosul Possai Miklós és ellenőrül Byri Ferencz emlittetnek. (Budai kam. lev.)

**) Corp. Jur. Hung. II. 121. lap.

Dolina, Zsurava, Kallos, Zambor, Drohobics, Mostiejka és Przemisel felé terjedt, mig amonnan Debreczen, Nagyvárad, Ërmellék, Nagykároly, Szatmár, Nagybánya, Nagyszöllős, Ungvár és Kassa, érintettek.

Gróf Schönborn Buchheim W. Frigyes Károly, mint a munkácsi és szent-miklósi uradalmak uj birtokosa, a környék javát előmozditani óhajtván, 1734. évben közbenjárása folytán kieszközlé nemcsak Munkács és Beregszász városoknak az uj vásár-kiváltságot, hanem Nagy-Bereg, Vári és Alsó-Vereczke mezővárosok részére is azon jogositványt, hogy országos vásárokat tarthassanak. Az illető okmányok összesen 1394 forintba kerültek.

A kereskedés most is leginkább az izraeliták közvetitése folytán tartatik fenn; a fentebb érintett árukon kivül leginkább friss szőlő, dió s bor az, mi a szomszéd Gácsországba szállittatik, honnan viszont nem kis mennyiségü kőolaj és szekérkenőcs szállittatik be, egyéb szintén a fentebb elősorolt tárgyakon kivül. Hogy az 1872. évben Munkácstól az ország központja felé meginditott vaspálya bármely tekintetben uj lendületet adott volna az itteni kereskedésnek, egyáltalában nem tapasztaljuk, sőt ellenkezően, — lankadását, csökkenését érezzük.

Mező-Kaszonynak április 5- és decz. 6-ki vásárai közül különösen a Miklós püspök napjára eső sertés-vásárai régóta hiresek. Tarpának február 7. mártius 14. május 23. jun. 15., és decz. 15-ki vásáraira többnyire szép marhát hajt be a környék, ugy Nagy-Lucskára is, mely község öt vásárt tart, u. m. gyertyaszentelőre, április 5., áldozó csütörtökre, Annára és sept. 13-kára. Vári vásárai tartatnak: Károly hetében, Gyula hetében, május 15—16., Medárd előtti hétben, junius 5—6., sarlós B. A. hetében, sept. 5—6., Szent-Mihály és Karácsony előtti héten; Alsó-Vereczkén: január 15., Adorján, Izaiás, Márgit, aug. 29., Hedvig napján; végre Szolyván: május 1., julius 2., sept. 21. és decz. 21. napján.

25. Házi ipar.

Nagy lendületet várunk a kormány azon szándékától, mely szerint megyénkben is igyekszik a házi ipar némely könnyen elsajátitható nemét behozni s meghonositani; Beregszászon 1878 óta már is tettleg müködik a fiu-iskolával is összekötött kosárfonó tanmühely, melynek felállitása körül nagy buzgalmat fejtett ki Jagócsi Péterffy József, miniszteri biztos, ki Munkácson is megkisérlé egy mümetszeti tanoda létesitését, mely azonban 1879-ben a városi képviselet által boldogabb időre halasztatott el. Beregszászon a polgári nőnövelde mellett a városi iskola is virágzik. Kétségtelen, hogy kitartó buzditás s példaadás mellett megyénkben a házi ipar nagy hóditásokat tehetne, mert hiszen a vidék népe a körülményekhez képest ősi időktől fogva foglalkozik a különböző termények házi iparszerü feldolgozásával, s a szegényebb vidékbeliek, különösen fent a hegyek közt, szükségleteik nagyobb részét magok állitják elő. Ilyen a vászon, mely leginkább kenderből, a felvidéken ugy, mint a sikföldön, szövetik, jóllehet, hogy a gyárilag készült gyolcs mindinkább kiszoritja a házi, durva vásznat a forgalomból. Rákos táján kék és veres sávolyos abroszok és kezkenők s törlők szövetnek; s a munkácsi és beregszászi heti és országos vásárokon sok házi vásznat lehet venni, melyet a gazdasszonyok télen át szőnek. Fornos körül ócska szines ruhadarabok foszlányaiból szőnyegeket is fonnak, melyek azonban gyéren hozatnak forgalomba s nem sokra becsültetnek.

A verchovinán s Máramarossal határos falukban az oroszok juhaik gyapjából fürtös gubákat szőnek, melyeket a munkácsi, szolyvai, bilkei és vereczkei vásárokon árulnak.

A hegyvidéki és rákos-táji orosz nép vászonruhát, kivált ingvállait, fej- és kézkendőit szines fonalakkal szokta kihimezni, mely foglalkozásban kivált a leányok s menyecskék nagy ügyességet tanusitanak.

Jóllehet megyénkben a gyékény othonos, mégis annak feldolgozása nem oly kiterjedt, mint lehetne, s eddig leginkább a czigányok által gyakoroltatik. Ezek késziteneк ily lábtörlőket, kenyérszakasztó kosarakat és szatyorokat s helyenkint méhkasokat is. A füzfavesszőkből való kosár- és kasfonás, jóllehet megyénkben a füzfa minden neme bőven találtatik, szerfelett elhanyagolt ipar Munkácson egy-két zsellér foglalkozik kas- és kosárkötéssel, me-

lyek teljesen kezdetleges mivüek s melyek az itteni piaczon kiállittattak. A fűzfavesszők ekkorig leginkább szőlőkötésre használtatnak nagyobb mennyiségben. A fel- és alvidéki pórok kas helyett szekereik bérfáit vagy hasitott falemezekkel, vagy galyakkal szokták befonni. Hárshámcsból a felvidéki oroszok szoktak gyümölcstartó edényeket és madzagokat késziteni; a minthogy tilos uton szerzett ily csomagokat szőlőkötözőknek kinálnak.

Bereg legnagyobb részét erdő boritván, természetes, hogy a fának házi iparszerüleg való feldolgozása szintén régóta divatozik. Bodnár-munkával, legkivált hordó-, veder- és dézsakészitéssel foglalkoznak különösen Derczen, Fornos, Gát, valamint Nagy-Bereg, Bereg-Ujfalu, Makaria, Izsnyéte, s a Munkács körüli helységekben, még pedig oly terjedelemben, hogy áruikat nemcsak a megyében jól értékesithetik, hanem azokat a szomszéd Szabolcs és Szatmár megyékbe is szállitják.

A Makaria-vidékiek nemcsak dongát késziteuek, hanem a munkácsi és beregszászi piaczokat ellátják kutágasokkal és gémekkel, szulákokkal s tölgyfa-deszkákkal.

Hasonlóul magok a földmüvesek késziteuek mellék foglalkozásul a fentebb nevezett Bereg, Derczen és Izsnyéte körüli tájakon szekérrudakat, tengelyeket, lőcsöket, lapátokat, három lábu székeket és padokat, villákat, szénvonókat, ásó-, kapa- és fejsze-nyeleket, létrákat s egyéb ily apróságokat. Dobrony vidékén egész szekereket faragnak, valamint különösen kerekeket; e tekintetben Hetyen első helyen áll, hol — megyei szólásként — maga a pap is készit kereket. Ily szekereket és szánokat a munkácsi és beregszászi piaczon olcsón lehet vásárolni, ugy szintén különféle targonczákat is.

A munkácsi uradalmi favágó telepitvényesek, különösen a német és cseh ajku szinyákiak, szuszkóiak s hraboniczaiak saját szükségletökre fa-papucsokat faragnak; az oláh famunkások és czigányok pedig teknőket, kanalakat, sótartókat s egyéb ily házi czikkeket késziteuek, csekély terjedelemben ugyan, a mennyiben e fadus vidéken a kevés beruházást igénylő házi ipar többeknek adhatna foglalkozást és biztos jövedelmet. A Tiszahátou egyes földmüvelők csinos guzsalyokat és rokkákat, a nagy-dobronyiak válukat és sertésólakat, a csomonyaiak pedig gabonatartó hombárokat és szuszékokat késziteuek.

Szolyva táján némely tanitó és lakos mogyorófából csinos székeket és támlás padokat csinál; más helyütt ilyeneket hársfa-háncs fonadékkal vonnak be.

A bereg-ujfalusi lakosok házi iparszerüleg fekete szinü agyagkorsók készitésével foglalkoznak, az uj-klenóczi tót lakosok pedig a téli szőrlábtyű varrásával foglalkoznak.

Viszonylag véve a házi ipar megyénkben még a kezdetlegesség alacsony fokán áll s annak fejlesztésére a kormány vándortanitók szervezése által tehetne legtöbbet. Oktatás, buzditás s némi segélyezés mellett a most még e téren tudatlan, elfogult s különben is tunyaságra és restségre hajlandó népet — szorgalmassá, munkássá s igy boldogabbá könnyü szerrel lehetne tenni.

A Beregmegyében még 1877-ben alakult, a megye házi iparát pártoló, ugynevezett „Felsőtiszavidéki háziipart terjesztő egyesület,“ mely alakulásakor megnyitotta a beregszászi női ipar-tanműhelyt, mely polgári leányiskolával van összekötve s azon évben 60 növendékkel birt, — midőn 1880. február 1-jén tartotta évi gyülését, egyéb üdvös intézkedései közt Munkácson egy gyermekjáték-tanműhely felállitását határozta el.

VIII.

Beregmegye növényzeti és állattani viszonyai.

E tekintetben tudtommal nyilvános ismertetés még nem történt, jóllehet egyes szaktudósok és mükedvelők e megyében koronkint állattani, növény-földrajzi és füvészeti kutatásokat tettek s e végből mind a havasokat, mind egyes hegycsoportokat és völgyeket bejárták s jegyzeteket készitettek; rendszeres dolgozatot azonban egyikök sem adott ki. Koronkénti kirándulásaim s hivatalos utazásaim alkalmával azonban én sem mulasztottam el, részint saját észleleteim, részint más e téren jártasabb egyének, erdő- és gazdatisztek tapasztalatai s bemondásai alapján jegyzéseket vezetni, melyeknek alapján ha nem is rendszeres és kimeritő, de legalább a megye területén előforduló ismeretesebb növények és kiválóbb állatok vázlatos összeállitását kisértém meg, melyet ime a Monographiához csatolok, azon reményben, hogy akad majd a Flora és Fauna szenvedélyes barátja, ki e sorozatot rendszeresebb alakban kiegészitendi.

I. Növények.

Áfonya. Vaccinium.
Myrtillus, magas hegyeken.
Uliginosum, havasokon.
Vitis-idaea.

Alchemilla.
Arvensis, mezőkön.
Vulgaris, gyakori.
Pubescens, havasokon.

Amaránt.
Amarantus.
Blitum. Gyom.

Anthriscus. Nő gyepen, mezőn, kertekben.

Cerefolium, konyhakertekben termeltetik.

Aranka. Cuscuta.

Epilinum, lenvetésben.

Epithymum, lóherésekben.

Euoropea, füzeseken élősködik.

Aracél. Anchusa officinalis.

Arnica montana, magas hegyeken.

Árnyvirág. Majanthemum. Erdőkben nő.

Arnó. Cynoglossum officinale.

Árvalányhaj. Stipa capillata.

Arszlánfog. Leontodon.

Hastilis, hegylejtőkön.

Autumnalis, kaszálókon.

Aszász. Crepis.

Alpina, havasokon.

Grandiflora, „

Paludosa, mocsáros helyeken.

Praemosa, kaszálókon.

Azalca, Procumbens, havasi növény.

Babó. Vicia.

Paunonica, sativa, villosa, tetrasperma, cracca, vetések közt.

Faba, a felsővidéki nép kedves eledele.

Dumetorum, sepium, bozótos helyeken.

Sylvatica.

Bajnóca. Spiraea.

Denudata, salicifolia, mocsáros helyeken.

Aruncus, ulmifolia, erdőkön.

Filipendula, crenata, réteken.

Bajusztű. Cripsis aculeata.

Baka. Sparganium.

Natans: Sulymos, mocsáros vidéken.

Baktopp Aegopodium. Gyom.

Bangó. Ophrys. Myodes — légy termő.

Baltacim. Hedysarum.

Barack, szőlőkben, kertekben terem az őszi, sárga, kajszin.

Barbarea. Vulgaris. Közönséges.

Báres. Cirsium.

Erisitales, Oleraceum, Palustre, lanceolatum, erdős, nedves helyeken.

Arvense. mezőkön és parlagon.

Barkóca. Berkenyefa. Sorbus terminalis. Erdőkben.

Benge. Rhamus, frangula. Erdőszéleken.

Berekenye. Sorbus aucuparia, hegyes vidékeken.

Bérclapu. Adenostyles. Hegyeken.

Berlig. Atragene. Alpina.

Betonica. Hegyi kaszálókoon.

Bibak. Epipactis. Latifolia, hegyi kaszálókon.

Palustris, posványos réteken.

Bizsalma. Szőlőkben, kertekben.

Bodza. Sambucus.

Ebulus, utaknál, lejtőkön.

Nigra. Közönséges.

Racemosa, hegyeken.

Bogács. Carduus.

Benedictus, keserü gyógyfű.

Nutans, parlag földeken.

Defloratus, hegyeken.

Acanthoides, sovány mezőkön.

Marianus, kertben is tenyésztetik.

Bóka. Astrogalus, Cicer, bozótos helyeken.
Campestris, montana, ritkás erdőkön.
Bognad. Phragmites communis.
Bojtorján. Lappa. Major, közönséges.
Minor, utaknál.
Boróka. Juniperus. Hegyeken.
Bordamag. Laserpitium alpinum, havasokon.
Latifolium, cserjésekben.
Borostyán. Hedera Helix, kősziklákon.
Borsó, Pisum.
Boroszlán. Daphne. Mezereum, erdőkben hó után virit.
Bögretok. Thesium. havasokon.
Bükkfa. Fagus.
Bükköny. Lathyrus.
Bürök. Conium. mezőkön, utaknál
Calendula, kertekben.
Carlina vulgaris, lapályos helyeken.
Acaulis, déli lejtőkön.
Cékla. Beta.
Cickóró. Achillea, lingulata, havasokon.
Millefolium, mezőkön.
Pharmica, nedves kaszálókon.
Cimbor Elymus,
Cimpáj. Xanthium strumarium, Spinosum, mindenhol nő.
Circaea alpina, erdőkön.
Coronilla vaginális, kavicsos helyeken.
Czámoly Aquilegia vulgaris, kerti növény.
Csajkár. Oxytropis.
Campestris, montana.
Csakkör. Prenanthes. Erdőkön.
Csalány. Urtica.
Csáté. Schoenus ferrugineus.
Csengetyüke. Adenophora. illatos liliomlevelü virág a hegyeken.
Campanula alpina, abietina, havasokon.
Latifolia, kaszálókon.
Caespitosa, patula, közönséges.
Csenkesz. Festuca.
Ovina. havasokon; Pratensis mezőkőn; Sylvatica, erdőkön.
Cseresznye, kertekben, szőlőkben.
Csészoszárny. Polygala.
Amara, hegyi kaszálókon.
Vulgaris, mezőkön.
Csillaghur. Stellaria.
Glauca, vizenyős kaszálókon.
Graminea, réteken.
Holostea, hegylejtőkön.
Nemorum, Uliginosa, erdőkön.
Media. gyom.
Csipkepity, Nepeta, Cataria. kertekben.
Nuda, cserjéken, szabadon nő.
Czirók. Holcus, lanatus, mollis.
Csombor. Calamintha.
Alpina. havasokon. Acinos, kopár mezőkön.
Csorlóka. Sonchus. Arvensis mezőkön.
Oleraceus.
Csőrvetés. Rhynchospora.
Csőviries. Epilobium.
Hirsutum, parviflorum, palustre vizenyős helyeken.
Augustifolium, Montanum hegyeken.

Tetragonum, trigonum havasokon, vizes helyeken.
Csucsor, Solanum. Nigrum, gyakori.
Csucsóka. Scutellaria, galericulata, nedves helyeken, vizpartokon.
Csüküllő. Centaurea. Montana, sziklás helyeken; Cyanus, mezőkön. Gavca, közönséges.
Cziklász. Geum. Rivale, montanum, havasokon.
Urbanum, kertek körül.
Czikkszár. Polygonum.
Amphibium, aviculare, közönséges
Bistorta, Persicaria, nedves kaszálókon.
Dákoska. Gladiolus, Palustris, imbraticus, mocsárokon.
Danthonia, decumbens, havasi növény.
Daravirág. Draba. Koratavaszi virág.
Démutka, Thymus. Acicularis, kavicsos partokon. Chamaedrys, lejtős helyeken.
Dentaria bulbifera, erdőkön. Glandulosa.
Dercefű. Gypsophila, repens és muralis, soványföldön gyakori.
Dió.
Drosera, rotundifolia, hegyi vizenyős helyeken.
Ecsetpázsit. Alopecurus, geniculatus és pratensis, mezei növény.
Édesfű. Glyceria.
Égerfa. Alnus.
Glutinosa, nedves helye...
Incana, patakok partjain.
Viridis, a havasokon.
Elecs, Butomus.
Elecke Menynathes. Trifoliata, mocsárokban.
Eperfa.
Estike. Hesperis matronalis. Virág.
Fagyöngy. Viscum. Elhagyatott fákon élősködik.
Fájvirág. Impatiens. Nolitangere, nedves helyeken.
Fanzár. Lycium. Sövényeknek használtatik.
Farkkóró. Verbascum.
Nigrum, orientale, utaknál, mezőkön.
Thapsus, közönséges.
Phöniceum, szántóföldeken.
Fehér zászpa. Veratrum, album, erdős posványokon.
Fenyér, Andropogon, Ischaemum, hegylejtőkön.
Fenyő, Pinus, abies pectinata, jegenyefenyü; P. Picea, lucfenyő; P. Sylvestris, közönséges fenyü; Larix Europaea, veres fenyü.
Fogasir, Dentaria, glandulosa, erdőkön.
Folyondár. Tamus. Veresbogyóju, erdőkön.
Foszlár, Cardamine, vizenyős helyeken.
Foganött. Galeopsis. Mezőkön.
Fülfű, Sempervivum.
Montanum, havasi sziklákon.
Füstike, Fumaria, officinalis, mezőkön nő.

Fűtej. Euphorbia.
Saxatilis, carniolica, amygdaloides, Cyparissias, erdőkön. Esula, rónákon. Helioscopia, platyphylla, közhelyeken.
Lathyris, gyógyszernek termeltetik.
Fűz. Salix. Aurita, Caprea, hegyek közt; Viminalis, hastata, myrtilloides, reticulata, folyóknál, árkoknál.
Füzény, Lythrum. Vizenyős helyeken.
Füzértekercs, Spiranthes autumnalis, nedves réteken.
Gagea, lutea és minima.
Galagonya, Cratequs.
Galaj, Galium.
Cruciatum, mollugo, mezőkön.
Aparinc, kertekben, szemétdombokon.
Palustre, posványos helyeken.
Verum, parlagföldön.
Tavaszi közönséges.
Galambóc, verbena.
Galamó. Isopyrum,
Thalictroides, erdőkön s kerteknél.
Gálna. Pulmonaria, offiánalis, réteken, cserjéken; anqustifolia, erdőkön.
Gerely, Geranium. Dissectum, passilum, columbinum, molle, művelt földben.
Palustre és pratense, kaszálókon.
Sylvaticum, pheum havasokon.
Robertianum, hegylejtőkön.
Gégevirág. Aristolochia. Cserjéken.
Gerebcsin. Aster, alpinus havasokon.
Gesztenye. Castanea, szelid és vad.
Godirc. Chelidonium, keritések, falak körül.
Gólyahir. Caltha. Palustris, koratavaszi virág nedves helyeken.
Gubóvirág, Globularia.
Gurgulya, Seseli, montanum hegylejtőkön.
Coloratum, hegyikaszálókon.
Gyapu. Eryophorum. Vaginatum, hüvelyes gyapu, mocsáros helyeken, angusti folium havasok alatt.
Gyékén Typha. Mocsárosokon.
Gyertyánfa. Carpinus betulus, gyakori.
Gyökönke. Valeriana, officinalis bokros helyeken.
Sambucifolia, elongata nedves helyeken.
Gyopár, Gnaphalium, sylvaticum erdőkben; uliginosum folyóknál,
Norvegicum, hegyeken, ugy dioicum is.
Gyöngyvirág, Convallaria majalis. Erdőkben.
Gyujtovány, Linaria, vulgaris, utfeleken.
Elatine, szántóföldeken.
Gyüszüvirág. Digitalis.
Purpurea, ferruginea, kerti virág.
Grandiflora, media, hegyeken, sziklákon.
Hanga. Erica.

Hagyma; Allium. Sok neme ismeretes. Sibiricum, Urszinum, havasokon.
Hajszál. Nardus stricta, hegyormokon.
Harangrongy. Soldanella, alpina, havasokon.
Montana, erdőkben vizenyős helyeken.
Harangvirág. Adenophora lilifolia. Cserjés helyeken.
Hársfa, Tilia. Igen díszlik.
Harmattartó. Apera.
Három csipkés. Triglochia. Hegyi posványokon.
Hatkotu. Fritillaria. Díszvirág.
Havasi berling. Atragene. Hegyi kuszó növény.
Herminium. Erdei kaszálókon.
Hidőr. Alisma. Mocsáros helyeken.
Himteke. Cephalanthera ensifolia.
Hinár, Najas. Minor.
Himcsukk. Polemonium, coeruleum. Kerti virág.
Hizóka. Pinquicula, havasokon.
Homokfű. Psamma.
Homokhur. Arenaria, ciliata, erdőkön.
Serpillifolia, kavicsos talajon.
Holgyomál. Hieracium. Auricula, közönséges.
Auránticum, erdei kaszálókon.
Alpinum, glanduliferum, havasokon.
Pilosella, közönséges.
Umbellatum, bokros partokon.
Hóvirág. Galanthus, magas hegyeken.
Hölye, Autheiicum ramosum. Cserjéken.
Hunyász. Stachys. Közönséges növény.
Hunyor, Helleborus.
Jácint, Hyacinthus.
Jasione montana. Száraz lejtőkön.
Jázmin. Díszbokor.
Jerikói loncz. Lonicera. Caprifolium, díszvirág. Nigra, hegyeken. Xylosteum, cserjékben.
Juhar jávor. Acer.
Campestre, déli oldalokon.
Platanoides, magas erdőkben.
Pseüdoplatanus, erdőkben.
Tataricum, lejtőkön..
Ibolya, viola. Arvensis, mezőkön,
Biflora, havasokon.
Canina, erdőkben.
Hirta, lejtőkön.
Lutea, kaszálókon.
Odorata, ismeretes virág.
Palustris, vizenyős helyeken.
Sylvestris, erdőkön.
Tricolor, mezőkön.
Ikrapikk. Arabis.
Arenosa, Hirsuta, coerulea. Soványtalajon.
Kacskanyak. Ajuga, pyramidalis, hegyi kaszálókon; geneviensis, reptens, réteken, kertekben.
Kajmacsőr. Pedicularis, verticillata, havasokon; rostrata, silvatica lejtőkön:
Káka. Scirpus.
Pauciflorus, compressus, réteken.

Lacustris, mocsárokban; coespitosus.

Kalánfü. Cochlearia, officinalis és saxatilis havasokon. Armoracia mivelt földben.

Kalapfü Petasites albus, lejtőkön,

Officinalis, hegyekposványaiban.

Kankalin. Primula. Auricula és chinensis kerti diszvirág; acaulis, mezőkön, longiflora havasokon.

Kányabangita. Viburnum, lantana és opulus, erdei ritkásokon.

Káposzta. Brassica.

Kásakalász. Piptatherum coerulescens.

Kásafü. Milium.

Katáng. Cichorium, Endyvia kertekben, Intybus, mezőkön nő.

Kecskedisz. Tragopogon. Kaszálókon.

Kecskerágó. Evonymus.

Kefefü. Polypogon.

Keltike. Corydalis. Digitata, cava és solida, lejtős helyeken.

Kétlevelü. Scilla, bifolia erdőkben.

Praecox, hegylejtőkön.

Kender pakóca. Eupatorium cannabium, hegyoldalokon.

Kigyó szisz. Echium, gyakori.

Kikerics. Colchicum, vizenyős helyeken.

Kocfü. Lasiagrostis.

Kockagyöngy, Adoxa. Hegyeken

Kocsord. Peucdanum longifolium. kaszálókon.

Komló. Vadon is terem.

Komocsin. Phleum, alpinum, havasi növény.

Kontyvirág. Arum, maculatum.

Kopotnyak. Asarum. Cserjéseken.

Korállgyök. Corallorhira. Innata, élődi fenyvesekben.

Kosbor. Orchis.

Militaris, maculata, latifolia, coriophora, hegyi kaszálókon.

Kökörcsin. Anemone, vernalis hegylejtőkön. Narissiflora, havasokon.

Nemorosa alsótájakon.

Köles. Panicum glabrum.

Kőlencse. Phaca.

Kömény. Carum. Különösen a Verchovinában bőven terem.

Körtike. Pyrola.

Umbellatta, árnyékos mohos helyeken.

Uniflora, havasokon és hegyeken.

Rotundifolia, mohos kaszálókon.

Körtvély, Pirum.

Kőrisfa. Fraxinus excelsior.

Kőtör. Saxifraga.

Aizoon, cymosa sziklásbérczeken.

Stellaris havasokon,

Fridactilites, hegylejtőkön.

Küllőrojt. Erigon,

Canadensis, kertivirág.

Acris, sovány földben terem.

Kypriscipők. Cypripedium calceolus erdőkön.

Laporr. Rhinanthus.
Alpinus havasi növény.
Major, mezőn.
Minor, posványos helyeken.
Lavandula.
Lednek. Orobus.
Alpestris hegyeken,
Vernus, niger, erdőshelyeken.
Laevigatus, lázakon.
Len. Linum.
Usilatissimum, közönséges
Cathareticum, réteken,
Hirsutum partokon,
Alpinum, havasokon.
Lepcse. Lemna. Vizeken.
Lencse. Ervum.
Léhapólt. Melica.
Libatopp. Chenopodium.
Liliom. Lilium. Albanicum és bulbiferum, vadon is terem.
Linka. Hypericum.
Quadranqulum, gyakori.
Humifusum, vizenyős kaszálókon.
Montanum, hegyeken.
Perforatum, kavicsos földeken.
Hirsutum, hegylejtőkön.
Listera, cordata, fenyvesekben
Lócsagaz. Ceratophyllum.
Bulbosum, aromaticum, demersum, szántóföldeken, kertekben és vizeken.
Lóher. Trifolium.
Arvense, pannonicum, pratense, procumbens, repens, hybridum, agrarium, incarnatum, mezőkön, szántóföldeken, vadon terem.
Lonicera, kék és fekete sziklás sovány helyeken. Xylosteum, cserjésekben.
Lórom. Rumex.
Crispus és acetosa, réteken.
Aquaticus, posványos helyeken
Scutatus, kertekben.
Ludhur. Alsine.
Luzula. Sylvatica erdőkön.
Spicata, pilosa, közönséges.
Lychnum izlandicum; magas hegyeken, havasokon.
Lysimachia, vulgaris, vizenyős helyeken.
Punctata, mocsáros erdőhelyeken.
Nemorum, posványos hegyeken,
Nummularia, vizes réteken.
Mácsonya. Dipsacus, laciniatus, pilosus erdőkön, sylvestris utaknál.
Madárhur. Cerastium.
Alpinum havasokon,
Sylvasticum, erdőkben
Triviale, latifolium, lejtőkön.
Magárhajlongó. Nardus flexuosa, hegyormokon.
Maglapél. Atriplex, rosea kertekben.
Nitens, patula közönségese nő.
Májfü. Hepatica, triloba gyakori.
Mák. Papaver. Somniferum, kertekben termesztetik. Rhoeas, mezőkön nő.
Malaxis paludosa, hegyi vizes lejtőkön.
Mályva. Malva.
Crispa, kerti diszvirág.
Vulgaris, sylvestris, rotundi-

floria, Mezökön hegyeken utfelen.
Mámorka. Empetrum. Havasi növény.
Maszlagos nadragulya. atropa Belladona. Erdőkben gyakori.
Medvegerezd, Arcto staphylos.
Mellissa kertekben termesztetik.
Melittis, Melissaphillum, erdőkben.
Meum. Mutellina, havasokon.
Mécsvirág. Lychnis.
Flos cuculi hegyi kaszálókon.
Vespertina, mezökön, kertekben.
Mészkerep. Melilotus, kavicsos téreken.
Mogyorófa, Corylus.
Montica, Anthemis.
Arvensis sikföldön.
Tinctoria, közönséges.
Nobilis, gyógyszerül termesztetik.
Muhar. Sexaria. Viriis, verticillata.
Murok. Dancus. Carota, Mezőkön, utaknál.
Mustár. Sinapsis, mezőkön.
Müge. Asperula.
Ciliata, déli lejtőkön.
Odorata erdőkárnyaiban.
Nád, Arundo.
Nadálytő. Symphytum.
Officinale, posványos helyeken.
Tuberosum, erdőkben.
Cordatum, völgyekben.
Nádtipán. Calamagrostis.
Nápic. Aira coespitosa, alhavasi növény.
Flexuosa.
Nőszirom Iris.
Sibirica, graminea, mocsarokon.
Germanica, kertekben.
Nyárfa, Populus Tremula,
Alba, nigra, szórványosan.
Pyramidalis, jegenyefa.
Tremula, erdőkben.
Naszpolya. Mespilus.
Nyakrovat. Streptopus. Irtott erdőkben.
Nyilfű. Sagittaria. Mocsarakban.
Nyirfa. Betula.
Nyulfark, Lagurus oratus.
Ononis hircina. Hegyi kaszálókon.
Pakoca. Eupatorium. Lejtőkön.
Palka. Cyperus, fuscus, flavescens. Vizenyős talajon.
Párló. Agrimonia. Kaszálókon.
Patkocim. Hippocrepis. Közönséges.
Perje. Poa.
Trivialis, réteken.
Sudetica, havasokon.
Peszérc. Lycopus. Mocsáros helyeken.
Pimpó. Potentilla.
Alba, reptans, mezőkön, kaszálókon.
Anserina, patakoknál.
Aurea, argentea, közönséges.
Tormentilla, posványos helyeken.
Pitypank. Taraxacum. Közönséges.
Pofóka. Dracocephalum, austriacum.

Polyvaborz, Tragus, racemosus.

Polyvacsuk. Phalaris minor, nodosa.

Polyvabordó. Hypochoeris.
Uniflora, havasokon.
Maculata, hegyeken.
Radicata, közönséges.

Porcsin. Portulaca.

Pozdor, Scorzonera.
Purpurea, havasokon.

Ragyabura, Rhododendron, havasokon.

Rapone, Phyxeuma.
Spicatum, erdőkben.
Nigrum, hegyi kaszálókon.

Rekettye. Genista.
Triangularis, erdökben.
Tinctoria, hegyi kaszálókon.

Repkény, Glechoma, erdőkön, sziklákon.

Rezge. Brisa.

Rezsuka. Nasturtium.
Officinale és Sylvestre, vizenyős helyeken.

Ribiszke, Ribes.
Petraceum, sziklás bérczeken.
Grossularia, erdőkben.
Veres és fekete, kertekben.

Ritkaréj. Solidago.
Alpestris, havasokon.
Virga aurea, mezőkön.

Rosa. Alpina, havasokon.
Gallica, rubrifolia, cinnamomea, kertekben. Canina, szabadon, utszélen is.

Rózsika, Rhodiola, rosea, havasi növény.

Rozsdabura Ledum, palustre, mocsáros helyeken.

Rozsnok, Bromus.

Sáfrány. Crocus.
Banaticus. Vernus, viridiflorus, vadon nőnek; sativus, kertekben.

Saláta. Lactuca. Sativa kertekben.
Muralis, erdőkön, patakoknál.

Sárgafű. Anthoxanthum odoratum.

Sárkánygyök. Calla. Vizenyős helyeken.

Sarkvirag, Delphinium. Consolida, vetések közt.

Sárma Ornythogalum. Mezőkön, kertekben.

Spárga. Asparagus.

Sás. Carex. Fuliginosa, Atrata, Ferruginea, Canesceus, Capillaris, havasokon; curvula, fulva réteken; Sempervirens, havasokon; leporina, kaszálókon; pallescens, paludosa, panicea, mocsarakban; montana, hegyeken; pilulifera, praecox, közönséges; pediformis, erdőhegyeken; stellulata, mezőkön.

Satureja, kerti növény.

Scopolia, erdőkön.

Sesleria Coerulea, hegyi lejtőkön; Disticha, havasokon.

Sikkantyu, Scabiosa.
Lucida, hegyeken.
Columbaria, mezőkön.

Silene. Inflata, hegyi kaszálókon; Quadrifida, hegyeken; Gallica, mezőkön; Armeria, kerti virág; Noctiflora, hegylejtőn; Saxifraga, bérczeken.

Som. Cornus

Svertia perennis, havasi csermelyeknél.

Szagyán. Sagina. Saxatilsi, köves száraz helyeken, procumbens, kopár helyeken.

Szaka. Sedium. Atratum havasokon, Acre parlagtéreken; Hyspanicum, sziklás helyeken; Sexanqulare, kopártalajon.

Szamóca. Fragaria.

Szálkacsék. Euphasia, officinalis és Salisburgensis, hegyeken és kaszálókon.

Szamárlapu, Tussilago. Alpina havasokon. Farfara lejtökön, partokon.

Szappanfü. Saponoria. Közönséges.

Szapuk'a. Anthyllis montana, havasokon.

Szattyu. Petasites, officinalis, nedves réteken. Albus nyirkos lejtökön.

Szegecs. Erysimum Alliaria, közönséges; Cheiranthoides, folyók partjain.

Szegfü. Dianthus. Compactus, havasokon, Caryophillas kertekben; Carthusianorum, hegyi kaszálókon; Segujerii, réteken.

Szeklice. Carthamus, tinctorius, festékbe használtatik.

Szeplén. Cerinthe, minor mezökön.

Szertecsék. Inula. Gyakori.

Sisakvirág. Acomitum.
Anthora, hegyeken
Paniculatum, erdökön,
Septemtrionale, hegyoldalokon.

Sülmag. Echinospermum.
Lapulla utaknál.

Szigoráll. Veronica. Gyakori.

Sziklár. Scelerauthus.
Annuus, neglectus.

Szikladisz. Petrocallis.

Szilfa. Ulmus.
Campestris, Effura, glabra.

Szilva. Prunus.

Szingallér, Bupleurum.
Diversifolium, hegyeken
Longifolium, erdökön.

Szironták. Ranunculus.
Acris, Arvensis, Aquatilis, Ficaria, Flammula, Repens, Sceleratus, vizenyös helyeken, mezökön, réteken; Carinthiacus havasokon; Carpathicus hegyeken; Montanus erdökön, Polyanthemos réteken.

Szittyó. Juncus.
Glaucus, Bufonius, Compressus és lampocarbus vizenyös helyeken, erdökön utárkokban; filiphormis, trifidus.

Szöllökötö. Ampelodesmos.

Szöszcukorfü. Erianthus.

Szulák. Convulvulus. Mezökön.

Tákajak. Scrophularia. Grandiflaria, Aquatica vizenyös helyeken; Laciniata, Nodosa, árnyas helyeken.

Tápsir. Heracleum.
Palmatum fenyvesekben.
Spondylium, hegyi kaszálókon.

Tarbibircs, Gymnadenia. Havasi növény.

Tarkör. Doronicon. Erdőkben.

Tárnics. Gentiana.
Acaulis, Pyrenaica havasokon;
Amarella, Crucita, hegyi kaszálókon.
Ciliata, Asclepiadea, magaslatokon.
Pneumonanthe, posványos helyeken.

Tátkanaf. Lamium. Fejér hegyeken. piros utaknál; Maculatum, burján, Amplexicaule, mezőkön.

Tarsóka. Thlaspi. Arvense, montanum.

Tejőke. Mulgedium. Magos erdőkben.

Telekia. Speciosa, hegyi vidékeken nem ritka.

Ternye, Alyssum, Calycinum, közönséges.

Tippán, Agrostis, havasi és bérci

Tölgy. Quercus. Sessiliflora, kocsánytalan tölgy; ennek válfajai: a kőszáli (steineiche) és fehér tölgy (weisseiche), mely a népnél kocsányos vagy mocsár-fának is neveztetik (Querous pedanculata); a molyhos tölgy Q. pubesceus; a csertölgy Q. Cerris.

Torzon. Polycnemum, arvense.

Tozzia alpina, havasokon.

Uszony Potamogeton, crispus, gramineus, vizekben; lucens, állóvizeken lebeg.

Utifű. Plantago, közönséges fű, uton, utfelen.

Üröm. Artemisia. Absinthium, gyakori; Pontica, borban használtatik; Dracunculus, konyhára való; vulgaris közönséges.

Üstökfű. Heteropogon.

Üszögör. Senecio. Paludosus, diformis, mocsaros helyeken; vulgaris.

Vadóc. Lolium.

Varadics. Taracetum. Vulgare, gyakori; balsamita, illata miatt kedveltetik.

Vasvirág. Xeranthemum, kerti virág.

Veselke. Crysosplenium.
Oppositifolium, havasi növény.
Alternifolium, hó után feltünik erdőkben.

Villamag. Bidens. Utfélen.

Virnánc. Thalictrum. Alpinum, havasokon és hegyeken; aquilegifolium, erdőkön.

Zab, Avena. Orientalis, Sativa, vettetik. Planicularis, laposgazu, hegyeken; Pratentis, mezőkön; versicolor, havasokon.

Zapócza. Astrantia, erdei patakoknál.

Zsáza. Lepidium. Ruderale, utaknál; Campestre, mezőkön; Sativum, kerti növény.

Zsálya. Salvia. Officinalis, kertekben; Pratensis mezőkön; glutinosa, verticillata, scalarea, lejtőkön, erdőkön.

Ziliz. Althaca. Nedves mezőkön.

Zsoltina. Serrulata, tinctoria, vizenyős mezőn.

II. Állatok.

Denevér, Vespertilio myotis.
Nagy fülnyes, Plecotus auritus.
Sün, Erinaceus europaeus.
Cziczkány, Sorex araneus.
Vakond, Talpa europaea.
Medve, Ursus arctos.
Borz, Meles vulgaris.
Kutya, Canis familiaris.
Róka, Vulpes.
Farkas, Lupus.
Házi macska, Felis dom.
Vad macska, F. catus.
Hiuz, F. lynx.
Nyuszt menyét, Mustela martes.
Nyest menyét, M. Foina.
Görény menyét M. putorius.
Közönséges menyét, M. vulgaris.
Vidra, Lutra vulgaris.
Evet, Sciurus.
Pele, Glis vulg.
Egér, Mus musculus.
Erdei egér, M. sylvaticus.
Patkány, M. rattus.
Poczok, Hypudaeus arvalis.
Nyul, Lepus timidus.
Tengeri nyul, L. cuniculus.
Házi sertés, Sus scorfa dom.
Vad disznó, Sus scorfa.
Ló, Equus caballus.
Szamár, asinus.
Öszvér.
Gim szarvas, Cervus klaphus.
Őz, capreolus.
Tulok, Bos taurus.
Bivaly, Bubalus.
Kecske, Capra hircus.
Juh, Ovis aries.

Madarak. Ragadozók.

Barna keselyű, Vultur cinereus.
Fakó keselyű, „ fulvus.
Olyűded sólyom, Falco subbuteo.
Vándor „ F. peregrinus.
Törpe ölyv, F. aesalon.
Szabda sólyom, F. laniarius.
Keringő sólyom, F. Gyrofalco.
Sárgakörmü vércse, F. cenchris.
Közönséges vércse, F. tinnunculus.
„ kánya, Milvus regalis.
Feketés kánya, M. ater.
Közönséges héja, Astur palumbarius.
Verebész héja, Nisus L.
Mezei örvöly, Circus cyaneus.
Nádi örvöly, C. rufus.
Réti vagy hamvas kánya, C. cineraceus.
Közönséges vagy kerek farku ölyv, Buteo vulg.
Gatyás ölyv, B. lagopus.
Lármás sas, Aquila naevia.
Parlagi sas, A. chrysaetos.
Csonttörő harács váró, Haliaetus albicilla.
Közöns. Reszgöly, Syrnium aluco.
Gatyás éjjenc, Nyctale T.
Közönséges fülbő, Otus vulg.
Nádi vagy rövidfülü fülbő, O. brachyotus.
Kis fülönez, Ephialtes scops.
Nagy suholy, Bubo max.
Közöns. kuvik, Ahene noctua.
Törpe kuvik, A. passerina.
Suhogó bogláos, Sturnia ulula.

Kuszók. Scansores.

Köz. nyaktekercs, Jynx torquilla.
Fekete harkály, Picus martius.
Zöld harkály vagy zsólna, P. viridus.
Hőcsök, P. major.
Közép harkály, P. medius.
Kisebb harkály, P. minor.
Köz. kakuk, Cuculus canorus.
Veresbarna kakuk, C. rufus.

Verebek. Passeres.

Szaricsóka, Corracias garrula.
Köz. gyurgyalog, Merops apiaster.
Büdös banka, Upupa Epops.
Kőfali fölleng, Cypselus apus.
Lappantyu, Caprimulgus europaeus
Jegér, Alcedo ispida.
Füstös fecske, Hirundo rustica.
Házi fecske, H. urbica.
Parti fecske, H. riparia.
Szürke legyész, Musicapa grisola.
Kis legyész, M. parva.
Selyem farku locska, Bombycilla gar.
Őr gebics, Lanius excubitor.
Kis gebics, L. minor.
Vörhenyes gebics, L. rufus.
Tövisszuró gebics, L. colluris.
Bájdalu zenér, Sylvia luscinia.
Füstfarku zenér, S. phönicurus.
Kerti zenér, S. hortensis.
Folyami nádika, Salicaria fluviatilis.
Ökörszem, Regulus crystatus.
Tüzfejü ökörszem, R. ignicapillus
Nádczinke, Panurus biarmicus.
Szénczinke, P. major.
Kék czinke, P. coeruleus.
Mocsári czinke, P. palustris.
Hosszufarku czinke, P. caudatus.
Barázdabillegtető, Moxacilla alba.
Kénsárga billegény, M. boarula.
Sárga billegény, M. flava.
Mezei billegény, M. campestris.
Vizi pipiske, Anthus spinoletta.
Réti pipiske, A. pratensis.
Fái pipiske, A. arbereus.
Mezei pipiske, A. campestris.
Aranybegy, Oriulus galbula.
Barátka zenér, Sylvia atricapilla.

Rigófélék.

Örvös rigó, Turdus torquatus.
Fekete rigó, T. merula.
Huros rigó, T. Pilaris.
Éneklő rigó, T. musicus.
Sziklai rigó, T. saxatilis.
Havasi csalogány, Accentor alpinus.
Közönséges csalogány, A. modularis.
Barnabegyü sziklász, Saxicola rubreta.
Bájdalu fülemile, Lusciola.
Közönséges fülemile, L. philomela.
Vörösbegy, L. rubecula.
Kerti füstfark, Rusicilla phenicursus.
Citrom sármány, Emberisa citrinella.
Kerti sármány, E hortulana.
Kölesi sármány, E. miliaria.
Nádi veréb, E. schönidus.
Sövény sármány, E. cirlus.
Házi veréb, Passer dom.
Parlagi veréb, P. montana.
Közönséges pirók, Pyrrhula rubicilla.
Czizpinty, Fringilla Spinus.
Tengelicz pinty, F. carduelis.
Lenpinty, F. linaria.

Kenderike pinty, F. canabia.
Hegyi pinty, F. flavirostris.
Zöldike pinty, F. chloris.
Közönséges kupály, Coecocothraustes vulg.
Közönséges keresztcsőr, Loxia curvirostra.
Bábos pacsirta, Alauda cristata.
Erdei pacsirta, A arborea.
Mezei pacsirta, A. arvensis.
Közönséges fakusz, Certhia famil.
Seregély, Sturnus vulg.
Sárga rigó, vagy aranybegy, Oriulus galbula.
Csóka, Corvus monedula.
Hamvas varju, C. cornix.
Fekete varju, C. corone.
Holló, C. corax.
Vetési varju, C. frugilegus.
Csergő szarka, Pica caudata.
Cser szajkó, Garrulus glandarius.

Galambfélék.

Örvös galamb, Columba palumbus.
Vadgalamb, C. oenas.
Erle galamb, C. turtur.
Kaczagó galamb, C. risoria.

Uszó madarak.

Apró vöcsök, Podiceps minor.
Vad lud, Anser cinereus.
Házi lud.
Kanálos réce, Anas clipeata.
Vad kacsa.
Mocsári búbos réce, Fuligula cristata.
Pézsmás ruca, Anas moschata.
Bötfejü ruca, F. ferina.
Házi kacsa.
Közönséges buvár, Mergus merganser.
Kárókatna, Phalac rocorax carbo.
Kaczagó sirály, Larus ridibundus.
Sárgalábu sirály, L. fuscus.
Bubos vöcsök, Podiceps cristatus.
Jeges bugdár, Colymbus glacielis.
Apró halászka, Sterna minuta.
Fekete csér, S. nigra.

Gázlók. Grallatores.

Közönséges haris, Crex pratensis.
Petyes tyuk, Ortygometra porzana.
Fekete szárcsa, Faulica atra.
Vizi łuvár, Rallus acquaticus.
Erdei Szalonka, Scolopax rusticola.
Közönséges szalonka, S. gallinago.
Gyepi szalonka, S. gallinula.
Arany lile, Charadrius filuvialis.
Mocsári lile, Ch. albifrons.
Búbos bibic, Vanellus cristatus.
Daru, Grus cinerea.
Szürke gém, Ardea cinerea.
Fehér Kócsag, A. alba.
Kisebb gém, A. garseta
Apró gém, bölömbika, A. minut.
Dobos gém, nagy bölömbika, A. stellaris.
Éji gém, vak varju, A. nocti corax.
Fehér gólya, Ciconia alba.
Fekete gólya, C. nigra.
Kanálos gém.
Tuzok, Otis tarda.

Tyuk-félék. Gallinae.

Házi tyuk.
Gyöngytyuk.
Pulyka.
Páva.
Nyirfajd. Tetrao tetrix.
Császármadár, T. bonasia.
Fogoly, Perdix cinerea.
Fürj, Coturnix dactyli sonans.

*

Hüllők. Reptilia.

Europai teknőcz, Emys europea.
Zöld gyik, Lacerta viridis.
Fürge gyik, L. agilis.
Fali gyik, Podarcis muralis.
Törékeny kùszma, Anguis fragilis.

Kigyók.

Sima sikló, Cotuber laevis.
Vizi sikló, Coluber natrix.
Közönséges pajzsócz, Pelias berus.

Békák.

Zöld lombász, Hyla arborea.
Zöld vagy kecskebéka, Rana esculenta.
Gyepi béka, R. temporaria.
Közönséges varangy, Bufo vulgaris.
Zöld varangy, B. variabilis.
Keresztes varangy, B. calamita.
Tüzi unka, Bombinator igneus.
Pettyes gőte, Triton taeniatus.
Foltos tüzöl, Salamandra maculata.
Fekete tüzöl, S. atra.
Vizi gőte, Triton palustris.
Különféle pióczák. Nadályok.

Halak. Pisces.

Fejes kolty vagy fejes hal, Cottus gobio.
Tüskelábu kolty, C. poecilopus.
Közönséges serincz, Acerina vulgaris.
Répahal, A. Schraitzer.
Közönséges érdesz, Aspro vulg.
Kolcz érdesz (tergély), A. zingel.
Potyka ponty, Cyprinus carpio.
Magyar ponty, C. hungaricus.
Hegyezett ponty, C. acuminatus.
Közönséges kárász, Carassius vulgaris.
Kövi kárász, C. gibelio.
Keserü diszponty, Rhodeus amarus.
Folyami márna, Barbus fluviatilis.
Semlehal, Barbus Petényié.
Kövi hal (folyami görgöcse), Gobio fluviatilis.
Czigányhal (Compo), Tinca vulg.
Aranyos compo, T. chrysitis.
Paduc-Porcszáju, Chondrostoma nasus.
Keszeg (közönséges durda) Abramis brama.
Széles Bálind (keszeg), Blicca argyroleuca.
Kaszakeszeg (vágóhal), Pelecus cultratus.
Fényes fehérke (fehér hal), Alburnus lucidus.
Ragadozó ponty (ön), Aspius rapax.
Veres szemü konczér, Scardinius erythrophtalmus.
Feketeszemü szélhal, Idus. melanotus.
Pohos keszeg, Leuciscus rutilus.
Ökle (karcsuponty), Phoxinus laevis.
Pozsár (Tomajko Dobáncs), Squalius Dobula.
Csik, Cobitis fossilis.
Bajuszos tergély (vakcsik), C. barbatula.
Buvár tergély, C. merga.
Kövi tergély (kőfuró), C. taenia.
Közönséges csuka, Esox lucius.
Pisztráng (lazac), Salmo fario.
Galócza (Huho Szemling), Salmo hucho.
Zászlós timalkó (pénzes pisztráng), Thymallus vexilifer.

Közönséges harcsa, Silurus glanis.

Közönséges menyhal (gadóc), Lota communis.

Kecsege (Söreg tok), A. ruthenus.

Folyami orsó (orsóhal), Petromyzon fluviatilis.

Jelentékenyebb sajtóhibák.

Lap.

32. Kalabijka helyett: Kalabiska olvasandó.
56. Izlésteljesen helyett: izléstelen „
57. 40 uj köztemplom helyett: kötemplom olvasandó.
59. Bucsán „ Csucsán „
70. lépésül tehető „ tekinthető „
78. 1845. aug. 12. „ 1815. „
95. az egész országon . megyében „
124. a vereczkei olvasókör létesült 1874.
138. Duliskovics született 1815-ben.
139. Grynaeus született Liptóujváron.
148. Mezey szenvedélylyel mázolt helyett: másolt olvasandó.
159. Umlauff frankvelli Wgrag „ lovag (Ritter) olvasandó.
167. praedestinatióról szónokoljanak „ ne szónokoljanak „
170. Calor „ chlor „
174. első vizek „ esővizek „
175. Kisérleteket helyett: Kóreseteket és dziveszti helyett triveszti.
192. Csempésztetik be helyett: csempésztetnek be olvasandó.
208. Kotorázván helyett: kotoráznak
222. először és „ én olvasandó.
224. Átfurt kulcsot helyett: kalácsot olvasandó.
248. csalás helyett: iralás olvasandó.
252. bubuska „ báb „
265. tornán „ tornál „
278. dárdaiak „ várdaiak olvasandó.
279. Kerecseni név helyett: rév „
279. valamint már „ más „
280. erős idő „ esős „
298. remélé „ rendelé olvasandó.
326. 5000—„1000“ „ 10,000 „
345. földrészek „ földészek (földmüvelők) olvasandó.
348. 58. pont „ sort olvasandó.
352. 2. Fejmarha „ Tej-marha olvasandó.
357. földrésznek „ földésznek „
362. lug nyakába „ lud nyakába. „

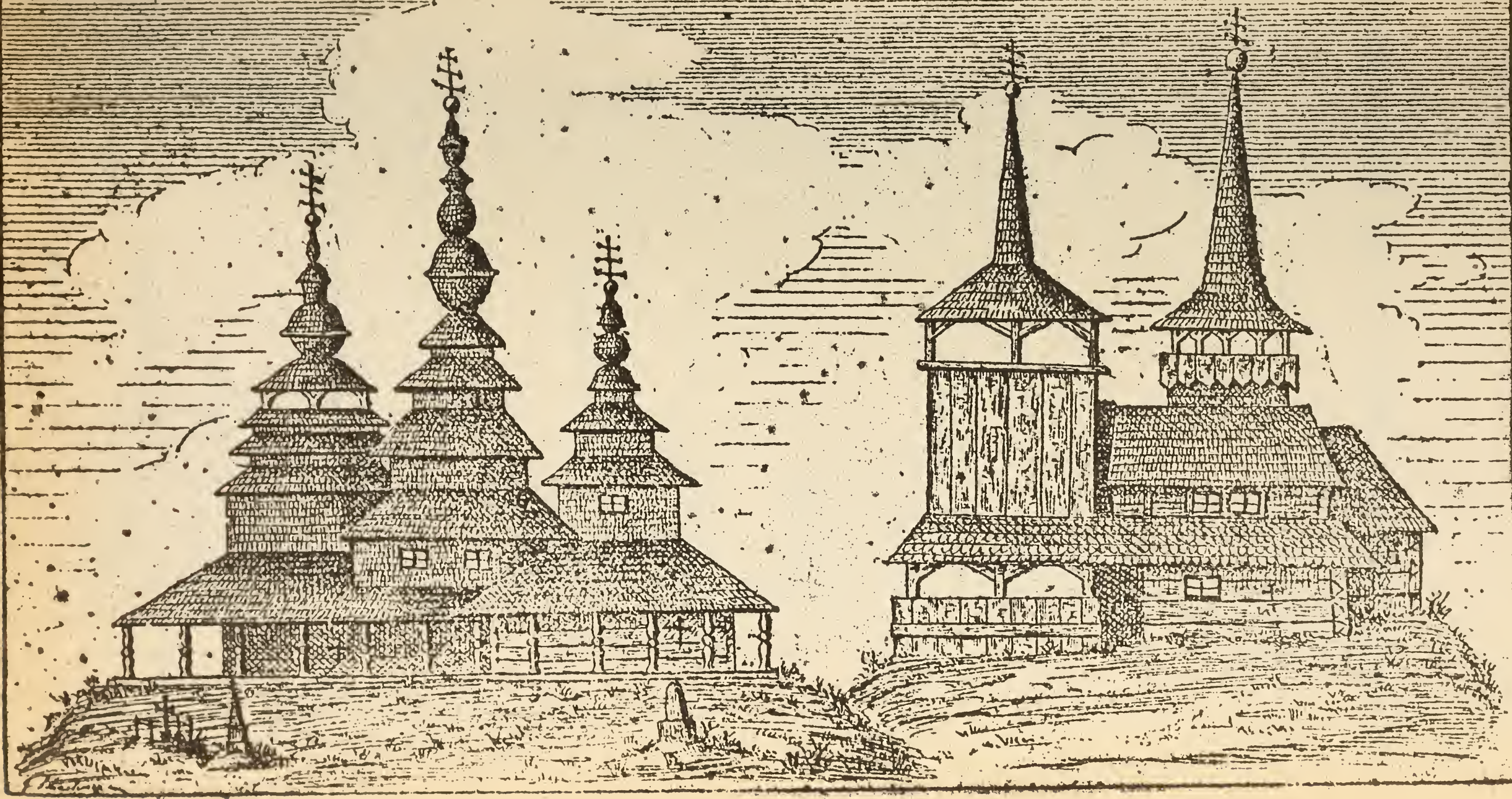
Lap.
373. Superflintátsal helyett Superfluitással olvasandó
376. Contimialtatik „ continuáltatik „
400. tölgyfaházából „ tölgyfahasábul „
401. „Kedvező időjárás mellett“ után kihagyatott a következő sor:
„daczára annak, hogy a megye jelen gazdászati viszonyai mellett“
402. 1649-ben Munkácsról helyett: Munkácsnál olvasandó.
409. Sancturom helyett: Sanctorum olvasandó; ugyanott: cupodes helyett „custodes“ és 1 Kasolyt helyett: Károlyt.
411. tetemes helyett: tetemen olvasandó.
413. ágyhoz kötött helyett: agyhoz kötött olvasandó.
417. füzerdőség „ szűz erdőség „
419. 4—5 mázsára „ 4—5 ezer mázsára „
428. s erre helyett: serre (sör) olvasandó.
433. gyámság helyett: gyanuság olvasandó.
440. Nagy-Gáton helyett: Nagy-Guton olvasandó.
455. Sztrojna-roszoki helyett roszosi. „
565. Munkácsi várban „ gyárban „ ugyanott: nemzetőri kiállitáson helyett: nemzetközi.
475 Atyai név helyett: rév.

A II-dik kötet tartalma.

4. Beregmegyei irók és müvészek:

Размножено на УПИК "Патент", г. Ужгород, ул. Гагарина, 101. Зак. 494.

Alsó-vereczkei és roszosi fatemplom.

A TERÜLETI TÖRTÉNELMI–HONISMERETI
BRÓDY ANDRÁS TÁRSASÁG AZ 1994–ES ÉV
FOLYAMÁN A KÖVETKEZŐ MŰVEKET KÉSZÍTI:

Lehoczky Tivadar: A mi háborúnk. *(kézirat)*

Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monográfiája, Beregszász, 1918.

Hodinka Antal: A munkácsi görög–katolikus püspökség története, Budapest, 1909.